VILÁGTÖRTÉNELEM.

IRTA

CANTU CAESAR.

KILENCZEDIK KÖTET.

XII. KORSZAK.

A VII. TURINI OLASZ KIADÁS UTÁN.

ÖSSZEEGYEZTETVE A VIII. KIADÁSSAL.

KIADJA A SZENT-ISTVÁN-TARSULAT.

EGERBEN.

NYOMATOTT AZ ÉRSEKI LYCEUM KÖNYV- ÉS KŐNYOMDÁJÁBAN.

1867.

IX. Kötet Tartalma.

XII. Könyv.

Lap.

Olasz köztársaságok. — A pápaságnak a császársággali harczai. — Keresztes hadak. — A mongolok. — A megállapult európai országok.

ELSŐ FEJEZET. Az olasz köztársaságok.
(Császártóli függés. Gyülések. Consulok. Podesták. Atalakulások. Választások. Törvények. Igazságszolgáltatás. Pénzügy. Pénzverés. Országisme. Nemesség és köznép. Társulások. Guelfek és ghibellinek. Polgárviszályok. Kiegyezkedések.) 1

MÁSODIK FEJEZET. VI. Henrik és III. Incze.
(Választók. Hadügy. Nemesség. Községek. Tancred. VI. Henrik Olaszhonban. Pápák. III. Incze. IV. Otto.) 43

HARMADIK FEJEZET. Negyedik keresztes háboru. Frank császárok Konstantinápolyban.
(Görög birodalom. III. Elek. Konstantinápoly bevétele. I. Balduin. Kreta.) 62

NEGYEDIK FEJEZET. Ötödik és hatodik keresztes háboru 79

ÖTODIK FEJEZET. Eretnekségek. Uj szerzetesek.
(Valdensek. Pauliciánok. Albigensek. Tanaik. Szentségeik. Uj szerzetek. Karthausiak. Cisterciek. Premontreiek. Alázatosak. Rabszolgákat kiváltó rend. Serviták. Sz. Ferencz. Sz. Domonkos. Harmadrend.) 84

Lap.

HATODIK FEJEZET. Inquisitio. Az albigensek elleni kereszteshad.
(Monfort Simon. Inquisitio.) . . . 112

HETEDIK FEJEZET. II. Fridrik.
(Olaszhon. Sicilia. Petrus de Vinea.) . . . 134

NYOLCZADIK FEJEZET. Interregnum. Vége a Svábház uralkodásának és az investiturák miatti viszályoknak.
(Konradin. Anjou Károly. Beneventumi csata. Etzelin halála. Konradin halála. Habsburgi Rudolf. XIV. egyetemes zsinat. Fegyelem.) 154

KILENCZEDIK FEJEZET. Olaszország a Hohenstaufen-ház bukása után. Köztársaságok. Zsarnokok.
(Milano. Romagna. Toscana. Fehérek és Feketék. Pisa. Genua. Velencze.) 168

TIZEDIK FEJEZET. Erkölcsök. Szokások . . 194

TIZENEGYEDIK FEJEZET. Franczia ország. Sz. Lajos.
(VIII. Lajos. Sz. Lajos.) 201

TIZENKETTEDIK FEJEZET. Tatárok és mongolok. Dsengiszkán.
(Mongolok. Dsengiszkán. Karizm.) . . . 219

TIZENHARMADIK FEJEZET. Dsengiszkánfiak . 233

TIZENNEGYEDIK FEJEZET. China. XIV—XX. Uralkodó-házak.
(Tatárok. Kin. Marco Polo. A Yuan-ház vége. Kalmukok.) 239

TIZENÖTÖDIK FEJEZET. A mongolok Perzsiában és Syriában.
(A hashishiek vége. A kalifaság vége. Syria. Egyiptom. I. Bibars. Kasankán.) 255

TIZENHATODIK FEJEZET. A mongolok viszonylatai a keresztényekhez.
(Rubruquis utja.) 264

TIZENHETEDIK FEJEZET. Hetedik és nyolczadik kereszteshábor ú.
(Sz. Lajos fogsága. Mamelukok. I. Bibars. A keleti

Lap.

latin császárság vége. Sz. Lajos halála. A keresztes hadak vége. D'Acre ostroma.) 283

TIZENNYOLCZADIK FEJEZET. Elmélkedések a keresztes háborúk felett 305

TIZENKILENCZEDIK FEJEZET. Spanyolhon. Magreb. Portugal.

(Almoravidok. Almohádok. Keresztény államok. Navasi csata. Castiliai alkotmány. X. Alfonz. Granadakirályság. Aragonia. Aragonia alkotmánya. Cortes. Portugal. Lamegói cortes.) 324

HUSZADIK FEJEZET. Poroszhon. Lievland. Németlovagrend.

(Kardhordó-rend. Poroszhon. Németlovagrend.) . 353

HUSZONEGYEDIK FEJEZET. Magyarország.

(Sz. László. Kálmán. II. István. II. Gejza. III. István. II. András. IV. Béla. IV. László. Alkotmány.) . 363

HUSZONKETTEDIK FEJEZET. Angol és Skótország.

(Földnélküli-János. Bovinesi csata. Magna Charta. III. Henrik. I. Eduárd. Wales. Skóthon. Wallace Vilmos. II. Eduárd.) 372

HUSZONHARMADIK FEJEZET. Irodalom és tudomány.

(Görögök. Örmények. Európa. Latinság. Olasz költészet. Franczia költészet. Spanyol költészet. Portugal. Német költészet. A Niebelungok. Gudruna. Angol költészet. Azsiaiak.) 394

HUSZONNEGYEDIK FEJEZET. Történelem. Ékesszólás.

(A keresztes hadak történetirói.) . . . 422

HUSZONÖTÖDIK FEJEZET. Szépmüvészetek.

(Szabadkőmüvesek. Zárdák. Festett üvegek. Sirboltok. Festészet. Szobrászat. Öntés.) . . . 432

ZÁRSZÓ. 468

Felvilágositó jegyzetek

a XII. könyvhez.

	Lap.
A) III. Incze. . . .	481
B) Magna Charta .	499

TIZENKETTEDIK KÖNYV.

Tartalom.

Olasz köztársaságok. — A pápaságnak a császársággali harczai. — Keresztes hadak. — A mongolok. — A megállapult európai országok.

ELSŐ FEJEZET.

Az olasz köztársaságok.

A lombard szövetség, habár dicső eredményeket mutatott is fel, politikai ildommal nem bírt; csak jelenét vette szemügyre, a nélkül, hogy a jövőről gondoskodott és szilárd szövetséget alakitott volna, mellynek központja Milano, hazája egész Italia, erősségei, hadserege és kincstára közös, azután állandó statutumai és koronkénti gyülései lettek volna. Az olasz községek a küzdelem hevében, a győzelem mámorában és a megujitott testvériség iránti bizalomban, szövetségeseik jóakaratára s vezéreik belátására bizták magukat, kik, valahányszor a szükség kivánta, a közérdekek megvitatására összegyülekezendők voltak. Minden intézkedés csak a pillanat igényeit tölté be, és senki sem gondolt azon időre, midőn majd a veszély eltávolítva, de a buzgalom is meghülve leend, és a testvérülés szüksége ujból felmerül, és fondorlat és féltékenység, a népies győzelem ezen gyors kiséröi következnek be.

A szövetség nem változtatta meg az egyes államok helyzetét, mellyek mindegyike függetlenül saját rendezésének munkájával foglalkozott. Némelly városok csak roppant áldozattal vivhatták ki függetlenségöket. A forradalom, melly a városokat szabadokká tette, szentesitést nyert a constantiai békében, melly szerint a városok köztársaságokká alakulhattak, olly jogokkal, hogy mindegyik maga vá-

laszthassa tisztviselőit, törvényeket hozhasson, erődithesse magát, békét köthessen s hadat üzenhessen, maga vesse ki és szedje be az adót, és rendezze a mezei rendőrséget és az ipart; külön csapatban és saját zászlaja alatt katonáskodhassék; a község határán kivül szolgálatot tenni vagy adót fizetni ne köteleztessék, s a halászatot és vadászatot szabadon gyakorolhassa. Ama béke mégis sem uj jogokat nem adott, sem a régieket nem egyenlősitette, hanem megmaradt minden város azon állapotban, mellyben azt a háború találta, több-kevesebb kiváltsággal, aszerint, amint többet-kevesebbet tudott megvásárolni, kicsikarni, megszerezni vagy megnyerni. A régibb függés tehát bizonyos mértékben fennmaradt, s egy-egy szabad városban ezután is fennállhatott a hűbéri gróf, főuri hatalmat gyakorló püspök, néhány, a községi hatóságtól független szabad ember, törvény kivüli rabszolgák, s mindnyájok fölött király vagy császár [1]).

Császártóli függés.

A császár ezen felsősége határozatlan évi adóra [2]), a paraticára [3]), melly nemét az adónak Olaszországba első izbeni jöttekor szedte be, s azon jogra szoritkozott, melly szerint a pénzeken és a közokmányokban a császár nevének kelle olvastatnia.

A constantiai egyezményben ki nem fejtett királyi jogokra nézve megegyeztek, hogy azokat minden városban a püspök s néhány független s jellemteljes férfiu vizsgálja meg. Veresszakállú Fridriknek azonban csak kevés utódja élvezhette még ezen jogokat is, minthogy ezek csak a nemzet által királyokká választott császárokat illették; más császárok megelégedtek az egyszerü hódolattal és hűségesküvel, s az olaszokkal mint szövetségesekkel bántak. VI. Henrik és II. Fridrik, hadaikban szövetségesekre szorulván, egyességre léptek némelly városokkal, mint például Comóval, fölmentve őket a constantiai béke szerinti kötelezettségektől. A városok igy lassankint meg-

---

[1]) A német Hansa is nem szivesen fogadta szövetségébe a fejedelmektől függő városokat, de a császári felsőség még sem volt gát; kölcsönös védelmet esküdtek egymásnak mindenki ellen, kivéve a császárt.

[2]) Milano ezt 1185-ben a *paraticán* kivül (l. a köv. jegyz.) háromszáz lirára határozta. L. Puricellit: *Monum. Basilicae Ambrosianae*, hol Fridrik tekintetbe vévén *dilectorum fidelium nostrorum civium mediolanensium strenuitatem, fidem ac devotionem, quo, ferventiori caeteris affectu, nostrae in dies dignationi gratiores se exhibent*, átengedte nekik mindazon királyi jogokat, mellyekkel birt a milanói érsekségben vizen és szárazon.

[3]) A *paratica* némelly vidékeken szintén meg volt határozva, igy például Treviso azt hat ezüst márkára szabta meg. L. **Guilini** p. VII, lib. 48.

szabadultak minden tehertől, kivéve a fodrum-ot (ellátni a császárt szállással s minden szükségesekkel), melly utóbb önkénytes segélyczés czimét vette föl.

A tisztviselők megerősitését is, mellyet a császár magának vagy biztosainak tartott fenn, a városok csakhamar lerázták. Az ügyek fölebbezését Fridrik magának tartotta fenn, de, hogy a távol Németországba ne kelljen azokat vinni, helyetteseket rendelt, kiknek beavatkozásait a városok alkalmatlanoknak találván, lassankint a fölebbezést is magukhoz ragadták [1]).

A császári helyettesek ekkép egyszerű jegyzőkké lettek, s nem hogy fentartották volna a császár tekintélyét, hanem inkább csökkentették azt, miután ama czimet hatalmas főurak szerezték meg maguknak, hogy megszilárdithassák saját uralmukat. Midőn erélyesb császár uralkodott, a helytartók is nagyobb tekintélyben részesültek, mint például II. Fridrik alatt [2]); de Werner, Humberg grófja

---

[1]) 1189-ben Henrik király az önmagának fentartott esetekbeni főbirói hatalmat Bergamóban Lanfrank püspökre ruházza, tudomására juttatván azt *fidelibus suis comitibus, nobilibus, consulibus et universo populo in civitate et per totum pergamensem episcopatum constituto.* **Lupi II, 1599.**

[2]) Lombardia helyettesének adott meghatalmazás (investitura) igy hangzik: . . . *Te de latere nostro sumptum generalem vicarium a Papia inferius in Lombardia, ad eos velut conscientiae nostrae conscium pro conservatione pacis et justitiae specialiter destinamus, ut vices nostras universaliter geras ibidem. Nec tamen te sola vicarii potestate volumus esse contentum, licet solo vicarii nomine censearis: sed tibi usque ad aliud mandatum nostrum addicimus* officium praesidiatus, *concedentes tibi merum et purum imperium et gladii potestatem: et ut in facinorosos animadvertere valeas vice nostra, purgando provinciam, malefactores inquiras, et punias inquisitos, et specialiter eos qui stratas et itinera publica ausu temerario violare praesumunt. Criminales etiam quaestiones audias et civiles, quarum cognitio, si praesentes essemus, ad nostrum auditum pertinet. Liberaliter quoque audias et determines quaestiones; et imponendi banna et multas ubi expedierit, auctoritatem tibi plenariam impertimur. Decreta utique interponas, quae super transactione alimentorum, alienatione ecclesiasticarum rerum, et tuitione minorum, secundum justitiam interponi petuntur. Tutores etiam et curatores dandi quibuslibet tibi concedimus potestatem. Et ut majoribus et minoribus, quibus universa jura succurrunt, causa cognita, restitutionis in integrum beneficium valeas impertiri, ad audientiam quoque tuam, tam in criminalibus quam in civilibus causis, appellationes deferri volumus, quas a sententiis ordinariorum judicum et eorum omnium, qui jurisdictionem ab imperio sunt nacti, in provincia ipsa videlicet a Papia inferius in Lombardia (prout superius dictum est) contigerit interponi. Ita tamen quod inde a sententia tua ad audientiam nostri culminis possit libere provocari, nisi vel causae qualitas, vel appellationum numerus appellationis auxilium adimat appellanti. Quapropter fidelitati tuae firmiter et districte praecipiendo mandamus, quatenus ad statum pacificum regionis ipsius et recuperationem nostrorum et imperii virium, in eamdem fidem tuam et sollicitudinem, sicut gratiam no-*

s VII. Henrik helyettese, végső pénzhiány miatt Lombardiát odahagyni kényszerült [1]; ugyanazon okból Princivalle Fiesco, Habsburgi Rudolf helyettese a toscanai városoknak pénzért császári előjogokat engedett [2].

A királyok mindazáltal különféle igényeikkel még mindig háborithatták a köztársaságokat; némelly helyt még a régi hübérurak és grófok is igényekkel álltak elő. A püspökök, mint a városok egykori urai, régi hatalmuk némi maradványát még fenntartották, s minthogy igen gazdagok voltak [3] s az egyházi törvényszékek élén álltak, első polgárokul tekintettek, kik első szavazattal, s a közügyekben legnagyobb befolyással birtak. Milanóban az itéletek az érsek nevében hozattak, habár ő a biráskodásban nem vett részt többé; ő verette a pénzt s határozta meg annak értékét, ő szedette a város kapuinál a vámot [4]: olly kiváltságok, mellyeket ő talán akkor kötött ki, midőn mint a város grófjának, méltósága- s hatalmáról akarva nem akarva lemondania kellett.

Gyülések.

E jogigényeknek küzdelem s féltékenység voltak szomorú következményei. Azok közepett minden község külön-külön saját alkotmányát rendezte, olly különféleséggel, melly, mint az olaszok előhaladott észérettségének jele, bámulatra méltó. Az egyetemes történetirónak azonban lehetetlen azt mind egyenkint előadni; azért csak a főbb pontokat hozom fel, mellyekben legtöbb község alkotmánya megegyezett, s elmondom, hogy a főhatalmat a polgárok közgyülése gyakorolta, mellyre tárogató vagy harangszó által a köznép s a nemesek egyaránt összehivattak, s miután több ezeren összegyültek, szavazattöbbséggel határoztak béke, háború és szövetkezések fölött. Minthogy azonban sok esetben titoktartásra s gyors és szenvedélytelen határozásra volt szükség, egy kisebb vagyis bizalmi tanács (Consiglio di credenza [5]) állittatott fel, melly a legtekintélyesb s a

---

stram charam diligis, sic efficaciter et diligenter impendas . . . . (*Lettere* di Pier delle Vigne l. V. c. 1.)

[1]) **Bonincontro Morigia**, *Chron. Modoet.* lib. II. c. 116.

[2]) **Ptol. Luc.** *Hist. eccles.* lib. XXIV. c. 21.

[3]) 1162-ben III. Sándor pápa a milanói érseknek annyi birtok fölötti jogait erősitette meg, hogy abból az érsek hatalmára könnyen következtethetünk. Jövedelme 1210-ben 80,000 arany forintra ment, mit Guilini 10 millio lirára becsül.

[4]) **Galvano Fiamma**, *Manip. Flor.* c. 223.

[5]) *Credere* igétől, *reábizni* értelemben, mint azt a latinok is, az olaszok is gyakran használták. *Homines credentes* annyi mint fide digni, hitelt érdemlő fér-

tárgyalások titokbantartására megesküdtetett polgárokból alakittaték [1]). E választmány a pénzügy- s külügyről tanácskozott, őrködött a consulok fölött, s elkészité a nép elhatározásának aláterjesztendő javaslatokat. Néha még egy másik tanács is alakittatott a határozatok végrehajtására.

Consulok.

A római emlékek tiszteletéből legfőbb tisztviselőit minden köztársaság consuloknak nevezte, kiknek számuk különböző helyeken különböző vala, s kik szavazattöbbséggel választatva, a hatalomnak féltékeny megosztása nélkül, az igazságszolgáltatással és hadvezérséggel bizattak meg, mintha nem volna különbség a közbéke bel- és külellenségei között. Legtöbb városnak két consula volt; Florenczneк, mig négy városrészre volt felosztva, négy, utóbb hat részre osztatván fel, hat consula volt; de mindenkor csak egy birt főtekintélylyel, s a krónikairók ennek nevével jelölték az évet, mondván: Ezen és ezen consulnak és társainak idejében [2]). A vidékiek ki voltak zárva a közigazgatásból, azonban különösen Lombardiában számos helység saját consulokat választott, kik, bár korlátoltabb volt hatalmuk, mégis a városiakkal ügyekeztek vetélkedni.

Csakhamar összeférhetlennek bizonyult be a közigazgatásnak s az igazságszolgáltatásnak egy kézben hagyása, mint a hübériség korszakában; miért is a két hivatali ág külön-külön consulokra bizatott, s ekkor a közigazgatással foglalkozó nagynak, a másik pedig kis consulnak neveztetett [3]). Az igazságszolgáltató consulok, mint a

---

fiak. Egy limontai határozat 888-ból igy szól: *Cum ibi essent nobiles et credentes homines, liberi arimanni, habitantes Belasio loco.* **Muratori**, *Ant. m. aevi.* diss. XLI.

[1]) *Quisquis in hujuscemodi tribunalis consilium admittebatur, jurabat in credentiam consulum; hoc est se tacite retenturum quaecumque eo in consilio dicta vel acta fuissent, nec enunciaturum uspiam in profanum vulgus.* Rer. It. Script. VI, 962.

[2]) **Villani G.**, V, 32. — Bergamóban tizenketten voltak, miért is a bergamói költő, Mózes igy ir:

Tradita cura viris sanctis est haec duodenis
Qui populum justis urbis moderantur habenis:
Hi sanctas leges scrutantes nocte dieque
Dispensant aequo cunctis moderamine quaeque:
Annuus hic honor est, quia mens humana tumore
Tollitur assiduo, cum sublimatur honore.

[3]) Némellyek szerint nagyoknak azok neveztettek, kik a nemességből, kis consuloknak pedig, kik a népből választattak. L. **Benvoglienti** *Osservazioni intorno agli statuti pistolesi.* Ellenkező véleményben van **Muratori**: *Ant. Ital.* diss. XLVI.

régi scabinok utódai közösen tárgyalták az ügyeket; a XIII. században felosztották maguk közt a városnegyedeket, külön törvényszékeket tartva, mellyek mindegyike saját jelvényt használt, s nevezte magát az ökörről, sasról, medvéről, oroszlánról és igy tovább.

Utóbb a consul név az élelmezési, tengerészeti s kereskedelmi ügyre felügyelő tisztekre is ráruházta tott. Milanóban 1172-ben nyolcz kereskedelmi consul választatott, kik évi dijjal voltak ellátva [1]). Végre minden testület, minden lelkészség saját consullal akart birni.

Podesták.

A consulok választásába nagy befolyást gyakoroltak az előkelő családok, s a gyakran ellenséges házakból választottak egymás ellen törtek, a mi az ügyfolyamot megakasztá, s az igazságszolgáltatást hiányossá tette. E baj orvoslása végett Bologna a faenzai Guido Ranieri da Sassó-t hivta meg, hogy gyakorolná mint elnök a község consulainak hatalmát, melly ujnemü főtisztviselő podestának (hatalmárnak) neveztetett el, azok példájára, kiket Barbarossa az általa meghóditott községek kormányzásával bizott meg. Képviselte a podesta a régi császársági elemet, mint őre a törvényes főhatalomnak; minthogy a szabadság, a függetlenség kivivása után is, még mindig császártól eredt kiváltságnak tekintetett.

Az uj intézmény alkalmasnak találtatott arra, hogy a császári hatalomnak amaz utolsó maradványa is a községre vitessék által, vagy hogy ellen lehessen állni a császári követeléseknek, kivivni a törvények részrehajlatlan alkalmazását s gyorsan határozhatni sürgős esetekben, a mi csak egyszemélyü végrehajtó által eszközölhető. A podesta vagy idegenekből, vagy a nemesekből választatott, kik mezei váraikban, vagy pártjukbeli városokban még folyvást függetlenül éltek.

Kijelöltetvén a köztanácsban, szavazattöbbséggel választatott meg, vagy pedig néhány jellemteljes férfiúra bizatott kinevezése. Perugia polgárokat és szerzeteseket küldött a vidékre a legderekabb férfiak kiismerésére, ezek nevei edénybe dobatván, sors által huzatott ki az uj podesta [2]). A megválasztotthoz küldöttség ment el, s a podesta ujévkor, vagy sz. Márton napján tartá bevonulását, nagy fénynyel s dicsbeszéddel fogadtatva. A podesta maga is a főtérre érve beszédet tartott, megesküdött a statutumokra, s hogy hivatalát egy

---

[1]) **Corio**, *Istoria* p. I, pag. 138.

[2]) **Mariotti**, *Saggio di memorie storiche civili, ecclesiastiche di Perugia*, 1806. 248. l.

évnél tovább nem viselendi. Ez utóbbi törvény azonban sokszor megszegetett, részint a podesta derék volta, részint más okok miatt.

Kisérete két lovas őrből, tanácsosokból, törvényszéki birákból, lovas és gyalog szolgákból állott, kik mindnyájan közköltségen tartattak [1]). A podesta a köztársaságban közigazgatási s igazságszolgáltatási főhatalmat gyakorolt. Ez utóbbit némelly városokban saját magán-tanácsával, másutt, mint Milanóban, az igazságszolgáltatási consulokkal, vagy, mint Parmában, egy birói collegiummal gyakorolta [2]). Az előtte vitetni szokott meztelen kard a vérhatalmat jelentette. Ha nyilvános bünmerény jelentetett föl, a podesta a tanácsház erkélyéről maga tüzte ki az igazságügy zászlaját, tárogatók által fegyverre csődítette a polgárokat, s ezek élén indult el a bünös házának ostromlására. „Esküszöm, hogy, ha bárki, esküje által a néphez tartozó, akár nemes, akár nem, gyilkol vagy gyilkoltat, vagy beleegyezik, hogy valaki az öregek közől, vagy ezek jegyzője, vagy a néphez esküdt ember megölessék .... haladék nélkül meghuzatom a nép harangját, s a néppel, vagy annak egy részével, rettentő dühhel a gyilkos házára rontok s el nem megyek onnan, mig azt alapjából ki nem forgatom.... És mindaddig, mig a mondott gonosztevőnek, ugy a városban, mint a környéken találtató összes javai le nem romboltatnak, Pisa városának egyetlen boltja, műhelye vagy udvara se legyen nyitva [3]).“ Igy esküdött minden évben Pisa népének podestája: de ez eljárás által az igazságügy erőszak alakát ölté magára, miután nem volt más, mint a magánboszú helyetti nyilvános boszuállás; a fenyités hasonlitott a szenvedélyek visszatorlásához, mellyek ki nem oltattak, hanem csak vezettettek; a békés közigazgatás még mindig ismeretlen vala, minthogy a köztársaságok, a hübérurak módjára, a büntető jogot a magánhad és személyes boszu jogából származtatták.

Hogy a podesta ezen nagy hatalmával vissza ne éljen, igen elő-

---

[1]) Florenczben a podesta tizenötezer kétszáz negyven kis lirát kapott. **Villani**. 92. XI. — A milanói podesta fizetése 1211-ben kétezer lira volt, a mi Giulini szerint százhuszezer mai lirát tesz. Ezen fizetéséből kellett hat birót s két lovagot eltartania stb. — Sajátszerü határozatot hoztak a pisaiak, midőn VIII. Bonifáczot választák podestájoknak négyezer forint fizetéssel, mit a pápa el is fogadott.

[2]) **Giulini**, *Contin.* p. I. lib. 64. — *Chr. Parm.* Rer. It. Script. tom. IX. col. 819.

[3]) *Pisai határozm.* 18. §. Midőn Perugiában két biró meggyilkoltatott, a boltok bezáratni rendeltettek mindaddig, mig a gyilkosok föl nem fedeztetnek. Zárva maradtak három hónapig.

gondos s féltékeny rendszabályok hozattak. Meghivására vallásos s a pártoskodástól ment személyek küldettek el; hivataloskodása ideje néha hat, sőt három hónapra is szorittatott; a városban nem léphetett házasságra, nem lehetett senkinek vendége, s ha bevégezte hivataloskodása idejét, a városban kelle maradnia mindaddig, mig a netalán ellene folyamatba vett vizsgálatok be nem végeztettek [1]). E megszoritás azonban meg nem gátolta a hatalommali visszaélést, minthogy a podesta csak lemondása után tétetett felelőssé; csak az erkölcs védelme, s a magán károk pótlása volt az, melly szintén a római szokásokból eredt [2]). Ha dicséretesen végezte hivatalát a podesta, a község által valamelly diszajándékkal, mint zászlóval, paizszsal sat. tiszteltetett meg, s nincs város, melly egy-egy podestájának szobrát vagy arczképét fenn nem tartotta volna.

Az elmondott előgondosságból tapasztalatlan népre lehet következtetni; és a megtisztelések, mellyek eleinte az erénynek voltak szánva, utóbb hizelgésből vagy barátságból adattak [3]). A hivataloskodási idő rövidsége a folytonos ujonczság alkalmatlanságával járt; aztán a podesta azon rövid idő alatt is élet és halál ura volt, s tulságos szigorát semmi sem mérsékelte. Midőn vagy maga, vagy meghittjeivel itélt, csupán lelkismerete korlátolhatta őt; kivált miután az eljárás titkos volt, s a minden ügyvédtől megfosztott vádlott kinvallatásnak tétetett ki; minek kegyetlen példáit találjuk, különösen a boszorkánysági s eretnekségi perekben. Az itélő hatalom a közigazgatásival felettébb össze volt keverve és az államérdek az igazság tiszta szavát elfojtotta. Forradalmak alkalmával a podesta dictatori

---

[1]) Egy római határozmány igy szól: *Senator, finito suo officio, cum omnibus judicibus et familiaribus et officialibus suis teneatur stare, et sistere personaliter decem diebus coram judice, sindico deputando ad ratiocinia ejus; et coram ipso ipse et officiales praedicti teneantur de gestis et administratis, et factis durante officio, reddere rationem et unicuique conquerenti respondere de jure, et omnibus satisfacere quibus de jure tenetur. De quibus omnibus dictus judex summarie cognoscat, et intra decem dictos dies causam decidat de plano, sine strepito et figura judicii, non obstantibus feriis et non obstantibus solemnitatibus juris, dummodo veritas discutiatur, et ad illam saltem respectus et consideratio per judicem habeatur.*

[2]) *Codex. Just.* tit. XLIX. l. 1. és *Nov.* VIII. c. 9. rendeli, hogy a tartományi hivatalnokok, hivatalukróli lelépésök után ötven napig helyben maradjanak, hogy mindennemü panaszok elintéztessenek. — Pistojában ötven napra (*Antiq. it.* diss. LXX. §. 76.), másutt idő s hely szerint különböző határidőre szorittatott a számadás. A turini tisztviselők ekkép esküdtek: *Juramus, quod stabimus decem diebus in Taurino post nostrum regimen ad faciendam rationem cuilibet . . . conquerenti de nobis.*

[3]) **Franco Sacchetti**, *Nov.* 196.

hatalommal ruháztatott fel, mit felhasználva, a bűnösöket vagy inkább az ellenpártot minden itélet nélkül rögtön fenyítette.

Átalakulások.

Tapogatózva haladván, mikép az uj államokban szokás, az olasz köztársaságok, mihelyt hiányt vettek észre alkotmányukban, azt legott egy másikkal váltották fel, talán, hogy néhány hónap mulva ismét az előbbit hozzák be [1]). Néha a köznép is, hogy legyen, a ki védje, egy saját kapitányt választott, szintén idegent, hat hónapra vagy egy esztendőre [2]). Néha egy hadkapitány is választatott, ki a fegyveres erővel rendelkezve, az előbbiek hatalmát megosztotta. Mikép a polgári intézmények, épen olly változtatásnak voltak az összes tisztviselők aláve tve. Florenczet hozzuk fel példaul, melly tizenkét testületre volt felosztva: hét nagyobbra, mellybe a jogtudósok és jegyzők, a Calimala városnegyed posztókereskedői, a pénzváltók, a gyapjunemüek készitői, az orvosok és gyógyszerészek, a selyem- és börkelmeárusok; és öt kisebbre, mellyekbe a szatócsok, a mészárosok, csizmadiák, kőművesek és ácsok, kovácsok és lakatosok tartoztak. A nemesnek is, ki valami államhivatalra vágyott, a testületek valamellyikébe be kellett magát iratnia. Midőn 1282-ben a testületfőnökök uralma állittatott fel, az első választásban csak az első három, a másodikban az első hat testület vett részt, mindenikéből egy főnök (prior), három-három hónapra választatott. Közköltségen együtt éltek, el nem hagyva a tanácsházat a hivataloskodás egész ideje alatt. Ők képviselték az államot; ők gyakorolták a végrehajtó hatalmat; egyesülve a nagyobb testületek elüljáróival és tanácsosaival (capitudini), s néhány más, meghivott tagokkal (arroti), szavazattöbbséggel választották meg saját utódaikat [3]). Minthogy azonban a nemesek ezen népi oligarchiát nehezen türték, azért 1292-ben az igazság zászlósa (gonfaloniere di giustizia), ujnemü főtiszt állittatott fel, a békeháboritók megfékezésére. Midőn ez zászlaját a tanácsházból kifüggeszté, a husz katonai osztálynak, mellyekre a nép felosztva volt, vezetői fegyveres népökkel köréje gyülekeztek, hogy a lázadókat megtámadják, s megbüntessék. E példa utánzásra talált.

Másutt egy vagy több népapátot találunk, Pisa pedig és Genua,

---

[1]) Milanóban az első podesta Uberto Visconti volt 1186-ban, esztendőre rá visszatértek a consulsághoz; 1191-ben ismét podestájok, 1201-ben három, a következő évben öt, 1204-ben ismét három podestájok volt.

[2]) *Capitaneus populi, ad defensionem libertatis et popularis status et ad observandam unionem civium principaliter est institutus, etc.* Luccai Statut.

[3]) **Villani** VII, 78.

fontosabb körülmények közt Velencze példájára dogékat választott, ezeket ruházván fel a végrehajtó hatalommal, úgy azonban, hogy a testületek jogai és az alkotmány sértetlenül maradjon. Bolognában három tanács közt volt a főhatalom megosztva, u. m. egyetemes, kü lönös és bizalmi tanács között. Az első tanácsba a tizennyolcz éven felüli polgárok valamennyien beléptek, a legalsóbb osztályu kézmü vesek kizárásával; a második tanács hatszáz tagból állott; a harmadikban, melly kisebb számú volt, az állam összes jogtudósai foglaltak helyet. Deczember elején hivatott össze a consulok vagy a podesta által az első két tanács; a consulok vagy a podesták két urnát tettek ki maguk elé, mellyekben mindazon polgárok nevei foglaltattak, kik az első két tanácsba belépni jogositva voltak; a négy törzs mindenikéből, mellyekre a város felosztva volt, sors utján tiz választó huzatott ki, kik aztán együvé zárattak be, köteleztetve huszonnégy óra alatt huszonhét szavazattöbbséggel kijelölni mindazokat, kik a két tanácsba belépendők voltak. A consulokat, vagy a podestát illette az államügyekben a kezdeményezési jog, az elhatározás a két tanácson állott; tanácskozáskor csak négy tag szónokolhatott, a többieknek szavazniok kellett.

Választások.

Abban, mi az alkotmányos országokban ma is a legbonyolultabb feladat, a választásokban tudnillik a középkori községek ezernemü kisérletet tettek. Eleinte általános szavazat utján történtek, mi zajongásra, fondorlatra s veszekedésre nyujtott alkalmat. Ezen segiteni különféle módon törekedtek a köztársaságok, leginkább a sorshuzást, néha pedig legmesterkéltebb és bonyodalmas módszert követtek, miben Velencze és Lucca legsajátságosb példákat nyujtanak.

Velenczében a doge az első hat században a néptől választatott; 1173 után pedig tizenegy választó által. 1178 után a nagytanács négy biztost nevezett, kiknek mindegyike tiz választót jelölt ki, kiknek száma 1249-ben negyvenegyre emeltetett. Igy maradt 1268-ig, melly évben a megvesztegetés kijátszására sajátszerü bonyolult módszer hozatott be. A nagytanács tagjai sorsot huztak, mellynek viaszgolyói közöl harminczba iratka volt becsinálva e szóval elector (választó); az első kilencz közöl, kik illy szerencsés golyót huztak, kettő kitöröltetett, a többi hét negyven választót jelölt ki; ezek szintén illy kitörlési eljárás által tizenkettőre olvadtak. Az első e tizenkettő közöl három választót, a többi kettőt-kettőt, s igy mindössze huszonötöt jelölt ki; ezek mindegyikének aztán legalább kilencz szavazatot kelle kapnia. Kitöröltetvén aztán tizenhat, a többi kilencz

közöl mindegyik öt választót, s igy mindössze negyvenötöt jelölt ki, s ezek mindegyikének legalább hét szavazatot kelle kapnia. A negyvenöt közöl az első nyolcz négy-négy választót, az utolsó három pedig hármat-hármat, s igy összesen negyvenegyet jelölt ki, kik szavazat alá bocsáttatván, a tizenegy közöl legalább kilencz szavazatot kellett nyerniök. A valóságos negyvenegy választó tehát öt szavazat és öt sorshuzás által lett meg. A választó-terembe záratván ezután, ki nem bocsáttattak, miglen a dogét meg nem választották; azonban fényesen vendégeltettek, s megengedtetett nekik tetszésök szerint mindent kérhetni. Hanem az volt a különös, hogy a mit egy kért, azt mindegyiknek hoztak. Az egyik választó olvasót kivánt, s hoztak negyvenegyet; de midőn a másik Aesop meséit kérte, nagy bajba került negyvenegy példányt keritni elő. A választók három elnököt aztán két titkárt neveztek ki, kik velök együtt zárattak be. Ekkor az életkor szerint az elnökök elé szólittatván, minden választó egy papirkára tetszése szerint egy jelölt nevét irta, kinek legalább harmincz évesnek és a nagytanács tagjának kelle lennie. A titkárok egyike aztán egyenkint huzta és leolvasta a neveket, mire a jelölt ellen mindenki kifogásokat tehetett. Szavazat alá bocsáttatván az összes jelöltek, a ki legalább huszonöt szavazatot kapott, az dogévá lett. Illy módon először Lorenzo Tiepolo választatott meg 1268.

Luccában a kilencz öreg képezte a legfőbb tisztséget, ide értve a zászlós urat is; azután következett a harminczhattagu tanács, végre a hetvenkéttagu köztanács. A signoria — mikép a kilenczes kormányt nevezték — két hónapig hivataloskodott, melly idő után annak tagjai két évig nem voltak megválasztathatók. Egyetértve a harminczhattagu tanáccsal a signoria osztogatta a tisztségeket és méltóságokat. A választásmódot körülményesen irja le Machiavelli [1]; majdnem szinte olly bonyolult és szertartásos az, a mint a velenczei.

Némelly vidékeken, különösen Piemontban sok község közvetlenül a császár vagy helyettesei hatósága alatt maradt; miért is ezek a főhatalmat nem gyakorolták, vagyis nem birtak a háboru, béke, pénzverés s legfőbb hatóság jogával; hanem különben belügyeiket illetőleg csak ugy kormányozták magukat mint a többi községek; mert a községi kiváltságok a közjog egy részének tartattak, és a közigazgatás az uralkodástól megkülönözteték.

Távol vala tehát, hogy az olasz köztársaságokban egyformaság

---

[1]) *Sommario delle cose della città di Lucca.*

uralkodott volna; mert fennálltak még a hübéri, egyházi s fejedelmi kiváltságok, a kézmüvesi s családi egyletek, a személyi rabszolgaság, a római, egyházi és barbár törvények. Néha egy-egy falu két vagy több nemes ur között volt felosztva, kiknek mindegyike külön adót szedett, külön hatóságot gyakorolt. Az egyetemek a tanitványok felett, a mesteregyletek a kézmüvesek fölött gyakoroltak saját hatóságot; a monostorok az általok létrehozott vásárok jogaival birtak; aztán létezett a menhelyjog, a személyi sértetlenség, mind megannyi kútforrása a legbonyolultabb jogigényeknek.

Törvények.

Fennállott még a személyi jog nem csak a hübérekben, melyekben a frank törvény szerint az elsőszülött, a longobard törvények szerint pedig a fiuk mindnyájan örökösödtek, hanem a polgári és fenyitő törvényekben is [1]). Ez utóbbiakban mégis tulnyomó volt a római jog a barbár fölött; némelly városokban pedig számos helyhatósági törvények által volt módositva, miután a constantiai béke után minden község saját határozmányokat alkotott; sőt a faluk s monostorok is külön hatósággal akartak birni [2]). A tulajdonképi törvényeken kivül szokás-törvények is divatoztak, igy volt Pisában egy Constitutum legis és egy Constitutum usus.

Érvényben maradtak még egy ideig a barbároktól öröklött szokások, minő volt a birságegyezmény, az istenitélet s az itéleti párbaj nem karddal, hanem bottal és paizszsal, a nép és egy consul jelenlétében. Kegyetlen büntetések is alkalmaztattak: mint a tolvajra első izben egyik szemének kitolása, másod izben kezeinek levágása, harmadszor akasztófa [3]); mig ellenben más bünökért a vétkes pénzzel megválthatta magát. A császárok tovább is hoztak törvényeket a nemzeti gyülésen, de a mellyek csak hübéri viszonyokra vonatkoztak, s mig a közjog az igazságnak mind a köz-, mind a magán-érdekekre alkalmazható átalános elveit foglalta magában, a helyhatósági csak

---

[1]) Milano 1216-ki határozmányai közt olvassuk: *Punitur in rebus et persona secundum legem municipalem nostrae civitatis, vel legem Longobardorum vel legem Romanorum . . . si is cui maleficium factum invenitur jure Longobardorum vivebat, sicuti nonnulli nostrae jurisdictionis vivunt . . . . Idemque erit si extraneus lege romana vivit . . . .* Uberto dell' Orto, fiához, Anselmhez igy ir: *Causarum, quarum cognitio frequenter nobis communicatur, aliae dirimuntur romano jure, aliae vero legibus Longobardorum.*

[2]) Pompeo Neri szerint magában Toscanában a legujabb időkig 500 különböző statutum divott.

[3]) **Corio**, f. 131. — **Caffaro**, lib. IV, col. 384.

kivételes törvény volt, melly egy-egy községnek különös jogait és sajátságait illette. Amaz tudomány gyanánt fejtegettetett, s uj czikkelyekkel csak a császár által bővittethetett; a községi határozmányokat ellenben a helyhatósági tisztviselők az idők kivánalma szerint, majd megtoldották, majd megkevesbitették. Amaz az irott s a törvény- és nyelvtudománynyal együtt előhaladt jogot foglalta magában; emebben minden egy községnek egykorú történetét találjuk [1]).

Igazságszolgáltatás.

A következmény az volt, hogy az igazságszolgáltatásba egyenlőség nem hozathatott be. Voltak királyi s voltak helyhatósági birák, ámbár azok is, ezek is polgárok közől választattak; voltak végre hübéri s egyházi birák. Bizonyára, ama köztársaságok roszabb oldala, mellyet a polgárok közvetlenül éreztek, az igazságszolgáltatás hiányossága vala. Florenczben mind a podesta, mind a törvény-kapitány idegen volt; amaz a község, emez a nép-házában lakott, amaz májusban, ez januárban vette át a hivatalt, s mindketten polgári s fenyitő perekben biráskodtak. Mikép ők maguk, ugy az őket körülvevő tiszti-személyzet is idegen vala. A podesta évi fizetésül hatezer lirát, a törvény-kapitány kétezer ötszázat kapott. A podesta három fenyitő birót választott emberei közől, kiknek mindegyike a hat részre osztott város két hatodának bűnpereit tárgyalta. Az alperes a fölperes birósága elé idéztetett, az idegenek tetszésök szerint választottak birót. Csekélyebb ügyekben a biró a vádat csak a sértett féltől vagy valamellyik rokonától fogadta el, fontosabb ügyekben akárki tehette a vádat, csakhogy irásban; hivatalos nyomozás csak akkor következett be, ha a megsértett vádolni nem akart. A vádló esküdött ügye igazságára s biztositékul száz soldot tett le, a vádlott a vádló költségén idéztetett meg. A kihallgatás leiratott s a vádlottnak tiz nap adatott maga védelmezésére; a bizonylatok tanúkból álltak. A vizsgálatot a birónak huszonöt nap alatt megtennie, azt más birákkal s a podestával közölnie, aztán a következő öt nap alatt itéletet hoznia kellett. A törvény-kapitány körébe tartozott az erőszakoskodás, zsarolás, csalás és azon büntettek, mellyek fölött a podesta harmincz nap alatt nem hozott itéletet. A polgári ügyekben az első itéletet a városhatodok birái hozták, kik jogtudósok voltak s változtak minden hat hónapban, melly időre fizetésök huszonöt lirából állott. Az ügy az évi biróhoz fölebbeztetett, ki idegen és jogtudós volt s ötszáz lira fizetést huzott; ha megerősitette az első itéletet,

[1]) **Sclopis**, *Storia della legislazione italiana.*

az ügy be volt fejezve; ha nem, a podesta elé terjesztetett, ki véglegesen négy segéd-biróval itélt. Becslési, adó és vámügyekben a népkapitány itélt. A podesta szolgálatában állt lovagok és poroszlók, a törvényszegőket kutatva, bejártak néha minden városrészt; sok esetben az elfogatás csak az ő jelenlétökben történhetett; szükség esetében a jegyzők által pótoltattak, kik a birák segitségére voltak rendelve [1])

Florenczben egész 1300 utánig álltak fenn idegen tisztségek, mellyek mindegyike birói hatalmat gyakorolt s kínvallatást is üzött. Illyen volt a podesta, a nép-kapitány, az igazságrendeletek végrehajtója, az őrkapitány, vagy a népvéd birósága, mellyhez hozzá adandó még a püspöki, az eretnekségkutató, adóvizsgáló, fölebbezési s talán még más törvényszékek is [2]).

Milanóban a köztársaság consulaitól különböző igazságügyi consulok itéltek egy jogtudós tanácsadása mellett. A falukon s tanyákon a consulok hatásköre bizonyos összegig terjedett. A birák esküvel erősiték, hogy a törvények értelmében itélendnek; a vádlottnak a feleletadásra csak nyolcz napot engednek; hogy négy hónap alatt határoznak, és irott itéletet hoznak a negyven soldót meghaladó összegnél [3]). Tovább terjesztetvén a podesták hatalma, ezek saját költségükön tartottak birákat, mi által az igazságügy bérencz és tudatlan csőcselék kezeibe jutott: az egyszerübb s gyorsabb eljárás nem nyujtott elegendő kárpótlást.

A püspökök hatósága hübérjavaikra szorittatott; majd az igazságügyi consulok a köztársasági rendszer megszilárdulása után egyházi személyek fölötti biráskodást is igénybe vettek; bármennyire ellenszegültek légyen a zsinatok [4]). A világi s egyházi hübérurak személyesen vagy gastaldjaik s megbizottjaik által szolgáltatták ki az igazságot; ezek ismét a lakosok közől választottak birákat, kiktől az ügy a hübéri bióhoz fölebbeztetett, habár ennek hatásköre a hübérjavakon lakó szabad polgárokra ki nem terjedett. A hübéri ügyekben kisebb s nagyobb pairekből álló kettős törvényszék és a királyi curia itélt.

---

[1]) *Delizie degli eruditi Toscani.* tom. IX. fol. 256.

[2]) **G. Villani**, XI, 93.

[3]) **Giulini**, p. VII, lib. 50.

[4]) **Muratori**, *Ant. It.* diss. LXX. — Mayer a *Törvénykezési intézmények eredete s haladásában*, az olaszhoniakat mint kevésbbé fontosakat, mellőzi; holott pedig, tekintettel a korra, csupán ezekből lehet az egész Európában divatozó különféle intézményeket megfejteni.

Ennyiféle hatóság egyetlen egy köztársaság területén! Ha aztán egy-egy község hatalmába keritett egy másikat, nem módositotta annak intézményeit, hanem csak podestát küldött neki [1]).

Jogtudósi társas-székekre (collegia) már a XI. században is találunk [2]); a XIII. században pedig már minden városban léteztek; ugyanekkor jöttek létre mindenütt a jegyzői testületek, kik tagtársaikat maguk nevezték ki [3]).

Mig e köztársaságok mindegyike külön törvényhozást ügyekezett alakitani, arra egy sem törekedett, hogy szabadságát biztositsa, a tulhatalmasok nagyravágyását megfékezze s a tisztviselők hatáskörét megszoritsa. A tömeg az alkotmányos intézmények fokozatait nem igen érti, de az igazságügy kezelését, mellytől a személy és javak függnek, mindenki könnyebben megérti. Őrködtek az egyezmények pontos megtartása, az örökösödési rend s a kisebb bűntények megfenyitése fölött, hanem arról, hogy az államépületet azzal, a mi a politikának első czélja, a szabad de egyszersmind rendszeres kormánynyal megszilárditsák, nem gondoskodtak. Nem volt tehát előrelátás a jövőre nézve; a hatalmasak nagyravágyása s a sokaság kicsapongásai nem fékeztettek meg; megelégedtek a szabadsággal, a nélkül hogy a fejetlenséget kikerülték volna; senki sem gondolt arra, hogy a szabadságot a személyi és közbátorsággal egyeztesse, és elősegitse az intézmények fejlődését. Az erkölcsök és tudományok által nem mérséklett s tehát annál féktelenebb szenvedélyek gyakoriakká tették a bűnmerényeket, és az annyi apró államrai szétdarabolás a büntetés elkerülését megkönnyebbité [4]). Innét az erkölcsiség bizonytalan eszméi, különböző levén ugyanazon bűnnek fenyitése néhány lépésnyi távolságban; hiányzott az igazságszolgáltatás leghatályosb jellege, a büntetésröli bizonyosság, miután a bűnös a legközelebbi

---

[1]) Igy kapott podestát Como községétől Lugano, Mendrisio, Bellagio, Menaggio, Teglio, Chiavenna, Poschiavo, Sondrio, Ponte, Porlezza, Bormio, mellynek lakói évenkint háromszor mentek Tresivióba, hogy ott a comoi podesta igazságot szolgáltasson nekik.

[2]) A milánói sz. Lanfrank életében (1030), olvassuk, hogy *pater ejus de ordine illorum qui jura et leges civitatis asservabant, fuit.* **Bolland**, *Acta SS. 28. maji.* S ez a legrégibb emlék, aztán 1150-ben emlittetik a cremonai curia. *Rer. It. Script. tom. XII. 643.*

[3]) **Muratori**, *Ant. it. m. aevi.* diss. XII

[4]) Bergamo Bresciával 1219-ben olly egyezményre lépett, hogy ha valamelly bresciai nappal kiraboltatik a Milanóba vezető országuton, Bergamo községe a kárt husz nap alatt megtéritni tartozik; igy viszont a bergamóiakra nézve. L. *Libro del. potere di Brescia.*

idegen területen menhelyet talált. Az állam ekkép kénytelen volt majdnem kizárólag a fenyitő igazság rendezésével foglalkozni és tulságos hatalmat engedni a tisztviselőknek, mi könnyen veszélyessé lett a szabadságra nézve.

Pénzügy.

Az adók hihetőleg ugyanazok maradtak, mellyek egykor a királyok és grófok alatt szedettek; a fennlévő iratokból azonban azok természetét s beszedési rendszerét ki nem vehetjük, csak az tünik ki, hogy természetök s mennyiségök az idők és országok szerint különböző vala. Az állam fő jövedelmét a vámok tették [1]); mellyek terhes voltáról számos okmány tanuskodik [2]); nem hiányzott azonkivül a föld- vagy inkább terményadó, mellyet majd a tulajdonos, majd a földész fizetett [3]). A közterhek a városi s vidéki lakosok között osztattak fel, s ez utóbbiakra az egyházkerületek szerint vettettek ki. E végre adóügyi consulok s tisztségek léteztek és a hol a püspöki algrófok fennálltak, részt vettek a consulok értekezletében [4]).

Milanó II. Fridrik idejében a pénzszükséget papir pénzzel pótolta s azt forgalomba is hozta. Ezzel le lehetett fizetni a birságösszegeket; s bár a magánhitelező nem tartozott azt elfogadni, az adós még sem esett vagyonárverés alá, ha az adósság összegével egyenlő papirpénz-mennyiséget mutatott fel [5]). Szorongató. szükségben a községek kölcsönt vettek föl, de a hitel olly annyira csekély volt, hogy sokszor az egyházak drágaságait kelle zálogba adni. A papirpénznek a forgalomból kivétele végett földkönyv hozatott javaslatba; a földek összeirásánál az elnökletet maga a podesta vitte s kivétel alá még az egyházi javak sem estek. Az államadósság nyolcz részre osztatván, kivettetett aránylag a földbirtokokra s nyolcz év alatt le is törlesztetett, de az adó azután is beszedeték, előbb a Naviglio grande csatorna létesitésére, utóbb különféle más czimek alatt [6]).

---

[1]) Az áruczikkekért eleintén a városon kivül vagy a határon, szekér vagy teherhordó marha szerint, utóbb az árúk értéke szerint fizettetett a vám. Milánóban az első vám 1216-ból emlittetik és pedig az érték minden lirájára négy dénár vagyis 1½ százalék volt határozva. 1396-ban minden áruczikkre liránkint tizenkét dénár vagyis mintegy 5 százalék vettetett.

[2]) L. Genuára nézve: **Cuneo** *Mem. sopra l' antico debito pubblico. etc.* p. 258; Florenczre nézve: **Villani** XI. K.

[3]) **Guilini**, p. V, lib. 32.

[4]) **Muratori**, *Ant. It.* diss. XLV.

[5]) **Corio**, *ad ann.* 1240.

[6]) Gulini azt tartja, hogy a rendes földadó legelőször Filippo Maria Visconti herczeg alatt 1423 körül hozatott be; és hogy a pontidai monostornak engedett

Ujnemü jövedelmet nyujtottak a birságok és a javak elkobzása. Később még igen sokféle adó hozatott be, minő a só- [1]) s borfogyasztási adó, kemencze-adó, mértékbélyegezés, s több affélе adó [2]). Villani János irja, hogy Flórenczben 1336-ban adó alá estek az árucikkek, a só, a szerződések, a bormérés, a vágómarha, malmok és a határbecslés (estimo del contado); melly adók összesen háromszázezer forintot hoztak be. Adómentesek voltak az egyházak, monostorok és papok, földészeik- s haszonbérlőikkel együtt. Még az ujonszerzett papi javak is ki voltak véve, s bár a köztársaságok megkisértették legalább ez utóbbi papi javakat adó alá vetni, az egyháziak szilárdan ellenszegültek; utóbb mégis az apai örökségtől fizettek adót, de ezt is nem világi ember, hanem a püspök kezébe, kinek e végre ama javak lajstromát átnyujtották [3]).

Az adó főfelügyelője a podesta volt [4]), ki azt gyakran fegyveresei által hajtatta be [5]). Szokottan a köztársaság nevezett ki tisztviselőket a közjövedelmek kezelésére, a kincstár őrzésére s az adók beszedésére; a vidéken minden egyház-kerület maga vetette ki s szedte be a maga adóilletékét, különben a behajtás módja igen különböző volt, s az adókezelő tisztek rendesen felelősek lévén, számadást tartoztak adni. A behajtás sokszor szerzetesekre s vallásos testületekre bizatott, minthogy ezek önzetlenek valának. A szigor az adó befizetése körül olly nagy volt, hogy a ki a községnek valamivel tartozott, igazságát sem kereshette [6]).

Pénzverés.

Egy másik fontos jog, mit a városok magukhoz ragadtak, a pénzverés joga volt. Birt illyen joggal már a longobardok alatt Pávia, Milano, Verona, Friaul és Lucca; s talán Spoleto és Beneventum. Hihető, hogy igy maradt a frankok és a német császárok alatt; azonban a grófok és határgrófok csakhamar maguknak követelték a pénzverés jogát. I. Lothár szabadalma folytán Milánóban csak az

---

kiváltságban (1119 *ap.* **Trist. Calc.** *quibus pergravari interdum praedia solent)* az *interdum* szó épen azt mutatja, hogy a földadó nem volt állandó.

[1]) Milánóban illynemü adó 1271-ből említtetik először. Genuában már 1214-ben fizettetett sóadó (**Caffaro**, IV, 406); Reggióban 1261-ben, (*Rer. it. Scr.* VIII, 1122); Pármában 1292-ben, *(Chr. Parm.* u. o. 823).

[2]) **Corio**, 85.

[3]) **Giulini**, lib. LIV. — *Ep.* Innocentii IV. 24. sept. 1250.

[4]) **Corio**, 86.

[5]) **Caffaro**, VIII, 541.

[6]) *Nullus audiatur de jure suo, qui dare aliquid teneatur communi.* Stat. Flor. L. IV. *Tract. de extimis.* rubr. 33.

érsekek verethettek pénzt, melly jogot a köztársaság első idejében is megtartottak. Ugyanez történhetett a többi városokban, s a fennmaradt pénzekből következtetve, Olaszhon akkoriban mintegy száz pénzverdével birt [1]).

Magához ügyekezett ragadni e felségi jogot Barbarossa, de a szövetséges városok nem engedték magukat attól megfosztatni, s tovább is maguk verették a pénzt, mellyen a császár képét egy ideig még fennhagyták, de utóbb védszentekkel [2]), keresztekkel s összbetüjelekkel (monogramma) cserélték föl. Zsarnokok alá kerülvén a köztársaságok, Azzo Visconti a pénzt saját nevével kezdte veretni. A florenczieк 1252-ben [3]) virágos aranyokat (fiorini) verettek, melylyek egyik felén liliom, másik felén ker. sz. János volt látható. Ezen fiorinok (forintok) neve egész Európában elterjedt. Egy virágos arany huszonnégy karát finom aranyból állt, mellyre nézve $^1/_8$ obont vagyis $^1/_{64}$ márkát nyomott s husz soldóra osztatott fel. Szintolly átalános kereskedelmi becsben állott a velenczei zecchino, melly először 1284-ben veretett, s melly eredeti érdes képét (á dogét, a mint Krisztustól veszi át a zászlót) s ezen áhitatos-barbár feliratát: Sit tibi, Christe, datus quem tu regis, iste ducatus [4]) folyvást megtartotta. Elősegitette ugyan a sokféle pénz a mesteri izlést és hizelgett a nemzeti hiuságnak, melly a polgárokat annyira összefüzi, de, hogy a sokféleség nagy zavart okozhatott, mindenki belátja.

Tömkelegbe lépnénk, ha fel akarnók sorolni a különféle pénzek viszontagságait s értékét, vagy az arany és ezüst közötti arányt. Elég legyen annyit mondani, hogy az ezüst leginkább a keletteli kereskedésben használtatott, s hogy Amerika fölfedezése annak értékét egy hatodra, az aranyét pedig egy harmadra olvasztá. Hogy fogalma

---

[1]) **Zanetti**, *Delle monete e zecche d' Italia.*; **Carli** e **Argelati**, *Delle monete d' Italia.*

[2]) Régiek Nápoly pénzei, csupán sz. Január képével. A normannok, nem tudni, hol verették a pénzt. Velenczéről szinte nem tudni, mikor nyerte meg a jogot; legrégibb pénze 972-től való. A XI. század után kezdtek pénzt verni Aquila, Aquileja, Rimini, Arezzo, Ascoli, Asti, Bergamo s Messina. Piacenza 1140-ben, Bologna 1191; Brescia 1162; Cremona 1115; Ferrara 1164; Florencz és Genua II. Konrád alatt. Később Urbino, Sinigaglia, Pesaro, Forli, sat.

[3]) **Carli** *ticinenses* helyett *genenses* t olvasva, ugy hivé, hogy Genuának már 769-ben volt pénze. Gandolfi J. K. azonban (*Della moneta antica di Genova*) megmutatja, hogy e város először 1139-ben veretett pénzt, Konrádtól nyert kiváltság következtében.

[4]) Háromféle *ducatus* nevü pénze volt Velenczének: egy arany mintegy 17 lira értékkel, egy ezüst, 4 lirából álló, s egy kereskedelmi 3 lir. s 25 cent. értékkel.

legyen az olvasónak az olasz gazdagságról, csak azt emlitem föl, hogy maga Velencze a XV. század elején egy év alatt egy millió arany zecchinót; Florencz négyszázezer arany forintot és kétszázezernél több ezüst livret veretett. Ugyanitt 1365-től 1415-ig tizenegy és fél millió arany zecchino veretett [1]).

Országismc.

Pisa, Genua, Amalfi, s leginkább Velencze polgárai, kiterjedt kereskedést üzve, leginkább érezték, mennyire szükséges saját állapotaikat és azon népekéit ismerni, mellyekkel kereskedelmi vagy politikai összeköttetésben álltak. Velencze már a XII. század óta rendezte nyilvános levéltárait, megiratta történetét és meghatározta a módokat, mellyek szerint diplomaticus ügynökei azon tartományokról, mellyekbe kiküldve voltak, tudósitásaikat egybeszedni s a tanács elé adni tartoztak [2]). Azért egy kormány sem volt mindenről annyira tudósitva, mint Velencze. A fejedelmekről s azok erejéről és a különféle államok hatalmáról előadások megelőzték a mai tapasztalatokat, s most is kimerithetlen bányái a történészi ismereteknek. Bent is a tartományi kormányzók körülményes tudósitásokat tartoztak irni; 1338-ból pedig első formaszerinti államiratokat találunk. A többi köztársaságok hasonlólag cselekedtek, s levéltáraik telvék országismei adatokkal; a tanácskozmányi jegyzőkönyvek is tanulságos dolgokban a leggazdagabbak.

Mi átalában kormányokról beszélünk, de az olvasó könnyen el fogja hinni, hogy a hány köztársaság, annyi kormányforma is volt, mert miután mindegyik egymástól függetlenül alakult, olly alkotmányt adott magának, a minőt legjobbnak látott; innét e végnélküli, sokszor igen furcsa, de mindig tapasztalatlan sokféleség.

Egy-egy köztársaság határa szokottan ugyanaz vala, melly az egykori püspöki hatóságé: miért a mai püspöki megyék sajátszerü alakulataikkal egészen a régi köztársaságok területét adják vissza. Innét a nyelvjárások csodálatos különfélesége, és az állami s egyházi épületek sokasága, miután egy köztársaság sem akart a másiknak valamiben engedni; innen volt végre, hogy a gyakori számüzetés nem volt olly kemény csapás, miután a kiköltöző néhány lépésnyire békés nyugalmat talált, a nélkül, hogy nyelvet vagy éghajlatot változtatnia kellett volna.

Nemesség és köznép.

Igen sokszor ismételtük már, hogy az akkor szerzett szabad-

[1]) **Carli**, *Delle monete d' Italia*, diss. VII.

[2]) 1268-i decz. 9-én és 1296-i jul. 24-én hozott törvények.

ságot nem kell összezavarni azzal, mellyet a népek mai nap nyertek, vagy vágygyal ohajtanak; ez politikai, amaz polgári szabadság. Egyedi szükségtől ösztönözve, az olasz köztársaságok nem törekedtek arra, hogy szabadalmaikat az egész országra kiterjeszszék, hogy eltöröljék a zsarnokság legkisebb nyomát és megalapitsák az egyenlőséget. A kormányban nem részesültek csak a régi főurak, hübéresek és arimannok, kik a polgárok közé léptek, és a szabad polgárok, kik középrendet alkottak, melly egyaránt gyarapodott ugy a kereskedelem szerezte kincsek, mint közéje lépett nemes családok és azok által, kik kivonták magukat az egyháziak hatalma alól. A lakosság többi része a nemesektől s püspöki algrófoktól függött még szolgai minőségben; sokakat mégis uraik szabaditottak fel, sokan a szabadsági s keresztes háboruba vezettettek; mások ipar által fölemelkedve, megszabaditák magukat a személyes kötelezettségektől, vagy a bérlett hadsereg közé álltak, vagy a szomszéd városba költöztek.

Felszabaditván magukat a városok, a vidék még mindig a közvetlen hübéruraknak, vagy a teljes hatóságot gyakorló kisebb nemeseknek maradt alárendelve. De a szabad városok nem sokáig türhették közelökben a szolga-falukat. Az ezekben elnyomatva élt emberek a városi falak közé menekültek, s volt elég alkalom, hogy a városok a nemesurak ellen a hadak legjogszerübbjét, azon hadat inditsák, melly terjeszti s védi az emberjogot. Néha egyezkedés köttetett, melly szerint a vidék némelly terhek alól felszabadittatott. Megszünvén a hübéri hatóságok, a városok a vidékre az igazság kiszolgáltatására saját podestákat küldöttek s a nemeseket arra kötelezték, hogy minden évnek legalább egy részét a városban töltsék. Ekkép a vidéki birtokok is városiak kezeibe jutottak, s a német birtokrendszer megszüntével haszonbérleti rendszer jött divatba.

A földhöz kötött szolgák ekkép szabad földészekké lettek, de azért nem tekintettek népnek (p o p u l u s) azaz nem birtak teljes polgárjoggal, nem voltak képviselve a kormányban s nem szavazhatták meg maguk az adót, mellyet fizetniök kelle. Csakhogy e köznépet majd a podesta, majd egy-egy uralomra törekvő nemes, majd meg valamelly polgárpárt vette kegyeibe; ők maguk is társulatokba álltak s összeesküdtek gyakran, hogy erővel vívják ki azt, a mit szépszerivel nem akartak nekik megadni. E mozgalom az, melly Lombardiát egész századon át rázkodtatta, s mellyben többnyire a köznép győzött, de területi nemesurakra támaszkodva, kikből aztán a népzsarnokok váltak.

Igy történt ez Lombardiában; másutt ellenkezőleg a földesurak gyarapitották birtokaikat, leginkább azok, kik Matild grófnő vitályos örökségétől függtek, aztán a harcz alatt a császár mellett állván, birtokjogot nyertek s hübérurakká lettek. A császárok, mikép előbb a községeket a főurak ellen, ugy most a nemeseket a hatalomra vergődött községek ellen segitették. Azért I. Fridrik roppant birtokokkal gazdagitá a Montferrati és Este határgrófokat, kik leghatalmasbak voltak valamennyi között.

Némelly családok soha sem vesztették el az uralmat, és a szabad városok mellett voltak ollyanok is, mellyek egy-egy urtól függtek [1]). Más családok magas várakban erősitették meg magukat, s onnan fenyegették a polgári szabadságot. Még azon nemesurak is, kik polgárokká lettek s a községbe esküdtek, azonfelül, hogy a városban hatalmat s befolyást gyakoroltak, mit a régi parancsoláshozi megszokás, gazdagság és fegyverforgatás természetesen magával hozott, az egyezményekben némelly különös jogokat kötöttek ki maguknak, minő volt az önálló hadviselés és békekötés, és más személyi jogokat. A Corvolidi Friganno-k Modena városával következő egyezményre léptek: A Corvolik segélyt adandnak a városnak mindenki ellen, a guelf Este herczegen s ennek hübéresein és alattvalóin kivül; nejeikkel együtt a városban fognak mulatni béke idején egy, háború idején két hónapig; birtokaikon a modenai polgároknak szabad átmenetelt biztositnak s kötelességükké teszik alattvalóiknak, hogy minden pár ökörért, midőn Modenába jönek, hat luccai dénárt fizessenek, kivéve a várlakókat, inasokat és gastáldokat; hogy soha sem zárják be váraikat a város hatósága előtt. Modena viszont kötelezte magát, hogy meghatalmazást ad nekik bizonyos elfoglalandó javakra és várakra, hogy segitendi őket bizonyos jogoknak más nemesektőli visszaszerzésében, és védendi őket ellenségeik ellen [2]).

Az illy egyezmények azonban teljes önkénynyel félrevettettek, s a nemesur, ki több községnek volt polgára, ha az egyikkel összetüzött, a másikban keresett támaszt, s a viszálkodásnak vége hossza nem volt. Magában a városban is a nemesurak megtartották a magánhadnak előttök annyira becses jogát; azért házaikat erősségek alakjára épitették, tornyokkal, repülő hidakkal s utczazáró lánczokkal. Harminczkét torony koronázta vagy inkább fenyegette Ferrarát,

---

[1]) Az oroszbirodalom kilenczszáz harminczkilencz városa közől ma is tizenhárom magánosak birtokát képezi.

[2]) **Savioli**, *Ann. bologn.* I, dipl. CLVI.

Páviát száz, Cremonát majdnem ugyanannyi; Florenczben a tömör épületek, a roppant kinyúlások, a szűk ablak és vasas ajtók még ma is elképzeltetik, mint viselt egykor szomszéd szomszéd ellen hadat.

Benn a városokban a nemesek és polgárok közt is viszálkodás ütött ki, minthogy amazok a régi hatalmat visszanyerni törekedtek, ezek pedig azt kizárólag maguknak követelték. E versengés azonban ugyanaz, melly az alkotmányos országokban ma is feltalálható, vagyis hogy csak maguknak a birtokosoknak engedtessék-e teljesjoguság, föltéve, hogy nem születés jő tekintetbe, hanem a birtok, s a ki illyennel dicsekedhetik, az nemes.

A községek alapitásakor a forradalomban nagy részt vettek a nemesek, ők maguk lévén a consulok s tisztviselők; miért is az olasz nemességnek azon szép előnye van, hogy nem egyedül a hűbéruraktól (azért ott a hosszu czimek gyérek), hanem a haza szabaditóitól s polgári tisztviselőktől eredt. A köznép, miután erőre kapott, követelte a polgári jogokat, s e végre bizalmi társulatokat (c r e d e n z e), szállásokat (a l b e r g h i) és mesteregyleteket (m a e s t r a n z e) alkotott, hogy számmal legyen képes ellensúlyozni a hatalmat és nagyobb ügyességet.

A főnemesek vagyis nagyházak fiai a régi grófoktól, határgrófoktól s főnököktől származva, hagyományilag hatalmasak s a császárok kedvenczei voltak. Ezek hübérjavaikon megszokták a parancsolást, s a püspöki hatalom hanyatlásával annál inkább erősödtek; azután is, hogy polgárokká esküdtek, megtartották birtokaikat és váraikat, mellyekből sokszor a fő tisztségekre hivattak meg. A köznép, kézmüvességgel s kereskedéssel levén elfoglalva, nem gyakorolhatta magát a fegyverben, melly ellenben a nemességnek egyedüli foglalkozását s kedvtöltését képezte; miért is had idején, leginkább lovasságért, a nemesekhez kelle folyamodni. Erőt érezve, a nemesek könnyen igénybe vették az uralkodást a háboru bevégezte után is. Gazdagság, tekintély s rokoni összeköttetés egyaránt elősegitette igényeik sikeresitését. Podestáknak s kapitányoknak hivatván meg idegen városokba, onnan a parancsolás szokását hozták magukkal vissza, melly a milly könnyen sajátittatik el, épen olly nehezen hagyható el. Aztán megtiszteltetésekben részesültek részint a viselt hivatalokért, részint mint lovagok.

A köznépnek a nemesség elleni küzdelme tehát nem a szabadság szomoru gyümölcse vala, hanem onnan eredt, hogy a forradalom alatt nem vivatott ki a teljes függetlenség, hanem a szabad községek

mellett a vidék rabszolgaságban sinlett, a hűbéri hatóságok, mindenfölött pedig a szerencsétlen császári befolyás még mindig fenmaradt.

Némelly városokban csak nemesek viseltek hivatalt; ugy látszik, ezt mondhatni Bergamóról, hol nem találunk nemesség és köznép, hanem csak nemesek közti viszályokat. Hol ellenben a nemesek a polgári tisztviselők által megszoritva voltak, az alsó néposztályhoz folyamodtak, melly a kormányból és jogokból kizárva, könnyen hajlott a nemesség hizelgő biztatására. A nemesek tehát ótalmukba vették a köznépet a törvényszéken és az elnyomás ellen, miért is két párt alakult: az egyik a köznéppel egyesült nemesekből, a másik a független polgárokból. Egymás ellen tört e két párt törvényszéken, gyülésekben és választásokon, annyira, hogy a veszekedés néha verekedéssé fajult. Ha a nemesek győztek, természetesen uraivá lettek a főtisztségeknek, önkényes törvényeket adtak ki, miket saját osztályuk javára legjobbaknak hittek, s miket a sokaság tapssal fogadott, mivel boszujában a kövér polgárokat örömmel látta elnyomatva. Ha vesztettek a nemesek, visszavonultak ősi váraikba, várva, hogy majd szükség idején visszahivassanak, vagy, ha alkalom jő, erővel törhessenek be.

E viszontagságnak, mellyel az olasz történetet átszőve látjuk, lendületet adott a földbirtok természete, melly szerint a nemesség vagy virágzott, vagy hanyatlott. Az Apenninek például a nemeseknek természeti erősségeket szolgáltattak, mellyekből úti háborut (guerra alle strade, *Dante*) folytatva, sok apró zsarnok folyvást daczolhatott Florencz szabadságával. A Garfagnana vagyis Serchio felső völgyülete, aztán a trevisoi vonal és az euganei halmok, a régi főurak ivadékainak váraival voltak megrakva, mellyek birtokosai a köztársaságok idejében a zsarnokságnak első példáját adták. Friaulban a Porcia, Brugnera, Valvasone, Spilimbergo és Prata családok tartották magukat, mikép Lombardiában: a Torriani-k Valsassiná-ban, a Calepio és Rusconi család Iseo és Lugano tavak mellett. A virágzóbb kereskedelmü városokban a kereskedők, érezvén, menynyit tettek a haza jóllétére, részt kivántak venni a főtisztségekben, melly igényök egészen igazságos vala; hanem a hosszu viszály előidézte izgatottság, s több kisérlet sikerébeni elbizottság, arra ösztönzé őket, hogy a kikkel eleinte csak osztozkodni kivantak, most egészen kizárni akarták. Florencz kitiltá a signoriából vagyis a kormányból azt, ki a mesteregyletek valamellyikéhez nem tartozott [1]);

[1]) Zürichben, Mainzban s más német városokban is a nemeseknek, ha hivatalképesek akartak lenni, valamelly polgárértülethe (czéhbe) kelle magukat beiratniok.

Siena kilencz főtisztje- s Pistoja és Arezzo idősbjeinek kereskedőknek, vagy a középosztályból valóknak kelle lenniök, annyira, hogy a ki a köztársaság ellen vétett, azt gunyból a nemesek közé sorolták. Modena is tartott egy illy jegyzőkönyvet, mit utánozott egy ideig Bologna, Padua, Brescia, Genua s más szabad városok a XIII. század végén. Pisában a nemes nem lehetett tanu a köznép fia ellen. Zavargás alatt a nemesnek halálbüntetés terhe alatt meg volt tiltva házából fegyverrel, vagy a nélkül kimenni, s a nép szava elég vala, hogy elitéltessenek [1]). Luccában is a nemesházak fiai nemcsak a kormányból voltak kizárva, hanem tanuk sem lehettek a nép fia ellen; ez ellenben nem tartatott rágalmazónak, ha a főnemes ellen támasztott vádat be nem bizonyithatta [2]). Visszahatása volt ez egyszóval a kereskedőknek az aristocraták, az ipari gazdagságnak a földbirtoki ellen.

Nem akarjuk itt vitatni, mellyik legyen a jobb kormány, az aristocratiai-e, avagy a democratiai: miután e szavak igen határozatlanul hangzanak, s mi csak egy megkülönböztetést teszünk, tudnillik jó és rosz kormány között. Ha a történetet tekintjük, az aristocratiai kormányban a szilárdság nagyobb példáit találjuk, minőket Sparta, Roma és Velencze nyujt; mert a szabadalmazott osztály csak Istent ismervén maga fölött, a nemzet fölé emeli a lelkeket, s nagy dolgokra képesiti a hasonlók közt vetélykedőket. De ha, a mi nagyon könnyen történik, oligarchiává, vagyis kevesek uralmává fajul, a nemesek nem büszkék többé saját függetlenségökre, hanem fenyegetik a többit, vári zsarnokokká, udvari hizelgökké, s igy egyszerre kényurakká és rabszolgákká lesznek.

A kereskedők kormányáról igen könnyen megvetőleg szoktak szólani, de tehetjük-e azt méltán, ha látjuk, mikép Florencz ereje fogytáig olly hosszu s nagylelkü harczot folytat, a müveltség ragyogó fokára emelkedik, és Olaszhonban legtovább őrzi meg szabadságát? Annyi bizonyos, hogy a nemesek vagyis földbirtokosok kizárása az olasz köztársaságokat gyakran megzavarta; a kormányok a legnagyobb részrehajlással működtek; a durva népemberek s a polgárosztályból fölemelkedett uj kormányférfiak épen olly kicsapongást, épen olly zsarnoklatot üztek, mint a nemesurak, a nélkül, hogy mint ezek, a fényes származatra támaszkodtak volna, melly mégis a köznépre

---

[1]) L. *Statuti di Pisa. ms.* §. 162.

[2]) *Statuti* lib. III. c. 168. 169. A 170-ik határ. elősorolja a nemes családokat *ne sub velamine populorum defendantur.*

mindig nagy befolyást szokott gyakorolni. Ez, a köznép tudnillik, melly a főtisztviselőkben egy ideig a régi főurak ivadékait tisztelte, nehezen hajlott a kereskedő aristocratia uralma alá, vagy mivel ezt haszonkémlőnek, s kevésbbé nagylelkünek tapasztalta, vagy mivel fájdalommal nézte lealacsonyittatni azokat, kik előbb főrendüek voltak, és másokat hatalmasodni meg, csupán a gyors meggazdagodás érdeme által. És igy a nemesektől megvettetve, a köznép által irigyeltetve, mindkettő által pedig fenyegettetve, a kereskedő kormányok szinte önkényes eszközöket használtak.

Az iparos és vagyonos osztály tehát egészen a maga hasznára, önzőleg rendezte a kormányt, minden tekintet nélkül a köznépre, melly mégis erőre kapva, igényekkel lépett föl, s nevelte az átalános forrongást.

Társulások.

Mihelyt meggyengül a közhatalom, legott felmerül az egyéni hatalom részletes egyesülések által erősitésének szüksége. S minthogy a jogok az alkotmány által nem eléggé biztosittattak, a polgárok ezt féltékeny erőszakkal s társulások által ohajták eszközölni, mellyek aztán államban államot képeztek. És mikép a nemes családok folytonosan fegyverben állottak önmaguk védelmére, ugyanezt törekedett elérni a nép is mesteregyletek és szövetkezések által.

A nemesség által elkeseritett milanói nép 1198-ban sz. Ambrus bizalmi társulatát alakitá, melly kézmüvesek (paratici) társulatának is mondatott. Ez egy, száz lirányi évi fizetéssel ellátott szószólót választott, kinek jelvénye fehérfekete zászló vala; a kereskedők s müvészek szinte társulatot alakitottak motta czim alatt, s a monarchiai uralom visszaállitását tüzték ki czélul; a főurak dei Gagliardi név alatt egy harmadik, az alhübéresek egy negyedik társulatot alkottak az érsek javára, kinek a város fölötti világi uralmát visszaállitni ohajták. Mind a négy társulat saját consulokat választott, saját törvényeket adott ki, s főhatalmi intézkedéseket tett. Hasonló társulatok alakultak Chieri, Vercelli és Asti városokban [1]).

Igen becsesek a chierii sz. György társulat alapszabályai [2]).

---

[1]) **Daniel**, *Chr. ms. ap. Antichità long. mil.* diss. XXI. A Chieriben alakult sz. György társulatát megismerteti Cibrario *„Storia di Chieri“* czimü munkájában. — L. még **Amiani**-t: *Mem. di Fano* II, 146. **L. Henri van Asch van Wijeck**, *Specimen historico juridicum de jure et modo quo in urbe Rheno-Trajectina ante annum MDXXVIII eligebantur ii, quibus in regenda civitate partes erant.* Utrecht 1839.

[2]) L. *Monumenta historiae patriae.*

Mikép maga a község, ez is négy városi, vagy egy idegen igazgató alatt állt, kik négy hónapig hivataloskodtak, s jegyzőkkel és pénztári tisztekkel rendelkeztek. Volt kisebb és nagyobb tanácsa. A nagytanács választotta az igazgatókat, s a társulat fejének kötelessége volt felszólítni minden tagot véleménye nyilvánítására; miért ha valamelyik tag birság alá esett, azt a társulat fizette meg. A tagok a község tisztviselőiül csak tagtársakat jelölhettek, s nem volt szabad a társaság érdekei vagy politikai törekvései ellen dolgozniok. A tagok adóját a társulat közösen fizette. A társulatba utódként és kinevezés által lehete bejutni; a ki ki akart lépni, hogy egy másik társulathoz menjen, fizetett ötven lirát és becstelennek nyilvánittatott. A társulat igazgatóinak kötelességökben állott, védeni a tagokat és sértetlenekké tenni, hamindjárt összeütközésbe jöttek is a községi törvényekkel. Ha a tagok valamellyikét veszély fenyegette, őrizetet adtak neki; ha megveretett, vagy megsebesittetett, kibékitési pénzt és kárpótlást kértek, mit ha el nem értek, megkongatták a vészharangot, s a társulat tűzzel-vassal rohant pusztítni a sértő javait, s évenkint ismételte ezt, mig csak az egyezkedés meg nem történt. A melly tag a felhivásra meg nem jelent, ötven lirányi birságot fizetett, valamint az is, ki megtámadott társától a kért segedelmet megtagadta. A ki tagtárson sérelmet követett el, azzal a többi tagok nem társalogtag; házat és földet csak tagtársnak adhattak el.

Guelfek és ghibellinek.

A polgárharczokat még keserültebbekké tette a guelfek és ghibellinek viszálya. Már felmutattuk e pártok eredetét Németországban [1]), honnan Olaszhonba mentek át, melly bár idegen volt a családok iránt, mellyektől eredtek, elfogadta mégis ama neveket azon két párt megnevezésére, mellyek benne százados harczot vívtak. „Azok, kik guelfeknek neveztettek, a pápai s egyházi államot szerették; a kik pedig ghibellineknek mondattak, a birodalmi államot szerették, s pártolták a császárt és annak hiveit.“ (*Villani*). A guelfek azon vágytól égtek, hogy megboszulják a Sváb-uralkodókat, és a községek szabadságát minden idegen nyügtől megoldatni lássák: a ghibellinek azt hitték, hogy az által, ha minden tartomány megtartja szabadságát, a nélkül, hogy egy felsőbb hatalomtól függne, csak viszálkodást idézhet elő, melly az olaszokat saját erejökkel fojtja meg. Az első párt tehát azt akarta, hogy Olaszország független legyen és saját kormányait tetszése szerint rendezze: a másik pedig az egységet ohajtá,

[1]) L. fönebb a XI. könyv. 19. fejez.

mint egyetlen eszközt, melly által Olaszhon bent egyetértővé, künt tiszteltté lehet, hamindjárt zajos-boldog szabadságáról le kellene is mondania.

Mind a két párt tehát nagyszerü eszméktől vezettetett, látszólag mind a kettőnek igaza volt, aminthogy ma is nem könnyü feladat meghatározni, mellyiknek iránya volt az eszélyesebbik. Ha tekintetbe veszszük, mennyi roszat okoztak a császárok Olaszországnak, és a gyülöletet, melly a népben Veresszakállu Fridrik ellen még ma is él; ha elgondoljuk, mikép a legdicsőbb városok, mint Milano és Florencz, mindig a guelfek védvárai, s ez utóbbi az olasz szabadságnak utolsó menedékhelye vala, mig ellenben, a ki egy tartományt zsarnokolni akart, ghibellin zászlót tüzött ki, ha mondom, mindezt elgondoljuk, ohajtandónak találjuk, vajha a guelfek és a községekké rendezett városok győztek volna, a pápa védszárnyai alatt, ki őket tanácsaival támogatta, s az idegeneket lelki fegyvereivel nyomta vissza [1]).

A kitünő egyéniségek, kik buzgó ghibellin érzelmüek voltak, vagy a császártól fizetett emberek, mint Petrus de Vinea, vagy a régi császársági eszméktől vakon elkapatott jogtudósok, vagy végre a szenvedélytől ragadott személyek valának, mint Dante, ki számüzetve egy guelf város által, nagyeszü harczosaul lépett föl az ellenkező véleménynek; de mégis Della Monarchia czimü könyvében, (mellyben, ugyhiszem, anélkül, hogy ő maga szolgai érzelmü lett volna, föltétlen zsarnokságot állapit meg), midőn ohajtja, hogy Olaszország egy császár alá kerüljön, azt kivánja, hogy ennek székhelye Roma legyen [2]). Van-e nagyobb ghibellin, mint Machiavelli? és mégis gyülöletes könyvét nagylelkü ohajtással zárja be. Másrészről a királyi jogok akkoriban egészen máskép értettek, mint ma, s csak felsőségi hatalmat tételeztek föl, minden röviditése nélkül a részletes szabadságoknak. Különben a guelfek földi istenuralmat (theocratia)

---

[1]) „A guelf párt valóban alapja s erős szilárd sziklavára Olaszország szabadságának, és ellensége minden zsarnokságnak, annyira, hogy, ha valaki zsarnokká lesz, szükségképen ghibellinné kell lennie, a mint ezt a tapasztalás gyakran tanusitá.“ **M. Villani.** — Maga Voltaire is a guelfek pártját fogja, **Essai** 52. fej.: *Les Guelfes, ces partisans de la papauté, et encore plus de la liberté, balancèrent toujours le pouvoir des Guibelins, partisans de l'empire.*

[2]) A guelfek és ghibellinek a mai Angolhon tory és wigh pártjaival hasonlithatók össze. De a pártok törekvéseiket sokszor változtatják. A toryk 1843 ban egészen azt akarták, a mit 30-ban a wighek. Igy a florenczi guelfek a birodalom barátaivá, a pápának elleneivé lettek. Dante ugy volt guelf, mint volt tory Peel Robert.

tervezve, inkább képzelgőknek, jámboroknak és utopistáknak mutatkoztak, mig a ghibellinek számba véve, hogy a társadalmak emberek számára alkottattak, a való embereiül s gyakorlatiaknak tüntek föl; amazok democraticus szelleme egyéni kicsapongás és rendetlenség felé hajlott, emezeket a rendező eszme erőszak és zsarnokság felé ragadta. E két párt viszálya azonban alapjában ugyanaz, mellyet a köznép és patriciusok, a rabszolgák és szabadok, a vörös és fehér rózsa, a szabad- és szolgaelmüek közt láttunk.

Természete a pártoskodásnak félreismerni a legszentebb czélt és a jogot jogtalanságnak bélyegezni, visszaélés, nagyitás vagy végre az igazügy odahagyása által. A nemesurak, kik elvesztett jogaikat visszaszerezni ohajtották, nem találtak erre jobb módot, mint ha a császárra támaszkodnak és támogatják ennek igényeit: különben is inkább akartak a távol lévő császártól függni, mint polgároktól, semmiből nagygyá lett parasztoktól, vagy egy-egy szerzetestől, ki őket ollykor kormányozta. Ghibellinekül léptek tehát fel, behivták a császárt Olaszországba, és, hogy a pápával ellenkezzenek, még az eretnekséget is pártolgatták.

A pápák alsó Olaszországban Sicilia fölötti felsőségi joguknál fogva, felső Olaszországban a Svábok számos ellenségei által, tulajdonképen pedig a papság és különösen a szerzetesek által, kik vezetői lőnek a közvéleménynek, melly a képzelmi erő és érzelem szerint határozó népkormányu államokban mindent kivisz, az egész félszigeten igen nagy befolyást gyakoroltak. A császár a köztársaságok ellen csupán fegyveres erőt használhatott; miután nehéz dolog megnyerni egész népet, melly a hatalom kezelőjét mindig féltékenyen nézi; a pápának a rábeszélés, meggyőzés egész hatálya birtokában vala. Minthogy azonban ő is fejedelem volt, seregekkel rendelkezett és gyakran, mint ember, egyéni szenvedélyeknek engedte magát oda; ollykor a guelfek is felkaroltak némelly ügyet, nem mivel igazságos és a szabadságnak kedvező vala, hanem mivel azt a pápa támogatta.

A ghibellinek győztek. Olaszország ezt keservesen érezte [1]).

Egyébiránt ama pártok nem csupa nevek voltak; községet képezve tisztviselőkkel birtak, s a ki egyben született s másikhoz ment át, gyalázatos szökevénynek tekintetett. A szerződésekben a köztársaság neve mellé a párté is fölemlíttetett [2]). Florenczben a kiüzött

[1]) L. Bartolo értekezését a guelfek és ghibellinek fölött. A guelfek és ghibellinek története az olasz viszontagságok legszebb rajza volna.

[2]) *Memorie e Documenti per servire alla Storia di Lucca*, III. köt. 47. lapján olvassuk: *Orlandinus notarius, filius domini Lanfranchi, et Chele filius Lam-*

ghibellinek elkobzott javaiból külön pénztár alakíttatott a guelf párt támogatása- s erősbitésére; s ennek kezelésére egy tisztség állíttatott fel, mellyhez minden két hónapban három főnök választatott, egy tizennégy tagu titkos és egy hatvan tagu nagyobb tanácscsal, három elnökkel, egy kincstárnokkal és egy ghibellin-vádló ügyészszel. Ez rendszeres, állandó, fegyveres és gazdag párt volt, melly fenntartotta magát addig, ameddig maga a köztársaság. Csak később lettek ama pártok üres, tárgynélküli nevekké, miket egyesek és városok évszakonkint változtattak, s ürügyül használtak fel magánviszályok- és harczokra, marakodva addig, miglen a bolondok végsorsára, az általános szolgaságra jutottak.

Polgárviszályok.

Mig ez bekövetkezett, sok városban két ellenséges párt állt fenn egymás mellett, többnyire két előkelő család nagyravágyása által létesülve. A két párt a viselet és szokások apróságaiban is különbözni akart egymástól. Ezek gömbölyü, azok szegletes föveget használtak; a guelfek két ablakot, a ghibellinek hármat nyittattak a lakház előrészén; amazok négyszög [1]), emezek csúcsos pártázatot tettek; a csésze, virág [2]), hajnyirés, köszöntés, kenyérszelés, sőt az abrosz összehajtása is guelfet vagy ghibellint ismertetett meg.

Erejök érzetében, a büszkeség- s irigységtől, e délszaki járványoktól égőknek elég volt a tanácskozás közt a legüdvösb tervnek elvetésére csupán az, hogy a javaslat az ellenséges párttól eredt; aztán a titkos forrongások, a családi bonyodalmak, mellyek szerint sokszor apák és testvérek különböző zászló alatt pártoskodtak, minden lépten legundokabb, vérengző jelenetekre szolgáltattak alkalmat. A néppárt ha zavart támaszt, meghúzatik a vészharang, az utczák eltorlaszoltatnak, hogy a lovasság, a nemesség főereje, használhatlanná tétessék; a nemesurak megtámadtatnak erősitett palotáikban és megvétetnek ezek tornyai. A nemesek, helyről helyre visszaveretve, nagynehezen tudnak menekülni; mialatt a győzők a legyőzöttek ingó

---

berti, sindici et procuratores hominum partis guelfae, eorum terrae.... volentes se et alios eorum partis ab horroris tramite revocare, et Lucanam civitatem recognoscere tamquam eorum matrem, et ad hoc ut tota provincia vallis Neubulae (val di Nievole) *bonum statum sortiatur, promiserunt et convenerunt.... quod ipsi et alii eorum partis guelfae de dictis comunitatibus perpetuo erunt in devotione Lucani comunis etc.*

[1]) Minő Florenczben, egy palotán kivül, valamennyi épületen látható vala.

[2]) Milánóban a guelfek szine fehér, a ghibellineké vörös vala. Valtellinában a guelfek jobb halántékuk fölött fehértollat, és jobb fülük mögött virágot, a ghibellinek ugyanazt balfülük mögött, és vörös tollat hordoztak.

vagyonával és családaival borzasztóan bántak, s a béke Istenének templomát a testvérek fölött nyert győzelem dalaival szentetlenitették meg. De mihelyt nyilt mezőn kerül csatára a dolog, a nemesek itt túlnyomókká lesznek, szabadon fejthetvén lovasságuk erejét; máskor ismét a szomszéd várak uraihoz vagy a velök egy párton lévő tartományokhoz fordulnak segélyért; elismert államok gyanánt alkudoznak a szomszéd hatóságokkal, vagy hadüzenetre ingerlik a vetélyvárosokat, mellyekkel szülőhelyöket ostrom alá veszik, kiéheztetik s arra kényszeritik, hogy öket ujra befogadják. Néha egyezkedés által hosszu békét kötnek [1]); máskor ismét földig lerontják elleneik erősitett palotáit, s ezek romjait a testvérviszályok diadaljeleiül mutatják fel. A földönfutóknak sikerül néha ugyanazt tenniök, s a dulás szomoru jelenetei végre napontiakká lesznek [2]). Cremonában 1266-ban egyszerre százezerre megy a számüzöttek száma; Bolognából 1274-ben, összesen tizenkétezer személyből álló háromszáz család kergettetik el; midőn pedig Castruccio 1323-ban Florenczet ostromolta, bocsánatnyerés végett a husz év előtt számüzöttek közől, mint csekély maradvány, több mint négyezer florenczi polgár jött szolgálatát felajánlani az ostromlók ellen [3]).

Az alkotmány nem a közjó, hanem csak a diadalmas párt erősitése s biztositása végett módosittatott; teljes biztosságot azonban a város soha sem élvezhetett, minthogy mindig volt egy elégületlen párt, melly minden békeháboritónak kész eszközül szolgált. A győztes párt, saját érdekében vezetve a várost, háboruba keverte azt a szomszédokkal, mellyre okot igen könnyen talált, midőn a belső béke hiányzott. Illyképen egész Olaszhonban város várossal, vidék vidékkel harczban állott, sokszor épen olly haszontalan okok miatt, minők ma a párbajokat idézik elő. Minden városnak volt valami csúfneve, mellyet ellenfele ruházott reá, s az igy kezdődött viszálkodás vérengzéssel végződött [4]).

---

[1]) A milánóiak 1282-ben százéves békét kötöttek, melly azonban alig tartott egy hónapig.

[2]) „Majdnem mindennap vagy minden másodnap verekedtek a polgárok a város különféle részeiben; megerősitették a tornyokat, mellyek a városban nagyszámmal találtattak s száz vagy százhusz könyöknyi magasak voltak. Annyira szokásba jött az illyen csatározás, hogy a kik tegnap verekedtek, ma együtt ettek ittak s elbeszélték egymásnak vitéz tetteiket ama küzdelmek alatt.“ **Villani.** V. 9. — *In diebus meis vidi plus quam quinquies expulsos stare milites de Papia, quia populus fortior illis erat.* **Guil. Vene**, *Chron. Astense* c. 8. *In Rer. It.* Scr. XI.

[3]) *Chron. Astense* c. 17. — **Savioli**, Ann. bologn. — **J. Villani**, IX, 213.

[4]) Romagna lakói hitszegőknek, a genuaiak állhatatlanok- s türelmetlenek-

Egy római bibornok ebédre hija Florencz követét, ki midőn a bibornok szép kis kutyáját dicsérné, ez oda igérte azt neki; majd Pisa követe is oda jő, s szinte beleszeret a kis kutyába, és a bibornok azt ennek is odaigéri: és ime ez elég ok volt viszályra s nyilt háborura. Egy vödör, mellyet a bolognaiak a modenaiaktól elvettek, a Tassoni által megénekelt háborura szolgáltatott okot. Egy ellopott lakat háborut támasztott Anghiari és Borgosansepolcro között, s Tiberis vizét vörösre festé a vér. Chiusi Perugiával szüz Mária jegygyürüjeért hadakozott, mellyet tőle egy barát elidegenitett, s mellyet még mindig drága kincs gyanánt őriz. Az évkönyvek telvék illy keseredett és sajnos következményü viszályokkal, és a győzők még büszkék a szomszédaik fölötti szégyenletes diadalra. Genuában még ma is felakasztva láthatók a pisai kikötőből elhurczolt lánczok, és a tőzsdeépületre egy grif alkalmaztaték, melly körmei közé szoritja a sast és rókát, I. Fridrik és Pisa jelvényeit, illy felirattal: Gryphus ut has angit, sic hostes Genua frangit; Romában Galienus diadalivére fel volt akasztva a tanács ellen fellázadt Viterbo Salicicia kapujának kulcsa; a perugiaiak a legyőzött Foligno kapuit a legyőzöttek szekerén vitték el; a lodiiak emlékpénz által örökiték a legyőzött Milano gyalázatát sat. sat.

Kiegyezkedések.

A városok közti versengés néha más barátságos városok vagy választott birák itélete által egyenlittetett ki, ugyszintén a városok és hübérurak közti viszálkodások is. Midőn pedig a meghasonlás dühültebb fokra hágott, s más ovószer nem használt semmit, megtette hatását az, melly akkoriban átalános vala, a vallási közbenjárás. A magánczivódások, a harczolók sorai közé elküldötte az fegyvertelen katonáit, hogy felfüggeszsze a testvérviszályokat az Urnak nevében. Azt már láttuk, mikép hirdetteték az istenbéke; utóbb, a XIII. század közepén, a Bünbánók (Battuti) egész csoportjai, férfiak, nők- és gyermekekből alakulva, hosszu rendetlen sorban egy feszület után menve, végig ostorozva magukat és Stabat Mater-t énekelve, városról városra jártak, bünbánatot, békülést s engesztelődést hirdetve. E sanyaru áhitat, mellyet sem nem a hitszónokok, sem nem a pápa rendelt, s melly mégis csakhamar egész Európában elterjedt, a nélkül, hogy tudatott volna, ki által és miért, a

---

nek, a milanóiak torkosaknak csufoltattak. Sz. Bernárd 1152-ben igy irt: *Quid tam notum saeculis quam protervia et fastus Romanorum? gens insueta paci, tumultui assueta, gens immitis et intractabilis usque adhuc, subdi nescia, nisi quum non valet resistere.* De consideratione, IV, 2.

lelkekbe azon meggyőződést öntötte, hogy Isten a sokbünü földet valamelly nehéz szerencsétlenséggel büntetendi. Elnémultak a szerelmi dalok és a táncz, hogy helyet adjanak a zarándoklatnak és szent énekeknek; a csalók és tolvajok visszaadták a becstelenül szerzetteket; a megrögzött bünösök meggyóntak s magukba szálltak; a legdühösb ellenségeskedés ugy elaludt, mint szokott elalunni a tüz, ha nedves földet hánysz reá.

Ama bünbánat-hirdetők maradványaul tekinthető Florenczben az Irgalmas-társulat, melly mindenüvé, hol veszekedés vagy veszély van, odasiet, hogy akadályt vessen vagy segitsen a bajon; és Romában a Sacconik, kik akkép, hogy csak szemeikkel láthassanak, egészen a csuklyában vannak, s ha egy-egy dühöncz káromlásba vagy veszekedésbe tör ki, eléje állnak, s esdőleg terjesztik ki kezeiket; hanem e néma esdésü tagjártatásnak sokszor sikerül viszszatartani az ajkokon a káromlást, a kézben a gyilkos tört.

Különösen a két uj rend, a Domonkos és Ferencz rende, igen sokat tett a harag, ellenségeskedések s napontai harczok megszüntetésére; kastélyról kastélyra, városról városra meggyőző szónoklattal hirdették a békét; vadszilaj szivek, mellyeket a törvény ereje s a hatóságok hatalma meg nem indithatott, megnyiltak az áhitat előtt, a kardok hüvelyeikbe tértek: és az ellenség, könyeket ontva, borult ellensége keblére. Nagyszerü kibéküléseket eszközlött az assisii szent; nagyszerüeket tanitványa, paduai Antal. Ennek példájára engesztelte ki Ugolino, ostiai bibornok 1217-ben Pisával Genuát, más szerzetesek meg Piacenzával Milanót, Alessandriával Tortonát. Kevéssel utóbb Reggio püspöke Bolognát és Modenát, Giacomo bibornok, Preneste püspöke pedig Veronában a Montecchieket a Capuletiekkel békitette ki. Ugyanilly békitést vitt véghez Modenában Gerhárd barát, Vicenzában sz. Giordano da Forzate, Milánóban Leon da Perego szerzetes. Latino szerzetes Bolognában a Lambertazzi és Geremei, Faenzában az Acarisj és Manfredi, Ravennában a Polenta és Traversari családokat békitette össze; vicenzai Bertalan pedig a nyugalomnak az olasz városokbani fentartására a Dicsőséges szent Mária lovagrendét alapitá. 1266-ban Giacomo Barisello szabó, felállitja Parmában a megváltás jelét és alakitja a keresztről társulatot, ötszáz taggal; kikkel házról házra megy, békitve a guelfeket és ghibellineket, s a pápa hűségére esküdtetve őket. A társulat olly sikerrel működött, hogy birósági hatalommal felruházva, saját tisztviselőket nyert, és befolyt a község ügyeibe, mellyben félszázadon át fontos állást foglalt el [1]).

[1]) **Affo**, *Stor. di Parma*, III. k. 274—293 ll.

Milánóban meghasonlásban élvén a nemesek is, a népfiak is, négy szerzetes választatott békebirául, kiknek itéje el is fogadtatott, midőn pedig a viszály ujra kiütne, a czivódók összegyültek Parabiagóba, hol két barát irta meg a kibékülés föltételeit. Később boldog Amadeus, portugal lovag, hirdette itt a békét, ki csupa alamizsnából épitette föl a Santa Maria della Pace egyházat. Valtellinában és Como vidékén sok magán- és nyilvános viszálynak vetett véget frà (b a r á t) Venturino da Bergamo, ki rábeszélt tizezer lombardit, hogy bünbánva Romába zarándokoljanak, békét s irgalmat hirdetve és megtartva a szeretet törvényeit. Sokat tett Lombardiában frà Bernardino da Siena, és a szintén sienai frà Silvestro, kit Milano s Como hatóságai kormányügyeik rendbehozására hivtak meg. Nicolò da Prato bibornok visszaadta Florenczneк a békét [1]). „1304-i april 26-ik napján összegyüjtötte a népet a Santa Maria Novella egyház elé, ott sokan kibékülvén, szájcsókkal pecsételték meg a békefrigyet, sőt irott egyezkedések is történtek, mellyek megszegője ellen büntetés határoztatott. A Gherardinik és Almierik, kezökben olajággal békéltek meg, s annyira örült a békének minden, hogy midőn az nap nagy eső kerekednék, az összegyültek, mintha nem is érezték volna, nem mentek haza. Harangzúgás közt örömtüzek gyujtattak, s mindenki vigadásnak adta magát által [2])."

Hanem senki sem müködött a béke érdekében olly nagy sikerrel, mint a domokosrendi Schio János. Gergely pápa küldötte őt a trevisói vidéket sanyargató apró zsarnokok dühének lecsillapitására; János mindenütt csodás békitéseket eszközlött, a számüzötteket visszahivta, a foglyokat kiszabaditá. Végre elrendelé, hogy bizonyos napon (1233-i aug. 28.) mindenki Veronától három mérföldnyire Paquara sikságára gyüljön össze. Elősietett a nép minden tájról, az Urnak dicséretét énekelve; tizenöt püspök, a környék összes bárói, San Bonifazio grófok, Camino urai, a Camposampierók, a rettegett Salinguerra di Ferrara, s a még rettentőbb Etzelin és Alberik, össze-

---

[1]) Gyönyörü X. Gergely pápa intelme a florenczіekhez, 1273-ból, a kiüzött ghibellinek visszafogadása végett: *Gibellinus est, at christianus, at civis, at proximus. Ergo haec tot et tam valida conjunctionis nomina, gibellino succumbent? et id unum atque inane nomen, quod quid significet nemo intelligit, plus valebit ad odium, quam ista omnia tam clara et tam solide expressa ad charitatem? Sed quoniam haec vestra partium studia pro romanis pontificibus contra eorum inimicos suscepisse asseveratis, ego romanus pontifex, hos vestros cives, etsi hactenus offenderint, redeuntes tamen ad gremium recepi, ac remissis injuriis, pro filiis habeo.*

[2]) **Dino Compagni.**

jöttek, hogy a szeretetet s békét hirdető szerzetest meghallgassák. János a szószékre lépvén, a „Békémet adom nektek, békémet hagyom nektek“ szavak fölött minden müvészetet meghaladó ékesszólással beszélt. A szavakra, miket csak kevesen hallhattak, de érezni mindnyájan éreztek, látni lehetett, mikép verték mellöket a haragvók, mikép borultak egymás nyakába s könyörögtek bocsánatért, s igértek barátságot; midőn a szerzetes felkiáltott: Áldott, ki megtartja a békét; átkozott, ki a gyülölségre visszatér, százezer torok harsogta vissza: Áldott, átkozott [1]).

A két párt közöl azonban mindegyik hatalomra törekedett, s mindegyik úgy volt meggyőződve, miszerint, ha meg nem tartja azt, végső elnyomatást várhat. Nehéz dolog volt tehát a valódi kibéküles; a lelkesedés hevének csillapultával, felvillant ismét a viszály szikrája, söt maga a békecsüvés alatt egy megvető pillantás, egy sértő szó, egy roszul értett mozdulat ujolag kirántatta hüvelyéből a kardot.

Nem volna érdemes sorban kisérni e dicstelen harczokat, miket ollykor nyugalomtalan béke szakitott félbe; s miket változatosakká tesznek ugyan a mellékesemények, de az azonos indokok igenis egyhanguakká kárhoztatnak, mikép egyhangu a zivatar is, ha soká nézetik.

A mindig megújult harczok meggyengiték a nemzetnek nemzet, embernek ember iránti kötelyei erkölcsi érzetét. A féltékenység s versengés megakadályozá a közszellem-, közvéleménynek, a nemes jövő ezen alapjának létesülését. A haza megfosztatott jobbjaitól, kik

---

[1]) A világ nagy mozgalmaiban, ugyanazon jelenetek többször ismételtetnek. Ez történt a franczia törvényhozó test 1792 i jul. 7-i ülésében. Leghevesebben folyt a girondisták és jacobinusok közt azon szemrehányás, melly szerint egyik rész a másikat kölcsönösen hazaárulásról vádolá; midőn Lamourette, Lyon alkotmányos püspöke fölemelkedik s megmutatja, hogy a bajoknak egyedüli oka a nemzet képviselöinek meghasonlása. „*Oh! az, kinek sikerülne titeket egyesiteni, az gyözné le valódilag Austriát és Koblenczet. Naponkint azt hallom, hogy a ti egyesüléstek a dolgok jelen álláspontján lehetetlen. . . . Ah! én borzadok erre, hanem ez sértő méltatlanság. . . Semmi sem engesztelhetlen egymással, csak a bün és az erény. A jó emberek élénken vitatkoznak, mivel véleményeikben öszintén meg vannak győződve; hanem gyülölni nem tudnák egymást. Uraim! a közüdv kezeitekben van, miért késtek azt eszközölni? . . . Esküdjünk hogy egy a frigyünk, egy az érzelmünk; esküdjünk örök testvériséget! hogy az ellenség tudja, miszerint a mit akarunk, mindnyájan akarjuk, és a haza meg van mentve! . . .*“ Általános tapsvihar követi e szavakat, a legdühösb ellenek egymás karjaiba dőlnek, nincs többé jobb és bal oldal, sem hegy és sikság. — Egy hónappal később volt augustus 10-e!

mint guelfek, vagy mint ghibellinek számüzettek; nem gondolt senki igazi jó kormány alapitására, hanem csak pártdiadalra, olly eszközö ket használva fel, mellyek felforgatták a szabadságot, miután igazság helyett harag és részrehajlástól sugaltattak.

A szabadságra nézve legveszélyesbek a győzelemnek pillanatai. Megittasodva ettől a népek, nem látnak a jövöben veszélyt, nem szoritják határok közé azt, ki őket a diadalra vezette; sőt nyereménynek tartják megerősitni öt annyira, hogy az ellenpártot elnyomva tarthassa. A vezér azonban a kezeibe adott eszközöket könnyen a haza ellen fordithatja. Igy a pisai népfönök (c a p i t a n o) „teljhatalommal volt felruházva mindenki, de különösen a nemesek ellenében“ [1]).

Ama zavargások közepett tehát a nép, főhatalmi jogait néha egy-egy tanácsgyülésre vagy egy főtisztre ruházta át; igy a milánói nép 1301-ben a törvényhozó hatalmat a népfönök, a sz. Ambrus bizalmi társulata birájának és a nép vénei elnökének kezébe tette le; másutt egyes főtisztek neveztettek ki dictatorokká; mi ha ideiglenes volt is, mindazáltal hütötte a szabadság iránti féltékeny gondot.

A szabad népek pártok által kormányoztatnak, sőt maga a kormány is csak párt, és annál erősebb s állandóbb, minél több állhatatos párthive van a nép közt. Nem is veszedelmesek a pártok, ha magából az alkotmány öléből erednek, minthogy ekkor czéljokat egy jobb kormány reményével kötik össze; sőt a szabad nemzetek épen a pártoknak köszönik jóllétöket, minthogy ezek, legyenek bár democraták vagy aristocraták, mindig az ország javát czélozzák. De midőn a pártok czéljai közé, ugy mint Olaszhonban, idegen anyag vegyül, a pártérdek felülemelkedik a nemzetin, és feláldoztatik minden, csakhogy a párt czélja eléressék. Toscana democratiai, Velencze aristocratiai volt, s mégis mindkettő fennállt; Lombardiában a guelfek és ghibellinek hazántuli érdeket hajhásztak, s mindketten feláldozták a hazát [2]).

---

[1]) *Statuti di Pisa.*

[2]) „A városok, különösen a mellyek nincsenek jól rendezve, mellyek köztársaság neve alatt kormányozzák magukat, sokszor változtatják kormányuk s alkotmányukat, nem a szabadság és szolgaság szerint, mint némellyek hiszik, hanem a szolgaság és kicsapongás szerint. A szabadságnak tudnillik csak nevét magasztalják a kicsapongás vezetői vagyis a népemberek, és a szolgaság mesterei vagyis a nemesek, mert mind a két rész azt kivánja, hogy se törvénynek, se embereknek ne legyen alávetve. Az igaz, hogy, ha történetesen megesik (a mi pedig igen ritkán esik meg), hogy egy-egy város elég szerencsés olly bölcs, jó s erős

Őrizkedjünk az olasz köztársaságok harczait azon század eszméivel fogni fel, melly a boldogság első föltéteül a nyugalmat teszi, ne is engedjük át magunkat azok hathatós felkiáltásainak, kik ama harczokban csak elfecsérlett kincseket és testvérölte testvéreket látnak. A mult század bölcsészei tömjénezni tudtak egy királynőnek, ki szeretőire négyszázötven milliót pazarlott el; Francziaországnak Austriávali 1756-i szerencsétlen szövetségét, Fridrik porosz királynak, Bernis bibornok irálya fölötti egyetlen élcze idézte elő, s okozta a hétéves háborut, mellynek összes eredménye nyolczszázhetvenkilenczezer ember halála vala. XIV. Lajos, e szenvedélyes épitő, fölépittette a Trianon palotát, s midőn észrevenné, hogy az egyik ablak a többinél kisebb, figyelmeztette erre Louvoist, a királyi paloták fő felügyelőjét; ez tagadá, a király makacsul állitása mellett maradt, mindkettő tüzbe jő, végre eszökbe jut az, a min kezdeniök kellett volna, s megmérik az ablakot, és kitünt, hogy a királynak igaza van; Louvois, hogy a királynak ne legyen ideje az ablakra gondolni, háborut támaszt a birodalommal, mellynek folytán Francziaország az örvény szélére vitetik. És az ujabb századok dynasticus harczai [1]) igen sok anyagot szolgáltatnának nekem, mellyel azokat, kik az olasz köztársaságok harczai ellen nagyon kikelnek, letorkoljam. A moszkvai hadjárat kevés hónap alatt bizonyára több életet ragadott el, mint az olasz községek összes csatái.

Szenvedésteljesek voltak ezek, ki tagadja azt? de az állami eldaraboltság és annyi idegen elem mellett, mit vagy összeegyeztetni, vagy kiirtani kellett volna, egyszersmind elkerülhetlenek valának. Nem voltak a szabadság gyümölcsei, mint egy valakinek ezt mutogatni tetszett, hanem inkább erőködések a szabadság megszerzésére;

---

polgárra akadni, ki a törvényeket jól rendezi, a nemesek s népemberek zavargásait lecsillapitja, vagy legalább annyira megszoritja, hogy azok ne árthassanak, az ollyan város szabadnak nevezheti magát, s méltán szilárdnak s erősnek tartathatik. Mert jó törvényeken alapulva, nincsen szüksége egyes ember erényére, melly által fenntartassék. Illy törvényeken alapultak a régi köztársaságok, melylyek azért tartósak is voltak; nélkülözték pedig és nélkülözik az illy törvényeket, mellyek alkotmányaikat gyakran változtatják, sat. sat.“ **Machiavelli** *Storie* lib. IV.

[1]) Egyike azon okoknak, mellyek miatt X. Károly Lengyelországnak 1655-ben hadat üzent, az volt, hogy János Kázmér levelet irva hozzá a *„svéd király“* után három *etc.* helyett csak kettőt tett. Coxe, *I. Miksa életében* mondja: „Austriai Miksának a burgundi örökösnöveli egybekelése olly háborut okozott, melly *századokon át vérpatakokat folyatott.*“ Csupán pénzben a napoleoni hadak Francziaországnak 10,000,000,000 frankjába kerültek.

nem az olasz vidékek, hanem a guelfek és ghibellinek, köztársaságiak és császáriak közti harczok voltak.

Egyesülni valamennyinek a közjó érdekében s alárendelni a személyes hajlamokat a jól értett közérdeknek, szóval, a mai értelmü hazafiság alig volt várható az imént felszabadult, s még féketlen szenvedélyü emberektől. Bármilly veszélyes, mégis mindig férfiasságra mutat a véleménybeni szilárd állhatatosság; és a törekvés, melly szerint valaki a haza ügyét előmozditani akarja, még ha hibás is, elismerést érdemel, mint szintén valamelly ügynek nyilt sisakkali védelmezése. A zavargás közepett fejlődött az egyéni élet; ellenben amaz apró versengések megszüntével, minden tevékenység is megszünt Olaszországban. Az ellenkedések nem annyira a felingerlett gyülölségből, mint inkább az élesedettebb értelemből eredtek, melly a jót megismerni s birtokába keritni vágyott; és igy a szükségek s azok kielégitésének módja közti egyenlőtlenség okozta, hogy a küzdők a szomszédokkali összekocczódást el nem kerülhették. Más korszakban a nemzeti egyetértés a közös elnyomatásból eredt nyugalom gyanánt tünik fel; akkor ellenben minden ember önállólag gondolkodott és cselekedett; tisztán kijelölt czél felé törekedett saját maga által választott eszközökkel; és ama hullámzó, a közérdekektől elfoglalt élet, a folytonos drámai feszültség, az összeütköző szenvedélyek, a jog- és becsületnek az anyagi érdekeket elfojtó kérdései, a lelkes törekvés egy, mindig változatos, mindig fontos czél felé, szenvedni valamelly nemes tárgyért, és diadalmaskodni a haza vagy saját pártja érdekében, — boldogságnak tartatott. A férfiunak semmi sem édesebb, mint befolyást gyakorolni saját hazája sorsára, és nem engedelmeskedni csak saját maga által szentesitett törvényeknek, nem viselni csak saját maga által elvállalt terheket, nem ismerni el csak saját maga által választott hatóságot, egy szóval, kilépni az egyéni s családi szük körből, s közösen élni és érezni, és ekkép nemes tettekre ösztönözni és ösztönöztetni. Azért a politikai szenvedély által megromolhatik a lélek, de elaljasodni nem tud, az ember megismeri saját méltóságát, melly feledésbe vagy veszendőbe megy a hizelgők, tőzsérek és udvaroczok nemtelen számitásai között.

A történetben annyira összehalmozva olvassuk e viszályokat és harczokat, hogy majdnem hihetnők, mikép azok szünetnélküli mészárlások voltak. Nem soroljuk itt elő a számos békekötéseket; nem is emlitjük, hogy ama harczok egy vagy legalább kevés napig tartottak; hogy a csaták olly kevéssé vérengzők voltak, miszerint a XVI.

század embertelen politikusainak azokat kigúnyolni tetszett [1]). Nem ismertettek akkor a katonai laktanyák és helyőrségek. A vészharang hallatára minden férfiu fegyvert ragadott és lelkészsége zászlaja alá sietett; részt vett a támadásban, s ha győzött, visszasietett tüzhelyéhez még az nap vagy másod napon, dicsekedve az ellenségtől elvett diadaljelekkel; ha megsebesült, ápoltaték saját házában: s az illy természetü csatáknak talán leghivebb rajzát adja Tassoni fönebb emlitett vig hőskölteménye [2]).

Akkor is hibázunk, ha ama harczokban csupa testvérviszályokat látunk. Az idegenek elfoglalták volt a hazát, kirabolták és szolgaságra kárhoztatták a benszülötteket; mig ellenben önmaguk hübérurak vagy nemesek neve alatt maguknak tarták fenn a birtokokat és jogokat s önmagukat nyilatkoztatták ki nemzetnek. Mi csak szánakozni tudunk, midőn ama nemesség és köznép közötti harczot látjuk; de akkor azon fontos kérdések forogtak fenn, hogy az idegenek vagy a benszülöttek legyenek-e tulnyomók; és hogy az olaszoknak tovább is mástól birtoklott földet kelljen-e izzadalmasan müvelniök; hogy a föld urai, kik azt hóditás jogánál fogva birták, tovább is azt tehessenek velök, a mit akarnak, hogy t. i. csekély pénzbirság mellett meg is ölhessék öket.

Tulnyomóvá lesz a köznép; de az egykori főurak erőszakot s csalárdságot használnak fel annak elnyomása- s megrontására; illy végre idegen hatalommal is összeszövetkeznek, mellytől eredetöket vették. A versengés előhaladtával, kevésbbé tisztává lesz, de alapjában ugyanaz marad a czivódás czélja; aztán a pártok közeledése s összevegyülése elfeledteti a különböző eredetet, s ök mindnyájan olaszoknak nevezik magukat. Esztelenség volna állitni, hogy ama viszályok a hazát elárulva, idegen rabszolgaságba juttatták. Soha sem érezte magát Olaszhon annyira olasznak, mint akkor; és mennyi fáradságba került az idegeneknek, hogy mielőtt lenyügöznék, megrontsák azt! és mikép kellett megsemmitniök azon községeket, mellyek Olaszhon mozgalmait és dicsőségét képezték, hogy a függetlenség nélkülözésére elég közönbösekké tegyék öket!

---

[1]) L. Machiavellit, ki állitja, hogy az előtte viselt háboruk *félelem nélkül kezdettek, veszély nélkül folytattattak s kár nélkül végeztettek. Storie*, V. k. . . . Guicciardini is a tarói csatát azért tartja *nevezetesnek, mivel hosszu idő óta csak ez mondathatott öldöklőnek Olaszországban.*

[2]) Hason balfogalommal birunk sokszor más országok polgárviszályairól is. A lengyel országgyüléseken 1763-ban százezernél több kardvágás osztatott, és mégis alig tiz személy életett meg, minthogy a lengyelek illy alkalommal tompa kardot szoktak viselni.

Mindezért siralmasnak kell találnunk ama folytonos pártviszályt, mellynek káros következményeit a késő ivadékok is érezik. A városok gyülölettel és gyanúval tekintvén egymásra, soha sem léphettek egyetemes hasznu s közvédelmü szövetségre; a belviszályok küzdelmet idéztek elő a politika magasb érdekei körül is, s tudta mind a két párt, hogy szükség idején külsegélyre számithat; végül majdnem mindenütt győzött a népi párt, de tapasztalatlan lévén a közügyekben, mint természeténél fogva gyanakodó, és a közigazgatástól foglalkozásai által visszatartva, saját ereje használatát, saját jogai gyakorlását legvitézebb és legmélyebb belátásu embereire bizta, s igy alapultak a zsarnokságok, mint a községi szabadságok örököi.

Segitni a szabadságot kisérő bajokon nehéz dolog; a siker olly lassu, hogy az emberek többsége ellankad vagy türelmetlenné lesz. Csak igen gyéren támaszt az ég hősöket, kik az egész népséget kellő nagyságára emeljék, és kik a siker egyetlen föltéteül és eszközeül a nép szabad hozzájárulását tekintsék. Ám mégis ama bajok közepett terjedett és óriásilag fejlődött a müvelődés. És azoknak, kik szerfölött panaszkodnak ama zavarteljes korszak ellen, ellentmond a felvirágzás, mellyre rohanva jutottak el az olasz köztársaságok. A konstanczi béke utáni időszak alatt kényelmi, védelmi és diszépületekkel látták el magukat; fölépitették ujra falaikat, megtisztogaták s kikövezték utczáikat; előmozditák a közlekedést utak és hidak által; vizvezetőket s községházakat emeltek, mellyeken a tartósság a nagyszerüséggel vetélykedett. Mindnyájan székesegyházakat épitettek, mindnyájan leginkább templomokkal szépiték városukat, és a honszerelem az áhitat buzgalmával testvérült, a templomot a haza legnemesb, legérzékibb képeül tekintve.

A milánóiak 1157-ben épitkezésre ötvenezer márka ezüstöt forditottak, a mi Giulini számitása szerint husz millio frankot tesz. A nagy csatorna (Naviglio grande), melly Ticino vizét Milánó nyugati térségeinek öntözésére harmincz olasz mérföldre viszi el, 1179-ben kezdett épittetni; aztán 1257-ben hajókázhatóvá nagyittatott, s első példáját mutatja fel a nagyszerü mesterséges csatornáknak. Ugyanazon időben vétetett körül a város magas védfallal, mellynek hat márványkapuja vala. 1228-ban épittetni határoztatott a „Broletto, a nagylelkü város közepén“ (Corio); s öt évvel később az uj Broletto. Akkoriban kezdték ujra épitni a modenaiak szent Geminián egyházát (1106), a Panarello nuovo (1159) és Canal Chiaro csatornákat, fölépitették a székesegyház tornyát, a községházat, megtisztogatták s kikövezték az utczákat és csarnokokat. Pádua 1191-ben hidat

épitett a Brentán, és hajózhatóvá tette e folyót Monseliceig ; aztán 1195-ben megujitá falait, 1219-ben pedig diszes községházát emelte, bámulatos törvény-termével. Brescia csatornákat s monostorokat épitett, s falait messzebb terjeszté. Lucca szinte kiebb terjeszté azokat 1260-ban. Reggio 1229-től 44-ig épitette roppant védfalait, mellyekhez férfiak és nők, kicsinyek és nagyok, parasztok és polgárok különböző gereznákban és sarukban saját hátukon hordták a követ, homokot és meszet [1]).

A nyilvánossággal egyaránt fejlödött az egyéni élet is, s Europa egy országot sem mutathatott fel, mellynek jólléte ollyan lett volna, mint Olaszországé, melly oáza volt akkor is a müveltségnek, gazdag saját és behozott termények által, és melly felhasználni tudta a két tengert, mellyek között fekszik; közlekedve az egész régi világgal. Nem szólok Velencze-, Pisa- és Genuáról, e tengeri királynőkről; hanem ezeken kivül is minden egyes köztársaság uj tüzhelye volt a tevékenységnek. Ha kevés nagy embert látunk tündöklöni, ez nem azért van, mivel hiányoztak, hanem mivel a polgárok valamennyien a nagyság bizonyos fokán álltak. A különböző alkotmányok szerzése s alkalmazása politikai gondolkodásra vezetett, és lendületet adott a jogtudománynak. Az által, hogy a tisztviselők idegenek voltak, terjedtek az államtudományok s az országisme, a magasb eszmeközlés meg volt könnyebbitve; és minden podesta büszkén ohajtá, hogy nevét valamelly uj intézmény örökitse. Miután mindenki tevékeny részt vett városa érdekeiben, ez által az egyéni erők mondhatlanul emelkedtek, a jellemek sziklaerősekké szilárdultak.

Azalatt nemesbedett az izlés; márványvésés, bronzmüöntés nagyobb müvészettel üzetett; a festészet, zenészet s költészet uj életre ébredt. Mennyire elhanyagolt volt az olasz földmüvelés Roma bukásakor, már többször emlitök; a barbárok alatt még roszabbra kellett vala fordulnia, ha némelly szerzetesek hivatásukként nem hozzák azt jobb állapotra. A Milánó környékén letelepitett cisterciek, a távolabb földeken, ezek müvelésére egy szerzetes-gyarmatot tartottak, a városhoz közel fekvőket önmaguk müvelték, s e tekintetben olly nagy hirre kaptak, hogy a földmüvelésnek jó karba hozatala végett sokszor mások által is meghivattak [2]); s ugy látszik, nekik kell köszön-

---

[1]) *Rer. It. scr.* VIII, 1107.

[2]) Mint pl. a kölni érsek által I. Fridrik alatt. **Caesarius Eisterbacensis.** *Dialog. Dist.* 4. c. 64.

nünk a rétöntöző rendszert [1]), melly annyira javitá s termékenyité Lombardia legelőit, hol utóbb a hires pármai (parmasan) sajt kezdett készittetni.

A földnépe szerzetesek által látván gyakoroltatni mesterségét, megszünt azt aljasnak tekinteni; de mindazáltal sok helyt találtatott még erdőség, posvány és mocsár, különösen, hol a folyók a Póba ömlenek, aztán a Pó, Etsch és Arno tengerbeszakadása mellett. Azért az akkori eladásoknál szokottan hozzátétetik: cum sylvis, paludibus, piscationibus. Miután a birtokok feldaraboltattak, és eljött a szabadság, és a nép a személyi rabszolgaságtól fölmentve, a hübérurak közvetlen nyomása alól kiszabadult, miután megszüntek a terhes személyi szolgálatok és a vadászatjog, a nép kedvet kapott a földmüvelés javitására; erdők irtatni, pusztaságok népesittetni kezdettek; a földeket lassankint már szabad kéz müvelte, mellynek munkásságát ösztönözte a remény és elősegitették a legtekintélyesb polgárok; az olasz köztársaságok idejében a városok nagyszerü nyilvános mezőöntözéseket rendeztek; bár nem mindig alkalmas, de jeles rendszabályokhoz nyultak éhség eseteiben, mellyeket sokszor a sáskák is idéztek elő [2]); azon időben tüntek el a Bologna és Ravenna melletti mocsárok; Ferrara töltéseket hányatott, mellyek utak gyanánt is szolgáltak, s a tavakat, mikkel a város környékét a Po vize elárasztá, termékeny szántóföldekké tették; a Pávia, Lodi és Piacenza melletti szigetek, miket a Pó vize képezett, a szárazföldhez csatoltattak; a Bologna, Modena és Ferrara melletti erdők kiirtattak; Milánóba jobbfaju lovak hozattak, s külföldi szőllőtők által a borter-

---

[1]) Már a régiek előtt is ismeretesek voltak azok. Virgil énekli: *Claudite jam rivos pueri, sat prata biberunt.* Columella idézi Porc. Catót, ki a rétek közt *alterum siccaneum, alterum riguum* különböztet meg, és szabályokat állit fel a rétöntözésről.

[2]) E csapást sokszor emliti a történet. András pap 871-ről emliti, hogy a sáskák Brescia, Bologna, Lodi és Milánó vidékét lepték el, s elpusztitották a vetéseket. Hasonló tudósitást ad Joannes Diaconus Campania- és Nápolyról; és a fuldai évkönyvek Németországról. Ezekben le is iratnak a sáskák, hogy négyszárnyuak és hatlábuak, szájuk széles két erősebb foggal, mellyel bármi kemény héjat megrágnak, hogy olly hosszak és vastagok, mint egy kis új. III. István a szentelt vizzeli öntözés mellett elrendelte azt is, hogy minden parasztnak, ki sáskát szed, egy mérőért bizonyos pénzösszeg fizettessék. II. Fridrik, hogy megszabaditsa Apuliát ezen csapástól, parancsolta, hogy minden földmüves napfölkelte előtt naponkint bizonyos mennyiségü sáskát adjon be a hatóságnak megégetés végett. Azario 1364-ből zöldeknek, vastag fejü s nyakuaknak és olly számosaknak irja le a sáskákat, hogy a napot is elhomályositák.

mesztés megjobbittatott [1]). A rizs még drága volt s a milanói füszerkereskedőknek meg volt hagyva, hogy egy fontért tizenkét császári soldonál, mint szintén egy font mézért nyolcz soldonál többet ne kérhessenek.

Megélénkült mindenütt a kereskedés és a tengeri városokon kivül a földköziek is kereskedőket küldöttek egész Nyugatra, terjesztve a mesterségeket és müvészetet s kiváltságokat szerezve ott, nem erőszak vagy csalárdság, hanem értelmi felsőség által. Asti négyszázhetvenezer lakóval népesité területét, kereskedőket küldött Franczia országba és az Alföldi-tartományokba, az egyiptomi Alexandriába egy gyarmatot szállitott, és tőzsérei Franczia országban huszonhét millió lirányi összeget tudtak kikölcsönözni [2]). Flórencz hosszu hadakat viselt, mellyekben meg kell vala buknia, ha kalmárai élénk kereskedést nem üznek Antverp, Velencze, Párizs és Londonnal, és hajóikkal nem szeldelik a Földközi-tengert és az Oceánt, melly fáradalmuk nyereményeit hazájuk szabadságügyének rendelkezése alá helyezték. Az olasz posztó vetélykedett az ázsiaival, s különösen Lombárdiában az Alázatos-barátok e mesterséget üzve temérdek, feslettségre vezető kincseket szereztek; mondják, hogy ők dolgozták először az egyházi öltönyökre használt aranyos és ezüstös kelméket. A selyemkészités Siciliából elterjedt a többi Olaszországba, s Roger után olly közönségessé lett, hogy egy nyilvános ünnepélyen ezer genuai polgár selyembe volt öltözve. Az eperfa-tenyésztés mindinkább terjedt [3]); Bolognai Borghesano feltalálta a selyemfonást [4]); melly nagy titokban tartatott, miglen bizonyos Ugolino elárulá a titkot a modenaiaknak, miért őt Bologna képben felakasztatta. Roppant számu szövőszék működött Siciliában s ugyancsak roppant számmal Luccában is, honnan miután az egész országba szétterjedt, az olasz selyem-kelme vetekedett a baldackival is.

A népvándorláskori csekély népesség növekedett a szász, frank, bolgár s különféle germánfaju telepedők által; hanem megtizedelte azt a sok járvány és döghalál, mellynek az öreg Landolf Milanónak XI. századbeli elnéptelenedését is tulajdonitja. Különben igen na-

---

[1]) **Galvano Fiamma.**

[2]) **Chr. Astense.** Rer. It. Scr. T. II. p. 142.

[3]) Ugy látszik mégis, hogy a magánosak nem nagy hasznot huztak belőle, minthogy a tenyésztést törvény által volt szükség elrendelni. Modena 1327-ben rendelé, hogy a kinek zárt kertje van, tartozik három eper-, három füge-, három mandola sat. fát a köztársaság számára ültetni.

[4]) L. fönebb a VIII. könyv. 101. lapj.

gyon kellett a népességnek gyarapodnia, ha annyi háborút volt képes elviselni. Bologna Velencze ellen harminczezer gyalogost és kétezer lovast tudott kiállitani. A kétszázezer lakóju Milano II. Fridriknek a keresztes háborura tizezer fegyverest ajánlott meg; Lodi ellen huszonötezeret, Brescia ellen a szövetségesekkel együtt hatvanezeret küldött. Flórencznek falai között kilenczvenezer, környékén nyolczvanezer lakosa vala s Siena ellen hetvenezer harczost állitott sikra. Cremonából a győztes párt százezer személyt kergetett ki; Massa, Savona, Pisa és Amalfi sokkal népesebb volt mint ma. Genua 1293-ban képes volt kétszáz hajóra negyvenötezer fegyverest rendelni csupa nemzeti katonát, rá nem sokára ismét negyvenezeret szerelt föl, a nélkül, hogy partvidéke és a város elnéptelenedett volna [1]). Ugyanott Doria és Spinola pártja egyenkint tiz-tizenhatezer katonával rendelkezett; Etzelin Paduában tizezeret toborzott; Pávia kéthároméezer lovast és tizenötezer gyalogost tudott kiállitani; következtetni lehet a többi vidékekre.

Ime, illyen volt a végnélküli czivódások s a testvéröldöklések megsiratott korszaka. Van-e szebb valami a pezsgő életnél? De mivel nehéz dolog azt rendbe hozni, azért kényelmesbnek találtatott annak kioltása. És ugy történt. Megszüntek a nyugtalankodások, de megszünt velök a szabadság is. Eljött a béke, előidézve azok által, kik a viszályokat okozták; eljött a béke, de vele azon központositása a zsarnokságnak, melly megbénit minden egyéni akaratot és elszigeteli a népet a kormánytól; eljött a béke, de vele az elnéptelenedés, szegénység, gyalázat, politikai halál, mellyet követett az értelmi és polgári elsatnyulás. De majd eljő a megujitandó egyesülés s azon remények korszaka, mellyeket táplálnak azok, kiktől a teljesülés függ, s mellyeket hasztalan nyomnak vissza azok, kik a multból semmit sem akarnak tanulni s minden forradalomban ujból kezdenek saját kárukon okúlni.

MÁSODIK FEJEZET.

VI. Henrik és III. Incze [1]).

Szóltunk átalánosan az olasz községekről, most lássuk azok viszonyát a birodalomhoz és pápasághoz.

---

[1]) **Jacopo da Varagine.**

[1]) Gyérek az eredeti történetirók; kútforrásul szolgálnak leginkább a pápák és Petrus de Vinea levelei. L. **Jaeger**-től: *VI. Henrik történetét.*

A római-német birodalom magában foglalta akkor Németországot, Lotharingia és Arles (Arelat) királyságokkal s az ujon szerzett Pomerániával együtt; aztán Olaszországot, mellyhez a császári czim volt csatolva; végre megtartá névszerint, bár valósággal elvesztette, a Lengyel-, Magyar- és Dánország fölötti felsőséget [1]).

A közvélemény a császárnak valamennyi király fölötti felsőséget tulajdonitott, mit támogattak a törvénytudók, kik a roncagliai gyülésen [2]) Theodosius és Justinián törvényei szerint véleményeztek, annyira, hogy a császárt élő törvénynek nyilvánitnák, és Veresszakállu Fridrik kanczellárja a többi fejedelmeket reges provinciales-eknek, tartományi királyoknak nevezgette. Tényleg azonban a királyok kényök kedvök szerint cselekedtek, s egyrészről a hübérrendszer, másrészről a köztársaságok növekedése folyvást csökkentették a császári hatalmat. Hogy mennyire sülyedett légyen Olaszhonban, már láttuk; Németországban, a pártviszályok közben, a ragaszkodásért kiváltságokat kelle osztogatni, mi által a nagy hübérurak mindig függetlenebbekké lettek.

A törvényhozó gyülések, a germán alkotmány ezen eredeti jellege megváltoztatta természetét, s nem hivattak többé össze az összes szabadok, hanem csak a nagy hübéresek, és az ő befolyásuk alatt szerzett törvényeknek császári határozmányok ereje tulajdonittaték.

Raumer, *Gesch. der Hohenstaufen und ihrer Zeit.* Lipcse 1824—26. A második kiadás bővitve jött ki.

De Cherrier, *Hist. de la lutte des papes et des empereurs de la maison de Suabe, de ses causes et de ses effets.* Párizs 1841. I. köt. 1152-től 1197-ig megy.

Hurter F., *Gesch. Innocenz* III. Hamburg, 1836—38.

[1]) Volt a birodalomban hat érsekség, u. m. a) Mainz, tizennégy püspökséggel: Worms, Speyer, Strassburg, Constanz, Chur, Augsburg, Eichstädt, Würzburg, Olmütz, Prága, Halberstadt, Hildesheim, Paderborn és Verden: b) Köln öt püspökséggel: Lüttich, Utrecht, Münster, Osnabrück és Minden; c) Trier három püspökséggel: Metz, Toul és Verdun; d) Magdeburg öt püspökséggel: Brandenburg, Havelburg, Naumburg, Merseburg, Meissen; e) Brema három püspökséggel: Oldenburg-Lübeck, Oldenburg-Schwerin, Ratzeburg; f) Salzburg öt püspökséggel: Regensburg, Passau, Freising, Brixen és Gurck. — Bamberg közvetlenül a sz. szék alatt, Cambray a reimsi érsek alatt állt. Volt azonfelül hatvan főpap, apát és apátnő, aztán három egyházi lovagrend, összesen több mint száz egyházi állam. A birodalom világi hatalmai álltak négy választóból, oda értve a cseh királyt, hat főherczegből, Bajorhon-, Austria-, Carinthia-, Braunschweig, Lotharingia-, Brabant- és Limburgban; mintegy harmincz grófság, herczeg, markgraf, landgraf, burggraf czimmel; a hatvan császári várossal együtt volt mintegy száz világi állam.

[2]) L. a XI. könyv. 302. lap.

A gyülés az országos dolgokkal csupán a császár jelenlétében foglalkozott. Meg voltak különböztetve a teljes gyülések (Hoftage), hol a császár az egész népnek teljes fényében megmutatta magát, és kis gyülések (Reichshöfe), hol itélet hozatott a nagyobb fontosságu tárgyakban, legalább hét főur által.

Választók.

A fejedelem választható vala, de az uralkodó többnyire saját családjából neveztette ki utódját. A négy germánfaj, u. m. frank, szász, sváb és bajor nép szabadjai herczegeik zászlója alatt vettek részt a választásban, melly szokás addig tartott, mig ama herczegségek apróbb fejedelemségekre nem oszoltak. Nem tudni, mikor s mikép szoríttatott a választás négy világi s három egyházi fejedelemre, melly utóbbiak a mainzi, trieri és kölni érsekek voltak.

Theocratián alapulván a hübérrendszer, a császár nem tekinté magát annak, mig meg nem koronáztatott a pápától, az Isten helyettesétől, ki által egyedül uralkodnak a királyok; és a császár az egyház ügyészének s védőjének czimével szeretett kérkedni.

Neki jövedelmeztek a koronai terjedelmes javak, mellyek Némethonban elszórva feküdtek, a vámok, révek, erdők és bányák, a birságok egy része s a megürült püspökségek s apátságok. Adóztak neki a városok, ugyszintén a zsidók, a császári pártfogásért. A császár rendelkezvén azon javakkal, mellyek a családok kihalása vagy felségsértés miatt a koronára visszaestek, meggazdagitá saját családjabelieit, s illy uton emelkedett a legfőbb nagyságra a Habsburg grófok szegény háza.

Hadügy.

A császárt illette a hadüzenet joga; de mivel a katonákat a hűberuraktól kelle kapnia, ezek beegyezése is szükségeltetett. Fridrik szerencsétlen olaszországi hadjáratai elvették a főurak kedvét, embert és pénzt adni olly czélokra, mellyektől idegenek voltak, s igy Fridriktől Zsigmondig nem hirdetteték többé átalános fölkelés, habár a császárok sokszor igéretet is, fenyegetést is használtak fel, és kérelmöket sokszor a haza nevében tették.

A püspökök lassankint kivonva magukat a grófok hatósága alól, közvetlen hübéresekké lettek, különösen miután a szász és bajor herczegség eldaraboltatott. Akkor lettek valódilag örökösekké a nagy hübérek s természetök megsértésével elosztattak az örökösök között épen ugy, mint a szabad birtokok. Igy történt, hogy a császári tisztek fejedelmekké lettek, kiket csak a czim különböztetett meg. Ha-

tóságukat azonban a király befolyása korlátolta, sőt az teljesen megszünt, midőn a király jelen volt; miglen II. Fridrik fogadta, hogy csak azon esetek, mellyekben ő személyesen kiván biráskodni, szüntetendik meg a főuri hatalmat. Miként a nagy hübérurak a birodalmi törvényhozásban, ugy az alsóbb nemesek (Landstände) a főurak területi hatóságában vettek részt.

Nemesség.

Különbség volt a fő és alsó nemesség között. Az elsőhez a közvetlen hübérurak vagyis a csupán a császártól függő herczegek, udvari-, határ-, őr-, vár-grófok és grófok tartoztak; az alsóbb nemesség nem viselt czimet, s a XIV. század után a báró normann nevet használta, mellyet a főnemesek elvetettek. Az udvari szolgák nemes születésüek, de még sem voltak szabadok, minthogy egy-egy főurnál személyi s örökösödő szolgálatra voltak kötelezve, helyhez kötve, azzal még el is adathattak. Udvari szolgálatot tettek világi s egyházi fejedelmeknél; néha fegyveres őrségét képezték azon várnak, mellyben urok, a várgróf (Burggraf), hatóságot gyakorolt.

Községek.

A főuri hatalom daczára Némethonban is fölemelkedtek a városi községek, mellyek eredetét főnebb beszéltük el (XI. könyv. 17. fej.) Kincset gyüjtve iparuk által, kiváltságokat vettek vagy követeltek a városok lakói, s bezárván magukat falaik közé, keményen daczoltak a még ágyútalan hübérurakkal. A császár a herczegek-, grófok- s határgrófoktól függő városok számát csökkenteni, ellenben a közvetlenül tőle függőket nevelni törekedett [1]). A püspökök hübérkezelőkké neveztetvén ki némelly városokba, ott világi fő hatalomra törekedtek s nem engedték meg a községeknek, hogy tisztviselőiket az ő beleegyezésök nélkül választhassák; ám mégis, daczára több császári rendeleteknek, nem tudtak egészen czélt érni. Majd V. Henrik a püspököknek tett engedményeket egymás után visszavonta, megszüntette a szabad polgárok és kézmüvesek közti különséget s hogy megerősitse Speyer, Worms és más községeket, felszabaditá az összes kézmüveseket és szolgákat, egyenlőkké tevén őket a polgárokkal.

A városok erejök nevelése végett jónak látták befogadni azon szabadosokat (Muntmann), kik a helyett, hogy valamelly hübérur

[1]) *Közvetlen* vagy *császári* városoknak neveztettek. A császárnak jogában állott saját tetszése szerint házasitni meg a főpolgárok fiait. Egy hirnök kikiáltotta, hogy a császár ezt és ezt ezzel és ezzel eljegyezte, s rá egy évre ugyan azon napon megtörtént a házasság.

vagy egyház védelme alá helyezték volna magukat, a városokba vonultak. Más fejedelmi és nemesi alattvalók, a nélkül, hogy lakásukat változtatták volna, polgárjogot kértek a szomszéd várostól s így kerestek védelmet urok hatalmaskodása ellen (Pfahlbürger.). Nem sokára a belrend fenntartása végett mesteregyletek alakultak, külön viselet-, statutumok és gyülésekkel,[1]) s részt venni kivántak a közigazgatásban a tisztviselőkkel egyetemben. Hasztalan bocsátott ki II. Fridrik semmisitő rendeleteket, a községek fegyverrel védték magukat s valóságos politikai testületekké lettek. Utánozva e példát némelly függetlenségre törekvő nemesek, a szabad polgároktól elkülönözött testületbe álltak; azért II. Lothár okmányában, mellyet 1135-ben Mainz városának adott, különbség tétetik nemesek (familiae), szabad polgárok (liberi) és kézmüvesek (cives opifices) között. Ebből jogzavar támadt, s minthogy a jogtudomány bizonytalansága mellett minden kérdés fegyverrel döntetett el, gyakran ütött ki háboru.

Polgárokul fogadván be a városok a kézműveseket és szolgákat, kereskedő városokká lettek, s mig előbb, midőn a nemességet a fegyverhordozás tette, a kereskedés lealacsonyitónak tartatott s csak a héberek, aztán a mecklemburgi, pomerán és holsteini szlávok által üzetett, most hajókkal lepte be Németország folyóit és jóllétet hozott az országba, különösen mióta a keresztes hadak az utakat megjavították. Wisby Gothlandban, központjává lett a scandinaviai s orosz kereskedésnek, és Lübeck, Brema s Hamburg csakhamar az olasz városokkal vetélykedtek, s az ezüstrudakért, czinn, ólom, higany, vas, posztó, vászon, épületfa, kötelekért's kátrányért selymet, fűszereket s szöveteket kaptak. Az utak csekély biztossága szükségessé tette, hogy a kereskedők karavánokban s fegyveres kiséret mellett járjanak; mit látván a haragvó főurak, igérték, hogy maguk fogják védeni a karavánokat, ha azok bizonyos adót fizetnek. Ez zsarolásra s visszaélésekre adott alkalmat, melly bajon hogy segitsenek, a német városok a Rajnai szövetséget alkották [2]).

Ezen elemek felvirágoztathatták volna Németországot, ha a császárok bele nem egyelednek az olasz ügyekbe, s újat húzva a pápákkal, háborukba nem keverednek, mellyek mikép vetettek véget egy uralkodó háznak, már fönebb láttuk, és mikép ásták meg egy másiknak is sirját, nem sokára látandjuk.

---

[1]) Első példáját adták ennek a magdeburgi posztókereskedők, elismertetve Wichmann érsek által 1153-ban.

[2]) L. **Schoell** és **Pfeffel**, *Gesch des öffentl. Rechtes in Deutschland.* I. köt.

Veresszakállu Fridrik keresztet ragadva, a kormányt fiára, VI. Henrikre, a már megkoronázott római királyra bizta. Ugy látszott, hogy e fejedelem az által, hogy Siciliát, mint neje- Konstancziának, az utolsó király II. vagyis Jó-Vilmos nagynénjének örökségét, koronájához csatolá, házát a nagyság tetőpontjára viendi, holott épen az által készitette elő romlását. Sicilia akkor a müveltségnek már szép fokán állott, benne Roger pénzügyi rendet, kellő igazságszolgáltatást, és az ipar által jóllétet idézett elő [1]).

Tancred.

Alig hunyta be II. Vilmos szemeit (1189), s a siciliaiak legott két pártra szakadtak, mellyek egyikét a palermói érsek, mint Konstantia öröködésének védője, a másikat Máté kanczellár vezette, ki állitá, hogy Sicilia mint hübér nem szállhat nőre; azonkivül gyülöltetett az idegen járom s tehát kikiáltatott Tancred, Lecce grófja, Rogernek, az elhunyt Vilmos idősb testvérének vélt természetes fia, ki egyszersmind kormányra való férfiunak tünt fel. A palermói székesegyház, az összevegyült mór és normán épitészet müemléke, mellyben még ma is csodáltatnak a porphyrvedrek, mikbe Vilmos utódainak hamvai takaríttattak, ismét örömzajtól hangzott vissza Tancred koronázásakor, kit a királyság szárazföldi tartományai is mind elismertek. A pápa is megadta neki az investiturát, nem nézhetvén meggyökeresedését Olaszhonban azon családnak, melly a mellett, hogy a Szentszéknek Matild grófnő öröksége miatt örökös ellensége volt, Sicilia által olly tulnyomóságra jutandott Olaszországban, hogy a VII. Gergely rendületlen állhatatossága által emelt épületet ledöntéssel fenyegette.

VI. Henrik Olaszhonban.

Fenyegetett jogai védelmére tehát Olaszhonba sietett VI. Henrik, és segélyt kapva a lombard és tengeri köztársaságoktól, Róma felé nyomúlt. Ez hadat viselt a tusculumiakkal, s miután III. Coelestin, a nyolczvanhárméves ujon választott pápa, hogy ne kelljen Henriket megkoronáznia, fölszenteltetését halogatta, a rómaiak ajánlatot tettek a császárnak, hogy Coelestint rá fogják venni, ha Henrik a tusculumiakat boszuvágyuknak odaengedi. Tetszett Henriknek a testvérgyilkos boszuvágy; a pápa fölkenetvén magát, megkoronázta Henriket és nejét (1191 april 13.), a német helyőrség kivonult Tusculumból, s a rómaiak megölték vagy megbéniták a lakosokat, feldulva azok minden vagyonát. Henrik ekkor Nápoly ellen megy, s

[1]) L. a XI. könyv. 315. lap.

bevéve más városokat, ostrom alá veszi azt; de a járvány megboszulja a beütőket; a salernumiak letartóztatják Konstantiát, s Tancrednek adják át, ki őt mégis a pápa kérelmére váltság nélkül visszaadta.

Nem illy nemesen viselte magát Henrik, ki Oroszlánszivü Richárd fogságát drága váltságdij kicsikarására használta fel, mellyel uj hadjáratot rendezett, mihelyt értesült Tancred haláláról (1194), ki a még gyermek III. Vilmost hagyta hátra, nejének Acerrai Sybillának gyámnoksága alatt, közepette a bárónak a lovagokkali hosszas, szerencsétlen s eredménytelen harczainak.

Uj zavarok közt találta Lombardiát Henrik. A püspökök elvesztették volt világi hatalmukat, és a községek sem voltak még annyira megerősödve, hogy a béke fenntartathatott volna. Minden város külön-külön politika s törvények szerint rendezé magát; a régi rendszer megdöntve, az uj még nem volt megalapitva.

Pártfogása alá vevén Henrik Paviát és Cremonát Milánó ellen, ama két város elbizta magát és szövetségre lépett Lodi-, Como-, Bergamóval és a Montferrati határgróffal, és Milánó ellenségtől látta magát környeztetni, melly elpusztitá határát s megakasztá a kereskedelmet, habár nyilt csatában Milánó részén maradt a győzelem.

Gyülést hirdetvén Vercellibe, Henrik a béke helyreállitásán dolgozott, de nem birván atyjának sem politikai belátásával, sem erélyével, nem érhetett czélt; s azért Genuának vette utját, melly szinte pártviszály, lázongások s változó kormányok által volt felforgatva. A genuaiakhoz igy irt Henrik: Ha segélyetekkel visszaszerzem Nápoly királyságát, nekem tisztelet, nektek haszon lesz osztályrészetek; mert nem én és németeim, hanem ti fogtok itt mulatozni; igért ezután nekik kiváltságokat, Syracusa városát s Val di Noto-ban kétszázötven hübért. Bár nem szokta volt igéreteit teljesitni, rábirta mégis Genuát és Pisát segélyadásra, s bevonulván Nápolyba, a városok, Salernón és Gaëtán kivül, önkényt megadták magukat neki. Salerno, makacs ellenállás után bevétetett és lerontatott; a genuaiak és pisaiak, kézre keritvén Gaëtát, átvitték a császárt Siciliába, hol Henrik elfoglalva Messinát és Palermót, ez utóbbi helyen megkoronáztatott (okt. 13.), mire az egész sziget meghódolt neki.

Álnok csalogatással kézre kerité Sybillát és gyermekeit, azután összegyüjtvén a rendeket Palermóba, a királynőt és számos főurat összeesküvéssel vádolt, pusztán egy levélre hivat kozva, mellyet neki állitólag egy szerzetes adott által. Ez elegendő volt, hogy egyházi s

világi főurak akasztófára s karóra jussanak, megvakittassanak, elevenen megégettessenek, gúny tárgyaivá legyenek, vagy Németországba hurczoltassanak; III. Vilmos király megfosztatván szemeitől, holtaiglan börtönben tartatott; Sybilla és leányai szinte börtönbe, utóbb meg Elsassban a hohenbrucki apátságba zárattak; megháborittaték Tancred sirja, hogy megfosztassék a koronától, és a kik az ő vagy fia Vilmos koronázásán jelen voltak, elevenen égettettek meg.

Azon városok is, mellyek önkényt hódoltak meg, hasonló bánásmódban részesültek; Syracusa és Catania felgyujtatott; Jordán és Margarito, két hazaáruló s a császár kegyencze találtak mindenütt bűnöket és összeesküvést, hogy büntetésnek nevezhessék a bosszuállást. Egy szerencsétlen, ki dicsekedett, hogy ő Sybillának szabadságát és trónját vissza tudná adni, egy tüzes székbe ültetteték s fejére izzó vaskorona tétetett, különösen a főpapok megégettettek, megnyúzattak, megbénittattak s vérig verettek. Nápoly és Capua lerontattak s ez utóbbinak utczáin lófarkhoz kötözve akasztófára hurczoltatott Richard, Acerra grófja, Tancred családjának utolsó fénye, s százhatvan megterhelt szamár hozta Trifels várába a normann királyok roppant kincseit[1]), oda nem számitva, amit Henrik kegyenczei közt kiosztatott. A genuaiak- és pisaiaknak tett igéreteit nem csak nem teljesité, hanem inkább megfosztotta őket régibb kiváltságaiktól, számüzvén városaikból az összes idegen kereskedőket. Hasztalan volt a pápának előbb fenyegetése, utóbb egyházi átka; hasztalan ügyekezett őt mérsékelni Konstantia, szánva azokat, kik közt született és felnőtt, kik örökségét képezék s kiknek, mig Henrik távol vala, mint kormányzónő szeretetöket tudta megnyerni; Henrik nem sokára ismét Olaszországba jött uj sereg élén (1195), mellyet keresztes háboru ürügye alatt szedett, hogy az egyházi átok alól föloldassék, azonban nem tett mást, mint hogy butavad kegyetlenséggel zsarnokoskodott.

Azalatt Fülöpnek, Barbarossa legifjabb fiának, ki utóbb Svábföld herczege volt, nőül adta Irént, Angelos Izsák görög császár leányát, Tancred előszülöttének özvegyét, hübérül pedig Toscanát s Matild grófnő egyéb birtokait; valamint más német uraknak is hübérbe adta Romagnát, Ancona vidékét és Spoleto herczegségét, bitorolva

---

[1]) A fösvény I. Vilmos roppant sok kincset gyüjtött össze. II. Vilmos, angolhoni Johanna nejének hátrahagyott egy nagy arany asztalt, egy selyem sátrat, mellybe száz teritékü asztal könnyen elfért, két arany hárombot (*tripus*) és huszonnégy ezüst serleget. (**Capefigue** I, 363.). Midőn Konstantia, mint VI. Henrik arája Milánóba jött, *habuit ex ea plus quam CL equos ornatos auro et argento, et samitorum et palliorum, et grixiorum et variorum et aliarum rerum.*

az egyház jogait, azon szin alatt, hogy császári előnyeit uj érvényre hozza. Észrevévén a lombardiai guelf városok, hogy Henrik Olaszhont egészen a sváb járom alá akarja igázni, megujiták Borgo Sandonninóban a lombard szövetséget (1195 jun. 13.), melly állott Verona, Mantua, Padua, Modena, Faenza, Bologna, Reggio, Piacenza, Gravedona, Crema, Brescia és Milano városokból. A guelfek tehát folyvást megmenteni akarták az olasz hazát az idegen szolgaságtól.

És valóban szolgasággal fenyegette azt Henrik, kegyetlenül s hitszegően bánván nemcsak az olaszokkal, hanem a németekkel is, kiknél háza uralmát örökössé tenni ohajtá. Összegyüjtvén e végre a rendeket Mainzba, megtette a javaslatot, hozzátevén azon föltéteket, hogy Apuliát, Calabriát, Capuát és Siciliát a birodalomhoz csatolja, hogy lemond a megürült püspökségek és apátságok jövedelmeiről, és a hűbér-öröködést a nő-ágon is elismerendi. Igen hizelgő igéretek a főurakra nézve, miért is ötvenkét herczeg már beleegyezett, de ellenszegült Wittelsbach Konrád mainzi érsek, és a szász herczegek. [1])

Henrik terve annyiból jónak látszhatott, hogy véget vetendett a választásoknál mindig megujuló viszályoknak, és törvényegyenlőséget hozandott be; de remélhető volt-e, hogy beleegyezzék a pápa, ki ez által egy legdrágább jogát veszitendé el, s természetéből kivetköztette volna azon méltóságot, melly nem születésjogra, hanem személyes érdemre volt alapitva? Aztán illy terv kivitelére több politikai ügyesség s becsülendőbb jellem kivántatott volna, mint a minő Henriké volt, kiben még azon jóság sem volt meg, mellyel még a rosz német császárok is birtak, mert büszke volt, mivel a római császárok utódjaul tekinté magát; azonkivül korlátolt eszü s kegyetlen lévén, nagyravágyása ötleteit nagyszerü terveknek tartá; a köztársaságoknak kiváltságokat, a pápának keresztes hadbani résztvevést, a herczegeknek pártfogást igért, de minden igéretét szemtelenül megszegte; a siciliaiak őt cyclopsnak csufolták.

Sikertelen maradván öröködési terve, azt mégis megnyerte, hogy német királynak kiáltatnék ki fia, Fridrik (1196), kit neki Konstantia két évvel előbb szült; aztán régi tervét más uton akarván végrehajtani, föltette magában kiragadni sülyedt állapotából a görög birodalmat, megtámadva azt Siciliából, mint elődei, Guiscard Robert és Roger király tettek, elfoglalni Constantin trónját s diadalmasan

[1]) Oroszlán Henriknek, a hatalomfosztottt szász herczegnek háboruja volt Henrikkel, mellyben visszanyerte elkobzott javainak egy részét s nem nyugodott meg, mig kedvező föltételeket s fiai számára a rajnai udvari grófságot (palatinatus, Pfalzgrafschaft) nem csikarta ki.

térve vissza egyesitni a két egyházat és a pápát a keleti patriarchák alá helyezni.

Megsemmité e terveket a halál, melly őt harminczhárom éves korában Messinában utolérte (1197. szept. 28.). Beszélték, hogy neje siettette volna halálát, férjén boszulván meg hazáját, mellyet szerencsétlenné tett annak hóditása, melly annyi jajt okozott Olaszhonnak, s melly idegen földön foglalkodtatván Henriket és utódait, Németországban a pártokat meghatalmasodni engedte és siettette az uralkodóház kimulását.

Konstantia csakhamar követte férjét (1198. nov. 27), magára hagyván a kisdedet, ki aztán II. Fridrik neve alatt hiressé lett s ki négy éves korában, alattvalóitól gyülöltetve s leseltetve a vetélytársaktól, sőt atyja hiveitől is, kik a jószágokból egy-egy részt magukhoz ragadtak, nem talált másutt menedéket, mint a pápa védszárnyai alatt, kinek őt haldokló anyja ajánlotta.

E pápa III. Incze volt, egyike sz. Péter legdicsőbb utódainak.

Pápák.

Láttuk az előbbi korszakban, mint vetett véget II. Calixtus a császárokkal az investiturák miatt kezdett viszálynak; láttuk II. Honorius és II. Incze tetteit, ki a nemességgel s a római néppel a főhatalom felett versengett. II. Coelestin és II. Lucius (1143—45), aztán III. Eugen és IV. Anastáznak (1145—54) igen rövid kormányai alatt folyvást tartottak a viszálykodások, mellyeket megnevelt Bresciai Arnold, ki aztán IV. Hadrián alatt megégettetett (1159). Hosszabban szóltunk III. Sándorról, a lombárd szövetség előmozditójáról, ki a Barbarossávali hosszas harczai után végre a maga ügyét látta győzedelmeskedni. E nagy ember, midőn tudósittatott, hogy némelly svédek tulbuzgó áhitatból összes vagyonukat az egyháznak hagyták, rendelé, hogy a kinek egy fia van, az csak javai feléről, a kinek több fia van, az csak harmadáról rendelkezhessék.

A XI. egyetemes zsinaton, mellyet a Lateránban tartott (1179. márcz. 5—19), hogy elejét vegye a szakadályos választásoknak, rendelé, miszerint arra, hogy valaki törvényes pápa legyen, a biborno-kok két harmadának szavazata kivántatik; s ha versengés támad, a vita megoldására senki se egyeledhessék bele. Már II. Miklós 1059-ben a választást a püspök-bibornok és presbyter-bibornokokra ruházta, a papságnak és népnek csupán a befolyást hagyva meg; most pedig III. Sándor a bibornokok közé diakon-bibornokok neve alatt igtatván a római papság fejeit, a többi papságot a választásból kizárta.

A szentek közé sorozást is, mellyet előbb a metropoliták is gyakoroltak, kizárólag pápai jognak nyilvánitá.

Az uj rend szerint választatott (1181.) a luccai III. Lucius, (Ubaldo Allungoli), ki Velletriben, aztán Veronában [1]) lakott, miután a római nép, melly elődének hulláját kövekkel dobálta s a bevett Tusculumban elfogott papokat megvakitá, még mindig zavargott.

A milanói III. Orbánnak (Uberto Crivelli 1185—87) siettette halálát Jerusalem elfoglaltatásának hire; melly veszteséget az igen rövid kormányu VIII. Gergely (Alberto di Mora, beneventumi) jóvátenni törekedett. Csak ennek utódja (1187.) III. Kelemen (Paolino Scolari, római) köthetett békét a rómaiakkal, oda engedve mégis boszujoknak Tusculumot, mellyet VI. Henrik lerontani engedett. Az uj pápa III. Coelestin (1191) nem gátolhatta meg Henriket, hogy Matild grófnő örökségét s Romagna nagyobb részét német uraknak hűbérbe ne adja; ám más erélylyel foglalta el a tért az ő utódja.

III. Incze. (1198—1216.)

III. Incze a jeles Signa családból származva, kora egyik legtudósb férfia s maga is iró volt. Egy könyvet irt ifju korában A világ megvetéséről s az emberi sors nyomorú voltáról, nem mint kétkedő, ki életuntan haszontalannak hirdeti a világot, hanem egy másik életre függesztve eszméjét. Sokat foglalkozott aztán a közügyekkel, s az eszmedús ildommal foganatositási erélyt s eszközválasztási ügyességet párositott.

Kormányra jutván harminczhét éves virágzó korban, VII. Gergely eszméivel vállalta fel a kötélyeket, mellyek egy pápa vállaira nehezednek. És mennyi nehezedett akkor! Adni vagy megujitni a rendek, monostorok s egyházak szabadalmait, vagy megszüntetni a törvényteleneket; ünnepeket hozni be; rendeleteket adni ki az erkölcsi tisztaság érdekében, és itéletet hozni a szentségárulók, eretnekek és a rosz királyok ellen; sértetlenül tartani fenn az egyházi államot; meggátolni a javadalmak összehalmozódását; átalános hitbeli határozatokat adni ki; megoldani a részletes kételyeket és a házassági eseteket; megakadályozni mindenütt az önkényt; tiszteletben tartani fenn elődei rendeleteit, visszavonni a hamisaknak állitottakat; fékezni a zsarnokságot, gyámolitni a szegény papokat, védeni a

[1]) Veronában illyen sirverse olvasható:

Luca dedit lucem tibi Luci, pontificatum
Ostia, papatum Roma, Verona mori.
Immo Verona dedit lucis tibi gaudia, Roma
Exilium, curas Ostia, Luca mori.

gyöngéket a hatalmas főpapok és káptalanok ellen, megerősitni vagy átvizsgálni a követek itéit, szentek közé sorozni, ujra megáldani az átok alá vetetteket. Ennyi teendő foglalta el Inczét; majd a roueni érseket támogatja kanonokjai ellen a székesegyház megujitása tárgyában; majd Armagnac püspökét inti meg, hogy ne tiltsa meg a nőknek rögtön a lebetegedés után a templomot meglátogatni; majd a milanói papságot oktatja, mikép kelljen az utazó pápai követekkel bánni; máskor a velenczei dogét inti meg, hogy vonná vissza egy túlszigorú rendeletét egy magánember ellen; azután különféle fejedelmeket felszólit az utak biztossága fölötti őrködésre, vagy hogy ne hamisitsák a pénzt, ne vessenek ki terhes adót, ne hozzanak be uj meg uj vámokat. Eltiltja az uzsorát; a párizsi egyetem koszorúsai s a német rend lovagjai öltözékéről intézkedik; pártfogása alá veszi a királyi árvákat, mint II. Fridriket, kinek számára a koronát megtartá, Lászlót, Imre magyar király fiát, II. Aragoniai Péter örökösét és a castiliai Henriket. Montpellieri Günther számüzetvén gyám fiától, Hugótól, cyprusi királytól, ő hozzá folyamodik; hozzá fordulnak a kereskedő nemzetek, midőn viszály üt ki közöttök; a dán és magyar trónkérdés az ő itélete alá bocsáttatik; II. Péter ötöle kapja az aragoniai koronát, s hűséget esküszik a Szentszéknek; hasonlót cselekszik Calojanni (kis János) bolgár király, s ezzel véget vet országában a görög schisma érdekében támasztott mozgalmaknak.

Államaiban az igazságszolgáltatást csak mély belátásu s jellemteljes emberekre bizta; ujra behozta a szokást háromszor elnökölni hetenkint a bibornokok gyülésén, hol minden tagnak kérdéseket vala szabad tenni; az itélethozásban a törvény alapos ismeretével részrehajlatlanságot párositott. Azt tartják, ő hozta be az irásbani perlekedést, melly a csalás gyanuját kizárja.[1]) Akkoriban ugy szólván, minden fontosabb dolog Romába fölebbeztetett, s tehát képzelhetni, mennyire kellett Inczének elfoglalva lennie. Mindig jelen volt a consistoriumban, gyakran maga hallgatta ki külön a feleket, megvizsgálta az iratokat sat. sat. Elég emlitenünk, miszerint háromezer nyolczszáz ötvenöt levél maradt fenn tőle, mellyeket többnyire saját kezével irt, s mellyeket, ha a tizennégy évre (mert négy évről hiányoznak) osztunk föl, egy esztendőre kétszáz hetvenöt esik.

A következményeket előre belátó, tartós elméjü, széles tudományu, magasult gondolkodásu s a kivitelben állhatatos lévén, az akadályokban ösztönt látott, és gyorsan, de nem rohanva cselekedett

[1]) L. a IV. lateráni zsinat 2. can. *de probatione.*

és felelt, tudott ovakodó lenni, de nem habozó, s bibornokait mindig tanácsra kérte; szigorú volt a makacsok, de kegyes az engedelmesek iránt; hajlandó volt jót hinni és megbocsátni; az általa kibocsátott rendeletek közől egy sem töröltetett el. És ha hibázott követeibeni tulságos bizalma által, ezt az általa gyakorlott örködés nagy kiterjedésének tulajdonitsuk.

Követeinek fő kötélyeivé tette szemmel tartani a papság viseletét, védni a jogot, kiirtani a visszaéléseket, kiegyenlitni a vitályokat, s fékezni a haszonkémlést a mennyire csak lehet. A világiak közt is a botrányokat megszüntetni, tisztesb modorokat, rendesb életet hozni be volt törekvése, és védte a házasság szentségét a fejedelmek kéjenczkedése ellen. Fülöp August franczia király, nőül vevén Ingelburgát, I. Valdemár dán király leányát (1193.), bár igen szép volt, rögtön mégis annyira elidegenedett tőle, hogy a házasságot nem ténylegesité. Az udvaronczok fogták magukat s rokonságot fedeztek föl Ingelburga és Fülöp első neje között, s a compiegnei gyülés a házasságot érvénytelennek nyilvánitá. A gyülés elé vezetett menyasszony, kit senki sem is védett az ellene felhozott rút vádak ellen, nem is értve a gyülés nyelvét csak ezt tudta rebegni: Rosz Franczia-ország! rosz Franczia-ország! Roma! Roma! A pápára hivatkozás volt ez, miért is III. Coelestin maga elé kivánta az ügyet; Fülöp August azonban nem várt, hanem nőül vette Meraniai Agnest; mire Incze pápa (1201) Franczia-országot egyházi tilalom alá veté s kötelezte a királyt, fogadná vissza Ingelburgát [1]) IX. Alfonzt, Leon királyát pedig, ki rokont vett nőül, egyházi átok alá veté!

E hatalmat, melly a kereszténységben a végre alapittatott meg, hogy egyesitse annak összes hiveit, hogy védje a jogokat, határozza meg mindenkinek kötélyeit, a törvényt az alattvaló és fejedelem által, kik az Urnak egyenlő szolgái, egyaránt megtartassa, — Incze benső meggyőződésből hirdette. Buzgó áhitattal végezte az isteni tiszteletet és a szent szónoklatokat; homiliái a szentirásbani nagy jártasságát tanusitják. Készitett több hymnust, mellyeket az egyház még ma is éne-

[1]) A régi franczia történetirók, kik a királyok előtt mindig térdet hajtanak, mindennemü bűnökkel terhelik Ingelburgát. La Porte du Theil védte először ártatlanságát, III. Incze leveleinek kiadásában. Megmutatta azt később Géraud, a franczia akademia által 1844-ben koszorúzott értekezésében. Egy teljesen egyházelleues könyv igy ir: „Azok, kik III. Inczének ezen beavatkozásában csak nagyravágyást akarnak látni, olvassák meg leveleit Fülöphez. Mérséklete, türelme s az igazság földeritésérei vágya, egy, csak az igazságtól áthatott lélekre mutatnak. Ő sem tétováz vádolni Ingelburgát, midőn ennek sirámait alaptalanoknak látja.“ *Encycl. nouvelle.* — *Femmes* czikk. 219 l.

kel. Irt egy könyvet a fejedelmek oktatásáról; szerette Athenaet régi dicsőségeért, Párizst egyetemeért, mellynek rendezetet s kiváltságokat adott. Pártolta a tudósokat s a müvészeteket; épitett szép egyházakat és kifestette azokat. Marchione d' Arezzo, kora legügyesb szobrásza s épitésze számos megbizást kapott tőle. Megnagyitá s ékesitteté Sz.-Péter- és a Lateráni templomot s a Nerva-téren a dei Conti tornyot, ama kor valódi csodáját, állittatta fel. [1])

Távol a szükkeblüségtől eltürt mindent, a mi igazán rosz nem volt; meghagyta pl., hogy az éjszakiak tovább is lóhust egyenek, s egyátalában a nemzeti szokásokat nagy tiszteletben tartá, mellyeket nagyobbrészint utóbb a reformatio semmitett meg. Gondoskodott, hogy a zsidók semmi roszat ne tegyenek, de ne is üldöztessenek. Tőle kitelhetőleg enyhitette az albigensek elleni had borzasztóságait, védte a Toulousei grófot a keresztesek dühe ellen, s visszaadta fiának az elkobzott atyai javakat. Freiburg vidékén megengedte a szerzeteseknek, hogy a mezőn ünnepnap is dolgozhassanak, a lanternbergieknek pedig, a hal szüke miatt, hogy hust ehessenek. A házassági megszoritást illetőleg ugy járt el, hogy a törvény ne váljék kérlelhetlen zsarnoksággá; s többször hirdette, hogy a legmegbocsáthatlanabb bün az Isten kegyelméről kétségbeesés.

A szent Péter egyház adományait s összes jövedelmei tizedét a szegényeknek szánta; a szokás szerint lábához tett ajándékokat is alamizsnába adta. Megadományozta az összes jótékony intézeteket, s egy éhség alkalmával nyolczezer szegényt tartott jól naponkint, a házakba küldött kiosztásokon kivül; sokan hetenkint tizenöt font kenyeret kaptak, mások ebéd után a pápai asztal maradványait kapták.

Bőkezüségének halhatlan emléke gyanánt áll fenn a Szentlélekről nevezett Ápolda. Midőn egyszer a halászok Tiberis vizéből három kis gyermeket huztak ki, a pápa annyira meg volt illetődve, hogy amaz angol-szász eredetü lelenczházat megnagyobbitván, gazdagon megadományozá, s rendelte, hogy minden évben a vizkereszt nyolczadnapján a pápa ünnepélyes szent menetet tartson ama jótékony intézetbe s keresztény szeretetre buzditsa a hiveket, maga adván erre példát, bor-, kenyér- és husosztogatással. Állandóan ezerötszáz személy ápoltatott amaz intézetben; a költségek évenkint százezer scudira számittattak [2]).

---

[1]) Összedőlt az 1349-i földrengés alatt, VIII. Orbán pedig elhordatta azt.

[2]) Az ujabb országismei adatok szerint a Szentlélekről nevezett ápoldába

Illyen volt az akkori pápa, illyen volt III. Incze, ki rajta volt, hogy befejezze az épületet, mellynek alapjai már erősen állottak, s mellyhez minden pápa egy-egy követ hordott [1]).

Egész pápasága alatt két főczélja volt: megszabaditni a Szentföldet, és tökélyre hozni az egyházat tekintve az erkölcsöket és a főpapok méltóságos állását; ezt pedig legbiztosabban az által hitte elérhetni, ha az egyházat a világi hatalomtól minél függetlenebbé teszi.

Első teendője volt hatalmát Rómában biztositni. A nemesek itt a császár és pápa követelései közepett igen nagyon elbizakodtak. A császár mint a római egyház fő védura, a hübéradományozást s a főhatalmat magának követelte, a pápa pedig ez igényeknek ellenszegült, s a nemesek, a mint érdekök magával hozta, majd a pápát, majd a császárt támogatták; a nép inkább az ott székelő urnak, a pápának ohajtott engedelmeskedni.

A császári párt egy római parancsnok által volt képviselve, kit a császár kard átadása által szokott volt meghatalmazni; Bresciai Arnold ideje óta pedig egy tanács létezett, de mellynek hatalma a nép által egy s e n a t o r czimü, közigazgatással, igazságszolgáltatással s hadvezérséggel megbizott kormányzónak kezébe tétetett be. III. Incze egyelőre a parancsnokot arra kötelezte, hogy neki hódoljon s tőle vegye a meghatalmazást azon eskü mellett, hogy méltóságáról a pápa felszólitására mindenkor kész lemondani; a senátort arra szoritá, hogy hatalmát nem többé a nép, hanem a pápa nevében gyakorolja, azon eskü mellett, hogy a Szentszék ellen semmit sem teend, sőt védendi a pápát sz. Péter összes jogaiban, és gondoskodni fog a bibornokok és hozzátartozóik biztosságáról.

Megtörvén Rómában a császári hatalmat, Ancona vidékének és a Spoletói herczegségnek lakóit a VI. Henrik által behelyezett német urak elüzésére hivta föl, a mi meg is történt; s mi által az egyházi állam nem puszta név volt többé, hanem valóságos tény. Azon volt most Incze, hogy a ravennai exarchatust s Matild grófnő birtokait államához csatolja, de Svábföldi Fülöp, kinek mindezen birtokokkal Toscana mint uj herczegség vala átengedve, szilárdan védte azokat, miért is Incze egyelőre csak annyit tehetett, hogy támogatta a toscanaiak szabadelmüségét, buzditván őket, hogy szabadságuk védelmére

---

évenkint nyolczszáz lelencz vétetik be, rendesen ápoltatik pedig mintegy kétezer egyszáz gyermek.

[1]) Lásd a ‚Fölvilágositó jegyz.' A) alatt.

a lombardihoz hasonló szövetséget alkossanak. Meghallgattaték; s mig Pisa, Pistoja s Poggibonzi a császár hűségén maradtak, Florencz, Lucca, Volterra, Prato, Samminiato s más városok különös védelemre egyesültek.

A müveltebb siciliaiak, kiknél most zendült meg először saját nyelvökön az uj költészet, barbárokul tekinték a németeket, aztán VI. Henrik mintha szántszándékkal meg akarta volna magát gyülöltetni, úgy bánt az olasz néppel. Észrevette ő ezt utóbb, s azért ajánlta fiát a pápa ótalmába. A pápa elfogadta ezt, de a monarchiai előjog némi módositása mellett, ugymint: hogy a püspökök egyházilag választassanak, és a császár csak megerősitse őket; továbbá, hogy minden siciliai pap Rómába hivatkozhassék, s a pápa a szigetbe követeket küldhessen. Nem állhatott ellen ez igényeknek Konstantia, s midőn haldoklott (1198), ő is Inczére bizta Fridriket, harminczezer tari (160,000 lira) ellátásdij mellett.

Incze II. Fridrik mellé gyámnevelőkül négy püspököt rendelt s rögtön követet külde Siciliába a kormány átvételére. Nem maradtak békével a világi főurak, s Markwald, kit VI. Henrik Romagnába helyezett be, elüzetése után Molise siciliai grófságába visszatérvén, élére állt a ghibellineknek a többi nemesekkel együtt s dölyfös-gyáva dúlásokat vitt véghez a szép olasz földön, mellynek népe a németeket annyira meggyülölte, hogy még a Szentföldre zarándokló németek sem mehettek át bántatlanul városaikon.

Azalatt Briennei Walter, Tancred király elsőszülött lányának, ki a pápa közbevetésére nyerte vissza szabadságát, férje, Tarentum és Lecce birtokát követelte; Incze engedett, de egy másik Walter, Palermo érseke és főkorlátnok önkénynyel vádolá a pápát; Incze őt átok alá veté s hogy sértetlenül tartsa meg II. Fridrik örökségét, kénytelen volt fegyverhez nyúlni; a hadi szerencse tétovázott egy ideig, de végre győzött Markwald s elfoglalva tartá Siciliát, mig meg nem halt (1201.).

IV. Otto.

A németországi főurak, mihelyt értesültek Henrik haláláról, megtagadták a gyermek II. Fridriktől az engedelmességet, állitván, hogy esküjök, mellyet a fiu megkeresztelése előtt tettek, nem kötelező. A pápa látta, hogy nem erőszakolhatja a dolgot, miután a császárság nem volt örökös. Fülöp, Barbarossa fia, Svábföld és Toscana herczege, mint Henrik legközelebbi rokona, nem elégedett meg, hogy kiskorú unokája nevében kormányozzon, hanem császárrá kiáltatta magát Szász-, Bajor-, Csehország, Franconia és Svábföld által

s Mainzban meg is koronáztatta magát (1198. marczius); a guelfek azonban IV. Ottót, Oroszlán-Henrik fiát kiálták császárnak, ki hatalmába keritvén Aachent, fölkenette magát a kölni érsek által (jul. 4.).

A viszály kiegyenlitése a pápára bizatott, ki Fridriket kiskorunak nyilvánitá, Fülöpöt azzal vádolá, hogy mint Toscana herczege, kiméletlenül viselte magát az egyház irányában, Ottónál azon észrevétele volt, hogy kevés szavazattal választatott. Fegyverre került tehát a dolog a két versenytárs között, mig végre Incze elhatárzá magát s egy követet küldött Németországba, ki átok alá vesse Fülöpöt s törvényszerü császárnak Ottót kiáltsa ki.

Ottó (1201. jun. 8.) három pápai követ előtt illyen esküt tett: „Én Ottó, Isten kegyelméből igérem és esküvel fogadom, hogy jó hittel s minden erőmből védeni fogom Incze pápa urat, az ő utódait és a római egyházat, összes birtokaiban, hübéreiben és jogaiban, ugy amint azok Kegyes-Lajostól kezdve minmagunkig több császár által meghatároztattak; hogy nem háboritandjuk őket abban, a mit már megszereztek, és segitendjük a még megszerzendőkben, ha netalán a pápa ezt nekem meghagyandja, midőn koronáztatás végett a Szentszék elé szólittatom. Ezenfelül segélyt nyujtok a római egyháznak Sicilia országának védelmére, s engedelmességet és tiszteletet mutatandok Incze pápa iránt, ugy mint az ájtatos katholikus császárok mind mai napig szokták. A mi a római nép, a lombard és toscanai szövetség jogait s kiváltságait illeti, ebben, mint szintén a franczia királylyali békére nézve, a Szentszék tanácsaihoz s czéljaihoz tartandom magamat. Ha a római egyház háborút viselne az én ügyemben, tehetségem szerint pénzt fogok neki szolgáltatni. Ezen eskü szóval és irásban meg fog ujittatni, midőn elnyerendem a császári koronát."

A németek gyengeséggel vádolják Ottót ez okmány miatt, mivel nemzeti hiuságból, a császárt mindig a pápa fölött, Olaszországot pedig Némethonnak alárendelve szeretnék látni. Másképen gondolkodik az, a ki belátja, hogy a mit Incze követelt, csak az egyház és Olaszország függetlensége vala. A német fejedelmek boszusan vették, hogy a pápa nekik császárt adott, s erős hangon irtak fel hozzá, de Incze azt felelte, hogy ő választási jogukat meg nem sérté, annyival kevesbbé, mivel a Szentszéktől birják azt; hanem hogy neki jogában áll a koronát annak fejére tenni az igénytartók közől, a kit méltóbbnak ismer, a minthogy most is ugy cselekedett követei által.

Ottó pártja mindinkább gyengült, miért is követeket külde a pápához, hogy ez állitsa helyre a békét. Fülöp feloldoztatván az átok alól, fegyverszünetet kötött Ottóval (1208), de négy nappal annak lejárta előtt, Wittelsbach Ottó által személyes boszuból meggyilkoltatott [1]). Igy vége lett a polgárháborunak, minden szavazat Ottóra esett, ki nőül vevén Beatrixet, Fülöp leányát, egyesitette a Guelf és Hohenstaufen házat s Olaszországba indult, a császári korona fölvételére.

A császárok viszálkodása alatt a lombard köztársaságok kifejlesztették alkotmányaikat; a középosztály nemcsak a kereskedelem által gyüjtött gazdagság, hanem az által is növekedett, hogy sok nemes család lépett bele, s az egyháziaktóli függést is egészen lerázta; a mellett a köznép is jogokat követelt s némelly helyt a kormányban is részt vett, vagy társulatokba állott s daczolt az uralkodó osztálylyal. Illy élénk mozgalmak mellett a zavargások sem maradhattak el, mellyeket némellyek hazájok zsarnoklására használtak fel, mig más nemesek függetlenek maradván váraikban, a szomszéd városok fölött az egykori grófok módjára uralkodni törekedtek.

A köztársaságokat háboritó urak között legnagyobb hatalomra emelkedtek a ferrarai Salinguerrák, a páduai Camposampierók, az estei Guelfek és a romanói Etzelinok. Ez utóbbiak egy némettől származtak, ki III. Konráddal ment Olaszországba s hübérbe nyerte Onara és Romano földeit Treviso területén. Erőszakoskodások által megerősödtek utódai, s a ghibellin párt bajnokaiul léptek föl Velenczében; rokonságukba vonták erőszakkal is a nagy családokat, és Verona- s Paduával szövetségre léptek. Elkerülhetlen vala az Esteiekkeli surlódásuk, kik mint a bajor és szász herczegek rokonai a guelf párt főnökei voltak s a pápát a Sváb-házzali küzdelmeiben támogatták. És igy mindkét család túlnyomóságra törekedett a környékbeli városokban, mellyek ez által szüntelen viszályok színhelyeivé lettek.

---

[1]) Fülöp, második leányát, Kunigundát igérte volt oda Wittelsbach Ottónak, de felismervén vad jellemét, igéretét visszavette. Ottó aztán Fülöptől ajánlólevelet kért a lengyel királyhoz, mondván, hogy Lengyelhonban ohajtana szerencsét próbálni; de felnyitván a nyert levelet, épen nem kedvező szinekben látta magát benne lefestve. Boszúját egy ideig elrejté; mig végre Bambergben Fülöp termébe lép, s őt néhány ur jelenlétében leszurja s elfut. Kimondatván fejére a birodalmi számüzés, bolyongott ide s tova, mignem Calatin Henrik császári marshall, egy ember kiséretében, kinek testvérét Ottó szintén megölte, fölfedezte a gyilkost Regensburg mellett egy kunyhóban, s fejét vették. Azt tartják, hogy fiaitól a Salm grófok származnak.

Illy állapotban találta a városokat az Olaszhonba jövő IV. Ottó, ki mint a Guelf-ház fia, eme pártnak támogatását remélhette, azonban a guelfek is, a ghibellinek is sokkal jobban voltak saját ügyeikkel elfoglalva, hogysem a császárral sokat gondoltak volna. Ez kibékité Etzelint VI. Azzo d' Estével, de a béke nem sokáig tartott.

Ottó mégis a Sváb-háznak olly nagy elleneitől ünnepélyesen fogadtatott; III. Incze eléje ment egész Viterbóig s megkoronázta őt (1209); azonban rövid ideig tartott köztök az egyetértés. A német dölyffel jóllaktak volt már a rómaiak, s a bibornokok nagy része ellenséges érzelemmel volt Ottó iránt. Ez, miután császári esküjében szokás szerint benfoglaltaték, hogy a mit a birodalom elvesztett, visszaszerzendi, némelly jogtudósok tanácsára, magának követelte Viterbót, Montefiasconét, Orvietót, Perugiát és Spoletót; pártfogolta a Pierleone családot, melly dühös ghibellin-párti volt; az anconai vidéket (marca) VI. Azzo d' Esténck nem a pápa, hanem saját nevében hübérbe adta; s hogy megalázza Fridriket, bement Apuliába, hogy a császári főhatalmat érvényre hozza, s egyesült az ott maradt német vezérekkel: mindezen eljárások homlokegyenest ellenkeztek az Inczének tett esküvel, mellyben a Szentszék által szerzett jogok tiszteletét igérte.

Incze tehát átok alá veté a guelf császárt (1210), de Otto azért folytatá Apulia elfoglalását s már Siciliába készült, midőn az egyházi átok következtében Németországban támadt lázadások őt visszatérni kényszeriték. Beatrix halála megszüntette Ottónak a Sváb-házzali összeköttetését, a pápa pedig azalatt II. Fridriket léptette fel Ottó ellenében.

Fridriket nagy tisztelettel fogadta Rómában Incze (1212), s öt áldása kiséretében saját hajóin vitette Genuába, honnan a Barbarossára keserüen emlékező lombard városoktól háborittatva nagynehezen jött Churba, mellynek püspöke őt először üdvözölte királynak. Konstanzba érvén, Fridrik nyájasságával s bőkezüségével megnyerte a svábok és elsassiak sziveit, kiknek nagybátyja halálával fejedelmök lőn, aztán szövetséget kötött Fülöp-August franczia királylyal az angol Földnélküli János és Otto császár ellen.

A nem épen megnyerő személyü Otto, mint már emlitők, Nápolyt odahagyta s övéi hűségére bizta; Lodiban összehivta a lombard városokat, de csak egynéhány jelent meg, mellyek Ottóhoz a svábok iránti gyülöletből ragaszkodtak. A legtöbb lombard város egymásközt, vagy zsarnokságra törekvő nemesekkel viselt háborút.

Otto azalatt, hogy lecsendesitse a németországi zavarokat, kész-

nek nyilatkozott magát a rendek itéletének alávetni, melly gyöngeség azonban az elégületleneket még bátrabbakká tette. Szövetségese lévén az angol királynak és a flandriai grófnak, beütött Franczia-országba, de Bovines mellett megveretve, futásnak eredt (1214). Elvesztvén ezután minden hitelét Németországban, saját atyai birtokaiba vonult, Fridrik pedig másodszor is megkoronáztatott Aachenben, s Inczéveli egyezménye szerint, megerősitette a Szentszék összes jogait és birtokait, megigérte visszaszerezni a pisaiaktól Sardiniát és Corsicát és átengedni Siciliát, mihelyt császárrá lesz.

Ujabb ovatosság volt ez a pápa részéről Olaszország függetlenségének fenntartása végett. Trónra emelvén Fridriket, a Szentszék növendékét, remélhette ennek uj nagyságát s a mellett a békét; de, hogy tapasztalja gyámfia hálátlanságát, attól Inczét megmentette a halál.

Mielőtt elbeszélnök, mint ujult meg a papaság és császárság közti harcz, le kell irnunk két tényt, mellyek III. Incze pápasága idejébe esnek; tudnillik a Konstantinápoly és az albigensek elleni keresztes hadakat.

HARMADIK FEJEZET.

Negyedik keresztes háboru 1202—4. — Frank császárok Konstantinápolyban.

A Saladin által alapitott birodalom szét volt darabolva az Ajub fejedelmek között; Perzsiának a gyönge Szeldsukfiak nem tudták a békét visszaadni; Khorassan és Bagdad ellenében fenyegetőleg emelkedett a Kharism birodalom; a meghasonlás lehetlenné tett minden közös és erélyes vállalatot a keresztények ellen. Azonban ezek sem tudtak egyetérteni Palaestinában: Lusignani Guidó, mióta Cyprus királyává lett, nem gondolt többé Jerusalemmel; Bohemund Antiochiából és Tripolisból csak saját birtokait ügyekezett terjeszteni, s Örményországgal erőszakosan és hűtlenül bánt. A templomosok, ispotályosok és német vitézek képezték még az egyedüli keresztény erőt, hanem ezek féltékenysége is nyilt háborutól sem iszonyodott.

Saladin halálával a pápa azt hitte, hogy az izlam védfala eldőlt; s azért kereszteshadat hirdetett, mellyre vállalkozott VI. Henrik is, de hütlen maradván fogadalmához s inkább nagyravágyástól

mint áhitattól vezettetve, visszamaradt. A többi keresztények, a kik csakugyan elmentek, minden tekintet nélkül a Saladin-féle frigyre, melly Oroszlánszivü Richarddal köttetett, rárontottak mindenütt a musulmanokra (1195.). Ezek a közös veszélyben egyesiték erejöket. Malek-Ádel, Saladin fivére és jobb keze, ki a viszályok között vitézsége által legfőbb hatalomra emelkedett, megtámadta Jaffát, Jerusalemnek nyugatfelöli előfalát, és lerontotta; de Sidonban szétverettek a musulmanok, s a keresztények sok várost s temérdek zsákmányt foglaltak el. Uj segéderők érkeztek Európából, de mig az ájtatos nép pillantatai Jerusalem felé voltak irányozva, a vezérek a tengeri városok birtokát tarták első czélnak. A szokott vitézség sem hiányzott, de igen az ügyes ildomos vezérlet; hévvel kezdettek a vállalatok, de nem volt kitartás azok végrehajtására; és becsuszszanván közéjök a meghasonlás, fegyvereiket a közös ellen helyett egymásnak irányozták, vagy letették, hogy Európába térjenek vissza, hová őket más sürgős érdekek hivogatták. Különösen a német kereszteseket a császári korona miatti viszályok hivták vissza, a hadjárat bevégződött minden eredmény nélkül, és Amalrik örült, hogy Malek-Ádellel a Saladin-féle frigyet megujithatta.

De alig hogy trónra jutott III. Ince, áthatva a pápai kötélyek eszméjétől, gondjait a szent városra fordità s folyvást buzditá a népeket annak visszafoglalására, a papságot pedig a fáradságban és költségekbeni részvételre. Mintha előre látta volna a kort, melly mindent feketére szeret festeni, rendelé, hogy minden megye papságának adója kezelés végett a jerusalemi rendek két lovagjának és a megyés püspöknek adassék, melly utóbbi a felmaradt összeget seregzsoldra vagy a szentháború egyéb szükségeire forditandja. Ő maga összeolvasztatta arany s ezüst edényeit, és mig a keresztes háhorú tartott, cserép s fa-tányérokból evett.

Követe, Capuai Péter, békét eszközlött Oroszlánszivü-Richard és Fülöp-August között. Amaz egy, általa rendezett lovagjáték alkalmával felhivást intézett az angolokhoz keresztes háború végett, de a siker csekély volt, s az ujon kitört háború visszatartá a két nemzetet. Fülöp August ugy is, viszályban lévén a pápával Ingelburga miatt, nem volt hajlandó a Szentföldre menni; de a kereszténység közügyét felkarolta Folco, neuillyi lelkész. Ez feslett élettől az erény ösvényére térve, bűnbánatot kezd hirdetni, tudatlanul ugyan, de nagy buzgalommal, a nép nyelvén meghatóan fejezte ki a közérzelmeket, és szónoklata a kunyhótól a királyi palotáig hangzott el. Sokszor csak a zajongók megátkozása által eszközölhetett csendet; néha

meg két kézzel forgatta vándorbotját, hogy a sokaságot nyugalomra hozza, de a kit botjával elért, az megcsókolta a kapott sebből kibugyogó vért. Nagy sokaság előtt szónokolván egyszer Párizsban, ugy meghatotta mind a papokat, mind a világiakat, hogy sokan ruháikat levetve hátukat tartották oda, és vesszőt nyujtottak neki, hogy fenyitené meg őket roszaságukért. A tudósoknak szemök elé tartá, milly hiú dolgokkal vesztegetik idejüket; a papok és püspököknek a kötélyeikbeni botrányos hanyagságot veté szemökre; még a királyok s főuraknak is bűnbánatot hirdetett, bármennyire fenyegetteték is börtönnel s mindazon szenvedésekkel, mellyeknek kiteszik magukat, kik az igazságot szabadon kimondják. Egykor a sokaság köpenyét hátáról akarta letépni, de ő felkiáltott: Nincsen megáldva: várjatok, hogy áldjam meg e ruhadarabot; keresztet vetett rá, s a jelenvoltak közöl versengve tépett kiki egy-egy darabot.

Ez embert alkalmasnak tartá Incze pápa, hogy Remete Pétert vagy sz. Bernárdot pótolja. Folco csakugyan (1198.) keresztet ragadva hirdette azt mindenütt, és számos szerzetes segédtársul csatlakozott hozzá. Champagneban, Ecry váránál lovagjátékok tartattak, Folco odajött s olly hathatós szót emelt a keresztes had érdekében, hogy IV. Tibolt, Champagne grófja, kinek kétezer ötszáz lovag hódolt, továbbá Lajos, Chartres és Blois grófja számos báróval s főpappal egyetemben vörös keresztet vett föl. Csak rendes, gyakorlott harczosok fogadtattak a szent zászló alá, mellynek lobogását azonban az időközben meghalt Folco nem láthatta.

Azalatt folytonosan siralmas hirek érkeztek Palaestinából; a pápa közönynyel s hanyagsággal vádolá a kereszténeket s öt évre betiltott minden nyilvános játékot, a lovagjátékokat sem véve ki; végre követek küldettek Velenczébe, ama köztársaság segélyének kikérése végett. Dandolo Henrik, az akkori doge, mint tüzes hazafi, égett a nemzeti dicsőségért, mellyért békében és hadban erélyesen tudott működni. Kilenczven év nehezedett már az aggastyán fején, de ez legkevésbbé sem csökkentette tevékenységét, s Dandolónak tetszett a vállalat, melly hazájának hasznára s dicsőségére válhatandott.

A küldöttek hajókat kértek négyezer ötszáz lovasnak és huszezernyi gyalogságnak átszállitására, aztán élelmi szereket kilencz hónapra; Dandolo megajánlotta ezt nyolczvanötezer márka ezüstért (4,250,000 frank); igérte továbbá, hogy a köztársaság ötven hajót fog a tengeren tartani, ha a hóditmányok fele neki engedtetik. A

keresztesek elfogadják a föltételeket, s a doge Szent-Márk egyházába gyüjtvén a népet, ünnepélyes mise után fölemelkedik s előadja a követek kérelmét és a föltételeket. A követek térdre borulva, azon meggyőződésben, hogy mikép a frankok a szárazon, ugy tengeren a velenczések a hatalmasak, kiterjesztik kezeiket esdőleg s megesküsznek az evangeliumra és a fegyverekre, hogy az egyezményeket megtartandják. A nép zajos tetszéssel fogadja az egyezményeket s a lelkesedés fő fokát éri, midőn a kilenczven éves doge, megesküdve, hogy élni-halni fog a zarándokokkal, maga is elnöki fövegére tüzi a keresztjelt; mi által a megilletődés olly nagy lőn, hogy a franczia főurak és a velenczei kereskedők egymás nyakába borultak.

Bár Pisa és Genua féltékenységből tétlen maradt, a lombardok és piemontiak mégis megfeleltek a várakozásnak, s a kereszteshad vezéreül a montferrati határgróf, III. Bonifácz, választatott meg. Egész Franciaországból, Burgundiából és Flandriából Olaszországba özönlöttek a vitézek. A francziák Velenczében fölszerelve találták a hajókat, mások azonban másutt szálltak tengerre, saját maguk és az ügynek kárára, minthogy igy nem gyülhetett össze a velenczések által kikötött pénzösszeg, habár mindenki, lovát és fegyverét kivéve, mindenét oda adta s az isteni gondviselésre bizta magát.

Velenczét számitás és nem lelkesedés ösztönözte, s miután a kikötött pénzösszeg össze nem jött, a doge elhatárzá elengedni azt, ha segittetnék Zára visszavételében, melly a magyar király karjaiba veté magát. Sokan bünnek tarták keresztények ellen forditni a fegyvereket, mellyeket a hitetlenek ellen ragadtak; még inkább ellenszegült a pápa, minthogy a magyar király keresztet ragadva, az istenbéke védelme alatt állt; a doge azonban nem gondolt ezzel, nagy botrányára az északiaknak, kik hozzá voltak szokva alárendelni saját érdekeiket a pápai tekintélynek.

Elvitorlázván tehát a legszebb hajóhad (1202), melly valaha az Ádriai-tengert hasogatta, beveszi Triestet, aztán szétszaggatja Zára kikötőinek lánczait, s itt dühült viszályok ütnek ki a keresztesek között, ugy, hogy egyik a másikat pusztitja. A pápa roszalván a dolgot, a zsákmányt visszaadni, bünbánatot tartani s a hibát jóvá tenni parancsolja. A velenczések azonban lerontják a falakat, a francziák ellenben mentő követeket küldenek s javulást igérnek; mire a pápa a velenczéseket átok alá veti, a nélkül, hogy fogadalmuktól feloldozta volna őket; a francziákat ellenben megáldá, s meghagyá nekik, hogy sem jobbra sem balra nem térve, egyenesen Syriába menjenek.

S az alkalom valóban kedvező vala. A Nilus nem öntött volt ki (1200.) s éhséget okozott Egyiptomban, mellyet a borzasztóság minden neme követett. Kairóban egy nap harmincz férj-evő nő égettetett meg. A rákövetkezett döghalál nehány hónap alatt száz tizenegyezer embert ragadott el; a folyók és a tenger tele volt hullával; a földrengés Egyiptomban és Syriában összedöntötte a várakat és városokat, mintha Isten előre meg akarta volna könnyiteni a keresztények hóditását. Ezek azonban ez alkalommal el nem érték a Szentföldet.

Görög birodalom.

Konstantinápolyban I. Komnén Eleket, kit az első keresztesek habozó barátjaul vagyinkább titkos ellenségeül láttunk föllépni [1]), rég elvitte a halál (1118.), s bármilly erélytelen fejedelem volt is ő, utódai közöl mindazáltal egysem mérkőzhetett vele. Fia, II. Komnén János, bár csekély sereget s több lovast, mint gyalogságot tartott, meglehetős szerencsével viselt mégis huszonnégy évig hadat, Európában a magyarok, pecsenégek és serviánok ellen, Azsiában a Szeldsuk fejedelmek ellen. Antiochia fejedelmét hódolatra kényszerité, Komnén Annának, ki a trónra férjét, Briennei Nicephort akarta emelni, megbocsátott, s nem is itélt soha senkit halálra; az udvari fényüzést alább szállitá, az erkölcsöket megjavitá, s hóditási terveken törte fejét, midőn vadászat közben halálos nyiltól találtatott (1143).

Utódja, Komnén Mánuel, lovagias szellemü volt, de nem párositá ezt okossággal. Olly erős volt, hogy az ő paizsát s lándzsáját Rajmund, Antiochia fejedelme nem birta forgatni. Egyetlen vala a görög császárok között, ki regényesen vitéz tettei által harczias szellemet gerjesztett népében. Mindamellett egyetlen hasznos hóditást sem tett; béke idején feslettségnek adta magát oda; s hizelgő környezői által zsarnokká lett. Siciliai II. Roger hadat üzent neki (1147), s elpusztitotta a jóniai partokat, elfoglalta Thébét s Corinthust s magával vitte innen a legerősb férfiakat, legszebb nőket s legügyesebb kézműveseket. Hadi tudományt és személyes vitézséget tanusitott ugyan Manuel Korfu makacs ostrománál, azt mindazáltal meg nem védhette. Azon merész tervbe kapott ekkor, hogy megtámadja a normannokat Olaszországban és kizavarja őket onnan; és seregei csakugyan elfoglalták Barit és Brindisit; csakhamar azonban fia Elek tökélyesen megveretett; s ekkor békére kellett lépnie. A

[1]) L. XI. könyv. 28. lap.

keresztesek irányában majd gyanúsan, majd kedvezően viselte magát és segitette Amalrikot, jerusalemi királyt, egyiptomi hadjáratában.

Mária, Rajmund, antiochiai fejedelem leánya, szülte neki II. Eleket, ki utódjává lön (1180) anyja kormányzósága alatt; e nő azonban egészen Elek protosebasteshez, Manuel unokájához adta magát s botrányos életével olly elégületlenséget támasztott az udvarban, hogy egy párt Andronikos, Komnén Izsák fiának javára összeesküdött. Mánuel császár ezen óriási erejü s igen egyszerü életmódú Andronikost gyanúba vette s fogságra vetteté, mellyből ez tizenkét év mulva elillanván, hosszú regényes kalandozás után végre az oroszokhoz Halicsba menekült. Itt bámulatot gerjesztve maga iránt, szövetséget hozott létre az oroszok és görögök közt, s ez által visszanyerte a császár kegyeit, ki mégis csakhamar ismét gyanakodóvá levén, száműzte őt Enoéba, a Fekete-tenger mellé. Három hölgye a császári családnak egymásután szeretője volt Andronikosnak, atyává tették őt s részt vettek viszontagságaiban, büszkék levén arra, hogy a törökök, arabok s barbárok közt kalandozó, megátkozott, számüzött, megkegyelmezett Andronikos ágyasainak neveztetnek. Bár megfogadta, hogy a császári család ellen semmit sem teend, engedett mégis nagyravágyásának s kiáltványokat adott ki a protosebastes ellen; miután pedig a patriárcha is a haza szabaditására szólitotta fel, utnak indult s toborzani kezdte az elégületleneket. Azalatt Mária, a császár nővére s a montferráti határgróf neje egy másik összeesküvést vezetett a protosebastes ellen, de fölfedeztetvén elfogatott; de minthogy a nép zavarogni kezde, Elek császár kénytelen volt egyezkedni vele. Azonban alig hogy Andronikos Chalcedonig jött, a nép őt uralkodónak kiáltotta, s az uj császár megvakittatja a protosebastest, megöleti a Konstantinápolyban tartózkodott összes latinokat minden különbség nélkül, Máriát és férjét megmérgezteti, az anya-császárnőt pedig megfojtatja; végre Elek császárt is megölette s rátaposván holttestére, mondá: Apád gazember, anyád kéjhölgy, te pedig ostoba voltál, s ezzel tengerbe vetteté a hullát (1183. szept.) Nőül vette Ágnest, VII. Lajos franczia király leányát s véres rémuralmat folytatott, kivégeztetve sokakat, azon ürügy alatt, hogy egyetértenek siciliai II. Vilmossal, ki csakugyan elfoglalni vágyván a birodalmat, bevette Durazzót és Thessalonicát (1185) s már Konstantinápoly ellen ment.

Történt, hogy a zsarnok Angelos Izsákot, egy köztiszteletben állott férfiut jelölt ki áldozatául; de Izsák megölvén a hozzáküldött

orgyilkost, a sz. Zsófia egyházba menekült, hol a zajongó nép által akarata ellenére császárnak kiáltatott (szept. 12). Andronikos futásnak eredt, de elfogatván Izsák elé vitetett, ki öt a nép dühének engedte át; melly is a zsarnokot többnapi kinzás után végre a szinházban lábánál fogva felakasztá. Hetvenhárom éves volt s vele kihalt a Komnén-ház. Ha kegyetlenségét nem láttuk volna, dicsérnök nyájasságát s nagylelküségét s hogy megfékezte a kincstár ügyészeinek ragadozását és betiltotta a hajótöröttek kirablását.

Az asszonyos és korlátolt eszü Izsák az ország gondjait méltatlan kegyenczeire bizta. Viszályba keveredett Barbarossával, ki ellen a lombard köztársaságokat segitgette. Az oláhok és kunok, miután II. Vazul által legyőzettek, százhetven évig a császárok alatt maradtak, kik mitsem tettek, hogy ama nemzetek vadságát törvények és szokások által szeliditsék. Izsák végkép elkeserité öket, midőn görög nemzeti ünnepélyek alkalmával elvette marháikat, egyetlen élelmöket, s a mellett meg a seregben szolgáló fiaikat is nem a görögökével egyenlő zsoldban és bánásmódban részesitette. Fellázadtak tehát Péter és Azán főnökeik alatt (1186,) s miután a görögöket a Dunától a thraciai s macedoniai hegyekig leöldösték, János visszaállitá Bolgárországot (1196), III. Incze hübéresének vallván magát. A pápa örömmel vette egy egész országnak a hivők gyülekezetébe térését; azért királyi czimmel ruházta fel Jánost és megáldott zászlót küldött neki.

III. Elek.

Végre Izsákot fivére, Elek, leveri a trónról, megvakitja s börtönre veti fiával együtt (1195). A fiu, ki szinte Elek nevet viselt, elszökik és Sváb Fülöphez, mint rokonához menekülvén, a keresztesekhez fordul. A lovagok, kiknek jelszavuk vala védeni az ártatlanságot, az igazságot s az elnyomottakat, szivesen hallgattak Elekre s czélul tüzték ki Konstantinápolyt bevenni s visszahelyezni Izsák császárt. Voltak, kik felhozák, hogy a fegyvert nem a görögök ellen fogták, hogy ezek nem panaszkodnak a trónbitorló ellen s hogy a görög császárok soha sem pártolták a kereszteseket, hasztalan volt minden; a lovagok számitottak, hogy Konstantinápoly gazdagabb és közelebb van, mint a Szentföld; sokan érdemnek nézték megtámadni az eretnekvallású s hitszegő görögöket, és hogy Konstantinápoly elfoglalása Jerusalemét is megkönnyitené. Ha igaz, a mint beszélték, Malek-Ádel eladatta az egyiptomi ker. papság javait s a pénzen párthiveket ügyekezett szerezni Velenczében, sőt megigérte a köztársaságnak a kereskedelem minden lehető előmozditását Alexan-

driában, ha a syriai hadjáratot meghiúsitná; de a velenczések e nélkül is a pisaiak által Görögországban felállitott tőzsdéket megsemmitni ohajtották.

A konstantinápolyi gyáva császár zsarolta s nyomta alattvalóit; pénzért adta az igazságot, hogy visszaszerezze a trónfoglalás költségeit; s mig a törökök és bolgárok a határokat pusztitották, az ország belsejében kincsszomjas neje, a Dukas házból való Euphrosina uralkodott. VI. Henrik császár a régi római birodalmat akarván helyreállitni, azon igénynyel lépett föl, hogy Elek engedje át a Durazzo és Thessalonica közti tartományokat, vagy pedig fizessen évenkint ötven mázsa aranyat. Elek nem állhatott ellen s egyezkedett, hogy fizet tizenhat mázsát, s végre kivetette a német adót (1197), de midőn ellenszegülésre találna, beolvasztatá az egyházak drága edényeit, sőt a császárok sirjait is kifosztatá; de alighogy egy kis aranyat s ezüstöt összegyüjtött, hallá, hogy Henrik meghalt. Hogy kikerülje a további bajt, a pápához folyamodott a nélkül, hogy a keresztes háborura valami hozzájárulást igért volna. III. Incze pápa, ki az igazságot mindennek eléje tette, eltiltá a kereszteseknek a szándékolt támadást, kik is egy ideig az ‚igen' és ‚nem' között viszálkodva haboztak. Végre győzött az ‚igen', s IV. Elek, Angelos Izsák fia, császárul üdvözöltetett, s jelenléte a kereszteseket mindinkább lelkesité.

Korfuban gyülvén össze, Konstantinápoly ellen indultak; és pedig harminczezer ember ment a sok milliójú birodalmat meghóditni. 1203-ban sz. János előestéjén vetettek horgonyt a tengeri torony mellett az ázsiai parton, három tengeri mérföldre a fővárostól. Innen tekintetöket a Propontis szépsége lepte meg, mind azon kellemes látványokkal, mellyeket az egész felségében viruló nyár nyujthat. Az összes szépségek között, mint a hold a csillagok között, első helyen állt Konstantinápoly, roppant kiterjedésével, magas fallal keritve, háromszáz nyolczvanhat toronynyal, számtalan templommal és monostorral, mellyeket megkettőztetett a hullámok visszatükre, mellyek majd lábaikat látszottak csókolni, mint szolgák, majd zajongni, mint fenyegető védhatalmak. Mint két tengernek roppant kikötője, melly a kényelem minden nemével ajánlkozék, méltóságra Rómával, a tisztelt szentélyekre Jerusalemmel, nagyságra Babylonnal vetélykedett.

De a természeti szépséggel milly ellentétben állt az erkölcsi állapot! „A város — mondja egy egykorú utazó — piszkos és büdös; nagy része örök éjre van kárhoztatva; miután a gazdagok a szük utczákat házaikkal boritják el, s a szegényeknek és idegenek-

nek csak tisztátlanságot és setétséget hagynak. Ama szük utczácskákban gyakori a lopás, az orgyilkosság és minden más bün, mellynek a setétség kedvez. Az igazság ott nem ismertetik: annyi az ur, a hány a gazdag, annyi a tolvaj, a hány a szegény; a lakók nem ismernek sem félelmet sem szégyent, miután a bün nem fenyittetik a törvény által, de még csak föl sem fedeztetik.“ [1]).

A városiak meg voltak lepetve a váratlan támadás által, de még jobban a keresztesek saját merényök által, melly minél bámulatosbnak tünt föl előttök, annál jobban győződtek meg, hogy csak saját kardjokban bizhatnak. Az ázsiai parton fekvő kertben és kéjpalotában, hol III. Elek az ország gondjait szokta vala elfeledni, ütöttek tábort a keresztes vitézek s Konstantinápoly falai alatt hajókázva mutogatták az ifju trónkövetelőt, remélvén, hogy a nép fel fog lázadni; de midőn e remény nem teljesednék, a lovagok elhatározták a támadást. Szétszaggatván a kikötő lánczait, elfoglalták Galata előrost s rohantak. Elek fösvénységből a hajóhadat és a sereget végkép elhanyagolta volt; a görög tüz is roszul használtatott a varangok és pisaiak által. Dandolo övéi vállán a szárazra viteti magát szent Márk zászlójával, melly nem sokára egy tornyon lobog, és Konstantinápoly el volt foglalva (1203. jul. 17).

III. Elek végre szemébe mert nézni az ellenségnek s császári diszruhájában megtámadta a velenczeieknél kevésbbé szerencsés franczíákat, de bátorsága nem sokára alább szállt s ő menekült hajón, odahagyva mindent. Ekkor káromolni kezdték őt, kik tegnap még hizelgői voltak; Angelos Izsák elővonatik börtönéből és visszahelyeztetik a trónra, szánatva szenvedéseiért, most, midőn azok megszüntek. Eléje jönek a keresztesek követei s kérik, teljesitné a fia által tett igéretet, vagyis adjon kétszázezer márka ezüstöt, egy évre élelmet és minden lehető segélyt a szent háborura; mit Izsák kénytelen volt elfogadni.

Izsák sorsának rögtönös változása s az olly könnyü szerrel kivivott győzelem a lovagok örömzaját tetőpontra emelte. A császár kérelmére a keresztesek Galatában telepedtek meg, hol mindennel bőven ellátva, bámultak mindent, s különösen a sok ereklyét, mikkel ama külváros megrakva vala. IV. Elek megkoronáztatott a franczia urak jelenlétében, olly fénynyel, minőt a keletiek még alig láttak; s ezután lefizette az igért összeg egy részét, s ha a jó egyetértés folyvást megtartatik, talán ekkor lett volna alkalom ujjáteremteni a gö-

[1]) **Odon de Deuil,** *Chifletnél*: *Genus illustre* S. Bernardi. p. 37.

rög birodalmat, behozni azt a keresztény szövetségbe s részt vétetni vele a szent hadjáratban a közös ellenség ellen.

A franczia urak nagy lovagiasan követeket küldöttek a kairói s damaskusi sultánhoz, hogy jelentenék jövetelöket, Krisztus és a konstantinápolyi császár, a nyugati fejedelmek és urak nevében; tudósitották a pápát és a keresztény fejedelmeket is a szerencsés sikerről s meghivták őket a részvételre; a pápa azonban folyvást roszalólag felelt s nem áldotta meg őket; csak IV. Elek mentségeit fogadta el, igéretei teljesitésére serkentvén ötet.

Ezen igéretek szerint Eleknek a görög egyházat a rómaival egyesitni, aztán pénzt adni kellett; mit hogy megtehessen, kifosztotta az egyházakat s alattvalóit a szakadás elhagyására kötelezte, melly utóbbi ügy körül a keresztesek az ellenszegülők ellen fegyvert is használtak. Meggyülöltetvén magát ekkép, Elek hévvel kérte a kereszteseket, hogy ne mennének el, miután öt különben a lázadások megbuktatják és az eretnekség ismét erőre kap; azért várnák meg a tavaszt, melly ideig ő minden szükségessel ellátja őket.

Egy tüzvész, melly Konstantinápolyt nyolcz napig pusztitá, az elégületlenséget olly fokra emelte, miszerint Elek tisztán belátta, miszerint csak a latinokra számolhat. Ezekkel társalogva azonban elvesztett minden tiszteletet, annyira, hogy egy velenczei hajóslegény nyilván levette a császár fejéről a koronát s a maga fövegét tette föl neki. Mérgelődtek ezen a görögök, a vak Izsákot pedig féltékenység emésztette. Elek szerzetesek s csillagjóslók által környeztetve elhanyagolta a kormányt, nem találva jobb segédszert a lázadások ellen, mint hogy a caledoniai kant, a dühült nép jelvényét, a lóversenytérről saját palotájába hozatta; a nép ellenben ledöntötte Minerva szobrát, melly a csapások elöidézésével vádoltatott.

De ime csak egyszer követek érkeznek Palaestinából gyászruhában s azon hirt hozzák, hogy a flandriai és champagnei keresztesek, kik számos angol és bretagnei vitézekkel egyetemben, a zárai hadtól elszakadva, Syriába vitorláztak s az örményországi fejedelemmel egyesültek, a musulmanoktól körülvétetve, megsemmittettek, hogy éhség s döghalál elpusztitá az országot és Ptolemaisban egy nap kétezernél több hulla takarittatott el. A lovagok ekkor sürgetni kezdték az igért segélyt, de Izsák és Elek, félvén a népláza dástól, fennhangon kezdtek a franczíákkal beszélni, kik is megboszankodva elhatárzák Konstantinápolyt még egyszer bevenni (1204). A görögök fel akarván gyujtani a velenczei hajóhadat, éj idején tizenhét gyujtó járművet inditanak el, miket azonban a latinok sze-

rencsésen másfelé forditnak, s most már IV. Elek óvására mit sem hallgatnak. Ekkor Murzuflos, a ravasz zavargó, ki mindenkinek barátságot szinlett és mindenkit megcsalt, azon hirt terjesztette el, hogy Elek a fővárost a latinok kezeibe akarja játszani; a nép erre fennhangon uj császárt követel (jan. 25), IV. Elek felakasztatik, Izsák félelem- és szivfájdalomból meghal, Murzuflos pedig diadalmasan a sz. Zsófia egyházba vitetik. Ekkor a doge és a latin főnökök megesküdtek, hogy Eleket meg fogják boszulni. Murzuflos (V. Elek) kifosztotta azokat, kiket elődei meggazdagitának, s miután karddal és vasbuzogánynyal mutatta magát az utczákon, hogy a görögöket vitézségre buzditsa, még egyszer megkisérté a latinok hajóinak felgyujtását; nem mehetett semmire, sőt Szüz Mária zászlaja is az ellenség kezébe esett, mire a görögök védasszonyuktól elhagyatni látván magukat bezárkoztak a városba, mellynek erősitésén éjjel nappal százezer ember dolgozott. A keresztesek belátták, milly nehéz leend bevenni a természet és mesterség által olly hatalmasan védett várost; gyülést tartván mégis elhatározták, Murzuflost letenni, helyébe latin császárt nevezni, ki a hóditmányok negyed részét kapja; a többi a velenczések és franczíák között osztassék fel; meghatározták továbbá a császár, az alattvalók, a nagy és kis hübéresek jogait.

Konstantinápoly bevétele.

Elosztották ekkép a zsákmányt, még mielőtt kezökben vala; támadást intézvén aztán a tenger felől, megmászszák a falakat; Murzuflos megszökik, a nép pedig sz. Zsófia-egyházába tódul, hogy uj császárt adjon magának. Laskaris Tivadar, III. Elek veje, kikiáltatik, s uj csatára buzditja a népet a már benyomult latinok ellen; ám nem nyer semmi támogatást s a győzők előtt kegyelemért kényszerül esedezni. A vezérek nem tagadták azt meg, s rajta voltak, hogy a jelesb emlékeket megmentsék; de ki fékezhette a sokaságot, melly a régóhajtott zsákmányt kezeibe esni látta? Nem kiméltetett sem a szüzeség, sem az egyházak és sirok szentsége; a Zsófia-egyház szószékéről kéjhölgy szavai hangzottak le, s a görög vallás uton utfélen minden lehető módon kigúnyoltatott. Az emlékek, mikkel Constantin és utódai a fővárost gazdagitották, leverettek és szétraboltattak [1]), az arany kincsek, szőnyegek, drága-kövek és ereklyék csalás,

[1]) Ekkor szerezték meg a velenczések Lisippus érczlovait, mellyek ma sz. Márk templomának főajtaja fölött állanak. Sanuto beszéli, hogy szállitás alkalmával egy lónak letört egyik lába; Morosini Domonkos, ki a szállitó hajót kor-

erőszak s vérengzés közt hordattak el, s a világ megtelt Krisztus és a szentek ereklyéivel. Mindezek után a győzők ájtatosan ünnepelték meg a husvét ünnepét.

Murzuflos ipához, III. Elekhez menekült, ki őt illendően fogadva, utóbb megvakittatta s elkergette; majd a latinok kezeibe kerülvén, irgalmatlanul egy oszlopról a mélységbe taszittatott. III. Elek, szökni akarván, a montferráti határgróf kezeibe esik, ki őt Olaszországba hurczolja, hounan elosonván, az iconiumi sultánhoz menekül s török csapatokkal megtámadja Laskarist, ki a támadót kézre keritvén, egy nicaeai monostorba zárja.

A zsákmány, mellyet a konstantinápolyiaknak közösen összehordaniok kelle, (sokan, kik kincseiket hiven be nem adták, fölakasztattak) ötszázezer márka ezüstöt (24 millió frankot) tett, ide nem számitva a leendő császárnak szánt negyedrészt s a velenczeiek kárpótlását, mellyel együtt mintegy ötven millióra ment.

Hat velenczei választóra s ugyanannyi franczia papra bizatott az uj császár választása. Jelöltek voltak Dandolo Henrik, a montferrati határgróf és Balduin, flandriai gróf. Dandolo nem akart dicsőséges hazájának elnökségétől megválni; a velenczések féltékenyek levén a szomszéd montferrati fejedelemre, Balduint támogatták, s ez ki is kiáltatott.

I. Balduin.

Nyugati szertartásu ünnepélyek és az egyházakban hangoztatott latin énekek dicsöiték az uj császárt, kire a bibor köntöst a pápai követ adta fel; aztán szokás szerint egy, csontvázzal s hamuval telt edény adatott neki által s egy csomag gyapott égetteték el előtte, hogy ez a világi dicsőség múlékonyságára emlékeztesse ötet.

Mindez, bár a pápa akaratának ellenére történt, a pápaság diadalaul tünt fel. Balduin a Szentszék lovagjának czimét vette föl s irta III. Inczének, hogy egy uj népet vetett alá a pápaságnak, s meghivta öt, jönne személyesen részt venni a diadalban; a montferráti határgróf késznek nyilatkozott a pápa parancsai szerint visszatérni s a Bosporusnál halni meg; maga a velenczei doge is meghajtotta fejét s mentségül hozván fel, hogy Konstantinápoly Jerusalem kulcsa, az átok alóli feloldoztatásért könyörgött. A pápa, nem annyira a Szentszék előnyeit mint az igazságot véve tekintetbe, szemökre veté,

---

mányozta, kérte azt magának emlékül, a tanács beleegyezett, s egy ujat készittetett, *és én láttam a mondott lábat.* Ez eset kikerülte e diadaljelek leiróinak figyelmét.

hogy a földi dicsőséget eléje tették Isten dicsőségének, s parancsolta, hogy elkövetett büneikért a Szentföld megszabaditása által ügyekezzenek Isten kegyelmét megnyerni, s ezzel ujra megáldá a kiátkozottakat; a görögök csapásait Isten büntetésül tekinté s felszólitá a nyugatiakat, hogy vennének részt a dicsőségben s a további fáradalmakban.

Az egész görög birodalom egy negyede vagyis a fővárosban a Blacherne és Bacoleon paloták, aztán Thrácia, az egyezmények szerint Balduinnak adatott: a velenczéseknek a főváros nyolcz negyedéből három rész s a birodalom három negyedének fele, u. m. Peloponnesus nagyobb része, az Ádriai-tenger szigetei és keleti partja, a Propontis és Fekete-tenger egész partvidéke, a Hebros (Meritza) és Vardar (a régi Axius) partjai, Thessalia tengeri vidéke, aztán a Kypsede, Didymotica s Drinápoly városok jutottak osztályrészül; a francziák Bithyniát, Thessalonicát, Görögországot a Thermopylaektől egész Suniumig s az Archipelagus nagyobb szigeteit kapták; a Bosporuson túli tartományok és Kandia a montferráti határgrófnak adattak. E rögtönös foglalmányok fölizgatták a képzelmeket; a nyugati főurak már előre Orontes és Euphrat melléki királyságok és herczegségek birtokában képzelték magukat; mig mások zsákmányilletéköket hübérek vásárlására forditották az ujonfoglalt, de még biztositatlan birodalomban. A fővárosi egyházak is francziák és velenczések közt osztattak el; a patriarchai székre a velenczei Morosini Tamás emeltetett.

A győzelmek s foglalmányok hirére ide siettek Palaestinából azok, kik a keresztesektől elszakadva oda előre elmentek, továbbá a jerusalemi ispotályosok és templomosok is, kiknek jöttével mindinkább szaporodtak az uj államok, az akkori egyetlen jog, a kard. joga által alapittatva. A nyugatiak ekkép meghóditották a Propontis és Bosporus összes partvidékeit egész a régi Aeolisig, s a Hellespontustól egész Ida hegyéig; megszállották Göröghont a védetlen Thermopylaeken át; Attica és Peloponnesus uj hősöktől várták megszabadittatásukat; Argos, Corinthus, Thebae, Athenae, Achaja és Spárta keresztény fejedelmek alá kerültek; Lajos, Blois grófja, Nicaea és Bithynia herczegévé emeltetett, mellyet akkor még Laskaris birt; Champlitte Vilmos, a champagnei gróf természetes fia, Achaja fejedelemségét alapitá, mellytől mint hübérek függtek Thebae s Athenae herczegségei, miket a burgundi De la Roche Otto foglalt el. Champlittet aztán kiforgatta birtokából Villehardouin Gotfrid, kit a velenczések egész Morea fejedelmeül ismertek el, csak Modont és Co-

ront tartva fel maguknak; Athenae és Thebae a Brienne-házra mentek át. Avesnes Jakab, Hainaut (Hennegau) ura, Negropontét nyerte; Trith Rajner Philippopolis herczegévé, Saint-Pol gróf Demotica fejedelmévé tolta fel magát.

A keleti birodalom buktával, ugy látszott, a görögök is uj életre s tevékenységre ébredtek, aminthogy ők is több uj államot alapitottak. A nicaeai, mellyet Laskaris Tivadar alapitott, Bithyniát, Lydiát és Phrygiát foglalta magában.

A feldarabolt görög birodalom államaiba a jerusalemi Assisák mint a latinok és frankok törvényei hozattak be, s a tartományok európai hübérek módjára kezdtek kormányoztatni. Igy például a velenczések foglalmányaik nagyobbrészét nemeseik közt osztották fel hübéri hódolat föltéte alatt [1]). Minden tartomány adóval s hadisegélylyel tartozott s csak Velenczével üzhetett kereskedést. Igy a tengerek királynője főhatalmát, melly kevés gondba került, tengeri ereje által könnyen megtarthatta.

Kreta (Kandia). 1252.

Csak Kandiát látták a velenczések sokkal nagyobbnak, hogysem egynek engedtethetett volna oda. Azért is gyarmatot szállitottak oda, s kilenczven lovagságot alapitottak, mellyekből hatvanötöt ugyanannyi lovagnak engedtek át, s fölépitették Canea városát, falakkal s árkokkal. A város és a kerület a velenczei köztarsaság által választott kapitány és tanácsos hatósága alá tartozott, a velenczei gyarmat-községhez pedig tartozott a zsidóvárosrész, a kikötő, az arsenal és a város kapui. A lovagok mindegyike tartozott Velenczéből tartás végett két lovat hozni, mellyek egyike nyolczvan, másika ötven velenczei lirát érjen, mindkettő pedig három éves legyen; tartozott továbbá másfél hó alatt egy harmadik lovat szerezni huszonöt lira értéküt. Tartania kellett még minden lovagnak egy apródot, felszerelt paripával, aztán három vértes fegyvernököt, egészen lovagi fegyverzettel, és végre két erős ijászt, latin származásút. Minden apród ugyancsak Velenczéből ötven lira értékü lovat s két fegyvernököt hozzon, hat hét alatt pedig egy másik lovat is szerezzen huszonöt lira értéküt, s mikép a lovagok, az apródok is teljes fegyverzetüek

[1]) A Sanuto-család alapitotta Naxos herczegségét, mellyhez Paros, Melos és Santorino szigetek is tartoztak; a Navageroké volt a lemnosi nagyherczegség; a Michiel-családé a Ceos fejedelemség; a Dandoloké Andros; a Ghisiké a Theon, Micon és Soiros; másoké ismét Mytilene, Lesbos, Phocea, Enos, aztán Zante, Corfu és Cephalonia grófságok s a durazzói herczegség. A Viari családé volt Gallipoli, a thraciai félszigeten. Idegenek is kaptak hübért, mint pl. Brana

tartoztak lenni. Minden lovagnak évi fizetése hétszáz lira volt. A lovagságokat nem volt szabad elzálogositani, vagy adósság miatt lefoglalni, és az évi fizetések földvételre valának forditandók, mignem minden megvétetik. Minden lovag köteleztetett a sziget kormányzóinak és a velenczei községnek mindenben segédkezet nyújtani [1]). A sziget nemesei tiszteletben tartattak s részt vettek a kormányban; ily tiszteletben részesült még egy régi saraczen-gyarmat is; egy nagy tanács t. i., melly benszülöttekből alakittatott, választá a tisztviselőket, kivéve a kormányzót és két tanácsosát.

Azonban az eszélytelenül folytatott hóditás kimerité a jóllét forrásait annyira, hogy még az élelmiszerek is megfogyatkoztak. A hübériség a kormányzatbani jó rendet lehetetlenné tette; némelly városok félig hübéri, félig velenczei vagy egyházi törvények által kormányoztattak; aztán a kellemes égalj csakhamar feslettségre vitte a katonákat, — a kölcsönös gyülölet pedig megakadályozá a győzőknek a legyőzöttekkeli egybeolvadását. János, bolgár király, testvérekül tekintvén a kereszteseket, barátságuk kikérése végett követeket küldött hozzájok; de Balduin császár mint lázadóval bánt vele s rendelte, hogy jöjön hozzá, boruljon le trónja zsámolyánál. János elfojtotta haragját, de várta az alkalmat, a midőn a hóditókkal elégületlen görögök tőle segélyt vagy boszuállást kérnek, a mi nem sokára meg is történt. A latinok hirtelen lemészároltatnak mindenütt s mindenütt bolgár zászló tüzetik ki. (1205.) Balduin összeszedi erejét s megtámadja a jól megerősitett Drinápolyt. Szembeszállt vele János, fennlobogtatva a pápától kapott szent Péter zászlaját s száguldva harczoló tatár lovasokat s emberáldozó vad kúnokat vezetve a csatába. A franczíák legyőzettek, a legvitézebb daliák elestek; Balduin a bolgárok kezeibe került, a keresztesekkel harczolt huszezer örmény kardra hányatott. A görögök örvendve látják hóditóik megveretését, a kegyetlen bolgár azonban ellenséget barátot egyaránt pusztit, annyira, hogy a görögök csakhamar a latinok segélyére szorulnak; János király azonban szövetséget köt Laskarissal, a keresztesek engesztelhetlen ellenével.

Hire terjedt aztán, hogy Balduin elveszett, de senki sem tudta, mikép. Husz évvel később Johanna nevü leányánál, Flandria gróf-

---

Tivadar Drinápolyt, Komnen Mihály a Durazzo és Lepanto közti tartományt, Robano delle Carceri Negropontét stb.

[1]) *Decretum venetum*, ap. **Canciani**. V, 124. **Buchon**, *Recherches historiques, généalogiques et numismatiques sur la principanté française de la Morée.*

nöjénél egy aggastyán mutatta be magát, állitván, hogy ő a grófnő atyja; Johanna nem ismerte, de igen a nép, miért is a grófnőnek VIII. Lajos, franczia királyhoz kelle futamodnia, ki őt egy sereg kiséretében hozta vissza. Most kérdőre vonatott az öreg, s minthogy néhány kérdésre nem tudott megfelelni, Johanna őt, mint csalót halálra vitette, de a nép a grófnőt apagyilkosnak káromolta.

Meghalt az öreg Dandolo Henrik is, miután a latin birodalmat rohanva látta bukni (1206); Balduin helyét annyi balesemény közepett fivére, Hennegaui Henrik foglalta el, kettős háborut vállalva el rögtön, Ázsiában a görögök, Európában a bolgárok ellen.

E kereszteshad, mellynek indoka nem annyira vallásos lelkesedés, mint a lovagias szellem s a zsákmány- és hóditásvágy, nem mutat fel többé olly csodákat, mint az előbbiek; a pápa s követei kevesb engedelmességre találnak, mint a vezérek; Jerusalem csak ajkon forog, de megszabaditására senki egy lépést sem tesz; a keresztesek tudják, hogy átokkal sujtattak s mégis folytatják tetteiket. Csupán Velencze nyert a hadjárat által, melly müveltebb lévén a többinél, magának hurczolta el a remekmüveket, és nem kormányoztatván a hübérrendszer szerint, közjóra forditotta a foglalmányokat, növelte hitelét, fejleszté s könnyitette kereskedését; némelly polgárainak megengedte, hogy az Archipelagus szigeteit meghóditsák s hübérben birhassák.

A palaestinai tartományok éhség, döghalál és földrengés által igen sokat szenvedtek vala. II. Amalrik, czimzetes jerusalemi király halála után (1205) egy, Isabellától s Konrád, tyrusi határgróftól született leány örökölte ama jogokat, mellyeknek érvényesitése végett Európában ügyekezett hatalmas férjre tenni szert. Fülöp August Briennei Jánost ajánlá, ki harczias családban neveltetvén, nem szokhatott hozzá a zárdai élethez, mellyet odahagyva a dicsőség pályájára lépett s örömmel fogadta, nem annyira Jerusalem királyának czimét, mint inkább a kalandos fáradalmakat, s igéretet tőn, hogy hadsereggel menend a Szentföldre (1209). A felfuvalkodott palaestinai keresztények visszavetették a Malek-Ádel által meghosszitni ajánlott fegyverszünetet; Brienne azonban csak háromszáz lovast gyüjthetett, s Malek-Ádel száguldó csapataitól még a Ptolemaisban véghezment koronázási ünnepély sem maradt háboritatlan. Hasztalan viselte magát vitézül Brienne; nem lévén ellátva a szükséges eszközökkel s egyedül Ptolemaisra szoritva, európai segélyért folyamodott, mit III. Incze hatályosan sürgetett is; de a nyugatiak sok más érdek által voltak elfoglalva.

A férfiakból kihamvadt tüz a gyermekekben látszék fellobogni. Franczia s Németországban ötvenezer gyerek kereszttel jelölte magát, kiáltozva: Jézus! Jézus! ad nekünk a te keresztedet. Azon jóslat terjedt el a gyermekek közt, hogy egy rendkivüli szárazság kiégetendi a tengert, melly hiedelem föltarthatlanokká tette öket. Átkeltek tehát az Alpeseken s a kérdésre: hova mennének, felelék: Az Üdvözitő sirjának megszabaditására. Csakhamar azonban megtörnek a fáradalmak alatt, s harminczezeren, kik Marseillen keresztül mentek, összefogattak rabszolgakereskedők által s Áfrikába adattak el.

Hallván a kellemetlen hirt Incze, fölkiáltott: A ma gyermekek megszégyenitnek minket, kik alszunk, mig ők a Szentföldre sietnek. Hogy felbuzditsa tehát Európát, semmit sem mulasztott el a szentatya; irt a kairói sultánnak is, fölszólitván őt, adná által a szentvárost a hivőknek, mivel eljött, ugymond, az idő, midőn Isten visszaadandja azt azoknak, kiktől vétkeik miatt elvette vala. Pápai követek s püspökök járták át egész Európát; különösen Courçon bibornok osztogatta a keresztet gyermeknek, öregnek, bénának, vaknak egyaránt; buzgón müködött de Vitry Jakab is, kit tudománya miatt Ptolemais keresztényei püspöknek hivtak meg. Francziaországban Fülöp August jövedelmei negyvenedrészét a szent hadra szánta; az angol király Földnélküli- János, bár benső szándék nélkül, fölvette a keresztjelt, s II. Fridrik császár ugyanezt tette. A XII. egyetemes zsinaton (IV. laterani, 1215. nov. 11—30) a pápa felhasznált minden ékesszólást s meggyőző okokat a világ minden részéről összegyült püspökök s főurak előtt; ezeknek azonban sürgetősb ügyeket kelle tárgyalniok. Elrendeltetett mégis, hogy minden egyházban alamizsna-szekrény tétessék ki; a papság jövedelmei huszadrészét, a pápa és bibornokok tizedrészét adják össze; a fejedelmek közt négy évig béke uralkodjék s a kalózok, kik az áthajózó zarándokokat háboritnák, egyházi átok alá vettessenek. A pápa azonkivül háromezer márka ezüstöt s az átszállitásra sok hajót adott; a szónokok a tánczvigalmat, lovagviadalt s nyilvános játékokat tiltogatva járták szét, s az udvarokban és téreken fegyverfogásra buzditottak. Az áhitatos buzgalom, ugy látszék, ujra föléledt; uj csodák tüntek föl; a troubadourok elnémitva szerelmi lantjokat, harczi riadót harsogtattak; mindenki készült követni Incze pápát, ki megigérte, hogy a vezérletet személyesen veendi által; mire midőn az előkészületeket tenné, meghalt (1216. jul. 16) és vele a vállalat is.

NEGYEDIK FEJEZET.

Ötödik és hatodik kereszteshábor ú, 1218–29.

Incze utódja, III. Honorius trónralépte után mindjárt irt a syriai keresztényekhez, biztositván öket, hogy III. Incze müvét folytatandja; ugyanakkor a püspököket a szent had hirdetésére, a fejedelmeket pedig, hogy azt vezethessék, egyetértésre szólitá fel. Franczia- s Angolhon azonban folyvást háborut viseltek; II. Fridrik csak hamis igéreteket tudott tenni, bár a német püspökök és főurak a vállalattól nem idegenkedtek. II. András, magyar király, be akarván tölteni atyja fogadalmát, fölvette a keresztjelt s bár saját országában is, neje Gertrud miatt nyugtalanság és zavar uralkodott, mégis nevezetes sereg élén utnak indult. Spalatróba érvén a bajor és austriai herczegekkel s nagyszámu német főurakkal és püspökökkel, onnan Velencze, Zara s Ancona hajóin Cyprusba ment (1217) s egyesülvén a sziget királya Lusignani Hugóval s az olasz és franczia országi keresztesekkel, Ptolemaisba vitorlázott.

Az erős sereg megérkeztén felettébb örültek a keresztények, a musulmanokat pedig rettegés fogta el; de az élelemhiány csakhamar rablásra kényszerité a kereszténveket. A cyprusi, jerusalemi s magyar király vezérlete alatt a kereszt elővitele mellett, énekelve, már a Jordánig, majd meg Jeriko sikságaira s Genezareth partjaihoz értek, csata nélkül is foglyokat és zsákmányt szerezve.

Malek-Ádel, lemondván a bünösen szerzett uralomról (1218), Kairót elsőszülöttének, Malek Kamelnek (Meledin), Damaskust Cherif-Eddynnek (Koradin), Balbeket, Bosrát s a többi fejedelemségeket többi fiainak engedte, magának tartva fel mégis a felsőségi hatalmat, melly elegendő vala, hogy azon részeken az izlam támaszának tekintessék. Ő megjósolta, hogy a keresztények nem sokáig fognak egyetérteni, azért megtiltá háborgattatásukat, s a musulmanokat Tábor hegye körül erősitteté. Itt támadták meg öket a keresztények nagy bátorsággal, daczára a nehézségeknek, buzdittatva a patriarcha beszédei s a szent hegyhez kötött emlékek által; csakhamar azonban zavart futásnak eredtek, hihetőleg a vezérek féltékenysége miatt.

Ekkor kitörtek az egyenetlenségek, egyik a másikat vádolta; a patriarcha megtagadta a szent keresztfának azutáni csatába vitelét; a keresztes seregek négy hadtestre oszolnak, hogy különválva

müködjenek, és mint mondák, könnyebben találjanak élelmet. A cyprusi király e közben meghal; a magyarországi, a hazájából vett rosz hirekre odahagyja Palaestinát, daczára a patriarcha egyházi átkának, hadjárata összes eredményei a nagyszámu szent ereklyék voltak.

Ekkor azonban uj keresztesek érkeztek Friziából és a Rajna mellől, egyesülve a hollandi, franczia s olaszországi zarándokokkal. Ezektől lelkesittetve Austriai Lipót, Merani Ottó s más német főurak és főpapok, kik Palaestinában maradtak, elhatározák Egyiptom megtámadását s meg is indulván, Damietta mellett partra szálltak. A hadak s más csapások után ismét magához jött országnak gazdagsága neki bátoritá a kereszteseket, s Malek-Ádel, mielőtt elhunyt, Egyiptom előfalának, a Nil-torkolati erősségnek bevételéről (1219 nov. 5.) kényszerült értesülni. Malek-Kamel ajánlatot tőn a kereszténynek, hogy még Jerusalemet is általadja; de Pelagius bibornok, az apostoli követ, ki a keresztesek fölött teljhatalommal birt s azt gyakorolni is akarta, nem egyezett bele. A musulman főnökök a közös veszélyben egyesültek, seregeket gyüjtöttek s erősitvényeket állitottak, mig ellenben Jerusalemet s a syriaparti várdákat mind lerontották. A keresztesek hadát ragályos betegségek igen megtizedelték; sokan visszatértek hazájokba; Pelagius követelőssége viszályokra adott okot; a benszülöttek, a hol lehetett, ártottak s a Nilust kiárasztották; azonkivül a tatárok fenyegetése is más oldalról igénybe vette s megosztotta a keresztények erejét.

Damiettában a keresztények csak dögleletes hullákat s roppant kincseket találtak; miért is a bővelkedésben elpuhulva, a dögvésztől megtizedelve s megosztva a Pelagius és Briennei János közti viszályok által, mindig roszabb sorsnak mentek eléje, daczára az Európából különösen a pápa által küldött segédcsapatoknak. Pelagius, daczára a jerusalemi király s a szakértők óvásainak, Kairó felé inditotta a keresztesek hadát, de a bekövetkezett rút megveretések megmutatták, mennyi igazuk volt az óvástevőknek. Éhségtől kényszeritve a keresztények a musulmanokkal nyolcz évi békét kényszerültek kötni (1221), melly után Damietta visszaadásának biztositására a musulmanok a jerusalemi királyt, a pápai követet, Lajos bajor herczeget és sok püspököt túszokul visszatartottak.

A király, szemközt ülvén a sultánnal, egyszerre zokogva kezdett sirni, s kérdeztetvén a sultantól, hogy miért sir: Van okom — felelé — midőn az Istentől gondviseletemre bizott népet éhségtől s viz közepett látom elveszni. A sultán meg volt illetődve, maga is sirt s aztán négy nap egymásután

harminczezer kenyeret küldött a keresztények táborába [1]). Nehéz szenvedések után, minden eredmény nélkül visszatértek a keresztények, leginkább Pelagius bibornok ellen panaszkodva, mig Honorius pápa a késlekedő II. Fridrik császárt vádolá, ki akkor a szent hadbani részvevés igéretét megujitá. Sürgetni e hadjáratot Olaszhonba jöttek a templomos, ispotályos és német lovagrendek nagy-mesterei, a pátriarcha s maga a jerusalemi király is. II. Fridrik, kit ők Veronában láttak, nem csak hajlandónak mutatkozott, hanem nőül véve Jolánt Briennei János lányát, mintegy lekötelezte magát, hogy saját ügyeként védendi a jerusalemi királyságot, mellyet neje öröklendő vala. Brienne eljárta a többi európai udvarokat, hadisegélyért könyörögve, Fridrik pedig hajókat épittetett Siciliában, ismételte igéreteit s buzditá a pápát, hogy tegyen meg mindent a béke fenntartására. Palaestinában ekkép váraték Fridrik, mint vártak hajdan a szentatyák a Messiást, a világ megváltóját; még Georgia királynője is azt irta a pápának, hogy harczias népei lelkesedve fognak a keresztesekhez csatlakozni, megboszulandók az Isten városán elkövetett gyalázatot.

Az 1225-i tavaszra volt határozva az elindulás, de Fridrik uj okokat és ürügyeket talált annak elhalasztására; majd a jerusalemi király czimét vette igénybe, Briennei János kizárásával. Hallgatha tott-e a nép a hitszónokokra, midőn a fejedelmekben olly kevés becsületességet tapasztalt? A királyok az elhatalmasodott főurak fékezésével voltak elfoglalva; a városok régi szabadságaik szilárditásával vagy ujak szerzésével vesződtek, vagy egymás ellen hadakoztak; a császár nagyravágyási terveinek élt; s igy a keresztes hadat mindenki ajkán viselé, de senki sem mozdult, kivéve az ájtatos zarándokokat és az egyes kalandszomjas lovagokat.

Nagyobb erélylyel sürgette Fridriket IX. Gergely, kinek nem állhatván többé ellent, tengerre szállt a császár Brindisiben (1227); de mi történt? három nap mulva ujra szárazon volt saját és mások betegségét hozva fel okul. Elvesztette türelmét a pápa s átok alá veté a császárt, bevádolva öt egész Európa előtt, hogy esküjét hütlenül megszegé, s neki tulajdonitva Jolán és sok keresztes vitéznek halálát, kik Apuliában éhség s forróság által vesztenek el; Fridrik dühös haraggal felelt, mialatt Palaestina hasztalan esengett segélyért.

Szerencséjére szolgált ennek, hogy a damaskusi s kairói sultánok között egyenetlenség ütött ki. Amaz Dselaleddintől, Kharizm

[1]) Tyrusi Vilmos.

hatalmas fejedelmétől kére segélyt, ez utóbbi szövetségre lépett Fridrikkel, ajándékokat küldve ennek, azon igérettel, hogy ha a Szentföldre megy, átadja neki Jerusalemet. Fridrik tehát elhatározta magát Palaestinába menni, hogy megengesztelje a pápát és lefegyverezze Brienne Jánost, ki királyi czimét visszaszerezni ohajtá. Roppant népséget gyüjtvén tehát össze Barlettában, császári fényben de egyszersmind zarándok keresztével magas trónra lépett, kihirdetteté indulását, elolvastatá végrendeletét s megesküdteté a főurakat annak végrehajtására, hahogy ő útközben életét vesztené!

Gergely botrányosnak látta az átokkal sujtott által vezérlett kereszteshadat, valamint esztelenségnek annak husz hajóval s hatszáz lovassali kezdését, melly erő inkább kalózfőnökhöz, mint császárhoz illett. Fridrik nem gondolt ezzel, hanem elindult, mire a pápa ujabban is átok alá vetette őt. Syriában mint megváltó fogadtatott a császár (1228), midőn két ferenczrendi szerzetes megjelenvén, kihirdette az egyházi átkot, nagyban csökkentve a császár iránti tiszteletet és bizalmat. Malek-Kamel föl akarván használni fivérének, a damaskusi sultánnak halálát, ama város elfoglalására indult, Fridrik pedig követek által az egyezményre emlékeztette őt, mi iránt hosszas értekezlet fejlett ki, hasonló egy mai titkos diplomatiai háboruhoz, melly halogató rendszer s a barátságos viszony mind a musulmanok, mind a keresztények között zugolódásra ada okot. Fridrik Maleknek prémeket, paripákat és jeles fegyvereket, Malek viszont Fridriknek egy elefántot, néhány tevét, aztán indiai, arab s egyiptomi ritkaságokat ajándékozott, arab tánczos- és énekesnökkel, mit a musulmanok s keresztények egyaránt botránynak néztek. Végre tiz évi békére lépett a sultán és a császár (1229), ollyképen, hogy Jerusalem, Betlehem, Nazareth és Thoran, aztán a Jerusalem, Acre, Sidon és Tyrus közötti vidékek, vagyis csaknek az egész jerusalemi királyság Fridriké legyen; a foglyok mind a két részről szabadon bocsáttassanak; a musulmanoknak szabad vallásgyakorlatuk és mecsetjeik meghagyassanak; és Fridrik a frankokat minden Egyiptom elleni kisérlettől tartsa vissza.

Mind a két rész istentelennek tartá e szerződést; az imamok és kadik panaszt emeltek a bagdadi kalifánál a Próféta városának átengedése ellen; a püspökök a pápánál tettek óvást a musulman vallás szabad gyakorlata ellen; a damaskusi sultán visszavetette a szerződést, a jerusalemi pátriarcha egyházi tilalom alá veté a visszafoglalt helyeket; minek következtében Fridrik csak néhány német főur, és a német rend lovagjainak kiséretében vonult be

Jerusalemba (marcz. 17), s a szent sir templomát feketével behúzva s a papoktól odahagyva találván, önmaga tette föl fejére a koronát. Győztesen bár, mégis gyülöltetve odahagyta Jerusalemet, hol kegyetlenkedésével sem tudott engedelmességre találni, s boszut lehelve tért vissza, a pápai párttól már fenyegetett siciliai királyságába. Mikép elindulása ugy visszaérkezése is megünnepeltetett, de az okosabbak méltán vádolták öt, hogy a mit el is foglalt, megtartani nem tudta.

A pápa azonban uj keresztes hadat tervezett s egyelőre egy békéset küldött el, szerzetesekből állót, Syria s Egyiptom megtérítésére, levelet irván a bagdadi kalifához, a damaskusi sultánhoz s más musulman főnökökhez. Ugyanazon időben nyugaton a békét hirdetteté s felszólittatá az összes hivőket, hogy adnának össze minden héten egy denárt, a mi elégséges volna egy hadseregnek tiz évigleni eltartására. Domonkos és ferenczrendi szerzetesek voltak e küldetéssel megbizva, de mikép keleten, úgy nyugaton is minden siker nélkül. V. Tibolt, Champagne grófja s Navarra királya, hires troubadour s egyszersmind vitéz lovag, sokakat buzditott föl a keresztes-hadra, mellynek vezére a pápától ujon megáldott Fridrik leendett. Összegyültek Lyonban (1239), midőn a pápa a császárrali uj viszály miatt szétoszlást parancsolt. Némellyek engedelmeskedtek, mások tengerre szálltak Marseilleben, köztük Navarra királya; kik is Palaestinába érvén, megszegték a békét s Joppétól Ascalonig nyomultak elő, hol meglepetvén, szétverettek (nov. 13).

Polgárhadat folytatván a kairói és damaskusi sultár, a keresztények ezek mellett pártoskodtak; az első mellett harczolván a templomosok, a másik mellett az ispotályosok, s igy kereszt kereszt ellen állt, miglen a damaskusi sultán elfoglalta Jerusalemet. Nem sokára uj keresztesek jöttek Angolhonból s másunnan, elegendők megháboritni a békét, de épen nem győzelmet vivni ki. És hogyan tehették volna is azt, midőn Európában magában is belviszályok dúltak? midőn ugyanazon időben a kereszt a languedoci eretnekek, az átok alá vetett császár, a poroszhoni bálványozók s a keleti musulmanok ellen kényszerült harczolni?

Coeuvres ura Rudolf mint trónkövetelő lépvén fel, elnyerte a jerusalemi koronát (1240), de csakhamar odahagyta az üres és veszedelmes méltóságot. Richárd, Cornwallis grófja, az Oroszlánszivünek unokája, kinek nevére a musulmant még mindig rettegés fogta el, sereggel és pénzzel jelent meg Palaestinában, de nem szüntethetvén meg a templomosok és ispotályosok közti halálos harczot, megelége-

dett azzal, hogy egyezményre lépjen az Ajubfiakkal, melly szerint Jerusalem, Ascalon és Tiberiás a kereszténveknek adattak.

Nem kevésbbé szomorú állapotban találjuk a konstantinápolyi kormányt. Courtenay Péter, a franczia királyi házból való fejedelem, midőn flandriai Henrik utódjául hivatott meg (1216), útközben Komnen Tivadar, epirusi fejedelem rendeletére meggyilkoltatott. Fia Robert legyőzetvén a csatában Vatace János, nicaeai császár által (1219), elvesztette a Bosporuson és Hellesponton túli összes tartományait, mig Thessaliát s Thracia egy részét Epirus fejedelme vette el tőle, s az ellenség már Konstantinápoly falai alatt táborozott. Alattvalói sem tisztelték, s miután egy burgundi lovag aráját vette nőül, a sértett vőlegény megtámadja éjjel a császári palotát (1228), elhurczolja aráját s ennek anyját, kit megfojt, mig arájának orrát s ajkait vagdalja le; minek hirére a császár szivfájdalomban hal meg.

Utódja s fivére II. Balduin még gyermek volt (1231), hanem utóbb gyámatyja Briennei János, előbb Jerusalem királya, legyőzte a Konstantinápolyig előnyomult görögöket és bolgárokat s megrettenté ezeket bámulatos győzelmei által, mellyek mégis sikertelenekké lesznek, ha a bolgárok a nicaeai császárral össze nem vesznek. A hős nyolczvankilencz éves koráig védelmezte ama hatalomromokat, s midőn alázatos ferenczrendi ruhában elhalt (1237), előre látta, hogy utódainak semmi jövőjök sincs. A fönebb nevezett Balduin kénytelen volt odahagyni a trónt és segélyért könyörögve barangolni be Európát, nélkülözve ollykor még a falat kenyeret is.

Illy szomorú állapotban voltak a keresztény ügyek Keleten, midőn uj s félelmetes ellenségek, a mongolok jelentek meg s rázkodtatták meg a társadalmat. Alább nem sokára hosszabban beszélendünk ezekről, most elég legyen megjegyezni, mikép esetleg vagy ismeretlen okból, nem rontottak be sem a latin birodalomba, sem a syriai keresztény tartományokba, ámbár ezek ujabb eseményeire közvetve nagy befolyással voltak.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Eretnekségek. Uj szerzetesek.

Láttuk minden korban, mikép nyitott magának utat az egyház ölében a szabadság, a nélkül, hogy a tekintélyt aláásta volna; gyak-

ran zsinatok hivattak össze a különböző vélemények megvitatására, melly eszközt az egyház elleneinek legyőzésére legalkalmasbnak tekintett. Haszontalan kérdések, az egyház és a józan ész ostorai, háborították a keleti egyházat; miután azonban Joannes Damascenus a scholastikát Keleten is megalapitá, az elmék nem annyira az uj tévelyekre vezethető uj igazságok feszegetésével, mint inkább a hitelveknek a kinyilatkoztatás és dialectica utjáni fejtegetésével foglalkoztak. A képromboló eretnekség sok bajt okozott Keletnek, midőn Constantinus Kopronymus alatt e fölsohajtás: Isten anyja, könyörögj érettünk, az isteni felség sérelmeül tekintetett.

A szőrszálhasogatás folytatását a nyugatiak látszottak magukra vállalni; Gottschalk és Berengár már a IX. és XI. században az oltáriszentségbeni valóságos jelenlételt támadták meg. A törvények, mellyekkel a régi császárok az eretnekeket fenyegették, e kettőre s másokra sem alkalmaztattak, vagy feledés vagy mérséklésből. Gottschalk csak zárva tartatott a Haut-Villiers apátságban, Berengártól pedig VII. Gergely minden üldözést elforditott.

Az eretnekek fejei, ellenök lévén mind a közvélemény, mind a törvények, rejtekben lappangtak; megelégedve csekélyszámu de borzasztó esküvel lekötött tanitványaikkal. Néha néha mégis jeleit adták életöknek, s a IX. század közepén, Péter, paduai püspök, megyéjében felekezetet fedezett föl, melly a megváltás körül ábrándozva, az örményországi pauliciánok töredékének látszott lenni s mellyet csak ötven évvel később Gosselin püspök tudott elfojtani. Ugy nyomattak el Châlonsban egy Leutard nevü parasztnak tévelyei, ki tanitá, hogy a házasság ellenkezik az evangéliummal; hasonlag Ravennában (1000) Vitgard tanai, ki esztelenségeit Horácz, Virgil és Juvenálból védelmezte.

Kevéssel ezután (1022) Orleansban a pauliciánok és manichaeusok maradványai léptek föl, kik tagadták mind az uj, mind az ó szövetséget, öröknek álliták a világot, és hogy a siron túl nincsen jutalom avagy büntetés, és a kéjelgés épen nem vétek. Amaz egyházmegye zavart állapota neki bátoritá az eretnekeket, kiknek apostolnője, egy olasz asszony, sok ocsmány és vérengző szertartást hozott be. Heribert ez eretnekségre ügyekezett téritni Arefast normann főurat, kinek házipapja volt. Arefast buzgó papok tanácsára közéjök állott, de csak azért, hogy kitanulja s fölfedezze az eretnekséget. Beleavattaték csakugyan a szertartásokba s bevezettetett a mennyei asztalhoz; mellyhez minden tag éjjel gyült össze, kezében égő csillárral; ezt magasra tartva, az ördögök neveinek li-

tániáját mondták el, miglen egy ördög megjelent köztök kis állat alakjában; ekkor elolták a csillárokat, s a férfiak mindegyike egy-egy nőt ragadott karjai közé. Az igy nemzett gyermekek közől egy, nyolcz nappal születése után megégettetett s hamvai olly tiszteletben tartattak, mint nálunk az oltáriszentség, s ha az ujonczczal egy kis hamv-adagot lenyelettek, azt őszintén s tökélyesen megtérítettnek hitték. Robert király elfogatta öket s több papot és szerzetest fedezett fel köztök. Tizenhárman megégettettek, maga a király gyújtván alá a máglyát; a királynő pedig üszökkel tolta ki szemeit annak, ki előbb gyóntató-atyja volt. Illy eretnekek fedeztettek föl aztán Toulouse- s Arrasban.

A vitatkozó szellem erősitést nyert a föléledt jogtudomány és Aristoteles metaphysicája által. Az ész fellázadván a tekintély ellen, a gyakorlati irány, melly a nyugatiakat jellemezte, ujolag eretnekséggel, a hit a tényekkel, a vallási kérdések a társadalmiakkal zavartattak össze.

Valdensek.

Bizonyos Bruys Péter, odahagyván alpesi honát, hitszónokolva s ujra-keresztelve járta be Aquitániát, számos tanitvány által követtetve. Pártolták öt bizonyosan az urak s elnézéssel voltak iránta a püspökök is, miután tanait huszonöt évig hirdethette. Saint-Gillesben nagypénteken máglyát rakott keresztekből, szentek képeiből s oltárokból s alágyújtván azt, hust pörkölt rajta s vendégelte tanitványait, min felindulván a lakosok, mogfogták, s ötet sütötték meg (1147). Utódjaul lépett föl egy Henrik nevü tanitványa, Lausaneból, ki megtérittetve sz. Bernárd által, visszaesett a tévelybe, aztán a reimsi zsinat (1148) kárhoztatása folytán börtönre vettetett. Az eretnekség (Petrobrusianusok) ezzel még ki nem irtatott, s a toursi zsinat (1163) üldöztetésöket rendelé el. Ekkor az eretnekek hőseül egy lyoni kereskedő, Valdo Péter tolta fel magát, s eladván javait az erkölcsök javitójaul lépett föl (1170). Nem elvont hitelveket, ha nem, mint Bresciai Arnold, minden ember előtt érthető dolgokat kezdett hirdetni; különösen, hogy az egyház az evangeliumtól eltért, s hogy azt az eredeti egyszerüségre kell visszavinni, mellyet nem a szertartásokbani fényüzés, nem a papok gazdagsága s a pápa világi hatalma, hanem szegénység s alázatosság jellemzett. Valdo hivei azért lyoni szegényeknek, vagy katharoknak, azaz tisztáknak nevezék magukat, s annyira meg voltak győződve tanaik igazságáról, hogy a pápától prédikálási engedélyt kértek [1]). Ezzel azonban nem keve-

[1]) *Multa petebant instantia praedicationis auctoritatem sibi confirmari.* Ste-

sebbet kértek, mint hogy az egyháztól elszakadhassanak, mivel csakhamar tagadni kezdték a pápai hatalmat s aztán a tisztitó tüzet, a szentek segélyül hivását, s más sarkalatos hitelveket; hirdetve a többi közt, hogy prédikálni a világiaknak is szabad, melly tanra nézve ama felekezetekkel is, mellyek két elemben, egy jó és egy roszban hittek, megegyeztek [1]).

---

phanus Borbon ap. **Giesler**, p. 510. — „Midőn a valdensek tőlünk elszakadtak, a mieinktől kevés hitelvben, vagy épen semmiben sem tértek el.“ **Bossuet**, *Hist. des variations.* XI. könyv. — Az eretnekvizsgáló Raniero Saccone szerzetes mondja : *Cum omnes aliae sectae immanitate blasphemiarum in Deum audientibus horrorem inducant, haec magnam habet speciem pietatis, eo, quod coram hominibus juste vivant, et bene omnia de Deo credant, et omnes articulos, qui in symbolo continentur, observent; solummodo romanam ecclesiam blasphemant et clerum.* — Conradus Uspergensis állitja, hogy Lucius pápa néhány hitelv és babonás szertartások miatt kárhoztatta el őket. — Seyssel Claudius, turini érsek, feddhetlennek nyilvánitá azok életét, mit Bossuet az ördög uj csábitásának nevez.

A valdensekről igen sok könyv iratott, különösen, mióta a német protestansok elődeikül tekintik őket.

Bergier, *Dictionn. de Theol. art. Vaudois.*

Hist. des Albigeois et des Vaudois ou Barbets. 1705.

Vic és **Vaissette** atyák : *Hist. de Languedoc.*

Midőn 1814-ben a piemonti király a hegyekbe futamodott s Napoleont támogató valdenseket üldözőbe vette, a porosz és angol kormány védelme alá fogadta őket. A látogatásukra csődült angolok közől sokan munkákat irtak róluk, mellyekből említésre méltók :

Authentic details of the Valdenses in Piemont and other countries, with abridged translations of L' hist. des Vaudois par Bresse, *and* La rentrée glorieuse d' Henry Armand. *With the ancient Valdensian catechism; to which is subjoined original letters, written during a residence among the Vaudois of Piemont and Wirtemberg — in 1825.* London.

Narrative of an excursion to the mountains of Piemont in the year 1823, and researches among the Vaudois or Waldenses protestants inhabitants of the Cottien alpes. With maps. By the rev. **William Stephen Gilly**. London 1820.

The history of the christian Church, including the very interesting acount of the Waldenses and Albigenses. By **W. Jones**. u. o.

Lowthec's, *Brief observations on the present state of the Waldenses.* U. o. 1825.

Recherches historiques sur la véritable origine des Vaudois. Párizs 1836. Kath. szellemben.

Peyrun, *Notice sur l' ètat actuel des eglises vaudoises.* U. o. 1822. A kereszténységgel egykoruaknak állitja őket.

M. Muston. *Hist. de Vaudois des vallées du Piemont.* U. o. 1834.

[1]) A protestansok tanjok régiségének bebizonyitására állitják, hogy az a valdensek között fenntartotta magát. Azért védik is őket a manichaeismus vádjától, mellybe némellyek a valdenseket keverik. Czáfolták a protestánsok ezen állitásait Basnage és Bossuet.

Pauliciánok.

A különösen Keleten elterjedt két elembeni hit, vagyis, hogy egy jó Isten alatt egy rosz is létezik, az első századokban Manes és manichaeusai által tanittatott, kiknek maradványai Örményországban tartották fel magukat. Nem sokat különböztek ezektől a pauliciánok (844), kik Callinicosnak Pál és János nevü fiairól neveztettek el. Felállitván a két elembeni hitet, Krisztust lenézték, az Urvacsoráját jelvénynek tarták s elvetették az ó szövetséget. Hirre emelkedett köz tök Constantinus Silvanus, ki az evangeliummal s az apostolokkal ellenkező dolgokat tanitott s megerősité felekezetét, melly Kis-Ázsiában s Thráciában számos községgel birt, hová Constantinus Kopronymus rendeletéből tétettek által. Üldözőbe vette őket Irén, megöletve közölök százezeret, ha elbeszélésöknek hitelt adunk. Befogadtatván az araboktól, itt szaporodtak, s aztán Carbeas és Chrysocheir vezérlete alatt a görög birodalomba törtek, hol Tefrica várából csak macedoniai Vazul császár tudta őket kiüzni.

Hogy a patarinok bölcsőjéről a legellenkezőbb s legfurcsább tudósitásokban mégis némi összefüggést találhatunk, ezt siciliai Péternek kell köszönnünk, ki midőn macedoniai Vazul által a foglyok kicserélése végett Tefricába küldetett, megismerte ott a pauliciánokat s megtudván, hogy azok Bolgárországba hitterjesztőket küldtek, megczáfolásuk végett egy könyvet irt, mellynek daczára mégis amaz eretnekség annyira elterjedt, hogy tagjai azután bolgároknak neveztetnének. 1092-ben az áfrikai egyházat háborgatták; aztán 1153 körül Samosata Pált ismerték el tanitójokul, kitől némellyek a paulician nevet is származtatják. Komnen Elek vissza ügyekezett őket hozni az egyház kebelébe és sikert is aratott, ha hitelt adunk leányának, Annának, ki ezért atyját tizenharmadik apostol czimével diszesité.

De már elterjedtek volt Europában s különösen Lombardiában, hol bizonyos Márk nevü püspökük volt, ki Bolgárországban szenteltetett föl, s ki Lombardia-, Marca- és Toscanában hatóságot gyakorolt; de odajövén egy másik főpap, Nicetas nevü, nem helyeselte a bolgár fölszentelést, és Márk a Drungariában [1]) szokásos módon szenteltetett föl. Milánóban, melly a felekezetnek fő székhelye volt, uj-

[1]) Igy Vignerius, az egyházi történelemnek, a protestansok szerint, ujjáalkotója. *Bibl. történ.* II. részhezi függelék 313. l. Hol fekszik Drungaria, nem tudom; de Ranier barát is a franczia és olaszországi felekezeteket a bolgárországi- és drungariabeliektől származtatja.

és ó-katharok [1]) különböztettek meg; emezek Dalmatiából, Horvát- és Bolgárországból jöttek be, s gyarapodtak számban, különösen, midőn Veresszakállú Fridrik, hogy Sándor pápát boszantsa, pártolta őket; amazok 1176 körül Franciaországból lopóztak be. Volt tehát a két felekezet között folytonos közlekedés; még 1205-ben is Arrasba jött prédikálni egy olaszországi katharus; elvetette az egyházirendet, a keresztséget, az oltáriszentséget, a penitenciatartást, hirdetve a világ megvetését, a szenvedélyek zabolázását, s hogy kiki két keze munkájával keressen élelmet, mert ezekben áll az erény és a megigazulás. De Gerárd püspök szelidsége által az igaz útra térittetett.

Legerőscbben Languedocban telepedtek volt meg, a Rhône és Garonne folyók és a Földközi-tenger között, melly vidék a többi Galliánál müveltebb vala, s mellynek városai községekké alakulván, a nemesek és kereskedők közt egyenlőséget alapitottak meg, melly a müvelődés előmozditására igen alkalmas vala. A kereskedelem Kelet felé vonta e tartomány népét; a héberek virágzó orvostudományi tanodákat tartottak Carcassonneban, Montpellier- és Nimesben; a római maradványu helyhatóság mellett germanmodorú hübéruri vár emelkedett. A lakosság szerette a fegyverforgatást is, nem honszeretetből, hanem lovagiság- és kalandvágyból; miért is gyakran a spanyol-arabok ellen vagy Palaestinába vitte fegyverét. Az arabokkal mégis barátságos viszonyba lépett, mióta Narbonne arab uralom székhelye vala. S igy azon egy vidéken arab, latin, frank, góth és spanyol elemekből a legváltozatosb jellegü népség képződött.

---

[1]) *Catharos* hellénül annyi mint *tiszta*, s talán állitólagos ártatlan életmódjukért követeltek e nevet. A manichaeusokat már sz. Ágoston *catharistáknak* nevezi *(De haer. manich.)* A németek még ma is *Ketzer*-nek nevezik az eretneket. *Patarinoknak pati* igétől mondattak, mivel a bünbánatban büszkélkedtek, vagy talán a *pater*(noster)-től, mellyet kiválólag imádkoztak. II. Fridrik egyik határozmányában olvassuk: *In exemplum martyrum, qui pro fide catholica martyria subierunt, Patarenos se nominant, veluti expositos passioni.*

Hogy a *valdenses* név Valdo Pétertől eredjen, azt megczáfolja egy cambridgei 1100-i kézirat, mellyben Valdonál hetven évvel korábban provencei nyelven ezt olvassuk:

Que non vollia maudire, ni jurar, ni mentire,
Ni avourtar, ni ancire, ni prenre de l'oetrui,
Ni venjar se de li sio ennemie,
Illi dison quel és Vaudés, e degne de murir.

Talán tehát a *Wald*, erdő szótól ered. Többféle neveik is voltak még, mint: lyoni szegények (Pauperes de Lugduno), gazzari, arnaldisti, josephini, leonisti, bulgari, circumcisi, publicani, comisti (némellyek szerint Comotól), stb.

S e népségnél mind a képzelemerő kelleme, mind a művészet iránti hajlam és izlés szerencsésen kifejlödött: nála hallattak először az uj nyelveni versek és az udvariasan csinos troubadour mandurája, ki várról várra járt, szerelmet és vitézséget énekelve, vagy a főurakat és főpapokat gúnyolgatva. A Toulousei gróf az első keresztes had alkalmával Tripolis urává lett; leggazdagabbnak tartatott a keresztények között, bár ellenségtől volt körülvéve, s nem gondolva az egyház átkával, feslett fényüzésben élt, mit alattvalói nagyon utánoztak.

A származat-különség okozta, hogy ezen déli franczíák, bár egyaránt gyülölték az idegen jármat, maguk közt nem tudtak megegyezni s majd a franczia, majd az angol királylyal szövetkeztek.

Albigensek.

Ezek közt vertek erős gyökeret az eretnek tanok, mellyek elterjesztésére sokat tett Chartresi Imre, ki a párizsi egyetemen azt tanitá, hogy a Szentlélek törvénye eltörölte Krisztus törvényét; e tan hivői albigensek-nek neveztettek el, mivel Albyban kezdettek először üldöztetni. 1167-ben Nicetas vagy Niquitas nevü [1]) főpapjok Konstantinápolyból Toulouseba jött és zsinatra hivta össze ide Lombardia, északi Franczíaország, Alby, Carcassone és Arau képviselöit; előadta az ázsiai manichaeusok szokásait, sok püspököt szentelt föl, felosztotta a provencei egyházmegyéket s szegénységet és a világróli lemondást hirdette. Mennyiben igazak azonban e tudósitások, nehéz meghatározni.

Tanaik.

Tévelyeik pontos ismerete is nehéz feladat. Ugynevezett sym-

---

[1]) **Giesler**, II. P. 2, p. 495: *Anno MCLXVII. Incarnationis dominicae, in mense madii, in diebus illis ecclesia Tolosana adduxit papa Niquita in castro Sancti Felicii, et magna multitudo hominum et mulierum eccl. Tolosanae, aliarumque ecclesiarum vicinae congregaverunt se ibi, ut acciperent consolamentum, quod dominus papa Niquita coepit consolare. Postea vero Robertus de Spernone, episcopus ecclesiae Francigenarum, venit cum consilio suo similiter, et Sicardus Cellarerius ecclesiae Albiensis episcopus venit cum consilio suo, et Bernardus Catalani venit cum consilio suo ecclesiae Carcassensis, et consilium ecclesiae Arauensis fuit tibi.... Post haec vero papa Niquita dixit ecclesiae Tolosanae: „Vos dixistis mihi ut ego dicam vobis consuetudines primitivarum ecclesiarum, sint leves aut graves; et ego dicam vobis: septem ecclesiae Asiae fuerunt divisae et terminatae inter illas, et nulla illarum faciebat aliquam rem ad suam contradicionem. Et ecclesiae Romanae, et Drogometiae, et Melenguiae, et Bulgarae, et Dalmatiae sunt divisae et terminatae, et una ad alteram non fecit aliquam rem ad contradicionem, et ita pacem habent intra se. Similiter et vos facite.“* — **Sandii Nocletus**, *Hist. eccles., IV. 404: Veniens papa, Nicetas nomine, a Costantinopoli....*

bolicus könyvük, melly hitelveiket tartalmazta volna, nem volt, vagy legalább nem maradt fenn. Sz. Bernárd mondja, hogy mig más eretnekek hirdették s terjesztették tanaikat, ezek mindig rejtezni törekedtek. És igy csak az őket czáfoló könyvekre [1]) és azon vádakra szoritva, mellyeket a történetirók előitéletes nép szájából vettek, egymással ellenkező tanok és tévelyek közt találjuk magunkat. Majd Istennek, majd az ördögnek tulajdoniták a teremtést; majd anyagi Istent hirdettek, majd meg, hogy Krisztus csupa árny és semmi más; némellyek szerint minden embert befogadtak egyesületökbe, mások szerint a nőket az örök boldogságból kizárták; egyik szerint istentiszteletök egyszerü volt, másik szerint naponkint száz térdhajtást rendelt; egyik szerint szabad volt a legbujább kéjelgés, másik szerint még a házasság is roszaltaték.

Ugy látszik mégis átalános volt a két elembeni hit: a gonosz elemnek tulajdonittaték a világ és az ó-szövetség, a hazugság elemének, minthogy Ádámnak mondaték: Ha eszel e gyümölcsből, meghalsz, s Ádám evett és még sem halt meg; az öldöklés elemének, melly a vizözön által, aztán Sodoma- és Gomorrhában, a Vörös tengerben annyi embert ölt meg, és Mózesnek és Dávidnak annyi gyilkolást parancsolt. Az uj szövetségből elfogadták a négy evangeliomot, sz. Pál leveleit, a hét canonicus levelet és az Apoca-

[1]) Volt alkalmam e pontot részletesen vizsgálni, számos munka, különféle kézirat s perfolyam felhasználása mellett. Az egykorú olaszok közöl csak a cremonai Moneta atyát emlitem föl, ki miután előbb feslett életet élt, meghallgatván Bolognában Orleansi Reginald szónoklatát, megtért, és midőn 1220-ban Milanóban vallásvizsgálóvá lenne, *tamquam leo rugiens*, támadta meg az eretnekséget s *Summa theologica* czimü munkát irt, mellyet Richino Tamás Ágoston 1743-ban, Rómában adott ki nagy ivrétben, illyen czim alatt: *Ven. patris Monetae cremonensis, ordinis Praedicatorum, sancto patri Dominico aequalis, adversus Catharos et Valdenses libri quinque.* — Frà Raniero Saccone, miután tizenhét évig catharus volt, megtért s üldözte előbbi hitsorsosait s illyczimü munkája: *Summa de Catharis et Leonistis sive Pauperibus de Lugduno*, beiktattaték *Marténe* és *Durand* atyák *Thesaurus novus anecdotorum*-jába (V. k. Párizs 1717.). Emlittetik e müben egy tiz füzetes kötet, mellybe Lugioi János, tévelyeit foglalta. Bonaccorso, előbb az eretnekek milanói püspöke, megczáfolta őket: *Manifestatio haereseos Catharorum Bonaccursi, quondam magistri illorum Mediolani* czimü munkájában, benfoglaltatik: d'Achery atya *Spicilegium*-ában, (I. k. 208. l. 1723.) A fentidézett *Thesaurus*-ban, (Párizs 1717. V. k. 1073 l.) lásd a *Dissertatiót, inter catholicum et Patarinum*, és Belleville István vallásvizsgáló munkáját.

Az ekkori eretnekségek és a mai communismus és socialismus eszméinek küzdelme között nagy hasonlóság fedezhető fel. Lásd: Döllinger *Egyháztörténetét* és az *Université catholique* 1847-i marcz. s april. füzetét és Schmidtnek a franczia akademiától jutalmazott értekezését.

lypsist. Azon elvből indulván ki: Obedire oportet magis Deo quam hominibus, elvetettek minden földi tekintélyt, a pápai s püspöki hatalmat, az egyház szertartásait és rendeleteit; a papokat kizárták minden világi uralomból; a római egyházról kijelenték, hogy az nem szent gyülekezet, hanem gonosztévők czimborasága; hogy Silvester és Lőrincz pápa nem szentek; aztán elvetették az utolsó kenetet, a tisztitótüzet s tehát a holtakérti könyörgéseket is, a szentek segélyül hivását és az Angyali Üdvözletet. Megállapiták, hogy a házasságra papi áldás nem, hanem csak a felek beleegyezése kivántatik; hogy a gyermekek keresztelése érvénytelen; hogy a méltatlan embertől megszentelt ostyába nem száll le az Isten; hogy nincsen testnek feltámadása, és hogy a bocsánandó és halálos bünök megkülönzése nevetséges; hogy a csodák ördögi müvek; hogy a keresztet mint gyalázat jelét, nem kell tisztelni; hogy semmire sem kell esküdni, s hogy végre a hatóságoknak nincsen joguk halálra itélni vagy testi büntetéseket szabni.

Látjuk, mikép ezen eretnekek megfosztják az eredetiség minden érdemétől a XVI. századi ujitókat a szent könyvek merész birálatában, és a mi korunk ujitóit a tekintély megtámadásában. Megtagadva ezt s az egyéni észre szoritkozva, szükségképen végetlen elvkülönséget alkottak, mellyet azonban részletesen megjelölni lehetetlen, miután sem ellentes iskolákat nem képeztek, mint a régi bölcsészek, sem sarkelveket nem állapitottak meg, mint azok, kik a kath. egyháztól később szakadtak el [1]). Meghatározásukat azért talán

[1]) Belleville István szerzetes beszéli, hogy hét külön felekezet püspökei gyültek össze valamellyik lombard város székesegyházába, hogy megegyeztessék hitök elveit, hanem a megegyezés helyett még inkább különváltak s átokkal sujtották egymást. Lombardiában három fő felekezet ismertetett, Catharok, Concoreziánok, és Bagnolesok neve alatt.

A Catharok, kik albanenseknek (valószinüleg rontva: albigensek szótól) is neveztettek, ismét két pártra oszoltak: az elsőnek püspöke a veronai Balansinanza, a másiknak bergamói Lugio János volt. Az első párt a fönebb felhordottakon kivül hitte, hogy Jézus Krisztus testét Mária méhébe egy angyal vitte, a nélkül, hogy Máriának része lett volna a szülésben; hogy a Messiás csak szinleg született, élt, halt és támadott fel; a patriarchák az ördög szolgái voltak s hogy a világ örök. A másik párt hitte, hogy a teremtmények egy része a jó s egy része a rosz elemtől alkottatott, de öröktől fogva; hogy a teremtés, a megváltás, a csodák a mienktől egészen más világon történtek; hogy Isten nem mindenható mert az ellenkező elem által gátoltathatik; hogy Krisztus vétkezhetett.

A Concoreziánok, talán a Monza melletti Concorezzo falutól neveztetve, csak egy elemben hittek, de aztán az egységet nem tudták a háromsággal ösz-

legjobban adta Arnold kölni érsek előtt egy megtért, ezen szavakkal: Ők hamisnak tartják mindazt, mit az egyház hisz és tesz.

Szentségeik.

A mi a szertartásokat illeti, négy, nem Krisztustól alapitott, hanem embertől feltalált szentséget tartottak. Az oltáriszentséghez mindennap járultak, vagy jobban mondva midőn naponkint teritett asztalhoz ültek, a legöregebbik felállt s kenyeret és bort vévén kezeibe, felkiáltott: Gratia Domini nostri Jesu Christi sit semper cum omnibus vobis, és szétosztotta a kenyeret, hogy eleget tegyen az evangelium ezen parancsának: Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre. Husvétkor ünnepélyes lakomát rendeztek, mellyen a legöregebbik, ki előtt egy asztalon bor és kovásztalan kenyér állt, igy szólt: „Imádkozzunk Istenhez, hogy bocsássa meg vétkeinket kegyelme által és hallgassa meg kérelmeinket; mondjuk el hétszer a Miatyánkot, Isten és a Szentháromság tiszteletére.“ Mindnyájan térdre borultak s imádkozván fölkeltek, mire a korelnök megtörte a kenyeret és megizlelte a bort, s evés ivás után vége volt az áldozatnak.

A gyónás abból állott, hogy valamennyinek nevében egy tag a következő szavakat mondta el: Valljuk Isten előtt és előttetek, hogy sokat vétkeztünk szóval, gondolattal, látással, cselekedettel sat. Ünnepélyesb gyónás volt az, midőn a bünös sokak előtt mellén az evangeliumot tartva, e szavakat mondta el: Megjelentem Isten előtt és előttetek, hogy bünösnek valljam magam mindazon vétkekben, melyeket eddig elkövettem, és hogy bocsánatot nyerjek töletek. És föloldoztaték, fejére tétetvén az evangelium. A hithagyó, ha visszatért, bünét meg kellett gyónnia, s a felavatási kézrátételnek, nem ugyan nyilván, de ismételtetnie kelle.

Az egyházi rend szentségét az elnökök választása pótolta. Az elüljárók négy fokozatuak voltak: püspök, nagyobb és kisebb fi és a diacon. A püspök tisztéhez tartozott leginkább a beavatási kézrá-

---

szeegyeztetni; Isten teremtette az elemeket és az angyalokat, de a fellázadt angyalokból ördög lett s ez képezte az embert és a látható mindenséget; hogy Krisztus angyali természetü volt.

A Bagnolesok, (Bagnolotól Piemontban vagy pedig Bagnolstól Provenceban neveztetve) állitták, hogy a lelkeket Isten a világ előtt teremtette s hogy ezek akkor estek vétekbe; hogy a bold. Szüz angyal volt; hogy Krisztus felvette ugyan az emberi testet, hogy szenvedhessen, de azt meg nem dicsőitette, sőt letette mennybemenetelekor.

tétel, a kenyér megtörése s az ima elmondása; a püspököt a nagyobb, vagy kisebb fi vagy a diacon vagy, ha ezek is hiányoztak, akármelly hivő, még nőszemély is helyettesithette. A nagyobb és kisebb fi segitségére voltak a püspöknek, körutat tettek, s volt minden városban egy diaconjok, ki a hivőket havonkint a kisebb vétkektől föloldozhassa. A püspök mielőtt meghalt, a nagyobb fit kézrátétel által utódjává szentelte.

A kézrátételt vigasznak, vagy szellemi keresztségnek vagy a Szentlélek keresztségének nevezték; a nélkül nem bocsáttathatott meg a halálos bün és nem nyerethetett meg a Vigasztaló Lélek [1]). Ha a tökélyesek valamellyike reá teszi kezeit a haldoklóra, s elmondja fölötte az Ur imáját, ez bizonyosan üdvözül. Az albigensek különben a hatást az imának tulajdonitották s abban átalánosan megegyeztek, hogy a vigasz nem oldhat fel a bünöktől, ha terhes bünben lévő embertől szolgáltatik ki, miután a Szentlélek, a régi donatisták tana szerint is, nem szolgáltathatik ki az által, ki a Szentlelket maga elvesztette. Azért a kézrátételt legalább is két egyén végezte, felmaradván ekkor is az aggodalom annak érvényessége iránt.

Raniero Saccone szerzetes állitja még, hogy a haldokló, miután neki a vigasz megadatott, megkérdezteték: a vértanuk vagy a hitvallók közé akar-e jutni a mennyországban; ha a vértanuk közé akart a beteg jutni, megfojtották őt egy, e végre fölbérlett gyilkos által, ha a hitvallók közé, nem adtak neki többé sem enni sem inni. Iszonyatosságok ezek, minőkről a tudatlanság vagy roszakarat minden titkos társulatot vádolni szokott; illy módon vádoltattak az első keresztények, aztán a gnosticusok, s ma is vádoltatnak a zsidók és a katholikusok is nagy miveltségü országokban [2]). Nincs bün, mellyel a patarinok nem rágalmaztattak volna; ők tolvajok, uzsorások, bujálkodók, házasságtörők, természetfertőztetők voltak; és hitelvök volt, hogy az ember köldökén aluli testével nem vétkezhetik, mivel a vétek a szivből ered. Hogy ez állitások az igazságtól messzeesnek, meggyőződhetünk maguknak a patarinok ellenségeinek könyveiből is, mellyek szerint ők még a házastársak közösülését is bünnek tarták,

---

[1]) Az albigensek vigaszának ellenében a IV. laterani zsinat rendelé, hogy a hivek évenkint legalább egyszer meggyónjanak.

[2]) Nagy lármát ütött, 1840-ben, a damaskusi zsidók ellen emelt azon vád, hogy évenkint, husvéti szertartásaik végett, egy embert ölnek meg. És napjainkban az angol parlamentben hallottuk az irhoni katholikusokat arról vádoltatni, hogy oltáraikon gyermekeket gyilkolnak: *As if he were to slay a young child.*

a testi vágyak elnyomására szigorú önsanyargatást gyakoroltak, hust és tejet soha sem ettek, sokat böjtöltek és imádkoztak [1]).

Mi tehát hajlandók vagyunk minden tétovázás nélkül, mint koholmányt vetni el néhány, az albigensek elleneitől felhozott hitvallási formát, mellyek szerint a beavatottak elvetettek volna nem csak minden józan vallást, hanem az erkölcsöt, szemérmet és erényt is. A beavatásnak azon alakát lehet valódinak tartani, melly Marténe Thesaurusában találtatik, minthogy ez Saccone-tól ered, ki maga is a Consolatok közé tartozott, kiknek aztán, mint a hitehagyottak átalánosan, legdühösb üldözőjökké lett. Lássuk tehát azt a beavatást.

Egybejövén a hivők gyülekezete, a püspök vagy helytartója kérdi az ujonczot: Akarsz-e a mi vallásunkra állani? Ez igent mondva, letérdel s ezt rebegi: Benedicite. A püspök rámondja háromszor: Deus te benedicat, mindannyiszor hátrább lépve a beavatandótól, ki aztán igy szól: Kérje Istent, tegyen engem jó kereszténynyé; mire a püspök mondja: Kérjük Istent, hogy tegyen téged jó kereszténynyé. Kérdi aztán: Átadod-e magad Istennek és az evangeliumnak? — Igen. — Igéred-e, hogy nem fogsz enni hust, tojást, sajtot vagy más effélét, a mi nem fáról vagy vizből való? (azaz gyümölcs vagy hal). — Igen. — Nem fogsz hazudni? Nem esküdendel? Nem fogsz ölni még csak borjut sem? Nem leszesz parázna? Nem fogsz egyedül járni, ha társsal mehetsz? Nem fogsz lefekünni lábravaló és ing nélkül? Nem hagyandod el a hitet tüz-, forróviz- vagy más kínszertöli félelem miatt? Miután a megtért mindezekre igennel felelt, letérdelt az egész gyülekezet, a püspök pedig az uj hivő fejére tette az evangeliumot s olvasta a szent Jánosének elejét, aztán megcsókolta azt háromszor. A jelenlevők ugyanezt tevék, s ekkor békecsókot váltottak s egy gyapju és lenfonalat vetettek a beavatott nyakába, mit az soha sem vehetett le.

Egy vallástitkuk is vala, mellyet csak a tökélyesekkel vagy jó emberekkel közöltek. „Én — mondja Belleville István — egy paptól tudom, ki gyónás alatt hallotta, hogy ez eretnekek ismertető jelül, ha összejőnek, az egyik igy szól: Fogd fülön;

[1]) A domonkosrendü Sandrini, kinek számára a toscanai levéltárak nyitva állottak, irja: „Bár mennyire kutattam is a szerzeteseink által vezetett vizsgálati pereket, semmit sem találtam arról, hogy ezen eretnekek Toscanában szörnyüségeket vittek volna véghez.“ L. **Lanzi**, *Lez. d' antich. toscane* XVII.

mire a másik feleli: Isten hozott, s elmondja hitelveik nevezetesbjeit [1]).“

A provencei költemények között a valdenseknek is van egy költeményök, mellynek czime Uj vigasz s igy hangzik:

„Az erényes munka ezen uj vigaszát küldöm nektek, szeretettel irván és kérvén titeket az Ur szeretetére, hagyjátok el a világot és szolgáljatok az Urnak isteni felelemmel.

„Ti hosszan alusztok bünös voltotokban; nem akartok ébredni, mivel a restségnek hódoltok és édesen pihentek a fösvénység ágyán, a kincsvágyat használva vánkosul.

„Szunyadozás egész életetek; aluva gyönyörálmot álmodtok; azt hiszitek, hogy álmatok meg nem csal titeket: megütődve és szomorúan fogtok felébredni.

„Hiu álomban tetszelegtek: hirtelen üt meg a halál vesszeje és fölébresztend; dolgotok akkor roszra fordul és a rokonság és gazdagság nem segithetend rajtatok.

„A test setét sirba fog tétetni; a lélek számot adand magáról az igazság szerint; a sirás és bánat nem mentend titeket, s a mint mértetek, ugy fog nektek minden visszaméretni.

„Sokan álkisértésnek tétettek ki; a szentirás ellen fordultak: az áhitatot testi kötelékekbe helyezik, mellyekkel az ördög az örvény szélére vezeti öket.

„Mások az Urnak szolgái s az ő jellegét hordják magukon. Krisztus az ő kis nyájának nevezi öket; valóságos báránykák, mellyek sokszor dühös gonoszoktól üldöztetnek.

„E jó bárányok pásztorukat követik, jól ismerik öt s ez viszont öket: nevökön szólitja öket, eléjök megy s ök szeliden hallgatnak szavára.

„Jőjetek és ne várjátok a setét éjet, melly fekete, borzasztó és nagyon rettenetes; a ki éjjel érkezik, annak sem az ara, sem a vőlegény meg nem nyitja a kedves kaput.“

A vád, mellyel a patarinok leginkább s átalánosan terheltetnek, a megátalkodottság. Ők a vérpadon, a legborzasztóbb kínok között, a halállal szemben állva, nem hogy megtértek volna, hanem még makacsabbak lettek, ártatlanoknak kiálták magukat és haldokolva az Urnak dicséretét éneklék, azon reményben, hogy nem sokára ölelkezni s egyesülni fognak vele. Az albigensek történetében

---

[1]) *Pren le par l' oreille.* — *Bien venant soyez vous* ap. **Martene**, *Thesaurus*, V. k. 1794. l.

olly számos példáját találjuk fel ennek, a mennyit az üldözők kegyetlenségére nézve. Lombardiában soká maradt fenn egy leánykának emléke, kinek szépsége s fiatalsága mindenkiben szánalmat gerjesztett, miért is az inquisitorok, hogy megmentsék őt, rendelék, hogy a leány szemeivel nézze atyja, anyja s testvéreinek máglyáni elégetését, melly látvány által őt megtérendőnek hitték; de nem, a leány csak néhány perczig nézte az embertelen kinzást, aztán kibontakozva hóhérai kezeiből, a lángok közé vetette magát, hogy övéivel egyesülve adja ki végső lehelletét [1]).

A legveszélyesb körülmény azon háboru vala, mellyet az eretnekek a külegyháznak üzentek. Az Ember Fia úgy rendezte ezt el, hogy minden égalj hivői a hitegység által egyesittessenek s ebben függetlenekké legyenek a világi hatalomtól. Ez utóbbinak természetesen nem tetszett ezen, a zsarnokság ellen vetett gát, s innen támadt a császár és pápa közötti harcz. A legtöbb eretnek-felekezet törekvése is leginkább az egyház külegységének megszakasztására intéztetett. A megtámadásra legbővebb anyagot szolgáltatott a papság feslett élete; a hitszónokok és költők [2]) egyhangulag bizonyitják annak

---

[1]) **Monetae** *Summa.*

[2]) Mapetes Gualpert, II. Henrik angol király házi papja panaszt intéz a pápához, melly a javadalmasak erénytelen életét tünteti fel:

. . . . . .
Sed quis sum qui ausim loqui,
Coram tanto? quis ego, qui
Sano fretus capite,
Rodo pravos in aperto,
Vox clamantis in deserto:
Rectas vias facite?
Quid desertum nisi mundus?
Mundus quidem, sed immundus
Quia munda respuit;
Sed desertum dici dolet,
Nam quod fructum dare solet
Ecce prorsus arnit.
Qui solebat in praelatis
Germinare largitatis
Et pudoris flosculos;
Tali parte destitutum
Gramen affert non virtutum,
Sed spinas et tribulos.
Qui sunt spinae tribulique?
Qui pastores praelatique?
Amatores muneris.
Qui non pascant, sed pascantur,
Non a pasco derivantur,
Sed a pascor pasceris.
Blandos amant et bilingues,
Canes muti, tauri pingues,
Gigantium fraterculi;
Qui thesauros coacervant,
Non dispergunt, sed observant
Ut pupillam oculi.
Omnis habens muneratur:
Non habenti supplantatur
Id ipsum quod habuit.
In deserto mundi hujus
Nemo floret, nisi ejus
Bursa nondum vomuit.
Bursa praegnans principatur,
Sapiensque conculcatur
Si manus aere vacet.
Nam si pauper sit Sophia,
Vilis erit: quare? quia
Pauper ubique jacet.
Pauper jacet; sed palpones

romlottságát. Legvallásosabb irók is bevallják a langvedoci papság erkölcstelenségét [1]). Többnyire rabszolgákból választatván, kiket a nemesurak azért szenteltettek föl papokká, hogy az egyházi javadalmakat ők élvezzék, megtartották uraik iránti szolgai érzelmeiket s tudatlanságukkal romlottságot párositottak; kifoszták a betegeket, árvákat és özvegyeket, s a gonosz szerzeményt részegeskedve s bujálkodva fecsérelték el. Ez tehát nagyon igaz tételt nyujtott az ujitóknak, midőn a papság romlottsága ellen emeltek szót, s a nép könnyen hitte el, hogy a kik valódi erkölcstelenséget ko rholtak, a hitelvek körül is valódi csalást fedeztek föl.

A bajokat az egyház eleinte az egyedül illő szerekkel orvosolta, javitva övéit s intve és átokkal is sujtva az ellenszegülőket. A már emlitett toursi zsinaton a narbonnei érsek kárhoztatta a jó embe-

---

Quorum blandi sunt pinones,
Et ipsi sunt jacula:
Isti sunt quos mundus amat,
Et de quibus Psalmus clamat:
Beati in macula.
In macula sunt beati,
Sed non sunt immaculati,
Teste conscientia:
Vivit leno more suis,
Quia in labiis suis
Diffusa est gratia.
Quid dant artes nisi luctum
Et laborem? vel quem fructum
Fert genus et species?
Olim plures non est mirum
Provehebat arma virum
Et fraternas acies.
Antiquitus nam studere
Fructus erat, et habere
Declamantes sajos:
Nunc in arca sepelire
Nummos, majus est quam scire
Bella per Æmathios.
Si per aquas rubri maris
Designatur salutaris
Lavacri lavatio.
Licet hoc scit, quod lucrum fert,
Quid hoc mihi scire confert,
Si sciens esurio?
Christus solet appellari,
Lapis scissus de altari,
Non manu sed forcipe,
Hoc est notum sapienti,
Sed praebendam requirenti
Nemo dicit: accipe.
Fudit aquam ter Helias,
Pater sanctus Isaias,
Trinitatem innuit.
Vidit Abram trinum chorum,
Ruth in agro Judaeorum
Trinitatem messuit . . . . .
Ergo quia tot oppressis
In studenda prava messis
Creditur plus aspera;
Ad romani sedem patris
Et ad sacrosanctae matris
Sum reversus ubera.
Turpe tibi, pastor bone,
Si divina lectione
Spreta, fiam laicus:
Aut absolve clericatu,
Vel fac ut in cleri statu
Perseverem clericus.
Dulcis erit mihi flatus
Si praebenda muneratus
Reditu, vel alio
Vivam licet non abunde,
Saltem mihi detur unde
Perseverem studio.

[1]) Mint pl. **Vic** és **Vaissette** atyák a *Hist. de Languedoc*-ban.

reket, kik az ó-szövetség tekintélyét s a házasság szentségét meg támadták. A franczia és angol királyok Saint-Chrysogone Pétert, mint követet, és sok püspököt küldöttek Toulouseba az eretnekség kiirtása végett (1178), mellynek hirdetőjét, Mauran Péter lovagot börtönre vetették, miután pedig megtért, bünbánatul Jerusalemben három évig szegények körül tétettek vele szolgálatot. III. Sándor a III. lateráni egyetemes zsinaton átokkal sujtá az eretnekeket, kik Guascogne, Alby s Toulouse vidékén catharok, patarinok, poplicánok s más név alatt ismertettek.

Uj szerzetek. — Karthausiak. — Cisterciek. — Premontreiek.

Ezen különféle eretnekek ellen használtatott fel a szerzetesek s különösen az ujon alapitottak buzgalma. A XI. század vége felé több uj rend alapittatott, u. m. a Jó Emberek szerzete Limousineban, Thiers István auvergnei nemes által (1076), ki halála után annyi csodát müvelt, hogy az uj prior a csodákkal felhagyni kényszerité öt, miután ugymond az uj rend nem akar hiressé lenni. Kölni Brunó, jeles hittudós a Dauphinéban a Karthausiakat alapitotta (1084) igen szigoru rendszabálylyal, melly még a beszédet is tiltotta, hogy minden idő imára s könyvek másolására fordittassék. Már láttuk, mikép sz. Benedek rendszabálya előbb Aniani Benedek által, utóbb a clunyi rendben reformáltatott, ez utóbbi azonban olly gazdaggá lett, hogy apátját sz. Bernárd ötvennél több ló kiséretében látta [1]). Azért is sz. Robert, a Molêmesben alapitott apátságból a Dijon melléki Citeaux pusztába vonult (1098), hol a benedeki rendszabályt egész szigorában megujitá s növendékeket sem vett föl. A fekete öltönyt fehérrel cserélte föl s az eredeti rendeltetés szerint munkára kötelezte társait; s mig más szerzetek a püspöktől függetlenekké kivántak lenni, a cisterci teljes önalávetést igért. A cisterciek kevés idő alatt ezernyolczszáz férfi és ezernégyszáz női kolostort számláltak.

Tetszett a citeaux-i szigor sz. Bernárd komoly, szemlélődő lelkének, miért is oda vonult s szent élete által olly hirre emelte ama zárdát, miszerint az csakhamar szük lett, s Bernárd egy másik monostort alapitott Clairveauxban (Clara vallis) (1115), mellynek ő maga, a huszonötéves Bernárd, volt első apátja. A puszta erdő csakhamar müvelt térré lön, és hemzsegett csendesen dolgozó mun-

[1]) *Mentior si non vidi abbatem sexaginta equos et eo amplius in suo ducere comitatu . . . Omitto oratorium, immensas altitudines etc. etc.* — t. IV. p. 33. edit Mabillon.

kásoktól s példányképévé lett a másutt nagy számmal szaporodott monostoroknak.

Champeaux Vilmos tanitója, utóbb ellenese Abailardnak, rávette VI. Lajost, hogy Párizs mellett marseillei sz. Victor tiszteletére apátságot épitsen, mellynek szerzetes kanonokjai tanitással foglalkoztak. D' Arbrisse Robert, ki ékesszólását leginkább a rosz nők megtéritésére használta fel, Poitouban, Fontevraud völgyben két, benedekszabályu monostort alapitott. Premontrében a laoni püspök, sz. Norbertnek, V. Henrik császár káplánjának s utóbb magdeburgi érseknek segélyével a premontréi rendet alapitá (1120), melly a leghiresebbek egyikévé lett.

Alázatosak (Humiliati).

Azon milánóiak, kik a császárrali harcz alatt fogságba estek s Németországba hurczoltattak, fogadást tettek szüz Máriának, hogy ha haza juthatnak, neki szentelendik fel magukat. Visszanyerve szabadságukat az Alázatosak rendét alapiták (1196), és saját házában, de magánosan s ájtatos gyakorlatok közt élt mindegyikök, hamuhintett durva ruhát viselve. Sok utánzóra találtak, mig végre házat vásárolva, oda gyültek össze ünnepek alkalmával ájtatoskodni. A nők, férjeik példájára szintén magányba vonultak. Szent Bernárd rendszabályt adott az Alázatosaknak, kik is akkor nejeiktől egészen különváltak, s a lelki gyakorlatokon kivül posztót készitettek s kereskedést üztek. Utóbb Meda János, ki őket Comoba vitte át, tökélyesbitette a rendet, némellyeket papi méltóságra léptetett elő s minden háznak egy-egy prépostot adott. A már emlitett kereskedés s posztókészités e rendet igen gazdaggá tette.

Az Altopasció rendnek Toscánában az utasok védelme s beszállásolása s utakat s hidakat épitni volt rendeltetése [1]). Egy jó remete Parmában a Taron épitendő hid jó karban tartására alakitott egy társulatot [2]). Normandiában meg egy templomépitő társulat alakult, mellynek tagjai korán reggel egybegyülve, megáldoztak, kibékültek elleneikkel s elnököt választva munkához fogtak [3]).

Rabszolgákat kiváltó rend.

Matha János, provencei nemes, szánván a szerencsétleneket, kik a hitetlenek rabszolgaságába estek, egyesülve Valois Bódoggal egy rendet alapitott (1199), melly a rabszolgák kiváltására koldult

---

[1]) **Lamy**, *Mem. eccl. florent.* I. k. 506. l.
[2]) **Affo**, *Stor. di Parma.* II. k. 249. l.
[3]) **Depping**, *Expéd. marit.* II. k. 209. l.

pénzt, s mellyet III. Incze Trinitariusok (Ordo de redemtione captivorum) neve alatt megerősitett [1]). Bámulatos egyesülése a bünbánatnak a szeretettel, s mégis a philanthropiával kérkedő forradalom (1789) ezt sem kimélte meg.

Nolasco Guido, languedoci nemes, ugyanezen czélra alapitá Asszonyunk (B. Mariae Virg. de Mercede) rendét (1230), mellyet IX. Gergely megerősitett s melly leginkább Spanyolországban, aztán meg Amerikában is virágzott.

Montpellier Guido is nagyszerü kórodát állitott fel honában, s a Szentlélekről czimzett kanonokok laicus rendére bizta azt, melly nem sokára Rómában s másutt is házakkal birt. Midőn III. Incze a di Santa Maria in Sassia kórházat alapitotta vagy megnagyobbitá, ama szerzeteseket hozta oda be (1204), egyenesen a beteg-ápolás fogadalma mellett, és hogy néhányan közölök papok legyenek. Az Olasz, Angol- s Magyarországban szedett alamizsnák a római, a másutt gyüjtöttek pedig a montpelliéri kórodára fordittattak.

Serviták.

Heten a florenczi előkelő urak közől, kik Szüz Mária társulatának tagjai voltak, megintetvén álmukban, hogy a világról mondjanak le, szétosztották a szegények közt minden vagyonukat, maguk pedig szőrruhába öltözve, Mária szolgáinak (Servi B. Mariae Virginis) nevezték magukat s megnyitották Florencz mellett Senario hegyén az első servitakolostort (1232).

Később IV. Sándor a kolduló remetéket egy rendbe egyesité sz. Ágoston Remetéinek neve alatt (1256).

Elhallgatom az egyházi lovagrendeket, mellyekről másutt beszéltem (IX. könyv. 5. fej.) s csak a karmelitákat emlitem, kiket a calabriai Berthold Kármel hegyén Syriában, hol a hagyomány szerint Illés élt, szigorú rendszabályokkal alapitott (1160), s kik utóbb Cyprusba vitettek, honnan Európában is elterjedtek.

Elégnek tartván ennyi szerzetes rendet III. Incze, megtiltá többnek alapitását; ám mégis alatta jött még létre kettő, melly az elsoroltakat elhomályositá, a minoriták és praedicatorok rende tudnillik.

Sz. Ferencz.

Bernardone Péter, assisii gazdag kereskedő nejének megpa-

---

[1]) Fogolykiváltó, aztán szamárrendnek is neveztetett, mivel szamarakon jártak; végre maturinoknak is hivattak, mivel első házuk Franeziaországban sz. Maturin kápolnája mellett épült.

rancsolta az angyal, hogy gyermekét egy istálló szalmáján szülje meg. Igy született János (1182), ki a boltbajövő francziákkal társalogva ugy megtanulta ezek nyelvét, hogy Francesconak (franczián) neveztetnék el. Ifjuságában életrevaló, vig czimbora s jó költő volt; huszonöt éves korában azonban magába tért s eladván mindenét, a pénzt egy paphoz vitte, ki midőn el nem fogadná a kincset, Ferencz azt az ablakon dobta ki. Atyja őrültnek tartá a fiut, ki elhagyva őt, szegénységben ájtatos életre adta magát. A benedekrendüektől az assisii térségen egy Portiuncula nevü kápolnácskát kapott, mellyet ujból épitvén fel, megalapitá egyszersmind szerzetének első monostorát (1208), mellynek tagjait alázatosságból Kisebb szerzeteseknek (fratres minores) nevezett és rendszabályul hagyta meg a szegénységet, a betegek s bélpoklosok ápolását, az élelmet munkával és koldulással keresni.

Szent Ferenczet különösen a szeretet jellemzi, mellyet ő az emberen kivül minden teremtményre kiterjesztett; énekelve járdalt az erdőben; testvéreinek nevezte a madarakat s a Teremtő dicséretére hivta fel őket; a fecskéket, mellyek neki nővérei, kéri, hogy mig szónokol, ne csicseregjenek; neki testvére a hamu, nővére a légy [1]). A tücsök éneklése Ferenczet Isten dicséretére buzditá; a hangyáknak szemökre veté, hogy tulságosan gondoskodnak a jövőről; kitérité az utból a férget, melly ott eltapostathaték; a méheknek télen mézet hordott; megmentette az üldözött nyulat és gerlét; eladja köpenyét, hogy a mészárostól egy juhot kiváltson; karácsonkor a szamarat és ökröt szokottnál jobban kivánta elláttatni. Meghagyta, hogy minden monostorban egy szép virágkert ápoltassék, hogy az Ur a szép virágokban is dicsértethessék.

A szeretetnek ezen teljét költeményekbe önté, mellyek eredetiek, mint ő maga; mellyekben a régiségnek semmi emléke, hanem minden a szivnek élénk ömledezése, a végetlen szeretet rohama; ő volt az első, ki az olasz nyelvet hymnusokra használta; első tanitványainak egyike, frà Pacifico, II. Fridriktől költői babérral diszittetett.

Felettébb gyarapodni látván Kisebb-szerzetcseinek számát, Ferencz rendszabályt ohajtott nekik adni, s midőn e gondolattal fog-

---

[1]) *Fratres mei aves, multum debetis laudare Creatorem .... sorores meae hirundines .... Segetes, vineas, lapides et silvas, et omnia speciosa camporum, terramque et ignem, aerem et ventum ad divinum monebat amorem, omnes creaturas fratris nomine nuncupabat, frater cinis, soror musca.* **Celano Tamás** sz. Ferencz tanitványa; *Acta Ss. octobris* és *Fioretti di san Francesco.*

lalkoznék, éjszaka egyszer ugy látszott neki mintha három falat kenyeret szedett volna össze, mellyet éhes szerzetesek közt kelle szétosztania. Attól félt, hogy elveszti kezéből ama falatokat, midőn egyszerre illy megszólitást hallott: Csinálj belőle ostyát, s adj belőle annak, a ki tápot kiván. Megcsinálta az ostyát s a ki ezt ájtatosan nem vette magához, bélpokol boritotta be. Ferencz elbeszélte a látást társainak s nem tudta azt megmagyarázni; másnap azonban, imája közben az égből illyen szózatot hallott: Ferencz! a kenyérfalatok az evangelium szavai, az ostya a rendszabály, a bélpokol a gonoszság.

Egy hegyre vonulván tehát két társával, kenyeren és vizen böjtölve, leiratta rendszabályát ugy amint azt neki a Szentlélek sugalta. Kezdete ez: A Kisebb-szerzetesek szabályai: szemelőtt tartani az evangeliumot, engedelmességben, minden birtok nélkül, és szüzeségben élni. A ki a rendbe lépett, el kelle adnia mindenét a szegények javára s egy szigorú próbaévet állani ki a fogadalmak tétele előtt. Az elüljárók szolgáknak neveztettek; Kisebb szerzetesek (Fratres minores) lévén mindnyájan, vetélkedtek az alázatosságban s megmosták egymás lábait. A ki mesterséget tudott, folytathatta azt, élelme megkeresése végett, a ki nem tudott, koldulni ment, de soha sem pénzt. A szükségeseken kivül maga a rend sem birhatott semmivel. A tagok hivatása leginkább a szegények, számkivetettek, koldusok és bélpoklosok ápolása. A ki beteg lévén türelmetlen, vagy orvosszereket sürget, méltatlan a szerzetes névre, mivel többet gondol testével, mint lelkével. A ki asszony után talál járni, rögtön kergettessék el. Utra még botot se, csak ruhájokat vigyék, s ha tolvajra akadnak, hagyják magukat kifosztatni. Szentbeszédet csak az arra felhatalmazottak tarthatnak s igérniök kell, hogy minden világi tudományt kerülve, tisztán az egyház tanait hirdetendik. Egy, az összes tagoktól választott főkormányzó Rómában székeljen, egy tanácscsal, s tőle függjenek a tartományi főnökök (provincialisok) s a házelüljárók. A káptalan-gyüléseken részt vesznek a tartományi főnökök, a házelüljárók s a minden monostor szerzetesei által választott követek. Minden szerzetközség évenkint egyszer káptalant tart; az olaszhoni főnökök minden évben, az Alpeseken és tengeren túliak minden harmadik évben gyülnek össze.

III. Incze, kitől Ferencz, személyesen megjelenve nála (1210), a rend megerősitését vagyis azon engedélyt kérte, hogy prédikálhasson, koldulhasson és semmit se birhasson, eleinte az emberi erőt

felülmulónak tartván a rendszabályt, tagadólag felelt; de miután álmában Lateráni sz. János egyházát ingadozni s már-már dőledezni látná, midőn azt két férfiu, egy olasz és egy spanyol vagyis assisii Ferencz és Guzman Domonkos megtámasztotta, a rendet előbb szóval, a lateráni IV. zsinaton pedig ünnepélyesen megerősité (1215).

Négy évvel a megerősités után Ferencz, vagy, mikép hivatott, a szeráfi atya, csak Olaszhonban ötezer szerzetest számlált, kik utóbb annyira megszaporodtak, hogy bár a reformatio fél Európát protestánssá tette, a tagok száma a franczia nagy forradalom előtt mégis hétezer monostorban, száztizenöt ezerre ment. Tagjai voltak ezek olly köztársaságnak, mellynek széke volt az egész világ, polgára mind az, ki a szigorú erényre adta magát; mezitláb az akkori szegények módjára öltözködve, a népek nyelvein beszélve elterjedtek mindenütt, ugy beszélve a néphez, mikép ez magához beszéltetni kivánt, erővel, megindulva és megindítva, sirva, nevetve, gúnyolva és feddve.

Maga a szent alapitó, ha valamiképen megszegné a böjtöt, kivánta, hogy végig hurczolják őt az utczákon, verjék s kiabálják utána: Ime, ime itt a torkos, ki tyuk hussal lakik jól, midőn ti nem is tudjátok. Karácsonkor valóságos istállóban prédikált, hol jászol, széna, szamár és ökör is volt; midőn a Bethlehem szót kimondta bégetett mint a bárány, Jézus nevének kimondása után pedig nyalta ajkait, mintha valami édesség lett volna rajtok. Élte utolsó éveiben testén Krisztus sebeinek bélyegeit viselte.

A hol dühöngő haragot látott, közbevetette magát szeretetteljes szavával. Hallván, hogy az assisii hatóság a püspökkel meghasonlott, oda küldte szerzeteseit az ő Nap-dalának éneklésére, mellyhez akkor ezen versszakot toldotta: Dicsérve legyen az Ur azok által, kik szeretetéért megbocsátnak egymásnak és eltürnek szenvedést és sanyaruságot. Boldogok, kik békével maradnak, mivel meg fognak koszorúztatni a Magasságbeli által. Elérte a czélt, kibékitette a haragvókat. „Az 1222-i N. Boldogasszony napján — irja Tamás, spalatrói archidiacon, — mint bolognai tanuló, prédikálni hallottam Ferenczet a községház előtti téren, hol majdnem az egész város összegyülve állott. Beszéd kezdetében az angyalokról, emberekről és ördögökről szólt. A mit a szellemekről beszélt, olly jó volt, hogy a jelenvolt tudósokat bámulat fogta el, hogy egy tudatlan egyszerü ember illy jeles nézetekkel bir. Egész beszédének czélja azonban oda ment ki, hogy az ellenségeskedést megszüntesse

s békülséseket hozzon létre. Piszkos ruhája, külseje megvetni való, tekintete hitvány volt bár, az Isten mégis annyi hatályt adott szavainak, miszerint sok nemes család, mellyek egymás közt makacs, vérengző ellenségeskedést folytattak, hajlandó lett a kibékülésre [1])."

Klárát, az assisii nemes urnőt annyira meghatotta Ferencz beszéde, hogy elhagyná a világot s a ferenczi rendszabály szerint a Klára-apáczákat (Klarissákat) alapitná (1213).

Nem tudván Ferencz meghatározni, mi legyen üdvösebb: imádkozni-e vagy az Isten igéjét hirdetni, tanakodék e fölött Klárával és frà Silvestróval, kik midőn a prédikálásnak előnyt adnának, — Ferencz ugrált örömében s Rómába menvén, engedélyt kért a pápától, hogy apostolkodni mehessen, téritéseket s vértanuságot keresve. Elzarándokolt tehát Spanyolhonba, Berberiába, Egyiptomba, mint vérszennyezetlen keresztes, kinek harczi jelszava: Béke veletek! Afrikába épen akkor jött, midőn a keresztesek Damiettát ostromolták, s bemutatván magát Meledinnek, előadta ennek az evangeliumot, versenyre hivta fel az összes musulman tudorokat s ajánlkozott, hogy tanitmánya igazságának bebizonyitására égő máglyán tánczolni fog. Meledin meghallgatta őt s meg nem tért, s vértanuvá sem tette Ferenczet.

Szerzetestársaihoz, kiket az istenige hirdetésére küldött el, igy szólt: „Az Ur nevében, menjetek párosával alázatosan és szerényen; különösen reggelenkint a legmélyebb hallgatással menjetek, szivetekben imádva az Istent. Ne beszéljetek haszontalan dolgokról, utban is alázatosan s szerényen viseljétek magatokat, mintha remetelakban vagy cellában volnátok; mert akárhol legyünk is, mindig cellánkban vagyunk, melly a mi testünk, midőn a lélek remete, melly benne lakik, hogy ott imádkozzék s Istenről elmélkedjék. Azért ha a lélek ezen cellában nem nyugodt, a külső cella semmit sem használ a szerzeteseknek. A nép előtt ollyan legyen viseletetek, hogy akárki lát vagy hall titeket, dicsérje a mennyei Atyát. Mindenkinek hirdessétek a békét, de inkább szivetekben, mint ajkaitokon hordjátok azt. Ne adjatok haragra, vagy botrányra okot, hanem eszközöljétek szelidségtekkel, hogy mindenki hajlandó legyen a jóságra, békére s egyességre. Mi hivatva vagyunk gyógyitni a sebesülteket s jó utra téritени a tévelygőket; sokakat ördög szolgáinak fogtok látni, kik utóbb Jézus tanitványai lesznek."

Portiunculája számára az égtől s a pápától minden adomány nélkül nyerhető bucsú engedélyét kérte ki, melly is a hiveknek min-

[1]) Ap. **Joh. Lucium**, *De regno Dalmat.* p. 338.

den évben augusztus másodikán ünnepélyesen hirdettetett ki, a mikor nagyszámu népség csődült össze a boldog környékről a dijtalan malaszt fogadására. — A ki tehát képes nem egyedül Voltaire szobájába és Rousseau szigetére zarándokolni, az meghatva fogja fölkeresni a halmokat és tavakat, mellyek az annyi jámbor emlékkel teljes, gyönyörü völgyet körülveszik; és a magasztos Maria degli Angeli egyházban, melly a szük cella fölé emeltetett, emlékeül a szegénységnek és nem a fényüzésnek, mint sok más egyház, töredelmesen elmélkedendik a szentségről és a hatalomról, melly ama cellából áradott ki.

A szegénységet pontosan megtartották Ferencz szerzetesei; és Egyed atya, hogy Rómában élhessen, fát vágott s eladta azt. Azért a nép a ferenczeseket mindenütt harangzúgás közt s olajágakkal fogadta. S nem csoda, ha a kolduló szerzetek a többinél nagyobb befolyást gyakoroltak a népre, minthogy megosztották ezzel mindennapi kenyeröket s minthogy a nép tisztelni tudja az önkénytes áldozat által szerzett függetlenséget.

Ferencz negyvennégy éves korában meghalt (1226), s ha hibát követett el rendszabályában, az nem volt más, mint, hogy igen sok embert hitt képesnek a legfőbb tökélyre eljuthatni. Akkor csakugyan a legmagasb lelkeknek két ut között kelle választaniok, azaz: vagy a hitszegés- s kegyetlenségben fetrengő világ zajába merülni, vagy hátatforditva a világnak, szent magányba vonulni. Kitüntek a világ fiai között Etzelin, Salinguerra és Buoso da Dovara; a szent magány férfiai között pedig Ferencz, frà Pacifico s Paduai Antal: olly férfiak, kik magukra vállalák a papság terheit, annak előnyei nélkül, s alázatos szegénységökkel ellentétet képeztek a papság fényüzésével szemben, melly egyike volt az akkori társadalom csapásainak s az eretnekek egyik legerősb támaszát képezé.

Épen a papság kicsápongásainak fékezésében már kifáradtak s elcsüggedtek volt a pápai követek Montpelliérben (1205), midőn a spanyol püspök, Diego de Azebedo, hosszu utazásából oda érkezve, az egyház sanyargatásairóli beszéde közben igy szólt: A ki sikert akar, le kell tennie a külfényt, és gyalogjárva, a szónoklással szegény s szenvedésteljes életet párositni. E tanács kevésbbé keresztény lelkeknek visszatetszett volna, de a jelenvoltak, érezve, mennyire méltán vettetik szemökre az egyháziaknak a gazdagság, a szerint tettek, a mit a püspök mondott; ki maga elbocsátván kiséretét, s több ciszterci apáttal egyesülve,

alázatos külsővel mentek szét a városokba szóval s példával segitve elő a hivek épülését.

Sz. Domonkos 1170–1221.

Emez első tüz kialudt; két év mulva vagy beleláradva vagy mással elfoglalva, felhagytak a példás élettel; csak maga Domonkos állott helyt, ki Calahorrából (Ó-Castiliában) a hires Guzman spanyol családból való s az osmai székesegyház kanonokja volt, hol a püspök sz. Ágoston rendszabályát hozta volt be. Francziaországba hozatván Domonkos sirva látta a languedoci vallástalanságot, s hogy vannak várak, mellyekben az Ur teste harminczhárom év óta nem szolgáltatott ki s a gyermekek nem kereszteltettek meg. E bajon segitendő, az osmai püspök Montrealban egy nőzárdát alapitott a leánygyermekek nevelésére; Domonkos e zárdára mindenét odaadta; s semmije sem lévén, midőn egy nő azt mondá neki, hogy, ha eretnek hitsorsosait odahagyja, nem lesz miből élnie, Domonkos, hogy a nőnek tartásdijt adhasson, rabszolgának akarta magát eladni; valamint egy más alkalommal egy szegény nőnek testvérét hasonló önfeláldozással a saracenektől akarta kiváltani.

Jutalmul e buzgalomért gúnynyal illették, sárral dobálták, szemeibe pöktek, mit ő nem csak türelemmel, hanem örömmel viselt el. Olly helyen haladván el egyszer, hol tudta, miszerint az eretnekek lesik őt, vidáman énekelt, s midőn kérdeztetnék tőlük: „Nem félsz a haláltól? ha megfogunk, mit csináltál volna?“ felelé: „Kértelek volna, ne öljetek meg rögtön, hanem lassu tagcsonkitással hosszabbitsátok kínaimat; hogy mutassátok meg levágott tagjaimat, aztán kiszúrva szemeimet, hagyjátok törzsemet vérében fetrengni, hogy a hosszabbitott kín a vértanuság szebb koszorúját szerezze meg nekem.“

A szenvedés és szeretet ezen szomjával egy uj rend alapitásáról gondolkodott; olly rendről, melly ne a magányba vonja a lelkeket, mellyek ráunva az igaztalan világra, imádkozni, dolgozni, engedelmeskedni s a világból számüzött más erények gyakorlására sietnek; hanem, melly az isteni tudomány hirdetésére s apostolkodásra hivatva, hatással legyen a társadalomra. Rómába megy tehát s legyőzi a pápa ellenszegülését, ki végre az ő rendét, a Hitszónokok (Predikátorok) rendét megerősité (1216 decz. 22).

Ezt nem lehet zárdai rendnek tekinteni; miután az elüljáró a tagokat a szegénység, szüzeség, s engedelmesség fogadalmán kivül minden más szabály alól fölmentheti; kik is ekkép a közös élet erejét a külső cselekvés szabadságával egyesitik. A tartományokra osz-

tott rendet egy főkormányzó igazgatja, a tartományokat a provincialisok, az egyes házakat a szerzetestársaktól választott s a provincialistól megerősitett elüljárók kormányozzák. A tartományi kormányzót a házelüljárók s a szerzetestársak követei nevezik ki, a főkormányzó pedig, kit szinte a házelüljárók s minden egyes tartomány követei választanak, megerősiti. Olly jeles választási rendszer, melly hat század multával is követésre méltónak találtatik. Csak alamizsnából kell vala élniök, vagyis létök azon kegyeleti becsüléshez vala kötve, mellyet a néptől kiérdemlendettek; s csak IV. Sixtus alatt lettek birtokosokká.

Öt évvel a rend megerősittetése után Domonkos meghalt, nyolcz tartományt hatvan házzal hagyva hátra; 1277-ben ez utóbbiak száma négyszáztizenhétre ment; ezután elterjedtek mindenütt, nem szükségelvén egyebet egy háznál, egy templomnál s egy temetőnél. Midőn a hollandok a XVII. században a legvégsőbb Grönlandba hatottak, mennyire meg voltak lepve, midőn ott egy már régen fennállott domonkosi monostort találtak! IV. Incze 1253-i jul. 23-áról igy ir: Salutem et benedictionem apostolicam nostris caris filiis, fratribus Praedicatoribus, qui praedicant in terris Saracenorum, Graecorum, Bulgarorum, Cumanorum, Aethiopum, Syriorum, Gothorum, Jacobitarum, Armenorum, Indianorum, Tartarorum, Hungarorum et aliarum nationum infidelium in Oriente. XXII. János 1325-ben ama rendnek egy különös társulatát erősitette meg, mellynek tagjai Jézus Krisztust hirdetve a hitetlenek közt utazgattak. Penafort Rajmund Murciában és Tunisban két házat alapitott, mellyek egyszersmind a keleti nyelvek tanhelyeiül szolgáltak; az ő kérelmére irta aquinói sz. Tamás a Summa contra Gentiles; a florenczi Accoldo az arabok tévelyei ellen ezek nyelvén, Rajmund Márton pedig Summáját a Korán ellen.

A mindenfelé elterjedt két uj rend, a ferenczesek tudnillik s a domonkosiak csodálatot gerjesztettek s a kor legnagyobb férfiainak rokonszenvét tudták megnyerni [1]). Domonkos tanitványaiból fölemlitjük Renoldót, az egyházi tudományok párizsi tanitóját; Rolandót, a cremonai orvost, ki mint a bolognai tanodák igazgatója a párizsi egyetemhez a hittudomány tanitására ment el; Monetát, a hires ta-

[1]) Dante sz. Tamás és sz. Bonaventura által magasztaltatja a rendalapitókat a *Paradicsom* X. s XI. énekében.

nárt, Beauvais Vinczét, a két bibornokot: Saint-Cher Hugót és Susai Henriket, kik a szentirás Egyeztető könyvének (Concordantia) s a Summa aurata-nak szerzői; végre Aquinói Tamást, a középkor legnagyobb bölcsészét. Szent Ferenczhez társultak Pacifico, a koszorús költő; sz. Egyed, Cortonai sz. János és Paduai sz. Antal, kit IX. Gergely a két szövetség szekrényének s a szentirás leltárának nevezett. Később fénylettek a rendben Scotus, Baco Roger, a tudomány megujitója és azon szent Bonaventura, ki épen a monostor tálait öblögette, midőn a bibornoki kalap meghozatott neki.

Erzsébet, a magyar herczegnő, sz. Ferencz női kolostorába vonult, visszautasitva II. Fridrik kezét, ki igy szólt: Haragudnám, ha embernek adott volna fölöttem előnyt; de mit tehetek, ha Istent tette elömbe? Ágnes, a cseh herczegnő is visszautasitja a császár és a magyar király kezét s szent Klára szegénységét választja, ki neki lélekemelő szavak kiséretében övkötelet, cserépcsészét s feszületet küldött. Ilona a portugali király nővére, a castiliai király két leánya, Izabella szent Lajos franczia király nővére, ugyanezen király özvegye, aztán Salome Galizia királynője, ennek unokája Kunigunda lengyel herczegnő, s Erzsébet portugali királynő, végre számtalan gróf és herczeg-kisasszony a Klarissák öltönyét vették fel. Azalatt Márgit, Cortona botránya, a bünbánat tükrévé lesz; Viterbói Róza, a tizenhét éves lányka, II. Fridrik üldözését s a nép bámulatát vonja magára.

A zsarnokok is észrevették e szellemi hatalom reformját, melly behatott a társadalom minden rétegébe; azért kiált fel Petrus de Vinea: „A ferenczesek és domonkosiak nagy haraggal ellenünk keltek; nyilván roszalták életünket, társalgásunkat; megdöntötték jogainkat és semmivé tettek minket....“ [1]).

Midőn II. Fridrik az olasz szabadság aláásására még a saracenokat is behivta, ellene keltek a szerzetes szentek. A saracenok, elárasztván Spoleto völgyét, megállapodnak Assisi falai alatt: ekkor San Damián apáczái jajveszékelve körülállják betegen fekvő anyjokat, sz. Klárát; ez felkel, megragadja a monstranczját, leteszi a templom küszöbére s előtte térden állva, a musulmanok szemeláttára, a város megszabadulásaért könyörög: és felülről egy szózat hallatszott, biztositó az ima sikerét; a hitetlenek futásnak eredtek. Ezen

[1]) Ep. 37. lib. I.

esemény emlékére sz. Klára monstrancziával kezében rajzoltatik [1]).

Sajnos, hogy fenn nem maradtak e szerzetesek társadalmi hitszónoklatainak töredékei, azon szerzetesektől, kik ma már igazában fel sem fogható hivatással, jártak a békét terjeszteni és a malaszt harmatát a sokaságra árasztani, olly szónoklatokban, mellyek összes rhetorikája a szeretet volt, s mellyektől távol maradt minden, mi lelkiépülésre nem szolgálhatott. Fennmaradt ugyan néhány erkölcsi s dogmaticus beszéd, de ezek csak a scholastica rideg száraz terményei, mellyek hatását meg nem fejthetjük, ha csak meleg, lelkes, meggyőző előadást nem képzelünk hozzájok.

Ám a kevésben is, mi fennmaradt, ha nem a multnak megvetésével s az alak bálványozásával vizsgáljuk azt, nem csekély tudomány s érzelmi gazdagság nyomaira találunk. Szent Antal (1195—1231) mondá: „A jó hitszónok Zakariásnak vagyis az Ur emlékének fia; mindig lelkében kell tartania Jézus Krisztus szenvedésének emlékét. Róla kell álmodnia a szerencsétlenség éjén; vele ébrednie föl a szerencse reggelén, és akkor az Isten Igéje beléje száll, Igéje a békének s életnek, Igéje a malasztnak és igazságnak. Oh áldott szó, melly meg nem repeszted, hanem megittasitod a sziveket! Oh édességgel teljes szó, melly a szenvedő lelkek mélyébe boldog reményt öntesz! Oh a szomjas lelkeket felüditő szó! [2])."

Másutt ismét Illéssel hasonlitja össze a hitszónokot: „A hitszónok Illés, kinek Kármel hegyének tetejére vagyis a szent élet legfőbb pontjára kell érnie, s ott szereznie a tudományt, melylyel beszédéről minden haszontalant és fölöslegest, titokszerü szabatossággal lenyirbáljon. Alázatból és mivel saját nyomorú voltát emlékben tartja, földre borul, térdei közé rejti arczát, jeleül régi bünei fölötti mély töredelmének. Illés igy szól szolgájához: Eredj s nézz a tenger felé! e szolga a hitszónok teste, mellynek tisztának kell lennie, és folyvást a bünbe merült világ felé tekintenie s szavaival verdesnie azt; hétszer tekintenie vagyis mindig hitünk hét fő ágazatáról elmélkednie, u. m. a megtestesülésről, a kereszténségről, a kínszenvedésről, feltámadásról, a Szentlélek eljöveteléről s a végső ítéletről, melly a gonoszokat az örök tüzbe küldendi. Hetedik tekintetre a hitszónok a tenger mélyéből egy fellegecskét látand emelkedni, melly nem más mint a bünös lelkek mélyében a töredelem s

---

[1]) **S. Antoninus**, *Vita S. Clarae* c. 14.

[2]) *Sermones s. Antonii*, Párizs 1641, 105. l.

bánat indulata; az isteni malaszt ezen nyoma az ember szivének mélyébe hat, elfojtja árnyával a földi dolgok szeretetét; majd rá jő a gyónás szellője, melly kitépi a bünnek legmélyebb gyökét, mig végre az elégtétel eseje megharmatozza s megtermékenyiti a földet. Igy müködik a jó hitszónok.... De szerencsétlen az, kinek szónoklata ragyogó, dicső, tettei pedig szégyenteljesek!“ [1]).

Illy módon mindig tényhez vagy szentirási példázathoz köti tanitását, a hasonlitásoknál, távol a szónoklattan szabályától, melly szerint azokat csak röviden érinteni s rajtok gyorsan áthaladni kell, megáll s kedve telik bennök, nem feledve, hogy néphez beszél, mellynek szivébe leginkább a képek hatnak. Aztán a papságnak s püspököknek korán sem tömjénez, hanem megrója s feddi azok kicsapongásait bátran, és az orvos szeretetével [2]).

Azon Antal ez, kinek hallgatására, mint az egykoruak szokták volt mondani, a madarak össszesereglettek, a barmok odahagyták az abrakot, a halak a partra siettek; azon Antal, ki Etzelin zsarnok ellen a vallás és emberi szabadság nevében óvást tett; melly rettenetes Etzelin remegett a szent férfiu előtt s bevallá, hogy jobban fél a ferenczesektől, mint a világi hatalmasaktól [3]). Midőn Antal az életből kiszólittatott, Paduában a kis gyermekek az utczán szaladgálva kiáltozának: Sz. Antal meghalt; s midőn sirját sz. Bonaventura kinyitotta, mindent elhamvadva, de a nyelvet érintetlenül találta. Paduában, hol a müvészetek, ugylátszik, templomának vetélyes ékesitése végett látszottak föléledni, egyszerüen il Santo (a Szent) a neve.

Mint szegények, bünbánók, a népnek barátai, a zsarnokságnak ellenségei, a tudomány és jóság tükrei, nem csoda, ha nagy behatást szereztek maguknak a ferenczesek és domonkosiak, s hogy a Szentszéknek legerősb támaszaivá lettek. Akárhová mentek, gyóntathattak s hitszónokolhattak; minden lelkésznek át kellett engednie a szószéket; a nép szivesen hallgatta őket, kikérte tanácsukat s megosztá velök falatkenyerét. A megtartóztatás s önmegtagadás meghatotta az embereket, kik az áldozatban szeretetet, a szeretetben erényt ismertek fel.

---

[1]) *Sermones S. Ant.* p. 335. 336.

[2]) U. o. 241. 261. 239. 328. 329. 335. — L. még **Chauvin**-től: *Hist. de saint François.*

[3]) *De fratribus Minoribus Ezzelinus plus timebat in suis factis, quam de aliquibus aliis personis in mundo.* **Rolandin**, p. 279.

Harmadrend.

Hogy annál mélyebben behassanak a társadalomba, a minorita ferenczesek egy harmadrendet (tertiarii) alapitottak világiakból, kik saját házukban, rendes foglalkozásaik mellett éltek s a ferenczrenddel csak némelly lelkigyakorlatok s az imakincsekbeni részesülés által voltak összekötve. Beléphetett e rendbe mindenki ezen négy feltét alatt: hogy visszaadjon minden elidegenitett birtokot; hogy felebarátaival tökélyesen kibéküljön; hogy megtartsa az Isten és egyház parancsait és a rendszabályt; a nőkre nézve megkivántatott, hogy férjeik nyilt vagy hallgatag beleegyezését birják; és hogy az egyetlen kötelék a szabad akarat legyen, a tagoknak kijelentetett, hogy a rendszabály megtartására halálos vétek terhe alatt nem kötelezteznek.

Ferencz tehát belátta volt, hogy a javitásnak a házi életen, a családon kell kezdetnie; számüzni törekedett a fényüzést s a nyervágyat, megszüntetni a szinházakat és a nyilvános játékokat; s kivánta, hogy a tulajdon körüli zavarok elkerülése végett mindenki végrendeletet csináljon; hogy a viszályok magán úton, vagy ha nem, tehát a természetes birák előtt egyenlittessenek ki; hogy fegyvert csak az egyház, vallás és haza védelmében [1]) lehessen viselni. Akarta, hogy a hivők, mikép valamelly pártnak vagy egyletnek, ekkép legyenek tagjai a vallási társulatnak, a nélkül hogy megszünjenek nők, apák, tisztviselők, püspökök, királyok vagy épen pápák lenni.

Szent Domonkos is alapitott még egy rendet, melly a hitvesi szüzeségen kivül az egyháznak az eretnekek által fenyegetett javai védelmét fogadta. Előbb Jézus Krisztus lovagsága, utóbb sz. Domonkos bünbánó szerzeteseinek nevét viselte. E rend szolgáltatott tiszteket és szolgákat a borzasztó spanyol Inquisitionak.

HATODIK FEJEZET.

Inquisitio. — Az albigensek elleni keresztes had.

Az Inquisitio — hitnyomozás — névnél, melly borzasztó ször-

[1]) *Impugnationis arma secum fratres non deferant nisi pro defensione romanae ecclesiae, christianae fidei vel etiam terrae ipsorum*; c. 7.

nyüségekre emlékeztet, miket az egyháznak akartak felróni, mindenekelőtt megjegyezzük, hogy sz. Domonkosnak abban semmi része sem volt; minthogy ő a vallásnak nem ráerőszakolására, hanem csak szabadsága vedésére alapitott rendet [1]); s most menjünk át a boldogtalan tárgyra.

Az egyházatyák a vallásszabadságot hirdették addig, mig az övék üldöztetett; de midőn látták, hogy e szabadsággal az eretnekek visszaélnek, úgy okoskodtak, hogy a tévely természeténél fogva türelmetlen és üldöző, és hogy mikép a testekben, ugy az értelmekben is az erősebb elnyomhatja a gyöngébbet; következéskép, hogy a tévelyek elnyomása az üldözés s csábitás zsarnoksága elleni törvényes védelem. Szent Ágostont, ki előbb a föltétlen vallásszabadság mellett küzdött, illy következtetésekre hozta a donatisták kicsapongása; de ő mégis a javitást s nem a halálbüntetést ajánlotta, jól tudván, hogy Isten nem akarja a bünös halálát, hanem hogy megtérjen és éljen.

A római jog a vallásügyekre is kiterjeszkedett; a császárok emlékezve, mikép ők egykor nemcsak az államnak, hanem a vallásnak is fejei voltak, azt hitték, hogy a törvénynek mikép a személyt és vagyont, ugy kell a vallást is védnie, s illy értelemben adtak ki rendeleteket, testi büntetésekkel adva azoknak érvényt. Az eretnekek ellen két rendeletet adott ki Constantin, egyet Valentinián, kettőt Gratián, tizenötöt Theodosius, hármat II. Valentinián, tizenkettőt Arcadius, tizennyolczat Honorius, tizet II. Theodosius, s hármat III. Valentinián; s mindezen rendeletek a törvénykönyvbe voltak iktatva s különféle büntetéseket határoztak, de halált csak ritkán, mivel ennek a püspökök ellenszegültek. Ezek határozták meg: eretnekség-e valamelly vélemény; a vizsgálat s itélethozás a világi hatóságot illette.

Igy álltak a dolgok a nyugati birodalom hanyatlásakor s illy gyakorlat folytattaték tovább is Keleten, mig Nyugaton, a népvándorlás után, az egyházi törvények megszegőjét a püspök az ő vegyes egyházvilági hatalma szerint büntette meg. Az eretnekség néha politikai engedetlenségnek tekintetvén erőhatalommal nyomatott el; igy Aribert, Milano érseke, bevevén az Asti melletti Monfort várat,

[1]) A spanyol cortesek 1812-ben, az inquisitioról tudósitásukban kijelenték, hogy Domonkos *az eretnekség ellen csak imát, türelmet és oktatást kivánt használtatni.* A szerencsétlen albigensek elleni hadban olly kevés része volt, hogy Hurter körülményesen irta azt le a nélkül, hogy szent Domonkost csak névszerint is felhozta volna.

a benne harczolt eretnekeket Milanóba hurczolta s megégettette (1028).

Miután a római jog tanulmánya fölélesztetett, támaszt talált abban mikép a zsarnokság, úgy az eretnekek üldözése, minden megemlékezés nélkül arra, hogy ama vad törvényszerüséget eltörölte a szeretet törvénye. Veresszakállú Fridrik zsinatot tartván Veronában III. Luciussal (1184), meghagyta a püspököknek, hogy az eretnekségről gyanus személyekről tudomást szerezzenek, különböztessék meg a vádlottakat, a meggyőzötteket, a bünbánókat s a bünbe visszaesőket; és hogy az eretnekségről meggyőzöttek, ha papok vagy szerzetesek, fosztassanak meg javadalmaiktól s adassanak át a világi hatalomnak, a gyanu alatt levők igazolják magukat s ha vissza esnek, bünhödjenek a törvény értelmében. IV. Ottó (1210) a gazarokat és patarinokat sulyos büntetéseknek vetette alá. II. Fridrik koronáztatásakor (1220) büntetésekkel fenyegeti az eretnekeket, megismétli a fenyegetést Paduából (1240) négy rendeletben, „használva a kardot, mellyet neki Isten a vallás ellenei ellen adott;“ s kivánja, hogy a nagyszámu eretnekek, kiktől különösen Lombardia hemzseg, fogassanak el a püspökök által és adassanak át a boszuló lángoknak, vagy metszessék ki nyelvök [1]).

Ugyanezen fejedelem a siciliai királyság törvényei közé is (1231) beiktatott egyet a patarinok ellen, panaszkodva, hogy Lom-

[1]) Dr. Höfler müncheni tanár *(Kaiser Friedrich II, ein Beytrag* stb. 1844) II. Fridriknek néhány, eddig kiadatlan leveleit teszi közzé; ezek egyike Gergely pápához, az inquisitióra vonatkozólag igy szól: *Celestis altitudo consilii, que mirabiliter in sua sapientia cuncta disposuit, non immerito sacerdotii dignitatem et regni fastigium ad mundi regimen sublimavit, uni spiritualis et alteri materialis conferens gladii potestatem, ut hominum ac dierum excrescente malitia, et humanis mentibus diversarum superstitionum erroribus inquinatis, uterque justitie gladius ad correctionem errorum in medio surgeret, et dignam pro meritis in auctores scelerum exerceret ultionem . . . Quia igitur ex Apostolice provisionis instantia, qua tenemini ad extirpandam hereticam pravitatem, potentiam nostram ad ejusdem heresis exterminium precibus et monitis excitatis; ecce ad vocem virtutis vestre, zelo fidei quo tenemur ad fovendam ecclesiasticam unitatem gratanter assurgimus, beneplacitis vestris devotis affectibus concurrentes, illam diligentiam et sollicitudinem impensuri ad evellandam et dissipandam de predictis civitatibus pestem heretice pravitatis, ut auctore D., cui gratum inde obsequium prestare confidimus, ac vestris coadjuvantibus meritis, nullum in eis vestigium supersit erroris, ac finitimas et remotas quascunque precipue fama partes attigerit, inflicta pena perterreat, et omnibus innotescat, nos ardenti voto zelare pacem Ecclesie, et adversus hostes fidei et ad gloriam et honorem matris Ecclesie ultore gladio potenter accingi. Dat. Tarenti XXVIII. febr. Indict. IV.*

bárdiából, hol legtöbben voltak, nagyszámmal hatottak be Rómába, sőt Siciliába is [1]); s üldözésökre a reggioi érseket s Principato Richárd marschallt küldé el.

A császári rendeletek példájára s tekintélyére támaszkodva, különböző városok határozatokat hoztak az eretnekek ellen s halálra üldözék azokat. Milanóban rendeltetett: „hogy minden embernek szabadságában álljon megfogni minden eretneket; továbbá, hogy az eretnekek házai leromboltassanak s az azokban találtató javak elárveréztessenek“ [2]). Az érsek, Settala Henrik, ki hitnyomozással volt megbizva, j u g u l a v i t h a e r e s e s, mint siriratában olvasható, de a polgárok által elkergettetett. Oldrado da Trezzeno podestának még ma is megvan Milánóban lovagszobra, mellynek feliratában olvasható: C a t h a r o s, u t d e b u i t, u x i t [3]).

---

[1]) Constit. *inconsutilem*; Constit. de *receptoribus*. — III. Honorius pápának a lombard városokhoz 1226. irt levele (**Rain.** ad an. No 26.) mondja: „hogy a császár panaszt emelt nála, hogy a lombard városok öt akadályozák az eretnekek elleni eljárásában.“ S a császár a Höfler által közzétett egy másik levelében ujabb hévvel sürgeti az eretnekek elnyomását: *Ut regi regum, de cujus nutu feliciter imperamus, quanto per eum hominibus majora recipimus, tanto magnificentius et devotius obsequamur, et obedientis filii mater E. videat devotionem ex opere pro statu fidei christiane, cujus sumus tanq. catholicus Imp. precipui defensores, novum opus assumpsimus ad extirpandam de regno nostro heret. pravitatem, que latenter irrepit et tacite contra fidem. Cum enim ad nostram audientiam pervenisset, quod, sicut multorum tenet manifesta suspicio, partes aliquas regni nostri contagium heret. pestis invaserit, et in locis quibsd. occulte latitent erroris hujusmodi semina rediviva, quorum credidimus per penas debitas extirpasse radices, incendio traditis, quos evidens criminis participium arguebat; providimus ut per singulas regiones justitiarii cum aliquo ven. prelato de talium statu diligenter inquirant, et presertim in locis, in quibus suspicio sit hereticos latitare, omni sollicitudine discutiant veritatem. Quidquid autem invenerint, fideliter redactum in scriptis, sub ambor. testimonio serenitati nostre significent, ut per eos instructi, ne processu temporis illic hereticorum germina pullulent, ubi fundare studemus fidei firmamentum, contra hereticos, et fautores eorum, si qui fuerint, animadversione debita insurgamus. Quia vero supradicta vellemus per Italiam et Imperium exequi, ut sub felicibus temporibus nostris exaltetur status fidei christiane, et ut principes alii super his Cesarem imitentur; rogamus Beatitud. Vestram quat. ad vos, quem spectat relevare christ. religionis incommodum, ad tam pium opus et officii vestr. debitum exequendum diligentem operam assumatis, nostrum si placet efficaciter coadjuvandum propositum, ut de utriusque sententia gladii, quorum de celesti provisione vobis ac nobis est collata potentia, subsidium non dedignatur alternum, hereticorum insania feriatur, qui in contemtum divine potentie extra matrem Ecclesiam de perverso dogmate sibi gloriam arroganter assumunt. Messine* XV. *jul. Indict. VI.*

[2]) **Corio**, p. II. fol. 72.

[3]) *Ussit* helyett. A kereskedelmi téren áll a szobor. De *Galvano Fiamma*,

De azért az eretnekek ki nem irtattak sőt Languedocban mindinkább gyarapodtak, megtámadva az egyház javait, gúnyolva Domonkos szerzetét s nevetség tárgyává téve a szent dolgokat, annyira, hogy szégyen s mintegy bűn volt tonsurát viselni; a beziersi kanonokok kénytelenek voltak egyházukat erősséggé alakitni, mig Toulouseból, a patarinok Rómájából téritők mentek szét a tévely terjesztésére.

A manichaeismus a társadalom alapjait támadta meg, s tehát illő volt, hogy a társadalom azt megfelelő erélylyel verje vissza. Minthogy pedig a lelki fegyver elégtelen vala, Henrik bibornok, Albano püspöke, anyagi fegyverhez nyult s egy hadsereg élén II. Rogert a tévely megtagadására kényszerité, tüzzel vassal pusztitván annak országát. III. Incze kormányra lépvén, gondjai egyik főtárgyaul tüzte ki a rosz csemete kiirtását; azért szerzeteseket küldött szét prédikálás végett, intvén a fejedelmeket, hogy segédkezet nyujtanának; s midőn Raniero és Guido, hitnyomozó szerzetesek valamelly eretneket átok alá vetettek, a főuraknak el kellett kobozniok annak javait, őt magát számüzniök s ellenszegülés esetében pedig még szigorúbban bánni vele. A nevezett két inquisitor mellé rendeltetett Castelnau Péter pápai követ s maguelonnei archidiacon (1205), ki valamennyinél buzgóbb eretneküldöző volt.

Ez időben VI. Rajmund, Toulouse grófja, hadat inditva a Provence és Languedoc ellen, tüzzel vassal pusztitotta a polgárok és egyházak javait, minden tekintet nélkül az ünnepekre, nagybőjtre s az istenbékére; a püspököket elüzte, héberek- s eretnekekkel vette magát körül, kik közt fiát is neveltetni akarta; három felesége volt egyszerre, hogy többi vérfertőzeteit s más iszonyu tetteit elhallgassuk. Péter, a pápa követe, felszólitá Rajmundot a pápa nevében, hogy a szomszédok elleni haddal fölhagyva, csatlakozzék az eretneküldöző keresztesekhez, de midőn a gróf nem engedelmeskednék, átok alá vetette őt. Rajmund erre meghajolt, de csakhamar ujra elpártolt, miért is Péter, h ü t l e n s é g é t szemére vetette. Kevés nap mult, s Pétert Rajmundnak egyik lovagja meggyilkolja s Foix grófhoz menekül (1208).

Folco, csinos troubadour, utóbb szerzetes és végre toulousei érsek, és Simon, Monfort bárója, utóbb grófja, buzgó keresztény s keresztes vitéz az orgyilkosság vádját Rajmundra háritották; III.

---

a józan értelmü kronista mondja: *In marmore super equum residens, sculptus fuit, quod magnum vituperium fuit.*

Incze pedig, ki követeinek, nehogy ezek a konkolylyal a tiszta búzát is kiirtsák, mindig a mérsékletet ajánlá, félretett mindent s a toulousei grófot kihallgatatlanul átok alá vetette, s feloldván annak alattvalóit az engedelmességtől, bucsúengedélylyel hivta fel őket a gróf elleni fegyverfogásra, kinek birtokait az első foglalónak odaigérte [1]). Cisterciták mentek szét kihirdetni az ujnemü kereszteshadat, épen olly hévvel, minővel előbb a hitetlenek ellenit. Nagyszámu nemesurak, kik Aujou s Normandiának Fülöp August általi meghódittatása által birtokaikat elvesztették, fegyvert ragadtak; sokakat a bucsúnyerés és Lauguedoc kincsei édesgettek; sokan Rajmund csapatait ohajták kiirtani, mellyek, mivel az országot pusztitották, az eretnekekkel zavartatván össze, az ezek iránti gyülöletet még nagyobb fokra emelték. A franczia király tizenötezer emberrel erősiti seregöket, az angol király Guyennában kereszteseket enged toborzani, s igy ötvenezernyi sereg alakult össze kereszttel mellén, megkülönböztetésül a zarándokoktól, kik a keresztet hátukon viselék; köztük voltak a burgundi herczeg, Nevers s Saint-Pol grófok és Monfort Simon.

Rajmund a keresztény fejedelmek leghatalmasbja s talán leggazdagabbja is volt. Saját roppant birtokain kivül az angol és aragoniai királyoktól, kiknek leányaikat nőül tartá, tekintélyes nászhozományokat kapott, felsőségi s hübéruri hatalmat gyakorlott sok gazdag provencei város és néhány pyrenaei grófság fölött. A hübéresek azonban, kik különben is függetlenségre törekedtek, most kapva az alkalmon, minden köteléket megszakitottak; a városok megértek a szabadságra; a franczia király gyülölte Rajmundot, mivel IV. Ottó császártól, kinek a Provencera nézve hübérese vala, segitséget kére. Rajmund belátván, hogy nemcsak elleneivel, de alattvalóival is kellend harczolnia, megalázta magát s elment egy ingben azon temp lomhoz, mellyben a meggyilkolt Castelnau Péter feküdt; itt a pápai követ egy stolát vetett a nyakába s hátát korbácsolva vezette őt a nagy oltárhoz, s feloldozta az átok alól, azon föltét alatt, hogy személyesen vezesse a keresztes hadat az eretnekek ellen, kik közt rokonai és alattvalói voltak, és kezességül hét erös várat a keresztesek hatalmába adjon (1209).

---

[1]) *Histoire de la croisade contre les Albigeois, écrite en vers provençaux par un poète contemporain, traduite et publiée par* **M. Fauriel**. Párizs 1837.

Barrau J. J. és Darragon, *Histoire des croisades contre les Albigeois.* U. o. 1840.

Monfort Simon.

A vallás, mint gyakran máskor, most is tisztán ürügyül használtatott fel a nemzetiségi gyülölség kiontására. A déliek tudnillik folyvást gyülölték a tulajdonképi frankokat, kik germán nyelvet s müveltséget akartak átültetni oda, hol mindig a római elem volt a túlnyomó. Megujult tehát minden régi gyülölet, s a germanfajnak csoportosan tódultak a püspökök és főurak zászlai alá; a hadi gépelyeket is egy Theodisius nevü párizsi archidiacon készitette. A sereget két pápai követ és Monfort Simon vezényelte, melly utóbbi a minő ügyes katona, épen olly mód nélkül nagyravágyó, a Szentszék iránt teljesen önmegadó, könyörületlen mind maga mind mások iránt, erkölcseiben igen szigorú volt s teljesen az Istenben bizott. Mint egyike a kereszteseknek, kik Zára ellen indultak, mihelyt hallotta a pápa roszalását, legott visszatért egymaga. Egyszer midőn túlnyomó erővel vala összeütközendő, igy szólt: Az egész egyház imádkozik értem, én nem veszthetek. Olly tiszteletben állott a lovagok közt, hogy II. Péter, Aragonia királya, nevelés végett hozzá küldötte fiát. Imádta őt a nép, melly iránt szokatlan tekintettel vala. „Hirtelen záporeső által — beszéli egy krónista — annyira megáradt a folyó, hogy azon életveszély nélkül senki sem mehetett által. Este felé látván a gróf, hogy a lovagok s a sereg erősbjei átuszták a folyót s a várban vannak már, a gyalogság ellenben a gyöngékkel, nem birván általuszni, a túlparton maradt, hivatá marschallját s mondá neki: Visszaakarok menni a sereghez. A marschall viszonzá: Mit hallok? a sereg java a téren áll, a túlparton csak a gyalogos zarándokok csőcseléke maradt; aztán a viz olly rohanó, hogy azon többé senki át nem mehet. Azt nem is emlitem, hogy a toulouseiak eljöhetnének s megölhetnék önt is a többieket is. A gróf erre azt mondá: Isten mentsen, hogy önnek tanácsa szerint cselekedjem. Krisztus szegényei a kardnak s halálnak tétetvék ki, s én itt a várban maradjak? Történjék velem, a mit Isten akar, én hozzájok megyek. Erre rögtön átkelt a folyón s négy vagy öt lovaggal ott maradt a gyalogsággal nehány napig, mig a hid elkészültével valamennyit át nem szállithatta.“ [1]). Más alkalommal, midőn egy ostromlott várból a hasznavehetlenek kiüzettek,

[1]) **Pietro di Vaux-Cernay**, c. 68. történetirója s részese a keresztes-hadnak.

Monfort védelme alá vette öket s a fogolynök bántatlansága fölött szigorúan örködött.

A mondott vezérek alatt indult el a keresztes sereg Beziers ellen, mellynek algrófja az eretnekeket védte, s bevévén azt rohammal, huszezer embert nem- és korkülönbség nélkül harangzugás közt kardra hányt; hétezeren, kik a templomba menekültek, megégettettek s azoknak, kik a katholikusokat megkülönböztetni kérték, a vezérek ezt felelték: Öljétek meg azokat is, majd megkülönbözteti Isten az övéit.

A rettenetes példára a többi városok eretnekei a hegyekbe menekültek. Rajmund Roger, Rajmund gróf unokája s Beziers algrófja, a jól megerősitett Carcassoneba futott, hol azonban olly sok volt a menekült, hogy az ellenállásra gondolni sem lehetett. Aragoniai Péter, mint rokona, közbevetette magát érte a kereszteseknél s a pápai követtől kieszközölte, hogy Rajmund, tizenketted magával, fegyveresen s pogyászostul elvonulhasson; de az épen olly vitéz mint nagylelkü eretnekvezér igy felelt: Inkább elevenen nyúzatom meg magam, hogysem ide hagyjam ezeket, kik miattam jöttek a veszélybe.

Sokan földalatti rejtek uton menekültek, melly három mérföldnyire vezetett el; mások meztelenül kényszerittettek elmenni; a keresztesek a városban talált eretnekek közől ötvenet felakasztottak, négyszázat pedig megégettek. Rajmund Roger daczára az előbb megadott elvonulhatási engedélynek, elfogatott, uralomvesztettnek nyilvánittatott s nem sokára meghalt vagy elesett, két éves fiacskáját a hasonnevü Foix grófnak, a legdühösebb albigensek egyikének ajánlva, ki miután ezek élére állt, kedvezett neki a szerencse, mely Monfortnak hátat forditott. Monfortnak igértettek Foix gróf hübérjavai, azon esetre, ha a háborút folytatja; de a keresztesek az akkori hadviselés szokása szerint széledezni kezdtek, Monfort majdnem magára hagyatott négyezer ötszáz burgundival és némettel, végre pedig csak azokkal, kiket sajátjából dijazott.

Látván Toulousei Rajmund, hogy rögtönzött önmegalázása birtokait nem biztositotta, Rómába sietett, III. Incze igazságszeretetét igénybe venni (1210). A pápa elrendelte, hogy Rajmund ellen Castelnau Péter meggyilkolása miatt rendes per indittassék, s ha ártatlannak találtatnék, neki illő elégtétel adassék; ha pedig bünös, Incze az itélethozást magának tartja fenn. Mindenfölött egyenes eljárást ajánlott a pápa, de a vizsgálat, Theodisius párizsi archidiacon és jogtudós fondorlatai által oda ment ki, hogy Rajmundnak a következő

föltételek elfogadása tétetett kötelességévé: letenni a fegyvert s kármentesiteni az egyházat; alattvalói bünbánat jeléül fekete ruhát viseljenek s csak kétféle hust egyenek; Rajmund kergesse szét az összes eretnekeket, váraikat rontsa össze, s adja ki azokat, kiket a pápai követ kivánand; a nemesek sem a városokban sem a várakban ne lakhassanak; minden családfő a pápai követnek négy dénárt fizessen, a gróf pedig menjen Jerusalembe, honnan csak engedelemmel térhet vissza, a mikor is a pápai követtől s Monforttól, a mikor ezeknek tetszeni fog, visszanyerendi birtokait. Dühöngött és sirt ennek hallatára Rajmund s kétségbeesve fegyverhez nyulni határozá el, mire mint eretnek s hithagyó átok alá vettetett, javai pedig az első elfoglaló vagyonaul nyilvánittattak.

Monfortnak uj sereget vezetett neje, Montmorency Alice, s mindig több több nemesur csatlakozott a vallás hőséhez, az uj Machabaeushoz, ki az erősségeikbe zárkozott provenceiakat megtámadni készült. Minerva várát, Narbonne kapuja előtt, az eretnekek olly makacsul védték, mint a kik halni készek; a megtérőknek kihirdetett bűnbocsánatot egysem fogadta el, s a várbevétel után százegyvenen egyszerre rohantak azon máglyatüzbe, mellyet ők győzelem esetére a katholikusoknak készitettek elő. Hasonló sors ért sok más várat, s a Theodisius által készitett hadigépelyek tetejébe feszület tétetett, hogy az eretnekek, a szent jel ellen emelve fegyvereiket, annál sulyosb bünről vádoltathassanak. A ki tudja, mi történt 1789-ben Francziaországban, annak lehet fogalma a szóban forgó had borzasztóságáról; a módról, melylyel a szegénynek a gazdag elleni haragja csillapittatott, miután mondaték neki, hogy a fölebbvalókat nem kell tisztelnie.

Monfort Toulouse ellen indulván, békét hirdetett mindazoknak, kik a keresztesekhez csatlakoznának. Folco, Toulouse püspöke a katholikusokból az ugynevezett fehér társulatot alakitá, mellyet a papság a keresztesek közeledtekor, litániát énekelve vezetett ki, megátkozva s isteni szolgálat nélkül hagyva a várost. Rajmund barátai megtarták iránta hűségöket a balsorsban is, de Monfort közeledtére rémület fogta el őket; a pyrenaei nemesurak azonban látván, hogy Monfort az eretnekek mellett a katholikusokat sem kiméli, és hogy a háború egészen világi érdekü, Rajmund mellett nyilatkoztak, mire a keresztesek Toulouse ostromával felhagyni kényszerültek.

Az angol király nem mert határozottan nyilatkozni; az aragoniai az Áfrikából beütött Almoádokkal volt elfoglalva, de alig hogy Las Navas mezején az arabokat legyőzte, közbevetette magát a pápá-

nál (1212); maga Fülöp August is kivánta, hogy a viszályoknak s dúlásnak vége legyen. Incze, távol azok szenvedélyétől, kik a toulousei háznak bukását ohajták, részint nem volt elegendőleg tudósitva, részint képtelen volt már a rohanó árt visszatartani. Irta ugyan, hogy Rajmund, bármennyire vétkes, de reá még sem az eretnekség, sem a gyilkosság nem volt bebizonyitva, hogy tehát birtokai csak örököseit illethetik; felszólitá Monfortot a javak visszaadására, nehogy ugymond, nem annyira a vallásért, mint inkább saját érdekében látszassék a háborút folytatni; ezalatt azonban Lavaurban zsinat gyült össze (1213), melly visszautasitá a grófnak minden önigazolását, s azt mutogatta a pápának, hogy az egyház veszélyben forog, ha Rajmund meg nem semmisittetik; Monfort ezután mint tulajdonos ur lépvén föl, összehivta a rendeket Pamiersbe s alkotmányt adott nekik. Ekkor Péter, Aragonia királya, ki barátait s hübéreseit az emlitett zsinaton saját személyében siker nélkül védte, fegyverhez nyult s negyvenezernyi gyalogság- és kétezernyi lovassággal Monfort ellen ment. Minthogy egy toulousei nőnek lovagiasan azt irta, hogy csak az iránta szerelemből ragad fegyvert, Monfort igy kiálta fel övéi előtt: A győzelem bizonyára a mienk, minthogy Péter csak kedvesének két szemében bizik. Ezután számra csekély, de csupa jól fegyverzett, meggyónt s megáldozott hadosztálylyal Péter ellen indult s Muret mellett rábukkant az ellenségre (szept. 13). Csata előtt oltárra tette fegyvereit, hogy aztán mintegy az Isten kezéből fogadja azokat. Vad, kegyetlen csata fejlett ki, mellyben maga a király, a vitéz lovag is elesett, ki nem az eretnekekért, hanem kifosztott alattvalóiért fogott fegyvert. Rajmund Toulouseba futott, s miután az ottani helyhatóságot felhatalmazta, hogy a keresztesekkel alkudozhassék, bucsút vett övéitől s provencei barátaihoz sietett.

Incze pápa folyvást békét s mérsékletet hirdetett, Beneventumi Péter bibornokot követül nevezte s megbizá, hogy az átokkal sujtottakat az egyházzal kibékitse, Toulouset, ha megtérne, független köztársasággá alakitsa; maga Incze ujra megáldá Cominges és Foix grófokat, ugyszintén Narbonne és Toulouse algrófjait; Jakabot pedig, II. Péter aragoniai király fiát Monforttól, kinek Péter a fiut nevelés végett adta volt át, visszavette s az aragoniai trónra emelé. Maga Rajmund gróf birtokait a pápai követnek adta át, megigérvén, hogy a kijelölendő helyen fog tartózkodni, mig csak engedélyt nem nyer bocsánat-kérés végett a pápához mehetni.

A háború azalatt folyt Perigord-, Quercy és Rouergueben;

Monfort a keresztesekkel elfoglalt birtokokból független saját királyság alapitásán törte fejét. Egy montpellieri zsinat meg is hatalmazta öt (1215), s Folco, a költő-érsek, elüzve Rajmundot, ennek javait erőszakkal birtokba vette. Incze ellenszegült s kivánta, hogy ez ügyben egy egyetemes zsinat határozzon Megjelent e zsinat előtt Rajmund kis fiával együtt (novemb.), Incze öt atyailag fogadta, s értesülve a pápai követek s Folco és Monfort erőszakoskodásáról, a toulousei gróf mellett nyilatkozott. Az ott összegyült languedoci papság azonban [1]) vagy gyülöletből, vagy mivel az eretnekséget csak a grófi család megsemmisitése mellett kiirthatni hitte, ellenszegült minden kegyelemnek. Rajmund birtokai tehát Monfortnak adattak át, azon kötelezettséggel, hogy a régi tulajdonosnak évenkint négyszáz marka ezüstöt (21,000 lira) fizessen; Provence többi részei az egyház igazgatása alá adattak addig, mig a nagykorúvá leendő fiatal Rajmund azokat átvehetendi. E fiút a pápa folyvást vigasztalta s átadá neki Venaissin, Beaucaire grófságokat s nehány provencei birtokot, ezzel biztatván öt a többi közt: Légy türelemmel fiam az uj zsinatig, mire Rajmund kérdé: Sha én addig atyai örökségemet visszaszerzem? A pápa megáldotta öt.

Az összes történtekért a gyülölet mégis Rómára hárult, s a troubadourok, kik előbb a szentföldi hadjáratra buzditottak, most gúnynyal, káromlással illeték az albigensek elleni had támasztóit és hirdetőit. „Csoda-e — mondja egyikök — ha a világ tévelyben van, miután te, oh Róma! bajba s háboruba keverted a világot? Általad meghalt és eltemettetett az érdem és az irgalom. Gonoszul uralkodol, oh Róma! döntsön téged romba az Isten, miután olly dühösen keltél föl Toulouse ellen; mint mérges kigyó, rútul megmarod kicsinynek nagynak kezeit. A Szentlélek, melly embertestet öltött,

---

[1]) „Midőn a szentatya az egyik és másik félt kihallgatta, nagyot sohajtott . . . egy könyvet vevén kezébe, mindnyájának megmutatta, milly nagy igazságtalanság volna vissza nem adni ezen bárónak a tőlök elragadott birtokokat... *Én látom és elismerem, hogy ezen urak és fejedelmek irányában nagy igazságtalanság követtetett el; de én ebben ártatlan vagyok s mit sem tudtam mindezekről; nem az én rendeletem folytán történt ez . . . mert Rajmund gróf mindig mint engedelmes fiu jött el hozzám, valamint a többiek is, kik vele vannak . . .* Ő senkit sem fog megfosztani, mert maga az Ur Isten mondotta ki, hogy a fiu nem viseli atyja gonoszságát, és az atya nem viseli fia gonoszságát . . . . *És a mi a fiút illeti, ha Monfort gróf elfoglalva tartandja annak birtokait, én neki más birtokokat adok, mellyek segélyével amazokat visszaszerezhesse.* Languedoci krónika a *Preuves de l' histoire de Lanyuedoc*-ban.

hallgassa meg ohajimat, és verje le fejedet, oh Róma, miután ravasz és gonosztevő vagy irányunkban.“

Amalrik Arnold, pápai követ a narbonnei érsekséget és herczegséget magának tartotta meg, nagy boszonkodására Monfort Simonnak, ki őt megtámadta s bevette rohammal Narbonne városát. Az érsek átok alá vetette most a keresztesek fővezérét, de Monfort számba sem vette azt, mig a pápa is ellene nem nyilatkozott. Fülöp August investiturát adott Monfortnak a már birtoklott javakra. A fiatal Rajmund azonban atyjával együtt a Provenceba jő s kedvező fogadtatást találván mind a főuraknál, mind a városoknál, kiüzi Monfortot. Ez most hütlenségről vádolván a toulouseiakat, ostrom alá vette városukat s daczára a vitéz védelemnek, alkudozásra kényszerité a várost; aztán megszegvén az egyezményeket, legyilkoltatta a polgárságot. A fennmaradottak kétségbeesve összebeszélnek az öreg Rajmunddal, ki derék hadosztálylyal a városba vonulván, a barátokat, rokonokat vagy különben megsértetteket a hozzá csatlakozásra szólitotta fel.

Monfort ismét a város ostromlására sietett, de elesett annak falai alatt (1218 jun. 26), mire vezértelen serege szétoszlott. A keresztesek egyrésze Monfort fiát, Amalrikot kiáltja ki, de a vezérséget Lajos, Fülöp August fia, fiatal hős, ki már az angolok fölött is győzelmet vivott volt ki, vette át, s a csaták és öldöklések ujra elkezdettek. Toulouse városa ujabbi ostromoltatásakor (1219) megmentetését rendkivüli hőségnek s VI. Rajmund vitézségének köszönte, ki mindinkább terjesztette foglalásait, mig nem a kora halál kiragadta őt (1222).

Hogy a háború inkább nemzetiségi mint vallási volt, bizonyitják Monfort intézkedései; ez tudnillik négyszáz harmincznégy hűbérjószágot franczia főuraknak engedett át, püspökségekre franczia papokat emelt, az özvegyeket és leányokat franczíákhoz férjhez menni kényszerité, vagyis oda törekedett, hogy a római népességet germán faj váltsa fel.

Fülöp August el nem fogadta Amalrik azon ajánlatát, melly szerint ez összes birtokait a királynak akarta engedni; halála után azonban a hevesebb, de kevésbbé vigyázatos VIII. Lajos elfogadta azt, s III. Honorius pápától ösztönöztetve, folytatta a hadjáratot VII. Rajmund ellen, ki sikertelenül ügyekezett a nagy hűbéreseket részére megnyerni. A király ötezer lovassal és százezernyi gyalogsággal Lyonba vonul (1226), mire sok város önkényt megadja magát

Avignon lerontatik, háromszáz palota, melly ugyanannyi erősséget képezett, rombadöntetik és a lakosokra roppant sarcz vettetik.

Lajos király nem sokára meghalt, s a háborút VII. Rajmund ellen változó szerencsével folytatta VI. Humbert, Beaujeu ura, kire a hóditmányok kormányzása bizaték. Humbert, hogy megfenyitse Rajmund kegyetlenségét, ki minden foglyot megcsonkittatott, rendszeres vadsággal intézte a háborút, lerontva a szőlőket, az ország gazdagságát; és csakugyan a Dél gyönyörü kertje pusztasággá is változik, ha Rajmund minden áron békére nem hajlott volna. IV. Tibolt, champagnei gróf közbenjárására megköttetett a béke (1229): Rajmund hűséget igért az egyháznak és a franczia királynak; és hogy senkit nem üldözend azért, mert a keresztesekkel harczolt; hogy folytatandja a háborút az eretnekek ellen, hamindjárt barátai vagy rokonai lesznek is; hogy szorgalmasan összefogatja ezeket, az első évben két, utóbb egy márka ezüstöt adva mindennek, ki valamelly, a püspök által eretnek gyanánt elitéltet fog el; hogy ki fogja üzni a zsidókat, és visszaadja az elkobzott egyházi javakat; hogy az egyháziaknak okozott károk pótlására tizezer márka ezüstöt, azonkivül papi tizedet s más összegeket is fog fizetni, mellyeken Toulouseban négy hittanár, két egyházjog- és hat szépmüvészeti s nyelvtanár tartathassék, végre hogy öt évig keresztes vitéz lesz. Megerősité Francziaország birtokjogát alsó Languedocra s Toulousera s beleegyezett, hogy felső Provence az egyháznak adassék; s innen eredt a pápák birtokjoga Avignon vidékére.

VII. Rajmund mindezekre a párizsi Notre-Dame homlokzata előtt esküdött meg, aztán egy ingben a nagy oltárhoz vezettetvén, ott az egyházi átok alól feloldatott azon föltét mellett, hogy hat hetet a Louvre toronyban mint fogoly töltend el. Igy végződött az albigensek elleni had, melly vallási igényekből támadt, a nemzetiségi surlódások által vadkegyetlenné fajult, ugy, hogy mind a két rész iszonyatosságokkal gyalázta meg magát, mellyek XIV. Lajos idejében, ama szomorujáték végső felvonásában megismételtettek [1]).

A franczia király, sz. Lajos, gondoskodott, hogy a Provenceban az eretnekség ellen ugyanazon rendszabályok hozassanak be, mellyek divatoztak Francziaországban, hol az állam elleni bünnek tekintetett s máglyával büntették; mi végre egész nyugaton közjoggá s annál

---

[1]) Ki van számitva, hogy XIV. Lajos uralkodása alatt, a mult század elején, a camisardok üldözése alkalmával százezer ember életett meg, és pedig egy tizedrész máglyán, keréken vagy kötél által.

szükségesebbnek tartatott a Provenceban, hol az eretnekség olly soká uralkodott.

Romano di Sant'Angelo bibornok Toulouseba kisérte Rajmundot, hogy lássa az egyezmények betöltését; s hogy kiirtsa az eretnekséget, egy zsinatot hitt össze, mellyen határoztatott, hogy a püspökök minden lelkészségben egy papot s két vagy három világi embert nevezzenek ki s eskessenek meg, hogy az eretnekeket nyomozni s a hatóságoknak feljelenteni fogják; hogy a ki eltitkol valakit, büntettessék meg és a ház, melly eretneknek menhelyül szolgált, rontassék le.

Inquisitió.

Ime ez az eredete a hitnyomozószéknek, melly (és ezen senki se akadjon fel) némi javitásnak tekinthető, mivel a tömegbeni mészárlásokat és azon törvényszékeket pótolta, mellyek kegyelmezési jog nélkül, a régi császári határozatok erejénél fogva kérlelhetlenül a törvény betüjéhez ragaszkodtak. A hitnyomozószék ellenben kétszer megintette a bevádoltat s csak a makacsokat és visszaesőket tartóztatta le. Elfogadta a megbánást, s gyakran megelégedett az erkölcsi fenyitéssel; s igy igen sokakat mentett meg, kiket világi törvényszékek elitéltek volna. Azért a templariusok ama hires perfolyamat alatt nagyfennen a hitnyomozó széknek kivántak átadatni.

A béziersi zsinat meghatározta az eljárás módját. Mindenelőtt, mint az evangelium sebesültjénél, olaj és bor alkalmaztassék a sebre. Az eretnekségről vádoltnak kegyelmi határidő adassék a magába térésre s csak annak eltelte után tekintessék lázadónak. A vizsgálat alatt mentő okokat hozhat fel, mellyek ha érvénytelenek, a büntetés rögtön következik: az elitélést mindazáltal saját vallomásnak vagy meggyőzésnek kell megelőznie. Az eretnekségben kimúlók becstelen emléküeknek nyilvánittatnak [1]).

Daczára a politikai s egyházi kettős elnyomatásnak, a toulouseiak fölkeltek s elkergették az inquisitio ülnökeit, de csakhamar ujra elnyomattak. IX. Gergely óvást tett az ujra elkezdett kegyetlenkedés ellen s Pelagiushoz, Albano püspökéhez azt irta, miszerint Isten akarja, hogy az egyház szabadságának megőrzésében a védelem ne szoritsa ki a szelidséget, és az emberiség határain túl ne menjen; hogy Isten nem akarja sem a kínpadot sem a gazdagságot, hanem hogy a tévelygők jó utra térittessenek; hogy nem illik Krisztus seregéhez megölni vagy megcsonkitni az embereket és elrútitni a Te-

[1]) **Labbe**, tom. XI, fol. 677—688.

remtő képét, hanem hogy elegendő olly őrizet alatt tartani őket, miszerint szolgaságuk kedvesebb legyen nekik előbbi szabadságuknál. Végre rendeli, hogy minden üldözés akadályoztassék meg [1]).

A mindenfelé szétkergetett albigensek visszatértek; sok szerzetes megöletett, a franczia járom lerázatott; de a fegyver csakhamar visszaállitotta a rendet, vagyis az elnyomást; IX. Gergely a hitnyomozást ujból szervezte, s elvévén a püspököktől a vizsgálat jogát, azt a domonkosi szerzetesekre ruházta (1233). Marnis Walter, Tournay püspöke s pápai követ, minden városban, hol domonkosi monostor létezett, kétkét hitny omozót (inquisitor) nevezett ki. Az inquisitio hatalma mindenkire kiterjedt, az uralkodókra is, kivéve csupán a pápát, ennek követeit és a magas papságot. Valamelly városba érkezve, az inquisitor tudósitotta s magához hivatta a hatóságot, mellynek feje legott esküvel fogadta, hogy az eretnekek elleni határzatokat végrehajtandja, segélyt nyujtand azok felkutatása s elfogatásában; s ha a fejedelem valamelly tisztviselője nem engedelmeskedett, a hitnyomozó felfüggeszthette s átokkal sujthatta őt s a várost egyházi tilalom alá vethette.

A feladásnak csak akkor lőn következménye, ha a vádlott az adott határidő alatt önkényt meg nem jelent; a határidő után elöhivatott, s a tanúk egy tollvivő s két egyházinak jelenlétében kihallgattattak. Ha minden oda mutatott, hogy a vádlott bünös, a hitnyomozók elrendelték annak bebörtönöztetését; nem védvén ezt többé sem kiváltság, sem menhely. A bebörtönözötthez senki sem bocsáttatott többé, háza kikutattaték, javai zár alá vétettek. A vizsgálat folyama közöltetett vele, de nem a feladó s a tanuk nevei; ügyvéd azonban adatott a vádlott mellé.

Az istenuralmi (theocraticus) monarchiákban, minők a középkoriak voltak, a vallás összezavartatott a politikával, miért is az eretnekség fenyitése a világi hatalomra bizatott. Hozzáadjuk, nem védelem, hanem felvilágositás végett, hogy a hitnyomozószék által megbüntettek olly bünökről vádoltattak, mellyek ma is megfenyittetnének; már hogy valódi bünösök voltak-e, az egészen más kérdés, mellyet eldönteni valamint minden pörben, úgy itt is nem könnyü dolog. A hitnyomozószéktől sem lehetett több jót várni, mint ama kor többi törvényszékeitől. Azért a hitnyomozók által megujittatni látjuk a pogány Róma összes szörnyüségeit, a kinvallatást s kegyetlen kivégzéseket. Sokszor fogunk találkozni illy siralmas botlások-

[1]) *Ep.* 14. majus 29-röl 1229. ap. **Rajnald**, No 44.

kal, mellyek az egyháznak sokkal több rágalmazót szereztek, mint a mennyivel ellenségeit kevesbitették.

Mi szerencsések vagyunk olly korban élhetni, midőn a vallás meggyőzésen s imán kivül egyéb fegyvert nem használ; de követelhetjük-e ezt akkor, midőn a tudatlanság, szenvedély s mélyen gyökerező meggyőződések minden elvet a szélsőségig vittek? követelhetjük-e azt, midőn sokkal felvilágosultabb századokban és pedig a lelkismeret szabadságának nevében látunk gyakoroltatni, nem dühöngő kegyetlenkedést, hanem rendes perfolyamatot egész a halálos itéletig a külön véleményüek ellen? [1]) A hit századaiban nem ismertetett más mód a saját vallás megőrzésére, mint megsemmisitése a többieknek. Ám mégis az inquisitio századokon át nem gyilkolt annyi embert, mennyit Angolhon tizenegy év alatt (1641—52), midőn Irhont protestánssá akarta tenni. És nem ért sikert sem az inquisitió, sem Angolhon, mivel a belső akarat szikrája ellenszegül az erőszaknak s a küzdelemben uj életet nyer.

Az inquisitiótól iszonyodással fordul el a jó keresztény, azon vádak miatt, mellyeket vallásunkra háritott; de ha el is nyomta a gondolat szabadságát, azt nem az uralkodó hatalom hasznára, hanem a lelkek üdvéért tette vagy hitte tenni; aztán a mindenesetre tulzottan festett borzasztóságok nagy s hatalmas gondolkodók föltünését még sem akadályozták meg.

---

[1]) Ha nem is emlitjük a megégetett Servet Mihályt, a lefejezett Grüet Jakabot, a számüzött Bolsecet, s Gentile Bálintot, ki a halálos itélet végrehajtását csak véleménye visszavonásával kerülhette el; Calvin elvül állitotta fel, hogy az eretnekek megölethetnek (l. e könyvét: *Fidelis expositio errorum Michaëlis Serveti, et brevis eorumdem refutatio, ubi docetur jure gladii coercendos esse haereticos.* 1554); és a szende Melanchthon Calvinhoz irt 187-ik levelében igy szól: *Affirmo etiam vestros magistratus juste fecisse, quod hominem blasphemum, re ordine judicata, interfecerunt.* Voltaire Genfben nemcsak megégette Rousseau *Emiljét*, hanem a szerző elfogatását is elbatároztatta.

Guizot a *Musée des Protestants célèbres*-ben Calvinról, Servet kivégeztetésére vonatkozólag mondja: *L'idée générale, selon laquelle Calvin agit en brûlant Servet, était de son siècle, et on a tort de la lui imputer.* 99. l.

Lerminier, a *Revue des deux mondes* 1842-i majusi 15. füzetében, Calvin fényes magasztalása közben mondja: *Il se considérait comme l'organe prédestiné de la vérité divine; ainsi les objections et les critiques qu'on lui opposait, prenaient à ses yeux le caractère d' impiétés et de blasphèmes. Il confondait sa cause avec celle de Dieu, et c'est ainsi que la persécution de ses adversaires devenait pour lui un devoir .... Puisque les hommes croyaient fermement qu'ils vengeaient Dieu, pouvaient-ils moins faire que de s'ôter la vie les uns les autres?* Kérdés e szerint, nem volt-e az egyháznak joga épen úgy Istentől ihletettnek tartani magát, mint ezt Calvin tette?

Az egyház zsinatilag soha sem helyeselte ezen intézményt, bár nem fordult el attól olly gyülölettel, minőt az evangelium szelleme megkivánt volna, s igazságos védelemnek és nagyobb bajok megelőzésének tekintette azt. Mindenfölött jól meg kell különböztetni ezen hitnyomozást a spanyol inquisitiótól, melly egészen politikai czélú volt s a király érdekében folytattatott. Ferdinand tudnillik és Izabella, felhatalmaztatva a pápa által az inquisitorok kinevezésére, rendkivüli szigorral tették ezt, mit mentett eleinte a mórok gyökeres kiirtásának szüksége [1]). X. Leo pápa szelidebb eljárást parancsolt; de V. Károly annyira ellenszegült, hogy a dolog előbbi állásában maradt, sőt midőn 1543-ban az inquisitio Siciliában kiment a szokásból, ő azt ujra behozta. Elkövettetett minden, hogy Milanóba s Nápolyba is behozassék (1521), melly városok azonban erélyesen ellenszegültek. III. János sürgette VII. Kelement, engedné meg az inquisitiót Portugálban is, s bár mennyire habozott a pápa, végre mégis bele kellett egyeznie (1526) [2]).

Ugyanazon V. Károly II. Fülöpnek, végrendeletében ezt hagyja: „Ajánlom neki mindenfölött kegygyel s méltósággal halmozni a szent inquisitió szolgáit, melly Istentől rendeltetett az eretnekek ellen;“ fiók-végrendeletében pedig hozzáadta: „Mindenre s tőlem kitelhetőleg egész lelkemből kérem őt s meghagyom neki, mint sze-

---

[1]) Geramb Lajos inquisitor megirván az inquisitió történetét (Madrid 1589), annak eredetét a földi paradicsomig vitte föl. Isten igy szólt Ádámhoz: *Ubi es?* s ime ez a megidézés. Ádám javai, mellyeket az Édenkertben élvezett, elkoboztattak. — Geramb szerint százezer eretnek égettetett meg. — Llorente, kit mindenki tulzónak ismer el, Clausel de Coussergneshez irt levelében, melly 1824-ben tétetett közzé, állitja, hogy a spanyol inquisitio által 1481 – 1788-ig harmincznégyezer háromszáz nyolczvankettő halálra itéltetett, tizenhétezer hatszáz kilenczven képben égettetett meg; csupán bebörtönözve s per alatt állott kétszáz kilenczvenegyezer négyszáz ötven személy. — Moreau de Jonnès mondja: A királyi hatalom nem látott más eszközt diadalai megszilárditására, mint megsemmisiteni a lakosság azon részét, melly egykor veszélyessé válhatna. Ferdinánd és Izabella nem folyamodtak, miként IX. Károly, egy Bertalanéjhez; hanem jobbnak látták kiűzni a mórokat, mintsem legyilkolni, és felállitották az inquisitiót, melly a legyilkolást esetenkint teljesité. Ezen itélőszék eredetileg politikai intézmény volt, a mór lakosság ellen fölállitva, melly, jóllehet legyőzetve, mégis ura volt az országnak, ura az ország iparának és gazdagságának. Az inquisitió ugyanolly eszközök által érte el czélját, mint minőkkel a római decemvirek és a velenczei államinquisitorok zsarnoki hatalmukat fenntartották, csak, hogy a lictor bárdja és ólomtetők helyett a máglyát használta.“

[2]) A tények előadattak egy, a spanyol országgyülés elé intézett fölterjesztésben, 1812-ben.

retett atya, az iráutami tiszteletteljes szeretet nevében, hogy ne feledjen egy dolgot, mellytől függ egész Spanyolország üdve, vagyis, hogy soha se hagyja büntetlenül az eretnekeket, s azért kegygyel halmozza a szent inquisitio szolgáit, kiknek éberségök gyarapitja a katholika hitet s megörzi a keresztény vallást“ [1])

Fülöp nem feledte az apai intelmet, s neki kell tulajdonitni valódilag az ugynevezett spanyol inquisitiót. Semmi rendelet sem adathatott ki a király beleegyezése nélkül, s annyira független volt az a domonkosiaktól és a pápáktól, hogy Caranza Bertalan, domonkosi szerzetes és toledói érsek, mivel igy szólt: Mindig legnagyobb barátom s legnagyobb ellenségem vagyis lelkismeretem s érsekségem között találom magam, az inquisitio által bebörtönöztetett s daczára IV. Pius pápa és a trienti zsinat közbeszólásának, csak nyolcz év mulva, II. Fülöp rendeletére bocsáttatott ki. A pápák soha sem engedték meg, hogy az inquisitio Nápolyba is behozassék; aztán III. Pál Rómában a Szentszolgálat társulatát alapitá (1542), melly hat bibornokból állott és soha sem ontott vért, mig ugyanekkor Portugalban, Franczia- és Angolországban égettettek az emberek. Ime ezért volt, hogy a XVI. század mérsékeltebbjei, kárhoztatva a spanyol inquisitiót, a rómait ohajtották.

Az inquisitio már létezténck első idejében, nem csupán Languedocra terjesztette ki hatáskörét. Segarellus apostolkodó tanitványai a javak közösségét hirdették. A párizsi 1209-i zsinat a pantheistákat kárhoztatja, kik nyilván ugy okoskodtak, hogy minden tiszta, a mi szeretetből ered, minthogy nem vétkezhetik a szellem, melly bennünk Isten gyanánt müködik, és hogy nincs szüksége a keresztség malasztjára az ugyanazon vallásu nővel nemzett gyermeknek. A párizsi Amaury szinte tévtant hirdetett, hogy tudnillik senki sem üdvözülhet, hacsak Jézus Krisztus tagjának nem tartja magát, és hogy a kereszténységnek három korszaka van, mellyek felismerhetők a Szentháromság három személyének egymásutáni uralkodásában: az Atya uralkodásában a mózesi törvény ideje alatt, a Fiu uralkodásában a szertartások és szentségek idejében, végre a Szentlélek uralkodásában, a midőn a Szentlélek eljövetelével a külső istentisztelet fölöslegessé vált, és a választottak Istennek tisztán lélekben szolgálnak, és kiki üdvözül a Szentlélek kegyelme által, melly eszközli, hogy a mi különben bün volna, az érdemmé legyen. Ezen

[1]) **Limbrock**, *Az Inquisitio története*, Amsterdam 1692.

felekezet is mindennemü bünökről vádoltatott; a párizsi, troyesi s langresi egyházmegyékben volt leginkább elterjedve; de a vezérek elfogattak s megégettettek.

Az alsó Rajna vidékein, különösen Gent, Ypern, Brügge városokban, a nedves s egészségtelen mühelyekben dolgozó takácsok és fonók között mysticus formákat vett föl az eretnekség, és félelmessé válhatandott felkelés esetében, mert e népség czéhekbe osztva, főnökök alatt bizonyos rendezettel birt. Marburgi Konrád pap Németországba ment az eretnekség kutatására; a ki meggyónta, egyházi büntetés alá vettetett, a ki pedig makacs maradt, megégettetett, az urakra és urnőkrei minden tekintet nélkül. Nem szivesen vették e szigort a mainzi, trieri és kölni érsekek, kik IX. Gergelytől annak szeliditését kérték. Marburg lakói megölték a hitnyomozót, s az országgyülés (1233) az eretnekségről vádoltaknak a rendes per útját engedte meg.

Németországban is keresztes háború rendeztetett az eretnekek ellen. A fríz törzsü Stedingerek függetlenek maradtak azon tájon, melly ma Gröningent, Ostfrieslandot és Oldenburgot képezi; nem fizettek a papságnak tizedet, s a hübérrendszert sem engedték oda bevinni. Ezen eretnekek ellen, kik az igaz Isten helyett Lucifert, szerintök a mennyek országából igaztalanul kiüzött istenséget, imádták, s kikről a legrútabb ocsmányságok beszéltetnek, különösen IX. Gergely által, keresztes hadat rendezett (1234) az épen most emlitett pápa, s a herczegek és szomszéd grófok negyvenezer fegyveressel megtámadták s legyőzték öket, úgy hogy egyrész megöletett, a többi pedig a nyugati frízek közé vegyült vagy a hübéri kormányzatnak vetették magukat alá.

Francziaországban szent Lajos IV. Sándortól az inquisitio behozását kérte. Olaszhonban a legkülönfélébbek s legelterjedtebbek voltak az eretnekségek. A némellyek szerint cseh születésü Vilhelmina Milánóban megtestesült Szentléleknek adta ki magát [1]); s hogy az ő fogantatását, anyjának Ráfael főangyal pünkösd napján jelentette meg; hogy ő a zsidók, saracenok s fogoly keresztények megváltása végett jött a világra; hogy meg kell halnia, aztán feltámad-

[1]) Asszony-Messiás több izben váratott már. Postel, XVI. századbeli hires orientalista, nezezetessé tett egy velenczei nőt Johanna anya neve alatt, kinek egész lénye és teste beléje ment át, ugy hogy nem ö él, hanem benne maga Johanna. Kevés év előtt halt meg Angolhonban Soutchote Johanna, mint hatvannégy éves és viselős szüz, ki az Acopalypsis asszonyának nevezte magát s igérte, hogy föltámadand. Elvárjuk.

nia, és az égbe emelnie a nőnemet. Mig élt, a nép tisztelte őt, halála után (1281) fényesen temettetett el és szentnek tartatott, midőn pedig az inquisitio vizsgálat alá vette a neki tulajdonitott csodákat, a nép közt csakhamar azon vélemény terjedt el, hogy Vilhelmina hiveinek gyülhelyei bünhelyek voltak, mire a nő hamvai, követőinek főbbjeivel együtt máglyára tétettek.

A XII. század vége felé Orvieto vidéke hemzsegett a manichaeusoktól a florenczi Diotisalvi és a campaniai Girardo di Marsano vezérlete mellett. Elüzvén ezeket a püspök, csakhamar Melita és Julietta tüntek föl, s szenteskedésökkel sokakat csábitottak el.

Utóbb bizonyos viterbói Petrus Lombardus ellen III. Incze pápa Parenzo Péter, római nemest küldötte el (1199), hogy fojtaná el annak felekezetét Orvietóban, hol ez pálma- s olajágakkal fogadtatva, eltiltotta a farsang napjaiban (carnevale, hushagyó) szokásban lévő küzdést, melly közönségesen vérontással végződött. Az eretnekek azonban engedetlenségre lázitották a népet, és az első nagyböjtvasárnapon iszonyú verekedés támadt. Parenzo Péter lerontatta a tornyokat, mellyekről a nagyok a népet bántalmazták, s üdvös rendszabályokat hozott a csend fenntartására. Midőn visszatért, a pápa ezt kérdezte: Jól teljesitetted-e rendeleteinket? — Olly jól, hogy az eretnekek meg akarnak ölni. — Menj tehát, üldözd őket tovább is, minthogy csak testedet ölhetik meg; és ha megölnek, én feloldozlak minden bünödtől.' Péter végrendeletet csinált s elbucsúzván elszomorodott családjától, visszament [1]).

Incze maga is elindult a viterbói manichaeusok ellen (1207) s rendelte, hogy minden eretnek, ki szent Péter birtokán találtatik, adassék át büntetés végett a világi hatóságnak, javai koboztassanak el [2]) és osztassanak szét a feladó, a község és az itélő törvényszék között.

Legszörnyübb átokkal sujtá a katharokat, patarinokat s másnevü ujitókat IX. Gergely, rendelvén, hogy égettessenek meg, a megtérök pedig holtiglani börtönbe zárassanak; jaj volt annak is, ki az eretneket befogadta vagy föl nem jelentette. Valósággal sokan égettettek meg, sokan bünbánat végett Monte Cassino és Cava monostorokba zárattak.

Mint az eretnekek befogadója rohantatott meg (1253), IV. Incze pápa utalására, Egyed, cortenovai gróf, Bergamo vidékén, s vára

---

[1]) **Bolland**., t. X, p. 86. *Vita s. Petri Parens.*

[2]) *Regesta*, num. 123. 124. és pag. 130 lib. X.

földig rontatott. Bresciában az eretnekek a római egyházat vetették átok alá; a piacenzaiakat a podesta megégettette; Veronában Schio János három nap alatt hatvan embert égettetett meg (1233). Valamivel később Dolcino és neje Margit Novara körül a férfi s nő közötti teljes szabadosságot hirdették s hogy az inquisitio előtt hamisan is lehet esküdni; ezrekre ment már követőik száma, midőn V. Kelemen rendeletére elfogattak és megölettek [1]).

Narbonnei Ivo irta Gerhárdnak, a bordeauxi érseknek [2]), hogy Olaszhonban utazva, patarinnak adta ki magát, s a városok őt vetélykedő megtiszteléssel fogadták.

Hatalmasan küzdött a tévely ellen paduai sz. Antal, különösen Riminiben szóval és csodamüvekkel. Aquinói Tamást az eretnekek kalapácsának nevezték; s nem kevesebb buzgalmat fejtett ki sz. Bonaventura. Veronai Péter először Toscanában apostolkodott, hol a patarin püspök, Paterno Fülöp nagy buzgalmat fejtett ki ez eretnekség érdekében, ki hatalmas hivei által az inquisitio üldözésétől megmentetvén, olly utódokat nyert, hogy ezek hason buzgalma folytán Florencznek egy harmada eretnek lett, és egyszersmind ghibellinnek vallá magát. Péter ezek ellen szónoklatokat és hitnyomozó vizsgálatokat tartott; a Santa Maria Novella tere szük vala nagyszámu hallgatóinak. Egy társulat (Laudesi), mellyet alapitott (1244), Máriát és az oltáriszentséget zengé, mert ezek leginkább becsméreltettek a patarinok által. Más két társulatot is szervezett a nemesekből, egyiket a dominicanusok monostora őrizetére, a másikat ezen szerzetesek rendeletei végrehajtására. Ezekből keletkezett a Mária-lovagrend [3]). Most az itélőszékek annál tevékenyebben müködtek, a florenczi urak ellenben óvást tettek s a birodalomra hivatkoztak, és a császári podesta védelme alá vette a patarinokat s ellenmondott az itéleteknek, mire az inquisitorok ünnepélyes átok s egyházi tilalom alá vetették a várost; a katholikusok és patarinok közt véres összeütközésre s mészárlásra került a dolog; sok katholikus templom kipusztittatott s megszentségtelenittetett; de végre is a katholikusok győzedelmeskedtek.

[1]) **Schlosser F. K.** *Abälard und Dulcin, Leben und Meinungen von Entusiasten und von Philosophen.* Gotha 1807. — **Baggiolini K.**, *Dolcino e i Patareni.* Novara 1838.

[2]) Ap. *Matth. Paris* ad 1243.

[3]) Florencz ez események több emlékét birja. A dell' uffizio del Bigallo homlokzatán, Szent-János temploma átellenében, Gaddi Taddeustól két frescofestvény sz. Péter vértanút ábrázolja, a mint 12 florenczi nemesnek átnyujtja a vörös kereszttel jelölt fehér zászlót s őket a hit védelmére buzditja.

Péter most buzgalmát Milánóba ment gyakorolni; de a milánóiak, boszonkodva II. Fridrik elleni roszul sikerült csaták miatt, káromolták az eget, a vallást s a feszületeket felforditva akasztották fel. Péter elkezdte az üldözést, de néhány ur összeesküdvén, megölette öt (1252) [1]). Épen ezt tették a patarinok a cremonai Orlando szerzetessel és az inquisitio más buzgó szolgáival a különféle olasz városokban.

Veronai Péter sorsát, ki csakhamar sz. Péter vértanu neve alatt tiszteltetett, nem sokára követte frà Raniero Saccone, megtért eretnek, ki a patarinok gyülhelyét, az ugynevezett g a t t á t szétrontatta, két elhunyt és köztük tiszteletben állt püspöküknek hulláját máglyán megégettette, miglen Martin della Torre elüzve öt, buzgalmának gátot vetett (1239).

Ellenkezetben az akkori vallástalansággal voltak, kik épen a kigúnyolt tárgyak iránti tiszteletet terjesztették. A fönebb emlitett Dicsérők (Laudesi) társulata, mellyet Veronai Péter alapitott s Mária dicséretének (l a u d e s) énekléséről nevezett igy, elterjedt egész Lombardiában. Schio János a „D i c s é r t e s s é k a J é z u s K r i s z t u s“ köszöntést hozta be. Az oltáriszentség iránti tisztelet széltiben beszélt csodák által növekedett. Hogy egy éhes teherhordó állat oda hagyta a tele jászolt, hogy meghajtsa magát a szent Antal által felmutatott ostya előtt; hogy sz. Lajos udvaronczai urfelmutatáskor a pap kezében kis gyermeket láttak; Florenczben egy pap benn hagyván a kehelyben az áldozati bor egy részét, ez másnapra eleven vérré változott. IV. Orbán, mint lüttichi érsek látta az U r n a p j á n a k fényes megünneplését, s pápává levén, behozta azt az egész egyházba (1264), és aquinói sz. Tamás készitette ez ünnepre a gyönyörü officiumot. Mária iránt olly lelkesült tisztelet nyilvánult, minővel hölgyeik iránt a lovagok viseltettek. Az A v e - M a r i a 1240 táján átalánosan elterjedt. Domonkos az olvasót (r o s a r i u m) hozta be, melly csakhamar népszerüvé lett, jeléül annak, hogy a kor szükségeivel és az emberek érzelmeivel összehangzott; az 1350-ki iszonyú dögvész után felelevenittetett ez ájtatosság Alanus de la Roche

[1]) Keresztül szuratván, ujját vérébe mártotta, s azzal a földön a *credó*-t leirván kiadta lelkét. A milanoi Sant-Eustorgio egyházban temettetett el, s szent Tamás illyen siriratot készitett neki:

Praeco, lucerna, pugil Christi, populi fideique,
Hic silet, hic tegitur, jacet hic mactatus inique;
Vox ovibus dulcis, gratissima lux animorum
Et verbi gladius, gladio cecidit Catharorum etc.

dominikanus által, utóbb a lepantói diadal (1573) emlékéhez csatolatott, melly diadal épen azon órában vivatott ki, mellyben az egész katholikus világon a B. Szüzhez könyörgések tartattak.

Végre Mária adja az ihletet ama korszak müvészetében. Az ő tisztelére alapittatott a karmelita, servita s trinitarius (Ordo b. Mariae de Mercede) rend, mellyekhez hozzáadandó még az Örvendők (Gaudentes) rende, melly Languedocban szülemlett (1208) [1]), s onnan Olaszhonba ment át, hol különösen emlékezetessé lön, s folytatta világias életét. „Nem mondhatja senki mentegetőzve — irja Guitto d'Arezzo, a rend tagja — én nem tudok vagy nem akarok a nőtől megtartózkodni, mivel van már nőm, vagy akarom hogy legyen; mert szabad nálunk is nőt tartani s érvényes a házasság egész szentsége. Nem kell elhagynia gyermekeit, sem a hustól megtartózkodnia, sem nagy böjtökkel sanyargatnia magát, sem sanyarövet vagy parasztos daróczruhát viselnie, sem koldulnia, sem gyalog járnia; mert sajátszerüleg alapitotta Isten a mi szerzetünket, mellytől távol vannak az összes elmondott terhek; meg van engedve minden, mit az ember kiván, csupán a bünnek gyülölete és kerülése tétetik kötelességgé; aztán ohajtani és követni az erényt s csekély és igen igen szelid rendszabályt, melly a becsületesség, a bünök megbocsátása és az örök élet elnyerése végett adatott."

HETEDIK FEJEZET.

II. Fridrik.

A pápa az ő törvényeire látta térni Konstantinápolyt; az albigensek elleni hadban győzelmet vivott ki; nem különben győzött IV. Ottó császár és az angol király ellenében; ez utóbbi szigetország az ő befolyása mellett nyerte szabadságának oklevelét, a Magna Chartát, Toscana városai szövetségre léptek, a spanyolok Tolosa térségén a legfényesb győzelmet vivták ki, melly őket az idegen uralom alól mentette föl; a pápától kérte Aragonia királya a koronát; az angol is neki köszönte azt; Sicilia fölött megszilárditá a Szentszék felsőségi jogait, miután ugyanezeket Rómában is uj érvényre hozta. Két ujon alapitott rendben állandó katonaság alkotta-

---

[1]) **Federici**, *Storia de' cavalieri Gaudenti.*

ték, melly készen állott a pápa minden parancsára. A pápaság nagysága soha sem tünt fel fényesebben, mint a lateráni IV. zsinaton, mellyre a konstantinápolyi s nyugati császár, a jerusalemi, siciliai, franczia, angol, magyar, aragoniai és cyprusi királyok követeket küldöttek, az antiochiai és jerusalemi patriarchák személyesen jelen voltak, a konstantinápolyi s alexandriai pedig képviselőket küldtek, a hetvenegy érseken, négyszáz tizenhárom püspökön s nyolczszáznál több apáton és perjelen kivül.

Érvényre voltak hozva tehát a Decretales-ek által szentesitett amaz elvek, hogy az egyházi hatalom a nap, mellytől hold gyanánt nyeri világosságát a császárság; s minthogy a föld — mondák az egyházi jogtudorok — hétszer nagyobb a holdnál, a nap pedig nyolczszor nagyobb a földnél; azért a pápaság ötvenhatszor nagyobb a császárságnál [1]).

Nevezetes III. Incze levele, mellyben a világi s lelki hatalom közti viszonyokat fejtegeti [2]). „Az Ur — mondja ő — nem csak lelki rend alapitása végett, hanem azért is, hogy a teremtés s az események folyama közti bizonyos megegyezés is hirdesse az összes dolgok szerzőjét, öszhangzatot alkotott az ég és föld közt, hogy a kicsinynek a nagygyal, az alacsonynak a magassali bámulatos egyezése, öt egyetlen s legfőbb teremtőnek tüntesse föl. Mikép a teremtés kezdetén az égbolton két nagy csillárt gyujtott, az egyiket a nappalnak előidézésére, a másikat az éjek megvilágitására; ugy az idők folyamában az egyház egén két legfőbb méltóságot alkotott; az egyiket, hogy világoljék nappal, vagyis felvilágositsa az értelmeket a lelki dolgok fölött, és a lelkeket a tévely lánczaitól megszabaditsa; a másikat, hogy megvilágitsa az éjet, vagyis megbüntesse a makacs eretnekeket s a hit ellenségeit a Krisztusnak s népének okozott bántalmakért, és kardját a gonosztevők fenyitésére, a hivőknek pedig dicsőségére villogtassa. De valamint holdfogyatkozáskor setétség fog el mindent; ugy midőn császár nincsen, az eretnekek s pogányok dühe fekete istentelenséggel emelkedik.“

Ezen máris magas jogigényekhez a föléledt romai jog tanulmánya más legkorlátlanabb igényeket csatolt, ösztönözve a császárt azon zsarnoki hatalomra, melly a régi Rómának erejét s gyalázatát

---

[1]) Laurentius a pápát ezerhétszáznégyszer magasabbnak állitja a császárnál és királyoknál. Nem ismerem e számitásnak elemeit.

[2]) *Regest.* 32. A pápát Incze igy határozza meg: *Vicarius Jesu Christi, successor Petri, Christus Domini, Deus Pharaonis, citra Deum, ultra hominem, minor Deo, major homine.* Sermo *de consecr. pont.*

képezé. Az uj egyetemek tanárai egyhangulag azt hirdették, hogy a szent birodalom fölötte áll minden földi dolognak, s mikép az égben a karok, hatalmak és főangyalok, egyik a másiktól függnek, ugy van hatalma a császárnak a királyok, ezeknek a herczegek, a herczegeknek a grófok és bárók fölött; hogy a császár kezében hordja a földgömb alakját, az egész világ fölötti uralmának jelentésére.

Illy nagyravágyás mellett lehetetlen volt meg nem ujulnia az egyházi és világi hatalom között a VII. Gergely által kezdett küzdelemnek, mellyet lecsillapitott egy, inkább a császárnak kedvező egyezmény, de melly mellett a közvélemény a pápát tartá győztesnek s növelte ennek hitelét, a mennyiben csökkentette a császárságét. Nyolczvan év mulva megujult a küzdelem nyiltabban, határozottabban; nem a hübéri formaság lévén többé a kérdés, hanem az: alávetve legyen-e az egyház a császárságnak vagy sem.

Mikép az alapok, ugy a személyek is egészen mások voltak. A hajthatlan VII. Gergely nem volt többé, s a rosz fejedelem és népszerűtlen IV. Henrik helyét nemes, nagylelkü, szép külsejü, udvarias modoru s tudománykedvelő Sváb-fejedelmek foglalták el, nemes német udvaronczoktól környeztetve, kik hiven a császárhoz és nejéhez, egyaránt követték ezeket a viadaljátékokra s az Alpeseken vagy tengerentúli hadjáratokra.

II. Fridrik, a ghibellin fejedelem, kit pápa nevelt (III. Incze) s védelmezett a guelf IV. Ottó ellen, ennek halála után (1218), egyetlen német uralkodóul maradt. Mint jókedvü, müvelt s szeretetreméltó, meg tudta nyerni a sziveket, mig Ottó, durvaságával mindenkit elidegenitett volt magától. Hajlammal a háborura, mint atyjáróli ősei, a svábok, és ügyes tettető lévén a politikában, mint anyjáróli ősei, a normannok, különös előgondosságot fejtett ki a Németországban töltött öt év alatt. I. Ottokár Przemyslt egy felségi levélben megerősitette a cseh királyságban, szabadságára hagyván a püspökök kinevezését s fölmentve őt az országgyüléseni megjelenéstől, az adótól és szolgálattételtől, kivéve, hogy háromszáz emberrel tartozott kisérni a császárt, midőn ez a koronáért jött, mit azonban háromszáz márka ezüst fizetésével szintén megválthatott.

Olaszhon.

Nem soká késett Fridrik Olaszországba menni, hová őt a kellemes égalj, ifjusága emlékei, a lakosok miveltsége s azon ohaj vonzá, hogy a birodalmat uj erőben virágoztassa fel, Olaszhonon kezdve, hol a pápát könnyebben tarthatandá engedelmességben seregei által,

mint a németországi főurakat és főpapokat, kik választói s hozzá hasonlók voltak. Átkelvén az Alpeseken, Lombardiát a guelfek és ghibellinek által megszakgatva találta.

A főbb városok mindinkább terjesztették uralmukat, nem többé a környék, hanem a kisebb városok fölött is, podestákat küldve nekik s adót követelve tőlük. Egyike a lombardiai főhatalmaknak Milano vala, melly Pavia-, Cremona-, Párma- s Modenával folytonosan háborut viselt, miért is Fridrik nem találta jónak soká mulatni ott, s jobb időre halasztá a vas korona fölvételét.

Rómában III. Inczét (1216.) III. Honorius, a Savelli család fia követte, ki előbb Fridrik nevében Palermo kormányzója volt. Erélyes elöd és utód között igen szelid pápa volt ő, ki a fejedelmeknek mindig saját szelidségét ajánlotta [1]). Fridriktől az Inczének tett három igéret teljesitését kelle követelnie, ugymint: a keresztes háborut, Matild grófnő örökségének átadását, s a siciliai koronáról lemondást. Fridrik megujitá az igéretet, s megnyerte ez által, hogy ő is, neje is megkoronáztatott (1220. szept. 27.); melly alkalommal egy határozmányt tett közzé, mellyben megsemmit s eltöröl minden, az egyház szabadságával ellenkező törvényt, és az eretnekség kiirtását rendeli el. A mi azonban Matild örökségét illeti, ez tulajdonkép sem a pápáé, sem a császáré nem volt, mivel az azon javakkal adományozott hübéresek mindig függetlenebbekké tették magukat, a községek pedig hatalom, pénz, kitartás s erőszak által szabadságra vergődtek, s e községek közt első helyen állott Florencz. A keresztes háborut illetőleg a császár szavát adta, egészen önmegadónak vallá magát a Szentszék iránt, mellyet tápláló anyjaul ismert el.

Sicilia.

Fia Henrik, kinek Siciliát átengedendő vala, tizedik évébe lépett, habár atyja csak alig huszonhat éves volt. Német királynak kiáltatván ezt ki a birodalmi főurak által, Fridrik Siciliába indult, hogy rendbe szedje a teljesen zavart állapotu országot. Beutazván azt személyesen, gyüléseket tartott, tilalmat hirdetett a gazdagok fényüzése és kicsaporgásai ellen; számos főurat letett s megbüntette hütlenségöket; s mindezt a pápa tudta nélkül tette, kinek panaszait keresztes-háborúi igéretekkel nyugtatta meg, melly igéreteinek teljesitésére mindössze is néhány embert s egy kevés pénzt küldött Palaestinába.

---

[1]) Az angol királynak irta: *ut subjectos suos studeret regere in spiritu lenitatis*; a cseh királyhoz pedig: *sicut regem decet mansuetum habere animum et clementem.* Regest. IX, 16. 25. *apud* **Raumer.**

Még párolgott Siciliában a vér, mellybe fojtotta volt VI. Henrik a nemesség kiváltságait; a Henrik által gerjesztett gyülöletet átörökölte Fridrik annyira, hogy egyedül nyers erőre, és pedig idegenek erejére kelle támaszkodnia. Az Annewil Marquard által vezénylett német csapatok nem voltak elegendők, azért a keresztény név ellenségeihez, az arabokhoz fordult. Lehivta őket hegyeikből, kik is leöldököltek mindent, a mi utjokba akadt; s midőn túlmennének minden határon, Fridrik megfékezte s részint Lucerába, részint Nocerába telepitette őket, melly ennek folytán még ma is pogány Nocerának neveztetik [1]; igen fontos volt ezen telepitvény, mert az vakon engedelmeskedő, sőt olly sereg gyanánt szolgált Fridriknek, mellyre sem az olaszok nemzeti szenvedélyei, sem a pápák átkai hatást nem gyakoroltak.

Támaszkodva az arabokra, megtörte Fridrik a hübéresek egész hatalmát, lerontatta váraikat s azok helyébe a nagyobb városokban császári erősségeket épittetett, különösen Nápolyban is, melly város az ország fővárosává emeltetvén, gyarapodott szépségben s gazdagságban, s ez az oka, hogy itt II. Fridrik neve népszerü rokonszenvvel említtetik.

Összes intézményei által a királyi hatalom szilárditására, a főurakénak pedig gyengitésére törekedett; az elnyomott s birtoktalan osztálynak a földbirtokosok ellenében mindig szabadabb s könnyebb állást eszközlött, s elősegité a szabad birtok gyarapodását, melly intézkedések mindenesetre korfölöttiek voltak, s azon igazgatási egységre irányoztattak, mellyek a mi korunknak dicsőségét vagy tán szerencsétlenségét képezik. Magában s hivatalnokaiban pontositotta össze a hatalmat, mellyet a püspököktől, városoktól s főuraktól elvett. Ez utóbbiakat megfosztotta minden hatósági jogtól [2]; s velök és a püspökökkel együtt az országgyülésre két-két jó embert hivott meg minden város- és faluból, a főurak alattvalóit sem véve ki. Ezen jó emberek panaszt emeltek a hivatalnokok törvényszegése ellen s előterjesztek képviseltjeik szükségeit, mi által a világon első példáját

---

[1] Höfler müncheni tanár Fridriknek egy válaszát tette közzé azon pápai levélre, mellyet Rainaldi 1236-ból hozott fel, s mellyben a pápa az ellen panaszkodik, hogy Fridrik a keresztények közé musulmanokat hozott. Fridrik feleli, hogy az által nemcsak megszabaditotta Siciliát amaz ostortól, hanem a keresztények közé telepitve őket, azt is eszközölte, hogy azok lassanként Krisztus vallására térnek.

[2] *Quod nullus praelatus, comes, baro officium justitiae gerat.* Constit. neap. lib. I, tit. 46.

adták a valódi nemzeti képviseletnek. Minden helyen a népből két esküdtöt nevezett, hogy felügyeljenek a kézmüvesekre, kereskedőkre, pénzre s tiltott játékokra. Nápoly, Messina, Salernum s némelly más városok megőriztek valamicskét régi alkotmányukból, de független községek alapitása, consulok, podesták s más helyhatósági tisztviselők kinevezése mindenütt halálbüntetés terhe alatt el lőn tiltva [1]).

Elrendelte, — a mi hübéri viszonyok között szokatlan volt, — hogy ugyanazon tisztviselők az összes alattvalók fölött itéljenek, s hogy a fenyitő hatóság a polgáritól elkülönittessék. Az igazságügyi tisztviselők három fokuak voltak: felügyelők, kamarások és itélőbirák. A felügyelők, kiknek választásánál a jámborság a törvényismeret fölött előnynyel birt, beszedték az adót, megadóztatták az élelmeket; egy, a király által kinevezett törvénytudó ülnökkel együtt a polgári és mezei vétségek fölött itéltek; a gonosztevőket s gyanusakat letartóztatták s a törvényszéknek adták át. A felügyelők fölött álltak a kamarások és itélőbirák; amazok a polgári s államkincstári, emezek a rendőri s fenyitő ügyekre nézve, a királytól fizettetve, az igazságot dijtalanul szolgáltatták ki, hivatalukat egy évig viselték, s az illető tartományban idegeneknek kelle lenniök. Az alattvalók fölebbezései s a hübéri ügyek egy főtörvényszék elé tartoztak. Ez egy itélőbiró- s négy ülnökből állt; az itélőbiró évenkint egyszer beutazta a tartományokat.

Egy Segrezia nevü kincstári kamara hatásköréhez tartozott a pénzügyekbeni legfőbb itélés, a megürült vagy elkobzott javak igazgatása, a királyi paloták, mulatóhelyek, erősségek s a hajóhad fenntartására szánt javakrai felügyelés. Egy bizottmány a hivatalkeresők folyamodványainak megvizsgálására volt kinevezve. Hogy ott is meglegyen a szokott kárhozatos oldal, egy kivételes törvényszék, minő a capuai volt, a végre állittatott fel, hogy megvizsgálja a régibb investiturákat s jogelsajátitásokat, mi egyedül az államkincstár gazdagitására volt irányozva.

Az alsóbb tisztviselőknek is helyes meghatározásában, az itélés nyilvánosságában, a párbajok s más istenbizonylatok eltörlésében a német intézmények kiveszését s az ujak kezdetét látjuk [2]).

A változó uralmak alatt szükségkép bekövetkezett zavar elháritására Fridrik egy törvénykönyvet is adott ki, melly magában fog-

---

[1]) *Qua poena universitates teneantur, quae creant potestates et alios officiales.* Tit. 47.

[2]) **Gregorio**, *Considerazioni sopra la storia di Sicilia.* III. k.

lalá a hübéri, egyházi, polgári, kormányzati s közigazgatási törvényeket, s a normannokat, frankokat, rómaiakat s latinokat egyenlőknek nyilatkoztatta. Nagy buzgalommal rajta van, hogy megakadályozza a magánhadakat s visszatorlásokat. Fegyvert viselni csak a királyi tisztviselőknek s kiséretbelieknek engedi meg, a bárónak és lovagoknak csak utban vagy háború idején.

Az alkalmas törvények lelki müveltségéről, de a rettenetes büntetések szíve kegyetlenségéről tesznek tanuságot. A gályarabság, a jobbkéz elvesztése gyakori büntetések; a ki az adót akár roszaságból akár szegénységből meg nem fizeti, felakasztatik; a bárónak visszaadatik a hatalom hübéreseikkel erőszakoskodhatni; egész városokat romba döntött; ujnemü kegyetlen kivégzéseket talált fel, minő volt az ólomruhábani megégetés.

Petrus de Vinea.

Jobb keze volt neki Petrus de Vinea (Pier dalle Vigne), ki Capuában szegény szülőktől származva, koldulva Bolognába jött, itt az egyetembe bocsáttatván, annyira kitüntette magát, hogy az átutazó Fridrik titkárának fogadta őt, majd biróvá, tanácsossá, Apulia kormányzójává, végre korlátnokává s mindenesévé nevezte. Roppant gondjai el nem vonták őt a tudománytól, s mikép az első törvénykönyvet, az első hangzatkát is (sonetto) olasz nyelven ő irta. Az ő befolyásának tulajdonítják Fridriknek a tudományok iránti szeretetét, mellyből ez Nápolyban (1224) egyetemet alapított, Aristotelesnek első olasz forditását eszközölte s állat-kertet készittetett külföldi állatok tartására, Palermóban elfogadott mindent, kit érdem ajánlott, udvaránál az olasz nyelv mindinkább finomult, s a költők a provenceiakat utánozva, a siciliai múzát uj hangokon szólaltatták meg.

Maga Fridrik „természetes okossággal, irásban s mindennemü tudományban jártassággal birt, s beszélt latin, olasz, német, franczia, görög és saracén nyelven [1])“; egy könyvet irt a sólyom-vadászatról; egyet pedig tollba mondott Rufus Jordanus nevü fegyvernökének a ló természetéről; bőkezü volt barátai iránt, s épitkezésbe fektette a jószágaiból s az általa előszeretettel kegyelt kereskedésből húzott jövedelmeit. Neki köszönte létét a Volturno fölötti hid, Monte Cassino tornyai, Gaëta, Capua és szent Erasmus várai, Monte Leone város és sok más erősség és falu. Siciliában helyreállitá Anteát, Flegellát és Heracleát, s fölépité Lilibeo, Nicosia és Girgenti várait.

Ennyi jeles tulajdonát nem tudta összhangzatba hozni kora

[1]) **Giov. Villani**, VI, 1.

szellemével, mellyel mind vétkei, mind erényei összeütközők voltak. Gyalázatára a kereszténységnek kéjvágya kielégitésére egész háremet tartott, „epicurusi életet élt, nem is gondolván a másik életre (Villani)“; Abulfeda megjegyzi, hogy Siciliában neveltetve, hajlammal viseltetett az islam iránt. Ügyes volt kora hiányainak fölismerésében, de gúnyolta azokat, a helyett, hogy szeretettel s szánalommal javitott volna rajtok; azért is daczára nagy tetterejének, semmi bevégzett vagy nagyszerü dolgot sem hagyott hátra.

Csakhamar észrevette, hogy az ő természetes szövetségesei a ghibellinek; miért ezekhez állott, remélve, hogy a lombardiai pártok zajongása közt sikerülend neki, mit nagyatyja, a Veresszakállu ki nem vihetett, helyreállitni a rendet, melly szó akkor is, utóbb is sokszor egyértelmü volt a szolgasággal. Felhasználhatni hitte e végre siciliai s némethoni seregeit, és azon zsoldosokat, kiket az olasz városokból rablott zsákmányon bérlett össze, végre mindennemü rablók- s gonosztevőket, kiket kegyelem-igérés által zászlai alá csődített [1]). A pápának annyiszor hazudott keresztesháboru örve alatt Henrik fiának meghagyá, hogy német seregeivel Lombardiába jöjön s husvétre Cremonában legyen, hová ő országgyülést hirdetett (1226).

A városok észrevették az ellenök vetett lest s nem bizva a pápában, ki Fridriknek kedvezett, hogy, a mit leghőbben ohajtott, a keresztes hadjáratra birja őt; tehát a városok elhatárzák megujitni a lombard szövetséget, a konstanzi béke által biztositott jogaik szerint. Gyülésre jövén tehát össze Mosióba, Mantua táján, Bologna, Piacenza, Verona, Milano, Brescia, Faenza, Mantua, Vercelli, Lodi, Bergamo, Turin, Alexandria, Vicenza, Padua és Treviso huszonöt évre ujabb védszövetséget kötöttek, s csakhamar ellenséges állást foglalva el, megszakasztottak minden közlekedést a ghibellin városokkal, s megtiltották polgáraiknak értekezni a császárral, tőle rendeleteket vagy ajándékokat fogadni el [2]).

Levetette ekkor Fridrik az álczát, s maga részén látván Reggiót, Modenát, Pármát, Cremonát, Astit, Luccát és Pisát, fegyvert ragadott. Faenza azonban és Bologna bezárták előtte kapuikat, a nyilt téren pedig jól rendezett csapatokkal kelle szembeszállnia, mi őt visszavonulni kényszerité. Alkudozni kivánt ekkor a szövetséges városokkal, de visszautasittatva, birodalmi számüzet alá vetette, a pápai követ által pedig egyházi átokkal sujtotta őket; a bolognai egyetem

[1]) **Ricardo da San Germano**, p. 1039. — **Ant. Godi**, *Chron.* p. 82.
[2]) **Corio** II.

látogatását megtiltá, mi nagy csapás volt a tizenkétezer tanulójából élő városnak. A szövetséges városok korán sem rettentettek el; s III. Honorius, ki mindig a keresztes háboru ügyével foglalkodott, közbevetette magát, s békekötést hozott létre (1227. jan. 5.), melly szerint Fridrik birodalmi számüzetét, s Bologna elleni rendszabályát visszavonta, a városok pedig a ghibellinekkel kibékülni s a tengerentúli hadjáratra négyszáz embert adni köteleztettek.

Honorius jósága is végre kifáradt, s megsokalta Fridrik hazudozását, melylyel az annyiszor igért keresztes hadat halogatta. Olly nagy volt pedig Honorius jósága, hogy midőn konstantinápolyi követe azt irta, miszerint a szakadásnak csak szigor vethetne véget, tiltotta neki ezt valamikor használni, mivel ő ugymond a vallást ima, oktatás, jó példa és türelem által akarja terjesztetni.

Utódja IX. Gergely, az Anagni grófi család fia, nyolczvanötéves korában megifjodni látszott, midőn az örök kulcsok kezeibe adattak (1227.). Szokottnál nagyobb pompával koronáztatta meg magát; az ünnep egész hétig tartott; a hetedik napon elénekelvén miséjét sz. Péter templomában, roppant drága öltözékben nagyszerü körmenetet tartott; fején kettős koronával, gazdagon fölékesitett lovon ült, mellyet kantárnál fogva Róma parancsnoka és senatora vezettek; előtte mentek a bibornokok, utána pedig a birák s tisztviselők aranyzott diszruhában, végre számlálhatlan sokaság, mellynek örömkiáltásai, olaj- és pálmaágai között vonult a palotába, mintha a pápai hatalom diadalát ünnepelte volna, melly magasabb fokon, mint akkor, soha sem állott.

Honorius hosszu türelme olly hitszegő s ravasz fejdelem iránt, minő II. Fridrik volt, a tevékenyen erélyes Gergely előtt illetlennek tünt fel; ő tehát a lombard városoknak meghagyá, hogy békével legyenek, a császárnak pedig, hogy induljon Palaestinába, mire hogy annál nagyobb ösztönt adjon neki, összeházasitotta őt (Constantia ekkor már nem élt) Jolántával, Brienne, Jerusalem czímzetes királyának leányával. Fridrik ekkor bevette czímerébe a keresztet s Jerusalem királyának czimét, s nem tudván magát tovább is mentegetni, Brindisiben tengerre szállott. De ime nehány nap mulva szárazra lép s betegséget ürügyelve ismét egy évig halasztja a hadjáratot. A pápa őt ekkor átok alá vetette, Fridrik pedig, ki ez átkot önmaga vonta magára, mert azt fogadta, hogy átokkal sujtassék, ha igéretét nem teljesitené, mentségeket hozva fel végre csakugyan elment, de igen csekély csapattal; s d' Acreba érvén innen hanyagul vezette a dolgokat, mint ezt már másutt előadtuk[1]).

[1]) L. fönebb a negyedik fejezetet.

Kétszeres sérelemnek tünt fel Gergely előtt, hogy Fridrik előbb késlekedett, most pedig, miután átokkal sujtatott, belefogott a szent háboruba; azért uj átkot küldött reá Palaestinába, s a császárnak senki sem akart engedelmeskedni; a püspökök és lovagrendek ellene voltak; a Malek-Kámellel kötött egyezmény istentelenségnek, az pedig, hogy Fridrik a sz. sir fölött saját kezével feltette fejére a koronát (1229), szentetlenitésnek tartaték. A pápa azalatt követeket küldött Siciliába, siránkozván, hogy ama nép egy uj Nero alatt a szabadságnak még vágyát is elveszti, holott Isten olly mosolygó szelid ég alá nem azért helyezte öket, hogy gyalázatos lánczokat viseljenek; a lombard városok szövetségétől is segélyt kérve, végre egy sereggel küldötte oda Brienne Jánost, ki a kulcsos zászlók alatt pusztitva rontott be apósa országába.

Fridrik sietve visszatér Palaestinából, fölfegyverzi németjeit és arabjait, kiüzi a pápaiakat, visszafoglalja az ország erősségeit, beront a pápai birtokba, megöli ott, a kik ellene voltak, s még Rómában is ellenségeket szerez a pápának. A főpapok nehezen türték, hogy a háború költségeihez nekik is hozzájárulniok kellett; a lombard városok szintén haragudtak, hogy támadó hadba kevertettek; alkudozás kezdetett tehát, s hosszu viták után végre harangzugás közt hirdettetett ki, hogy a császár átalános bünbocsánatot ad, visszavonja a lombard városok elleni számüzetet, s hogy az átok alól fölmentessék, igéri a javadalmasaknak egyházi törvények szerinti választathatását. (1230. jul. 23.).

Nem volt ez béke, hanem csak némi nyugvás a végkisérletre készülő ellenségek között. Olaszországban nagyobb meghasonlás uralkodott, mint valaha: Velencze Ferrarát, Padua Veronát, Mantua és Milano Cremonát, Bologna Imolát és Modenát, Párma Páviát, Florencz Sienát, Genua Savonát és Albengát, Prato Pistoját ostromolta; nehány hübéruri család, nagy hatalomra emelkedve, egymás közt vagy a városokkal viszálkodtak s a magángyülölet vagy nagyravágyás czéljaira a pápa vagy császár nevét használták fel.

Fridrik ujolag a városokat gyülésre Ravennába (1231), Henrik fiát pedig német sereggel Lombardiába hivta, de a városok ügyesebbek voltak, mintsem várta volna, azért elzárták a német sereg utját, mire Fridrik ismét birodalmi számüzet alá vetette öket, s összes jogaikat megszünteknek nyilvánitá; a pápa ujra (1233.) közbeveté magát, s olly egyezményt hozott javaslatba, hogy a császár feledjen el minden bántalmat, vonja vissza a számüzetet, s adjon kárpótlást a károsodottaknak; a városok ellenben kárpótolják a császárt és hiveit

s tartsanak a Szentföldön két évig ötszáz lovast. Kikelt Fridrik e javaslat ellen, részrehajlónak s felségsértőnek nyilvánitván azt: a pápa azonban a köztársaságokat az egyház által elismert, törvényes politikai testületeknek tekinté; ezek pedig óvást tettek, hogy ők semmiféle császári jogot sem sértettek meg, midőn a konstanczi egyezmény szerint a szövetséget megujitották.

Maga a pápa is kellemetlen körülmények közt volt. A rómaiak megtagadták tőle a jogot, polgárt számüzhetni; bizonyos adót kivántak, mellyet az egyház a városnak hajdan fizetett; a papokat világi bíróság elé akarták idézhetni; végre kétségbe vonták világi főhatalmát: eszerint az, ki az egész világ fejedelmeinek parancsolt, Perugiába kényszerült futni (1234.). Róma ismét köztársasággá lett, s Luca Savelli senator azon tervvel foglalkodék, hogy egyesitse szövetségbe Toscanát s közép Olaszhont, és törölje el a pápai uralmat, mikép a lombard városok a császárét megsemmitették. Fridriktől kértek erre segélyt, de Fridrik császár, jobban rettegve a szabadságtól, mint a pápától, ennek adott segélyt a rómaiak leigázására. Hálából a pápa a lombardokat tágabb föltétek elfogadására ügyekezett reábirni; de a városok késlekedtek a közbenjárás elfogadásával, s uj események ujra meghiusitották az eredményt.

Az olasz dolgok lökését Németország is megérezte. Henrik, ki itt kormányzónak hagyatott, nélkülözte a kellő erélyt, és félrevezettetve nagyravágyása által, atyja elleni fölkelést forralt. A népet ügyekezett mindenelőtt megnyerni, s egy, Wormsban közzétett határozmánya által törvénynyé tette, a mi eddig csak szokás volt, hogy tudnillik a császár a közérdekek fölött a grófok-, püspökök-, herczegek- s más főszemélyekkel tartozzék tanácskozni. A birodalom ekkép köztársasággá lett, s a helyhatóságoknak is tágabb tér nyittatott a városokban alakult czéhek eltörlése által.

A haragvó Fridrik számadásra vonta fiát, ki a dolgot jóvátenni igérte, mire számos főur kezesül adta magát; Henrik azonban nyilt lázadóként lépett föl (1234), s kevéssé támogattatva a németek által a lombard városokhoz fordult, s még jobban atyja ellen izgatta azokat. Milano, Brescia, Bologna, Novara, Lodi s a montferrati határgróf királyul üdvözölték őt (1235), s odaajánlották neki a koronát, mellyet Fridriktől állhatatosan megtagadtak; Henriktől viszont kivánták, hogy összes jogaikat erősitse meg, s a szövetség elleneit ő is a magáéinak tekintse. Polgárhad fejlett ki. A pápa roszalja a lázadó fiut, a városok pártokra szakadnak. Fridrik Siciliából, hol a mindig megujuló fölkeléseket kelle elnyomnia, fegyvertelenül utaz

által Lombardián, melly a császár megalázott helyzetét felhasználni nem akarta; s Regensburgba jött, hol hetven főpap és főur hűségtelennek nyilvánitja Henriket, s megfékezésére fegyverkezik. Henrik a német vitézek nagymesterének tanácsára bocsánatért esd és meg is nyeri azt; de Fridrik, midőn uj hütlenségen kapta öt rajta, elfogatta s San-Felice várba viteté Apuliába, hol Henrik ki is mult (1242).

A Fridrik által összehitt mainzi gyülésen (aug. 15.), hol nyolczvan főpap s herczeg és ezerkétszáz főur jelen volt, Henrik ünnepélyesen letétetett, s a guelf és ghibellin-házak közti viszálynak az által vettetett vége, hogy a még életben lévő utolsó guelf, Otto, hübérül nyerte azon birtokokat, mellyekből Braunschweig herczegsége alakult, továbbá nevezetes törvények hozattak, és pedig legelőször német nyelven. Fridrik megerősité a fia által Wormsban adott alkotmányt s egy udvarbirót (Hofrichter, Frymann) nevezett ki, ki az eléje vitt ügyekben, a hübérieket kivéve, naponkint itélt.

Nagyobb fényben tünt fel Fridrik Izabellával, az angol király Földnélküli János leányávali menyegzőjén. Nagyszámu lovagok és bárók fogadták az arát a határon; a papság mindenütt harangzugás között eléje ment; Kölnben tizezer lovas polgár fényes fegyverzet- s öltözetben kisérte öt, míg a szőnyeggel s bíborral leteritett szekerekről az elrejtett hangszerek bámulatos öszhangzatban szóltak; egész éjjel a jegyes sátra előtt leánykák kara énekelt. Négy király, tizenegy herczeg, harmincz gróf és határgróf volt jelen, s a méltóságnak megfelelő volt mindegyiknek ajándoka is. Fridrik királyi apósának keletről hozott három leopárdot ajándékozott, mellyek egyszersmind az angol czimerre is czéloztak.

Bécset szabad városnak nyilvánitá, s miután megalázta Austria herczegét, Harczos-Fridriket, a császár római királynak fiát Konrádot választatta meg (1237.), s ezzel Olaszhonba indult. A német herczegek azonban annyira nem szivesen adtak neki az érdekeiktől egészen idegen hadjáratokra katonát, hogy Fridrik kénytelen volt zsoldosokat bérleni saját pénzén. A nehéz vasas német lovasok mellé könnyü lovas arabokat társitott, kiknek rohanó száguldását mérsékelte az előttük menő elefánt, melly hátán, mintegy carroccio, a harczosok zászlóját vitte.

A lombardok hamarjában csak kézművesek- s földészekből összeszedett gyakorlatlan katonaságot állithattak szembe, melly ki nem állja a rendes csatát. Azért kerülve a nyilt mezőt, a városok jobbnak látták falaik közé várni be a császárt, ki az Alpesektől a Po vizéig

az erősségek egész lánczolatára talált, mellyeket aminő nehéz volt egymásután bevenni, épen olly veszélyes volt hátamögött hagyni.

A városok a szövetséget szorosan megujiták, s közös pénztárt alapitottak; Fridrik pedig az urak támaszát kereste, kik a városokban zsarnokokul tolták föl magukat. Leghíresb volt ezek között a romanói III. (vagy IV.) Etzelin, ki (1215.) átvevén atyja (Ezzelino il Monaco) birtokait, vérengző zsarnokság ával rémületévé lett a trevisói vidéknek. Ősi birtokait már Bassano- és Trevisoval, utóbb pedig segittetve fivére Alberich által, Verona- és Páduával is növelte. Harczban állt az Etzelinekkel VI. Azzo d' Este, ki hasonnevü birtokán kivül ura volt még Montagnana, Badia, Rovigo és déli Polesinenek, azonkivül az összes guelfek az ő részén álltak. Hogy felülkerekedhessék, jó alkalomnak látta Etzelin Fridrik jöttét, kinek egy természetes leányát nőül tartá. Megnyitotta tehát neki Verona kapuit; mire Fridrik tizezer arabjának seregét, Cremona, Párma, Reggio s Modena ghibellinjeivel megnövelve, legyőzte az esteieket, elfoglalta Vicenzát, Mantuát alkudozásra kényszerité, Brescia vidékét feldulta. A milánóiak elég vigyázatlanul meglepetni hagyták magukat Cortenova mellett (1237. nov. 27.). A csata még nem volt eldöntve, de az olaszok látván, mikép ujabb támadást ki nem állhatnak, visszavonultak, s minthogy a sár feneketlen volt, a szent szekeret is (carroccio) ott kellett hagyniok. Végetlenül örült Fridrik e diadalmi zsákmánynak, mellyet elefántjával keresztül hurczoltatott a városokon, utóbb pedig a római Capitoliumba vitetett, hol még ma is olvasható a dagályos felirat, mellyel a császár ezen győzelmét örökítni akarta, holott pedig gyávaságát és az olasz vitézséget örökitette.

Minő győzelem volt? A lombardok egy része megrettent ugyan, de Milánó folyvást ellenállt; Brescia visszaverte a császár dühös kegyetlen ostromát, s minthogy Fridrik Milánó podestáját, Tiepolo doge fiát kegyetlenül lenyakaztatta, a velenczei köztársaság szintén ellenségévé lett. IX. Gergelyt is elégületlenné tette Fridriknek a lombard városok irányában zsarnoki kegyetlensége, az arabok iránti kegye, siciliai erőszakoskodásai, hitszegése, s az egyháztóli folytonos idegenkedése; azért szövetkezett a velenczésekkel, s oda igérte nekik azon részt, mellyet Siciliából elfoglalandottak.

Fridrik valóban, ha nem is mutatta mindig, a szentszék iránt engesztelhetlen maradt; annak hatalmát a népek hiszékenységén s a pápák álnokságán alapultnak tekinté; alkalmatlan gyámanyának, vetélyhatalomnak s megalázó felsőségnek tartá. Olaszországot saját

örökségének hitte, s egy olasz herczegnek azt irta [1]), hogy minden erejével az uralmai közé szoritott félszigetnek meghóditására törekvendik, és kiegészitő részévé teszi a birodalomnak, mikép Jerusalemet, Konrád fiának örökségét, és Siciliát, mint anyja örökségét. Nem csak Lombardiát akarta tehát meghóditni, hanem az egyházi államot is; s tehát a pápának nem maradt egyéb hátra, mint idegenekhez futamodni, vagy alávetni magát egy zsarnok vak kényének, ki majd politikája eszközeül használandotta őt fel, majd az egyház elleni gyülöletével nyomandotta el.

Azalatt a tunisi királyt, ki a domonkosiaktól megtérittetve, a keresztség fölvétele végett Rómába jött, Fridrik elfogatja, állitván, hogy nagybátyja engedélye nélkül nem térhet a kereszténységre; déli Olaszhon legjelesb főpapjait számüzi vagy megöleti, és nem akarja, hogy ujak választassanak; az araboknak megengedi, hogy az egyházakat lerontsák, s azok anyagából mecseteket épitsenek. Enz nevü természetes fiának Sardiniát követelte, állitván, hogy a birodalom nehéz időkben vesztette azt el, de ő megesküdött, hogy nem nézi azt többé a pápai főhatalom alatt.

Mig tehát Fridrik Paduában Etzelinnel a szabadelmü párt elnyomását ünnepelte, egyszerre kezéhez kapja az egyházbóli kiátkoztatását (1239.); melly ujabb háború üzenete volt a császárság és egyház között. Fridrik tapasztalásból tudván, minő benyomást tesz a népekre az egyházi átok, Petrus de Vinea által Paduában hosszu mentő beszédet tartatott, minden országba, minden néphez köriratot küldött, vádolva mindennemü bünről a pápát, még feslettségről is a kilenczven éves aggastyánt, s eljárását a lombard szövetség ösztönzésének tulajdonitá, sőt olly törekvésnek bélyegezte azt, melly az eretnek katarok javára czélzott, kiknek fő fészkök Milánó vala. A nép azonban jobban hitt a pápának, lelkészeknek és barátoknak, kik hirdették, hogy Fridrik rosz keresztény, hogy Mózest, Krisztust és Mahometet három csalónak nyilvánitá; hogy nem kell hinni semmit,

---

[1]) **Sigonio**, *De regno Ital.* lib. I, p. 80. — A piacenzai gyülésen bevallá Fridrik, hogy Olaszországot meghóditni akarja: *Nec enim ob aliud credimus quod providentia Salvatoris sic magnifice imo mirifice dirigit gressus nostros, dum ab orientali zona regnum hierosolimitanum, Conradi clarissimi nati nostri materna successio, ac deinde regnum Siciliae, praeclara materna nostrae successionis haereditas, et praepotens Germaniae principatus sic nutu coelestis arbitrii, pacatis undique populis, sub devotione nostri nominis perseverat, nisi ut illud Italiae medium, quod nostris undique viribus circumdatur, ad nostrae serenitatis obsequia redeat et imperii unitatem.*

a mi érzékeink alá nem esik; és hogy ha az Isten Nápolyt látta volna, soha sem választandotta országának Palaestinát [1]).

Ekkor megujultak a háboru összes borzasztóságai; a guelfek mindenütt fölemelik fejöket, az esteiek visszafoglalják az elvesztett tért; Treviso fellázad, Pávia nagynehezen fékeztetik meg az Etzelin által folytatott vérpatakok által. De Fridrik sem alszik, hanem berontva a pápai birtokokba, Róma ellen vonul (1240). Bár nagyszámban voltak itt a ghibellinek, a pápa azért nem rettent meg, hanem „elővevén a lateráni Sancta Sanctorumból Péter és Pál apostolok fejeit, ezeket kezeiben tartva, az összes bíbornokokkal, püspökökkel s római papsággal, imák és szigoru böjt között ünnepélyes szent menetet tartott minden római templomba, buzditván a népet az egyház és szentszék védelmére (**Villani**)." A szerzetesek a keresztet hirdetik olly sikerrel, hogy ama jelt mindenki fölveszi, mig a papok fegyverfogásra kérnek engedelmet; mire Fridrik jónak találja az ostrommal felhagyni, s Nápolyba megy embert és pénzt gyüjteni, s majd fölszerelve Lombardiába megy, de legyőzetni látja ott azokat, kikben legtöbbet bizott.

A viszály kiegyenlitése végett Gergely egyetemes zsinatot hi össze Romába (1241); Fridrik azonban, ki mindig illyen zsinatra hivatkozott, köriratot küldött minden fejedelemhez, azon kérelemmel, hogy ne bocsássák a bíbornokokat a zsinatra; irt a főpapoknak is, börtönnel fenyegetvén őket, ha elmennének; végre őröket is állitott fel, kiknek az elfogandó főpapok kirablását nyilván megengedte. Látván azonban, hogy a legtöbb franczia, angol és lombardi főpap hajlandó elmenni, ajánlotta nekik, mennének a szárazon, hogy ő, a császár, velök személyesen értekezhessék. A főpapok azonban gyanusnak találták az ajánlatot, s a tengeri utat választották, mire Fridrik Enz fiát egy hajóhad-osztálylyal tengerre küldé, hogy keresse föl és semmítse

---

[1]) Szintugy véleményeztek róla a musulmanok is. Jafei mondja: Fakr-Eddin emir igen bizalmas lábon állott a császárral, gyakran tartottak bölcsészeti vitát, és sok pontra nézve megegyeztek. . . . A keresztények botránynyal nézték e barátságot. Fridrik egykor igy szólt Fakr-Eddinhez: Én nem sürgettem volna annyira Jerusalem átadását, ha nem kell vala félnem, hogy nyugaton minden hitelemet elvesztem. Nem is Jerusalemet vagy más illyes előnyt akartam megőrizni, hanem a frankok becsülését. — A császár veres, kopasz s gyönge látásu volt; ha rabszolga lett volna, nem adtak volna érte kétszáz drachmát. Beszédéből kitünt, hogy nem hitt a keresztény vallásban. . . Egy muezin felolvasta Fridrik előtt a Koránnak azon versét, melly tagadja Krisztus istenségét, a sultán ezért meg akarta büntetni a muezint, de Fridrik ellenszegült. — *Bibliot. des croisades.* t. IV, 417. — **Reynaud**, *Extraits des historiens arabes relatifs aux croisades.* 431. l.

meg a főpapok hajóit. Enz csakugyan rátalált azokra Meloria mellett s egy részt elmeritett, egy részt nagyon megkárositott, a bibornokokat pedig ezüst lánczon, Pisába, fogságba hurczoltatta. Fridrik azalatt elfoglalt számos pápai várost, s magában Rómában is sikerült neki árulókat találni, kik által fogságra jutott a pápa, hol nem sokára meg is halt (1241. aug. 21.).

Fridrik erre rögtön felfüggeszti az ellenségeskedést, hogy ugy lássék, mintha neki csak a pápa személyével lett volna viszálya; a bebörtönözött bibornokokat szabadon bocsáttatá; azalatt azonban a Rómába inditott pénzösszegeket elfogá; Róma vidékét arabjai által feldulatta, s a pápaválasztásra összegyült néhány bíbornokot káromló szavakkal illette, igy irván hozzájok: „Beliál fiainak, Efrem fiainak, a sátán seregének.“ stb.

IV. Coelestin (Castiglioni Gotfrid, milanói) pápasága tizennyolczadik napján megmérgeztetett, s választatott helyébe Sinibaldo Fieschi, genuai, IV. Incze neve alatt (1243. jun. 25.). Ez családilag és személyesen is barátja volt a császárnak; miért is a viszály kiegyenlitése biztos reméltetett. Incze azonban mindenelőtt azt kivánta Fridriktől, hogy az elfoglalt földet adja vissza, az elfogottakat pedig bocsássa szabadon; Fridrik viszont azt akarta, hogy a pápa saját ügyét válaszsza el a lombard városokétól, mellyeket ő királyi jogok bitorlásáról vádolt, mig ellenben a pápa azt erősité, hogy ama varosok nem tartoznak a császár itélőszéke elé. Nem tudván megegyezni, Fridrik ismét fegyverhez nyult, mig végre lehetség mutatkozott a kiegyezkedésre, Suessai Tádé és Petrus de Vinea közbenjárása által; de mig a fölött folyt a vita, hogy ki töltse be előbb az egyezményeket, a pápa Genuába futamodott. Olly hatalmas volt s olly tiszteletben állott Fridrik, hogy senki, még a franczia király, szent Lajos sem adott a pápának menedéket. Szerencséjére Lyon városa szabad volt, Incze tehát ide menekülvén, megnyitotta a XIII-ik egyetemes zsinatot.

Lyoni egyetemes zsinat. 1245 jun. 28— jul. 17.

Száznegyven főpap gyült össze, melly alkalommal Incze a bibornokokat veres föveggel ékesité, annak jeleül, hogy ők készek az egyházért véröket ontani. Királyi ékességül táskát s ezüst botot engedett nekik, óvásul Fridrik ellen, ki a főpapokat apostoli egyszerüségre akarta visszavinni. Krisztus sebeinek emlékére aztán öt vérző sebet mutatott fel az összegyülteknek: a görög szakadást, a növekvő eretnekséget, a Szentföldnek a karismiek általi feldulatását, a mongolok fenyegetéseit, s az eretnek, musulman, káromló, hitszegő, egyházfosztó s papságüldöző császár szörnyüségeit.

Suessai Tádé felhasznált minden ékesszólást, minden dialecticát, hogy a vádakat alább szállitsa; de miután többizbeni határidő, melly Fridriknek maga igazolása végetti személyes megjelenésre adatott, sikertelenül telt le, a pápa őt illyképen vetette átok alá: Én, Krisztus helytartója! és a mit megkötök a földön, meg leszen kötve a mennyekben is. Eszerint testvéreinkkel, a bíbornokokkal s a zsinattali tanácskozmány után Fridriket szentségtörés- s eretnekségről vádoltnak s meggyőzöttnek, kiátkozottnak és trónvesztettnek nyilvánitom; feloldom mindenkorra esküjöktől azokat, kik neki hűséget fogadtak; megtiltom parancsainak teljesitését nyomban követő (ipso facto) egyházi átok büntetése alatt; parancsolom a választóknak, hogy válaszszanak uj császárt; a siciliai koronávali rendelkezést pedig magamnak tartom fenn. A bíbornokok földre dobták égő gyertyáikat és elmondották a szertartásos kiátkozást; mig Tádé mellét verve felkiáltott: Oh napja a haragnak, napja az inség és nyomoruságnak! Incze a Te Deumot hangoztatta meg.

Fridriket Turinban találta a hir, mellynek hallatára előhozatta a koronát s fejére tévén azt, mondá, mint az ujkor egy nagy embere: Jaj annak, ki ezt bántani meri, jaj a pápának! ki szétszakgatta a kettőnk közti kötelékeket, és számomra nem hagy más utat, mint a haragét! Irt a fejedelmeknek s panaszkodott, hogy meggyőzetlenül itéltetett el, s tagadta a pápának fejedelem-letételi jogát [1]), nagyravágyásról, képmutatásról vádolva őt és kijelentve, hogy az egyházat erőhatalommal eredeti tisztaságára viszi vissza. Igy eretnekül tüntette föl magát ugyanazon levélben, mellyben annak vádjától tisztogatta magát.

Incze és a zsinat átka elterjedt és hatással birt; a siciliabeliek összeesküsznek Fridrik élete ellen, de a legjobb polgárok vérével fize-

---

[1]) E jog akkoriban átalánosan el volt ismerve. Midőn a pápa 1239-ben az átok alá vetett Fridrik koronáját Robert franczia grófnak ajánlotta oda, a franczia főurak tiltakoztak ez ellen, míg teljesen be nem bizonyulna, hogy a császár bünt követett el a vallás ellen: *Missuros ad imperatorem, qui quomodo de fide catholica sentiat diligenter inquirant: tum ipsum, si male de Deo senserit, usque ad internecionem persecuturos,* **Matth. Paris.** Aztán a lyoni zsinaton jelen voltak az összes hatalmak követei, kik közől egy sem támadtá meg ama törvényszék illetőségét; csupán a pápa csillapitására s a császár mentegetésére szoritkoztak.

tik meg a merényt. A német korona Raspe Henriknek, Thuringia landgrófjának adaték (1246.), ki is segittetve a viszályok, pápai brevék és pénz által, legyőzte Konrád királyt.

Az igaz, hogy Henrik viszont legyőzetve, szivfájdalomban meghalt (1247.), de ez Fridriknek keveset használt. Szent Lajos, franczia király, ki fennakadott azon, hogy a pápa kihallgatatlanul itélte el a kereszténység legnagyobb fejedelmét, a pápát a Krisztus helytartójához illő szelidségre emlékeztette, ugyszintén a szentföldi zarándokok ezreire, kik, hogy a pogány járom alól felszabadittassanak, a keresztény fejedelmek egyetértéseért esedeztek. Incze azonban hajthatlan maradt, tizedet vetett ki a papságra, pénzt szerzett minden módon, szorgolta a legtávolabbi fejedelmeket, mindennap szerzeteseket küldött ki a császár elleni prédikálásra. Fridrik kegyetlenséggel felelt amaz intézkedésekre; bevette s lerontotta Beneventumot, a pápai várost, és felségsértést találva szóban s gondolatban, zsarnokoskodott alattvalói fölött. Majd pillanatnyira megalázkodva, megvizsgáltatta magát a hit dolgában öt olasz főpap által, s igérte, hogy a pápát Lyonban személyesen meglátogatandja, mit azonban Incze csak fenyegetésnek tartott.

Petrus de Vinea a szerzetesek ellen fordult, kik „eleinte tapodni látszának a világ dicsőségét, most pedig maguk üzik a fényt, mellyet előbb megvetettenek; semmit sem birva mindent birnak és maguknál a gazdagoknál gazdagabbak.“ A császár határozottabban lépett föl, s a hol szerzetest foghatott el, izzó vassal csináltatott fejére keresztet; s felakasztatta az útast, kinél a pápának kedvező iratokat talált; a montecassinói monostort kifosztatta s kiüritette. A kivégzések el nem rettenték az akkori legszabadabb népet, a szerzeteseket; és Jordán, a domonkosiak főkormányzója elment a császárhoz s eléje állván hallgatagan, illy szavakba tört ki: Uram! én különféle tartományokon jöttem keresztül, amint kötelmem hozza magával, s nem kérdi tőlem, mit beszélnek felségedről? — Nekem vannak embereim minden udvarnál, minden tartományban s tudom, mi történik az egész világon, felelé a császár; mire a szerzetes igy szólt: Jézus Krisztus mindent tudott, és mégis kérdezte tanitványaitól: mit beszélnek felőle. Felséged ember és sokat nem tud, a mit tudnia üdvös lenne. Azt beszélik felségedről, hogy elnyomja az egyházakat, hitelt ad a jövendölésnek, pártolja a zsidókat és arabokat, és nem tiszteli a pápát,

Krisztus helytartóját. Ezek felségedhez méltatlan tettek [1]).

A lombard városok sem nyugodtak: Párma fellázadván, megakasztá a Sicilia s felső-olaszhoni ghibellinek közti közlekedést. Fridrik megtámadta Parmát az arabokkal, Etzelin seregeivel s más ghibellinekkel; elfogatott minden pármai tanulót, katonát vagy nemes embert, s kivégeztetett mindennap négyet a város szeme láttára, mig végre Pávia harczosai igy nyilatkoztak: Mi jöttünk harczolni a pármaiak ellen, de nem azért, hogy hóhérok legyünk. Párma átellenében Fridrik egy másik Victoria nevü várost épittetett, de midőn egyszer vadászaton mulatna (1248.), a pármaiak kirontottak s feldulván az uj várost, Suessai Tádét is megölék, s megfoszták Fridriket a győzelem reményétől. Fia Konrád is legyőzetett Hollandi Vilmos, némethoni uj ellencsászár által. De még nagyobb csapás érte öt, midőn másik fia, Enz, kit ő a pápa sértésére Sardinia fejedelmének nevezett ki, midőn a bolognaiak ellen jöne, ezek kezeibe esett, kik is tisztes fogságban tarták ötet, mig meg nem halt (1271.) [2]).

A megsértett büszkeség a zsarnokok legsúlyosb ostorát, a gyanuskodást hozta Fridrikre. A palermói börtönök tele voltak gyanuból befogott főurakkal; még Petrus de Vinea is, azon ember, kire szive kulcsait bizta, azon ember, ki hosszú éveken át irta Fridrik leveleit, gyanúba vétetett. Megfosztatván szemeitől Péter, meggyilkolta magát. Dante, ezen Pétert ura irányában büntelennek nyilvánitja [3]).

A ghibellin párt, támogattatva Pisa és Siena által, tulnyomóságra vergődött Toscanában; Lombardiában egyensúlyban tartotta magát a két párt; a romaiak fölkeléssel fenyegették a pápát, ha viszsza nem térne. Fridrik jó egyezkedést remélhetett, midőn hatvanha-

---

[1]) Ap. **Boll.** *Vita patr. praed.* p. 54.

[2]) Sz. Domonkos egyházában illyen sírirata olvasható:

Felsina, Sardiniae regem sibi vincla minantem,
Victrix captivum, consule ovante, trahit.
Nec patris imperio cedit, nec capitur auro;
Sic cane non magno saepe tenetur aper.

Enz életrajzát megirta Munch Ernő (Luisburg 1828) igen számos okmány idézésével.

[3]) L. Pokol XIII.

todik évében a halál elragadta öt Apuliának Firenzuola [1]) nevü városában (1250. decz. 13.). Halála előtt föloldatott az átok alól. Híre ment volt, hogy fia Manfred fojtotta öt meg: egyike azon gazságoknak, mellyekkel ama család emléke a nép s a papság gyülölete által terheltetett.

Annyi jeles tehetséggel, Siciliának ötvenhárom évig királya, a birodalomnak pedig harminczöt évig császára, Fridrik semmi nagy müvet nem hozott létre, minthogy, mint szent Lajos mondá: Isten ajándékival Istennek üzent hadat; és mint egy évkönyv-iró (Salimbeni) kifejezte magát, páratlan leendett a földön, *h a l e l k é t s z e r e t t e v o l n a*. Elég, ha összehasonlitjuk ifju korát, midőn barátja s gyámfia volt az egyháznak, élte utolsó husz évével, mellyben azt ostromolta, ellenszegülve a lelki hatalom minden nyilatkozásának. Azon világban, mellynek cselekvésösztöne még a hit vala, egészen anyagi uralmat s kormányzatot akart érvényre hozni, kihirdettetvén Petrus de Vinea által, hogy a birodalom emberi s isteni dolgokkal egyaránt rendelkezhetik. Krisztus sirját, mint a musulmanok szövetségese látogatta meg, hölgycsoportot és arabokat tartott körében, s a keleti kéjes fényüzéssel látszott vetélykedni.

A kereszténység életerejének ezen megtámadása nem türethetett a hit századában. Azért is a közvéleménynyel harczolva Fridrik a legroszabb eszközökhöz kényszerült nyulni, de mellyekkel siker helyett épen ellenei előnyét mozditotta elő. Legnagyobb joggal vádolják öt a németek, miszerint, hogy Olaszországot meghóditsa, elhanyagolta Németországot, mint egy tartományt, holott a roppant területü északi és keleti tartományokat a birodalomhoz csatolhatta s müveltséget terjeszthetett volna a szláv népek között, mellyeknél akkor mindenütt tulnyomó volt a német nemzet; de ő makacsul a pápák fölött akart diadalmaskodni vagy országot alapitni saját családjának, s ez által elhomályosulni látta a birodalmat, melly régi fényét soha sem nyerte többé vissza.

---

[1]) A csillagjósok megmondták neki, őrizkedjék a várostól, melly virágról *(fiore)* van elnevezve, miért is Fridrik *Florencz* városába soha sem akart bemenni.

NYOLCZADIK FEJEZET.

Hosszú időközi kormány (interregnum). — Vége a Sváb-ház uralkodásának és az investiturák miatti viszályoknak.

Vilmos, Holland grófja, ki Németország koronáját elfogadta, Konráddal, II. Fridrik fiával volt kénytelen mérközni, ki bármenynyire izgattaték atyja ellen, mindig pártját fogta annak, s annál inkább, miután római királylyá lett. Párthivekben nem szükölködött sem az egyik, sem a másik rész, de IV. Incze nem látta a müvet befejezettnek addig, mig a Hohenstaufok háza, vagy magva él. Azért irta a Két-Sicilia főurainak, hogy a pápán kivül más királyt ne ismerjenek el; a német városoknak és herczegeknek pedig, hogy mondják fel az engedelmességet IV. Konrádnak; rendelkezett arról, hogy a ki a Hohenstaufok pártján van, áldozásra ne bocsáttassék, s bizonyságot se tehessen; Konrádot még a Sváb herczegségben is uralomvesztettnek nyilvánitá. Elhagyván aztán menhelyét, Lyont [1]), s szülővárosán, Genuán keresztül átutaz Lombardián és uj lelket önt a guelf pártba. Azalatt azonban a ghibellinek tulnyomóságra vergődtek Romában, hol a nép önmaga választotta a senátort, ki is épen ekkor a bolognai Brancaleone d' Andalo, Etzelin, Pelavicini s más zsarnokok szövetségese, volt és rém- s vérkormánynyal tartotta rendben a várost. Incze Assisiben akart letelepedni, de a senator felszólitá őt a római nép nevében, hogy foglalná el rendes székét.

A ghibellinekre támaszkodott Konrád is, midőn igen csekély erővel Olaszországba jött, s Goitóban Mantua mellett egybehivta ama párt főnökeit (1251.); ezek élén állott Etzelin, a legborzasztóbb zsarnok, kiről az olasz történet emlékezik, s ki már-már független hatalmat alapit, ha a vérpatak nem olly sikamlós alapot szolgálna. Hasztalan használt fel irányában a pápa igéretet és fenyegetést, ő megmaradt az erőszak utján, s ezzel támogatta a császárt. A guelf városok tehát megujitották a szövetséget, mellyet mint a megmentetés eszközét tanultak ismerni; s a pápa háromszáz lándzsásnak saját költségén tartását igérte meg nekik.

---

[1]) Ott tartózkodása alatt ő tette le az első követ a Rhône fölötti hidhoz, s lelkesitette a lyoniakat, hogy szabadságuk megvédésére szövetséget alkossanak az austriai ház ellen. Miért is az ő érdeme, hogy a lyoniak austriaiak nem lettek. L. *Revue lyonnaise*, decz. 1837.

Manfred.

Konrád tengeren a siciliai királyságba ért, hol teljes zavart talált, miután a kormányjogot egyrészt a pápa hivei, másrészt Fridrik fiai követelték. Hagyott a császár a többi közt az angol Izabellától is egy Henrik nevezetü alig tizenhárom éves fiut, ki eszerint illy nehéz időkben képtelen volt a kormányra; Fridriknek egy másik Henrik fiától maradott két kis fia, kik közöl a nagyobbiknak Fridrik Austriát szánta, melly Harczos-Fridrik halála által a birodalomra esett vissza. De Manfred, Tarentum herczege, Fridriknek Lancia gróf leányától fia, mint tizennyolcz éves erőteljes ifju, tele lovagias szellemmel s nagyravágyással, egészen természetes atyjának mása, ennek halála után kezeibe ragadja a gyeplőt s elnyomva tartja Siciliát és a városokat, mellyek helyhatósági kormányzatra vágyva, a királyi tisztek helyébe tanácsot választottak volt; midőn aztán Konrád eljött, Manfred segitette őt ama városok megalázásában. Konrád levetkezett minden emberi érzetet s bevévén Nápolyt hosszu ellenállás után, szabad rablásnak engedte azt, a polgárokat a falak lerontására kényszerité és a népvezetőket hóhérnak adta át. Ennyi kegyetlensége csakhamar oda vitte a népet, hogy róla egyszerüen ezt mondaná: Konrád német! mig Manfredről igy nyilatkozék: Ez olasz!

E népszerüség s a bebizonyitott tevékenység gyanussá tette Manfredet Konrád előtt, ki is hogy megalázza őt, visszavonta a Fridrik halála után neki tett adományozásokat, letette a tarentumi nagy itélőmestert, Manfrednek többi kegyenczeivel együtt. De mikép barátságuk idején Manfrednek és Konrádnak tulajdonittaték Henrik fivérök s Fridrik unokájok halála, ugy meghasonlásuk után a huszonhat éves Konrád halálával Manfred vádoltaték (1254.).

Igy tehát Vilmos, Holland grófja egyetlen uralkodó maradt Németországban; de bár merész ifju volt, még sem tudta magának a népnek sem szeretetét, sem tiszteletét kivívni. Egy utrechti polgár kővel dobálja meg Vilmost az utczán; feleségét meg egy lovag az utczán támadja meg; folytonos had- és ostromlással foglalkodva, a frízek elleni harczban lelte halálát, mielőtt az olasz koronát elnyerhette volna (1256.).

Annyira sülyedt volt a birodalom állapota, hogy nem volt fejdelem, ki császárságra vágyott volna. Egyik kis állam a másik ellen harczolt, s olly fejetlenség következett be, hogy a westphaliai s rajnaparti zavarok elháritására egy Rajnai szövetség hozatott létre. Sicilia szép koronája, mellyet VI. Henrik családjának biztositani annyira ohajtott, annak kinálkozott most, a ki akarta. Incze

Anjou Károlynak, szent Lajos fivérének ajánlotta azt oda; de Blanka, az akkori kormányzónő visszautasitá az ajánlatot; Cornwallisi Richárd, holdhoz hasonlitván Siciliát, szintén visszautasitá; végre III. Henrik, angol király elfogadta ama koronát Edmund fia számára, s küldött egy kis pénzt a hadnak élesztésére. Ugyanazon Cornwallisi Richárdnak, ki csak teméntelen kincseiről volt nevezetes, ajánltatott oda a német korona (1257.), mellyet el is fogadott, fizetve nyolczezer márka ezüstöt a mainzi, tizenkétezeret a kölni érseknek, s tizennyolczezer márkát a rajnai udvargrófnak; de a többi választók, kiknek csak nyolczezeret adott, megbántva érezvén magukat, Castiliai X. Alfonzt kiáltották ki; s ez nem igen látszott a neki tulajdonitott Bölcs melléknevet kiérdemelni, midőn amaz ajánlatot elfogadta, huszezer darab aranyat fizetve minden választónak [1]). És igy Nagy Károly birodalma Didius Julianus idejére sülyedt vissza, s a legtöbbet ajánlónak adatott el.

Richárd hétszázezer font sterling erejével a szárazra köt ki s megkoronáztatja magát Aachenben (1257.); sikerült neki aztán majdnem valamennyi államot engedelmességre hozni; de főhatalmát ugyszólván semmiben sem gyakorolta, mint kiváltságok osztogatásában, minek az az egy hasznos oldala volt, hogy a nemes urak által a Rajna legtöbb révein szedett s a hajózást akadályozó vámokat megszüntette. Utóbb az angolhoni zavarok visszahivták őt ama szigetre, hol soká tartózkodott, miglen 1272-ben meghalt.

Alfonzt is saját ügyei Spanyolországban tarták, s a császári koronát soha sem is vette föl; s azon időszak az, melly Hosszu időközi kormányuak (interregnum) neveztetik, nem miutha császárok nem lettek volna, hanem mivel semmi hatalommal sem birtak. Szerencsétlen korszak volt ez Németországra nézve, minthogy az ököljog s magánhadak lábra kaptak jobban, mint valaha; a viszályok régi okaihoz a különféle császárok által adott meghatalmazások is járultak; a népnek nem volt kihez fordulnia az urak zsarolása ellen, kik saját kényöket ismerték egyedüli törvénynek.

Konradin.

Azalatt Olaszhonban a császárság és pápaság közötti viszályt még dühültebbé tették a nemzetiségi surlódások. A sváb fajt, melly német s arab harczosokra s tisztviselőkre támaszkodott, gyülölték a haza függetlensége után sovárgó olaszok; gyülölték a köztársaságok

---

[1]) Először látjuk a választást néhány nagyméltóságra szorittatni, a többi nagyhűbéresek kizárásával.

is, mint szabadságaik örökös ellenségét; a pápáknak sem tetszett a Sváb-ház, melly velök folytonosan ellenkezett. Konrád egy három éves fiút hagyott hátra, kit neki a bajor Erzsébet szült, s ki Konradin neve alatt ismertetik. Atyja őt, minthogy Manfredben nem bízott, Hohenburgi Berthold bajor főur gyámságára bizta. Ez az elhunyt akaratához képest a pápának ajánlotta a gyermeket; de a pápa azt felelte, hogy a siciliai királyság az egyházhoz tartozik; Konradinnak elölegesen a Sváb herczegséget s a Jerusalem királyának czimét engedte s igéré, hogy, ha a fiu nagykoruvá lesz, vizsgálat alá véteti Sicilia fölötti jogait. E jogkövetelések között sokan bitorolták a hatalmat, ki a pápa, ki a király, ki a község nevében; Sicilia köztársaságnak nyilvánitá magát s fejleszté helyhatósági intézményeit. Berthold látván, hogy az olaszok vele, mint idegennel, nem rokonszenveznek, Manfred kezébe adta a kormányzóságot.

Fridrik, végrendeletében Manfredet tüzte ki utódjául azon esetre, ha Konrád gyermektelenül halna meg; és Manfred tetteiből kitetszik, hogy a királyságot magának megszerezni törekedett, bár azt szinlelte, hogy unokája érdekében dolgozik. Birt mindazon erélyyel, vitézséggel, ildommal és ügyességgel, melly tervei kiviteléhez kivántatott. Eleintén meggyőződve arról, hogy a pápának nem állhat ellen s hogy ennek nem sokára népszerütlenné kell lennie, megalázta magát, s a pápát nem főurnak, hanem az ország valóságos fejének ismerte el (1254): mit hogy viszonozzon, Incze átadta neki Tarentum herczegségét s más földeket, egyházi hűbér gyanánt, azon kötelezettség mellett, hogy a pápa kivánatára kész legyen mindig negyven napra ötven lovas katonát adni; igy aztán helytartóul küldötte őt Alsó-Olaszországba, nyolczezer obon arany fizetéssel; Siciliát pedig a IV. Konrád által választott Petrus Rufus kormányára bizta. Incze maga is Siciliába jött, kisértetve a számüzöttektől, kiknek hazájukat adta vissza; a hová megérkezett, a nép és urak ünnepet ültek.

Csak látszólagos engesztelődés! mivel a két párt már eleitől fogva árulások s nyilt vérengzések altal adták jeleit az ellenséges érzületnek; s miután Manfred emberei Borello d'Anglone-t, a pápa kegyenczét megölték, a pápa maga elé idézte Manfredet, hogy igazolja magát. Manfred jónak látta ellenállni s tudván, hogy csak idegen emberekre támaszkodhatik, egészen atyja politikáját kezdte követni. Elment Lucerába a saracenekhez (november), kiket atyja telepitett oda, s midőn ott meleg fogadtatást s elegendő kincset találna,

zsoldjába fogadott minden, bármelly nemzetbeli embert [1]) s idegen őrségekkel rakta meg a guelf városokat, mellyeket elfoglalt, és a ghibellin helyeket is, mellyek pártjához csatlakoztak.

Felfuvalkodva hadi szerencséjében, megtagadta Incze utódjától, IV. Sándortól a hódolatot; s tehát kiütött a háboru, és Octavián, pápai követ az egyház zászlai alá egyesité Manfred összes ellenségeit; ez azonban minden részen győzött s tevékenysége által uralkodásra termettnek mutatta magát. Azon hir terjedvén vagy terjesztetvén el, hogy Konradin meghalt, Manfred Palermóban megkoronáztatja magát (1258. aug. 11.), mire a pápa átokkal sujtja őtet párthiveivel együtt. Manfred azonban megerősiti a ghibellin pártot mindenütt, nőül veszi Aragoniai Péter lányát; tudósokkal, bohóczokkal s ágyasakkal veszi magát körül s egészen keleties udvart alkot.

Anjou Károly.

Sándor utódja (1261) IV. Orbán (Pantaleon Jakab), hogy a háborút folytathassa, vágytársat keresett Manfred ellenében. IV. Berengár Rajmund, Provence grófja, három leányát már koronás fejekhez adta nőül; Beatrixet, a negyedik leányt a rokonokra bizta, kik is ennek kezével Anjou Károlyt, szent Lajos franczia király fivérét kinálták meg.

A provenceiak boszonkodtak ez összekelésen, melly hazájok függetlenségét annyira fenyegette, és félelmök nem alaptalan volt. Csakhamar idegen hivatalnokok serege özönlötte el a szép tartományt, s az előbb olly szabad nagy községet most terhes adók, jószág-elkobzások, börtönök s itélet nélküli kivégzések jajongtatták. Az összerablott kincsek még inkább élesztek Károly nagyravágyását, ki nem szivesen látta magát IX. Lajos alattvalójának. Neje is koronát ohajtott hordani ugy, mint három nővére; miért is a pápa által oda ajánlott siciliai koronát igen nagy örömmel fogadták. Ámde azt előbb elfoglalni kellett, Provence pedig, melly hübérileg volt rendezve, csak negyven napra s nem távoli hadjárásra adott katonákat. Károlynak tehát kalandorokhoz kelle folyamodnia, kiket részint az egyházakra vetett sulyos adóval, részint neje ékszereinek elzálogositása által volt képes fölbérleni; mig sokan zsákmányvágyból csatlakoztak hozzá. Összeállitott ekkép harminczerer harczosból álló sereget, és segittetve a pápa által engedélyezett bünbocsánat által is, megindult Olaszország felé (1264).

A pápa föltétei voltak, hogy Károly neki évenkint ezer obon

---

[1]) **Nicoló de Jamsilla**, p. 500 és 536. *Rer. It. Script.*

aranynyi adót, egy fehér paripát, s bármikor kérné tőle, háromszáz lovas katonát adjon, hogy soha se fogadja el a császári méltóságot, a római senátorságról pedig, mihelyt királylyá lesz, mondjon le; azonkivül tiszteletben tartsa az egyháziak jogait s az alkotmányt, mellyet a pápa Siciliának adandna. Károly mindent igért, elhatározva mit sem tartani meg.

Ez némileg keresztes háború gyanánt tekintethetett az arabok ellen, kiknek a Hohenstaufok utat nyitottak, s őket Olaszhonban ujra megtelepitették. Orbán pápa nem látta a baleseményeket, melyeket a francziáknak Olaszhonba hivása által előidézett; szorongattatva a ghibellinektől, bezárta magát Rómába és meghalt (1265). IV. Kelemen (Foulques Guidó), születésére provencei, egészen Károly embere volt és segitette őt egész erőből az erősebb Manfred elleni háború folytatásában. Károly tehát daczára a siciliai s pisai egyesült hajóhadnak szerencsésen a római partokra kiszállt s kikötötte a pápánál, hogy Siciliát maga és fi utódai számára, leányainak fiu gyermekeit is a születési rend szerint ideértve, elfoglalhassa; hogy nem fogja megosztani, sem kiterjeszteni amaz uralmat, Lombardia és Toscana ügyeibe nem avatkozandik, az egyházi jog szabályozását egyháziakra bizza, bizonyos pénzösszeget akkor mindjárt, aztán évenkint nyolczezer obon aranyat fizetni, mit ha hat hónap alatt elmulaszt, koronáját veszti el.

Azonban mind a római köztársaságbarátok, mind a pápa, miután kiismerték Károlyt, várakozáson és a látszaton alulinak, sőt annyira hitvány- s önzőnek találták, hogy a pápa hajlandóvá lett uj alkudozásba bocsátkozni Manfreddel. Azalatt Francziaországból Károly és a guelfek támogatására erősités érkezett; mi által a guelfek Lombárdia- és Toscanában túlnyomóságra vergődtek; Károly megkapta a siciliai koronát s az egyház zászlaját; a pápa, hogy megmentse Rómát rendetlen s gyülölt hadától, sürgette őt Sicilia minél hamarabbi elfoglalására.

Csata Beneventumnál 1266.

Manfred nagyszámu sereget és pénzt gyüjtött össze, a bátorság sem hiányzott, de mondják, hogy egy megsértett férj megnyitotta Károlynak azon szorosokat, mellyek csak árulás vagy a védők gyávasága által voltak hozzáférhetők. Manfred most alkudozni kivánt, de Károly felelé: Mondjátok meg a nocerai sultánnak, hogy vele sem békét sem fegyverszünetet nem akarok; még ma küldöm őt a pokolba, vagy ő engem a paradicsomba. Beneventum mellett nézett farkassze-

met a két had (febr. 29); az egyik részen az arab csillagjósok lesték a szerencsés csillagcsoportulást, mellyben az ütközetet megkezdeni lehessen; a másikon a tetőtől talpig fegyveres auxerrei püspök feloldozta a franciákat bűneiktől, mondván: Elégtételül meghagyom nektek, hogy vágjátok az ellenséget vitézül s mindenkor kettős csapással. Megkezdődik a harcz; a guelfek, leginkább a toscanaiak a vitézség csodáit mutatják fel; de Manfred nagyobb hadi tudományt fejt ki. Károly midőn túlnyomónak látná Manfred lovasságát, félretéve a lovagiasságot, a lovakat lenyilazni parancsolta, mire a nehéz német vasasok majdnem használhatlanokká lettek. Manfred kétségbeesetten a legsürübb harczba rohanván elesik, s felismert hulláját a győző egyházi szertartás nélkül, a Verde partján, kőhalom alá temettette.

Etzelin halála.

Igy mult ki a ghibellinek dél-olaszhoni feje, kit nem sokára követett az észak-olaszhoni is. Fridrik halála után Etzelin független urnak tekinté magát, s vérbe fojtott minden szót, melly kegyetlen uralma ellen emeltetett. Páduában borzasztó börtönökben hagyta meghalni s elrothadni elleneit, vagy pedig nyilván végeztette ki őket, hogy példájukkal másokat engedelmességre szoktassanak. Halálos bün volt előtte nem csak a régi származat, gazdagság, vitézség s papi méltóság, hanem az áhitat és szépség s mindaz, mi a sokaságból kiemelt s tiszteletet vagy tekintélyt tudott szerezni.

IV. Sándor pápa tehát kereszteshábort hirdetett Isten nevében az emberek ellensége ellen (1256). Sokan ragadtak fegyvert, s a guelf városok, segittetve Velencze által is, elvették Etzelintől Paduát s fölkelést idéztek elő más városokban is; a zsarnok rettenetes boszút áll ezeken s a zsarnokságnak sehol sem hiányzott támaszával, német és arab fegyveresekkel visszafoglalja Paduát, s az annyira fontos várost kétszeres dulásnak engedi oda, szövetkezve fivérével Alberikkel s Dovarai Bosóval, ugyszintén Pelavicini határgróffal, kezeiben tartá az összes ghibellin erőt, mellyel bevette s lerontotta Bresciát, a guelfek gyúpontját. Etzelin ekkor visszavette a keresztesek által elfoglalt várakat, s rablásnak, tüzvésznek s mészárlásnak engedte azokat oda.

A kárhozatos pártviszály majdnem teljes győzelmet biztositott neki. Miután a milánóiak Cortenovanál megverettek (146 lap), Martin della Torre, Valvassina ura, szivesen fogadta s élelemmel látta el őket, mire a hálás nép, hogy egyszersmind a nemesek ellen védve legyen, kapitányának választotta őtet (1242). A nemesek, Soresina

Vilmos vezérlete alatt hadat üzentek Martinnak, de legyőzetve számüzettek, mi őket azon kárhozatos lépésre vitte, hogy Etzelinnel titkos alkudozásba bocsátkoztak. Meg is indult a zsarnok titkon, hogy Milánót meglepje, de midőn az Addán már átkelt s Lombardia fővárosához közeledett, Martin egyszerre háta mögött termett. Etzelin jónak látta visszavonulni, de Cassano hidnál csatára kényszerittetve, halálos sebet kap és nem sokára ki is múlik (1259).

Örömzaj töltötte be egész Lombardiát; Etzelin egykori városai s várai részint megadták magukat, részint bevétettek; fivére Alberik ostrom alá vétetvén San Zeno várában, elfogatott s ártatlan családjával együtt azon rettenetes kinzásoknak engedtetett által, minőkben a nép boszuja szokott nyilatkozni (1260).

Tulnyomóvá lett tehát mindenütt a guelf érzelem; még a lombárd városok közöl is sokan Károlytól kértek podestát, ki elég szerénytelen volt kérni a városokat, választanák meg őtet uruknak; de a legtöbb város ezt felelte: Akarjuk, hogy legyen barátunk, de nem urunk. Mint a birodalom helytartója, kiterjesztette hatóságát Piemontra, melly az ő Provencejának szomszédságában feküdt. II. Balduin, konstantinápolyi császár által magának adatta Achaját, Moreát, Thessalonica-terület egy részét s a jerusalemi királyságot. Siciliában nem talált többé ellenállásra, s tehát saját nemzetebeli hübérurakat, hivatalnokokat és itélőmestereket nevezett ki, felnyitva a hóditás s állitólagos megszabaditás összes jajait. Siránkoztak a Sváb ház régi barátai; azok is, kik Károlyban szabaditót vártak, megcsalatva, uton utfélen panaszkodtak; a nép is mindenfelé zugolódni s a pápának szemrehányásokat kezdett tenni. Ez a hosszú viszályok következtében oda jutott, hogy idegenre kelle támaszkodnia és átkot szórnia azon városok ellen, mellyek épen a pápa hivei voltak, és felizgatni a népi szenvedélyeket, mellyeket aztán annál nehezebb lecsillapitni; ekkép történt, hogy midőn Siciliának szabadságot kivánt adni, zsarnokot adott neki.

Konradin halála.

Vágy és szánalom gerjedt most azon törzs iránt, mellyet kevéssel előbb mindenki átkozott s mellynek az Alpeseken tul egyetlen sarja volt még életben. Konradin megfosztatva ősi javaitól s méltóságától, elvonulva élt anyjával Lajosnál, a bajor herczegnél. Az olaszok biztatásai tápot adtak reményeinek s feltámadási álmainak, mellyekkel magukat a trónvesztettek utódai szokás szerint kecsegtetik. Pénzen kellett zsoldosokat bérlenie; kalandor lovagokra ő is

számithatott, aztán mint heves ifjuban az elégületlen nép s öseinek régi párthivei vérmes reményeket keltettek benne.

Azonban alighogy tizezer emberével Veronába ért (1267), mindjárt be kelle látnia csalódását. Elfogyván tudnillik pénze, seregét szétoszlani látta; s csak atyai örökségének elzálogositása által volt képes háromezer embert zsoldban tartani. A ghibellin városok kedvesen fogadták, de a guelfek keseredetten ellenségei maradtak; a pápa átokkal sujtá őt és párthiveit, kik Olaszhonban a háborút ismét felujiták.

A lucerai arabok megemlékezvén, hogy telepjöket Fridriknek köszönhetik, fölkeltek Konradin mellett, s Capece Konrád, Konradin helytartójává neveztetvén ki Siciliába, seregeket vitt oda Afrikából, mellyekhez a sziget elégületlenjei hozzácsatlakoztak. Castiliai Henrik, Róma senatora, sardiniai királyságra vágyván, minthogy ebben Károly által gátoltatott, szivesen fogadta Konradint, ki Fridrikkel, Austria herczegével diadalmasan vonult be a világvárosba, mig a pápa Viterbo falairól szánalommal kiáltott fel: Szegény áldozatok, mint engedik magukat a mészárszékre vinni!

Konradin bizva siciliai párthiveibe tovább indult, de Tagliacozzo mellett rábukkant Anjou Károly seregére (1268. aug. 23.), ki mitsem akarván tudni az egyezkedésről megütközni kivánt. A szerencse s a hadtudomány a franczíáknak kedvezett, s a futásnak eredt Konradin Fridrikkel s Henrik senatorral együtt Károly kezeibe esett.

Hasztalan követelt kegyeletet Konradin ifjusága, hasztalan kivánt a pápa is megkegyelmezést [1]); Károly a foglyot felségsértőnek tartá, de hogy gúnyt üzzön a törvényes eljárásból, minden városból két-két birót hitt össze, kik az ő akarata szerinti itét voltak hozandók [2]). Sokan s köztük leginkább Suzariai Guidó úgy itéltek, hogy Konradin fegyverrel jött visszaszerezni olly országot, mellyre jogigényei voltak, s hogy tehát hadifogolynak tekintendő; mások ellenben, s leginkább Barii Robert halálos itéletre szavaztak, s ezt erősitette meg Károly, mire Konradin, austriai Fridrikkel együtt Nápoly Carmine nevü terén, annyi gazság szinhelyén, Károly jelenlétében lefejeztetett (okt. 29).

---

[1]) Mondják, hogy IV. Kelemen midőn Károly azt kérdezteté tőle, mit tegyen a fogolylyal, ezt felelte volna: *Vita Conradini mors Caroli*, a mi a halálos itével azonos lett volna. E mondát, melly Giannonéból merittetett, s mellyet még Sismondi is valótlannak hisz, megczáfolják hiteles levelek, mellyekben ugyanazon pápa kérve kéri Konradin megkegyelmezését.

[2]) **Saba Malaspina**, *Hist.* IV, 16.

Akasztófa s pallos várt mindenre, ki csak sohajtani mert Konradin mellett. A fölkelt városok zsarnoki kegyetlenséggel szorittattak engedelmességre, s ennyi borzasztóság után Károly nagylelkü akart lenni s kifáradás vagy számitásból bünbocsánatot hirdetett.

Konradin a vérpadra lépve, felkiáltott: Édes jó anyám! minő fájdalom fog el téged, ha majd értesülni fogsz fiad sorsáról! A szerencsétlen Erzsébet odasietett Bajorországból, hogy összeszedje lefejezett fia s unokája csontjait; melly kegyeletét s a szerettei lelki üdveért tett szent adományokat a del Carmine czimü zárdában felállitott szobor s felirat még ma is hirdetik [1]).

A Hohenstaufok törzséből csak egy leány volt még életben, kit a szász herczegnek adtak nőül. A herczeg, midőn látná a nejéröli rokonok balsorsát, sértegetni s gyötörni kezdte őt, annyira hogy még meg is verte s boszantására ágyast tartott magának. A szerencsétlen nő szökésre határozta magát, melly végre egy hü embere csónakkal várta őt az Elbén. Midőn a várablakból kötelen kelle leereszkednie, gyermekét kénytelen volt hátrahagyni, s a szeretet és elválás fájdalmai között fiacskájának arczába harapott. Fridrik, a Harapott arczú, mikép utóbb neveztetett, saját atyjának kérlelhetlen ellenségévé lett.

I. Habsburgi Rudolf.

A Hohenstaufen-házzal vége szakadt a császároknak, kik a még szabad Olaszhonban közvetlen hatalmat gyakoroltak. Németországban a nagyok a hosszú viszályok után elhatárzák véget vetni a hosszú időközi kormánynak, elhatárzák császárt választani uj s olly családból, melly tekintélyével őket el ne homályosithassa, sem függetlenségöket ne veszélyeztesse, s megválasztották Habsburgi Rudolfot (1273) [2]). A következő könyvben fogunk szólani azon uj alak-

---

[1]) *Margaritae augustae* (a történészek Erzsébetnek nevezik), *quae Conradino filio et Friderico nepoti captivis opitulatum, opibus onusta Neapolim festinarat, cum capite plexos reperisset, virili quidem pectore, non lacrymas pro illis, sed profusissima munera ad hoc templum exornandum profundens, ad aram hic maximam humandos curavit; Familia carmelitana, ingentibus ab ea divitiis donata, tam piae benemeritae semper aerumnam ploratura, ac coelestem pro tantis principibus imperatricem oratura*, p. *anno Domini MCCLXIX.*

[2]) Bologna történetében (Salvioli ad ann. 1266. és 749. okm.) azt találjuk, hogy Habsburgi Rudolf egy bérencz csapat vezére volt Olaszországban, melly csapat a mondott évben Bolognába volt csukva, hol Rudolf hogy hazájába térhessen, bizonyos pénzösszeget vett fel kölcsön, mellyért kezesekül tizenkét, ott tanuló nemes németet hagyott.

ról, mellyet a mintegy családi örökséggé lett Németország Habsburgi Rudolf alatt nyert; itt elég lesz végig kisérni a főpásztori bot s a kard közötti harczot.

XIV. egyetemes zsinat 1274. maj. 7—jul. 17.

A Sváb-ház kimulta diadalma volt a pápaságnak; de IV. Kelemen a birodalommali békét nem látta meg helyreállitva lenni s Viterbóban bekövetkezett halála (1268) nem is engedte azt elérnie. Ugyanott uj választásra gyülvén össze a bibornokok, három évig nem tudtak megegyezni; végre kebelökből választott hat tagra bizták a dolgot, melly bizottmány Piacenzai Visconti Tibaldot, akkoriban palaestinai pápai követet választotta meg (1271), ki is X. Gergely nevet vett föl. Ez, hogy elejét vegye az illy választásoknak, a pápaválasztást szabályozta, aztán összehivta a XIV. egyetemes zsinatot Lyonba, uj keresztes had szervezése s a görög szakadás elháritása végett.

Megjelent e zsinaton Otto, Habsburgi Rudolf alkanczellárja s hogy vége legyen a hetven éves viszálynak, megesküdött, hogy a császár betöltendi IV. Otto s II. Fridrik igéreteit; hogy lemond az egyház által vitatott területekről; hogy nem fogad el semmi egyházi birtokot még akkor sem, ha oda ajánltatnék neki; hogy méltóságot sem fogadand el az egyházi államban a pápa beleegyezése nélkül; hogy nem háboritandja Sicilia királyát s az egyház többi hübéreseit s rajta lesz, hogy Konradin halálát megboszulja. Gergely viszont kötelezte magát, hogy Castiliai Alfonzt a birodalom s a Sváb herczegségröli lemondásra fogja birni; aztán összejövén Rudolffal Lausanneban, megigértette magának, hogy a császár nejével együtt keresztet veend föl, s a következő évben a koronáért Rómába megy, melly igéretek azonban mindig csak igéretek maradtak.

El volt tehát ismerve a pápa fejedelmi hatalma Olaszországnak egy jó része fölött; de mint ezen elbeszélésből láttuk, hatalma még Rómában is igen erőtlen vala; majd kiüzetett bántalmak között, majd visszahivatott fenyegetések között, majd meg ellenségeit kelle látnia a világvárosba bevonulni. Maga Gergely is kénytelen volt Rómát odahagyni s Arezzóban telepedni le, hol szent életet élve meg is halt (1276). Ekkor a jeles hittudós Tarantasiai Péter választatott meg V. Incze neve alatt, de alig hat hónapig uralkodott. Utána V. Hadrián (Ottobono Fieschi) következett, ki X. Gergely pápaválasztási törvényét eltörölte, — s meghalt, még mielőtt pappá szenteltetett volna. XXI. János (Lisaboni Petrus Julianus) jeles csillagász és orvos, szobájának bedőlt gerendája által üttetett agyon.

III. Miklós (Giangaetano Orsini), nyolcz hónapi vita után vá-

lasztatva (1277), kikelt Habsburgi Rudolf ellen, ki, mig a szentszék üresen állott, követeket küldött Romagna hódolatának elfogadására. Rudolf okulván elődei példáján, távoli s inkább csak névszerinti hatalomért nem akarta a viszályt ujból elkezdeni s elismerte a pápa felsőségét, a birodalmi választók által is aláirt okmányban, mellyben kimondatott, hogy Bologna, Imola, Faenza, Forli, Forlimpopoli, Cesena, Ravenna, Rimini, Urbino, aztán Sicilia, Corsica és Sardinia az egyházi államhoz tartoznak. Kiirtaték tehát a császárság és pápaság közötti harcznak magva; s az egyház szabaddá tevé önmagát, megszabaditá a szolgaságtól Olaszországot is, s a guelf párt örök ohajának valahára teljesedését látta.

Miklós azon nagyszerü tervvel is foglalkozott, hogy a birodalom négy örökösödő országra osztassék fel: és pedig Németország Habsburgi Rudolf fi örököseit illesse, az arlesi királyság lányát Clementiát, ki Martel Károlyhoz adatott nőül; Lombardia és Toscana pedig a pápa két unokájának volt adandó. Minő következményeket vont volna ez maga után? minő joggal lehet a népeket igy felosztani és örökség gyanánt adni oda? és mindenfölött lehetséges lett volna-e ez? — Miklós közölte ezt Rudolffal, de a pápa közbejött halála megszakasztott minden további tárgyalást.

Az egyház, midőn a birodalommali első harcza után mintegy legyőzöttnek látszott, tulajdonkép hatalmának tetőpontját érte el; midőn ellenben a fönebb érintett egyezmény által győzőnek tünt fel, ugyanakkor hanyatlani kezdett. Elmondathatott valóban, a mit Aquinói Tamás IV. Inczének felelt, midőn kincseit mutogatva igy szólt: „Látja ön, hogy elmult az idő, midőn szent Péter felkiáltott: Nincsen sem aranyam sem ezüstöm? Tamás tudnillik igy felelt: Igaz; de az idő is elmult, midőn szent Péter a bénához igy szólt: Jézus nevében kelj föl és járj!“

Roppant kincseket halmozhatott össze az egyház részint jószágokból s egész tartományokból, mellyeket ajándékba kapott vagy pénzért vett meg a Szentföldre induló nemesuraktól, részint pénzben a papi tizedből, melly kiterjesztetett a kereskedésre, hadi zsákmányra, sőt mi több a koldusok nyomorú s a kéjleányok rút keresményére is.

Az adómentesség, mellyet a hübériségben az egyházijavak a többi hübérjószágokkal egyaránt élveztek, szükebb korlátok közé szorittatott; minthogy a községek megkivánták, hogy a papság is, mikép az előnyökben részesül, akkép vegyen részt a teherviselésben is. Eleinte nem akadtak fenn ezen, utóbb azonban vagy mivel igaz-

ságtalan volt a kivetés, vagy mivel a községek folytonos hadai túlsúlyosakká tették a terheket, sokszor panaszt emeltek az egyháziak. Meghallgatva e panaszokat a laterani III. (1179) és IV. (1215) ugyszintén a narbonnei (1227) s toulousei (1229) zsinatok megtiltották a hatóságoknak a papok személyének vagy javainak megadóztatását.

Némelly államok mégis módositották e nagy tehermentességet; miért is határoztatott, hogy a püspökök, midőn az államnak kisegitésre lenne szüksége, e fölött a pápával tanácskozzanak. A fejedelmek e szerint a pápához fordultak igen sokszor, s az könnyebben is egyezett bele, mint a püspökök, kik a terhet viselték.

A világi törvényhatóságtóli mentesség is megszorittatott, a mennyiben a kormányok a papi itélőszékeken is részt venni s befolyással birni azon ürügy alatt törekedtek, hogy ez itélőszékek, testi büntetéseket mindenkor mellőzve, a büntetteket kellőleg nem fenyitik. Maguk a hitnyomozó törvényszékek is az egyházat némileg a világiaktól függővé tették, minthogy itéleteik végrehajtására azok hatalmát vették igénybe.

Fegyelem.

És annál igazoltabbnak tünt fel a világi beavatkozás, minél kevésbbé fegyelmes vala a papság viselete. A növendék megtartotta világi növeltetése s féktelen kéj- és fényüzése szokásait, mi, mikép láttuk, az albigensek s troubadouroknak méltó ürügyet szolgáltatott a kikelésre. A laterani III. zsinat figyelmezteti a főpapokat, menynyire illetlen olly számos kisérettel utazniok, miszerint a látogatandó egyháznak egész évi jövedelmét egyszerre föleszik [1]); másutt rendeli, hogy legyenek kimélyesek s ne terheljék tulságosan a lelkészeket, midőn körutat tesznek; a bibornokok elégedjenek meg negyven vagy ötven, az érsekek harmincz vagy negyven, a püspökök huszonöt, az archidiaconok öt vagy hét kocsival, a dékánok két lóval; a vadászebeket s madarakat pedig valamennyien otthon hagyni tartoznak. A IV. laterani zsinat [2]) tiltja az igen rövid vagy a földön suhogó igen hosszú felöltönyt, a gyürüket, az arany- és drágakő-ékszereket, mellyek méltóságukhoz nem tartoznak, mint az arany kapcsok s arany lánczok; aztán megkivánja, hogy a főpapok, ha nem szerzetesek, a gyapju ruhán fölül fehér felöltönyt viseljenek. Megszoritja még, legalább papiron, sok más későbbi határozmány is a fényüzést: egy nantesi zsinat (1264) rendeli, hogy a körutat tevő püspökök

[1]) 1179. can. IV.

[2]) 1215. can. XVI.

elégedjenek meg két étellel s ha több adatik fel, azt a koldusoknak adják [1]).

A főpapok után az alsó papság is sokat vesztett a nép tiszteteből. A szerzetesek magukat a püspöki hatóság alól kivonni törekedtek, s a pápa megengedte azt nem csak monostoroknak, hanem káptalanok- s testületeknek sőt egyeseknek is ; hogy semmit se szóljunk a fejetlen papokról, vagyis kik semmi fölebbvaló alatt nem álltak, hanem a nemesurak káplánjai s alamizsnásai lévén, viseletökben még szabadosabbak s kicsapongóbbak voltak. III. Sándor határozta (1179), hogy a püspök ha czim nélkül papot szentel föl, köteles legyen azt saját költségén tartani el; de a püspökök, hogy kijátszszák e rendeletet, megelégedtek azzal, ha a papnak volt annyi öröksége, hogy elélhessen. Sokat ártottak a papságnak az ugynevezett tonsuratusok, kik csak ruha s névszerint voltak papok különben pedig mint világiak éltek.

Nagyfejü-Robert, lincolni püspök, ki teljes önmegadással volt a szentszék iránt, védelmezte megyéje jogait a pápa ellen is, s a lyoni I. zsinaton (1245) egy emlékiratot nyujtott be az egyház bajairól, miket a rosz lelkipásztoroknak tulajdonit, vádolva azonfelül a főpapoknak a pápa általi rosz választását, a kiváltsági visszaéléseket, a fölebbezéseket s a pápai tisztviselők megvesztegetettségét. A pápa rendelte, hogy ez emlékirat a consistoriumban olvastassék fel [2]).

Az egyházi átok és tilalom is olly gyakran használtatott, hogy az egykori rettenetes hatás nagyon alábbszállt, s mig egy részről már VII. Gergely szükségesnek találta az egyházi büntetések szeliditését; más részről bucsúk sokszor olly tettekért engedtettek, mellyek sem érdemesek, sem igazságosak nem voltak.

Mennyi bajt okoztak a tiltott rokonsági fokú házasságok, már láttuk s még látni fogjuk. Eleinte a polgárjog szerinti hetedik fokig voltak eltiltva, számitva t. i. a személyeket a közös törzstől a házasulandókig, minél fogva a harmadfoku rokonság még akadály volt. II. Sándor a kánoni módszert hozta be, melly szerint nem a személyek, hanem a nemzetségek számittattak, s mi által a tilalom a polgári tizennegyedik fokig terjedt ki. Történt aztán, hogy egy-egy faluban mindnyájan rokonok voltak, s minthogy jegyzőkönyvek nem

[1]) Labbe XI, 826. Négyszáz évvel később Lazzaro Carafino, a comoi püspök, rendelé, hogy midőn látogatni megy, ne történjenek puska- s mozsárlövések s a tavakon is szüntettessék meg a csónakverseny; asztalra egy kis gyümölcs s egy vagy két tál étel hozassék ; a válogatott étkek, czukor s füszerek, a borsot kivéve, maradjanak el.

[2]) **Lingard**, lib. III, 3.

tartattak s az emle sem tudta mindig a bonyolodott rokonságot megtartani, azért sokszor tiltott házasságok fordultak elő; s mihelyt a szerelmet egy kis ráunás váltotta fel, a felek legott az eltitkolt akadálylyal álltak elő, s az egyházi törvények szerint feloldattak a kötelékek, mellyeket az egyház mindig feloldhatlanoknak kivánt megtartani. Azért a lateráni IV. zsinat visszaállitá a régi módot, melly szerint házassági akadálynak a rokonság kánoni számitás szerinti négy első foka tekintendő.

KILENCZEDIK FEJEZET.

Olaszország a Hohenstaufen-ház bukása után. — Köztársaságok. — Zsarnokok.

Az átalános mozgalmak között Olaszhon minden tartománya folytonosan saját alkotmánya kifejtésén s azon dolgozott, hogy szabadságát a püspökök s grófok hatóságától függetlenné tegye, aztán pedig, hogy megvédje azt a német fegyver s a belföldi nagyravágyások ellen. A községek, minthogy harczias hatalmat legyőzniök, a papság s nemesség kiváltságait megszoritniok, kiforgatniok birtokaik- s uradalmaikból a régi családokat, a rabszolgákat felszabaditniok, s véres romokból uj épületet állitniok kelle, kénytelenek voltak átmenni azon viharokon, mellyek elrémitik a félénk lelkeket, de nemes látványt nyujtanak annak, ki a történet egyik legszebb kötelmének tartja lefesteni az embereket körülményeikben, hol szellemök legtevékenyebb s a szenvedélyek legemelkedettebbek.

Mint e mü természete kivánja, mi csak a főbb pontokat mutathatjuk ki, mellyek jelölik az átmenetet a köztársaságoktól a fejedelemségekre. Amazok, mikép előadtuk volt, a hübéreket meg nem semmisiték, hanem elvették politikai fontosságuk nagyobb részét, s kiváltságos alaku birtokokká változtatták azokat. Néhol, mint Cremona-, Pavia- s Milanóban eladathattak szabadon, a főur engedélye nélkül; de épen az ellenkező szükség eltetett Mantua, Verona s más városokban. Piemontban még az uralomnak is felét maguknak tartották meg a hübérurak s ezt várlakaik előtt kiszegezett villákkal adták tudtul. Az aquilejai patriarcha Friaulban s Istriában a községek alapitását is megakadályozá. A Finale határgrófok, a birodalomnak hódolva, a genuai partvidék ama részét hatalmukban tarták.

A határgrófi czim nem birt az olaszoknál olly jelentőséggel mint Németországban, hanem grófi jogokat jelentett a saját birtokok határai közt, megkülönböztetésül a császári vagy püspöki grófok hivatalától. II. Azzo d'Este 1097-ben határgróf és Miláno grófjának czimét viselte; s I. Fridrik ugyanazzal ruházta fel unokáját Obizzót (1184), hozzáadván még a genuai vidéket [1]); a mi annyit tett, hogy a császár ama, már szabad városokba helytartót nevezett ki császári jogainak épségben tartására. Maga Obizzo hűbérese volt a genuai püspöknek, valamint fia Moruello a városoknak; aztán szövetségben álltak Lunigiana uraival, Lavagna grófjaival s másokkal. Az Este határgrófok a hasonnevü váron és falun kivül, birták még Gavello uradalmat s igen sok földet Padua, Vicenza, Ferrara, Verona, Brescia, Cremona, Párma, s részben Lunigiana határában, a toscanai hegyekben, aztán Modena s Piacenza vidékén egész Tortonáig s a monferrati határgróf birtokaiig. E javak némellyei szabad birtokok, mások hűbéri vagy egyházi jószágok voltak, de az urak hatalomra emelkedve ezeket is sajátuknak tekintették.

Az Etzelinek bukása nevelte az Este-házat; VI. Azzo elvette Salinguerrától Ferrarát, utóbb Modena, Reggio s Comacchio önként meghódoltak neki; de miután Ferrarát a pápa vette el (1309), az Este-ház, adriai s polesinei eredeti birtokaira szorittatott.

A savoyai házat némellyek a Fehérkezü-Humberttől (1003—56?) származtatják, kinek atyja, a szász Berold lett volna. Humbert mint arlesi alkirály, frankoniai Konrádtól kapta hübérbe Waadtlandot, Chablaiset, San Mauriziót s más savoyai birtokokat. Az utódok mindig több több urodalmat szereztek meg, különösen Susát és Turint, s igy lett olaszszá a család, melly annyi befolyással volt s lesz még a félsziget sorsára.

II. Fridrik (1226) Savoyai Tamást helytartójának nevezte Piemont- és Lombárdiában; utódját pedig, IV. Amadét Chablaise herczegének s Aosta grófjának czimével ruházta fel, kinek egyik leányát természetes fiának Manfrednek, Sicilia királyának adatta nőül. Leverte egy időre e családot Anjou Károly, ki Turint elfoglalta. II. Péter (1263) Waadtland bárója és Genf védura s már előbb III. Henrik angol király ministere, Savoya grófjának czimét viselé; visszafoglalta Turint s kis Nagy-Károlynak neveztetett el. Megerősité tartományát, hadsereget állitott fel, rendezte a pénz és igazságügyet.

Egyetemes történelem nem szólhat bőven ama család összes

[1]) **Muratori**, *Antiqu. Est.* par. I. c. 1.

viszontagságairól. A piemonti ágnak sokat kelle harczolnia a virágzó astii köztársasággal, mellyet végre VII. Henrik császár Savoyai V. Amadénak (1285—1323), mint sógorának, oda ajándékozott, de csak élő szóval ajándékozott. Az annyira virágzó s régi chierii köztársaság is sokáig védelmezte magát Monferrát urai ellen, a Balbi család vezénylete alatt, mig végre 1347-ben, e család számára fenntartott fontos előjogok mellett, a savoyai grófoknak meghódolni kényszerült.

A monferrati határgrófok költők által megénekelt s tehát regényes emlékü család fiai. Nagy szerepet játszottak Felső-Olaszhon ügyeiben s a kereszteshadakban; annyira, hogy leghiresb fejedelmekké lettek, kiknek szövetségök kerestetett, haragjok félelmet okozott. A nagy-határgróf VI. Vilmos (1254), Savoyai Margitnak fia első nőül Glocester Izabellát, aztán Castilini Beatrixet vette el; leányát Jolantát a görög császárhoz II. Andronikos Paleologoshoz adta nőül s ő határozta el a guelfek vagy ghibellinek túlnyomóságát, a szerint amint hozzá közeledtek. Sokat küzdöttek a Monferratiak a szabadságukat védő városokkal s a vetélykedő Savoyai és Visconti családdal; mindhárom családot pedig nagyban háboritá a többi nemesség, mellynek ellenkedése nem engedte kifejlődni sem a monarchiai, sem a népi kormányt.

Az emlitett házak s néhány más család, támaszkodva a régi hübériségre, főhatalomra vergődtek, sokakat maga a nép emelt föl, azon nép, melly olly sokáig köztársaságilag kormányoztatta magát [1]).

Akkoriban, midőn a városoknak minden oldalról fegyveres nemességgel kelle harczolniok, midőn hatalmas családok, társulatok és

---

[1]) ZSARNOKOK.

Az Etzelinek Treviso vidékén.
Az Esteiek Padua körül, aztán Ferrara, Modena és Reggióban.
Pelavicini Cremonában.
San Bonifazio Mantuában.
A Scottok Piacenzában.
Langoschi Páviában.
Vignati Lódiban.
Rusca Comoban.
Baglioni Perugiában.
Correggio Pármában.
Manfred Faenzában.
Vitelli Civitá di Castellóban.
Camino Feltre- és Bellunóban.
Scala Veronában.
Pico Mirandolában.
Malaspina Massában.
Grimaldi Monacoban.
Polenta Ravennában.
Malatesta Riminiben.
Pepoli Bolognában.
Montefeltro Urbinóban.
Varano Camerinóban.
Colonna Prenestében.
Savelli Latiumban.
Frangipani, a Pontini tavak körül.
A Farnesik Bolsena tava körül.
Aldobrandini, délnyugati Toscánában.
Del Pecora, Montepulciánóban.

mesteregyletek kölcsönösen egymást segitették, hogy lett volna lehetséges az igazságot nyugalmasan rendes tisztviselők által szolgáltatni ki? Az erőszakot szükségképen erőszakkal kelle visszatorolni s igen tágkörü hatalmat engedni a legfőbb tisztviselőnek, hogy a nép vagy katonaság élén verje le a hatalmaskodókat és kénye szerint cselekedjék ott, hol a jog tekintetbe nem vétetett. A hatalmasak tehát rettegték s gyülölték e legfőbb tisztviselőt, a nép urnak tekintette őt s tanulta lassan a szolgaságot: a főtiszt sokszor visszaélt a hatalommal s ez megakadályozá a rendes szabadság s azon észszerü alávetettség megalapitását, melly az államokat felvirágoztatja.

A nemesek elleni küzdelemben győztes nép, nem tudta magát utóbb kormányozni s e tiszttel többnyire egyes nemes urakat bizott meg, kik fájlalva multjokat és irigykedve a felülkerekedett nép hatalma ellen, nem tudtak sem annyira egyesülni, hogy a monarchia ellenében, mint más országok nemessége, szilárd ellenzéket képeztek volna, sem összetestvérülni a községekkel.

Azt már mutogattuk, mikép minden egyes ember valamelly párthoz tartozott; a pártok pedig könnyen adják magukat oda egy embernek, nem kivánván tőle mást, mint hogy a párt győzedelmes legyen a másik fölött. Az illyen pártfőnök, ki egyszersmind főtisztviselő volt, a nép védelmezőjének vallá s nevezte magát, s meghosszabbittatván kormányidejét három, öt vagy tiz évre, ő megszokta az uralkodást, a polgárok pedig megszoktak engedelmeskedni [1]).

Elfordittatván az idegen német uralom, a polgárok abba hagyva a fegyverforgatást, egészen az iparéletre adták magukat. A nemesek ellenben, kik gyermekségöktől fogva fegyverben gyakorlák magukat s tetőtől talpig vasban jártak, annál nagyobb fontosságra vergődtek. Ők tudnillik vasfegyverzetökben a polgárok szuronyai előtt majdnem sérthetlenek voltak, mit midőn észrevettek, többre többre vettek maguknak bátorságot s uralkodni törekedtek a nép fölött, melly képtelen volt ellenállni. Még gyakoribb eset volt ez a kalandvezérek feltünte után, kik zsoldjába álltak egy-egy városnak vagy pártnak s rettegett de igazságos indok által nem nemesitett fegyvereikkel kezökben, alkudoztak az apró zsarnokokkal, hogy megtarthassák magukat, vagy néha, hogy a főhatalmat önmagukhoz ragadhassák.

A polgárhadak vihara végre kifáradt, egyes hatalmasak kiegyenliték a dolgokat és a kifáradt küzdők által nem is mindig gyű-

---

[1]) Machiavelli saját modorában mesterileg irja le a fejedelemségek vagyis egyedurságok alakulását. L. *Principe* IX.

löltettek. A köznép jobban érezte magát egy, mint sok ur alatt, mert remélte mégis azon igazságszolgáltatást, melly ha nem is pótolja, legalább enyhiti a szabadság veszteségét. Az elfogult, egyoldalu s a régiséget oktalanul s vakon imádó akkori jogtudósok Justinián törvénykönyvéből a szolgaság szabályait tanulták meg, s mindig készek voltak egy-egy beszéd elcsevegésére, mellyben mutogatták a népnek, milly üdvös dolgot tenne, ha ez vagy ama zsarnoknak vetné magát alá! A nemesek, kiknek e forradalom, kárára ütött ki, vagy hizelegve járultak a zsarnok urhoz, hogy a hatalom-, élvezetek- s dölyfösködésben némi részt vegyenek; vagy ármánykodva ellene dolgoztak s jó ürügyet szolgáltattak neki, hogy kiirtsa vagy megfékezze őket.

A zsarnokok (tyrannok; igy nevezték a görögök után [1]) az olaszok is azokat, kik valamelly, előbb szabad földön uralomra vergődtek) gondoskodtak, hogy a vénektől vagy a népgyüléstől ünnepélyes határozat által nyerjék el bizonyos évekre a főuri czimeket és hatalmat és hogy formaszerint hatalmaztassanak meg zászló és tábori szent szekér (carroccio) átadása által. Azt hihetné valaki ebből, hogy a népfelsőség el volt ismerve, s a zsarnokság megakadályozására és a monarchiának alkotmányos formákkali mérséklése végett a néphatóság megszoritotta volna az urakat, kik viszont a törvények által védettek volna; pedig legkevesbbé sem igy történt, hanem mikép Rómában a császárok a népet képviselve, korlátlanul uralkodtak, úgy ezen apró zsarnokok is semmi határt sem ismertek a néptől kapott hatalom gyakorlásában. A köznép nem gyülölte e zsarnokokat, mivel kedves volt neki a belcsend, és hogy az oligarchák el voltak nyomva; azért még azok ellen is, kiket legkegyetlenebbeknek rajzolnak, a köznép ritkán vagy soha sem kelt föl, hanem mindig kevesen esküdtek össze, kik fölfedeztetve erösbitették a hatalmat, mellyet lerontani ügyekeztek.

A lázadások tehát nem szabadsági törekvések, hanem uralomváltozások voltak; a kormány mindig katonai és zsarnoki maradt; a győző párt megtapsolta korlátlan hatalmu fönökének bármilly kegyetlen eljárását; a legyőzött párt menekültjei künn fondorkodtak; az uj zsarnok, tudván hogy rosz alapra épitett, szabad tért engedett szenvedélyének, hütlen s kegyetlen politika által akarván magát fenntartani.

---

[1]) Cornelius Nepos Miltiadesben megjegyzi: *Omnes et haberi et dici tyrannos, qui potestate sunt perpetua in ea civitate, quae libertate usa est.* — És **Villani** J. IX, 154: „Maffeo Visconti fu un savio signore e *tiranno.*“

Olaszország ekkép, melly a konstanczi béke után, különösen északon, ugyanannyi köztársaságból, a hány városból állott, néhány központ körül lassankint nagyobb államokba osztatott. Ezek történetéből alakul aztán Olaszhon története, melly épen azért olly tarka s olly elütő azon államok történetétől, mellyeknek eseményeit egyetlen ember intézte; de épen azért a történész, ki nem királyok, hanem nép történetét akar irni, az méltó tárgyat leginkább Olaszországban talál.

Milano.

Milano volt felső Olaszhonban az első, melly uralmát sok szomszéd városra, befolyását valamennyire kiterjeszté. Hiven emlékezve Veresszakállu Fridrik tetteire, élén maradott Milano a guelf pártnak, mig a környék birtokosai, a nemesek a ghibellin párthoz szitottak, s a két rend közötti viszály szünet nélkül tartott s még dühültebbé lett a patarinok eretneksége által. Belháboruk, a város és környék feldulása, a közjó elhanyaglása s a kölcsönös számüzetések napi renden voltak.

Az ekkép kiürült kincstárt jó karba akarta hozni a bolognai Beno de' Gozzadini, ki podestának hivatván meg (1256), uj adókat vetett ki, mellyekkel bevégezhette a nagy hajózható csatorna jeles müvét; de a nép, melly boldogsága mériegeül a fizetendő soldók mennyiségét vette, follázadt dühhel s meggyilkolta a podestát. A község már feloszlatottnak mondathaték, minthogy a különféle rendek és társulatok államban államot képeztek, külön-külön kormánynyal, két három podestával, egymás ellenébe állitott consulokkal s gyülésekkel, mi a jó rendet, a közüdv előmozditását lehetlenné tette.

A milánói székesegyház kanonokjai csak egy arany könyvbe beirt családok fiaiból választattak; az érsek pedig természetesen az első nemességből való volt. Erre és saját hübéreseikre támaszkodva a különben is fegyverforgató nemesek nyomták a népet, melly kényszerülve látta magát az urak közől a legnépszerübbet védnökének választani meg. Igy állott először is a nép élére a már emlitett Martin della Torre, Valvassina ura, ki ótalmába vette a népet, hogy önmaga hatalomra kaphasson. Népkapitánynyá választatván (1257), megalázta s elnyomta a nemeseket s midőn legyőzte őket és szövetségesöket Etzelint, népszerüsége a legfelsőbb fokot érte el. Valóságos urává levén a városnak, átalakitá a rendeket s függetlenekké tette az érseknek alávetett mesteregyleteket; a hivatalokat egyaránt osztotta el a nemesség és köznép között, s eltörölte a nemeseknek azon jogát, melly szerint a testi büntetésektől pénzzel megválthatták

magukat. A nemesek ezért Leon da Parego érsek vezérlete alatt a környék váraiba vonultak, s elzárták a várostól a kereskedelmet s az élelmiszereket. Ellenök indult tehát Martin a szentszekérrel, s elkezdődött volna már a polgárhad, ha eleje nem vétetik a sz. Ambrus templomában kötött Ambrusféle béke által, mellyben a nemesek s köznép közötti egyenlőség ki lőn mondva (1258. apr. 4.) [1]).

Nem soká tartott a béke, s a nemesek ujra kivonultak és segélyt kértek Comoból, hol pártjok tulnyomóságra vergődött. Változó szerencsével több csatát vivtak a néppel, miglen ez kilenczszáz nemesurat elfogott és Milanóba hurczolt (1261). Martin meg nem engedé, hogy leöldököltessenek, mondván: Minthogy életet senkinek sem tudok adni, el sem akarom azt venni senkitől.

Martin della Torre korán halt el (1263) s fivére Fülöp, átvévén a főhatalmat, fegyverrel védte azt; alája vetették magukat Como, Lodi, Novara, Vercelli s Bergamo; Valtellina kényszeritve hódolt meg, s az annyira meghatalmasodott Fülöp mégis hatalma palástolása végett Anjou Károlyt urának ismerte el.

Utána következett Napoleone della Torre örökös népvéne czime alatt (1265). A Torrianik eltérve a többi kényuraktól, hivei maradtak a guelf pártnak; s midőn Konradin Olaszhonba jött, a ghibellinek fölemelték fejöket, s Oberto Pelavicini és Buoso da Dovara I. Fridrik és Etzelin idejét akarták visszaidézni, Miláno a guelf városokkal megujitá a lombárd szövetséget, mellyhez hozzá csatlakoztak az Estei- és Monferrati határgrófok, az utóbbi egyszersmind szövetségi vezérré választatván.

Pelavicini meghalt, gazdagon de nem főhatalomban hagyván családját; Dovara sem kincseket sem hatalmat nem hagyott hátra, mig Napoleon folyvást megtartá az uralmat, támogattatva Rajmund nevü rokona, az aquilejai patriárcha által; bérlett seregekkel féken tartá a nemeseket s többször győzedelmet vivott ki; de bár guelf volt, elfogadta mégis Rudolf császártól lombardiai helytartóvá történt kineveztetését s nem gondolván az egyházi átokkal ellenállt a pápának s Visconti Ottónak, a pápa által megerősitett érseknek.

A Monferrati határgróf hütlen lett a guelfekhez s a ghibellin párt vezérévé tolta fel magát, mire Pávia, Asti és Como városok, és Milano menekültjei hozzácsatlakoztak. Ez utóbbiaknak központjok Como, vezérök Visconti Ottó volt, ki kizáratva az érsekségből, pártokat és csatákat vezénylett a térségeken s a tavak körül, mellyek felső Lombardiát olly gyönyörüvé teszik. Végre sikerült neki meg-

[1]) **Corio**, III. 114.

lepni Desióban a Forrianikat (1277) s miután Napoleont és ennek rokonait Comónak Baradello várában vas kalitkákba záratta, magát Miláno örökös urának kiáltatta ki. Ekkép a lombard köztársaságok legnagyobbja fejedelemséggé lett, mellyet a Viscontik fortélya- s szerencséjének sikerült örökössé tenni és bele foglalni egész Lombardiát, beörökölve vagy kiforgatva az uralomból a többi városok apró zsarnokait.

Romagna.

Habsburgi Rudolfnak császárrá választatása, láttuk, mikép szilárditotta meg a pápák világi hatalmát. Mint tapasztalatlan ember foglalván el a váratlan trónt, nem birva sem javakkal sem érdekekkel Olaszhonban, sőt még földleirását sem ismerve, s joggal sem birva ott, miután nem volt megkoronázva, különben pedig tele vággyal családja nagyságát megszilárditni, megadta a pápának mindazt, a mit kért, akar jogos volt az, akár nem; és megerősitette őt mindazon birtokokban, mellyek oklevelek szerint szent Péternek és utódainak adattak [1]). Igy a pápai állam azon kiterjedést nyerte, mellyel ma bir, s a felségi jogok nem voltak többé a pápák és császárok vagy a helytartók és grófok között megosztva: ám mégis a pápai felsőség csak valamivel több volt méltósági elsőségnél, melly meg nem szoritotta úgy mint másutt történt, sem a községi kormányokat, sem a régi római s ravennai nemesek vagy a pápa rokonai által alapitott uralmakat. Ezek folyvást függetlenek gyanánt léptek föl még ellenségesen is a Szentszék iránt s a többi olasz uralmaktól csak annyiban különböztek, hogy részt vettek az egyház viszontagságaiban.

Még Rómában is, bár III. Incze a senátor megerősitését magához ragadta és III. Miklós is elrendelte, hogy az idegen ne lehessen s egy évnél tovább ne maradhasson, a kormány mégis s annak feje a pártok s az elökelő Colonna, Orsini és Savelli családok kezeiben forgott, s a guelf vagy ghibellin pártnak a többi Olaszhonbani diadalma a pápai hatalomnak is erősbülését vagy gyengülését hozta magával. Anjou Károly a pápáknak adta Beneventumot; máskor azonban kénytelenek voltak odahagyni Rómát s Viterbo- vagy Orvietóba vonulni; aztán hogy támaszuk legyen, senátorokká az Olaszhonba jövő fejedelmeket vagy más vezéreket, kik veszedelmes barátok voltak, választottak.

A pápa nevezte ki Romagna grófját is, ki a Szentszék követétől függött; ez azonban nem akadályozta meg községek és kényural-

[1]) Rodulphi *epist.* ap. **Bainald**, 1278. p. 294.

mak alapulását. Bologna, egyeteme által dicsőn s gazdagon, megtartotta szabadságát. Ott a kereskedők consulai helyet foglaltak eleitől fogva a nagy és kis tanácsban; mig a művészetek s mesterségek csak 1228 után kezdtek képviseltetni, a mikor is nem csak a kormányba befolyni, hanem annyira függetlenek kivántak lenni, hogy érdekeik fölött saját tisztviselőik a többi tanácstagok kizárásával itélhessenek. A mészárosok (1245) erőszakkal vivták ki e követelményt, miáltal egy köztársaságban két község alakult, külön pecséttel és gyülésekkel. A tulajdonképi község podestája s a mesteregyletek kapitánya folytonos harczban állitak egymással, de végre az utóbbiak győztek s maguk választották képviselőik által a köztársaság tisztviselőit.

Florencz területe idegen urak alatt álla; a Lunigianai határgrófok, a Guidó grófok s a Gherardesca grófok longobardok; az Uberto s Santa Maria hegyi határgrófok s az Alberti del Vernio, az Aldobrandeschi, Scialenga, Pannocchieschi, Bevardenga, Ardenghesca s a többi grófok frankok voltak [1]).

Toscana.

A határgrófok erős uralma alatt Toscana nem tehette magát olly szabaddá, mint a lombard városok; de miután amazok Matild grófnőben kihaltak (1115), az ennek öröksége miatt a pápák és a császárok közt támadt viszályok alkalmat adtak a községeknek önfelszabaditásra, mert egyik vagy a másik részhez állva, kiváltságokat nyertek vagy bitorolták azokat [2]). II. Fridrik helytartót nevezett Toscanába, ki azonban nem nagy tekintélylyel birt, s gyakran megerősitett helyre kényszerült menekülni [3]).

A bár virágzó Florencz alább állt kereskedelmi tekintetben mint Pisa, fekvésre nézve alább mint Fiesole. Ez utóbbi, maradványa azon városoknak, mellyekkel a hetruscok Olaszhon magaslatait feldiszité, már Ciceronál is előfordul, ki ott nagy fényüzést, költséges lakomákat, virágzó mezőt, számos családokat s pompás épületeket emlit. A régiségnek egy gyönyörü emlékét keresztelő medenczévé változtatta s székesegyházat épitett, mellybe Bajor Jakab püspök 1028-ban vitte át szent Romulus, a város védszentjének ereklyéit; s e magaslatról fenyegették a főnemes családok az alant elterülő róna lakóit. De jött az idő, mellyben a nép legyőzte a nemeseket, s Flo-

---

[1]) **Ripetti**, *Diz. geogr.*

[2]) Luccában Consulokat találunk 1124-ben, Volterrában 1144-ben, Sienában 1145-ben sat. Pisának már 1094 ben voltak consulai.

[3]) Minő volt San Miniato al Tedesco.

rencz megérlelte a szabadságot, mellyet sokáig őrizni, szeretni pedig mindig tudott. Az első szabad népgyülés itt 1105-ben tartatott Ranieri püspök rendezése mellett; az első hadjáratot a város 1113-ban Rupert császári helytartó ellen tette, ki erős helyet foglalva Monte Cascioli-n, a Cadolingi grófok fészkében, háboritotta a florenczieket, kik megrohanva bevették a várat s a helytartót is megölék.

Belevonatván Pisa által a Lucca elleni háboruba, Florencz megismerte saját erejét, mellyet aztán a környékbeli nemesek megtörésére használt fel, lerontva a várakat, mellyek a kereskedelmet háborították vagy zsarnokoknak szolgáltak fészkül. A főnemeseket arra szoritá, hogy a fenyegető Fiesole magaslatról szálljanak alá; a környék megszabaditott lakóinak uj falukat épittetett és barátjaivá tette azokat kiváltságok engedése által. Némelly családok, mint a Pazzik Valdarnóban, a Ricasolik Chiantiban, megtartották a helyi felsőséget; a gyöngébbek s közelebb fekvők, mint a Cerchik s Buondelmontik, lementek a városba lakni, mellynek azonban nem kevés belháborut okoztak. Más családok a város ölében kereskedelem által nagyon meggazdagodtak.

A figyelmes vizsgáló majdnem valamennyi községben a dolgok ugyanazonegy menetét találja. A fekvés s a természeti sajátság Florencz lakóiban megtartotta az egyszerű tisztaságot, mellyet Villani és Dante tulzó szinekkel ugyan, de igaz alapon irnak le. Midőn Pisának a Baleari szigetek ellen kelle hajóznia, Florencz felajánlá magát, hogy azon idő alatt gondoskodandik Pisa biztosságáról, mellyért jutalmul két porfir oszlopot kivánt. E tett és az ajándék valóban elmondhatják ama korról, hogy s o b r i a e t p u d i c a. Igy gyarapodtak nyugalmas boldogságot élvezve Florencz polgárai, midőn a Buondelmonti és Amidei családok behozták oda is a guelfek és ghibellinek pártjait (1215), mellyek kölcsönösen üzték ki egymást, s más városoktól és a velök rokonérzelmü váruraktól kértek segedelmet.

II. Fridrik alatt túlnyomókká levén a ghibellin Ubertik, megakaszták Florencz kereskedelmét, melly ekkép romlásnak indult; kikergették a városból és a várakból a guelfeket és a népet, és szabad polgárokat terhelő aristocraticus kormányt alapitottak. Az elnyomottak fellázadtak és gyülést tartva a Santa Croce terén (1250. oktob. 28.), szövetséget alakitottak n é p neve alatt; eltörölték a podestát s népfőnököt választottak helyébe egy, két-két hónapig hivataloskodó tizenkéttagu, Signoria nevü tanácsot adván melléje. A várost husz zászlóaljra, a vidéket összesen kilenczvenhat lelkészségre oszták. A népfőnök egy intésére s a harang megkongására a

zászlóaljaknak a carroccio köré kelle gyülekezniök. A nemeseket árthatlanokká tették, s lerontott váraik köveiből megerősitették az Arno külvárost. Akkor épitették fel erősség alakjára a podestá palotáját is.

Illyetén népkormányt alapitva, alig értesült II. Fridrik haláláról, Pistoját, Arezzót és Sienát legott a császári zászló elhagyására kényszerité; lerontá Poggibonzi és Volterra várait, mellyeknek falai a ghibellineknek adtak menedéket. Pontedera mellett legyőzte a pisaiakat (1252), minek emlékére azon évet *győzelemévnek* nevezte el, s negyvennégy karatnyi uj aranypénzt veretett *fiorino* [1]) névvel, melly elterjedett egész Europában.

Szolgált a szerencse a szabad pártnak a következett években is, mire az Ubertik által vezetett ghibellinek német katonákat kértek Manfredtől, kit Siena urának kiáltottak ki. A megnyert segédcsapattal legyőzték a polgárokat Montaperti mellett (1260. szep. 4.).

A florenczi carroccio elfogatott s mint diadalmi jel hurczoltatott az utczákon. A neki dühült ghibellinek le akarták rontani Florenczet, de az Ubertik kijelenték, hogy a várost nem megsemmitni, hanem győztessé tenni jöttek. Kitünik ebből, mennyire keseredett volt a ghibellin párt, melly megbüntette, megsarczolta s császári állammá változtatta a köztársaságot. Azonban, miután Anjou Károly Olaszhonba jött, a guelfek a pápa köré gyülekeztek, ki nekik egy zászlót adott, vörös sassal fehér mezőben, s alul zöld kigyóval, melly mindig jelvénye maradt a *guelf párt hatóságának*, melly névvel azon tisztség jelöltetett, melly a győzelem után a makacs ghibellinek elkobzott javainak kezelésével bizatott meg [2]).

Ennyi viszongás nevelte a gyülöletet, a jószágelkobzást s a szenvedéseket, de egyszersmind az életet s a nagyszerü dolgokrai bátorságot és törekvést. Toscana legfőbb gazdagságának a kereskedelem volt kútforrása; a kereskedők gyakran egyedül maguk viselték a közterheket; a nemeseket ők látták el a fényes életre szükséges pénzzel; a köznépnek is ők nyujtottak módot élelmök megkeresésére. Ők tehát kedvet kaptak a kormányban részt venni, utóbb pedig a neme-

[1]) Értéke $^1/_8$ obon volt.

[2]) E tisztség független volt a signoriától; maga választá hivatalnokait s tanácsosait; rendeleteket s törvényeket adott ki; maga fogadta el s válaszolta meg más államok iratait, saját pecsétje alatt, s meg nem türte, hogy a községi hivatalok vagy javadalmak valamellyikét ghibellin nyerje el. Ezen *guelf tömeg* tehát nagy fontosságu volt Toscana ügyeire nézve; túlélte a szabadságot, mint gazdászati igazgatóság, s csak 1769-ben junius 22-én töröltetett el.

seket ki is zárták abból; a ki közhivatalt akart viselni, a mesteregy letek valamellyikében beirva kelle lennie; a nemeseknél e föltét szigoruan megkivántatott. A nemesek, kik megszokták volt fegyverökre támaszkodni, nem tudtak meghajolni e törvény előtt. Sértegették minden alkalommal a népembereket, s ha valamelly nemes bűnt követett el, annak védelmére egész rokonsága fegyveresen csődült össze. A zászlós főtisztnek azért minden illyes esetben fegyverre kellett szólitnia az ifjuságot, ha a bűnöst megfenyitni akarta.

A vitéz, nagylelkü Giano della Bella miután zászlós főtisztté s a néppolgárok főnökévé emeltetett, erélyes rendszabályokhoz nyult a förendurság ellen, harminczhét förendü családot kitiltott a városból, s felhatalmazta a signoriát ugyanazt tehetni minden, a nép ellen vétkező nemes családdal. A melly nemes népellenes érzelmekről volt ismeretes, csendes viselete biztositékaul kétezer lirát kellett letennie; zavarok alkalmával nem volt szabad házát elhagynia; nem birhatott házat hid vagy városkapu szomszédságában; a fenyitő törvényszéktől nem fölebbezhetett; népembert csak rajta vagy családja valamelly tagján ejtett személyes bántalomért vádolhatott be; népember ellen nem lehetett tanu, s több efféle megszoritások határoztattak a nemesek ellen, kiket annál nagyobb boszuság fogott el, mivel Gianót nemességárulónak tarták; azért is midön rábeszéléseik sikertelenek maradtak, s Giano a népszabadságot nem akarta gyáván aláásni, gyanuba ügyekeztek öt hozni a nép előtt, mi sikerülvén, Giano elüzetett és számkivetésben halt meg.

Az elkeseredett nemesek odahagyva a várost, apró zsarnokokul szerepeltek váraikban az Apenninek magaslatain, Lucca, Modena és Bologna között. A város azalatt mindinkább felvirágzott; volt harminczezer fegyverforgató polgára, nyolczvanezer embere a területen; adó igen kevés fizettetett, s ha pénz kellett a köztársaságnak, háztelkeket adott el, mi által egyszersmind a város k iterjedése is nagyobbodott. 1300-ban Florencz jövedelme háromszázezer, kiadása harminczkilenczezer száztizenkilencz forint volt; százötvenezer lakója közöl tizezren irni s olvasni, ezerkétszázan számolni, hatszázan nyelvészetet s logikát tanultak; volt benne száztiz templom, és pedig ötvenhat lelkészség, öt apátság, két perjelség nyolczvan szerzetessel, huszonnégy női kolostor ötszáz apáczával, különféle rendü hatszáz szerzetes, kétszáz ötvennél több káplán, harmincz kórház ezer ágygyal. 80—100 tagból állt a birói tanács, az orvosok és sebészek hatvanan, a kömüves és ácsmesterek száznegyvenhatan, a vargák ötszázan, aztán a kereskedők, vándorbódékkal, számnélküliek voltak, az

idegenek száma pedig ezerötszázra ment. Kétszáz posztógyárból hetven-nyolczvanezer darab kelme került ki évenkint, másfél millio aranyforint értékében; tőzsde- s váltóháza huszonnégy volt; harmincz évvel később mindez sokkal nagyobbszerüen üzetett. Florencz környéke csupa gyönyörüség volt; „az idegenek, kik kivülről jöttek be, a három mérföldre (miglia) elterülő gazdag lakokat és szép palotákat egy külön városnak nézték.“ [1])

Ollykor-ollykor fegyvert ragadtak a florenczieki, hogy tulnyomóságban tartsák meg a guelf pártot, vagy beleavatkozzanak a szomszéd városok viszálkodásába. Midőn egyszer a ghibellinek, Uberti Vilmos püspöktől vezettetve, Arezzóban győzelmet vivtak ki, a florenczi guelfek el akarták őket nyomni, s miután egész Toscana egyik vagy a másik párt mellett fegyvert ragadott, egymásra bukkant a két sereg Campaldino mezején Bibiena mellett (1289 jun. 11.). Szokás volt az olasz köztársaságoknál, hogy csata előtt tizenkét vitéz lovag választatott, kik mint már elveszettek rohantak az ellenségre a lovasság élén, mellyet illyképen az ő példájok szintén fölbátoritott. Ez alkalommal a florenczi Vieri de' Cerchi a tizenkettő közé elsőnek, bár igen gyengélkedő volt, maga magát, másodiknak fiát választá, a többit pedig nem akarta választani; elég mondanunk, hogy a többi tiz hely betöltése miatt dühös versengés támadt, mindenki azok közé akart tartozni. A florenczieki győztek, de a nélkül, hogy békét nyertek volna [2]).

Fehérek s Feketék.

Pistojában a Fehérek és Feketék (B i a n c h i e N e r i), mindkét párt a Cancellierik ugyanazon guelf családjának gyermekei, de az egyik nemesebb, a másik gazdagabb lévén, czivódasra majd meg verekedésre került köztök a dolog (1300). Egy Fekete megtámadván egy Fehéret levágta kezét, mire a Feketének atyja a Fehérekhez küldte fiát, hogy azt a megbántottak maguk büntessék meg, s ezek elég gyávák voltak annak viszont kezét vágni le. Vért vérrel kelle lemosni, s a florenczieki félvén, nehogy a zavar alatt a pártok egyike a ghibellinekhez csatlakozzék, közbevetették magukat, meghagyván a két párt fejeinek, hogy Florenczbe költözzenek.

A polgárviszályok magvait ültették által. A Fehéreket a kereskedelem által felvirágzott Cerchi nevü nyers népicsalád, a Feketéket pedig a Cerchiekkel ellenséges Donati nevü, harczias és lovagias

---

[1]) **Villani J.**, XI, 93.

[2]) **Dino Compagni.**

család fogadta be; s fölvevén vendégeik neveit, megkezdették a szokott pártviszályt. Szomszéd házakban, mesgyés földeken, nász- és tánczvigalmon s temetéskor egyaránt találtak alkalmat összeütközésre. Ertesittetett VIII. Bonifácz is a dolog felöl, s „a hütlen értesités többet ártott Florencznek, mint a fegyver éle“ (Dino); mert midőn sikertelennek látná szóvali békitését, a pápa az épen siciliai hadjáratára induló Valois Károlyt küldte oda (1301). Mint békitőt küldte öt, de a herczeg a békénél sokkal becsesb jogokat rablott el [1]). Minthogy a Fehérek a ghibellin párthoz hajoltak, Károly a Feketékhez állott, s megengedte ezeknek, hogy a legyőzött Fehérek házait s javait öt napon át rabolhassák, gyujtogatva, öldökölve s a Fehér párt legjelesbjeit számkivetésbe küldve. Megemlitendők a számüzöttek közöl Dino Compagni történetiró, Guido Cavalcanti bölcsész s költő, ennek barátja Dante Alighieri, kit Petrarco dell' Ancisával, Petrarca atyjával együtt számkivetésbe küldött a rettenetes podesta, Cante de' Gabrielli.

Valois Károly „a sokat és rendetlenül költő ur“ pénzt zsarolt, s miután már sokat kapott, még a pápától is kért, ki felelte: Nem arany bányába küldtelek-e én? Aranynyal megterhelve midőn elment, csak a kincseket s a toscanaiak átkait vitte el magával (1302. april.), s Corso Donati, a Feketék vezére, kit mindig egy rablócsapat kisért, a nagyok pedig, kormányra juthatás reményében, pártoltak, bevonult éljen a báró! kiáltások között, s kiszabaditván az államfoglyokat, szétverte a signoriát s Uguccione della Fagiuolával, a romagnai ghibellinek dühös vezérével szövetségre lépett. Gyanussá lett ekkép a nép előtt, melly meghuzatván a harangot, összegyült s törvényszéke elé idézvén Donatit, minthogy meg nem jelent, két óra alatt elitélte öt „mint lázadót és hazaárulót, s a fegyveres nép zászlóaljai elindultak a helyhatósági tisztek vezetése alatt a népnek kiáltása közt azon ház felé, mellyben Corso Donati lakott.“ (Villani). Ez bezárta magát megerősitett házában s remélte, hogy az erre fölkért Fagiuolától segitséget nyerend; ez azonban nem jött, a nép pedig bevette a megerősitett lakot s a futásnak eredt zsarnokot is körülfogta, mire ez leugorván lováról, maga magát ölte meg (1307). „Híres, bátor, vérre s viseletre nemes, egész öregségeig igen szép külsejü lovag; kedves, bölcs és jeles szónok, ki mindig nagy terveket forralt; a nagyurak- s nemeseknek jóakarója s egész Olaszhonban híres

[1]) Dino Compagni.

volt; a népnek s népbarátoknak ellensége, a katonáknak kedvencze vala, mindig tele gonoszság- és ravaszsággal" (Dino).

Hason zavarokon ment át Siena, Lucca s Pistoja, miket azonban részletesen előadni igen hosszas volna. Mi tehát ezeket mellőzve, a nagyobb figyelmet érdemlő Pisához fordulunk.

Pisa.

Mikép Florencz a guelfek, úgy állott Pisa a ghibellinek élén. Mikép Genuának a partvidéken, Velenczének a Dalmátpartokon, ugy voltak Pisának Toscanában jelentékeny birtokai. VI. Henrik a városban összes királyi jogokat, kivül pedig hatvannégy falut s várat befoglaló területet engedett (1192). Genua- s Luccával Lunigiana birtoka miatt soká viszálkodott; a lunii gróf és püspök hűbéreit elfoglalta, s hogy székesegyházát fölépitse, a carrarai márványtörést ujra megnyitotta.

Hajói azalatt gazdagságot s hatalmat szereztek Pisának keleten. A görög császár nem csak kiváltságokat adott Pisának a keleti kikötőkben, hanem le is kötelezte magát, hogy a városnak évenkint ötszáz byzanti aranyat, két selyem szőnyeget, a püspöknek pedig negyven aranyat s egy szőnyeget küldend. Hatvannégy hajót állitottak a pisaiak a vetélykedő Genua hetven hajója ellenébe, s harczaik alatt egyideig megengedte egymásnak a két köztársaság, hogy mindegyikök egy jegyzőt tarthasson a másiknál négy kémmel, kik folyvást tudósitsák hazájokat az ellenség készületeiről, mivel nyilt vitézséggel s nem ravaszsággal akartak győzni [1]).

Azonban egy, Meloria mellett (1284-ben aug. 6.) vivott tengeri csata [2]), tönkre tette a pisaiakat, kik közöl tizenegyezren foglyokul vitettek Genuába, s tizenhét évig tartattak ott, olly czélból, hogy nejeik férjhez nem mehetve, a hazának uj nemzedéket ne adhassanak. Közmondássá lett akkor, hogy a ki Pisát látni akarja, Genuába menjen. Innen intézték a foglyok hazájok sorsát, s mint uj Regulusok, nem engedték meg, hogy az ősök által annyi fáradalom gyümölcseinek megvédésére épitett sardiniai vár átadásával váltassanak ki, s megesküdtek, miszerint, ha ezen áron szabadittatnának ki, elleneiknek nyilvánitandják a kislelkűeket, kik a nemzeti becsületet magánérdeknek áldozták fel.

Pisa megaláztatása előnyére szolgált a toscánai guelfeknek, s a florenczi köztársaság megadta volna Pisának az utolsó csapást, ha

---

[1]) **Foglietta**, lib. V.; *Annal. Genuens.* lib. X.

[2]) L. fönebb 149. lap.

Ugolino, Gherardesca (a Livorno s Piombino közti hegyes tengermellék) grófja a florenczieket maguk közt össze nem veszitette volna. E gróf miután Pisában tiz évig uralkodott, békét eszközlött a luccaiak s florenczieklől, de csak a pisai terület némelly várainak átadása által. Utóbb, hogy az e miatt támadt panaszokat elfojtsa, kemény zsarnokságot gyakorolt, s meggyülöltette magát annyira, hogy elfogatván, családjával együtt egy toronyba záratott, hol éhen kellett elvesznie (1288).

Később meghóditotta Genua Elba szigetét is, hol huszonkétezer harczosával, kik közt ötezeren hófehér vérttel voltak ellátva, szétrontotta a pisai kikötőt (1296), elszakgatva a védlánczokat, mellyeket Genuában még ma is függni látunk, mint boldogtalan jelét a testvérharcznak. Végre az 1297-i egyezményben Pisa lemondott Corsicáról s a sardiniai Sassari tartományról is.

Genua.

Genua mindig mint kereskedelmi társaság kormányozta magát. Hajóhad kiállitására vagy bármelly vállalat kivitelére társulatok alakultak, két, hat, vagy husz évre, s azok consulai gyakran a község consulai is voltak. És mégis Genua kormánya, mint láttuk, olly sok nagyszerű tettet vitt végbe; elfoglalta a partvidéket, Keleten birtokokat, az olasz ügyekre pedig döntő befolyást szerzett. Akkor a köztársaság kormánya öszhangzásban volt a polgárok magánérdekeivel, s évenkint választott főtisztekre volt bizva. A ki államhivatalt keresett, a társulatok valamellyikébe beirva kelle lennie. A felséges nép által választott négy consul esküvel fogadta, hogy a nép beleegyezése nélkül sem hadat nem üzen, sem békét nem köt, hogy igazságosan fognak itélni és épületi fát s hajófelszerelési czikkeket kivéve, semmiféle idegen árukat be nem bocsátnak [1]). 1130-ban a közigazgatási ág elválasztatott az igazságszolgáltatástól, melly az a végre választott több más consulra volt bizva.

A külháboruk s a főtisztségeknek folyvást azonegy családnáli meghagyása polgári nemességnek adtak eredetet, melly mihelyt megalakult, ármányt s pártoskodást szült, tornyokat s erősitett lakházakat emelt és belhadakat támasztott, mellyeket a vallás és a consulok nehezen csillapithattak le. 1194-ben már Genua is idegen podestára szorult és a köztanácskozmányokra már nem az egész nép, hanem csak a tekintélyesbek gyültek össze.

---

[1]) Az eskü, mellyet Serra (I, 277) mint 950-ből valót hoz fel, 1121 és 1130 közé tehető. Lásd **Vincens**-t *Hist. de la républ. de Gênes.* Párizs 1842.

Felforgatták Genuát is a guelfek és ghibellinek, vagy mikép ez utóbbiak még neveztettek, *álarczosok* pártjai, a Fieschik és Grimáldik a guelfeket, a Doriák és Spinolák a ghibellineket pártolván; és mindezen családok nagy befolyással s az Apenninek közt s a partvidéken várakkal birtak. Ezek folyvást rázkodtatták a köztársaságot, ellenszegültek a hatóságnak, s majdnem folyvást saját embereikkel töltötték be a legfontosb tisztségeket. Hallgatással mellőzzük a pártviszály okozta dühös surlódásokat s apró hadakat, mellyek utóbb, mint látni fogjuk, a belkormányt is megváltoztatták.

Néha-néha fölemelkedett egy-egy pártfőnök, ki hizelegni tudott a népnek, mellynek nevében aztán a főhatalmat magához ragadta. Illyen volt Boccanegra Vilmos (1257), a köznép fia, ki népfőnökké választatván, a hűbérurakat megalázni töreke dett, s növesztve hatalmát, folyvást vadászta a nép kegyeit, ennek öléből emelvén föl magához tisztviselőket. Midőn azonban egyszer az elökelök bebörtönzését forralná, ezek rajta ütnek s legyőzik, életét is csak az érsek kérelmére hagyván meg. Visszatért ekkor Genua az idegen podestasághoz, de békét nem nyert, s a népfőnöki állomás a nemesek nagyravágyásának czélja maradt.

Azt hitték, hogy a versengésnek a nagy tanács választásának módositása által lehetne elejét venni; és pedig ugy, hogy minden társulat ötven tagot nevezzen ki, ezek maguk közől ismét négyet válaszszanak, s az igy választott harminczkét tag nevezze ki a városi tanácsosokat s a *Nyolcz* férfiut; ám igy is a családok nagyravágyása nem engedett nyugalmat. Ugy látszott egy ideig, hogy a Spinolák főhatalomra vergődnek; azonban a sokak nagyravágyása s versengése megakadályozta egynek zsarnokságát. 1339-ben aztán az Adorno és Fregoso két népi család emeltetett a kormányra, de a nemesek azért nem csak ki nem vesztek, hanem inkább ők töltötték be a közigazgatási s hajóhadi tiszti állomások nagyobb részét, s majd az egyik majd a másik tulnyomó párthoz szegődvén, olly ingatagságban tarták az államot, hogy a rendszeres zsarnokság nem kaphatott lábra.

Külföldön nagyszerü gyarmataik s telephelyeik voltak a genuaiaknak, mint pl. Kaffa- s Azoffban (*Tana*), a görög császártól Pera külvárosán kivül Smyrnát, Tenedost és Metelint kapták. Chios szigetet egy, kilencz család által fölszerelt hajóhad hóditotta meg Giustiniani társulat neve alatt, s a köztársaság uralmukban hagyta a szi-

getet egész 1556-ig [1]). Syriában Tripolist elvette a genuaiaktól Egyiptom, de kipótolta e kárt egy kedvező egyezmény az örmény fejedelemmel. Afrikában Tunis, Európában Nimes, Aiguemortes s Majorca, mindannyi fontos kereskedelmi pontjaik voltak. Évenkint 50—70 hajó evezett el Genuából a Fekete-tengerre, vagy Sardinia, Sicilia és a Provence felé, megrakva fűszer-, gyapot-, bőr- s más kereskedelmi czikkekkel, és az igy szerzett kincsekkel fölvirágoztatták hazájok kényelmét, szépségét és hatalmát. 1276-tól 83-ig épitették föl a gyönyörű két kikötőt, s a nagy védfalat; s 1295-ben a kemény hegyeken keresztüli nagyszerü vizvezetéket.

Velencze.

Velencze idő s alkalom szerint fejlesztette az eredete óta elvetett magvakat. A doge nem többé a nép, hanem a főnebb előadott bonyodalmas mód szerint választatott [2]); s a népnek mindössze csak annyi engedtetett meg, hogy az állam főtisztjét a fegyvergyár elsőrangu munkásai a sz. Márk téren háromszor körülhordozhassák. II. Vitale Michiel halála után (1172) határoztatott, hogy minden városrész évenkint tizenkét választót nevezzen ki, s ezek együttvéve négyszáznyolczvan tagot válaszszanak a nagytanácsba, melly a népgyüléseket pótolta. A XIII. század közepén a nagytanács tagjait már nem tizenkét választó jelölte ki, hanem egy négytagu bizottmány állott fenn, melly évenkint száz uj tanácsost nevezett ki, aztán egy háromtagú, melly a halálozás vagy más esetek által megürült helyeket töltötte be.

A doge semmit sem határozhatott a hat titkos tanácsos nélkül (signoria), kik évenkint választattak. Még elő nem fordult vagy igen fontos esetekben kikérte véleményét polgári bizalomférfiaknak, kiket magához hivatott; melly szokás utóbb szilárd intézménynyé lett, s a hatvan hivatott bizalomférfit nem a doge, hanem a nagy tanács választotta évenkint. Igy vettek részt az előkelők vagyis a nemesek a kormányban.

Talán az eleinte Velencze minden szigetén fennállott törvényszékek egyesitéséből származott a Quarentia nevű főtörvény-

---

[1]) Chios évenkint százhuszezer arany scudit jövedelmezett, melly összeg a részvényes családok között a hóditásba befektetett pénz-mennyiség aránya szerint osztatott fel. A kormányválasztási szavazatokat is amaz arány határozta meg, melly példa egyetlen a maga nemében. Az összegyült családok egy korlátlan fejedelmet választottak. A sziget tizenhárom kerületi főnök alatt állt, kiknek véleményét a fejedelem fontos dolgokban megkérdezni tartozott.

[2]) L. főnebb 10. lap.

szék, melly utóbb politikai kört is nyervén, közvetítő hatóságot képezett a signoria és a nagytanács között, a mennyiben amannak végzéseit előbb vizsgálta meg, mint a nagytanács. A Quarentia három főnöke később a signoria állandó tagjává lett.

Ha végzés hozatott, a nagytanács annak végrehajtását a signoriára azaz a dogére s a melléje adott hat titkos tanácsosra, vagy pedig a Quarentiára bizta. Midőn az állam szükségeire kivántató rögtöni adó jött szőnyegre, összehivatott a nép, melly fölkiáltás által szavazott.

Az állampecsétet a nagykorlátnok őrizte, ki mint a törvényhozás legfőbb jegyzője, nagy tiszteletben állt és sok előnyben részesült [1]); mint elmozdíthatlan független volt a dogétól, kivel méltóságra is majdnem egyrangu volt. Jelen kellett lennie a nagytanácsban és minden ünnepélyes szertartásnál; és nem a nemességből, hanem a polgárokból választatott, mi egy kis általtásul szolgált, a nemesek előjogainak annál erősb megszilárditására. A három államügyész nyilvánosan védte mind az állami, mind a magánügyeket; őrködtek a törvényesség, az adó-beszedés, a hivatalnokok kinevezése s a jó rend fölött. Ők vezették a nemesek jegyzékét; s a nagytanácson kivül, felfüggeszthettek egy hónapra s egy napra bármelly hatóságot, s ezt háromszor ismételhették, s csak ekkor tartoztak okaikat előadni.

Állitják, hogy Dandolo János doge alatt, 1285-ben verettek az első zecchinók (velenczei aranyok); s hogy III. Sándor, midőn Velenczébe jött, a dogénak egy gyürüt ajándékozott volna, mondván: Legyen neked alávetve a tenger, mint a nő a férjnek, miután győzelmeid által urává tetted magadat. Innét az évenkinti ünnepély, Krisztus mennybemenetele napján, a mikor a doge eljegyezte magának a tengert, egy gyürüt vetve hullámai közé mondván: Desponsamus te, mare, in signum veri perpetuique dominii. S valóban az Adriai-tenger uraiul tekinték magukat a velenczések, s adót akartak róni minden hajóra, melly egy, Ravennától a fiumei öbölig húzott vonalon túlment. Ez példanélküli igény volt, s háboru is támadt miatta, különösen Bolognával, melly végre is Velencze akaratára kényszerült hajolni. Később II. Gyula szerette volna ama jogot eltörölni s kérte Girolamo Donatót, Velencze követét, mutatná fel az okmányt, mellyben a köztársaságnak amaz előjog biztositttatik, a követ felelé: Az a Constantin által szent Silvester részére tett adományozás hátlapján van megirva.

[1]) Évenkint csak az ajándékok nyolczvanezer aranyat hoztak be neki.

E felelet is mutatja, milly szabadon viselte magát Velencze mindig a római udvar irányában, mellynek, a vallás dolgait kivéve, minden követelését visszautasitá. Az inquisitio mint korszerü intézmény elfogadtatott, de csak megszoritásokkal: az eljárásnál polgári tisztviselők is vettek részt, a birságokat az állam szedte be, a javak elkobzása s a zsidók és görögök fölötti itélés el volt tiltva. Följelentetvén egy könyv, melly Huss János védelmére volt irva, a könyv megégettetett, a szerző pedig pelengér papirföveggel végig hurczoltatott a városon, aztán hathónapi fogságra vettetett, mig másutt bizonyosan megégettetett volna.

Az egyes szigeteknek eleitől fogva saját tribunjaik voltak s görög módra, egymástól független mesteriskolákra osztattak. Miután valamennyi szigetnek egy doge vette által kormányát, ez meg nem szüntethette egészen az előbbi rendszert, s a meghagyott tribunok, gastaldok neve alatt, hadi, kereskedelmi s közigazgatási ágban tovább is hivataloskodtak. Az egyletekbe (iskolákba) idegenek csak nehezen vétettek föl, mi által a régi nép jól meg lőn különböztetve, s egyedül folyt be a doge és a kormány választásába. A doge odahaza az alkotmány határai közé szoritva, dicsvágyának s tevékenységének a köztársaság határain kivül keresett tért. Az erőslelkü s hajthatlan akaratu Dandolo Henrik messze terjesztette Velencze hatalmát, melylyet keleten a pisaiak fölött tulnyomóvá tett, s midőn a konstantinápolyi császártól nem tartaná magát biztonságban, egyesült annak ellenségeivel, s Konstantinápoly bevétele után a köztársaság jutalmul a főváros egy negyedét s a birodalomnak három nyolczadrészét nyerte (1204) [1]). Szétszórva mindenfelé birtokai voltak a köztársaságnak, a szigeteken kivül a Fekete-tenger partjain; utóbb Monferrati Bonifácz átengedte Kandiát s ezer márka ezüstnyi követeléseit Elek ellen, aztán nyugati Macedoniában olly területet, melly ezer arany forintot jövedelmezett.

Konstantinápoly birása nyitva tartotta Velenczének a Feketetengert, mellybe a Don, Dnieper, Dniester s Duna a legtávolabbi nagy országokból is nagy mennyiségü s legkülönfélébb terményeket s árukat szállitottak. Velencze ekkép egyaránt kereskedett a déli fűszerekkel s az északi bőrökkel; Konstantinápolyt élelmi s fényüzési czikkekkel látta el; a mongoloktól rabszolgákat és zsákmányt vásárlott;

[1]) *Johannes, Dei gratia, Venetiarum, Dalmatiae atque Croatiae dux, dominus quartae partis et dimidii totius Imperii romani, de consensu et voluntate minoris et majoris Consilii sui, et Communis Venetiarum, ad sonum campanae et vocem praeconis more solito congregati, et ipso consilio etc. etc.*

Egyiptomba fegyvert, rabszolgákat, fát, bőrt, olajt, diót, mandolát, selymet, gyapotot, datolyát és czukrot szállitott vagy viszont kapott; Afrika [1]) és Syria partjain szabadalmakat s kiváltságokat szerzett; a Dunán összeköttetésbe tette magát Bolgár, Szerb, Magyar és Oláhországgal; Trapezuntban egész városnegyedet birtak polgárai, saját hatósággal, mi által nyitva állt előtte Armenia, Perzsia s Mesopotamia, hol pénzváltó házakat s borcsarnokokat állitottak fel.

A Konstantinápolyban letelepült velenczések az anyavárosból egy podestát kaptak, ki a dogétól s a nagytanácstól függött; nekik is volt egy nagyobb s egy kisebb tanácsuk, hat itélőbirájok, két pénzügyigazgatójok, két ügyvédjök s egy hajóhadvezérök, kik mindnyájan Velenczéből neveztettek ki. Épen igy voltak szervezve a többi gyarmatok is. Kandiát, melly a kereskedelemre Konstantinápolynál is fontosabb vala, nagyobb gonddal kelle elrendezni. A szigeten igen sok arab élt, de meghóditva, hanem a benszülöttek hütlenek s állhatatlanok voltak, azaz nem türték az idegen uralmat. A gyarmatositásra, (melly módot Velencze épen mint Angolhon Amerikában, a legyőzöttek fékentartására legalkalmasbnak tartott) minden városrészből polgárok választattak, kik a szigeten százharminczkét lovagi, s száznyolcz fegyvernöki hübért nyertek. A sziget kormányzója egy, két évre választott herczeg vala, velenczei mintáju signoriával. Azonban igen nagy fáradságba került Velenczének megvédeni a szigetet a benszülöttek lázadásai, a görögök beütései s Genua ellenséges vetélye ellen.

A signoriától függvén a gyarmati hatóságok, a doge szabadon gyakorolta ott az otthon megkötött hatalmat; sok jövedelmet ő maga húzott, s a nemesek hizelegtek neki, csakhogy a gyarmatokban jövedelmes hivatalokat nyerhessenek. Nehány család hóditása a többieket is vetélyre buzditá.

Lendületet adott ez az aristokratiának. A nemesek azoktól származtatván magukat, kik ama szigetekre legelőször jöttek a szárazföldről, a később jötteket kizárták a kormányból. Némellyek a főtisztségekben tüntetvén ki magukat, hirt s nevet hagytak családaiknak, mások kereskedelem által gazdagodtak meg, s igy együttvéve nem henyélő s veszedelmes, hanem kiváltságait lassankint szerző nemességet képeztek, mellyet mégis a köznéppel egyideig a védurság

---

[1]) A tunisi Afid-törzsü királyokkal négy szerződést kötött volt a velenczei köztársaság, miket saját történetirói nem ismernek, s miket báró Hammer-Purgstall (IV. 691. lap) tett közzé.

egy neme szépen összefüzött. Azonban a kereszteshad alatt a velenczei nemesek a franczia lovagokkali társalgás közben megtanulták, hogy a népet jogaiból egészen ki lehet fosztani; a gyarmatokbani uralom alatt megszokták a parancsolást, s a nem nemeseket megvetni és alsóbb nemüeknek tekinteni öket.

Különösen a Dandolók, bóditói dicsőségökben megvetették büszkén a többi nemeseket és polgárokat, miért is ezek felboszankodva a Tiepolokat emelték helyökbe. Ebből pártviszály, majd meg nyilt verekedések s orgyilkossági merények keletkeztek. Dandolo János halála után (1289) a nép jogbitorlónak kiáltván ki a nemességet, elnökül Tiepolo Jakabot választotta. Az erényes és szelid Tiepolo nem pártvezérnek való volt s futásra kényszerittetett, mire a nemesek saját körükből Gradenigo Pétert kiáltották ki dógénak, ki aristocrata érzelmü s hajlandó volt a népet elnyomással boszulni meg.

A Genuával kiütött háboru csak előnyére szolgált az aristokratiának, melly egyedül volt képes a nagy költségeket viselni, melly kezeiben tartá a parancsnokságot és egymaga aratta a csatatér dicsőségét. Ennyi előny birtokában könnyen keresztül vitte Gradenigo dogéval azon törvényt, melly a nagytanács tagjainak választását a néptől a Quarentia törvényszékre vitte által (1298). 1309-ben aztán határoztatott, hogy a nagytanácsi méltóság a családokban örökös legyen, s tehát kiváltságos nemesség alapittatott meg, kizáratván még a legrégibb családok is, mellyek akkor történetesen a nagytanácsban nem ültek. Csupa nemesekből állván a nagytanács, természetesen csak saját osztályának kedvező törvényeket hozott. Soranzo János doge (1315) utóbb teljesen örökössé tette az aristokratiát, midőn rendelte, hogy a Quarentia egy arany könyvet vezessen, mellybe beirassanak a tizennyolcz éven felüli ifjak, kik kormányhivatal elnyerhetésének kellékeivel birtak. 1319-ben a nagytanács ujraválasztása s a választók eltöröltettek, rendeltetvén, hogy a ki a szükséges kellékekkel bir, huszönötéves korában az arany könyvbe iratik, s a nagytanácsba lép.

A legmagasb nemesség után a szegényebb nemesek egy középrendet képeztek eredeti polgárok neve alatt, megkülönözésül azoktól, kik még nem egész huszonöt évig laktak Velenczében. Csupán az eredetiek élveztek teljes polgárjogot s azon becses kiváltságot, melly szerint sz. Márk zászlaja alatt kereskedést üzhettek. Nyitva állott ezek előtt az ut a polgári hivatalokra, mellyek legnagyobbja a nagy kanczellárság volt; következtek ezután más tiszti állomások a doge körül, az egyletek s társulatok tisztségei, azután nehány követség és

ügynökség a hazán kivül. A kereskedési jog a nemesek kizárásával csak a polgároké volt.

Annyiaknak kizáratása az arany könyvből, s minden törvényes ellenszegülés lehetlensége, összeesküvéseket idézett elő, mellyek a köztársaságot igen megrázkodtatták; különösen Bajamonte Tiepolo fölkelése sok vérbe került (1310). A lázadások meggátlására a Tizek rettenetes tanácsa állittatott fel, melly a doge vagy helyettesének elnöklete alatt tiz tagból állott s rendelkezett a közpénztárral, a polgárok vagyonával s életével. Rendkivüli bizottmány gyanánt működtek, mig végre 1325-ben állandó, szükséges tanácsnak, s a közcsend és béke legerösb kötelékének nyilvánittattak.

Az álladalmi nyomozószék (status inquisitio), melly előbb ideiglenes volt, s csak 1454-ben tétetett állandóvá, két fekete s egy vörös tagból állott; a két fekete a Tizek tanácsából, a vörös a doge tanácsosai közől választatott. Független rendőri hatóság volt, melly azonban itéleteit a Tizek hozzájárultával hozta [1]). Különösen felügyelete alá tartozott a papság, a város hat nagy társulata, az ünnepek, az erdők, az álarczok, a gondolák (csónakok), s mind az, mit ők polgári ügynek nem tartottak. Kiterjesztették hatalmukat a signoriára s a nagytanácsra is, s utasitásokat adtak a követeknek, vezéreknek s kormányzóknak; letették, sőt halálra is itélték a köztársaság fejét. Midőn azonban Marin Faliero fölött kelle itélnie, husz nemest hivtak meg birótársakul, kik aztán állandó gyülést képeztek egész 1582-ig s igen meggyöngitették a nyomozószék hatalmát.

Igy meg lőn akadályozva Velenczében egyes személyeknek egyedúri hatalomra vergődése; hanem amaz eljárás, melly szerint a tanuk nem szembesittettek, sőt meg sem neveztettek, és elegendő volt eskütételes árulkodás, semmi biztositékot nem nyujtott sem a társadalomnak sem az egyednek; a törvényes meggyőzés helyébe a hütlen árulkodást s a fölbérelt kémkedést hozta be; a kormány fenntartása végett a zsarnokságot szilárditotta meg; mig mindenkit félelmetlenné tett, önmagát mindenki előtt félelmetessé tette, s a polgároknak az elvesztett szabadságért csupán azon remény vigaszát hagyta meg,

---

[1]) Az „Állami nyomozószék" neve csak 1600-ban jött szokásba; előbb a Tizek tanácsa nyomozóinak neveztettek. Elitélt ama nyomozószék

1573-tól 1600-ig 73-at.
1600-tól 1700-ig 554-et.
1700-tól 1773-ig 646-ot azaz évenkint mintegy hatot.

hogy majd egykor a rettenetes hatalmat ők is gyakorlandják. Azonban ez intézményről sem szabad egyoldalulag itélnünk. A Tizek egy évi hivataloskodás után a köztörvények alá estek; miért is könnyen nem fuvalkodhattak fel, s nem vásároltathattak meg magán érdekekre. Polgárrendü titkárokon kivül az államtanácsból kiküldött ötven-hatvan egyén vett részt az ülésekben, és az államügyészek felfüggeszthették ama törvényszék müködését. Az iték titkosak, de irottak voltak, a vádlottnak ügyvéd engedtetett, a nagytanács módosithatta vagy el is törölhette a Tizek tanácsát; a nép szerette azt, mint mellyhez folyamodhatott az urak erőszakoskodása ellen.

A doge, ki előbb a köztársaság elnöke, most pedig csak nehányak képviselője volt, még inkább megszorittatott a doge esküjét vizsgáló öttagu bizottmány által. Az elnöki szék minden megürülésekor ama bizottmány vizsgálatot tön, nem kellene-e módositni az utód esküformáját, nem történt-e visszaélés, s nem kellene-e javitási inditványokat tenni? Egy háromtagu vizsgáló-bizottmány a meghalt doge fölött itélni ült össze, hogy vajjon betöltötte-e mindazt, a mire esküdött, s ha visszaélést talált, birsággal fenyitette az elhunytnak örököseit. A doge ekkép összes régi előjogaitól, sőt végre személyes szabadságától is meg lőn fosztva. Az öttagu esküvizsgáló bizottmány a doge hat tanácsosának állását is megváltoztatta. Mig előbb a doge, most a köztársaság tanácsa választotta ezeket, végre pedig a nagytanács által kellett megerősittetniök. A hat főtanácsos csak nyolcz hónapig hivatalkodott, s három-három minden négy hónapban változott. Ugyanazon családból, vagy ugyanazon városrészből nem lehetett kettő egyszerre tanácsos. Ők törték fel a dogéhoz intézett leveleket s küldték azokat az illető hivatalosztályba, ők tették a kis és nagytanácsban az inditványokat, s a doge csak ugy mint a tanácsosok egyszerü szavazattal birt. Utóbb még szorosb ellenőrködés végett határoztatott, hogy a signoria tanácskozmányain a Quarentia három tagja is állandóan ülnököljön.

A doge tehát nem fogadhatott el sem követséget, sem levelet idegenektől, csak a tanács jelenlétében; az alattvalóktól sem fogadhatott el leveleket, de még csak igent vagy nemet sem mondhatott a signoria beleegyezése nélkül. Nem volt szabad megengednie, hogy előtte térdet hajtsanak, kezét csókolják, vagy igy szólitsák: Domine mi! (Uram!) egyszerü czime ez levén: Messer il doge, (A doge ur). Ugy nem volt szabad idegen földön hübért, haszonbért vagy más ingatlan vagyont birnia, sem idegen nőt venni, sem leányait idegenhez adni nőül, engedély nélkül. A ki a doge zsoldjá-

ban állott, azon idő alatt s utána egy évig hivatalt nem viselhetett. Kicsinyletes apróságig ment ezen ellenőrködés: a doge az idegenek megvendégelésére ezer liránál többet nem költhetett; ajándékot nem csak ő, hanem neje s gyermekei sem fogadhattak el.

Illy féltékeny ellenőrködés alatt álltak a nobilik is, kik szintén nem vehettek külföldről nőt, nem viselhettek külföldön hivatalt, nem lehettek otthon hadvezérek; azonkivül a Tizek láthatlan kardja mindig fejök fölött függött. Az idegen vezérek, kikre a köztársaság seregeit bizta, a főnemesekből választott provedidorok (figyelők) által ellenőriztettek; a népnek, melly még a zsoldosok közé sem soroztatott, egyetlen tevékenységi köre a hajózási szolgálat vala.

Az aristokratia állandósitott ereje megvédte Velenczét azon viharoktól, mellyek a többi városokat megrázkodtatták; de betölti e hivatását a kormány, melly csak egy kis részről gondoskodik, melly biztonságot s nem haladást keres? egészséges-e a test, melly a fejnek erősitése végett összes többi tagjait meggyöngiti?[1]). Azonban ama tapasztalatlan korszakra nézve Velencze szervezőrendszere valóban bámulatra méltó. A nemesség, ha zsarnokságra vetemült is néha, átalában mégis szerettetett a néptől, melly azt még most is viszszaohajtja; a Tizek csak a túlhatalmas nemeseket rettegtették, a népnek nem kelle tőlük félnie. Aztán végre is Velencze menhelye volt a számüzötteknek s a bukott fejedelmeknek; ott szabadabb volt az élet s utóbb a sajtó; sőt még a kémrendszer is, melly ama kornak gyalázatát képezi, nem annyira zsarnokság, mint boszantás vala.

Renieri Zeno doge, Nicolò Querini, Pier Badoero s Mario Dandolo által hajózati törvénykönyvet iratott össze (Capitolare nauticum) igen jeles gonddal s követendő egyszerüség, világosság és rövidséggel (1255). Meg van benne határozva a fölszerelés s fegyverzés, a hajóslegények esküje s a vezénylők és ügynökök kötelmei, a teher- s élelemmennyiség, a szállitási dij sat.

Azalatt a külhóditások is folytattattak; s Korfu, Modon és Koron velenczei kormányzókat nyertek. Sok hadat kellett viselnie hóditmányai s főleg Kandia megtartása végett. Különösen Etzelin bukása után nagy befolyást kezdett gyakorolni Velencze a többi olasz köztársaságra, mi azonban csak kárára szolgált. Összes törekvése oda ment ki, hogy biztositsa magának a Po vizeni kereskedést, hogy legyen gabonaforrása, midőn a Fekete-tengertől el van zárva. Mint-

[1]) Velencze kormányát senki se itélje meg Daru előadása szerint, kinek nem volt tiszta fogalma a szabadságról, mellyet igen igen gyülöl.

hogy a gabona igen nagy fontosságu volt a földek nélküli államban, azért e végre különös biztosok neveztettek ki, s mint az araboknál, eltiltatott a gabonának kivitele, hacsak az bizonyos igen csekély árra le nem szállt.

Velencze nagysága féltékenynyé tette Genuát és Pisát. Amazzal Ptolemaisban nyilt csatára került a dolog, de a velenczei oroszlán győztes maradt. Hogy Velencze ellen tegyenek, a genuaiak pártolták a görögöket a frank császárok ellen, s midőn Konstantinápoly visszavétetett, sok kárt okoztak a velenczeieknek, s az emiatt kiütött hosszú ellenkedésnek a pápa vetett véget. Majd ujra kiütvén az ellenségeskedés, II. Andronikos Paleologos császár használva az alkalmat, összefogatta az összes, Konstantinápolyban lakó velenczéseket, a genuaiak pedig rajtok ütvén a foglyokon, gyáván meggyilkolták őket.

Ruggero Morosini doge (1293) hatvan hajóval indult el boszút állani, elpusztitá mindenütt a genuai gyarmatokat s hajókat, feldulta Perát, melly Konstantinápolyban a genuaiak városrésze vala, megtámadta a császári lakot is, mig egy másik hajóhad Kaffát ostromolta. A két ellenséges tengeri erő Curzolánál, Dalmatia szigeténél bukkant egymásra (szept. 8.), s a genuaiakat olly félelem fogta el, hogy odaajánlanák hajóikat a velenczéseknek, csak életök s holmiok hagyassék meg nekik. Visszautasittatván, megütköztek kétségbeesett bátorsággal, és — győztek, annyira, hogy Andrea Dandolo velenczei vezér fogságba esett, mit midőn látna, elkeseredve a kedve ellen kezdett s rosz sikerü csata miatt, halálos döfést adott magának.

Ujjongott örömében Genua, de Velencze sem rettent meg, hanem a nagy veszteséghez képest, kétszeres tetterővel nem sokára száz hadihajót usztatott ki; gyakorlott hajóskapitányokat s ostromgépeket hozatott Cataloniából és befogadta a Genuából elüzött guelfeket. Domenico Schiavo (1294), ki már a rumeliai hadakban kitüntette magát, rettenetes pusztitást tett a genuai hadban, berohant az ellenséges város kikötőjébe, s ott a védfalra kudarczemléket állitott fel. Végre Visconti Máté közbenjárására örök béke köttetett, mellyre minden hajóskapitánynak, mielőtt elvitorlázott volna, esküdnie kellett.

TIZEDIK FEJEZET.

Erkölcsök. — Szokások.

Mikép lehetett volna reméleni az erkölcsök nemesbülését, midőn a pártérdekek dühös gyülöletet terjesztettek és az erőszakoskodás vétkei, valahányszor a bünös a szomszéd területre menekülve, vagy valamelly pártra támaszkodva a törvényt kijátszotta, fenyitetlenek maradtak? Azonban semmi sem emel föl annyira az emberi méltóság érzelméhez, mint ha valaki a magán ügyek szük körét odahagyja, hogy a közérdekekkel foglalkozzék, hogy a nyilvános téren vagy a tanácsban versengő vitát folytasson, mellytől a haza üdve függ; a pártmozgalmak, az egyesek szenvedései, a vetélytársak felülmulásának vágya, a tisztségnek, mint közbizalom tanujelének vadászása, soha sem szülik azon tespedést, melly aljas szenvedélyek anyja szokott lenni. Az ember érezte polgárlétét, a belvetélytársakkal s külellenséggeli küzdelemben ismerni tanulta erkölcsi s természeti erejét, és gyermekei nevelésében azon biztos tudattal vigasztalta magát, hogy nekik a társadalomban állást s egy szebb jövő iránti reményt hagy hátra.

Azonban ne hagyjuk magunkat a multkor dicsszónokai által elcsábittatni, s ne higyük, hogy az akkori életmód feddhetlen vala. Mig egyrészről a várakban embertelen erőszakoskodás s orczátlan bujaság uralgott s a papság, állásához legkevesbbé összeférő fényüzést vitt véghez, másrészről a községek sem adták nagy erkölcsösségnek példáit. Ezrekre ment a kéjleányok száma ugy a keresztes vitézek kiséretében, mikép a városokban, hol azok nyilvános ünnepek alkalmával közszemlélet tárgyai voltak. A városok a bordélyházakat keritőnöknek bérbe adták, szerződés mellett, mellyben a keritőnő derék kéjleányok tartására kötelezteteti. A telhetetlen uzsora nagy szerepet vitt, s Velencze és Genua rabszolgákkal kereskedett. A szerencsejátékok átalános divatban voltak, különösen Genuában és Florenczben, hol nyilván meg voltak engedve, mig más városokban hatástalanul bár, de mégis gyakran eltiltattak. A helyhatósági törvények leleplezik előttünk a nép szokásait, mellynek a történetirók csak tetteit beszélik el. Luccában a szabadnő, ha vétkezett, családjának adatott át, kik azt tetszésök szerint fenyithették, kivéve a halálbüntetést; másutt a házasságtörő asszony megégettetett.

Ama költői s festői századokban az osztályok leginkább ruha

által különböztették meg magukat; innen a kicsinyletes óvó rendeletek, mellyek szerint senkinek sem volt szabad saját állásához nem illő ruhát ölteni. A mi az ételeket illeti, a köznépnél legszokásosabb volt a szalonna, és sokan végrendeletökben nagymennyiségü szalonnát parancsoltak a szegények közt elosztatni [1]). A sok husétel szükségessé tette a borsot, mellynek nagybani fogyasztása majdnem hasonlitható a mai kávé vagy czukor fogyasztásához. Fehér kenyér csak lakomára süttetett, s Milanóban még 1355-ben is csak egy sütőkemencze létezett. A nagy ünnepekre mindenki fehér kenyeret igyekezett sütni vagy süttetni, innen a szokás, melly szerint még ma is karácson-, husvét- s pünkösdkor, a ki csak teheti, kalácsot süttet.

Buonvicino da Riva, ki 1288-ban egy államismét irt, állitja, hogy Milánóban tizenháromezer ház és hatezer kút volt. A kik e kényelmet nélkülözték, közkutakból meritettek. Fölszámlál aztán négyszáz sütőkemenczét, ezer borkocsmát, ötvennél több vendégfogadót és szállodát, és hatvan fedett csarnokot a nemesek házai előtt. A mi különben a lakásokat illeti, olly időben, midőn az emberek többnyire a szabadban éltek, az urak otthon megelégedtek egy teremmel néhány szobával s egy éléstárral, a csarnokok, zárdák, a tanácsház (b r o l e t t o, a r e n g o) közgyülések s tanácskozmányok helyeiül szolgáltak. A milanói podesta 1272-ben rendelte, hogy az uj broletto csarnokaiban semmi se rakassék le, hogy a nemesek és kereskedők ott kényelmesen sétálhassanak, sőt padokat tétetett oda, hogy le is ülhessenek, és rudakat állittatott fel, hogy ezekre ültethessenek a sólymok és karvalyok, mellyeket mint ma a kutyát, magával hordozni, szokás vala.

A házak falai ollykor tömör erősek voltak, erős magas tornyokkal s roppant erős ablakvasakkal és vasas ajtókkal. A fölkelt nép lerontotta a legmagasb tornyokat, mellyekbe a hübéruri erőszak vonta magát; sokszor ostrommal zavarta ki erősitett házából az urat, ki a törvényes büntetést kikerülni akarta. Sokszor a győző párt, használva a pillanatnyi előnyt, feldulta a legyőzöttek házait; illy büntetést rendelt néha a hatóság, a nép dühének engedve oda az üres falakat. Az olly háztelek megbecstelenitettnek tartaték, s nem épittetett reá uj ház, melly tér beépitetlen maradván, sértette az egyenes vonalt és az épitészeti öszhangzatot. A nagy tanácsház Florenczben a vonalon

[1]) András, milanói érsek végrendeletében olvassuk: *Pascere debeat pauperes centum, et det per unumquemque pauperem dimidium panem, et companaticum lardum, et de caseum inter quatuor libra una e vino stario uno.*

kivül épittetett föl, hogy ne foglalna el semmit a térből, mellyen álltak az Ubertik házai, kik a hazát idegeneknek elárulni akarták.

Az elterjedt fényüzés behatással volt az egyesek épületeire is, mellyekből egy város sem mutathat föl olly szilárdakat és fölségeseket, mint a boldog, gazdag Florencz. Minden egyes köztársaság közköltségen emeltetett tanácsházat; a paduai tanácsterem ama korban utólérhetlenül nagyszerü, s Galvagno Fiamma részletesen irja le a milanói herczegi palotát, mellyet Azzo Visconti épittetett, mellyet Giotto s tán a páviai Andriano d' Edesia, a festészet ujjáteremtője, festettek ki. A nagy teremben kék talajra arany ékesitmények közé a dicsőség temploma volt rajzolva, mellyben Hektor és Attila, Nagy Károly és Aeneas, Hercules és Azzo láttatott.

Ám mégis az akkori épitkezésnél inkább a szépség- és szilárdságra, mint a kényelemre néztek; s hogy ne emlitsünk egy régi longobard törvényt, melly tiltá tizennégy személynél többnek egy szobában alvását, csak azt hozzuk fel, hogy a florenczi signoria hat férfia egy szobában aludt, miglen Michelozzo 1430 körül, minden kormánytagnak külön szobát adott. Pedig Florencz azon dicső köztársaság vala, mellynek magánszokások- s öltözetben egyszerü polgárai sokat költöttek festvények-, szoborművek-, könyvtárak- és templomokra, s mellynek hajói, midőn Alexandriába s Konstantinápolyba futván selyem szöveteket vittek, visszajövet Homér, Pláton és Thucydides müveit hozták el magukkal. Velencze 1270-ben egy törvény által rendeli, hogy a fogadósok ne adjanak szállást a kéjhölgyeknek, csak egy hajót tartsanak nyitva, s ne mérhessenek más bort, mint a melylyet a három igazságügyi tiszt árulni engedett; aztán hogy legalább negyven ágyat tartsanak, matraczokkal és lepedőkkel [1]). Nevezetes intézkedés olly időben, midőn Angolhon még alig kezdett szalmát tenni azon ágydeszkákra, mellyeken a király aludt.

Hallgassuk csak, mint irják le amaz időket némelly egykorúak. A ferrárai Ricobaldo (ha ugyan hiteles) 1238-ból ezt irja: „II. Fridrik császár idejében durvák valának Olaszországban a szokások. A férfiak vaslemez föveget viseltek; a férj és nő egy tányérból ettek, a hust nem vágták fel késsel, egy vagy két pohárnál nem volt több a házban. Éjjel egy fáklyát tartó szolga világitotta a szobát, a fagygyu vagy viaszgyertya nem ismertetett. Igen szegényes, értéktelen volt a férfiak és nők öltözéke, s arany vagy ezüst ékszert csak igen kevesen viseltek; az étkek silányak voltak. A köznép egy héten három-

[1]) **Mutinelli** *Comm. de' Veneziani* 117.

szor evett fris hust; és pedig ebédre hust főzelékkel összekeverve együtt; estvelire megmaradt hideg hust; nyáron nem mindnyájan ittak bort. Kinek néhány forintja volt, már gazdagnak hitte magát; a pinczék kicsinyek, az éléstárak nagyok voltak. A leány csekély nászhozománynyal adatott férjhez, s ruhája is igen egyszerü volt. Megelégedtek a leányok egy gyapju szoknyával s egy len nyakkendőcskével, drága fejékeket sem mint arák, sem mint nők nem viseltek. A nők halántékaikat s arczaikat széles szalaggal kötötték le álluk alatt; a férfiak fegyvereik- s lovaikba, a nemesek váraikba helyezték dicsőségeket.“

Midőn e nyers szokásokat olvassuk, ne feledjük a fényüzés elleni panaszokat, és hogy természete az embernek ócsárolni saját korát a multtali összehasonlitás által. Ricobaldo a tulzott szinü összehasonlitás által szemére akarta lobbantani saját korának a nagy fényüzést. Mi is naponkint hallhatjuk öregeinktől, mikép magasztalják saját ifjuságuk józan, tiszta erkölcseit, mellyek pedig gúny és feddés tárgyul szolgáltak az akkori költők-, komikusok- és hitszónokoknak. Ha majdan mi is hosszu öregséget érünk el, késő éveinkben szintén siratni fogjuk a boldog egyszerüséget s hüséget, melly ifjukorunk idejében divatozott.

Ragyogó leirását adja Florencz szokásainak 1200-tájáról a leggazdagabb képzelmü költő, ki egyszersmind a középkor leghivebb évkönyvirója, Dante, ott, hol nagyatyja, Cacciaguida által beszélteti el, minő volt annak korában a még szük határu város, midőn lakói békés józanság- és szent szeméremben éltek; a fölösleges női ékszerek nem vonták magukra a figyelmet jobban mint maga a személy; a leány, melly még éretlen korában kezdett gondolkodni, nem adott gondot atyjának már születése perczeiben is. A legkitünőbb polgárok bőr-övet viseltek, és a nők nem a tükröt őrzék, hanem orsót, guzsalyt forgattak, s bölcső körül foglalkodtak, családias beszélgetés közt, nem haszontalanságokról, hanem a trojaiakról, Rómáról és Fiesole ostromáról.

Benvenuto da Imola is, ki kevéssel azután a Divina Comediát értelmezte, megjegyzi egy helyt: „Akkoriban a czipőkön nem viseltek gyöngyöt, mint most Florenczben, Genuában és Velenczében.“ — „Egyszerü s takarékos — olvassuk másutt — de szerfölött tiszta s csinos a florenczi élet módja; a köznép olly korcsmába jár, a hol tudja, hogy jó bort mérnek, a kereskedők megtartják a régibb középszert.“

Egy XIII. századbeli névtelen hosszasan — mit mi nem teen-

dünk — irja le a paduaiak szokásait. „Etzelin előtt husz évvel még fedetlen fejjel jártak. Azután magas fövegeket, sisakokat s csúcsos sapkákat kezdtek viselni [1]). Mindnyájan felöltönyt viseltek posztóból, mellynek rőfe husz soldónál több volt. Az emberek szépek, a lovak jók, a fegyverhordozás átalános. A nemes ifjak ünnepnapokon lakomára hivták a hölgyeket, kiket az asztalnál maguk szolgáltak; aztán tánczvigalmat s lovagjátékot rendeztek. Vidéki vagyis vári lakaikban fényes udvart tartottak. A nők elvetve a durva gyapjuszoknyát, legfinomabb lenből készitették azt, ötven hatvan könyöknyi vásznat véve egyre, amint mindegyiknek tehetsége engedte. Etzelin idejében ha a nép fia tánczolni mert, a nemesek felpofozták őt, ha pedig a nemes pórleányt szeretgélt, azt csak engedelem mellett vihette tánczra.“ Ez utóbbi szavak az aristocraticus dölyf maradványaira mutattak, mellyektől a néplázadások az utóbbi nemzedékeket lassankint fölmentegették.

Ha Dantét, mint történészt tekintjük, benne örökös siratását találjuk a mult időknek, midőn Olaszhon városaiban udvariasság s vitézség uralkodott, midőn nemesek és ragyogók voltak még az udvarok, s az öszhangzatos szépet s a nyugalmas életet sem a felkerekedett népfiak, sem a rögtönös gazdagodás meg nem zavarta. Ki átfutja a Száz régi Novellát, mellyek közöl néhány bizonyosan Etzelin idejében iratott, aztán Boccaccio s Sacchetti novelláit, az maga előtt fogja látni az akkori olasz szokásokat, mellyek más népekéitől sokban különböztek.

Florencz, „mellynek kevés földe, de sok jógyümölcse, vitéz, büszke s czivódó polgárai voltak; melly gazdaggá lett tiltott nyerészkedések által s a szomszédoktól inkább nagyságáért bámultatott, mint szerettetett“ [2]), igen sokat adott az élet vidámitására tánez- és más mulatságok által. Minden-szentek napján az uj bor mulatsága tartatott; szent János napján szintén játékok, lovaglások, lakomák s többaffélék viditották a népet. „Volt Florencznek 1283 táján háromszáz fölszerelt lovagja, aztán több lovag és leánytársulata, mellyek reggel s este gazdag vendégséget tartottak, összecsöditve egész Olaszhonból a bohóczokat s játékosokat, és vigadoztak, vendégül fogadva min-

---

[1]) Franczia országba VI. Károly alatt hozattak be a sapkák. Legelőször a király, a herczegek s a lovagok viselték a *mortier* föveget gyapotból; a papság s a nép gyapjusüveget használt. A sapkákat Spanyolországból származtatják s mondják hogy Tristán Salazar, sensi érsek viselte azt legelőször Franczia-országban.

[2]) **Dino Compagni.**

den becsületes embert, ugy, hogy senki sem utazott keresztül Florenczen, kit ama társulatok meg nem állitottak s meg nem hivtak azután pedig gyalog vagy lovon a városon s határán is el nem kisértek volna, amint illik“ [1]). A nemesek vetélye a határukba érkezett idegennek vendégül fogadása körül annyira ment, hogy veszekedésre nyujtana okot, mit hogy elkerüljenek, egy kitünőbb helyen oszlopot állitottak fel s arra csengetyüs karikákat aggattak; az érkező idegen a karikák valamellyikéhez hozzá kötötte lovát, s a kinek karikája volt, az vitte magához mint vendéget a megérkezettet. Sok más városban is vendéglátó társulatok alakultak, mellyek eléje mentek az idegennek s örömmel vezették azt mint vendéget városukba.

Átalában kedvesen esik látni az ünnepélyek s vigalmak nyilvánosságát, mellyet olly kevéssé tapasztalunk ma, midőn az öröm ugy mint a fájdalom a családi falak közé fojtatik vagy csak azokkal közöltetik, kiket magunkhoz hasonlóknak szoktunk mondani. Akkor az egyesek örömében mindenki részt vett; a menyekzőre s a halottas torra mindenki közönségesen hivatalos volt, a tánczvigalom nyilt helyen tartatott, s a ki házat épitett, egy csarnokot állittatott a homlokzat előtt, mellyben majd barátaival mindenkinek szeme láttára összejönni s mulatgatni szándékozott [2]); a ki ezt nem tehette, legalább padot állitott háza elé, hogy elcsevegjen rajta ismerőivel, és megszólitsa az elmenőket, vagy jó kenyeret szeljen s jó borral szolgáljon a legkitünőbb polgároknak s a legnagyobb államok képviselőinek [3]).

Midőn tehát a középkor fényüzéséről van szó, olvasóink tudni fogják, mikép azt nem szabad a maival összezavarni, midőn minden csak értéktelen álfény s mától holnapig tart ama nagy város szeszélye szerint, melly intézi Európa öltözéki s gondolkodási divatát. A középkorban az úri ruhák nagyértékük, aranynyal s drága kövekkel ékesitve voltak, hanem tartottak egész életen át sőt néha gyermekeknek s unokáknak is hagyományoztattak. A társaság minden osztálya különböző ruhát hordott, mert egyik jellemző vonása a közép-kornak azon különzöttség, melly elválasztá a nemest a népfiától,

---

[1]) **Villani János**, VII, 88.

[2]) „A vár közepére egy oszlopot és csarnokot állitottak fel, hová az apák a meleg elől s egyszersmind ügyeikről értekezni jöttek össze. Megjegyzendő még, hogy a gyermekek viselete az apák jelenlétében soha sem olly feslett, mint különben.“ **Alberti**, *Architet.* VIII, 6.

[3]) L. Boccacciót.

a szegényt a gazdagtól, a tudóst a kézmüvestől; azon kölönzöttség, melly napjainkban mindinkább eltünik, nagy fájdalmára azoknak, kik az osztályok különbözését a természeten alapulni hiszik, és hogy az a közügyek jó menetére megkivántatik; oh bölcsek! nagy államférfiak! nagy államgazdák! — — Tömör, erős, inkább tartósságra mint külcsinrai számitással emelt épületek csak néhány darab bútorral, de mellyek örökkévalóságra látszottak készitve lenni; tágas termekkel, mellyekbe a család számos hozzátartozói mind beférhettek; csarnokokkal s padokkal, hol összeültek, melegedtek a napon, csevegtek, regéltek; bohóczokkal, kik gyüléseken s lakomákon egyaránt mulattattak; a gazdag s értékes ajándékok, minő a ruha, pénz sat.; a kutya, karvaly, sólyom-sereg s a sok ló; a tágas vadaskertek; a szolgák hosszu kisérete, a fegyverek csillogása, a magánünnepélyek nyilvánsága, az egész ifjuság együtt mulatása, a gyakori összejövetel s a szabadbani élet a maitól egészen különböző fényüzésre mutatnak.

A florenczieк, amint őket az egykorú szerzők leirják, egészen Olaszország athenaebeliei; hajlamra, elmésségre s életmódra leginkább ezekhez hasonlithatók.

Fölösleges volna itt leirnunk a lovagiság szokásait, mellyek magukban költészetet képeznek. Mind a lovagi, mind a többi összes szokásokban a meggyőződés uralkodik; innen a szélsőség a parancsokban, hitben, gyülöletben, szeretetben, üldözésben, szép és rút tettekben, tudományban és akaratban. Ha az egészet együtt tekintjük, sokban durva szokásokat fedezünk fel; és hogy a szépnemmeli viszonyok igen szabadosak voltak; hogy a müveletlen bohóczság tulságos tetszésben részesült; hogy az erővel visszaélés történt, hogy az utakat a rablók háborgatták, hogy a papság feslettéletü, fösvény, szentségvásárló s áruló volt, s a torkosság bünét még magas állású személyek is gyakorolták; és hogy majdnem egészen hiányzott ama közszemérem, melly a finom érzelemnek virága; innét a hatalmasoknál a legszemtelenebb bujaság, és a fattyu gyermekek tartását magánosak ugy, mint a legfőbb hivatalnokok semmi szégyennek sem tekintették. Dante a legmagasb állásu személyeket természetelleni bünnel terheli. A Divina Comediában, pokolban mutatja fel még legkedvesb barátja Cavalcantinak atyját is; ugyszintén Uberti Farinatát, mint az epicureus eretnekek egyikét, kik e világ örömeinek élvezetét hirdették, mit sem gondolva a másik világgal; a természet ellen vétkezőnek mutatja fel „kedves jó atyai képét“ azon Brunetto Latininek, ki öt megtanitá, „mikép örökiti magát az ember.“

Egyébiránt az összes személyekben, kiket Dante nagy drámájába bevont, a dicsvágy tünik fel, melly elfeledteti velök egy perczre a gyötrelmeket, és a gyalázatot, melly háramlandnék rájok, ha pokolra itéltetésök megtudatnék, csakhogy emlékök föléledjen itt fenn a kedves világon: olly vágy, mellyet még azok sem fojtottak el, kik aljas és önző vétkességbe merültek, minő az árulás, kémkedés s más aljasságok. E vágyat áthelyezte Dante a másik világba a földi világból, melly szemei előtt forgott a nem egészen eltünt barbárság s még föl nem éledett müveltség között, midőn a szenvedélyek még semmit sem vesztettek erejökből, s még inkább az ösztön, mint a számitás követtetett. Föl kell még emlitnünk a tulzó, észszerütlen áhitatot, melly minden eseményben csodát, minden következményben közvetlen jutalmat vagy büntetést látott; minden szenvedélynek, minden bünnek, minden reménynek védszentet adott; mindenben szentek közbenjárását és jelenéseket fedezett föl; minden lépten fogadalmakat tett, alkudozva mintegy az éggel, a veszélyek eltávoztatására sőt a gaztettek sikeresitésére is. Nagy erények, nagy bünök, nagy csapások voltak sajátai ama kornak, mellyben támadtak ama határozott jellemek, mellyeket Alighieri a valódi életből a tulvilági szinpadra tudott átvinni, majdnem a nélkül, hogy valamit hozzáadnia vagy elvennie kellett volna. Csak a finomabb müveltségben alakulnak az erkölcsi jellemek egy közös minta szerint, épen ugy, mint a nagyobb városokban a külvonások nemesbülnek s mindinkább egyenlőkké lesznek, mig a föld népe a különzetes és kifejezőbb jelleget tartja meg [1]).

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

Francziaország. — Szent Lajos.

Francziaország még mindig egyesitetlen vala; a provenceiak, angevinek, normandok, aquitánok s az Ile-de-France lakói külön nemzetiségeket képeztek; a Loire két, tulajdonkép idegen nemzetet választott el, a mennyiben délen római törvények s hagyományok, északon pedig germán elem és frank jog uralkodott. Aztán a meg nem tört Armorica óvást tett minden nemzeti felsőség ellen; az or-

---

[1]) Ama korszak nagylelkü s költői részét mesteri ecsettel festi Montalembert a *Magyar sz. Erzsébet történetének* előszavában.

ság leggazdagabb hübérei az angol koronához tartoztak. Ám mégis ama különféle népek franczia név alá társultak már; a hübéresek, községek s apró független hatóságok fölé királyi hatalom terjeszkedett, melly szintén majdnem névszerinti volt, de a király és franczia név valósággá kezdett érlelödni.

Már láttuk, mikép terjesztette ki az Ile-de-France kis királyságot s mikép változtatta a hübéri szövetséget hübéri egyedursággá Fülöp August, ki már mint ifju, midőn kérdeztetnék, miről ábrándozik, igy felelt: Azon eszközön gondolkodom, mellyel visszaadjam Francziaországnak ama hatalmat és fényt, mellyel Nagy Károly idejében birt[1]). A megrémült főurak meg akarták őt alázni, és pedig az északiak a birodalomra, a déliek Angolhonra támaszkodva rohanták meg, de a bovinesi győzelem biztositotta az egyedurság túlnyomóságát. Az általa támogatott albigensek elleni had egészen az ő javára ütött ki, miután Monfort Languedocért Fülöp-Augustnak hódolt; és igy neki lőn alávetve egész déli Francziaország, mellyben pedig, midőn mint keresztes a Szentföldre ment, egy barátságos kikötőt sem talált, mellyben tengerre szállott volna. Visszanyomván legnagyobb vágytársát, az angol királyt, s a pápával, a nélkül hogy hódolt volna neki, barátságos viszonyba lépvén, megalapitá az ország fővárosát s a királyi tekintélyt; megnyerte a nemesség nagyobb részét az által, hogy fölmentette az utóbbszülötteket az elsőszülöttektőli függés alól; a községeket kiváltságokkal halmozta el, hogy ellenökbe állitsa őket a főuraknak; még a nagy hübérurak hütlenségét is megalázásukra használta fel.

Ám mégis ha mindent együttvéve tekintünk, Francziaországot még teljes zürzavarban találjuk. A hübérrendszer maradványai még gátlólag küzdöttek a központositás intézményei ellen; a községek sem vergödtek annyi erőre, hogy a kormányra behatást gyakoroltak volna; s a különféle hatalmak határai s azok gyakorlásának szükséges föltétei sem voltak kimérve. A pápa csak nem régiben az angol trónt franczia herczegnek adta oda és nem sokára magának ügyekezett azt visszavitázni; püspököket lehete látni akármikor a királyi seregek élén, vérrel mocskolva be kezeiket, mellyeknek csak áldást kell vala osztogatniok. Fülöp-August jelleme, melly inkább ügyes, mint becsületes, inkább politikus mint vallásos volt, tekintélyt szer-

---

[1]) **Silvii Girard Cambrensis,** *Recueil des hist.* XVIII.

zett neki a társadalom fölött, mellyet uj ösvényeken maga követésére kényszeritett.

VIII. Lajos. 1223.

Utódjává a hires egyetemi tanár, Gilles de Paris által nevelt VIII. Lajos lett, harminczhat éves erőteljében. Mikép Fenelon, ugy Gilles egy Carolinus czimü költeményt irt öt könyvben, tanitványa nevelésének jobb kivitelére, melly költemény ha alább áll is Fenelon Telemach-jánál müvészetre, a tárgy alkalmas voltára nézve fölötte áll, minthogy nem a hellén regekor egyik hősének erényeit, hanem Nagy-Károly ildomát, bátorságát, mérsékletét s igazságszeretetét fejti. Várható volt tehát, hogy az örökös szerencsésen folytatandja atyja müvét. És csakugyan, midőn III. Henrik az angol koronához tartozott franczia földeket követelné, Lajos a még hátra volt franczia-angol birtokok elfoglalásával felelt. Csupán Bordeaux és Guascogne hódolt még az angolnak, s még ezeket sem hagyta volna meg Lajos, ha vissza nem tartja öt az albigensek elleni had, aztán csupán három évi uralma után a halál.

Sz. Lajos. 1226.

Fia IX. Lajos alig volt tiz éves, midőn a trónt elnyerte, s a kormányzóságot anyja, Castiliai Blanka vette által, ki „női szivbe férfi bátorságot vevén," fia fölkenetésén maga vitte Franciaország kivont kardját, mellyel a főurak fegyvereit megtörnie kellett. Támaszai voltak Blankának az egyház és Tibolt, Champagne grófja, költő és nagy harczos, s mint a hir beszélte, Blanka szeretője. A háború már igen soká dühöngött, a kereskedelem békét, rendet, igazságot s az utak bátorságát követelte; mindezt pedig nem lehetett remélni, csak az egyedurság megszilárdulásától a zavargó hübérurak fölött, kik raboltak és dultak. Ezek leghatalmasbjai is kénytelenek voltak meghajolni Blankának majd nyájassága, majd erélyes rendszabályai előtt; annál inkább, hogy a királynő meg nem ijedt sem a költők s tanulók rágalmától, sem a hübéresek szövetségétől, kik a király kiskorusága alatt függetlenekké lehetni reméltek. Ezek élén állott Mauclerc Péter, ki nagy makacsul zsarnokilag akart Bretagne herczegségében uralkodni s meggyöngitni az egyedurságot; Mauclerc azonban a Szentföldre ment, s a Champagnei gróf hatalmassá lévén a községek fölállitása által [1]), miután Navarra királyává lett (1234), Chartrest, Bloist, Sancerret és Chateaudunt Blankának adta el.

---

[1]) *Communias burgensium et rusticorum facit, in quibus magis confidebat quam in militibus suis.* **Alberic**, p. 541.

Meghatalmasodva ezen és más szerzemények által, az ájtatos királynő éreztette a főurakkal, hogy a király nem hozzájok hasonló többé; és Lajos, midőn átvette a kormányt (1236), megerösitett jogarral és azon tanácsokkal találkozott, mellyeket Blanka tiz évi tapasztalása sugalt. A saját keblén tápláltat, Blanka vallásos szigorban maga növelte fiát [1]); csupán frà Pacificót, sz. Ferencz barátját vette társul. Mondani szokta fiának minden reggel: Édes fiam, annyira szeretlek, és mégis, inkább akarom hogy meghalj, hogysem halálos bün szennyét lássam rajtad. Hogy megtartsa őt azon gyöngéd szemérem-érzetben, melylyet beléje lehelt, nöül adta neki tizenkilencz éves korában Provencei Margitot, s még azután is olly fegyelemben tartá, hogy Lajos nem láthatta nejét csak anyja engedelmével.

IX. Lajos egyikét sem tünteti fel a történetben azon nagy tulajdonoknak, mellyek a hősökben vakitó varázszsal birnak. Beteges, szerény külsejü, inkább józan értelemmel mint lángészszel felruházva, inkább kitartó mint merész levén, kevésbbé alkalmasnak látszott a harcziau és félbarbár társadalom kormányzására. Olly nyugodt lelkü vala, hogy szenvedélytelennek mondatnék; önmagával nem gondolva, mások iránt mindig nyájas és bizalmas volt. Éjjel mindig fölkelt imádkozni; meghallgatta az egész egyházi istentiszteletet, s midőn teendői engedték, a szent beszédet is; hetenkint egyszer meggyónt, aztán a szentirást olvasta s udvaronczainak fejtegette; tanulmányozta a szentatyákat és vitatkozott az örök igazságok fölött. Midőn ezért idővesztegetésről vádoltaték, igy szól: Lám! ezek bizonyára nem tennék e szemrehányást, ha koczkajátékkal ölném az időt. Asztalnál a legjobb étkeket meg sem izlelte, mondván hogy egészsége nem engedi, holott csak megtartózkodni akart. Olly bünbánatnak vetette magát néha alá, hogy gyóntató atyjának mérsékelnie kellett öt, vaslánczocskákkal sanyargatta magát, miket mindig magával hordott s néha gyermekeinek vagy barátainak ajándékba adott. Megvette Velenczétől Krisztus tövis koronáját s a lándzsát, mellyel átszurateék, mit Velencze a konstantinápolyi császártól kapott; s midőn ezen ereklyék hozatnának, öt mérföldre eléjök ment mezitláb s fedetlen fővel és áhitatos tisztelettel tette azokat le székvárosában. Nagyböjtben reggelenkint

---

[1]) **De Villeneuve**, *Histoire de saint Louis roi de France.* Párizs 1839. 3. k. **Mignet**, *Des institutions de saint Louis*; a „Mém. de l'Académie"-ben. **Beugnot**, *Essai sur les institutions de saint Louis.*

éhgyomorral mezitláb futosta be a sáros és kövecses utczákat s meglátogatta a templomokat, s miután gazdag alamizsnát osztott a szegényeknek, kik egyedüli kiséretét képezék, fáradtan tért vissza palotájába. Még nászágyába is behatott a krónikairók szeme, kik ott a szerető férj öleléseit szerzetesi tartózattal akarták egyesitve látni.

Szóval, a királyok Assisii Ferenczje volt ő [1]); csupa szeretet a szegények és betegek iránt, kiket személyesen szolgált és gyógyitott. Mint legbuzgóbb tisztelője a szerzeteseknek, szent Tamás tanácsát az országos dolgokban is kikérte; az összes erényeket a kötelesség eszméjébe és az összes kötelmeket a keresztény név eszméjébe foglalta, és hogy félénk öntudatát megnyugtassa, semmi áldozattól sem ijedt vissza. Igen kedves volt modoraiban, mindenkit önnek szólitott; kedves volt neki a vidám társalgás, de nem a szabad, feslett beszéd, vagy hazudozás, sőt a zene, ének s szinjáték sem. A káromkodást ajak-átfuratással büntette. Udvarmestere [2]) s történetirójához, Joinvillehez igy szólt: Ha vallási vitába ereszkedel valamelly eretnekkel, ne csak szóval küzdj ellene, hanem döfd bele kardodat, a milly erősen s mélyen csak teheted. E helytelen biztatás mutatja, mennyire hódolt ő is kora hibáinak és szenvedélyeinek s hogy nem mindig vetette magát alá a lelkismeret sugalmának. A károm-

---

[1]) E két, hajlam- s természetre annyira egyező lélek soha sem találkozott a földön. A hagyomány azonban beszéli, hogy szent Lajos dicső kortársának sirjához zarándokolt s találkozott sz. Ferencz méltó utódjával. Midőn Assisiből a perugiai monostorhoz ért, beüzentette az ott lakott szent Egyednek, hogy egy szegény zarándok akarna vele beszélni; de Egyednek egy belső jelenés fölfedezte, hogy a zarándok nem más, mint a franczia szent király. A kapuhoz szalad s első látásra *térdre omlik, aztán legszivélyesebben átölelék egymást s olly bizalmasan csókolták meg egymást, mintha hosszu ideig barátságban éltek volna. Egész idő alatt egyik sem szólt a másikhoz, hanem a szeretet édes némaságában átölelkezve álltak, mig végre Lajos folytatta útját, Egyed pedig visszament czellájába. A szerzetestársak megértvén, hogy az a franczia király volt, mondák Egyednek: Hogy lehettél olly müveletlen egy szót sem szólni a királylyal? mire amaz felelé: Szeretett társak! ne csodálkozzatok ezen; mert sziveink az isteni bölcseség fényétől megvilágitva többet beszéltek egymással, mintha szájaink még olly sokat beszéltek volna is.* Fioretti di s. Francesco. c. 34.

[2]) Az udvarmester méltósága utóbb örökössé lett az Anjou grófok családjában. A nagy udvarmester (Seneschal) mielőtt a királynak asztalnál szolgált volna, vele szemben foglalt helyet egy székben; az asztaliszolgálat után pedig egy paripán vitetett házába, hol a lovát a királyi szakácsnak ajándékozta. Őt illette a táborban az elővéd vezérlése ha előnyomultak, és a hátvéd vezénylete ha visszavonultak. A király semmi esetben sem tehetett neki szemrehányást.

kodók elleni büntetést utóbb birsággá változtatta s azon volt, hogy a fogoly musulmanok ne ölessenek meg, annál kevésbbé feleségeik és gyermekeik ; azonban gondoskodott, hogy ezek megtérittessenek, mit ha elért, gazdagon megajándékozta s a keresztények közé telepitette őket. A kik udvarában raboltak valamit, azokat minden egyéb büntetés nélkül a tengerentulra küldte. A zsidókat is csak uzsoráért itélte el, a kicsalt vagyon visszaadására szoritván őket. Leányához ekkép irt: A mérték, mellyel Istent szeretnünk kell, az Istennek végnélküli szeretete; és fiához: Légy rajta, hogy szeressen a nép; mert inkább akarom, hogy Skóthonból egy skót jöjön és igazságosan s becsületesen uralkodjék ez országon, hogysem te azt roszul kormányozd.

Ezen érzelmei olly kedvessé tették előtte a békét, hogy feláldozta annak országa gyarapitását is. Mindenben a jó vagy rosz erkölcsi oldalt vevén tekintetbe, a hasznosság és a következmények mellőztével, legkevésbbé sem vonta kétségbe az albigensek elleni had által nyert előnyök igazságos voltát s azt sem, hogy a pápának joga van kereszteshadat parancsolni. E hitét még anyja Blanka sem rendithette meg, ki pedig férji öleléseit is korlátozni tudta. Elment tehát mint keresztes vitéz Egyiptomba (1248), de mig itthon magasztaltaték ezen vállalat, a tengerentulról csakegyszer azon hir érkezett (1250), hogy Lajos csatát vesztett és fogságba esett. Átalános gyászt öltött az ország, betiltattak a vigalmak s játékok ; a szent pedig olly türelemmel szenvedte fogsága bajait, hogy épen az által tünnék fel nagynak, és erkölcsi túlnyómóságra vergődnék az anyagi győzők felett. Még javára szolgált a fogság, minthogy uj szokásokkal s a jerusalemi assisákkal (alkotmány-törvényekkel) is megismerkedett; s haza térvén (1254), elmélkedett a balszerencse s a népek üdve fölött, bünbánatot tartott, mintha Isten az ő vétkei miatt vonta volna el a sikert ; mindezt jó tettek s igazságszeretet által ügyekezett jóvá tenni.

A szentföldöni hosszu tartózkodás, a vértanúi szenvedések a keresztény és király erényeinek példányképévé tették, s nem többé hübérfőnökül, hanem az Ur szive szerint királyul, az Isten Fölkentjeül tüntették fel őtet; miért is senki sem mert neki ellenszegülni, s Lajos elég erővel birt elkezdhetni nagyszerü, keresztény szellemü javitásait.

A szegények iránti előszeretete, a szerencsétlenek iránti mély részvéte s az emberélet tisztelete ki nem oltotta szent Lajosból az

értelmi, hadi s politikai tevékenységet és a haladás iránti szeretetét. Midőn visszatértekor Hièresnél partra szállt (jul. 10.), egy szerzetes jött eléje s beszédet tartott a királyi kötelességekről, előadván, hogy a mennyiben keresztény és nem keresztény könyvekből kivehette, egy ország sem veszett még el más okból, mint az igazság hiánya miatt. Lajos meghallgatta őt s hogy Francziaországban az igazság ne hiányozzék, parlamentet hitt össze, hogy az igazságügy jó rendbe hozassék ; beutazta személyesen az országot, hogy a panaszokat maga orvosolja; a hitszónokoknak meghagyta, hogy törekvéseiről az egész népet értesitsék ; papokat és szerzeteseket küldött szét annak kipuhatolására, hogy az igazságszolgáltató birák jól választattak-e meg. Hièresben maga a clunyi apát is hosszú értekezletet tartott a királylyal. Az apát két szép csikót is ajándékozott ez alkalommal a királynak. „Az apát távoztával — mondja Joinville — kérdém a királytól: Nemde uram! a jó apát ajándoka is okozta némileg, hogy felséged őt olly kegyesen hallgatta? mire a király felelé: Valóban ugy van. Én igy szólék tovább : Tudja-e felséged, miért tettem ezt a kérdést ? — Miért? mondá a király. — Azért — felelém én — hogy felséged tiltsa meg tanácsosainak s biráinak ajándékot venni azoktól, kik felséged elé kivánnak jőni, mivel bizonyára szivesebben hallgatandják az ajándékkal jövőt, mikép felséged a clunyi apáttal tett," Igy megintetve szent Lajos eltiltotta tanácsosainak ajándékot venni, csupán a biráknak engedte meg valamicskét elfogadni asztali szükségeikre, de nem többet hetenkint, mint a mennyi hét párizsi soldo értékkel bir.

Francziaország némelly tartományai közvetlenül a király hatósága alatt álltak, más vidékek urai pedig csak hübéresei voltak a királynak, roszul meghatározott függési viszonyokkal. Hogy minő különbség legyen a közvetlen alattvalói és a hübéresi hódolat között; minők legyenek a hübér-ur s a töle függő alhübéres kötelességei; mennyi részök legyen a nagyhübéreseknek a fejedelem által gyakorlott törvényhozás és legfőbb igazságszolgáltatásban, és hogy honnan származik a pairek és a korona közvetlen hübéresei közti különség, e kérdéseket épen olly kevéssé tudták megfejteni az akkoriak, mint a mai tudósok. E bizonytalanság jó alkalmat nyujtott a királyoknak saját hatalmuk növelésére. A korona tulajdon birtokai mindinkább gyarapodtak; mert sokat szerzett azokhoz Blanka, és sokat maga szent Lajos is részint az egyház legyőzött ellenségeinek birtokait

örökölve, részint az elhalt vagy háboru által tönkre tett urak javainak megvásárlása által.

Illy koronai birtokokon a királyi hatalom tiszttartók, itélő birák s más alárendelt hivatalnokok által gyakoroltatott. E tisztek szedték be az adót és a hübéresektől a hübérrendszer szerinti tartozásokat, ugyszintén a községektől, mellyek a koronától nyert kiváltságokkal birtak, a kikötött királyi haszonvételeket; melly tekintetben ama tisztek pénzügyi vagyis kincstári hivatalnokok voltak. Az itélő birák szolgáltatták ki az igazságot a király nevében, ki öket időnkint parlamentbe hivta össze tanácskozandó velök s utasitásokat adandó a felséghez fölebbezett panaszos ügyekben.

Hogy teljes hitelt s tekintélyt szerezzen ezen igazságszolgáltató tiszteknek, a király megesküdtette öket nyilvánosan, hogy igazságosan fognak itélni, hogy nem fogadandnak el ajándékokat, sem maguk nem fognak a királyi tanácsosoknak ajándékot hozni; megtiltotta továbbá, hogy azon vidéken, mellyben biráskodnak, vagyont ne szerezhessenek, adósságot ne csinálhassanak s rokonságot se köthessenek; végre kötelezte öket, hogy ha hivatalukból kitétetnek, negyven napig ott maradjanak, számot adandók a netaláni panaszok tárgyában. Ugyancsak a megvesztegethetés lehetlenitése végett királyi biztosok körutazásokat tettek, hogy felvigyázzanak, nem tagadtatik-e meg valakitől az igazságkiszolgáltatás. Még inkább növelte a tisztviselők hitelét s tekintélyét azon körülmény, hogy a nép gyakran magát a királyt látta közöttük elnökölni; nyáron közönségesen mise után a vincennesi erdőbe ment, s ott egy tölgyfa alatt hivatalnokaitól körülvéve hallgatta ki a panaszokat. „Még azok is — mondja Joinville — kik nem a király hübéresei voltak, nagyon megszerették öt azon nagy gondosságáért, mellyel a czivódókat s veszekedőket kibékitni törekedett.“

Az előzetes bizonytalanságra támaszkodva, a királyi itélőbirák egyenesen a király elé tartozóknak nyilvánitottak bizonyos számu, előbb uri kiváltságot képező eseteket, s a főurak, vagy meg nem gondolva a következményeket, vagy mivel örömmel szabadultak volna bizonyos nehézségektől, nem szegültek ellen. A király illetősége kiterjedt végre minden személyi és olly ügyekre is, mellyek a főurakat közvetlenül érdekelték; a bárók hatósága pedig tisztán területi ügyekre szorittatott. Kevés idő mulva a korona mindent magához ragadott, s X. Lajosnak 1315-i sept. elsejéről kelt nyiltparancsa királyinak nyilvánit „minden ügyet, melly jog vagy szokás

szerint egyedül a felséget illeti.“ Ime tehát a kivételesség szabályá lett.

Szent Lajos még tovább ment, midőn a főuri itéket minden erejöktől megfosztá az által, hogy azoknak őhozzá intézendő fölebbeztetését hozta be, s felbátoritá az alhübéreseket, hogy uraik itéje ellen kifogást tegyenek s a királyra hivatkozzanak. Vesztés esetében a fölebbezők ellen a főurak javára nagy birságot szabott ki, s tán ez okozta, hogy a főurak nem szegültek ellen.

A királyhozi fölebbezés azonban csak az itéleti párbaj eltörlése mellett volt lehetséges, miért is Lajos azt csakugyan eltörölte. S ez annyi volt, mint a társadalom s törvény felsőségét léptetni életbe azon szokás helyett, melly az igazságot nem egyébnek, mint a magán károk jóvátételének tekinté. Minthogy azonban az itéleti párbajt, mint régi s törvényes szinezetü intézményt, a nélkül, hogy az urakkal össze ne ütközzék, egyszerre el nem törölhette, azért először a koronabirtokaiban tiltotta azt el, hol is az egyéni erőszakot királyi hatóság váltotta fel s a kérdések, miket előbb a kard oldott meg, királyi birák által intéztettek el. A példa s a czélszerüség másutt is elterjesztette a rendes birói eljárást; a párbaj-bizonylatot a főurak közöl is sokan eltörölték; Lajos meggyöngitette a hübérrendszert, nem, hogy végkép megsemmisitse azt, hanem hogy kiirtsa belőle, a mi kereszténytelen vala.

Gyarapodtak a törvényszékek teendői, s képviselő s védő ügyészek szüksége merült fel. Az ügyészek ideiglenesekből állandókká s az ügyvédség életmóddá, keresetforrássá lett.

A királyi itélőbirák fölé, kik addig fölebbezhetlen itéket hoztak, Lajos egy, főpapok- s főurakból álló főtörvényszéket állitott fel a király elnöklete alatt; és ide lehetett fölebbezni amazok itéit. Ez csak a korona birtokaira vonatkozott; de a főurak meg nem gondolva a következményeket, megengedték, hogy a tőlük függő birák itéi is oda fölebbeztessenek; mit leginkább a király nagy igazságszeretete iránti tiszteletből tettek. A főtörvényszék, ha igaztalannak találta az albirák itéjét, a perköltségek viselésére szoritotta őket.

Lajos mindezen intézkedések által mélyen megváltoztatta az igazságszolgáltatás jellemét. Sok intézkedés tisztán a társadalom érdekében történt; mint pl. annak meggátlása, hogy a szántszándékos gyilkosság pénzzel egyenlittethessék ki. A hübéri biráskodás ellenében egy másik emelkedett föl, melly mindig tovább terjedett.

A magánhadakat, mellyek szerint mindenki a személyes sérelmet magától megboszulhatni hitte, Lajos szintén megtámadta, meg-

tiltván halálbüntetés alatt, hogy a megsértett fél rokonai negyven nap alatt a sértés után ne ragadhassanak fegyvert. Amaz időköz alatt lecsillapult az első düh, közbenjárás történhetett s a fejedelem ítélete kérethetett ki.

Hogy egyenlő igazságszolgáltatást hozzon be, Lajos közzétette a Franczia országi határozmányokat (Etablissements de France), mellyek a főurak és jogtudósok teljes gyülésén hozattak s erősittettek meg [1]). Ez nem csak büntető, hanem egyszersmind polgári törvénykönyv, melly kétszáztiz fejezetben elkiséri az embert az élet minden körülményein keresztül. Keresztelések, esketések, temetések polgári jegyzőkönyv gyanánt bizonyságul szolgáltak a születtek, házasultak és megholtakra nézve. A hozományok és végrendeletek az egyház ellenőrködése alatt állottak. A nemesember huszonegy éves koráig az urnak gyámnoksága alatt állt; a nemeslányok és özvegyek férjhezmenésébe is beleszólása volt a hübérurnak, az ő akarata szerintinek kellvén lenni a férjnek, kinek az ő hübéresévé kelle lennie. A nemesember ősi javainak két harmadát elsőszülöttjének tartozik hagyni; szerzett javaival azonban szabadon rendelkezik. Ha megházasitja vagy lovaggá üti fiát, általengedi neki földei egy harmadát. Az alhübéres nem hagyományozhatta javait az egyháznak, valamint viszont ez el nem fogadhatta azt, csak a hübérur engedelmével; és igy az egyházi birtokok megszoritása a király hatalmától függött.

A részint testi, részint pénzbüntetések a kor durvaságára mutatnak. Az első lopás füllevágással büntettetett; másod izben a láb vágatott le, harmadszor akasztófa volt a büntetés, mint szintén az orgyilkosságé, rablásé s házi tolvajságé, melly árulásnak tartatott. A ki egyházat rabol meg, vagy hamis pénzt csinál, szemei szuratnak ki; a ki pedig urát, a nélkül, hogy megveretett volna tőle, megveri, kezét veszti. A ki mint utonálló rabolt vagy ölt, felakasztatott s az utczákon végig hurczoltatott; ingó vagyona hübérurára száll, ki felgyujthatja az elitéltnek házát, elpusztithatja földeit, gyümölcsösét és szőlejét. A gyermekölő asszony az egyháznak adatik által, hogy egyházi törvények szerint fenyittessék; ha másodszor követi el a bünt, megégettetik. A nemesember, ki valamelly reá bizott leányt megfertőztet, elveszti paizsát; ha erőszakot tesz rajta,

---

[1]) *Par grand conseil de sages hommes et de bons clercs.* Némellyek tagadják, hogy ama codex valóban közzététetett volna. V. ö. **Klimrath**, *Mém. sur les monuments inedits de l' histoire du droit des français au moyen âge.*

felakasztatik. Az eladó lány, ha megbecstelenitni hagyja magát, elveszti az örökséget; az alhübéres, a ki urának nejét vagy leányát elcsábitja, elveszti a hübért, ha pedig viszont a hübérur tesz igy, elveszti uri felsőségét. Az eretnek máglyára tétetik.

Birsággal büntetteték a sérelem, bántás, helytelen panasz vagy alaptalan fölebbezés, jószágelkobzással pedig az uzsora. Hogy a bünöknek eleje vétessék, eltiltatott a csavargás; a kinek nem volt állandó lakása vagy mestersége, elüzetett, hacsak életmódjáról számot adni nem tudott. Büntetés szabatván a játékra, meggátoltatott a hivalkodás és a maga-megrontás.

A bün elkövetése után befogatik a vádlott, s ha csekély a vétség, kieresztetik kezességre; ha nagyobb, börtönben marad. A vádlás a megsértettet illeti és a mi föl nem jelentetik, nem tekintetik bünnek. A vádló nem lehet tanú; a vádak közöltetnek a vádlottal, ki megszoritás nélkül tanácsot használhat s védheti magát; a bizonylatok egyenlősége esetére fölmentetik. A büntett tiz év után, a bántalom egy év után, az egyszerü áthágás egy hónap után elévül.

Hogy a jog s igazság ténynyé legyen, javitni kelle a birákat, kiket valódi tisztviselőkké, aztán példája s szigora által megvesztegethetlenekké tett. Sokszor oda ült maga Lajos a padra, mellyen Párizsban a biró igazságot szolgáltatott, és föl nem kelt, mig az itéletet nem hallotta. Néha véletlenül jelent meg a tárgyaláson, hogy lássa, igazságosan foly-e az, vagy hogy siettesse az elhatározást.

Erélyesen fékezte meg maga Lajos a hübéruraknak alattvalóikon elkövetett erőszakát. Midőn testvére, az Anjoui gróf igaztalan itét hozott, s az elégületlen fölebbezni akart, a gróf őt börtönre vetteté; de Lajos miután megtudta ezt, megfeddé fivérét, a nemest pedig kibocsátá a börtönből s visszaadta neki az elvitázott várat. Midőn Coucy Engherrand három embert azért ölt meg, mivel ezek három nyulat öltek, Lajos rendes bíróság elé idézte a főurat, s hasztalan kérték a csupa magas állásu rokonok a párbaj-bizonylatot vagy legalább, hogy ők legyenek a birák; midőn más utat nem látnának, a király lábaihoz veték magukat, ki meghagyta a gyilkosnak az életet, olly föltét alatt, hogy három kápolnát alapitson, a megöltekért mondandó örök misékkel, hogy elveszitse a magas bíróság és a vadászat jogát, hogy három évig a Szentföldön szolgáljon és tizenkétezer ötszáz lirát birságba fizessen (247,000 frank), mit a király ájtatos czélokra adott.

Fölfedezzük ama törvényhozásban az átalános fogalmak és összetes látpont hiányát aztán a kor hibáit és szenvedélyeit; hanem

látjuk benne az okos és szabad embert is, ki látja a jót és akarja azt, igazit, a hol ezt szükségesnek látja, tiszteli a jogot, de ha annak háta mögött roszat pillant meg, el nem mulasztja ennek üldözését. A kard dölyfének ellenébe az irott törvény tekintélyét tette, idézve minden lépten Justinián könyvét, mint olly tekintélyt, mellynek ép olly kevéssé mertek ellentmondani a jogtudósok, mint a szent király akaratának a főurak és a nép.

Az előadott czélszerü javitásokat saját birtokaiban teljesen behozta; a hübérurak birtokait szintén némi rendbe ügyekezett hozni. A főur saját birtokán és saját emberein birósági teljes joggal birt, de semmi joggal sem a király emberei fölött, kivéve, ha ezek tetten kapattak. A főur fegyvereseivel nem mehet tovább mint a honnan estére visszatérhet; a királynak ellenben joga van összehíni összes hübéreseit, kik hatvan nap s hatvan éjjel saját költségükön tartoznak szolgálni; hatvan napon túl pedig a király költségén. A községeket sem hanyagolta el; sőt megkönnyité a felszabadulást, és sok kiváltság-levelet adott s akarta, hogy a consulokat, esküdteket és birákat Francziaországban mindenütt a polgárok válaszszák s hogy a községek szent Márton napján a királynak Párizsban jövedelmeik- s kiadásaikról számot adjanak. A királyi tekintélyt támogatták a községek, mellyek, hogy a hübéruraknak ellenállhassanak, szivesen tekintették azt sérthetlennek. Mig a polgári szabadságot szerezték, nem sokat gondoltak az egykori politikai szabadsággal s a jogtudósok egyedül arra törekedtek, hogy mint egykor a római nép, minden hatalmat az uralkodó kezébe adjanak.

A hatalom alapjához tartozik a pénzverés is. Mig előbb nyolczvan pénzverdében veretett pénz, különféle alakkal s értékkel, Lajos meghatározta, mellyek maradnak forgalomban s értéköket szabályozta, s veretett maga is Párizsban uj pénzt, mellyen az általa Egyiptomban hordozott lánczok voltak láthatók.

A csapongó szokásokat mindenben irott határozmányokkal ügyekezett fölváltani és központositni az érdekeket és reményeket. Illy eszmékkel fordult úgy a hanyatló hübériséghez mint a születő polgárrendhez; megszoritotta bizonyos rendek mindenhatóságát; meghatározta a hivatal-átadás föltéteit; körülirta a kereskedelmi társulatok s mesteregyletek kiváltságait; Boileau István által megiratta az összes egyletek rendszabályait, mi a franczia közigazgatási jognak igen becses emlékét képezi.

Illy fontos ujitások nem maradhattak hatás nélkül az erkölcsökre. Midőn az emberek a törvényszékeken a párviadal helyett

okok felhozását, a tény világra deritését s a jogtudósok idézését hallák, az erőszak hitelét veszté előttük, s ők látták, hogy a jövő a multon alapszik. Növekedett tekintélyök a jogtudósoknak, kik egyedüli értelmezői voltak az irott jognak és kötelezett ügyvédek a törvényszékeken. Tanácsosokul s királyi birákul Lajos tanult embereket választott, kik előtt tehát udvarának nyitva kelle állania.

Az illy királyi udvar vagyis tulajdonkép gyülés a foglalások után abból állott, hogy a nagy hübéresek a fejedelem köré gyültek, hogy meghatározzák a katonai szövetségökre vonatkozó ügyeket. A második uralkodó-ház végszakában s a harmadiknak kezdetidejében megfogyott a parlamenti tagok és tárgyalások száma. Capet Hugó ujabb szervezetet adott a parlamentnek, melly a korona közvetlen hübéreseiből, királyi birtoku főpapokból s utóbb az udvari főméltóságokból alakult össze [1]).

IX. Lajos alatt a parlament uj alakot öltött, mivel széket nyertek benne, mint láttuk, az öreg birák, a királyi kiszolgált tisztek, az erkölcsös férfiak (probiviri) s az egyházi és világi jogtudósok. Behozatván mint előadói az ügyeknek, mellyekről a főurak és a fejedelem itélendők voltak, helyet foglaltak a parlamentben. Az előadók tulnyomó tudománya eltávolitá az urakat, kik az udvarban szokatlan nyelven hallván beszélni a jogtudósokat, elkedvetlenedtek s többé meg sem jelentek, és a parlament ekkép inkább törvényszéki mint politikai jellemet öltött; az eléje terjesztett fölebbezések utóbb valódi, állandó törvényszékké tették, melly a diplomatiai s törvényhozási körből egészen kilépett.

Minthogy minden ellenállás szent Lajos erényeivel ütközött volna össze, a jogtudósok, Justinián czikkelyein rágódva, mindenhatónak, a jog egyedüli forrásának s az Isten földi képének kiáltják ki a királyt és megalázva a hübéruralmat, megszilárditják a trónt. Tehát IX. Lajos kezdte meg a királyi egység művét, mellyet több erővel de nem annyi erénynyel folytatott Szép-Fülöp, aztán a többi utódok.

Ma természetesen zsarnoksági ténynek tekintjük a hatalomnak az egyedurbani központositását, de egészen máskép tekintette azt sz. Lajos és kora. Az igaz, a régi császári jogtudomány a franczia tör-

---

[1]) A tizenkét pairek ezek voltak: a reimsi érsek, a laoni és langresi püspökök mint herczegek, a beauvaisi és noyoni püspökök mint udvargrófok, a châlonsi grófpüspök, aztán Normandia, Guyenne s Burgundia herczegei, Flandria, Champagne és Toulouse grófjai.

vények és szokásokba is behozta a zsarnokságot, hanem ugyanez végre is a polgár- és jogegyenlőséget idézte elő.

Különösen hangzik, ha mondjuk, hogy a középkor legszentebb s legájtatosb királya elleneszegült a Szentszéknek, ugyanannak, melly eszköze vagy rugója volt egész politikájának. A figyelmes vizsgáló azonban látja, hogy Lajos nem önmagáért állott ellen, s ha meg akarta szilárditni a királyi hatalmat a papság fölött, ezt nem nemzetiségi féltékenységből, hanem az egész kereszténység érdekében tette.

A pápai hatalomé lévén az egyház főkormányzása, azon hivatás is tulajdonittatott neki, hogy felszólitsa a keresztény népeket a fenyegetett hit védelmére, s hogy őket e végre egységben tartsa. Neki tulajdonittatott továbbá (már akár észszerüen, akár nem, csakhogy nem vonatott kétségbe) a koronákkali intézkedés joga. Bármennyire meglepők VII. Gergely magas követelései, és ezeknek III. Incze általi rettenthetlen alkalmazása, a vizsgálódó mégis csodálkozik, hogy azok, legalább egyidőre, nem diadalmaskodtak. A Szentszék korlátlan hatalmat gyakorlott a meggyőződés és lelkismeret fölött; a pápáknak az akkori fejedelmek fölötti értelmi s erkölcsi felsőbbségök kérdést nem szenvedett; s igy a pápai felsőbbség eszméje megszilárdult a jogban ugy mint a közvéleményben.

Európa hübéri apró államok szövetségévé leendett, mellyek folytonos háborút viselendettek, hóditási s müvelődési erő nélkül, melly egyedül képes egységet szerezni; Rómából a választás alá eső fejedelmi pap nem csak hitelveket, hanem polgári törvényeket is hirdetett volna az egész keresztény világnak. Ha e terv valósulandott, minő veszély érte volna a papságot, mellynek országa nem e világról való?

Ám nem igy akarta a Gondviselés! s III. Incze diadalszekere megalázta magát egy keresztes, egy szent király előtt. Róma megengedte a szentnek, a mit az erőszaknak nem akart megengedni, hogy tudnillik Lajos az egyházi hatalmat a világitól különitse el, ugy, hogy mindkettő független maradjon. Ez megóvta az egyházat a veszélytől, mellybe a fegyelmet és a hitelveket is hozni szokta a világi érdekeknek a vallásiakkali szoros szövetsége és azonositása a két hatalomnak, mellyek egyike a világ ügyeit intézi, másika a mennyországnak kapuit nyitja meg.

Szent Lajos visszautasitá a IX. Gergely által fivére Robert számára odaajánlott császári koronát; megkisértet te kibékitni IV. Inczét II. Fridrikkel és megakadályozni ennek átokkali sujtását; és

miután az átok kimondatott is, nem lépett föl azon fejdelem ellen, kiről maga is mondotta volt, hogy Isten ajándékit Isten elleni hadra használta fel. Azt is roszalta, hogy fivérének Anjou Károlynak IV. Orbán a siciliai koronát ajánlta; ezért a guelfek Olaszhonban roszakaróivá lettek Lajosnak, s örömünnepet ültek, midőn hallották, hogy Egyiptomban fogságba esett.

Azonban a mennyire idegen volt a pápaságnak a császársággali harczától, mellyben a szenvedély a jogra is árnyékot vetett s mellyben egyrészről hűség, másrészről szeretet hiányzott; ép annyira ügyekezett érvényt adni a pápai jogoknak az egyházi fegyelmet illetőleg; és meghajlott az egyház előtt mindenben, a mi a kath. közönség egyetemes érdekeire vonatkozott.

Már 1235 ben a főurakkal egyetértve rendeleteket adott ki Lajos, mellyek által az egyháziak visszaéléseit megszüntetni kivánta, s felhatalmazta a polgári hatóságokat, hogy ellenállhassanak a püspökök által nem egyházi okokból rendelt egyházi tilalmaknak. IX. Gergely helybenhagyta ez intézkedéseket. IV. Incze a király kérelmére a franczia egyházba becsuszott számos visszaélést törölt el, különösen az egyházi menhelyjog s törvényelőtti kiváltságra nézve. IV. Orbán s IV. Kelemen még nagyobb engedményeket irt alá; az utóbbi a franczia koronát a nemzeti papságtól egészen függetlennek nyilvánitá [1]).

A ki ez engedményeket és szent Lajosnak a pápákkali folytonos benső barátságát tekintetbe veszi, nem hiszi, hogy töle eredett légyen a következő hat törvényczikk (Sanctio pragmatica).

1. Országunk egyházai, főpapjai, pártfogói és a javadalmak rendes adományozói jogaikat teljesen élvezendik, és mindegyiknek fenntartatik a maga hatósága;

2. A székes- és más egyházak országunkban választási szabadsággal birandnak s azt teljesen élvezendik;

3. Akarjuk és rendeljük, hogy a simonia, e bünös métely, melly meggyalázza az egyházat, országunkból végkép számüzessék;

4. Akarjuk és rendeljük azt is, hogy a főpapi méltóságrai előmozditások, javadalmak adományozása, ellátások, s az egyházi hivatalok betöltése országunkban a közjog, szent zsinatok s régi atyák meghatározása s rendelete szerint történjék.

5. Nem engedjük meg sehogy sem, hogy pénzbeli adók vagy

---

[1]) L. az 1263-ból a marcz. 13-ki és május 1-i s 4-i, s 1265-ből april 20 és 29-ki bullákat.

más súlyos terhek, mellyekkel a római egyház a franczia egyházat terhelte vagy terhelhetné, s mellyek által a mi országunk nyomorú szegénységbe sülyedt, észszerü, ájtatos vagy igen sürgető ok és elkerülhetlen szükség esetét kivéve, és a mi s a franczia egyház világos beleegyezése nélkül, beszedessenek, vagy gyüjtessenek;

6. Végre megujitjuk s helybenhagyjuk mindazon szabadságokat, kiváltságokat, mentességeket, jogokat és szabadalmakat, mellyeket az előttünk élt királyok, vagy mi, az egyházaknak, zárdáknak, más szent helyeknek vagy egyházi személyeknek engedtünk.

1268-ra teszik e rendeletet, mellyet azon időből egy iró sem emlit; utóbb sokan, napjainkban még többen s alaposabban támadták meg annak hitelességét.

Hallván Lajos, hogy egy syriai emir gyüjti a könyveket, követte annak példáját s lemásoltatta a monostorokban találtató összes kéziratokat s egy kápolnába tétetvén azokat, Beauvais Vincze őrizetére bizta. A népmondákat is nagyon szerette, s lovagjai szertejártak mindenütt, hogy az idegen országok mondáit megtanulva, neki elbeszéljék. Kedvelte a természeti ritkaságokat; a ranunculussal, mellyel a kerteket fölékesité, egyiptomi fogságából, ujnemü vadászkutyafajt is hozott magával. De midőn egy követ kérdezte, hol vannak vadászebei, az ebédlőbe vezette őt, s rámutatván a szegényekre, mondá: Ime ezek a vadászkutyák, mellyeket én ápolok s mellyekkel az örök életet megfoghatni remélem.

Mondják, hogy a Quinzevingts kórodát ő alapitotta (1254) azon háromszáznak számára, kik a Szentföldről vakon tértek vissza. Palaestinából hozta az első karmelitákat, kikkel együtt sok más rendet is fogadott be fővárosába; azon leányokat s nőket, kiknek becsületök veszedelemben forgott, az Isten Leányainak monostorába küldötte. Más jeles intézetek is alapittattak akkor, különösen Sorbon Robert, a király udvari papja által a nevét viselő hires hittudományi intézet (1252), mellynek tanárai magukat szegény mestereknek nevezték.

Szent Lajos sokszor mosta a szegények lábait, előnyt adva a vakoknak, hogy őt ne ismerhessék. Joinvilletől kérdé: Nem mossa ön nagycsötörtökön soha a szegények lábait? — Oh uram! minő kérdés! — felelé az udvarmester — e nyomorultak lábait én soha sem fogom mosni. — Valóban? — viszonzá Lajos — ez nem jól van. Azt nem szabad útálni, mit Isten a mi oktatásunkra

cselekedett. Az Isten és az én szeretetemre kérem önt, szokjék ahhoz; ön vonakodnék azt tenni, a mit rokonom az angol király, ki megmossa, aztán megcsókolja a bélpoklosok lábait?

Máskor ismét egészen a maga meggyőződését akarván Joinville lelkébe önteni igy szólt: „Hinni kell a hit ágazatait erősen, és nem csak szóval hanem tettel, szenvedéssel sőt halállal is vallani azt; és hinni kell azt is, a mit csak hallomásból tudunk. Önnek atyját hogyan hivták? — Simonnak. — És honnan tudja ön azt? — Bizonyosnak tartom, mivel anyám is sokszor erősité. — Épen illy erősen kellene hinnie az Apostolok Cselekedeteit s azt a mi a Hiszekegyben van. Igy tett a nemes Monfort Simon gróf; a languedociak az albigensek elleni háború alatt hivták egyszer, hogy jőne nézné meg, testté s vérré változott-e a pap kezében az Urnak teste; mire a harczos felelé: Menjetek ti, kik kételkedtek; a mi engem illet, én hiszem tökélyesen, mert e hit által remélem a paradicsom koronáját elnyerhetni, inkább mint az angyalok, kiknek, minthogy szinről szinre látnak, szükségképen hinniök kell.“

Más alkalommal ismét ebéd fölött (ezt mind az életiró udvarmester maga beszéli) együtt a király, Joinville és két káplán; a király kéziratot tartva kezében igy szólt: „Udvarmester! én nem merek önnel isteni dolgokról beszélni, mivel ön igen szőrszálhasogató szokott lenni. Azért hivattam ide ezt a két papot, mivel kérdezni akarom öntől, mi az Isten? — Felség! az Isten olly jóság, mellynél jobb semmi sem lehet. — Valóban; ön jól felelt; e felelet van irva itt e könyvben is. Tehát mondja meg nekem, akarna-e inkább bélpoklos beteg lenni, mintsem hogy egy halálos bünt kövessen el? — Én bélpoklos? inkább harmincz halálos bünt követek el.“ A király ekkor semmit sem felelt, hanem a két pap távozta után megfeddte gyöngéden az udvarmestert, ezeket mondva a többi közt: „A halálos bün a legutálatosabb bélpokol. Kérem önt mindenre, változtassa meg szive érzetét s inkább ohajtson minden testi bajt, mint a lélek halálos bünét.“

Joinville jó, de érzékeny s büszke, hivő, de egyszersmind kétkedő lovag volt, inkább szerette a jó mint szent életet, királyát a szentség tükrének nevezte, felfogta minden szavát mint szent végrendeletet, s leirta mint ereklyéket még az utolsó ruhadarabokat is, mellyekkel Lajos a legmagasb méltóság fényét mérsékelni törekedett.

Kitetszik az udvarmester egész iratából, mennyire alávetette s átalakitotta őt ama rendkivüli lélek, mellynek körében élni osztályrészeül jutott vala.

Angolhonnal fegyverszünet köttetett volt, de nem béke. III. Henrik a franczia földre lépvén, Tailleburg mellett annyira körülkerittetett, hogy el is fogatott volna, ha fivére Richárd fegyvernyugvást nem eszközöl (1242); később Saintesnél ujra megveretett. Midőn szent Lajos Palaestinából visszatért, Henrik hozzá ment s nyolcz napot töltvén vele, megkötötte a békét. Lajos a meghóditott földet nem tartván jogos birtoknak, lelki furdalást érzett azon országrészek miatt, mellyeket Angolhontól Fülöp August elvett vala. Azért is Guyennet, melly mindig Angolhoné volt, vissza engedte, Limousine-, Périgord- s Quercyvel együtt, ugyszintén Saintonget és Agénoist, ha Poitou grófja fiörökös nélkül halna meg; ha pedig volna fia, azon esetre kötelezte magát Agénoist pénzzel váltani meg s azonkivül még annyit fizetni, a mennyin két évig ötszáz lovast lehessen tartani, kiket egy angol herczeg a Szentföldre vezetne. Henrik viszont végkép lemondott Normandiáról, Anjou, Maine, Touraine s Poitou grófságokról, Aquitaniáért pedig s a többi visszanyert birtokokért Lajosnak hübéri hódolatot tön. Azoknak, kik szemére vetették ezen engedményeket, Lajos ezt felelte: Barátságot akartam kötni gyermekeim és Henrik gyermekei között, ki ekkép emberemmé lett. Ez által azonban csak késleltetve lőn Francziaország egyesitése, más részről még a népek fájdalma vagy ellenszenve sem vétetett tekintetbe. Igaz volna az, hogy a politikai hasznosság s a szigorú igazság sehogy sem egyeztethetők össze?

Az aragoniai királylyal is kiegyezkedett Corbeilben a déli birtokok miatti régi vita tárgyában. S minthogy a főurak közől sokan részint Normandiában részint Angolhonban voltak birtokosok, ezek háború idején két ur által szólittattak föl fegyverfogásra, Lajos, hogy e zavar elkerültessék, az evangelium azon szavaira hivatkozva, hogy nem lehet két urnak szolgálni, kötelezte őket, határoznák el kedvök szerint, kizárólag neki vagy az angol királynak hódolni.

Szóval, az egyedurság növelését, mit elődei erőszak- s álnoksággal kezdtek, szent Lajos renddel s jósággal végezte be. A koronai javakat növelte azon nemesek jószágaival, kik vagy hogy keresztet ragadjanak, vagy hogy magukat a fogságból kiváltsák, kénytelenek voltak azokat eladni. De ha fel is használta az illy alkalmakat,

nem idézte azokat elő az által, hogy a hübéresek gyengitése végett, őket egymással összeveszitette volna. Azon törvény, melly szerint a hübérurak a földbirtok egy harmadát a kisebb fiaknak tartoztak hagyományozni, kiterjedt a királyi családra is, mellynek herczegei szintén tovább terjeszkedni törekedtek; ekkép a régi uralkodóházakat ujak váltották föl, mellyek a királyhoz ragaszkodással viseltettek [1]). Az egyháziak, hübéresek s polgárok, kik előbb mind elszigetelve álltak, most a trón köré gyültek, mivel onnan szolgáltatott ki az igazság és intéztetett a háború. Ha a várak falai már Fülöp August müve által nem voltak mentek a királyi igazságszolgáltatástól, Lajos alatt a birói tisztségek örökösekből elmozdithatlanokká is lettek. Az egyedurságot tehát valóban szent Lajos alapitotta meg politikai tekintetben, ugy, mint Fülöp August területi szempontból; de a hol ez s mások erőszak s álnoksággal, ott szent Lajos jósággal s az igazság hajlithatlan czélzatával járt el.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

Tatárok és Mongolok. — Dsengiszkán.

A mult század tudósai egyrészt azon szükségtől ösztönözve, hogy az emberi ismereteket egyetlen eredetre vigyék vissza, másrészt, hogy meghazudtolhassák a szentirást, a müveltség bölcsőjét Közép-Ázsia magaslataira helyezték, s mindent a tatároktól származtattak, melly név alá azon nagy térségnek, mellyet az Altai, Himalaya s chinai hegyek koszorúja vesz körül, vándor népségei foglaltatnak. Mint eltérő, tetszett e vélemény és szivesen fogadtatott el, mig hiányoztak az adatok annak meghazudtolására. Utóbb azonban, szerencsétlenségére a rendszergyártóknak, találkoztak, kik megtanulták a chinai könyveket kutatni és olvasták azokban a tatárok történetét, melly annyira ellenkezik a vakmerő állitásokkal, hogy hinnünk kell, miszerint azok félmüveltsége a Krisztus előtti második századnál nem korábbi. Csak akkor jöhettek déli Tatárországba indiai téritők, kik

---

[1]) Szent Lajos halálakor a királyi család közvetlen uralma Franczia, Vermandois, Valois, Normandia, Touraine, Maine és Berry herczegségekre, Macon grófságra s nyugati Languedocra; — közvetve pedig törzsének nyolcz ága által Burgundia, Bretagne, Boulogne, Artois, Poitou, Auvergne, Toulouse, Anjou, Provence, Nevers és Bourbon grófságok s herczegségekre terjedett ki.

elvetették a tudomány s mesterségek első magvait és bevitték az indus irást Budda vallásával együtt, melly jóval később terjedett el a tibetiek s az északi pásztornépek között, a nélkül, hogy az összes lakókat megtéritette volna, kik közől sokan régi durva szertartásaik mellett maradtak, s csak később tanittatott köztük az eredeti buddatan, Kon-fu-cse bölcselme, a magusok, manichaeusok, nestoriánok tana, aztán az izlam, végre a lámahit.

Nem hogy tehát a tatárok müvelődtek volna ki előbb, mint China és India, hanem inkább ezen országok egyes családai vitték be a müvelődés csiráit a tatárok roppant térségü földére, mellyet Buffon és Builly az emberi bölcseség akademiájaul akartak feltüntetni. Mi, midőn figyelmünket ama népekre forditjuk, követjük a legujabb tudósokat, kiknek alkalmuk volt felhasználni a chinai könyveket [1]).

Ezek tehát az É s z a k b a r b á r j a i neve alatt gyakran három fajt értenek: a tungúzt (c s u - c s e), a törököt és a tatárt. Mikép terjeszkedett ki a török hatalom China fölé s mikép veretett le végre a chinaiak által, az ujgurok segélyével, már fönebb elbeszéltük [2]). A tungúzok, kik szintén keleti Tatárországban laktak, elfoglalták China egy harmadát s 1115-ben a K i n vagyis A r a n y birodalmat alapitották meg, mellynek a tatárországi pásztor török törzsek adózói voltanak.

Mongolok.

Baikáltól délre lakott a sok törzsre osztott mongol nemzet, olly hegységek között, mellyeken semmi sem terem csak moh és némelly szikla-hasadékból egy fácska; különben a hegyeken örök fagy, a völgyekben homok, a folyók körül zöld rétek, aztán fenyves és nyirfa-

[1]) **Visdelou**, *Hist. de la Tartarie.* A *Bibliotèque orientale*-ban.

Gaubil, *Hist. de Gentschiscan et de toute la dynastie des Mongous, ses successeurs.* Párizs, 1739.

De Guignes, *Hist. des Huns.* XV—XVIII. könyv.

Saint-Martin, *Mém. sur l' Armenie.*

Schmidt, *Gesch. der Ost-Mongolen*, s különösen báró **D' Osson**, *Hist. des Mongols depuis Tschinguis-kan jusqu'à Timourbey ou Tamerlan.* Amsterdam, 1835.

Maradványaik- s szokásaikról lásd: **Pallast**: *Samlungen historischer Nachrichten mongolischen Völkerschaften.* Pétervár, 1776.

Bergmann, *Nomadischen Streifereyen unter den Kalmuken.* Riga 1804.

Hammer, *Gesch. der goldnen Hordo von Kiptschak.* Pest, 1840.

Quatremère, *Hist. des Mongols de la Perse, écrite en persan par* Raschid-Eldin, *traduite en français, accompagnée de notes et d'un mémoire sur la vie et les ouvrages de l'auteur.* Párizs 1836. Benne van az eredeti szöveg is. A Hedsira 700. évéből, Olgaitú idejéből való.

[2]) L. fönebb a X. könyv XXI. fejezetét.

erdők. A magas fekvés miatt a lég sokkal zordonabb mint nálunk ugyanazon szélesség alatt fekvő országokban; Baikál tava évenkint négy-öt hónapig be van fagyva.

A nép hasonlit a chinaiakhoz, rézsutos metszetü s félig becsu kott szemei barnák, kiálló szemöldekkel; arczai kidudorodtak, orra lapos, ajkai nagyok, képe és feje gömbölyü; szakálla ritka, termete középszerü, dereka karcsu, vállai szélesek. Hajukat fejök tetején le a nyakcsiga felé patkóalakban kivágják, a többit meghagyván füleik mögé hajtják. Alacsony föveget viseltek, kihimzett széllel, mellyről egy hosszú s arasznyi széles szalag függött alá. A két oldalon zsinegekkel az áll alatt leköttetett s a zsinegvégek szinte lelógtak. Nyáron egy, télen két hosszu öltönyt viseltek, mellyet derékon övvel kötöttek le. A leányok csak ugy öltözködtek mint a férfiak, a nők csak magasb föveg által különböztették magukat. Embermagasságu, karókra épitett kerek kunyhókban laktak; a kunyhó közepén raktak tüzet, mellynek füstje a tetőn keresztül vonult ki.

Élelmöket ökör-, teve-, kos- és kecskenyájakból vették. A ló-hus csemege volt nekik, bár megették minden más állat husát, még a döglöttet is. Savanyitott kanczatejjel (k u m i z) meg szoktak részegedni. Barmaik bőreiből ruhát, szőre- s gyapjából nemezeket kaptak; inaikból ijaikra hurokat vagy varró szálakat, a csontokból nyilaik hegyét készitették; a ganajt feltüzelték. Bőrből készitettek zsákokat és az a r t a k szarvaiból ivó-poharakat. Barmaikat vándorolva legeltették s ha egy-egy vidéken mindent fölemésztettek, leronták kunyhóikat, összes szereiket barmaikra rakták s elmentek keresni uj legelőket. Bélyeg különböztette meg minden törzsnek barmait. Ezek télen át csak a hó alól kikapart kevés terménynyel táplálkozhattak, mit ha a keményebb hideg lehetlenné tett, el kelle veszniök. Azért is legfőbb becsben állott a ló, mint melly jobban állja ki az idő viszontagságait és futásra is legalkalmasabb.

Mindenki annyi feleséget vesz, a mennyit el bír tartani, több vagy kevesebb számu barmon vásárolva meg a neki tetsző lányt. Minden nő azonban külön kunyhót készít magának, és ha az apa meghal, a fiu gyakran magának foglalja le az apa feleségeit, csak saját anyját véve ki. A nő a férfi munkáknak veti magát alá: gondot visel a barmokra, ruhákat és nemezeket készit, talyigát húz, lóra ül s tevéket terhel. A férfiak, ha nem vadásznak, hivalkodnak, ravaszok, tolvajok és részegeskedők. Ha valamellyikök megbetegszik, kunyhója elé egy karót szurnak annak jeleül, hogy oda senki be ne lépjen, csak a ki gondját viseli. Ha meghal, rokonai s barátai hangosan si-

ratják, s eltemetik őt, azon hitben, hogy kedveltjök már a gonosz lelkek hatalmában van; hus- és tejet tesznek eléje, feláldozzák sírja fölött az ő legkedvesb lovát s íját, nyilakat és házi szereket tesznek le szá mára, hogy az elhunyt azokat a más világon használja. A ki a temetést véghez vitte, meg kelle tisztitkoznia, keresztül haladva két rakás tüzön; a megholtnak házát s ruháit is meg kelle tisztítni; aztán az egész végső tisztelet lakomával végződött. A meghalt fejdelem lakása közepén székbe ültettetett, eléje egy asztalra hus és tej tétetett föl s eltemettetett vele az egész lakás, egy kancza csikajával együtt egy nyergelt paripa s más becses tárgyak; az elhunyt fejdelem nevét egész a harmadik nemzedékig senkinek sem volt szabad kimondania.

Tangrit (az eget) imádták főisten gyanánt, hanem tisztelték a nagyobb csillagokat és a természeti erőket is. A nap előtt térdre borultak dél felé, s italaik egy részét az égi testeknek s az elemeknek áldozák. Falaikra o n g o n-okat vagyis fa- és nemez-alakokat függesztettek, mellyek az istenségeket jelképezték; mielőtt étkeztek volna, bemázolták ezen alakok száját hussal és tejjel. A gonosz nemtők haragát adományokkal s imákkal csillapiták a k á m o k, vallásszolgák, varázslók, álomfejtők, gyógyászok és csillagjósok, kik be voltak avatva a titkokba barátságos szellemeik által, mellyeket dobszóval hivtak elő, s hajlongva s ugrándozva tették a jóslatokat.

A nép tizezer lélekből álló osztályokra, ezerből álló testekre, a testek századokra, a századok tizedekre voltak felosztva; s ha há ború támadt, minden tizedből egy vagy több ember fegyvert fogott. Feltétlen volt az engedelmesség. A százezer ember élén álló vezér bármelly alrendű követ által királyi rendeletet vett, engedelmeskednie kellett, hamindjárt az ország másik szélén volt is, készséggel hasra kelle feküdnie, hogy megbotoztassék, vagy akár oda tartania fejét a pallos alá. A n o y a n o k vagy t a i s h i k, a törzsek örökös s a királytól függő kormányzói, a fejedelemnek évenkint bizonyos számu marhát tartoztak adni; különben az alattvalók élete- s vagyonával szabadon rendelkeztek.

Miután hallásuk, látásuk és szaglásuk bámulatos finom vala, s gyermekségöktől óta lovagolni, nyilazni, szabadban élni, a legzordonabb időjárással daczolni tanultak, lehetett-e náluk hadviselésre alkalmasabb nép? A vaskengyel náluk fényüzés volt, s kicsiny, gyors és sokat kiálló lovaikon többnyire nyíllal harczoltak. A hadjáratokat őszszel kezdették, a midőn lovaik legjobb husban voltak; fegyverzetök rézsisakból, íjból, kardból, paizsból és lándzsából állott, s mindegyik több lovat vitt magával. Magukkal vittek egy-egy sátort, bő-

röndöt mint tejes edényt, s egy-egy fazekat, utánuk hadi élelmezés végett barmaik egy része hajtatott. Ha folyón kellett átmenniök, egy ruháikkal megtöltött zsákra feküdtek, melly uszó lovaik farkához vala kötve.

Illyenek voltak s illyenek még most is maradványaik azon népeknek, mellyek mongolok neve alatt, rövid időben olly roppant birodalmat alkottak, minőnek a földön még párja nem volt; mialatt a világ szélén lakó két nemzetnek közeledése nagy behatást gyakorlott a szokások-, kormányzat, kereskedelem- és tudományra. De azon időn túl, mellyben tetteiket irásba foglalták a népek, mellyeknek ostoraivá lettek, homályos történetök, vita tárgya eredetök, bizonytalan még nevök is. A mongol név csak a X. században találtatik emlitve a chinaiaknál, kik moung-ou-nak vagy mongko-szu-nak irják; belföldi hagyományok szerint ama nevet csak Dsengiszkán alatt 1189-ben vették föl, előbb pedig bida nevet viseltek. Mai nap a mongol névvel az Altai hegységtől keletre és nyugatra lakó, egy nyelvcsaládhoz tartozó népek, vagyis a tulajdonképi mongolok vagy kalsá-k, aztán az eleutok vagy kalmukok, turgánok, zungárok és a sibériai buriátok jelöltetnek.

De ugyanazok-e a mongolok a tatárokkal, kiknek gyakran nevöket viselik? Némellyek tagadják ezt, támaszkodva a még fennlevő törzsekre, mellyek természeti alkatra elütnek egymástól, bár nyelvök meglehetősen rokon. Mások a mongolokat tatár törzsnek tartják, melly a chinai évkönyvekben eleinte a yung-nu törzszsel zavartatott össze, aztán a IX. században mo-ho névvel különöztetett meg; föltészik aztán, hogy az északi mo-hoktól származtak a mai tatárok és mongolok, a déliektől pedig a tungúzok, vagyis a yu-csin és mandzsú törzsek, mellyek Chinában mai napig uralkodnak [1]). A Kitan törzs szétverte a mo-hokat, kik három ágra szakadtak, mellyek közöl az egyik a győzők közé vegyült, a másik északi Koreába, a Fu-e nemzethez menekült, a harmadik pedig az Inshiam hegység déli lejtőire vagyis északi Chinába és Tangutba, vagyis felső Hoang-ho nyugati részébe vonult tatárok neve alatt.

Dsengiszkán utódai az év első napjának előestéjén emlékünnepre gyülvén össze izzó vasat üttettek, s hálát adtak az Istennek

---

[1]) Lásd **Rittert**: *Földtan, az emberek természete- s történetéveli viszonylatban.* II. Rész II. könyv. *Ázsia.* — **Pritchard**, *Recherches* sat. II. köt. 283. l. — **Klaproth**. *Asia poliglotta.* 255. l. — Virey a tatárokat mongol családból származtatja, Blumenbach pedig elsőknek teszi őket a kaukázi fajok között.

megszabadittatásukért. A mongolok ugyanis az ő hagyományaik szerint kétezer évvel előbb legyőzettek és kiirtattak; csak két pár maradott fenn, kik Erguen-kun völgyébe menekültek. Itt megszaporodva egy vasbányát annyi fával és szénnel raktak meg, hogy a vashegy felolvadva egy széles kijárást nyitott a bekeritett völgyből, melly kijárásból számos törzs vonult ki s Honan, Kerulan és Tula partjain telepedtek le. Vezéreik közől Dunbun-Bayan egy Alung Goa nevü fiatal özvegyet hagyott hátra, ki néhány évvel később teherbe esvén, állitá, hogy álmában egy fénysugár, áthatván lakása tetején, szép ifjuvá változott, s őt három fiu anyjává tette. Ezektől királyok és hősök egész sora származott, kik közől a dalnokok különösen Kublait, a chinaiak rémületét magasztalták. Ennek szava épen ugy hangzott, mint hegyek között a mennydörgés; kezei erősek voltak mint a medveéi, az embert ugy ketté szakitá mint a nyilat; télen meztelenül feküdt le a tüz mellé, anélkül, hogy a testére pattanó szikrákat és üszköket érezte volna; reggel azt hitte, hogy valami rovarok csipkedték össze. Visszatérvén Chinából, megtámadtatott a Durban mongol törzstől, s midőn emberei szétveretnének ő maga üldöztetés közben egy tóba kergettetett. Amint a ló már nyakig elmerült, Kublai kiugrik a nyeregből s a túlpartra úszik; az üldözők nem tarták érdemesnek őt tovább is hajhászni, mondván: Mit tehet egy gyalog mongol? Elhireszteltették, hogy Kublai meghalt; ő azonban az ellenség távoztával kirántotta lovát serényénél fogva s ráülvén, visszatért saját törzséhez.

Dsengiszkán 1164.

Ennek egyik unokájától származott Temudsin, ki tizenhárom éves korában vette át atyja csapatainak vezérlését. Némellyek azonban méltatlannak tarták gyermeknek engedelmeskedni, mire a fiu, daczára anyja vitézségének igen nehéz körülmények közé jutott. Egyszer már az ellenség kezeibe került s csak nagy nehezen szabadult meg, akkép, hogy alábukott egy tóba, csak orrlyukait hagyván a viz szinén. Más alkalommal keresztül nyilaztatott torkán; hanem egy barátja felvévén a hóban megmeredtet, megtüzesitett köveken fölmelegité s visszaadta neki az életet; másik barátja egész éjen át a beteg fölé kiterjesztve tartá köpenyét, hogy védje őt a sürü pehelyben eső hótól. E két jóbarátot hálából terkan-ná nevezte Temudsin; a terkánok pedig mentesek voltak minden köztehertől, mindenkor beléphettek a fejdelemhez, s nyolcz bünt szabadon követhettek el.

A személyes vitézség Temudsinnak csakhamar szövetségeseket és alattvalókat szerzett. Különösen szövetségre lépett Ong-kánnal,

a kerájok vezérével, ki keresztény volt (János pap). Ennek segélyével győzelmet vett Temudsin az összes tatár törzseken, mellyek hasztalan szövetkeztek többé ellene (1203). Legyőzte aztán Temudsin a kerájokat is, s ivóserleget csinálván vezérök koponyájából, rémületbe ejté az ellenséget, azután a tatárok kiirtattak végkép, minthogy Temudsin eltiltott minden megkegyelmezést. Nevök azonban fenmaradt, sőt a győzőkre alkalmaztatott.

Felhasználván a két nagy rugót, a barátok jutalmazását s az ellenek büntetését, kihirdette, hogy a zsákmányt barátaival fogja megosztani, az ellenszegülőkre pedig forró üstök várnak. S most kincsovár szemeit Temudsin China felé fordítá, mellyet a természet s az ipar is gazdaggá tett. Mielőtt azonban uj hadjáratot kezdene, elhatározá az összes tatár nomádok vezéréhez illő nevet venni fel. Azért is egybehivta (1206) a törzsvezéreket Honan folyó forrásához, s ott kilencz fehér ökör farkából készült zászlót tüzvén ki, beszélni hagyta Gukdsút, a híres kámot (pap), ki jelenté, miszerint az ég azt akarja, hogy Temudsin ne viselje többé a gur-kán, vagyis nagy kán czimet hanem Dsengisz-kánnak, vagyis a hatalmasak kánjának neveztessék. Negyvenkettedik évét töltötte be Temudsin, midőn Dsengiszkánnak üdvözöltetett.

Guk-dsú, midőn jóslataiért nagy tekintélyt és fejedelmi kegyet remélt, nem tudta, milly csekély a hatalmasakban a hála; Dsengiszkán megunván ama jóslatokat, elüzette s megölette a kámot, aztán folytatta hadjáratait Tangutban s meghóditá a kirgízeket, kem-kemjútokat, ujratokat és ujgurokat. Felfuvalkodván megtámadta északi Chinát (1213), elfoglalt kilenczven várost rohammal vagy kiéheztetéssel. E hadjáratot nem sokára egyik tábornokára bízta, ki mint látni fogjuk, meghóditotta az egész birodalmat, maga pedig Dsengiszkán nyugatnak fordult.

Karizm.

Hóditásai folytán szomszédává lett a Karism birodalomnak, melly a Szeldsukfiak romjain emelkedett föl. Kovaresm vagy Karism nevet viselt az Oxus és Kaspi-tenger közötti tartomány Khorassantól a turkomanok tartományáig; melly majd független volt, majd a Szeldsúkoktól függött; míg végre Nustekin rabszolga főméltóságra, sőt utóbb a tartomány kormányzójává emelkedvén, ott független fejedelemséget alapított. Tekese Aladin, Dsengiszkán unokája, volt az első, ki zászlójára félholdat függesztett, mellyet aztán az Ottománok mindenkorra elfogadtak.

Aladin Mohammed, mint egész Karism ura, megtagadta az adót,

mellyet Kara-Kitaj birodalomnak fizetett; meghódított némelly turkestáni bálványozókat aztán az Oxusontúli tartományt (Transoxiana). Végre 1197-ben Samarkandba tette át székhelyét, aztán Gangesig hatva, elfoglalta az indiai Gurida fejedelemséget.

Nasser, bagdadi kalifa (1180—1225), hogy gátat vessen a karismiaknak, felhasználta minden erejét, melly azonban nem saját fegyveresekből, minőkkel a próféta utódja többé nem rendelkezett, hanem a musulman fejedelmek erejéből állott. Hogy boszút álljon, Aladin az Abbasidákat a főpapi méltóságtól megfosztani határozta el; az ulemák csakhamar okot találtak helyeselni Aladin törekvését; Nasser neve kihagyatott az imákból, s Ali utódai elérkezettnek hitték a régvárt diadal óráját. A kalifa követeinek, kik felolvasták előtte, hogy a próféta Abbas családját tiszteltetni rendeli, a sultán azt felelte, hogy ama családnak legtöbb szenvedést okoztak saját tagjai, mellyek nagyobb része börtönben születik s ott tölti életét; hogy Nasser nem bir ama magas méltósághoz megkivántató erényekkel, azért is ollyat akar helyébe emelni, ki azon erényekkel valóban ékeskedik. Bagdad ostromától azonban visszatarták őt a mongolok félelmes hadai, mellyek őt arra birták, hogy az ujonan hódított s épen azért kevéssé biztosított perzsa tartományokat négy fia között oszsza fel.

Perzsiában nagy elégületlenséget okoztak a turkománok vagyis a törökökhöz hasonlók, mikép Aladin emberei perzsa nyelven neveztettek, és a kankálok, kik a Kaspi-tenger melletti fövényes térségekről vitézségök által hóditásokat tettek a karism-birodalomban s ott nagy dölyfösen kényurságot üztek. E nemzetből való volt Turkan Katuna, Mohammed anyja, melly hatalmas és akaraterős nő a világ fejedelemasszonyának s az összes nők királynőjének czimezte magát, s mint fia, ő is hason érvényü rendeleteket adott ki.

Dsengiszkán Mohammednek ezüst rudakat, pézsmazacskókat, jáspisköveket s igen finom fehér gyapju ruhákat küldvén ajándékba, szabad kereskedelmet s hübéri hódolatot kivánt tőle. Meg is kezdődtek a barátságos viszonyok, de miután Mohammed négyszázötven kereskedőt, kiket Dsengiszkán kémeinek tartott, halálra vitetett, a megsértett fejedelem sirt dühében, s egy hegynek tetejére menvén az ég boszuját hivta fel, ima s önsanyargatás közt töltvén három napot. Mohammed uj hitszegés s ellenséges tettekkel keserítette őt, kikiáltván, hogy Isten őt a bálványozók kiirtásával bizta meg. Hogy fenyegetését tettel kisérje, sereget gyüjtött, számra s fegyelemre derekabbat, mint a mongol; de azért, bár az első ütközetben győzelmet aratott, látnia kellett mégis, milly veszedelmes ellenséggel kötött ki.

Dsengiszkán egybegyüjtvén családja tagjait s a főtiszteket, uj és döntő hadat határozott Mohammed ellen. Ez négyszázezer perzsát állított ellenébe, de Dsengiszkán hétszázezer fegyelmezett s vakon engedelmeskedő mongoljával legyőzte őt, s elfoglalván Transoxiánát, Bokhárát is bevette. (1218.)

Összegyüjtvén ez utóbbi város polgárait, Dsengiszkán egy emelvényre lépett s kérdést tett, kik volnának a polgárok közől a leggazdagabbak, s miután kétszáz nyolczvan polgár kijelöltetett, szemökre veté ezeknek a sultán hűtlenségét s hozzátevé: Én Isten ostora vagyok, s ha ti igen nagyon bűnösök nem volnátok, Isten nem küldött volna fejeitekre. Nem kérem tőletek a földszinén levő kincseket, mivel azokat magam is megtudom találni, hanem az elásottakat. A város rablásnak engedtetett által (1219.), a lakók pedig felosztattak a mongolok közé, miután nejeik gyalázatának, a gazdagok kinzatásának s házaik felgyujtásának tanui voltanak.

Ezután a kéjkertekkel teli s gyönyörü Sogd völgyön át a dühös csorda Samarkandát támadta meg (1220), maga előtt hajtván foglyait; Mohammed Aladin, leszokva minden dölyfről csak szaladni tudott; s midőn látná, hogy a polgárok Samarkanda körül árkot ásnak, megrázta fejét s felkiáltott: Ha csak korbácsaikat vetik bele, tele töltendik azt. A kinek volt is bátorsága, elveszté azt e szavak hallatára; a város tehát föladta magát föltételek alatt; hanem a bevonult ellenség csakhamar lerontotta, kirabolta és felgyujtotta azt. Harminczezer kankál harczos hidegvérüen meggyilkoltatott, ugy a polgárok nagy része, s a többi szétosztatott vagy nehéz váltságdijra itéltetett; a gazdag tartomány pusztasággá lett. Abul-Farag al-Sandsári, menekült perzsa költő panaszkodék: Hogy a nap már csak nyugatról kél fel; a vigaság száműzetett a mindenségből, az emberek csak szenvedésre látszanak születni. A melly tartományokon keresztül jöttem, nem találtam élő lelket, és ha találtam is, csak két könyforrást láttam rajta.

Olly nagy volt a rémület, mit ama vad rombolók elterjesztettek, hogy a megfélemült népség ellenállni sem mert. „Sok, alig hihető dolgot hallottam — beszéli Ibn al-Ethir, — olly félelmet öntött Isten a szivekbe. Mondják, hogy egy tatár lovas egymaga ment be egy népes faluba, Mesopotamiában, s a lakókat rendre ölte, és ezek ellen nem szegültek. Egy másik, nem lévén neki öldöklő fegyvere, megparancsolta foglyának, hogy feküdjék hasra, mig ő fegyvert keres; erre el-

ment s keresett egy kardot s megölte a szerencsétlent, ki meg sem mocczant. Másutt illyen elbeszélést hallottam: — Amint utban valék tizennyolczad magammal, egy tatár lovassal találkozánk, ki parancsolta, hogy egyikünk a másikának kösse hátra kezeit. Társaim teljesítni kezdték a parancsot, én meg így szóltam: Ő egyedül van, öljük meg s fussunk el; társaim felelék: Félünk. — De ő megöl titeket, — viszonzám én — öljük meg mi őtet s Isten talán megengedi hogy meneküljünk. Egy sem mert velem tartani; én azonban egy szúrást adtam a lovasnak s mindnyájan elfutottunk."

Turkan Katuna, nem adván hitelt Dsengiszkán igéreteinek, elfutott, hanem előbb a fia által letett fejedelmeket mind megölette; de csakhamar kézre került ő is egész serailjával, Mohammed gyermekei leölettek, maga Katuna Tatárországba küldetett, s ott végeztetett ki. Mohammed mindig tovább üzetve, a leghatalmasb fejedelemből koldussá lett, s végre a Kaspi-tenger egy lakatlan kis szigetén meghalt.

Karizm elfoglaltatott, s a szokott vad kegyetlenségnek esett áldozatul. A kereskedelme által gazdag Balk-ban, a lakók megszámláltatás örve alatt, kimenni parancsoltattak s ott valamennyien leöletteк, városuk pedig fölégettetett. Nisabur, melly Khosroë alatt Karizm fővárosa volt, már 1153-ban az oguz törökök által, 1208-ban pedig földrengés által pusztíttatott volt el; azonban csakhamar ujra megnépesült s megerősité magát úgy, hogy falairól háromezer ijász, és ötszáz vetönde (catapulta) szórta az ellenség fejére a halált. De a mongolok ugyanannyi ijászszal, háromszáz kő- és hétszáz tüz-vetöndével s négyezer hágcsóval támadták meg, s bevévén a várost, négy napig öldököltek, még a kutyák- s macskáknak sem kegyelmezve (1221). S minthogy tudva volt, miszerint a holttestek közé vetve magukat, némellyek életben maradhattak, a győző elrendelte, hogy minden testről vágassék le a fej, s halmoztassék rakásra, külön a férfiaké, nőké és gyermekeké. Borzasztó emlékjele Sapor királyi széke végromlásának! Máshol mindennek, u. m. embernek, ruhának sat., megsemmítése parancsoltatott meg; Herátban, mondják, egy millió hatszázezer ember veszett el; s midőn Dsengiszkán előtt saját fia mentegette magát, hogy egynémellyiket könyörből életben hagyott, apja mondá neki: Én megtiltom, hogy valakin könyörülj, ez gyöngeség jele. S minthogy a mészárlás e vadonczokra nézve dicsőség vala, azért minden ezer hulla fölé egyet fejjel le, lábbal fölfelé helyeztek a könnyebb összeszámitás végett.

Egy-egy tartomány megtámadása előtt az illető fejedelemnek

ezt üzentette: Ha nem hódolsz meg, csak Isten tudja, mi fog veled történni. Ha a fejedelem meghódolt, kezeseket kelle adnia, mongol kormányzókat elfogadnia, minden terménynek, az embereket is ide értve, egy tizedét adóba fizetnie; s tehát az illy helyeken lassankint vitték végbe a kiirtást, mit másutt fegyverrel rögtön eszközöltek. Nem egy hadtestben nyomultak elő, hanem sokfelé elágazó osztályokban, mellyek minden hadi tervezetek nélkül, öldökölve haladtak elő; csak az menekült, a ki jól el tudott bujni. Midőn Magyarországban dúltak, körülvettek egész falukat, s fölégették mindennel együtt, a mi bennök volt; a városokban a térre gyüjték az összes lakókat, s anyaszült meztelenre vetköztetvén le, egymás mellett ölték meg őket; kegyetlen mulatságból a gyermekek fejeit saját gyermekeik által kalapácsoltatták szét; az erősebb suhanczokat szolgáknak fogadták, levágva mégis orrukat és füleiket; a nők a nők ellen dühöngtek; megölték a szépeket s férjeiknek enni adták oda, a csunyákat rabnőkül tarták meg. Úgy látszik az egész világot egy nagy pusztává akarták tenni, hogy azon nagy dölyfösen legeltethessék barmaikat.

A rettenetes kő-vetöndék, mellyeknél szolgálatra a foglyokat alkalmazák, lerombolák a várak falait, mellyeket zárva találtak a mongolok, kik használták a görögtüzet, a folyók vizét, az aláásásokat s a legálnokabb hadicseleket. Az igaz, hogy a chinaiak e vadonczok ellen olly szörnyű fegyvert használtak, mellyet az európaiak csak utóbb ismertek meg. Azt olvassuk tudnillik, hogy midőn Dsengiszkán Kai-fung-fu várost megtámadta (1222), a chinaiak a mongolok ellen pao-tüzeket használtak, mellyek ollyszerű vasdarabokat szórtak az ellenség közé mint a mai töltött bombák; s midőn kisüttettek, mennydörgő hangot adtak s száz li messzeségre hallatszottak el. A hová leestek, mindent megégettek, a tüz köröskörül kétezer lépésre szétugrott s minden vértet, mellyet elért, egészen keresztülhatott. A mongolok a rettentő bombák elől földalatti ásásokba bujtak, de az ostromlottak lánczra kötvén a bombát a magasból a lyukba is betudták hengeritni, hol bizonyos kanócz által meggyujtatván, a mongolok közt roppant pusztitást vitt véghez.

A milly embertelenek, épen olly lovagiatlanok is levén, futottak, a hol kellett, minden szégyen nélkül; az árulást is minden habozás nélkül elkövették. Foglyaikra még rettentőbb sors várt, mint a megölettekre; meztelenül, étlenül durva munkákra s testvéreik elleni csatázásra alkalmaztattak; a nők a legiszonyúbb módon a fajtalan baromi sokaság kéjvágyának engedtettek által. Dsengiszkán

kérdé egyszer tisztjeit: Mi a legnagyobb élvezet? s azok felelék: Vadászni menni tavaszkor szép lovon, szép karvalyt tartva tenyeren s nézni, mikép fogja ez el a zsákmányt. Megrázta fejét Dsengiszkán s mondá: Nem; a legnagyobb élvezet az, ha legyőzzük az ellenséget, magunk előtt hajtjuk őket, elveszszük a mijök van, könyezni látjuk a nekik kedves személyeket, lovaikra vetjük magunkat, lányaik- s nejeiket pedig karjaink közé fogjuk.

Dselaleddin Munk-bezni, Mohammed legelszántabb fia, ki egyedül maradott életben, Karismból Khorassán felé menekült, aztán Gaznába ért, hol egyesült turkomán csapatokat talált s hatvan hetven ezernyi lovasságot fogadott parancsai alá. Ezekkel rajtok ütött s megverte többször a mongol csordákat; ám mégis midőn magával Dsengiszkánnal szállott szembe, daczára csodálatos vitézségének, legyőzetett; de utat nyitván magának az ellenséges testeken által, leveti vértét, a Sind folyóhoz siet, beleugrik husz lábnyi magasságról s hátán paizszsal, kezében zászlóval keresztül úszik, Dsengiszkán pedig csodálkozva, példányképül mutogatta őt fiainak. Dselaleddin összeszedvén kevés számu, minden nélküli embereit, Delhi ellen megy, hol egy török fejedelem uralkodott, ki a lahorival leghatalmasabb volt azon apró királyok között, kik a Guridák bukása után függetlenségre vergődtek.

Nem késtek a mongolok India szivébe is pusztitva hatni be, mig Dsengiszkán Khorassán meghóditását s feldulását folytatta. Azután szeszély- vagy vérreli jóllakottságból elhatározta visszatérni Mogolba, Indián és Tibeten keresztül (1225). A foglyoknak, kiket magával vitt, megparancsolá, hogy tisztitsanak meg roppant menynyiségü rizst, azután egy éjjel valamennyit lenyakaztatta. Látván utóbb milly nehéz volna Tibetnek venni utját, Perzsián keresztül indult meg, az előbb általa meghóditott részeken. A melly elpusztitott városban uj lakókat talált, azokat megölette, a vetéseket elpusztitá s igy a kik az erdőkben elbujhattak, azoknak éhen kellett elveszniök.

Hadjárataiban társai voltak s megtanulák tőle az öldöklést fiai s unokái; mig vezérei még Európában is rémületet terjesztettek, Tucsi vezér Kapcsakot vagyis a Volga és Ural közötti roppant déli völgyeleteket hóditotta meg, mellyeket a régiek Imauson túli Scythiának és Sarmatia asiaticának neveztek. E tájak akkori lakói a török birodalom maradványai, a pecsenégek és úzok voltak, kiket az

oroszok polovcziknak, a magyarok és görögök pedig kúnoknak neveztek. Megkerülve a Kaspi-tengert s átkelve a Kaukazuson és a derbendi szorosokon, Tucsi üldözőbe vette az úzokat, kik sokszor háborgatták Kiewet és a szláv fajokat; most azonban egyesülve ez utóbbiakkal a mongolok ellen mentek, kiktől Kalka mellett (1224) legyőzettek.

Midőn a mongolok által a Don mellett megtámadott polovczik az oroszokat segélyre hivták fel, a Kiewben összegyült fejedelmek, belátván, hogy, ha a polovczik elvesztek, rájuk kerül a sor, elhatárzák harczolni a mongolok ellen, kiknek követeiket, habár az oroszok sértetlenséget igértek, megölék. Kaleza mellett történt (1222) a csata, mellyben az oroszok megveretvén egész a Dnieperig üzettek, honnan Dsengiszkán a mongolokat más vidéki hadjáratra visszaszólitotta.

Subutai, egy másik vezére, a karizmiek üldözésére küldetvén, roppant kincseket gyüjtött; hódolatát fogadta Georgia keresztény fejedelmének, ki Taurisban lakott s ellenállani képtelen vala.

Megtörvén hat év alatt a birodalmat, melly Balkot, Bokharát, Samarkandát, Turkestánt, Khorassánt, Karizmot, Mawarannahart s Perzsia nagy részét egész az Indusig magában foglalá, Dsengiszkán birodalma fővárosaul Karakorumot nyilvánitá, mellyet a chinaiak Holinnak neveztek, s melly Tula és Ongon folyók között Párizszsal egy vonal alatt fekszik. Majd Chinába tört ismét a Kin uralkodó család ellen, de itt győzelmei közepett elragadta őt a halál (1227. aug. 18.). Fiaihoz igy szólt: „Isten segélyével olly birodalmat szereztem nektek, mellynek központjáról egy év alatt nem lehet határára érni. Meg akarjátok azt tartani? ugy egyességben éljetek s egyetértve müködjetek elleneitek elnyomása s barátaitok fölsegitésében. Egyitek fogja a trónt elfoglalni, s én erre harmadszülöttömet Oktait jelölöm ki.“ Intézkedett, mikép kelljen a győzelmet folytatni s rendelte, hogy a tunguzok királya, mihelyt feladja magát, ölessék meg, ezután meghalt életének hatvanharmadik, uralmának huszonkettedik évében. Halála, mint parancsolta volt, titkon tartaték, azért titkon vitetett Mongoliába, megöletvén mindazok, kik az átszállitó csapattal utközben szembejöttek. Miután a Nagy-Hordához hozaték, kihirdettetett halála, mire a birodalom nagyjai siratni jöttek őt. Aztán eltemettetett a Burkan-Kaldun hegyek között, s az erdő, mellyel sirja körülültetteték, utódainak lakhelyül szolgált.

Dsengiszkánt istennek tekinté nemzete, mellyet ő névtelen s nyomorultból rettenetessé s uralkodóvá emelt; ő, ki állitá, hogy Isten

neki a világbirodalmat adta, mellyet fegyverrel akart meghóditni, midőn művét bevégzetlenül kellett hagynia, fiaira bizta a kivitelt. Leghűtlenebb álnoksággal legdölyfösebb vitézség segité elő diadalmait. Tettei hallatára ugy tetszik, hogy nem is emberek, hanem a dögvész, égés, földrengés s a természet erői, nem hallva a szenvedők jajait, feltarthatlan rohammal viszik végbe a pusztitást. Sokat segitett neki embereinek vak engedelmessége. Megkívánta, hogy a tisztek a legénységet mindig olly állásban tartsák készen, mintha lóra akarnák azt ugratni. „A ki jól vezényel egy tizedet — mondá ő — megérdemli, hogy egy ezredet bizzanak reá, de ha a tizedes roszul vezeti embereit, halállal büntetem őtet, nejét és gyermekeit; aztán mást választok meg tizedéből; ugyanezt teszem a századok, ezredek és tizezredek vezéreivel.“ Aztán hozzátevé: „Én a vezérséget olyanra biztam, kiben vitézség észszel egyesült; az ügyest és serényt a málhák őrizetére rendeltem, a tunyának ostort adtam kezébe, hogy a barmokat őrizze. És igy mindenkit tehetsége szerint foglalván el, fenntartottam a rendet és a fegyelmet s növekedni láttam hatalmamat napról napra, mint az ujuló holdat.“

E romboló szellem törvényhozója is volt népének, s az Ulugyassa, törvényeinek mongol nyelven, ujgúr betükkel irt törvénykönyve fontosb esetekben tisztelettel vétetett tanácsba [1]). A chinaiak példájára postákat állitott fel; a tatárországi utakat a rablóktól megtisztitá; dicsekve mondá, hogy rendet s igazságot hozott be honosai közé; halállal bünteté a gyilkosságot, lopást, paráznaságot és sodomiát, ugyszintén a ki szökevény rabszolgát, talált ruhát vagy fegyvert elrejtett. A mi a legyőzötteket illeti, ezek gyilkosai dijaztattak, és pedig egy musulman- fejért husz arany balisk, egy chinaiért egy szamár értéke fizettetett.

A mongoloknál tavaszkor s nyáron senkinek sem volt szabad folyóban fürdeni, kezeit belemártani, arany vagy ezüst edényt meritni meg abban, mivel azt hitték, hogy ez lehuzza az ott olly gyakori mennyköveket. A ki állatot musulmanok módjára ölt, megöletett; hanem ki kellett nyitni az állat mellét, benyulni kézzel s kivenni szivét. Lakomán helye volt mindenkinek, a ki eljött, a vendéggel együtt ízeltettek meg az étkek; étkek valának pedig a legrútabb dolgok is [2]).

---

[1]) L. fordítását a *Journal asiatique*-ben, jan. 1842. 93—103. lap.

[2]) *Cibi eorum sunt omnia, quae mandi possunt: vidimus eos etiam pediculos manducare.* **Carpin János.**

Ajánlotta Dsengiszkán, hogy ne adassék előny egyik vallásnak a másik fölött; hanem részesittessék valamennyi egyforma bánásmódban, mivel ugymond keveset gondol avval az istenség, minő módon tiszteltessék. Minden vallás papjait, a szegényeket, orvosokat és tudósokat minden köztehertől felmentette. Volt mintegy ötszáz felesége s ágyasa, virágai a fogoly és mongol nőknek; minden százados köteles volt a századában találtató legszebbeket a fejedelemnek és a herczegeknek ajándékozni.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

A Dsengiszkánfiak.

Dsengiszkán, államait és hadseregét fiai között osztotta fel; minthogy azonban viszálkodni kezdtek, a haldokló apa intése szerint Oktait császárnak választották meg (1227); és mindnyájan levett föveggel meghajták magukat előtte kilenczszer s megünnepelték a fényes lakomát, esküdvén, hogy: „Mig csak utódaidból fennmarad olly darabka hus, melly ha fübe vettetik, meg nem engedi, hogy az ökör azt megegye, és ha zsirba vettetik, nem engedi meg, hogy a kutya azt felfalja, addig más családbeli herczeget nem emelünk a trónra.“ A megválasztott gazdag ajándékokat osztott ki, fényes lakomát adott atyja sirjánál s kiválasztván negyven legszebb leányt, elküldé azokat a másik világra atyja szolgálatára.

Némi rendet hozott be a pénzügybe s korlátok közé szoritotta a kormányzók hatalmát Ye-liu-kucsaj tanácsa szerint, ki mondá neki: A birodalom lóháton hódittatott meg, de nem lehet azt lóháton kormányozni. Ezután három hadsereget küldött atyja hóditásainak bevégzésére: egyet Perzsiába, hogy megrontsa Dselaleddint, ki visszatérvén Indiából, sok tartományt visszafoglalt; egy másikat a kapcsakok és bolgárok ellen; ő maga China ellen ment, hol rövid idő alatt véget vetett a Kin-uralkodóháznak (1234). Udvaronczai eléje adták, miszerint illetlen, hogy a fáradalmaknak ő maga tegye ki magát, miért is tábornokait engedte diadalmaskodni. Ő maga épitkezésbe fogott, mire a szükséges anyagokat Ye-liu-kucsaj szolgáltatta neki. Ez gondos pénzügyére volt, pénzjegyeket adott ki s a mongolok közé egészen a chinai müveltséget ügyekezett behozni.

A Volga nyugati tartományainak meghóditására küldött sereg előre nyomult Batu vezérlete alatt, meghóditá a bolgárokat, kapcsakokat, Oroszországot, Circassiát, Galiciát és Lengyelországot (1236—42). Dsengiszkán lekötelezte négy fiát, hogy India ellen mindegyik egy-egy hadosztályt adjon, melly seregek be is rontottak Északindiába (1241), elfoglalták s kirabolták Lahort. Delhi ekkor fellázadt Moezeddin Baramshah sultán ellen, Nizam al-Mulk hütlen minister segélyével, ki megölvén a sultánt, Aladin Massud-sháht tette helyébe, mig a mongolok Kándaharból Sind tartományba rontottak.

Azalatt meghalt Oktai, kinek a bor és vadászat megröviditette életét. Elütve atyjától, szelid természetü s szerfölött bőkezü volt. Ha tisztei el akartak valamit venni a roppant összegekből, mellyeket csekély szolgálatokért adott, igy szólt hozzájok: Ti legnagyobb ellenseim vagytok, mert nem akarjátok, hogy megszerezzem azt, a mi a világon egyedül állandó, a jó hirnevet. Fölösleges soknak találván egyszer kincseit, mondá, hogy megunta azokat örizni, s meghitt mindenkit, hogy vegyen magának, a mennyire szüksége volna. Ebéd alatt a sátoron kivül foglalt helyet, hogy megajándékozzon mindent, ki arra ment; a kalmároknak, kiktől vásárolt, tiz annyit fizettetett, mint a mennyiben kialkudott. Mentette a musulmanokat, kik folyóvizben mosdakoztak vagy saját modoruk szerint ölték az állatot. Midőn egy ember hozzá jött s mondá, miszerint megbizatott álmában Dsengiszkántól, hogy szólitná fel Oktait a musulmanságnak, mint hitszegő fajnak kiirtására, Oktai kérdezé őt: tud-e mongolul, s midőn amaz felelné, hogy nem, mondá neki: Hohó, te hazug vagy, mert Dsengiszkán csak mongolul tudott beszélni; s ezzel megölette őt.

Zagatai, idősb fivére, ki örökségbe Transoxiánát és Turkestant kapta s ki utódul volt kijelölve, hamar halt el, s az ő ivadékai uralkodtak egész Tamerlánig. Turakina császárnő vette által a kormányzást Kajuk nevü fia helyett és a pénzügyet a mohamedán Abd el-Ramanra bizta, megtöltötte a kincstárt, kiszíva s elkedvetlenítve a népeket. Ye-liu-kucsaj emiatti bánatában halt meg, s mint ritkaságot kell fölemlitenünk, hogy halála után házában nem találtatott egyéb, mint könyvek, földabroszok, zeneszerek, régi feliratok és érmek. A legjelesb ministerek közé számittatik, és pedig nemcsak Ázsiában. Születésére tatár volt, felkarolta a chinai müveltség eszméit s közbenjáróul lépvén fel a győzők s legyőzöttek között, teljes életében az elnyomottak szószólója volt, olly hévvel, hogy Oktai mondaná

neki: Csak az van még hátra, hogy a népért sírni is lássalak. Olly vad nemzet között, mellynek egyetlen joga a kard volt, némi igazságot s emberiséget ügyekezett behozni s a rablást és irtást rendes adószedéssel váltani fel. Midőn javaslatba hozatott, hogy a chinai seregek nyugatra, a mahomedánok pedig Chinába rendeltessenek, Ye-liu ellenszegült, mutogatva, mikép az égalj különsége több katonát emésztene föl, mint a háború. Olly tekintet ez, mellyet sokszor az ugynevezett müvelt nemzetek sem vesznek figyelembe. Tiszteletben maradt tehát emléke a chinaiaknál, s egy századdal később egy császár utólagosan király czimmel diszitette öt fel.

Országgyülést hirdetvén a kormányzónő (1246. aug.) összejöttek a császári család rokonai s a vezérek mindnyájan, igen fényes öltözetben, mellyel annál kirivóbb ellentétet képezett a szintén oda érkezett két európai barát, kik testvériséget s békét jöttek hirdetni. Egy lakosztályba vonultak, melly kétezer személyt fogadott be, hol is az egybegyültek félnapon át a közügyekről tanakodtak, a nap másik felében leitták magukat részegitő tejitallal; s minden nap uj ruhában jelentek meg. Itt üdvözöltetett kánnak Kajuk, ki kénye kedve szerint osztatta ki a kormányzóságokat; a kalifa s a Hegyöregje követét fenyegetés közt üzte el. A sok leány s a szeszes italok használata hamar kiolták Kajuk életét (1248). Ministerei között voltak Kadak és Csingai, mindkettő keresztény, miért is sok szerzetesnek lehetett a palotába bejutni, hol egy keresztény kápolna is létezett. Kajuk özvegyéhez, ki kormányzónővé lőn, szent Lajos franczia király követeket küldött, miről még szólunk.

Mandzsú emelkedett ekkor a kormányra (1251), ki már Chinában is, nyugaton is győzelmekkel tüntette ki magát.

Rendezte némileg az adóügyet, sokaknak elengedte a régi tartozást, eltörölte a zsarolásokat s véget vetett a császári herczegek zsarnoki önkényének, mellyet azok a meghóditott tartományokban üztek. Sokakat, kik kormánya kezdetén ellene összeesküdtek, halálra vitetett, utóbb megtörte az Abbasidákat s a Hegyi öreg felekezetét; meghóditotta Tibetet s Indiát. Midőn Chinában személyesen táborozna, életének ötvenkettedik, uralmának nyolczadik évében meghalt (1259). Nagyban hitte a jövendöléseket, viseletében egyszerü s az urak iránt szigorú volt. Hadainak a rablást olly keményen tiltotta el, hogy egy katonát csupán egy hagymának elrablásaért halálra itélt. Meghalt Batú is, ki a volgai s magyar hadjáratot vitte, elutasitva a káni méltóságot, megelégedve a seregek vezérlésével.

Kublai vezér, ki China ellen táborozott, választatott meg ekkor

kánná. Fivére Arik-Buga szintén kikiáltatott, s tehát polgárhad ütött ki, mig végre Arik Kublai kezébe esett, ki életének megkegyelmezett. Kublai bevégezte China hóditását (1279), elfogadta annak müveltségét s ott ütötte fel székhelyét. A mongol uralkodóház Chinában Yuan vagy Yen-nek neveztetett el.

A mongol kámok (papok) a Dsengiszkánfiak alatt a lámának engedtek helyet, azaz a lámavallás tulnyomóvá lett. Kublai pakbalámává vagyis budda-vallás fejévé az ifju Mati Dvasia-t nevezte ki, s alája rendelte a kerületi kormányzókat. Kublai, több elődéhez hasonlólag, pártolta az összes vallásokat, a keresztények ünnepén magához hivatta ezeket, megfüstölte s megcsókolta evangeliumjokat, mondván, hogy a népeknek négy prófétájok volt: Krisztus, Mahomet, Mózes és Szakia-Muni; ő mindezeket segélyül szokta volt hivni. Csak a Tao-sse vallást gyülölte s könyveit megégettetni rendelte. A pápa által hozzá küldött követek kevés sikerrel jártak el. Egyszer a musulmanok vallását is üldözőbe vette, mivel nem akartak mongol módra megölt állatok husából enni s mivel Koránjok azt tanitá, hogy öljék meg mindazt, ki egy Istenben nem hisz.

Egy olasz [1]), ki Kublai udvarában élt, igy beszél róla: „Kublai szeptermetü ember, sem nem kicsiny, sem nem nagy; modora, bánásmódja kedves, tagjai jól megtermettek. Arczbőre fehér, rózsa pirossággal; szemei feketék és szépek, orra kellemesmetszetü. Van neki mindig négy felesége, kiket törvényes nőkül tart; ezeken kivül tart kedveseket. Az ungrat nevü igen szép néptörzsből kiválasztatik száz legszebb leány s ő ezeket udvari hölgyeknek nevezi ki s próbaéjet hál mindegyikkel, hogy megtudja, szüz-e s egészséges-e összes részeiben. A ki mindenkép szép s ép, az a kán szolgálatában marad, és pedig minden három napra hat leányka rendeltetik be, kik a kánnak ágyát ellátják, asztalnáli s más minden szolgálatot megtesznek körüle. Igy történik ez minden három nap, az egész éven keresztül.“

Szégyelvén, hogy a mongolok, kik csak nyilazni s a lóval bánni tudtak, a chinaiakkal szemben tudatlanokul tünnek fel, szerette volna ezeket is tudomány-müvelésre kecsegtetni. Meghagyta e végre a pakba-lámának, hogy betüket találjon fel, ki alkotott is négyszögletes betüket, és pedig mintegy ezer szótag csoportozatot [2]); lefordittatta a chinai remekmüveket, pártolt mindennemü tudóst s különösen a for-

---

[1]) **Marco Polo** II, 67.

[2]) **Klaproth**, *Abhandl. über die Sprache und Schrift der Uljguren*. A „Reise in den Kaukazus“ II. részében, 538. l.

ditókat és csillagjósokat [1]). Rendes közigazgatást hozott be, meghatározta a fizetéseket és illetékeket, hadiméltóságokat, törvényszékeket s tanintézeteket állitott. Pedig folytonosan vágytársak ellen kelle magát védnie. Meghalt nyolczvan éves korában, miután harmincznégy évig uralkodott (1294). Ez nem volt többé nomádfőnök, ki csak a meghóditott népek pusztitására gondol, hanem chinaiasan növeltetve érezte a müveltség hatását és szükségét. Legterjedelmesb birodalma, mellyre a történet emlékszik, magában foglalta Chinát, Tibetet, Koreát, Tonkint, Kochinchinát, nagy részét a Gangesentúli Indiának s a déli tenger sok szigetét; északon a Keleti tengertől egész a Dnieperig. A perzsa királyokat, kik a Földközi-tengerrel s a görög birodalommal voltak határosak, a mongol császárok saját tiszteiknek tekinték, kiknek kötelessége volt az ő nevökben müködni a nyugati barbárok ellen.

Kublai nevezetes épitkezéseket tett, volt roppant aranyozott márvány palotája, vadas kertje, s tizezer tiszta fehér kanczából álló ménese; a kanczák tejéből csupán csak a császári család tagjai ihattak.

Belátván Kublai, hogy olly páratlanul nagy birodalom egy központról alig kormányozható, négy részre osztotta azt fel; és pedig Chinát, Tibetet, Karakorumot, Mongoliát, Koreát, Kamilt, a Gangesen túli részeket vagyis a mai Siámot, Tonkint és Kochinchinát, vagyis az egész keleti Ázsiát magának tartotta meg, mint szintén a többi részek fölötti felsőbbséget. Zagatai nevü nagybátyjának Mawarannahárt adta, melly magában foglalá Turkestánt s Közép-Ázsiában terjedett el, Bisbalig fővárossal. Berki, Batú fia Kapcsakot kapta, vagyis azon részeket, mellyek az Aral-tó, Kaspi s Fekete-tenger és az orosz határok között nyulnak el. Hulagú Karizmet, Khorassánt, Perzsiát, Armeniát, Georgiát és mindazt uralma alá nyerte, a mit Kis-Ázsiában vagy Syriában foglalandott el. Fővárosa Tauris vagy Tebriz vala [2]). Dsengiszkán birodalmának illyetén felosztása arra

---

[1]) A tudományok császári akademiája Pétervároott 1840-ben tette közzé egy mongol költeménynek Schmidt által eszközlött német forditását. A költemény czime *Gesser Kán tettei.* Semmi sem bizonyos e műről, sem szerzője, sem kora, sem hogy a hős történeti személy-e. Azt sem tudni, mongol vagy tibet nyelven van-e az eredeti. Schmidt mongolról forditott, melly azonban nem a tudományos mongol nyelv hanem a népi, mellyet az összes osztályok beszélnek.

[2]) „Tebriz, mellynek neve forró folyamot jelenthet, hihetőleg Ptolomaeus Gabris-a, a keleti kutfők szerint, Zobeida, Harun al-Rashid neje által épittetett. Hatvankilencz évvel később földrengés által megrongáltatott, aztán helyreállit-

mutatott, hogy az Isten ostora megszünt lenni s a nemzetiségeknek tulnyomóságra kell vergődniök.

E távol részek között, mellyek majdnem egész Ázsiát magukba zárák, megkönnyittetett a közlekedés álladalmi posták által, mellyek egymástól huszonöt-harmincz mérföldre (miglia) voltak felállitva s mindegyik négyszáz lovat volt köteles tartani; mellyek közől minden hónapban kétszáz ló heverőben állott. A postalegény midőn állomáshoz közeledett, megfujta kürtjét, hogy a másik utra készen álljon, melly rendszerrel huszonnégy óra alatt kétszázötven mérföldet lehetett meghaladni. Minden három mérföldre gyalog futárok állomása vala; ezek egymásnak adták át a sürgönyöket, s jegyzők voltak felállitva, kik a futárok megérkezésének s elindulásának idejét pontosan könyvbe irták [1]).

Hat évre terjedt a katonai szolgálati idő, s ügyes politikai szempontból, a chinaiak Tatárországba, a mongolok Chinába és igy tovább küldettek. A tiszteknek és tekintélyesb idegeneknek arany vagy ezüst lemez adatott ruhájokra, s megparancsoltatott, hogy a ki e jelt hordozza, azt mindenki tisztelje. Tizenkét emberből állott Kublai külön testőrsége. A hadsereg eperfa héjából készült pénzjegyekkel fizettetett, mellyek pecséttel s czimerrel voltak ellátva; ama jegyek el nem fogadása vagy meghamisitása halállal büntetteték. Ha elkoptak, ujakkal cseréltettek ki három százalék fizetése mellett. Az idegen, ki a határra ért, aranya s ezüsteért illyen jegyeket kapott. A chinai Sung és Tang uralkodóházak még előbb használták a pénzjegyeket; s tehát Chinában négy századdal korábban ismertetett az, mi a kereskedést annyira megkönnyiti [2]).

---

tatott Mothavakel kalifa által. Igen megszépittetett Kazán-kán, mongol császár által, ki azt hatezer könyöknyi hosszú fallal vette körül s félórányi távolságra magának nagyszerü sirboltot állittatott. Két hires nagyvezirje Reshiddin és Tadseddin Alisháh épitkezéseket tettek Tebrizben és pedig az első a nevéről nevezett külvárost, a másik a várban a róla nevezett nagy mecsetet épitette. Tebriz térsége Seend hegytől Urmia taváig terjed. E tó vizéből nyeretik a tebrizi márvány nevü szép átlátszó kő. Maga a térség kellemre nézve a kelet négy paradicsomával u. m. Sogh, Shah-bewan, Damascus és Obolla térségeivel sőt a nyolcz égi paradicsommal hasonlittatik össze, miért *sekit genet*-nek is neveztetik. Legjobb méz, körte, baraczk és szőlő terem Tebriz vidékén; kézmüvei közől leginkább a gyapot- és selyem kelmék emlitendők. Más városai Perzsiának az imamok utódainak s más szenteknek sirjairól emlékezetesek; de Tebriz a legnagyobb perzsa költők bölcsője és sirja.“ **Hammer-Purgstall.**

[1]) **Marco Polo**, II, 20.

[2]) **Klaproth**, *A pénzjegyek eredetéről, a Journal asiatique*-ben, I. k. 257. l.

Kublai Temurt (Csing-tsung) jelölte ki utódjaul, ki elismertetvén a gyülés által, Olgaitú azaz Szerencsés nevet vett föl (1294). Jobban szerette a békét mint a háborut s önkényt le tudott szokni a bor tulságos szeretetéről, mit Kublainak semmi tilalma sem tudott benne mérsékelni. Utód nélkül halt el, s özvegyének fondorlatai Ananda javára csak párthivei halálát vonta maga után, miután császárnak Kaishián (Vu-tsung) kiáltatott ki (1306). Erről csak annyit tudunk, hogy Kon-fu-cse egyik művét a fiúi engedelmességről, aztán egy láma által a buddavallás könyveit mongol nyelvre forditatta; kézvesztésre itélte, a ki lámát megvert, nyelvvesztésre pedig, a ki azt rágalmazni merte; mi által ama papok nagyon is felfuvalkodtak. Ifjan halt meg s utána fivére Ajur-Balibatra, a tudományok barátja (1311), aztán Shoda-Bala (1320), ezután pedig Yssun-Temur (1323) uralkodott.

Minthogy most már a mongol birodalom chinaivá lett, Chinára forditjuk elbeszélésünket.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

China. – XIV—XX. Uralkodó-házak.

Kis dynastiáknak nevezik a Liang, Tang, Tsin, Han és utóbbi Cseu nevü öt uralkodóházat, mellyek Chinában 907 től 960-ig uralkodtak, melly időszak alatt polgárháboruk dúltak, egymás között czivódván a zsarnokságra s nem a nép javára törekvő fejedelmek. A kalandor török harczfi, ki a Liang családot alapitá [1]), kiirtotta az előbbi uralkodóház maradványait; de a vérpatakok, mellyeket folyatott, meg nem gátlák, hogy ő is saját fia orgyilka által el ne essék (914). Most a bitorlók egész sora következett, kik bent a fondorkodó heréltek, kint pedig a tatárok által háborgattatva, nem tudtak állandóságra vergődni egész III. Tai-tsu-ig. Ez megalapitá a XIX. uralkodó házat (960), mellynek nyolcz császára az északi tartományokban tartá székhelyét, talán hogy a tatároknak jobban ellenállhasson. E család megerösödése némi nyugalmat kölcsönzött a birodalomnak s a fejetlenséget a törvény uralmával váltotta fel.

---

[1]) L. fönebb a IX. könyv. 888. lap.

Tai-tsu, úgy a hadviselésben, mint a közigazgatásban derék fejdelem, palotája négy kapuját mindig nyitva tartatá, mikép nyitva volt szive alattvalói előtt. Egy kemény télen elgondolván, mennyit szenvedhetnek északon táborozó seregei, saját gereznáját küldte el a hadvezérnek, sajnálatát fejezvén ki a fölött, hogy minden katonának nem küldhet. Nan-king ostroma alatt, el akarván forditni a borzasztóságokat, mellyek a városok bevételét követni szokták, betegnek tetteté magát, s midőn főtisztei látogatására sietnének, mondá nekik: A legbiztosb orvosságati kezeitekben van; esküdjetek meg, hogy nem fogjátok folyatni a polgárok vérét. Megtörténvén az eskütétel, Tai-tsu egészséges lett. De daczára az előgondosságnak, némellyek mégis megölettek, mire a jó fejdelem felkiáltott: Milly szomorú szükségesség a háború! melly nem viseltethetik ártatlan vér kiontása nélkül! Mondá továbbá: Az ember élete a legnagyobb kincs az ég alatt; és soha sem fölösleges a gond, mellyet akárki életének megtartására fordítunk, ha csak a törvény és a szükség mást nem parancsol. Következéskép meghagyta a tartományok kormányzóinak s a többi tisztviselőknek, hogy senkit se végeztethessenek ki, míg az itélet a legfőbb törvényszék által megvizsgálva a császár elé nem terjesztetett.

Mikép a polgári hivatalokat csőd utján töltette be, ugyanazt rendelte el a katonaságra nézve is; s minden tisztnek ugy az elméleti, mint gyakorlati hadtudományból vizsgálatot kelle kiállnia. Uj tiszteletre emelte Kon-fu-csét; pártolta a tudósokat, szivesen fogadva őket bármikor. Egy tudós kérdeztetvén, mikép lehet legjobban kormányozni önmagát és másokat, felelé: Semmi sem szolgál annyira a birodalom javára, mint, ha a fejedelem szereti a népet; az önkormányra pedig legfontosb feltét a szenvedélyek fékezése. E szabály-elveket Tai-tsu mindig szeme előtt tartá. A tudósok számára jövedelmes és nagytiszteletü méltóságokat állitott fel; nyolczvanezer kötetből álló könyvtárt gyüjtött össze, uj életet adott a régi tanintézeteknek, s maga is ujabbakat alapitott, s ezek mindegyikének egyik termében a jeles férfiak arczképeit függesztette ki s az előadásokra ollykor maga is megjelent. Illy módon felvirágoztak a tudományok s ut nyittatott a tudósoknak méltóság- és gazdagságra. Fegyverei bár nem valának mindig szerencsések, a tatárokat mégis visszanyomták. Egy üstökös megjelentére leebb szállitá az adókat s meghagyta, hogy mindenki

vizsgálja meg magát, minő bünök által érdemli ki a csapást, mellyel ama csillag fenyegetőzött.

Csin-tsung (998) ujra kinyomatta a régi könyveket s előkerestette a becseseket s ismeretlencket. A földmüvelők száma, a nőket és gyermekeket kivéve, az 1013-ki összeszámitás szerint 21,976,265-re ment. Jobban szeretvén a békét a háborunál, leköteleztе magát a kitan-tatároknak évenkint százezer obon czüstöt s kétszázezer darab kelmét fizetni.

Dsin-tsung, az előbbinek hatodik fia s utódja (1023) előbb anyja, utóbb neje által kormányoztatott; minden áron békét ohajtván, a kitan-tatároknak még nagyobb adót ajánlott, mire ezek felfuvalkodván hadat üzentek neki. Dsin-tsung különben, tele részvéttel szenvedő alattvalói iránt, pártolta a tudományokat, nevelte a tanintézeteket, szabályozva azokban a fegyelmet és vizsgálatokat. Tudni ohajtván, kiket alkalmazhatna legsikeresebben a nép kormányzására, összehitta az összes tudósokat s meghagyta nekik, hogy mindjárt ott előtte irják fel azok neveit, kiket tisztviselésre alkalmasokul tartanak, meggyőződve, hogy ekkép a megvesztegetésnek, s a tekinteteknek elejét vette. A császár jósága elbizottakká tetto a tudósokat, kik szoros egyletbe állván, félelem nélkül megtámadták a nagyokat s gúnyiratokat készitettek ellenök. A császár, kinek ez mint bün jelentetett föl, mondá a ministereknek: Sokszor hallottam alrendü, sem nem érdemes sem nem erényes emberek összeesküvéséről; de a kik tiszteletben állnak, kik hivatalt viselnek s érdemmel is, erénynyel is birnak, nem keveredned olly fondorlatokba.

Egyik tudós, ki leginkább vádoltatott, illyen szavakkal mentette magát: „Fejdelem! minden időben voltak, kik igaztalanul összezavarni akarták a becsületes és hasznos egyleteket a méltatlan és veszélyes csődületekkel. Amazok erényre s közjóra törekednek, ezek csupa érdeken alapulnak. Ha az érdek megszünik, az egyesültek odahagyják s elárulják egymást. De nem igy áll a dolog a magasultabb társulatokkal, mellyek czélul tüzik ki sértetlenül tartani a legtisztább ész s a legegyenesebb igazság szabályait. Gyakorlati oldaluk az egyenesség s a hüség; félelmök a köztisztelet elvesztése. Ők az egyedet javitni s tökélyesitni törekednek, s igy azonitják magukat a tiszta észszel, és támogatja egyik a másikat. Midőn arról van szó, hogy az államnak szolgálat tétessék, egyesitik sziveiket s egyértelemmel azon vannak, mikép használhatnának valamit. Illyenek a tisztelt emberek egyletei, illyenek az ő összeesküvéseik!... A Shú-king

mondja: Cseu-sin zsarnok alatt millió személy állt, de a hány ember annyi szív; Wú-Wang csatába menvén, alig háromezer embert vitt, de kikben egy szív dobogott. Cseu-sin zsarnok alatt nem volt egylet, nem értelmi összeköttetés, s ő mégis elveszett és elvesztette a birodalmat; Wu-Wang az alatta alakult állitólag titkos társulatoknak köszönte dolgai szerencsés menetét. Az utolsó Han-ok alatt, pártoskodás és összeesküvés örve alatt összefogattak s börtönre vettettek a legjobb tudósok, s mi következett be? a sárga fövegek lázadása; s minthogy azok, kiknek buzgalmuk s bölcseségök a bajt megelőzhette vagy orvosolhatta volna, börtönben sínlettek, a birodalom bomlásnak indult. Az udvar észrevette, hogy hibázott s megbánván tettét, szabadságba tette az állitólagos összeesküvőket, csakhogy késő volt, s a bajon segiteni nem lehetett többé. Hason vádak merültek föl a Tang család uralmának vége felé; illy vádak folytán vitetett vérpadra sok jeles tudóst Csao-tsung; érdemes személyek a Sárga-folyóba vettettek, hogy igyanak, — ugymond — a sáros vizből azok, kik feddhetlen tisztáknak hirdették magukat. A következmény amaz uralkodóház bukása vala.....“

Alatta virágzott a nagy államférfiu Sse ma-ku-ang (1018—85.), Honan fővárosának kormányzója, aztán köz erkölcsbiró s udvari történetiró. Hogy az igazságot szabadon kimondta, és a gáncsolások, mellyeket mint erkölcsbiró tenni kénytelen vala, ártottak neki Dsintsung utódai alatt; miért is visszavonulván, egészen nagy müvére adta magát, melly a fejedelem s az alattvalók összes kötelmeit s mindazt, mi az igazságos kormánynak előmozditására szolgálhat, magában foglalandott. Egybegyüjtvén, amit összeszedhetett, egymás ellenébe állitva a véleményeket, kijavitva a hibákat és eloszlatva a kételyeket, elkészitette az Egyetemes Tükröt azok számára, kik kormányoznak, történetét az uralkodóházaknak az első Cseuektől a legutóbbiig [1]).

Men-cse és Kon-fu-cse első helyen álltak a tiszteltebb tudósok között; Lao-tseu a Tao-sse-k bálványa volt: ekkor pedig a bölcsészet uj neme merült fel, melly természetinek mondható, miután a törvények fejtegetését s azok nyelvének értelmezését tüzték ki czélul; miért is némellyek azt istentagadás hirdetőjének bélyegzék. Csen-lien-ki volt a nagymester, s hiveit Yn-tsung tisztelet- s méltóságokra emelte. Wang-an-shi államminister kegyelte s védte őket és átalakitást tervezett, de erélyesen ellene szegült a történetiró Sse-ma-kuang:

[1]) L. fönebb a IV. könyv 350. lapj.

amaz mindent felforgatni és ujjá teremteni akart, emez folyvást a régi hagyományokat és példákat hozta emlékbe. Járvány, földrengés és szárazság látogatván meg az országot, a ministerek felszóliták a császárt szokás szerint, vizsgálná meg saját viseletét és javitná meg életét, és Shin-tsung csakugyan megtartóztatta magát a zene, séta s más mulatságok élvezetétől. Wang-an-shi roszalta ezt, mondván: „A jelen csapások határozott és változhatlan okokból származnak, minden összeköttetés nélkül az emberek tetteivel. Ön reméli, hogy megváltoztatja a dolgok rendes menetét, vagy kivánja, hogy a természet más törvényekhez alkalmazza magát?“ Mire Sse-ma-kuang kitört: „Szerencsétlen fejedelmek! kiknek fülükbe illyen természetröli elvek veretnek. Ha majd az égtől sem félnek, mi fékezendi akkor kicsapongásukat? Urai levén mindennek, mindent büntetlenül követhetvén el, lelki furdalás nélkül kényök szerint, mindenre ráadják magukat, és a jobb alattvalóknak nem álland módjokban öket a kötelesség utjára visszatéritni.“

Wang-an-shi a császár bizalmát uj szokások s törvények behozatalára használta fel. Rendszere szerint az uralkodó legfőbb kötelessége szeretni a népet úgy, hogy bőséget s elégültséget, az élet valódi előnyeit szerezze meg neki. E végre elég volna mindegyikbe az igazság megszeghetlen szabályait lehelni; minthogy azonban nem remélhető, hogy azokat mindenki megtartja, ezen a fejedelemnek bölcs előgondossággal kell segitnie. Visszaállitá e végre a Cseu által behozott rendőri hatóságokat, mellyek fölügyeltek a legszokottabb tárgyak adásvevése fölött, napról napra meghatározták az árakat, adóval csak a gazdagokat terhelék, s ezen adót is a császár az öregek, szegények s munkát nem találók fenntartására forditotta. Más tisztviselök a parlag földeket osztották szét a földmüvelök között, előlegezve az elvetni való magot ollyképen, hogy az majd a termésből megtérittessék; a tisztviselök határozták meg, mellyik földbe minő magot kelljen vetni: gondoskodások, mellyek a legroszabb következményüek leendettek más nem olly gyermeki államban, mint China, hol mindent az állam intéz, és semmit a magánakarat.

Pénzt mindenki verhetett, csakhogy értékes lett légyen, melly engedély roppant különféleséget idézett elő. Ennek eltávoztatására Wang-an-shi egy pénzalakot s értéket határozott meg, s minden kerületben egy pénzügyi hatóságot állitott fel, melly annyit veretett, amennyit szükségesnek tartott. Nagyobb hirt és gyülöletet keltettek ellene azon ujitások, mellyeket a tudósok osztályában akart életbe léptetni, megváltoztatván a különféle fokozatokoni vizsgálatok mene-

tét, s kivánva, hogy a K i n g e k és a betük az ő értelmezése s egyetemes szótára szerint fejtegettessenek. Bármennyire ellenszegültek a tudósok, Shin-sung, mig élt, ministerét támogatta.

A tatárok. — Kin.

Az ő gyönge s babonás utódai alatt a tungúz-tatárok (c s u-c s e-k) legyőzve a kitanokat, China északkeleti oldalán a K i n birodalmat alapitották (1115); Tai-tsung, a tatárbirodalom ura csakhamar szakitott a mennyei birodalommal és elfoglalta északon a Pe-csi-li és Shen-si tartományokat. Meghatalmasodva, tovább terjesztek hóditásukat, elfoglalták néha a fővárost is (1126), fölégették Nan-kingot (1161) és Ning-tsung alatt inkább fenyegették a birodalmat, mint valaha. Az ég fia ekkor a mongolokhoz fordult, kik alig tüntek még fel, már olly rettenetesek voltak, hogy midőn a tatár fejedelem a dologról értesült, Ning-tsungnak legott békét ajánlott. Visszautasittatva felkiáltott: A n y u g a t i t a t á r o k (mongolok) m a t ő l e m, h o l n a p t ő l e d v e s z i k e l a b i r o d a l m a t.

Dsengiszkán csakugyan a legyőzött kitanok támogatását remélve egy magas hegyen segélyül hivta az istenséget s elindult négy fiával s igen fegyelmezett és legbiztosb vitézségü hadsereggel; s áthatván Kobi pusztáján, csakhamar elfoglalta a Kin birodalmat, roppant zsákmányt keritvén kézre, arany és selyem szövetekben, barom- ló- és emberekben. Mérsékelvén azonban magát diadalmai közepett, békét engedett ama császárnak, elfogadván feleségei közől egy herczegnőt, gazdag ajándékokkal együtt, ezek közt ötszáz fiut, ugyanannyi leányt, és háromezer lovat. Amint aztán a határokon kiment, leöletett igen sok foglyot; nem sokára visszatért, s mielőtt az ellenerők egyesülhettek volna, legyőzte őket. Tangut ellen személyesen indult (1226), tűzzel vassal pusztitva mindent; vezérei azt javasolták neki, irtaná ki egy lábig ama tatárságot, melly nem akar neki szolgája lenni, és tenné legelővé az országot. Azonban Ye-liu-ku-csaj kimutatta, hogy a meghóditott gazdag s iparos lakóju országból, minden fáradság nélkül évenkinti adóba ötszázezer obon ezüstöt, nyolczvanezer darab selyem kelmét és négyszázezer zsák gabonát lehetne kapni. Midőn a Kin birodalom császára egy nagy edény gyöngyöt küldött neki, Dsengiszkán kiosztotta azoknak, kik fülbevalókat hordtak, a mi maradt, azt a földre szórta, hogy legyen azé, a ki hamarabb kapja el.

Eme vadoncz nem végezhetvén be a hóditást közbejött halála miatt (1227), tervet adott a tungúzok meghóditására s rendelé, hogy

királyuk, mihelyt megadja magát, ölessék meg embereivel együtt, a mint az végre is hajtatott.

Az emberiség ostora tehát még halála után sem nyugodott meg. Ezután Pe-yen, a dsengiszkánfi Oktai hadvezére elfoglalta Ho-nant, a keleti tatárok fővárosát, mellynek királya kétségbeesésből felakasztá magát, s vele vége lett a Kin birodalomnak (1234). De a kintatárok maradványai megéltek, s kebelökből származott a Mandzsú ház, melly a mennyei birodalomban mai nap uralkodik. Az ötszázezer obon ezüstből álló adó, mellyet China előbb fizetett, egy millio százezer obonra emeltetett.

A chinaiak érezték már, milly veszedelmes szövetségesek a mongolok; de midőn a veszedelem vitéz bátor fejedelmet kivánt volna, akkor a harcziatlan Li-tsung uralkodott (1225), ki habozott a Tao sse és Kon-fu-cse tana között, midőn amannak szertartásait követte, emennek családját herczegségre emelte, s minden köztehertől fölmenté. Az utolsó Sung császárok Lin-ganban székeltek, melly posványok fölé épitett város Marco Polot édes hazájára, Velenczére emlékeztette, s ezer kétszáz hiddal bírt, mellyek olly magasan voltak épitve, hogy a hajók az árbocz meghajtása nélkül haladhattak el alattuk. Fából volt épitve s hatszázezer lakót fogadott be; fürdőinek száma háromezerre ment. Száz mérföldön (miglia) terült el, oda értve egy harmincz mérföldnyi tavat, egy egy hegyet, mellynek tetején örök állottak, kik mihelyt tüzet láttak, kolompolással az egész várost fölriasztották.

A Li-tsungok már csak a déli tartományokat birták, s utódja Tu-tsung (1265) még ezek védelmével sem gondolt semmit, hanem buja, feslett életre adta magát; a belátóbbak tehát elkerülhetlennek tekintvén e család bukását, a mongolok által meghóditott északi tartományokba menekültek. A hóditás tovább terjesztésére Mangú kán Kublait küldötte (1260), kinek nagyon megtetszett a chinai müveltség, s midőn nem sokára kánná emeltetett, északi birodalmat alapitott (1267) s meghagyta a legyőzötteknek azon örömet, hogy a győzőket ők nevelték. Részére nyerte a tudósokat az által, hogy tiszteletet tanusitott a tudományok és a mester iránt, habár a buddavallás felé hajlott. Yao-shu bölcsész ki Kublait gyermekségétől óta tanitgatta, egy erkölcsi s politikai értekezést irt számára, tanitván őt, mikép kelljen harmincz visszaélést rögtön orvosolni. Hosszas apró ingerkedés után hadat üzent a Sung császárnak, s mitsem adva a kormányzó özvegy előterjesztéseire előre nyomult, s Kong-tsungot, a gyermekcsászárt elfogta, s Kobi pusztára halálra vitette (1275). En-

nek fivérei, kik egymásután vették föl az ég fiának czimét, meg nem akadályozhatták a Sung-ház végromlását (1279). Ezzel vége szakadt a chinai uralomnak, melly tizenkilencz uralkodó ház alatt négyezer évig tartott. A mennyei birodalom ekkor került először idegenek hatalma alá. A chinaiak, miután sok évig ellenálltak Kublai fegyvereinek, végre mégis az erőszak járma alá hajták fejöket; sok kormányzó és tisztviselő megöletett, sok térparancsnok romok alá temette családját.

Miután Kublai, chinai néven Shi-tsú, egész China urává lett, alá akarta vetni Japánt, melly nem akart neki meghódolni; egy vad zivatar azonban szétszórta a hajós sereget s többi hadai ujnak szállitását nem engedték. Törvénykönyvet adott ki, szelidebbet, mint a Sungoké volt; népszámlálást tétetett, melly szerint a birodalomban volt tizenhárom millio adózó család, ötvenkilencz millio lélekkel; ezenkivül hűbérese volt Korea fejedelme, ki minden ujévkor üdvözletet külde neki. Kevéssé bizván a legyőzöttekben, a hivatalokat mongolok, musulmanok, vagy keresztények kezébe adta, a chinaiak nem csekély boszonkodására.

Kublai a Ta-tu nevü uj városban székelt, mellynek mai neve Pe-king, Cambalú [1]) pedig Marco Polonál, ki azt igy irja le: „A palotának fala mind a négy oldalon egy mérföldre (miglio) terjed, minden szögletben gyönyörü palota áll, és itt tartatnak a nagy kán összes szerei, mellyeket béke vagy háború idején használ... A palota maga legnagyobb a világon. A termek és szobák falai egészen ezüst s aranynyal vannak bevonva. Nők, lovagok, madarak s más szép dolgok történetét lehet ott bevésve látni; a boltozat szintén ugy van készitve, hogy aranynál s ezüstnél nem lehet egyebet látni. A nagy terem olly tágas, hogy abban hatezer ember kényelmesen ebédel; a szobák száma majdnem hihetetlen. A kültetőzet mindenféle szint játszik s olly ragyogó mint az arany vagy jegecz, miért a palota igen messzire fénylik. A falak között viruló mezők s rétek is vannak, ugyszintén folyó, melly bejő s kihömpölyög, s úgy van elrendezve, hogy egy hal sem mehet ki belőle.... Cambalú városa, hol ezen paloták vannak, egészen négyszögü s kerülete huszonnégy mérföld (miglia), azaz, minden oldalról hat mérföld. A fal vályogból van, tiz kapuval, s minden kapu fölött palota áll; az utczák olly egyenesek, hogy egyik kaputól látni a másikat és mindazokat, kik azon utczán mennek. A város közepén roppant nagy palota áll igen nagy harang-

[1]) Azaz: *Kan-balik*, királyluk.

gal, melly minden este háromszor meghúzatik jelül, hogy azon időn túl senki sem járhat, hacsak igen sürgős szükség, pl. nő lebetegedése, vagy más betegség nem adja magát elő. Minden kapu ezer katona által őriztetik, de nem kell gondolni, hogy a külellenségtől féleleműl, hanem tiszteletből a városban lakó nagy ur iránt, és hogy a rablók féken tartassanak....

„Midőn a nagy kán nagy vendégséget ad, az ő asztala sokkal magasabb a többinél, ugy, hogy ő onnan minden jelenlévőt láthat. A termen kivül még négyezren étkeznek, mivel azon alkalomra sokan gyülnek össze a legtávolabb vidékekről, legsajátszerübb ajándokokkal.... A terem közepén egy tiszta aranyból készült igen nagy edény áll tele borral, mellette másik két sokkal kisebb edény. Ama nagy edényből ezekkel merittetik a bor, ezekből pedig az asztali kanták töltetnek meg. Van igen sok aranyozott edény, olly nagyságban, hogy több mint nyolcz ember eleget ihatnék belőle, s illyen ivó-edény tétetik fel minden két vendégnek, arany-fülü ivópohár pedig minden egyes vendégnek.... A kik a nagy kánhoz legközelebb állnak, azokról tudni kell, hogy igen nagy urak, s mégis egy selyem darabbal mindig betartják szájukat s orrukat, nehogy leheletök a fejedelem ételébe vegyüljön. Midőn a nagy kán iszik, megzendül minden hangszer, a mi pedig számra igen sok; ez akkor történik, ha a billikom már a kézben van, amikor is a főurak ugy, mint a többi jelenlevők térdre esnek, s nagy alázatot tanusitnak.

„A nagy kán születése napján tiszta vert arany ruhát ölt, szintén fényes, ugyanilly szinü s szabásu de nem olly drága ruhát ölt tizenkétezer főur s van mindegyiknek széles aranyöve, mellyet a nagy kán ajándékozott nekik. S van ezek között sok olly ruha, melly a rajtalevő drágakövekkel együtt tizezer byzanti aranyat ér; tudni kell pedig, hogy a császár évenkint tizenháromszor ama tizenkétezer főurnak ruhákat ajándékoz, és magával egy szinre ruházza fel valamennyit [1])“

Marco Polo.

Ezen Marco Polo 1250 körül Velenczében született, mig atyja Nicolò s nagybátyja Maffio, bölcs és tekintélyes velenczei polgárok, a legtávolabb világrészeken utaztak. Kelméikkel Konstantinápolyból először Soldadiába, innen a kapcsaki udvarhoz mentek. Ezután egy perzsa követtel Kublai kán hordájához mentek Chemenfuba [2]). Kublai szivesen fogadta a két olaszt, tudakozódott hazájokról, annak vallá-

[1]) *Milione*, p. II. 69. 70. 71.

[2]) *Kan-fu* vagyis az udvarhoz.

sáról és szokásairól; „és hogy mikép uralkodik a császár, és mellyek az igazságszolgáltatás, hadviselés és táborozás módjai, hogy kicsoda a pápa ur, és minők a római egyház állapotjai, minők a királyok és fejedelmek, és midőn a nagy kán mindezekről értesittetett, igen nagy tetszését nyilvánitá," s meghagyta a hazatérőknek, kérnék meg a pápát, hogy küldene neki hét tudományban jártas férfiakat, kik népeit müveltségre vezessék.

Arany vagy aranyozott lemezt és levelet adott nekik az utra, hogy mindenütt sértetlenek maradjanak, hogy dijtalanul szállást s ellátást kapjanak. Kiérve Kublai birodalmából d' Acreba érkeztek, onnan pedig visszajutottak Velenczébe, hol Nicolò tizenöt évesnek találta fiát Marco Polot, kit neje méhében hagyott volt el. Üres levén akkor a pápai szék, a két utazó nem akart várakozni, hanem a Szentföldre indultak Tibaldo Visconti pápai követhez, s ennek jelentették Kublai üzenetét. Palaestinába épen akkor jött meg a hir, hogy Visconti pápának választatott el (1271), azért is levelet s két tudós szerzetest, u. m. Vicenzai Nicolót s Tripolisi Vilmost adván mellékök, visszaküldte őket Kublai udvarába.

Nicolo, fiát is magával vitte, s igy öt keresztény indult el a nagy utra, és sok veszély között, mit Bibarsnak Arméniába ütése okozott, végre Chemenfúba értek s tudtára adták a kánnak követségöket. A tüzes lelkü ifju, Marco Polo, meg volt ütődve láttára a miénktől annyira különböző világnak, s jegyezgetni kezdé, amit emlékezetre méltónak talált és amit „ö jobban tudott, mint a világon bárki más." Szemtanuja volt a Sungok bukásának, miben Kublait a Polok is segitették, hadigépelyeket készitve, mellyekből háromszáz fontos kövek röpittethettek ki.

Marco, Kublai által a fővárosban tartatván, a császári magántanács tagjává is neveztetett, majd a birodalomba államismei adatok gyüjtése végett, aztán a legfontosabb kormányzóságok- és követségekre küldetett. Épen perzsiai követségben voltak a Polok, midőn értesülte k Kublai haláláról, melly hírre elhatározák visszatérni a kereszténységhez. És meglátták még egyszer hazájokat, mellyért midőn Curzolánál harczolnának, Marcót elfogta a genuai hajó (1293). A börtönben vigasztalta a többiek fogságát tarka elbeszéléseivel, „ugy, amint azokat szemeivel látta; más dolgokat ismét, mellyeket nem látott, hanem bölcs és hitelt érdemlő emberektől hallott, és mégis a látottakat mint látottakat, a hallottakat mint hallottakat adja elő, hogy k ö n y v e őszinte, becsületes és hüséges legyen. Bizton hiheted, hogy mióta Urunk Jézus Krisztus Ádám első atyánkat teremtette,

nem volt ember a világon, ki annyit látott és kutatott volna, mint a nevezett mester, Marco Polo.“ Szabadságba helyeztetvén s hazájának visszaadatván, meghalt késő öregségben (1323). Elbeszélése [1]) csakhamar elterjedt egész Európában, s uj fölfedezésekre adott ösztönt, mellyek aztán megerősiték azon könyvnek hitelét, melly előbb annyira tulzónak tartatott, hogy sokak által M i l i o n e (millió = tulság) czímmel ruháztatott fel [2]).

E mű igen becses tudósitások tára Chináról és Kublai politikájáról. Ez különösen a Yuen-háznak saját uj szertartásrendet hozott be, szokások, táncz, zene, követek elfogadása, ruházat s minden egyébre nézve. A hivatalokat nem fondorlatok hanem csőd utján töltette be, s a chinai műveltségnek a mongolok közti elterjesztésében számos chinai tudós, köztük Hiu-heng is segitette őtet. Ott tanulta Marco Polo, hogy az utak jelölése végett fák szoktak ültettetni; és hogy bizonyos f e k e t e k ö v e k égettetnek, „mellyek a hegyek rétegeiből ásatnak, mint a fa-szén épen ugy égnek, és több tüzet tartanak mint a fa... és az egész Katai tartományban nem égetnek egyebet...“ Ime a kőszén használata is ugyanott, hol már bombákat és papirpénzt is találunk [3]). Nem megy túl a valószinüségen, a ki hiszi,

[1]) Klaproth Marco Polot értelmezésekkel és az ezen utazó által bejárt tartományok elemző földképével akarta kiadni. A párizsi *Földirati társulat* költségén kellett volna megjelennie a műnek, de Klaproth azt be nem végezhette. Azt lehetne hinni, hogy a szerző azt eredetileg velenczei köznyelven irta. Spotorno állitja, hogy M. Polo a hosszú távollét alatt elfelejtette hazai nyelvét és hogy a genuai Andalo del Negro, Polo személyes elbeszélése után latinul irta. Most a jobb itészek azt hiszik, hogy a művet Pisai Rusticián francziául irta, ugy, amint azt a börtönben M. Polo szájából hallá. Legjobb szövegnek tartatik az, mellyet a párizsi földirati társulat 1824-ben tett közzé. Csakhamar lefordittatott toscánai s más nyelvekre, hanem közbeszőtt hozzáadásokkal, miben legtöbb szabadságot vett magának Ramusius, *Hajózati gyüjteményében*. Az általunk idézett czikkek közől is némellyek közbe voltak szőve, de mi azért használtuk, mivel Ramusiusnak más egykorú tudósitásokból kellett azokat vennie. Baldelli olasz kiadása sok érdemmel bír a nyelvre nézve. 1844-ben Polo utazásai Edinburgban Murray által adattak ki, felvilágositó bő jegyzetekkel. Bürck A. *(Die Reisen des venetianers Marco Polo*, Lipcse 1845) német fordítást adott a legjobb kiadások után s Neumann jegyzeteivel, ki ugyanazon helyeken utazott, s ki M. Polot a legpontosabb elbeszélőnek találta. Egy olasz kiadást 1847-ben Velenczében Lazzari Vincze eszközlött, lefordítva az 1824-i kiadást, gazdag tartalmu jegyzetekkel s megtisztitva a szöveget a Ramusiusféle toldásoktól.

[2]) 1829-ben Wood, brit indiai tengerészeti hadnagy, ki Oxus valódi forrásainak felfedezője, ama részeknek M. Polo általi leirását legpontosabbnak találta.

[3]) Azon első jezsuitatéritők is, kik Chinába mentek, gyántás kőről beszélnek, melly igen jól gyúl meg, s égetőbb és tartósabb tüzet ad, mint a fa-szén.

hogy a papir, lőpor és könyvnyomtatás ismerete Chinából hozatott Europába.

Csing-tsung (Temur), Kublai utódja (1294) csak annyi nevezetest tett, hogy megszorította a nagyok vérengzési hatalmát, rendelvén, hogy a halálos ite csak a császár megerősitése után hajtathassék végre. A tudósok, kiket kegyelt, és mivel Kon-fu-csét is tisztelte, Kitünö czimmel ruházták őt fel. Wu-tsung (Kaishian) (1306) ellenben előnyt adott a lámáknak, kik tekintélyökkel rútul visszaéltek. Fivére Dsin-tsung (Ajur-Balibatra) segíteni akart a bajokon s megölette vagy számüzte a hütlen ministereket s önzetlenek és erényesekkel váltotta fel őket (1311). Tisztelte a történetet és a régi bölcseket s napfogyatkozáskor vagy csapások idején, mit a chinai nép fejedelme büneinek fenyitésül tekint, kivánta, hogy mindenki terjeszsze elő panaszát. A herélteket kizárta a hivatalokból s az adót igazságosabban vetette ki.

Jobban közeledtek a mongolok a chinaiakhoz Yng-tsung (Shoda-Bala) alatt (1320), ki ismerte s gyakorolta a régi császárok szertartásait, s általános bünbocsánatot hirdetett. Csakhamar azonban meggyilkoltatott, de utódja, Tai-ting (Yssun-Temur) megboszulta őt (1323). Tudósokat hitt meg a palotába, kik mindennap fejtegették a legjobb könyveket, mellyekből a herczegek és nagyok a jó kormányzást megtanulják. A nagyokkal saját fiának is jelen kellett lenni az előadásokon, mellyeken szövegül Sse-ma-kuang története használtatott. A közvélemény ekkép egészen más eszmékkel telt meg, mint a minőket a mongolok addig követtek; az igazságot meg lehetett mondani még a trón előtt is. A tudósok boszuságára azonban a lámák hatalma napról napra növekedett, s a tudósok ennek tulajdonitották a járványt, szárazságot és Tai-ting kora halálát.

Csekély ellenállás után a trónt Uen-tsung (Tot-Temur) nyerte el (1329), ki személyesen mutatta be hódolatát az égnek, mi addig Kublai intézvénye szerint csak képviselő által tétetett meg, s rendelte, hogy a feleségek közül csak egy viselje a császárnő czimet. Az udvarba hítta a nagy lámát, ki majdnem isteni tiszteletben részesült [1]); a nagyok annyira hódoltak neki, hogy az ivó-poharat térden állva nyujtották át; midőn azonban a láma tetszés nélkül fogadta amaz udvariságokat, mellyek a chinaiaknál mulaszthatlan kötelességek, egy tudós megboszankodott s igy szólt a lámához: Együgyü ember!

[1]) A lámavallás viszontagságairól Chinában, l. a **Mohl** által forditott (Párizs 1838) *Livre des rois* könyvnek 186. s köv. ll.

én tudom, hogy ön a Fo tanitványa és a bonczok feje; de ön talán feledi, hogy én Kon-fu-cse tanitványa s a birodalom tudósainak egyike vagyok; félre tehát a szertartással! s ezzel állva nyujtotta át a poharat. A nagy láma fölkelt székéről, elvette a poharat, mosolygott és ivott.

Az utolsó mongol, ki China fölött uralkodott, Shun-ti (Togan-Temur) volt (1333), ki tizenhárom éves korában foglalta el a trónt. E gyáva fejdelem érzéki gyönyöröknek adta magát oda. Felhasználták az alkalmat számos mongol főurak és kizsákmányolták a tartományokat; az átalános elégületlenségen örültek a chinai hazafiak, kik soha sem veszték el reményöket, hogy az idegen uralmat lerázhatandják. Nagyitották tehát a császár és kormánya büneit; az égi tüneményeket s történetes baleseteket lehető legroszabbra magyarázták, s bár a kormány eltiltotta benszülötteknek a fegyverhordozást és a mongolul tanulást, mégis minden részen közel kitörendő lázadás jelei voltak láthatók. Még nagyobb elégületlenséget szült a Sárgafolyó futásának akként megváltoztatása, hogy a Tien-sin-hoci tengerbe ömöljön. A roppant költségekkel járó vállalat sok tartományt előnyt adó nagy folyótól fosztott meg, mig másutt a birtokosok egész földrészektől erőszakkal fosztattak meg. Shan-tung és Honán tartományokban tehát, mellyek legtöbb kárt szenvedtek, mintegy százezer fölkelő csoportosult össze, mig egy kalózfőnök a tenger felől a rizsnek az udvarbai szállitását megakadályozá. Mindig sürübb felhő tornyosult össze Shun-ti feje fölé; ki mindazáltal tizenhat lányka körében mulatozott, s a zene ének és nagyszerü fényüzés igen kiáltó ellentétben állt az éhséggel, melly közel kilenczszázezer polgárt ragadott el.

A Yuan-ház vége.

A felkelők élén, Csú nevü pap annyi erőt egyesitett, a mennyi szükséges volt legyőzésére a városok és várak ellenszegülő kormányzóinak, kik származat, ragaszkodás vagy érdek szerint mongolok voltak. Csú miután császárnak kiáltatott (1367), magához akarta édesgetni a népet, s e végre a kormányt a régi példányképek szerint rendezte, a jókkal környeztette magát, pártolta a tudományt és erényt s önmagában a jó és Shun-tival ellentes uralkodó példáját akarta felmutatni; eltiltott minden fényüzést, közeledett a néphez, melly anyja volt, maga tervezte és személyesen vezette a háborút. Sok tartomány erővel foglaltatott el, sok meg önként meghódolt, édesgettetve azon kiáltványok által, mellyekben Csú felmutatta, mennyire méltatlan dolog, hogy a müvelt China a müveletlen északiaknak legyen alávetve,

kiket az ég büntetésül küldött, s kiket most büntetésül üzet ki. Legyőzetve minden részen, Shun-ti császár Tatárországba vonult, és eltünt Chinából ama törzs (1368), mellynek kezdete olly erős, hatalmas vala.

Nehány mongol császár csupán a nyers erőre bizta volt magát, mások, az igaz, a tiltott müveltséget az ifju vad törzsbe is beoltani törekedtek; a musulmanok és buddisták, kik a császárt környezték, tanintézetek fölállitására ösztönözték őt, mellyek azonban a chinai nevelés elveivel természetes ellentétben álltak. Míg tudnillik a chinai rendszer kizárt köréből minden idegen személyt vagy eszmét, a mongolok alatt ellenkezőleg indusok s nyugatiak mentek be a menynyei birodalomba, s hivatalokat nyertek ott, még tudományosakat is, tanitva s forditgatva. S bár Kublai, főtényezője e mozgalomnak, elismerte s becsülte a chinai bölcseket s könyveiket mongolra forditatta, történetesen összeférhetlennek találta nemzete barbárságával az oltár nélküli s érzékre nem ható vallást.

Milly hévvel szegülhettek ellen a chinai tudósok az eszmék ezen rohamának! irodalmuk s bölcseletök csakugyan érezte az idegen behatást, mig viszont a mongolok a chinaiakét érezték. Az idegen beütés nem változtatja meg Chinát, minthogy ott a szokások a véleményekkel, ezek pedig a kormánynyal azonosak. A tudós osztálynak feladata ismerni a könyveket, mellyek a régi szertartások és szokások letéteményei. A hosszu olvasni tanulás alatt gépies tiszteletet szoknak meg a régi intézmények iránt, s a kormány legfőbb törekvése oda megy ki, hogy minden az ősi szokások szerint rendeztessék. Az ősök tisztelete az élők iránt is tiszteletet gerjeszt, az apáknak a család fölötti korlátlan hatalma megszilárditja a zsarnokságot, vak engedelmességre s arra szoktatván a lelkeket, hogy a tisztviselőkben s az öregekben az ősök képmásait tiszteljék. Ama kötelmes szertartások anyagiak s tehát könnyen követhetők, és a chinaiaknak hajlaniok kell azok felé, ha a büntetést és gyalázatot kikerülni akarják; a sok ismétlés pedig végre érzelemmé lesz. Azért ott a külcselekmények azonosakká lesznek a szokásokkal, ezek pedig a törvényekkel. Jöjön bármelly idegen nép s hóditsa meg Chinát, a törvényeket nem fogja megváltoztathatni, mivel a hiten s a házi szokásokon alapszanak. Ha tehát valamelly hóditó erélyesen uj alkotmányt vinne oda be, háború s irtás támadna; ha nem, akkor kénytelen volna engedni s azonosulni, érintetlenül hagyva a kormánygépet s csak a kezet, melly azt forgatja, változtatva meg.

Igy történt a mongolok hóditásával. Nevcik s kormánymódjaik

hallatára azt hinné az ember, hogy ők a legyőzöttek, minthogy csekély módositással, a Tang-háznak még törvénykönyvét is elfogadták. Az indus és chinai tudósok, kik megelégedtek, ha tudományukat jól eladhatták, vetélykedve fáradoztak a könyveknek mongol nyelvrei forditásán: a balki Pe-yun (Csagan) leforditotta a törvénykönyvet s a császárok egy történetét; Pi-lan-na-shi-li leforditotta az összes indus könyveket, mellyek vallás és erkölcstanra vonatkoztak; a buddavallás szent könyvei aranyba vésettek, melly költség háromezer kétszáz obonba (400,000 frank) került; Ma-tuan-li a császár rendeletére A tudósok által hátrahagyott emlékek mély kutatását irta, hol az előbeszédben sok észszel és itészettel méregeti az elődök müveit, felmutatva azok hiányait s czélul tüzve ki azok kikerülését és fejtegetését a müveltség összes elemeinek és az okoknak, mellyek miatt virágoztak vagy megbuktak az uralkodó házak. Egyesité e végré a minden szakbani legjelesb müvek értekezéseit s kivonatait, megtartva hihetőleg az eredetinek szavait, és egybefoglalva mindazt, a mi valamelly tárgyról harminczhat század alatt, Yao-tól akkorig, tudatott. A mű huszonnégy osztályban, háromszáz negyvennyolcz könyvből és száz kötetből áll [1]); a tárgyak nem csak rendszeresen, hanem idősorilag is vannak feldolgozva; valóságos könyvtár, mellynek terjedelme magában is elegendő tudósitást adna Chináról, ha semmi egyebet nem ismernénk, s mellyből bőven meritettek azok, kik a chinai és szomszéd népek történetét kutatták.

Hanyatlásnak indulván a mongol nagyság, Ajur-Shiridara, kinek a trónt elfoglalnia kellett volna, Karakorumba vonult, melly aztán a

---

[1]) Ime az osztályok czimei: I. *A földek felosztásáról és terményeiről a különféle uralkodó házak alatt.* II. *A valóságos vagy papirpénzekről.* III. *A népességről.* IV. *A közigazgatásról.* V. *Az adók- s vámokról; aztán a halastavak, theaültetés, sóaknák, vas- és más fémbányák, ugyszintén a határok, vásárok sat. fölötti jogokról.* VI. *A váltókról és kereskedelemről.* VII. *A földadókról.* VIII. *Az államköltségekről.* IX. *A hivataladásról, s a tisztviselők méltóságáról.* X. *A tudományokról és a tudósok vizsgálatairól.* XI. *A tisztviselők eljárásáról.* XII. *Az áldozatokról.* XIII. *Az ősök kápolnáiról.* XIV. *Az udvari szertartásokról.* XV. *A zenéről.* XVI. *A hadügyről.* XVII. *A bíntetések s kivégzésekről.* XVIII. *A remek könyvekről* (melly részletes irodalom-történetnek tekinthető). XIX. *A császárok idősoráról s az uralkodott családok származatrendéről.* XX. *Az adózó fejedelemségekről s a különféle családok alatt felállitott hűbérekről.* XXI. *Az égi testekről, azok természetéről, fogyatkozásáról vagy összeköttetéséről sat.* XXII. *A csodák- és csapásokról, minők az áradások, tüzvész, földrengés s légkövek sat.* XXIII. *China földiratáról s felosztásáról az egyedurság különféle korszakaiban.* XXIV. *Az idegen földiratról s mindazon népekről, mellyeket a chinaiak ismertek.*

mongol kaganok székhelyeül szolgált (1370); és bár a mongolok elvesztették Chinát, Tatárországban hatalmasak maradtak s hosszú ideig folytatták a háborut, sőt hetvennégy évvel kiüzetésök után a chinaiak egyik császárját csatában el is fogták. Kétszázadon át zavarogtak és hóditgattak, miglen a mongolok közt, a chinaiak nagy szerencséjére, egyenetlenségek ütöttek ki.

Kalmukok.

E viszálkodások két népre szakiták a mongolokat, u. m. kalkaszokra és kalmukokra (eleuták). Amazok hatszázezer családban Altai tövében s Kobi pusztáján legeltették barmaikat, s a nagy láma által három fejedelemségre osztattak; miglen udvari viszályok miatt a Mandzsúk vagyis China mai urainak főhatalma alá vetették magukat. A kalmukok egy a nagy láma által megerősitett kutaiszk által kormányoztattak, s gyakran viseltek hadat Chinával; utóbb Oroszország alattvalói lettek, melly őket a legujabb időben Olaszhon, sőt Párizs rettentésére vezette.

Néhány kán alatt állnak s csapatokra (uluss) vannak felosztva, mellyeket egy-egy nojon kormányoz. A csapatok aimakokra, ezek pedig tiz vagy tizenkét sátorból álló társulatokra vannak felosztva; e társulatok katlan (chatun) nevet viselnek, mivel együtt egy katlanban főznek. Minden katlan feje megbüntetheti a vétkezőt, csak halálra nem itélhet. Fontosb tárgyak fölött a kán, nojonok s más főnökökből álló gyülés határoz. Javait veszti, a ki egy másik ellen hadat indit, vagy a kán hadi felhivására meg nem jelen, vagy a csatában gyáván s rendetlenül viseli magát. A ki veszekedés közben egy másikat megöl, köteles nejét s gyermekeit magához venni. A megsebesitésért a seb nagysága s a személy minősége szerint birság fizettetik. A lopás legnagyobb bün, minthogy a tolvaj a megtéritésen kivül ujját veszti, vagy pedig öt nagy s kövér barmot fizet, hamindjárt csak egy tüt vagy czérnaszálat lopott is. A birságok a nojon, láma és feladó között osztatnak el. Ha egy főnök a másikat ellenségesen támadja meg, birságba száz vértet, száz tevét s ezer lovat kell fizetnie; valamennyi többi főnök embert ad a végrehajtásra s részesül a birságban. A vádtól egy izzótüzes fejsze hordásával szokták magukat tisztitani, esküjöket puska vagy nyilcsókolásával pecsételik meg. Hódolatuk bemutatásakor jobbkezök öklét homlokukra teszik, balkezökkel pedig a megtiszteltnek oldalát illetik. A leány férjhez nem mehet tizennégy év előtt, vagy husz év után, s minden negyven sátorból évenkint legalább négy férfinak meg

kell házasodnia, melly végre a közvagyonból tiz darab barmot kap. A lámavallást különös babonával vegyitik.

Két századon át China elszigetelve marad Europától, minthogy az arabok tengeri hatalma elveszett, a szárazon pedig annyi hadseregek közepett nem lehetett járni. A portugalok, midőn a Jóremény fokát körülhajózták, a chinai trónon a Ming családot találták, melly a mongolok után következett, s melly 1644-ig tartotta fenn magát.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

A mongolok Perzsiában és Syriában.

Most visszatérünk, hogy figyelemmel kisérjük a mongolok tetteit más országokban s először is Perzsiában. Dselaleddin Munk-bezni, a karizmi Mohammed fia, futása közben Delhihez közeledett és menedéket kért Shams Eddin Iletmiszk sultántól, ki török születésü, s Gur utolsó sultanjának rabszolgája volt; ez ajándékokat küldött a menekvőnek, de azt üzente neki, hogy a delhii lég károsan fog reá hatni. Ez tehát visszafordult embereivel, harczolva s fenyegetőzve, mig végre perzsa földre ért, remélve ősi birtokainak visszafoglalását. De mig Kermánba ért, a pusztai utazás fáradalmai csak négyezer embert hagytak meg neki. Itt azonban párthivei nagyszámmal összecsődültek, s Dselaleddin átalános hódolatát fogadta azon apró fejedelmeknek, kik a zavarok közt Khorassan-, Mazanderán- s Irakban hatalomra vergődtek. Megtámadta (1225) Nasser kalifát, atyja engesztelhetlen ellenét, s bünül rótta föl neki, hogy a mongolokat Perzsiába hivta. Elpusztitotta Georgiát, mellynek keresztényei az utolsó háború alatt sokat ártottak a musulmanoknak; üldözte a hashishieket is, kik még mindig a hatalmasak rémülete voltak.

Mostanser kalifa (1226) békét kért Dselaleddintől, ki ismét belefoglaltatta a kalifa nevét a közimákba. A mongolok megtámadták őt Irakban, de Ispahánt nem merték megrohanni. Kurmagon, Oktai hadvezére, Perzsia további hóditásával bizatván meg, megtámadta Dselaleddint, ki elvesztett mindent csak bátorságát nem, s ezerszer szabadult meg az ellen kezéből, hogy mindig uj csapatok élén álljon szembe; de végre elfogták s megölték őt a kurdok és sirba szállt vele a karizmi shah-család (1231).

A mongolok most biztosabban folytatták győzelmeiket vagy

inkább pusztitásaikat Diarbekir, Mesopotámia, Erbil és Kelat tartományokban; husz évig egymásután pusztitottak, raboltak s gyujtogattak. A megrémült Mostasem kalifa megerösité Bagdadot, hanem az ö végórájának ütnie kellett.

Szeldsúkok.

Rum- vagy Rumeliában még hatalmasak voltak a Szeldsúkfiak. David és I. Kilis Arslan (1106), Solimán fiai, Iconiumot korlátlan uralom székhelyévé tették, növelték birodalmukat a keresztesek kárára, utódaik pedig Kappadóciát is elvették a Danismenidáktól. Midön azonban II. Kilis Arslan tiz fia meghasonlott, Veresszakállu Fridriknek sikerült, Iconiumot elfoglalni tőlük. Az utódok közt legnagyobb volt Alaeddin Kaikobád (1219—37), kit fivére öt évig börtönben tartott s ki aztán mint számüzött, Konstantinápolyban élvén, szép tulajdonait a balsorsban kimüvelte; legyőzte a karizmi nagy Dselaleddint, épitkezett s pártolta a tudományt, melly a mongolok elől, Oxus megől Jóniumba menekült; maga is müvelte a tudományt s három részre osztotta napját, egy harmadot a közügyeknek, egyet a tudósok- és sheikekkeli társalgásra, egyet pedig a történet olvasására szánván; az éj két harmadát áhitat gyakorlataiban s erkölcsi elmélkedésekben töltötte.

Öt évig volt már utódja II. Gajatheddin Kai-Kozrú, Soliman után a nyolczadik shah, midön a mongolok beütvén az országba, Erzerumot rohammal vették be (1242). Kai-Kozruhoz csatlakozott ekkor kétezer franczia, cyprusi Liminata János és a genuai Castro Bonifácz által vezéreltetve. Azonban e segély sem gátolhatta meg a második csatavesztést; melly után a sultán békét kötött, terhes és szégyenletes adófizetés mellett. A mongolok ekkor Syriát hozták rémületbe s Kai-Kozrú halála után Rumeliát fia Rokneddin és testvére Azzeddin között osztották fel, kiknek viszályai gyakran szólitották be a mongolokat. E függés alatt elsatnyult Rumelia, miglen 1294-ben fellázadtak az emirek Gajatheddin Massud ellen s tiz független fejedelemséget alkottak belöle. A Szeldsuk-ház nem támadott fel többé Kis-Ázsiában s a török fajból csak az ottománok maradtak fenn.

Mangú császárnak kiáltatván ki (1251), elhatározta elfoglalni Tibetet és bevégezni Perzsia hóditását. A vállalatot Hulagu nevü fivérére bizta, teljhatalmába adván egy nagy sereget s ezer chinai mérnököt; ajánlva különösen fivérének, hogy a barmoknak jó legelöket hagyjon, a sereget jól élelmezze, a hashishieket irtsa ki s a kalifát hóditsa meg. Hulagú megindult (1252) s hódolatát fogadta ut-

közben mindenkinek, a hűbéreseket szokott segélyadásra szólitotta fel, s igy a mint előre haladt, ereje nőttön nőtt.

A hashishiek vége.

A hashishiek (a Hegy Öregének alattvalói) sok várat birtak ekkor Kuhistán és Rudbarban, ugyszintén Syriában, honnan a szomszédokat folytonos rettegésben tarták, annyira, hogy Kazvinban a kapuk már alkonyatkor bezárattak, mindenki elrejté értékesb vagyonát s fegyverrel állott készen az orgyilkosok ellen, kiknek tőreitől a legtávolabb lakók sem voltak mentek. Az összes emirek szivesen Hulagúhoz csatlakoztak, még a kalifa is, kit a körülötte száz várat biró hashishiek rémületben tartottak. Ezek kormányzója akkoriban az apagyilkos Rokneddin (1256) egy gyönge s tapasztalatlan ember vala, kinek mindenese Nassireddin, bagdadi csillagjós s a XII. század legjelesb musulmanja volt, kit honosai Ptolomaeushoz hasonlitnak, s ki tudományos hiuságában a kalifától megsértetve, a Hegy Öregjéhez futott, kit aztán elárult. Rokneddin egyezkedett Hulagúval (1260). Negyven vára lerontatott ; az alamutiban a felekezet összes könyvei megégettettek; maga Rokneddin nem sokára meggyilkoltatott, aztán szolgái, vakengedelmességü követői szétszórattak s kiirtattak, és a világ e gyalázatos csapástól meg lőn szabaditva.

A kalifaság vége.

Tele népes maradott Bagdad, de gyáván kormányoztatott a félénk és gyenge Mostasem (1242) által, ki maga a mulatságnak élvén, a kormányt tanácsosaira bizta, s azt hivén, hogy a titokszerüség tiszteletben fogja őt tartani, soha sem mutatta magát még a hódolni jövő főrendüeknek sem, kiknek meg kelle elégedniök, ha megcsókolhatták a kalifa ruhájának szegélyét és üres székét, melly egy előszobában e végre készen tartatott; még akkor is ha nagy ünnepélyeken lóháton kiment, képét fekete fátyollal letakarta. A régi hatalom maradványaképen még most is a kalifa jogaihoz tartozott meghatalmazni az igazhitü fejedelmeket, kik jelentették neki, hogy sultánokká, melikekké vagy atabégekké lettek. A visszatérő követtel a kalifa egy kádit vagy sheiket küldött egy okmánynyal, mellyre a felségi jogok és kötelességek voltak irva, azonkivül királyi ruhát, turbánt, kardot s egy aranypatkós öszvért is küldött, mellynek takarója drága kövekkel volt kirakva. Az ország főbbjei s maga az uj fejedelem eléje jöttek a kalifa követének, megcsókolták ennek kezét, ki néhány nap mulva feladta a sultánnak a Bagdadban készült királyi ruhát s a turbánt, mondván: L é g y i g a z s á g o s s n e s z e g d m e g a t ö r v é n y t. A fejedelem ekkor a trónra ült, megcsókolta

az öszvér lábát, aztán körmenetet tartott a városban lóháton a követ oldalán, királyi zászlóval, katonai zenével, s napernyő alatt.

Miután Rum, Fars és Kerman a mongolok kezébe jutottak, a kalifától nem függtek többé csak az egyiptomi, erbili, mossuli s némelly kisebb sultánok. Saját szük uradalmában is pártok dühöngtek; Ali utódai épen olly mértékben erősödtek, a mennyire hanyatlott az Abbasok háza. Hulagu — mint Rashid Eldin történetiró beszéli — illy üzenettel küldött követet a kalifához: „Te nem adtál segédsereget az ismaeliták ellen. Bár a te házad régi és fényes, néped pedig jóllétnek örvend, mégis a hold csak akkor világolhat, ha a nap elhomályosodott. Dsengiszkán óta mit tettek a világon a mongolok, te jól tudod.“ Itt elszámlálja a megsemmitett uralkodóházakat s népeket és parancsolja, hogy rontsa le városai töltéseit s falait és jöjön eléje mint hódoló hübéres. Igy zárja az üzenetet: „Ha meg akarod menteni életedet és házadat, hallgass intésemre; ha ellenállsz, majd meglátjuk, mi lesz Istennek akaratja.“ A kalifa a mult dicsőség eszméivel eltelve, büszke feleletet adott, kérkedőleg emlitve, hogy ő királyi s egyszersmind főpapi háznak feje, számba nem véve, hogy a dicsekvés erő nélkül haszontalan. Hulagu felkiáltott: „Ez a kalifa görbe mint az iv; de ha az Isten segit, megegyenesitem őt mint a nyilat“ [1]).

A nagyvezir javasolta Mostasemnek, hogy alázza meg magát és engesztelje ki az ellenséget, de az udvaronczok megrészegiték őt hizelgéseikkel, s Mostasem felkiáltott: „Mitől félhetne az Abbasfiak háza? a földuralkodói nem az én katonáim-e? bátorság tehát, vezir! s ne rettegd a mongolok fenyegetéseit.“ E szavak — mondja a történetiró — megzavarták a vezirt s most már kijelentette, hogy az Abbasfiak uralma véget ér, s minthogy e bukásnak az ő vezirsége alatt kelle megtörténnie, törte fejét s minduntalan gondolkodott, mit lehetne tennie. Mostasem az elszunyadt vallási lelkesedést ügyekezett fölébreszteni, s e kérdést intézte az ulemákhoz: Üdvösebb-e Mekkába zarándokolni, avagy a hitetlenek ellen harczolni? „Az utóbbi az üdvösebb“ felelték az ulemák, mire a szent had minden részen de csekély sikerrel kihirdettetett. A csillagjós Nassireddin, most már Hulagu tanácsadója, folyvást izgatta őt a kalifa ellen.

Alkami, a nagyvezir, szintén elárulta a kalifát s majd gyáván, majd ostoba dölyfösen és gondatlanul viselte magát. A Tigris nyugati ágánál csatára került a dolog (1258), melly bár igen kemény, mind-

[1]) *Hist. des Mongols de la Perse.* Párizs 1836.

azonáltal nem volt eldöntő. A kalifa harczosai, hogy győzőknek látszassanak, a csatamezőn maradtak, a mongolok azonban éjjel áttörtek a sánczon és megsemmiték őket. Ötven napig ostromoltatott Bagdad városa, miglen Mostasem föltétlenül a mongolok kezébe adta magát. Hét napig pusztittatott a bevett város tüzzel vassal; nyolczvanezer ember öletett meg; a többinek megkegyelmezett Hulagu; a keresztények a nestoriánusok patriarchájának kérelmére bántatlanok maradtak. A vad Dsengiszkánfi maga köré hordatta a roppant kincseket, miket a kalifák öt század alatt gyüjtöttek; a háremben hétszáz hölgyet s ezer heréltet talált; a kalifa könyörgött, hagyná meg neki Hulagu e szépségeket, minőket sem a nap sem a hold soha nem látott; de Hulagu csak százat hagyott meg neki. Mostasem azonban nem sokára zsákba varratott fiaival együtt és a lovak lábai alá vettetett, mivel a mongolok bűnnek tarták fejedelmi vért ontani; a kalifa környezői s a család összes hozzátartozói leölettek, és Bagdad, melly az izlamnak ötszáz évig fővárosa vala, végkép elpusztult. Hulagu az ulemákhoz e kérdést intézte: Mi jobb: egy hitetlen de igazságos fejedelem, avagy egy musulman de igazságtalan; az engedelmes tudorok az elsőt választották.

Illy vége lett Mahomed birodalmának, miután élén ötvenhat kalifa állott, s különösen az Abbasfiak házából, bagdadi székhelylyel, harminczhét. Senki sem tudta többé a hivők uralkodójának s az islam főpapjának czimeit egyesitni, miből a kalifaság állott; hanem a főpap s imam al muminin méltóságára a megöltnek nagybátyja Ahmed emeltetett Egyiptomban (1261), hol egymásután tizennégy Abbasfi viselte ama hivatalt, alárendelve a sultánnak, s minden világi hatalom nélkül. Végre I. Szelim ozmán sultánnak (1517) engedtetett át ama méltóság, mire az uralkodót az összes sunniták imamnak ismerték el.

Ali utódai nem voltak megelégedve, midőn látták, hogy a megbukott kalifaság nem ruháztatott rájok. Hulagu uralma alá vette Perzsiát, Irak-Arabit, Kurdistánt, Algesirt, Diarbekirt s Rumeliát, és alapitá az iráni mongolok dinastiáját, melly tartott 1336-ig, a mikor is számos emirségre oszlott fel.

Nassireddin, a szenvedélyes csillagjós, Hulagut egy csillagásztorony épittetésére kérte föl; de a fejdelem midőn megtudta, menynyibe fog az kerülni, azt kérdezte tőle: „Lesz-e csakugyan annak a toronynak valami haszna?“ Nassireddin mondá: „Eresztess le uram e dombról egy jó nagy rézlemezt.“ Ez megtörténvén, a lefutó nagy rézlemez csengésére minden oldalról sok mongol csődült össze, mig

a fejdelem és Nassireddin mozdulatlan álltak. Hulaguhoz ekkor igy szólt a csillagjós: „Ime, minő haszna lesz ama toronynak, meg fog lehetni határozni a történendőket s előkészülni azokra; és a ki előre tudósitva lesz, nem fogja osztani a tudatlanok megütődését.“

Syria 1260.

Hulagu, kit rettentő hir s döghalál előzött meg, Syria ellen indult, hol Malek el Naser Yusuf Aleppót örökség gyanánt, Damascust pedig orgyilkosság által uralma alatt tartá (1250). Aleppo rohammal vétetett be, s az öldöklés négy napig tartott; százezer nő és gyermek rabszolgaságba vitetett; Damascus megadta magát, a többi városok, Gazat kivéve, elfoglaltattak, s Yusuf az ellenség kezébe esett.

Egyiptom.

Egyiptomban, hol a rettentő mongolok elől menekvők menhelyet találtak, a mamelukok uralkodtak. Azon lázadások egyike (1259), mellyek a katonai állomokban olly gyakoriak, elüzte a trónról a sultánt s fivérét, Seifeddin Kutuzt emelte föl. Hulagu ehhez követeket küldött, választására hagyván hübéri hódolást vagy háborút. Kutuz börtönre vetteté a mongol követeket és háborúra készült, mellyre hogy elegendő pénzt teremtsen elő, önkényes adókat vetett ki, sőt az emirek nejeinek ékszereit is elkoboztatta. Csatára kerülvén a dolog, a mamelukok győztek, leginkább Kutuz vitézsége által, s ez volt Dselaleddin után az első musulman fejdelem, ki a tatárokon győzedelmet vett. Olly rendkivülinek látszott e dolog, hogy a többi városok neki bátorodván, fellázadtak s megölték a mongol kormányzókat. Damascus is szabaddá tette magát, s a musulmanok boszút álltak azon kereszténveken és zsidókon, kik a mongolok iránt csak legkisebb hajlamot is mutattak.

I. Bibars. 1260.

A győzedelmes Kutuz azonban alighogy visszatért Egyiptomba, a mamelukok által, kiket megfékezni akart, megöletett. Bibars megjelenik Hulagu atabég előtt s jelenti, hogy Kutuz nincs többé. S k i ö l t e m e g? kérdé amaz. É n! felelé Bibars, mire az atabég mondá: J ó l v a n, t e u r a l k o d j á l h e l y e t t e. E kegyetlen harczfi ujjáalakitá Egyiptomot erőhatalommal; rendbe szedte az előbb teljesen fegyelmetlen mamelukokat; sok jeles épitménynyel gazdagitá Egyiptomot, melly részben különösen a kairói vizvezeték emlitendő; elvette a kereszténvektől Caesareát, Tiberiast, Jaffát és Antiochiát s birodalmát legszélsőbb Nubiától Euphratesig terjesztette. Berontott Rumeliába s legyőzte a szeldsukokat Abulistin mellett, aztán elvette

Caesareát Moin-Eddintől (Saib Pervané), ki az egész Rum tartománynak urává tette volt magát.

Hulagu visszatért, hogy jóvá tegye csatavesztését, föltartatott azonban unokaöcscse, Berkai lázadása által, ki a Fekete- és Kaspi tenger között uralkodott, és más ellenségek által is, kiket a fáradhatlan Bibars huszitott föl ellene. Ugyanezen Bibars egy uj kalifát is támogatott s zászlai alá csöditett minden szökevényt s minden elégületlent. Hulagu, mielött boszút állhatott volna, meghalt negyvennyolcz éves korában (1265).

Fia Abaka, levén utódjává, folytatta a háborút Bibars ellen; de ez szövetségre lépett Berkivel, Kapcsak kánjával, ki musulmanná lett s berontott Palaestinába, hogy kizavarja onnan a kereszteseket. Ezek Abakához fordultak, ki midőn hajlandónak mutatkoznék, szövetség jött létre egyrészt közte, másrészt szent Lajos, siciliai Károly s aragoniai Jakab között. Mindazáltal Palaestina és a szomszéd tartományok folyvást pusztittattak, bár Kapcsak kánjai fegyvereiket leginkább Oroszország ellen irányozták, hol öket hatalmasaknak találandjuk.

A szeldsukfiak romjaiból uj uralkodóház támadt, alapitva Mohammed, a karamánok beye által, kik nevet kölcsönöztek Kis-Ázsia középpontjának, Iconiumban székelve két századon által. Bibars megmérgeztetett Damascusban (1277), államai pedig földaraboltattak. Kelaun, Egyiptom sultánja egy különös őrhadat állitott fel cserkeszekből, Bordsid-mamelukok neve alatt. Ezek alig félszázad mulva saját vezéröket tették sultánnak; utóbb meghódittattak az ozmánok által s Konstantinápolytól függtek egész a jelen századig, mig végre Mehemet Ali kiirtotta öket.

Iran gyönyörélvei elpuhitották a Dsengiszkánfiakat, annyira, hogy a tartomány főurai függetlenekké tették magukat. Meghalván Abaka méreg által (1282), fivére Tagudár lön utódjává, ki Ahmed nevet s sultán czimet vett föl, musulmanná lett, a bálvány imolákat mecsetekké változtatta s a mekkai zarándoklatot biztossá tette. Vágytársat talált Argun nevü unokájában, ki megfogatva s kegyelmet nyerve ismét fegyvert fogott s megölvén nagybátyját, elfoglalta a trónt.

Kasankán.

Utána következett Kandsatu (1287), ki megsértvén egy főembert, egy összeesküvés folytán elfogaték s megfojtatott. Most Baidu, a megboszult főember lépett trónra, de legyőzetett Kasan fejdelem, Argun fia által (1292), ki lerontotta a keresztények templomait

s üldözte a bálványozókat és magusokat is, egyedül az islamhoz ragaszkodva áhitattal. Látván, mikép Syriát s Egyiptomot a mamelukok forradalmai folyvást rázkodtatják, olly határozatot hozatott az ulemák által, miszerint a fejedelemnek kötelessége elnyomni a gazrablók erőszakoskodását a hivők felett. Illy czélból megtámadja a mamelukokat s rettentő véres győzedelmet vesz rajtok; elfoglalja Aleppót, Emesát és Damascust, megkimélve nagylelküen a személyeket és a vagyont. De Egyiptomban rövid idő mulva uj mameluk sereg gyült egybe, melly visszafoglalta Syriát, lerontotta Damascust s uj kincsekkel gazdagitá Nilus mellékeit.

Kétszer kisértette meg Kasan elfoglalni Syriát, de siker nélkül; és Naser diadalmasan vonult be Kairóba. Kasan mindazáltal hatalmas maradt és szerettetett Iranban; igen sok vallásos tettei emlittetnek, szent épületeket emeltetett, kegyes alapitványokat tett s olly bőkezü volt, hogy a kincstárt is kimerité; az ő példájára a mongolok épitkezéshez láttak, ők, kik előbb csak dulni s rombolni szoktak vala. Megsiratva halt meg (1304 marcz. 17), utódjaul fivérét nevezte ki, kérvén őt, hogy tartsa meg az ő rendeleteit, ne vessen ki uj adókat, és hagyja meg az általa engedett nyugdijakat. Pártolta Ali utódait, s összegyüjtvén egy napon a főpapokat, mondá nekik: „Ti papi ruhát hordotok és azon vagytok, hogy inkább Isten mint az emberek szemei előtt tökélyeseknek látszassatok; ezeket megcsalhatják a küljelenségek, Isten a szivekbe lát s gyülölve az álnokságot, megbünteti azt ezen és a másik világon; letépi a képmutatók álarczát, elvonja tőlök a bitorlott tiszteletet s a világ nevetségének s megvetésének tárgyaivá teszi őket. Bár egyenlők vagytok a többi emberekkel, öltönyötök által mégis nem mindnyájokkal közös erények tiszteletét szereztétek meg s beszédetek és szigorotok által megszilárditottátok azt. Vizsgáljátok meg magatokat, meg tudjátok pontosan tartani s teljesitni az öltönynyel együtt magatokra vállalt kötelmeket; ha igen, ugy dicsőitve lesztek Isten és az emberek előtt, ha nem, akkor szégyent fogtok vallani. Isten engem a trónra emelt, hogy igazságosan kormányozzak és megfenyitsem a vétkezőket büneik minősége szerint s annál szigorubban, minél magasb állásu a bünös. Nekem tehát kötelességem felügyelni netaláni vétkeitekre, azért ne higyétek, hogy én kimélettel leszek a ruha iránt. Tetteitek a próféta törvénye- s parancsaihoz illők legyenek; mindenki tegye meg kötelességét és másokat az üdvösség utjára vezessen. Ha én a törvény és a vallás ellen teszek, intsetek meg, s beszédetek meggyőzend engem, ha hivatástokkal öszhangzó, bátor, őszinte és buzgó

lesz; különben sikertelenül fogtok beszélni s csak haragomat ingerlitek föl magatok ellen“ [1]).

Sok nyelvet tudott s jártas volt különféle népek történetében, de leginkább a mongolokéban, könyv nélkül tudván elődeinek és a hadvezéreknek neveit és származatrendét. Értett mindenféle kézmüvességhez, ugy, hogy magukat a mesterembereket ő igazgatná! A gyógyászat és füvészetben sem volt járatlan s fölfedezett Perzsia- s Indiában több növényt, melly azelőtt Chinából s Indiából nagy áron vásároltatott. Foglalkozott a vegyészettel is, leginkább hogy a bölcsek kövét feltalálja. Mindennemü betegség ellen és a jövőnek kutatására a varázslatot használta. A csillagok vizsgálatára olly eszközt talált föl, melly azelőtt soha sehol nem láttatott. Ennyiféle gond és a vadászat el nem vonták őt a pontos és gyors igazságszolgáltatástól és a tisztviselők éber felügyeletétől. Hogy a legyőzötteknek a hóditás súlyait könnyitse, rendezte az adóügyet, előmozditotta a földmüvelést, biztositotta a határokat, futárokat állitott fel s ezek és a katonák számára laktanyákat állitott, a magánosak megerőtetése nélkül; a kiszolgált katonáknak a müveletlen földeket hübérbe adta.

Fivére, Karbende, utódjává levén Oldsetu sultán neve alatt, megölte azokat, kik vágytársaiul léphettek volna fel. Nőül nyerte Máriát, II. Andronikos Paleologos görög császár nővérét, melly lépés által a görög udvar a turkomanokat megfékezhetni hitte. Meghalt Oldsetu mint a többi, a sok szeszes ital és asszonyélvezet miatt.

Fia s utódja Abu Said sok fényes győzelmet vivott ki Egyiptom, India s más vele határos országok fölött (1317). Eltiltotta a részegitő italokat s a korcsmákat és bordélyházakat bezáratta. Utódja Arpa-kán volt (1335), kinek egész erélyét s vitézségét igénybe kellett vennie, hogy elnyomja a fejetlenséget, melly a Hulagu által alapitott országot végromlással fenyegette. De mihelyt kidőlt Arpa-kán, bomlásnak indult minden, s a birodalom 1355-ben végkép feloszlott, miglen Tamerlan uj mongol egyedurságot alapitott.

---

[1]) **Rashid-Eldin.**

TIZENHATODIK FEJEZET.

A mongolok viszonylatai a keresztényekhez.

Méltó oka volt tehát a világnak rettegni ez uj ellenségektől, kik egyenlő rémületbe ejték a sunnitákat és siitákat, az Ali- és Abbasfiakat, a bagdadi és kairói kalifákat, a hashishieket s a lovagrendeket, az indusokat és a skándinávokat [1]), Kon-fu-cse, Mózes, Mahomed, Budda és Krisztus tanitványait.

Midőn 1221-ben Sabada-Baadur és Shupe-Nuyan, mongol vezérek, Media elfoglalására küldettek, a keresztények ekkor tanulták ama rettenetes népet először ismerni [2]). A hóditók tudnillik Kaukazusnak tartva, megtámadták Georgiát, melly leghatalmasabb volt a keresztény fejedelmek alatt maradott tartományok között, és a kalifa vezérei többnyire csak futólag érintették azt. Az igaz, hogy a szeldsuk-törökök Georgiára is kiterjeszték hatalmukat (1060), de a XI. század végén és a XII-nek elején III. David (a Megujitó) felhasználva a török fejedelmek meghasonlását, elfoglalta régi fővárosát Tiflist, és az ellenséget az Araxesig visszaverte. Utódai megerősiték a királyságot, mellynek hübéresei voltak az örmény fejedelmek Araxestől északra, melly tájat ők a musulman járom alól felszabaditottak. Az Iwán-ház, Georgiának főcsaládja, melly a Kur és Araxes közti egész tartományt birtokában tartá, aztán Shamkor, Kachan s több más fejedelem főuraul tekinté Georgia királyát, kinek uralma a XIII. században a Fekete-tengertől Trapezunt és Krim között egész Derbend szorosáig's az Araxes és Kur összefolyásaig terjedt, vagyis a tulajdonképi Georgián kivül Kolchist, Mingreliát, Abkasiát és északi Örményországot magában foglalta.

A kereszteshadak idejében a vallás és érdekek közössége barátságos viszonylatba hozta Georgia fejedelmeit a frankokkal, bár a távolság nem engedte meg, hogy ezeknek segélyt adjanak. Midőn hallották, hogy Damietta bevétetett, irtak a győzőknek és szerencsét kivántak nekik Damascus vagy más nevezetes hely elfoglalásához. A pápa felszólitá Laska György georgiai királyt, hogy mint kereszt-

---

[1]) 1238-ban a dánok és frizek, midőn halászni akartak menni, a mongoloktól rettegő nejeiket nem merték otthon hagyni.

[2]) **Abel Remusat**, *Rapport des princes chrétiens avec le grand empire des Mongols, depuis sa fondation par Tsching-giskan jusqu'à sa division sous Koubilai.* L. *Mém. de l' acad. des inscr. et belles-lettres.* Uj folyam VI. köt.

tes a Szentföldre jöjön, mire György már elkészült volt, midőn az országába ütő tatárok őt saját tüzhelye védelmére kényszeriték. A kereszténység Georgia felé azon aggálylyal tekintett, mellyel szoktuk a töltésgátakat mármár átszakitó hullámokat nézni. Russudana, ki a trónra György fivérét követé, a veszély közeledtére III. Honorius pápától sürgetőleg segélyt kért; de azalatt megérkeztek a mongolok, s vagy mivel ravaszul keresztet tettek zászlójukra, vagy mivel illyennek látszott valamelly jelvényök, a georgiaiak meghagyták magukat lepetni; azonban alig hogy magukhoz jöttek, visszaverték vitézül a támadást, melly akkor rögtön nem ismételtetett, mivel Dsengiszkán más tervekkel foglalkodott.

Utódja Oktai meghóditván a Kin-birodalmat, két legtávolabb pontra, u. m. Korea és a Kaspi-tengerentúli részek ellen százötvenezer embert küldött. A nyugati hadjárattal Batu, Dsengiszkán unokája bizatott meg, ki meghóditván a kunokat és bolgárokat, a bászkirok földén át Oroszországba rontott, elfoglalta Moszkvát és a főbb városokat, s az orosz nagy fejedelmek a nagy kán hűbéreseivé lettek, mint azt m tsutt bővebben érintendjük.

Egy másik mongol sereg, nőkkel és gyermekekkel együtt, Georgia s Arménia felé vette irányát, Sharmagán és más tizenhét vezér alatt, kik közől utóbb Bashu, Bayotnoi neve alatt Európában hiressé tette magát. Ama rohanó ár előtt, melly csak önalávetés vagy halál között engedett választást, melly az ellenszegülőket az elpusztitott városok helyén felállitott embercsonthalmakkal rémitette, némelly fejedelmek, hogy életben hagyassanak, meghódoltak és egyesültek a mongolokkal testvereik romlására, Georgia- és Nagy-Armeniában mégis sok város kiraboltatott s fölégettetett. A lakók a hegyek közé futottak, Russudana királynő pedig a bevehetlen Usanet erősségbe vonult. Innét folyvást segélyre hivta fel nyugatot, IX. Gergely pápának teljes önalávetést igért; de itt még csak rá sem hallgattak.

Rettentőbbnek tünt föl az európaiak előtt a vész, midőn Batu serege Kiewet és Kamenieczet elfoglalta, Krakót fölégette, a lengyel, morva és sléziai seregeket pedig Lignitznél megverte (1240); mig maga Batu a szász udvargróf ellen csatázott, pusztitva mindent tüzzel vassal, és rohanó árként vonulva Németország felé. III. Venceslaw cseh király segélyre szólitotta a szomszéd fejedelmeket. Paris Máté beszéli, hogy a megrémült Blanka királynő beszélt szent Lajossal és: Mit tevők legyünk? — mondá — minő baljóslatu hirek érkeznek határaink közé? a tatárok rohama végromlással látszik fenyegetni minket

és a mi szent egyházunkat. Lajos siralmas hangon felelé: Bizzunk az ég segélyében: ha a tatárok eljönek, mi a pokolba üzzük őket a honnan jöttek [1]), vagy ők az égbe emelnek minket, hogy élvezzük a választottaknak igért örök boldogságot.

És csakugyan a pokol fiaiul tartattak a mongolok, különösen a tüzvillámok és füstgomolygás miatt, mellyet táborukban láttak, s miben némellyek a tüzérséget akarják látni, mellyel már a chinaiaknál is találkoztunk. Forró könyörgések rendeltettek az egész kereszténység között, melly egyetemesen a kereszt zászlaja alá szólíttatott. Egy angol, ki a mongolokhoz szökve, ott tolmácsi minőségben szolgált, ismételve IV. Béla magyar királyhoz küldetett azon üzenettel, hogy hódoljon meg. De a nagylelkü magyar inkább akart előfala lenni Európának és a müveltségnek, azért a tatárok megtámadták s rettentő túlerővel elvették országát; Béla nagynehezen tudott Dalmatiába, aztán egy ádriai szigetre menekülni.

A mongolok tehát már Olaszország szomszédságában táboroztak; s nem volt igéret, bucsú, fenyegetés s feloldás, mit IX. Gergely föl nem használt volna a kereszténység egyesitésére és hogy II. Fridriket a keresztes háborura birja. Ez azonban megelégedett dagályos szép szók irogatásával [2]), fegyverre szólitva a harczias Németországot, és Francziahont, a vitéz katonaság anyját, a harczias és bátor Spanyolországot, az erős férfiakban s hajóhadban gazdag Angolhont, a törhetlen Olaszországot, a békét nem türő Burgundiát, a nyugodni nem tudó Apuliát, a görög, adriai s tyrrhéni tengerek kalózszigeteit, a győzhetlen Cretát, Cyprust és Siciliát, az Oczeán szigeteit és partjait, a vérengző Hiberniát, a tavas Skóthont s a jeges Norvegiát [3]). De mindezeket saját veszélyök otthon tartá; a németeket jobbjaiknak lándzsára szúrt feje elrettenté; III. Venceslaw nem akarta védni Morvaországot, nehogy saját államait őrség nélkül hagyja; Fridrik olly hanyagul viselte magát, hogy gyanúba vétetett, miszerint ő maga hivta be a tatárokat. Ezek hozzá is szokott felszólitást intéztek, hogy hódoljon meg, aztán válaszszon a nagy kán udvarában tetszése szerinti méltóságot. Ez a chinai eszmék szerint, mely-

---

[1]) Tartari *(tatárok)* és tartarus *(pokol)* szók ama kor irataiban gyakori szójátékot képeznek.

[2]) *Jactatis inanibus verborum lenociniis, oratorem, quam rapto contra Tartaros exercitu christianum imperatorem agere malebat.* Greg. IX. ap. **M. Paris.**

[3]) **M. Paris.**

lyek akkor a tatárok közt uralkodtak, megtisztelő ajánlat vala, mellyre azonban Fridrik tréfásan azt felelte, hogy „igen jól érti magát az orvmadarakkali bánásmódban, azért a sólymász állomását legjobban foglalhatná el.“

Elpusztitván Magyarországot, a mongolok éhség miatt visszavonulni kényszerültek. A Kelet készséges meghódolás által mentette meg magát dühük elől; de miután Sharmagan, a nagyvezér meghalt, felbomlott a seregben minden rend, miután minden egyes vezér, saját kénye kedve szerint müködött. Egy Siodsbuga nevü alárendelt tiszt, látogatni ment Avag fejedelmet, kit, midőn nem eléggé előzékenynek talált, sarkantyújával megrúgott; a fejedelemnek megütődött szolgái bántalmakkal illették a tisztet, bármennyire mentette is őt Avag. A tiszt nem sokára egész csapattal tért vissza, hogy boszút álljon. Avag, kinek ereje csekély volt, Russudanához menekült, s bár a mongol fejedelmek megbüntették Siodsbugát s a georgiai fejedelmet visszatérésre sürgeték, ez még sem bizott addig, mig tudósító követet nem küldött a nagy kánhoz, ki is egy yarlikot, vagyis legfelsőbb parancsot küldött a mongol vezérekhez, rendelvén, hogy Avaggal s a többi örmény és georgiai fejedelmekkel jól bánjanak, semmit se vegyenek el erőszakkal csak a kivetett adókat szedjék be.

Avag közbenjárására Russudána is békét kötött a tatárokkal (1244), de biztos várát azért oda nem hagyta, Bashu minden biztositása s ajándékainak daczára. Midőn azonban Batu igen kedvező föltételeket terjesztett eléje, a királynő hozzá küldte saját fiát, Dávidot, kezesül. Megboszankodván ezen Bashu, mást akart a királynő trónjára emelni. Erre pedig a másik Dávidot, Russudana unokáját, Laska György természetes fiát, a korona igazi örökösét, választotta, kit addig az iconiumi sultán fogságban tartott Caesareában. Átvevén ezt a sultántól Bashu a nagy kánhoz küldte, támogatván annak jogait; de Batu, alighogy ezekről értesült, a másik Dávidot küldte oda még nagyobb ajánlással. Kajuk az elsőnek vagyis Laska Dávidnak adott előnyt (1248), de kihallgatván aztán a másodikat is, ezt szintén Georgia királyának czimével ruházta föl, és pedig úgy, hogy az elsőtől független legyen. Russudana folyvást üldöztetve a tatárok által, mérget vett, s Georgia félszázadon át két király uralma alatt maradt, kik vetélykedve fosztották a népet.

A musulman perzsák a tatárokat folyvást a keresztények ellen ingerelték, minek folytán a syrok, örmények s albánok vallásgya. korlata igen megszorittatott. A nagy kán udvarában élt ekkor a

syriai Simon, az épen olly vallásos mint tudományos férfiu, ki Ázsia legszélsőbb részeire az evangeliumot hirdetni ment el s kit Oktai Atá-nak azaz atyának, mások pedig rabbumnak azaz mesternek neveztek. Ez eléadta a nagy kánnak, mint üldöztetnek az ő keresztény alattvalói; mire a fejedelem őt a keresztény ügyek rendezése végett Arméniába küldte (1241), hol is a keresztény vallás ismét szabadon gyakoroltatott. A nép, melly mindenben csodát lát, mondogatni kezdte ekkor, hogy a tatárok keresztényekké lettek.

Sharmagan helyébe a vezérek Bashu-nuyant választották, ki roppant sereggel indult el az iconiumi sultán ellen; kit is megvervén, elfoglalta Erzerumot, Sebastét, Caesareát s más városokat. A sultán anyja, neje s leánya Aytuhoz, Kis-Örményország királyához futottak; de az elrémült Aytu meghódolt Bashunak, elfogadva először is ama gyalázatos föltételt, hogy a hozzámenekülteket kiszolgáltassa. Elérkezettnek látta ekkor Bashu az időt, hogy meghallgassa a syriai kereszténeket, kik kérték őt, szabaditná meg őket a musulmanoktól. Felszólitotta először is Antiochia fejedelmét, rontaná le városait és várait, engedje át a fejedelemség összes jövedelmeit aranyban s ezüstben, végre, hogy a mongol táborba háromezer szüzleányt küldjön. V. Bohemund eleinte felkiáltott: Él az Isten és az ő szentei! én e parancsok egyikét sem teljesitem. Határozzon a kard, és az Ur maga nyilvánitsa e tárgyban itéletét; midőn azonban hallá a mongolok diadalmas előnyomulását Mesopotamiában (1245), és azon nagy rémülést, melly szerint a nők az ellenség nevének hallatára idétlenül szültek [1]), több más keresztény s musulman fejedelemmel megajánlotta az adófizetést [2]). Kelat, Amida, Nisibis, Edessa s Mesopotámiának igen sok városa elfoglaltatott a mongolok által; a nagy hőség azonban ezek közt olly nagy halandóságot okozott, hogy visszavonultak, rémítve s öldökölve.

Hadat viselvén a mongolok az iconiumi Szeldsukfiak s más musulmanok ellen, kik a kereszténekkel is harczban álltak, ezek ugy látták, hogy ügyök a mongolokéval közös, s nem is mulasztották el a váratlan szövetséget. IV. Incze pápa saját embereiül tekintvén azokat, kik vele egy ellenség ellen harczoltak, azon gondolatra jött, hogy megtéritse a mongolokat: nagyszerü eszme, s nem épen olly képtelenség, minőnek elsö tekintetre látszik. Hire járt, hogy a mon-

---

[1]) **L. Bieult** szerzetes utazását, a párisi könyvtár kéziratai között.

[2]) **M. Paris** 875. s 937. l.

golok nem ismerik el Mahomedet, hogy üldözik a musulmanokat s pártolják néha a kereszténveket, kiknek mindenütt szabad vallásgyakorlatot engednek; az is tudva volt, hogy egy Istent imádnak (Tagri, ég) s hogy köztük kevés a babona [1]). Ehhez járult állitólagos fejedelmöknek, a kereszténységre tért János papnak [2]) mesés története, és hogy a tatár nemzetből igen sokan meg vannak keresztelve. Aztán a mongolok a hová jöttek, a legyőzöttek vallását karolták fel, s buddisták lettek Chinában, musulmanok pedig Perzsiában. Talán Olaszországban kereszténvekké lettek volna s a keletiekkel ugyanazon csoda történendett, melly az északiak megtérítésében adta magát elő.

És igy, mig az egész világ a mongolokban csak irtó vagy kiirtani való népet látott, a pápa azzal hizelgett magának, hogy ama vadakat meg fogja nyerni a müveltségnek, s IV. Incze a lyoni zsinaton (1245) határozta, hogy a tatárokhoz téritők küldessenek, s irt e tárgyban a domonkosiak párizsi elüljárójához. Midőn a levél a káptalanban felolvastatott, a szerzetestársak vetélykedve ajánlották föl magukat és irigyelve néztek a megválasztottakra [3]). Azalatt a Volga partján táborozó Batuhoz elküldettek Portugali Lőrincz, carpii Piano János és a lengyel Benedek, ferenczszerzetesek olly utasitással, hogy a tatárok szokásai- s életmódjához alkalmazzák magukat. Bashunuyanhoz is Perzsiába s Armeniába három domonkosrendi indult el, u. m. Saint-Quintin Simon franczia, s Ascellino Sándor és Albert olaszok, kikhez utközben cremonai Guiscard és Longjumeaui András

---

[1]) *Tartari unum Deum colunt, factorem omnium bonorum, et poenarum in hoc mundo datorem.* **Marin Sanuto**, III. part. 13. c. 9. Ugyanezt bizonyitja M. Paris, Rubruquis, Carpin János, Marco Polo sat.

[2]) A nestoriánusok, kik a kereszténységet keleti Ázsiában terjesztették, sok csodás dolgot beszéltek egy keresztény papfejedelemről, kit János papnak neveztek. Azon remény, hogy ebben szövetségesre találnának, a kereszteseket János pap keresésére ösztönözte, kik azonban sehol nyomára nem jöhettek. Midőn a tatárokkal érintkeztek, nagy reményt tápláltak feltalálhatására, s Rubruquis irja: „Neki nagy hire járt mindenütt, de én midőn állitólagos országába jöttem, ott senkitől sem hallhattam róla semmit, kivéve néhány nestoriánt, kik sok *csodákat* beszélnek róla, szokásuk szerint.“ (cap. XIX.). A keraiták csakugyan ismerték a kereszténységet s királyuknak *Ong-kan* nevét a keresztények *Johannak* mayyarázták. —

Nyugaton mindig két Jánospapról beszéltek, egy abyssiniairól s egy tatárországiról.

[3]) L. **Odor. Rayn.** *Ann. Eccl.* — **L. Wading**, *Ann. Minorum.* — **Fontana**, *Monum. dominicana.* — **Vinc. Bellovac**, *Speculum hist*

csatlakoztak. Pápai levelet vittek magukkal, melly a tatárokat a kereszténység fölvételére szólitotta fel, aztán a hitnek főbb ágazatait s a pápának a földöni elsőségét fejtegette s közbeszőve imát, szemrehányást és fenyegetést, kérdé tőlük, mi inditotta őket a többi összes nemzetek pusztitására?

Midőn a domonkosiak mondhatlan veszélyek között Bashu táborába értek (1246. aug.), képzelhetni, mennyire elcsodálkoztak a tatárok annak hallatára, hogy e szerzetesek az emberek legnagyobbjától követségbe jöttek. Nem tudjátok — kérdék a tatárok — hogy a nagy kán az égnek fia? s kétszerte olly nagy lett csodálkozásuk, midőn hallák, hogy a pápa a nagy kán létezéséről semmit sem tudott; s még inkább midőn látták, hogy a szerzetesek semmi ajándékot sem hoztak [1]) és hogy nem akarnak leborulni Bashu előtt, mig bele nem egyezik, hogy kereszténynyé lesz. Dühbe jövén a tatárok, egy rész a követeket megnyiratni s bőreiket kitömve a pápának visszaküldetni kivánta, a másik rész a keresztények visszatorlásától, a nagy kán roszalásától s a Keleten igen elhiresült, mert minden hadjáratban résztvevő frankok vitézségétől féltek. Visszaküldték tehát a követeket a pápához egy teljes megvetéssel irt levéllel, mellyben a nagy kán az ég fiának, mindenki pedig, ki tőle független kivánna maradni, lázadónak nyilvánittatott [2]). Jött

---

[1]) „Ung Ferencz a tatárok nagy kánjához jött, ki is kérdé tőle, hogy mit hozott neki. Ferencz felelte s mondá: *Uram, én semmit sem hoztam, mivel nem ismertem felséged nagy hatalmát. — Hogyan?* mondá az uralkodó — *a röpkedő madarak, midőn országomba léptél, semmit sem mondtak neked az én hatalmamról?* Ferencz felelé: *Uram, meglehet hogy mondtak, de én beszédökből semmit sem értettem.* A nagy kán ekkép engesztelve volt. L. az idézett párizsi kéziratot.

[2]) *Papa, ita scias: tui nuncii venerunt, et tuas litteras ad nos detulerunt. Tui nuncii magna verba dixerunt: nescimus utrum injunxeris eis ita loqui, aut a semetipsis ita dixerunt; et in literis taliter scripseras:* Homines multos occidistis, interimitis et perditis. *Praeceptum Dei stabile, et statutum ejus qui totius faciem orbis continet, ad nos sic est: Quicumque statutum audierint, super propriam terram, aquam et patrimonium sedeant, et ei, qui faciem totius orbis continet, virtutem* (**servitutem**) *tradant. Quicumque praeceptum aut statutum non audierint, sed aliter fecerint, illi deleantur et perdantur. Nunc superbum istud statutum et praeceptum ad vos transmittimus. Si vultis super terram vestram, aquam et patrimonium sedere, oportet ut tu, papa, in propria persona ad nos venias, et ad eum, qui faciem totius orbis terrae continet, accedas. Et si tu praeceptum Dei stabile, et illius qui faciem totius terrae continet, non audieris, illud nos nescimus, Deus scit. Oportet, ut antequam venias, nuncios praemittas, et nobis significes, si venis, aut non; si venis nobiscum componere, aut inimicus esse; et responsionem praecepti cito ad nos transmittas.*

azonban velök Bashunak két követe is a pápához, kiket ez tisztelettel fogadott s gazdagon megajándékozott, de ezek valódi küldetésének czélja mind mai napig sem tudatik.

A Batuhoz küldött ferenczesek fölkeresték ezt Volga partjain (nov.) s átadták neki a levelet, melly tatár, arab és szláv nyelvre fordittatva a mongol császárhoz küldetett. Ez udvarába hivta a szerzetes követeket, kik is négy hónap mulva elérkeztek a sárga sátorhoz, és jelen voltak Kajuk beiktatásakor, melly ünnepen részt vett négyezer követ, Georgia királya, Jaroslaw Susdal herczege, s számtalan emir Perzsia-, Irak- és a Transoxianából. Az összegyült főurak egy arany széket vettek elő, ráültették Kajukot s mondák: Akarjuk, kérjük és parancsoljuk, gyakoroljon hatalmat s uralmat valamennyink fölött; a császár pedig felelé: Miután császárotoknak kivántok, készen s elhatározva van-e mindegyitek, ugy tenni, amint parancsolni fogom, eljöni a hova hivom, elmenni a hova küldöm, s megölni, a kit mondani fogok? igennel felelvén mindnyájan, az uralkodó hozzátette: E percztől kezdve tehát puszta szavam annyit fog tenni mint a kard? és erre is mindnyájan igennel feleltek. Ekkor nemezt teritettek a földre s ráültetvén öt, mondák neki: „Nézz fel s ismerd meg Istent, aztán le, hogy lásd, hol ülsz. Ha jól fogsz kormányozni, ha adakozó és jótevő leszesz, ha kormányod igazságos lesz, ha megtiszteled főembereid mindegyikét annak rangja és méltósága szerint, teljes nagyszerüségben és fényesen fogsz uralkodni; a föld hatalmadnak lesz alávetve, s Isten megadja mindazt, a mit szived ohajtani fog, de ha ellenkezőleg cselekszel, megvetett, alávaló s annyira szegény leszesz, hogy nem marad egyebed, mint a nemez, mellyen megnyugodjál.“ Ezután melléje ültették feleségét, s fölemelvén mindakettőt a nemezen, fennszóval kiáltották ki őket császárnak és császárnőnek, nagy bőségben hoztak nekik aranyat, ezüstöt s drága köveket, a Sharmagantól maradt többi kincsekkel együtt, miket Kajuk legott a körülálló fejedelmek s főurak között osztott ki. Ekkor szekereken nagymennyiségü főtt de sótlan hus hozatott, mellyből mindenki egy-egy darabot kapott; a császári sátor alatt pedig sózott és leveses hus adatott fel, s igy tartott ez az ünnepély végeig.

Istud praeceptum per manus Aybeg et Sergis misimus mense julii, vigesimo die lunationis, in territorio Sitiensi castris scripsimus. **Vinc. Bellovac.**, l. 31. c. 51. — Viaggio d' Ascelino, pag. 80.

A beiktatás után a szerzetesek kihallgatásra bocsáttatván a nagy mongolhoz, kérdék tőle, miért pusztitja a világot? mire ő felelé: Isten megparancsolta nekem és őseimnek, hogy megfenyítsük a bűnös nemzeteket. Mondván ezután a szerzetesek, hogy a pápa tudni kivánná, keresztény-e a nagy kán; ő viszonzá: Az Isten tudja azt, a pápa, ha tudni kivánja, jöjön és lássa. Ezzel elküldettek minden további eredmény nélkül [1]), csak leveleket hozva, mellyek csak olly hangon voltak irva, mint a mellyeket Bashu küldött. A kereszténységnek Kajuk általi fogadtatása egyébiránt nem különbözött attól, mellyben a musulmanok vagy lámaistak részesültek. Még ma is a Mandzsú császárok Chinában szertartásokkal tisztelik az eget, a földet, Kon-fu-csét, mint a tudós osztály patriárcháját; könyörögnek a Tao-ssé-k által imádott szellemeknek és tisztelik a láma személyében megtestesült Buddát, a nélkül, hogy háboritná őket ennyi vallás ellentessége.

Bár sikertelenek maradtak a pápa törekvései, a musulmanokat

---

[1]) Carpii Piano János szent Ferencz tanitványa vala; s miután Szászországban guardián, Németországban pedig provincialis volt, elterjesztette rendjét Magyar-, Cseh-, Norvégországban, Daciában és Lotharingiában; 1225-ben pedig, mint térítő, Spanyolhonba ment. Midőn utóbb Tatárországból visszatért, IV. Incze pápa őt Antivári püspökévé nevezte.

Ő az első, ki a mongolokról és szokásaikról Europába tudósitást hozott. Beszéli, hogy Mihály orosz herczeg, midőn Batúhoz jött hódolatát bemutatni, parancsoltaték neki, borulna le Dsengiszkán képe előtt, mit Mihály vonakodott megtenni, mondván, hogy neki vallása ellen van egy elhúnytnak képe előtt leborulni. Midőn e vonakodásban ismételt fenyegetés után is állhatatos maradt, Batú annyi rugást adatott neki hasára s gyomrára, hogy Mihály nem sokára meghalt.

„Azalatt, hogy mi Batú földein voltunk, történt, hogy egy András nevü orosz herczeg, ki vádoltatott, hogy tatár lovakat máshova vitt eladni, bár e vád nem bizonyittathatott be, halálra vitetett. Hallván ezt a megöltnek fivére s özvegye, Batúhoz mentek s kérték őt, ne fosztaná meg őket herczegségüktől. Batú kivánta, hogy a herczeg tatár szokások szerint vegye nőül testvére özvegyét, mire a herczeg kijelenté, hogy készebb meghalni, mint illyes bünt követni el saját vallása ellen. Batú mégis átadatja a nőt az ifjunak, s midőn látná, hogy a nő szinte vonakodik, összefektette őket egy ágyba, bármennyire sírt és remegett a nő.“ És másutt: „A tatárok a világ legdölyfösebb emberei, kik nem tisztelik más népek fejedelmeit. Láttuk a nagy kán udvarában az orosz nagyherczeget, a georgiai király fiát, sok sultánt és más fejedelmet, kik majdnem semmi tiszteletben sem részesültek.“ Érdekes hallani, mint panaszkodik János szerzetes, hogy keveset evett: „Könyes szemekkel mentünk el, meggyőződve, hogy halálra megyünk; mert olly erőtlenek voltunk, hogy csak alig tartottuk magunkat lovainkon. Egész nagyböjtön át nem ettünk egyebet egy kis vízben főtt kásánál, s nem ittunk egyebet olvasztott hónál.“

mégis azon gyanú és aggály fogta el, nehogy a kelet és nyugat az ő végromlásukra összeszövetkezzenek. Különösen 1249-től mint végzetteljes évtől féltek, és csakugyan, midőn Damiettát a francziák elfoglalták, Perzsiát a Dsengiszkánfiak szállották meg, jaj lett volna a musulmanságnak, ha a két oldalróli ellenség egyesülni talál! Az is előnyül szolgált a francziáknak, hogy az iconiumi sultánok elleni makacs harcz a tatárokat ugy kimeritette, hogy nem állhattak volna ellen, ha IX. Lajos Egyiptom helyett Iconium tájára viszi fegyvereit. Hanem ez esetben a mongolok és frankok között általános és igen kétes kimenetelü háboru ütött volna ki.

Midőn szent Lajos a nagyokat gyülésre hivta össze, hogy az egyiptomi hadjárat iránt tanácskozzék, a tatárok kánjának egy rendelete hozatott meg neki (1247), hogy nyilvánitná magát a nagy kán alattvalójának, miután a tatárok azok, kikről irva volt, hogy az Isten a földet az emberek fiainak adta [1]). Lajos ezt figyelembe sem vette. Midőn pedig utóbb Cyprusban a mongol Ilchikatainak, Perzsia és Armenia parancsnokának követei jöttek eléje, a szent király tisztelettel fogadta őket, s egy András nevü szerzetest többed magával viszont követségbe menesztvén, egy föveget s az istentisztelethez megkivántató összes ruhadarabokat, s egy szálkát a szent kereszt fájából küldött a nagy kánnak ajándékba, egy levéllel együtt, mellyben felszólitja őt, hogy térjen az igaz hitre, mellyet — mondá ő — ősei is vallottak. A pápai követ is leveleket küldött a kánhoz, anyósához s az ország püspökeihez, szerencsét kivánva ezeknek, hogy keresztényekké lettek, s ajánlva nekik, hogy állhatatosak maradjanak a hitben. Ezen, csalók által elterjesztett hirek hitelre találtak, mivel ohajtattak; de mindez a mongol udvarnál minő hatást gyakorolhatott!

Rubruquis útja.

A követség Perzsián által megérkezett a mongol udvarhoz (1248), hol minthogy Kajuk meghalt volt, Ogulgaimiszk kormányzó özvegy fogadta azt el s viszont-ajándékokat adott, a többi közt chinai módra selyem szövetet; a követség nem járt el sikerrel s hódolathozónak tekintetett. Szent Lajos tehát egy másikat küldött el Rubruquis (Ruysbroeck) Vilmos és Cremonai Bertalan szerzetesek vezetése alatt (1253), uj ajándékokkal a tatár fejedelmek számára, de elhallgatva azt, hogy az ajándékok királytól vannak. Ezen Rubruquis leirta küldetését tisztán, szabatosan, a mi a régiekben olly ritka tulajdon; lefest mindent, ruházatot, élelmet, szertartásokat, ugy a mint

[1]) Matthias Paris.

maga látta vagy hiteles személyektől hallotta, hitelt adva mégis a boszorkány- és ördöngös dolgoknak [1]). Tengerre szállván Konstantinápolyban, Krimben Soldayeban találták az első tatár szállásokat és „midőn láttam őket — irja az utazó — azt hittem, uj világba lépek.“ Áthaladtak a sivatag pusztákon, mellyek a Dniepertől a Donig terjednek „két hónapon át nem aluva fedél vagy sátor alatt, hanem a szabad ég vagy szekereink alatt, és nem találva sem falut sem épületet, csupán a kún sirhalmokat.“

Volga partjain megtalálták Batú seregét, melly nagy volt mint egy város, s tiz tizenkét mérföldnyi (miglia) kerületet néppel boritva tartott. Középen állott a vezér sátra kelet felé forditva, s e fősátor után mind a jobb, mind a bal oldalon keletről nyugatra a többi sátrak sora állott, és pedig balról a vezér tizenhat hölgyeé, egy ködobásnyira egyik a másiktól, körülvéve a szolganép kunyhóival, mellyek megkent bőrökkel voltak beteritve és szánkán ökrökkel vagy tevékkel huzattak odább a kietlen pusztaságon. „Mindig intettek, — mondja a szerzetes, — hogy ne érintsük meg a sátor kötelét, mellyet ugy tiszteltek, mint Romában az apostolok küszöbét.“

Gazdag templomi ruhákban jelent meg Rubruquis Batú előtt, kezében a királytól kapott szép bibliával és egy zsoltár-könyvvel, mellyet a királynő küldött ajándékba; társa misekönyvet s keresztet, egy clericus pedig füstölőt tartott kezében. „Midőn bevezetteténk, nem kivántatott tőlünk az a tisztelgés meg térdhajtások, mellyek a többi követektől. Ott álltunk egy miserere idejeig, anélkül, hogy valaki csak mozdult volna is. Batú ágymagasságu trónon ült, mellyre három lépcső vezetett; mellette nejeinek egyike, azután jobb és baloldalon férfiak, miután a fővezér hölgyei be nem töltötték a sátor egyik oldalát. Az ajtónál egy asztalka s ezen kumiz és drágakövekkel kirakott arany s ezüst csészék álltak. Batú ránk meresztette szemeit, mi pedig reá. Arcza vereses volt. Végre jelt adott, hogy szóljak, s a vezető tolmács megintett, hogy térdeljek le és úgy beszéljek. Meghajtám egyik térdemet, mint ember előtt illik, de a tolmács intett, hogy hajtanám meg mind a kettőt, s én nem mertem engedetlenkedni s elmémben Istent imádva, beszédemet igyen kezdém: — Uram! mi kérjük az Urat, ki minden jónak kútfeje s ki téged annyi földi jóval

---

[1]) *Relations des voyages de Guillaume de Rubruk, Bernard le Sage et Saevulf, publiées par* **Fr. Michel** et **Th. Wright**. Párizs 1839. Bernárd X. századbeli szerzetes volt, ki beutazta Egyiptomot és a Szentföldet, Saevulf pedig angol szerzetes volt, ki Bariból 1102-ik táján Palaestinába utazott.

áldott meg, hogy adja meg neked a mennyei jókat is, mellyek nélkül a földiek haszontalanok és hiuk. Tudnod kell pedig, uram, hogy azokat el nem éred, hacsak kereszténynyé nem leszesz, miután Isten maga mondá: A ki hiszen és megkereszteltetik, üdvezül, a ki pedig nem hiszen, elkárhozik. — E szókra Batu szerényen mosolygott, a mongolok pedig tapsolni kezdtek s gúnyt üztek belőlünk. A csend helyreálltával... tudakolta felséged nevét (szent Lajosét, kihez Rubruquis ezen elbeszélést intézte), aztán az enyémet és társaimét, mit is a tolmács irásban adott által neki.... Ezután leültetett s tejet öntetett nekünk, a mi náluk nagy megtisztelés; s minthogy én szemeimet lesütém, Batu rendelé, hogy fölemeljem azokat. Ezután kimentünk."

Batu nem tartá magát felhatalmazottnak megengedni a keresztény hitnek Tatárországban hirdetését; miért is Rubruquis folytatva utját, Karakorumba ment. Hihetlen veszélyekkel volt összekötve az út, mellyben szekérrel és lovakkal a lakosoktól láttatott el, kik kötelezve voltak erre császári herczegek által küldött személyek irányában. Mangú felettébb büszkén fogadta őket. „Elemeltetvén a palota ajtaja előtti függöny, bemenénk, s minthogy épen karácson ünnepe volt, rákezdtük az A solis ortus cardine hymnust; mit miután elvégeztünk, kikutattak bennünket szorgalmasan, nem rejtettünk-e el kést, s tolmácsunk által letétették az övet és kardot. Az ajtó mellett egy asztal állott kumizzal, e mellett hagytuk hátra a dragománt, nekünk pedig a nők átellenében mutattak helyet. Az egész terem aranyos szőnyeggel volt bevonva, s a középen tüzzel telt serpenyö állott, mellyben ürömgyökér, tövis és ganaj égett. Mangú kán kereveten ült, gazdagon ékes gereznában, melly fénylett, mint a tengeri borju bőre. Negyvenöt éves lehetett, közép termettel, terjedelmes horgas orral. Fiatal és kellemes neje, oldalánál állott Cirina nevü, már férjhez adott s iszonyù rút leányával együtt, körülöttük egy derekaljon sok gyermek aludt. A nagy kán kérdett bennünket, mit szeretnénk inni, bort-e, terasinát-e, melly rizsből készül, kara-kumizt, melly tehéntejből van, avagy ballt, melly mézből készült, melly italok ott télen át használtatnak. Felelém, hogy mi nem gyönyörködünk az ivásban; de mégis elfogadjuk azt, a mit nekünk ő felsége adni fog. Töltetett tehát nekünk terasinát, tisztát s izletest, minö a fehér bor, mit is engedelmességből megizleltem; tolmácsunk azonban annyit ivott, hogy azt sem tudta mit cselekszik vagy mit beszél. A nagy kán nagyszámu orvmadarakat hozatott be, s tenyerén tartogatva, sokáig nézdelte őket, mig végre parancsolá, hogy beszéljünk. Az ő tolmácsa

egy nestorianus volt, a miénk félrészeg vala. Én letérdelvén ekképp szóltam: Hálát adunk az Istennek, hogy minket félvilágnyi messzeségről ide vezetett, hogy üdvözölhessük azon nagy Mangút, kinek ő a földön olly roppant hatalmat adott. Mi esedezünk jóságáért a mi Urunk Jézus Krisztusnak, ki által mindnyájan élünk és vagyunk, hogy adjon felségednek boldog és hosszú életet (ez legfőbb ohajuk, mellynek eléréséért imádkoznak). Midőn otthon értésünkre esett, hogy Sartak fejedelem keresztény, ezen felette örvendett az egész kereszténység, leginkább pedig a franczia király, ki is minket a béke és barátság leveleivel küldött ide, hogy tanuságot tegyen, minő emberek vagyunk mi, avégre, hogy megengedje felséged itt maradhatásunkat, miután mi hivatásunknál fogva kötelesek vagyunk tanitani az embereket, mikép kelljen Isten törvénye szerint élniek. Miután Sartak, atyjához Batuhoz, ez pedig császári felségedhez küldött, esedezünk a birodalombani maradhatás megengedéséért, hogy hirdethessük itt Isten parancsait és imádkozzunk felségedért s a hozzátartozókért. Mi nem ajánlunk sem aranyat sem drága köveket, hanem csak szolgálatunkat s imáinkat, mellyekkel Istenhez szüntelen járulandunk; ha azonban nem tovább, legalább addig engedjen itt maradnunk, mig a tél elmúlik, annyival is inkább, minthogy társam erejéből egészen ki van meritve. Ezekre a kán azt felelte, hogy mikép a nap, sugárait minden részre kiterjeszti, ugy az ő hatalma és a Batué mindenhová kiterjed; a mi pedig aranyunkat s ezüstünket illeti, azzal nem tudja, mit csinálhatna .... Eddig értettem némileg tolmácsunkat, többi beszédéből csak azt értettem, hogy részeg, és hogy Mangú sem ivott vizet."

Az eredmény csak az volt, hogy a kán két hónapi maradhatási időt engedett nekik kipihenésre. Ezen idő alatt azt vette észre Rubruquis, hogy Mangú és háza közönyös egyformán volt jelen a keresztények, musulmanok és buddisták vallási szertartásain és mindezen vallások számára papokat tartott udvarában, kik mindnyájan megáldották a császári serleget a lakomákon, és mindnyájan hivőket szerezni s leginkább a császárt megtéritni törekedtek; ki azonban hű maradván Dsengiszkán rendszeréhez, minden vallást egyenlő kegyben részesitett. Öt hónap mulva bucsút vettek a szerzetesek, melly alkalomra Rubruquis illy őszinte vallomást tesz: „Azt hittem, mikép, ha Isten nekem csodák müvelésére adott volna kegyelmet, mint egykor Mózesnek, talán megtéritettem volna a kánt." Hetvennapi ut közben, nem találtak csak egy falut, és itt is még csak kenyeret sem kaptak. Egy ideig Batu udvarát kisérve, Kaukazuson,

Armenián és Syrián át, visszaérkezett Rubruquis saint-jean-d'acrei zárdájába és elbeszélte a félelmetes és bámulatos dolgokat, mellyeket látott, és hogy mikép kérdezték őt a mongol fejedelmek minden lépten, hogy van-e az ő hazájában sok ökör, kos és ló, mintha szándékoztak volna oda berándulni s elvinni a javát és szépét.

Midőn Rubruquis elhagyta a mongol udvart, ugyanakkor jelentetett Ajtúnak, Arménia királyának odajövetele, ki csakugyan Karakorumba ment, hogy némi könnyitésekért esedezzék tartományai számára. Mangú fejedelmi czimmel ruházván őt fel, vallásszabadsági s adóenyhitési nyilt rendeletekkel bocsátotta el. Az időtől kezdve az örmények félszázadon át a mongoloknak hiveik, a francziák buzgó szövetségesei s a musulmanok engesztelhetlen ellenei maradtak s a nyugatiakat szüntelen a tatárokkali szövetkezésre s az általuk is támogatandott keresztes háborúra buzditották.

Európa azonban folyvást rettegett a tatároktól s azoktól, kiket ők északon meghóditottak és magukkal együtt kényszeritettek harczolni, nem a törökök ellen, mint az örményeket, hanem a keresztények ellen: a pápa valóban semmit sem mulasztott el, hogy Esthlandot, Lievlandot és Poroszhont az oroszokkal egyesült tatárok ellen védelmezze. IV. Béla magyar királyhoz (1254) követeket küldött Berek, Batu utódja, szövetséget s rokonságot ajánlva, vagy irtó háborut üzenve. Béla irt a pápának s tanácsot és segélyt kért tőle, emlékezetbe hozva egyszersmind, mikép tette őt ki a mongolok dühének kevéssel előbb IX. Gergely. IV. Sándor a Fridrikkeli háborúval mentegetve elődét, visszatartá Bélát a mongolokkali szövetkezéstől. Minő gyalázat volna — mondá a többi közt — elszakadni a hivők testületétől s a pogányokkal egyesülni! és ezt nem a megmentetésért, hanem csak a romlás késleltetéséért! Segélyt mindazáltal nem volt képes küldeni, s Béla a csehekkel kötött szövetséget; de megmentette őt leginkább az a körülmény, hogy Berek kénytelen volt visszavonulni Perzsiába, hogy ott a régi tatár valláshoz hü mongol fejedelmek ellen harczoljon.

Hulagu, midőn Mangú által Media- és Syriába küldetett (1255), felszólitotta a templomosokat és ispotályosokat, hogy hódoljanak meg, de ezek boszonkodva utasitották vissza. Már láttuk, mikép a hashishiek és a kalifa megsemmisitése után Mesopotamiába rontott s elfoglalta egyidőre a Szentföldet. Mangú kán halála Hulagút visszatérésre kényszerité, ki is Jerusalem bevételét Kui-bugá-ra bizta.

A keresztények azt állíták, hogy Hulagu tökélyes kegygyel van irántuk, miért is hizelegtek neki, s a keresztények és tatárok között már semmi korlátok sem emelkedtek. Miután azonban Kui-buga elfoglalta s lerontotta Sidont, látták, hogy nem lehet bennök bizni, s védelemre készültek. Elrémült e hirekre Európa; szent Lajos Párizsban a főpapokat zsinatra hivta össze (1260), hol határoztatott, hogy kettőztessenek meg a könyörgések, szent menetek tartassanak, a káromkodók megfenyittessenek, az étkezésben minden, a mi fölösleges, mellőztessék; két évre a játékok, a czéllövést kivéve, eltiltassanak; de sokkal erélyesebben gondoskodott a pápa, midőn a tatárok elleni harczra buzditotta a fejedelmeket, nem csak Perzsia- és Syriában, hanem azok ellen is, kik Magyarországot fenyegették.

Azalatt az egyiptomi sultán megverte Kui-bugát, s ennek Európába érkezett hire itt is visszaadta a bátorságot. S valóban a tatárok hatalma hanyatlásnak indult; annyi háború megritkitotta soraikat, birodalmuk több egyes államra volt osztva, mellyek a háboru s politika eshetőségeinek voltak kitéve. A Kapcsak kánjai, örökös ellenkezésben a perzsiaiakkal, egész Krimet is birták, és megizlelték a müvelődés édjeit; módot nyujtottak a genuaiaknak Kaffa épitésére, s Krimbe és Ukrajnába az araboktól tanult lepárolást hozták be. Nekik volt alávetve Oroszország, mellynek fejedelmei nyereségnek tarták, ha a tatárok kegyében állhattak. Uszbek, Nogáj unokája, utódjává lett a kapcsaki kánnak I. Iván moszkvai fejedelem segélyével (1329), kinek rokonságát is szivesen vette, ugy, hogy Moszkva, mellyet 1147-ben Susdali György épitett előnynyel birt a többiek fölött, s minthogy a mongolok azt féltékenység nélkül erősitve, központtá tették, maguk készíték elő a nemzeti függetlenséget, mellyet utóbb Iván ki is vivott.

A perzsiai mongolok is ollykor ollykor szövetségre szólitották a keresztényeket és Európát, melly szövetséget előbb büszkén visszautasitottak; a musulmanok ellen hivták ők fel a kereszténveket épen akkor, midőn a nyugatiaknak a keresztes hadakrai buzgalma csökkent már. Érezték tudnillik a mongolok, hogy annyi musulman fejedelem, nem meggyőződésből hanem csak félelemből hódol nekik s hogy első alkalommal, mindegyikben egy-egy félelmes ellenségre találhatnak; azonkivül, Damascus, Aleppo, Ama s Emesa Saladin utódjai alatt álla, Egyiptom pedig nyiltan meg mert mérkőzni. S igy csak a keresztények szövetsége biztosithatta volna a tatárok győzelmét.

Hallván Kui-bugának az egyiptomi sultán általi megveretését, Hulagu nagyobb hévvel sürgette a keresztények szövetségét; nagy

hadi készületeket tett, egybegyüjtötte hübéreseit s a keleti összes keresztény fejedelmeket a sultán ellen inditotta. Halála azonban (1265) meggátolta őt s kijózanitá a hivőket is, kik remélték, hogy a tatárok Palaestinát, mint nekik igen forró tartományt, a keresztényeknek hagyják, olly szabadalmakkal, minőkben az örményeket és georgiaiakat részesiték. Utódja Abaka, bár bálványozó volt, Hulagu példájára mégis egyességben maradt a keresztényekkel s nőül vette Máriát, Palaeolog Mihály törvénytelen leányát, ki elődjéhez vala férjhezmenendő. Az egyiptomi sultán megtámadta ekkor Örményországot, a keresztesek által alapitott államok legerősbjét s a mongolok hübérállamát, s miután a meghasonlás már bevette magát a tatárok közé, a sultán politikájának sikerült fellázitni nehány Dsengiszkánfi fejedelmet. Abaka levelet irt a pápának, mellyet, minthogy tatárul szólt, senki sem értett, a levél átadójától meglehetett tudni mégis annyit, hogy abban a módok adatnak elő, mikép lehetne a musulmanokat a mongolokkal egyetértésben megtámadni. IV. Kelemen hihetőleg tudósitotta e tervezetekről szent Lajost és Navarrai Tibaldot. Ugyancsak Abaka és Palaeolog, Jakabhoz, Aragonia királyához küldöttek követeket, s az csakugyan tengerre szállt, de egy zivatar Aigues-mortesba vetette s államaiba visszatérni kényszerité (1270). Mások a helyett, hogy felhasználták volna Abaka ajánlatait, Tunis ellen küldöttek csapatokat, hol pedig a mongoloktól semmi segélyt sem várhattak.

Mig Abaka Dsagataiban harczolt, Arménia királya hogy megmenthesse államait, egyezkedni kényszerült az egyiptomi sultánnal; de Abaka nem sokára, bevégezvén amott a háborút, a sultán ellen fordult, ki a lázadó musulmanok segélyével már Turcomaniába rontott. Ezt kivervén Abaka, a koronát Leónak, Armenia királyának ajánlta oda. Ez azonban elég ildomos volt el nem fogadni azt, tanácsolva mégis a kánnak, hogy a kormányba egy musulmant se vegyen be s hogy a Szentföldnek megszabaditását segitse elő.

A kán evégre tizenhat követet küldött a pápához (1274), kiket X. Gergely Lyonban, hol épen zsinatot tarta, kegyesen fogadott, s azt felelte, hogy mielőtt tengerre szállna a keresztény sereg, ő tudósitni fogja a kánt. De a keresztény fejedelmek viszályai meggátolták a szentföldi hadjáratot. Két évvel utóbb ismét segélyt ajánlott a tatár, Vassalli János és Jakab, georgiai kereszténeket használva követekül; de ezek is hiába járták meg az udvarokat, sőt itt ott csalóknak tartattak.

És csakugyan csalás volt ezeknek azon állitása, hogy Kublai

kereszténynyé lett, ki övéi által épen ellenkezőleg a láma vallást fogadtatta el; bár ő a chinai eszmékhez hajolva, épen olly könnyen vehette volna föl a keresztséget, mellyet a többivel egyforma szertartásnak tartott. Bármint állott a dolog, a pápa, hogy tisztába jöjön, a roppant távolba öt minorita szerzetest küldött el, u. m. Pratói Gerhárdot, Pármai Antalt, Sant'Agatai Jánost, Florenczi Andrást és Arezzói Mátét; azonban a mongolok barbársága, a chinaiak közönye, a bálványozók előitéletei s a nestoriánusok vetélye gátat gördítettek a térítők elé, ugy, hogy midőn tiz év mulva Montecorvino János odaérkezett, a térítésnek igen csekély eredményeit találta.

Abaka látván, hogy a nyugati segélycsapatokat hiába várja, elhatározta a hadat a musulmanok ellen, csupán az örmény király segélyével, de fivére, Mongú-Temur gondatlanság által sok győzelem gyümölcsét elvesztegette. A meghatalmasodott egyiptomi sultán feldulta Armeniát; Abaka pedig megmérgeztetett (1282) talán azok által, kik nem szerették a keresztényekkeli barátságos viszonyait, melly okból, mint mondják, több mongol fejedelem életett meg. Utódja Ahmed, buzgó musulman levén, üldözte a kereszténeket, lerontatta templomaikat s megszakasztott minden közlekedést az európaiakkal, mig az egyiptomi sultánnak barátságát kereste. Ez azonban gyanusnak tartá a vonzalmat, mig a keresztény alattvalók s a lamista mongolok gyülölni kezdték Ahmedet, ki végre is trónját vesztve megöletett.

A helyébe emelt Argun (1284), megerősittetvén Kublai által, megtámadta a musulmanokat, visszaállitá a lerombolt templomokat s hadat üzent az egyiptomi sultánnak, miért is a keleti keresztények visszatértek az udvarba s a Szentföld megszabaditását sürgették tőle. A kán tehát irt IV. Honoriusnak s 1286-ban is követeket küldött hozzá, kiket ez nagy tisztelettel fogadott, annál inkább, mivel biztositották öt, hogy a mongol fejedelmek kereszténekké akarnak lenni: hanem ez alkudozás, mint az előbbiek is, sikertelen maradt. IV. Miklós Tatárországba küldé Montecorvino Jánost (1289), hogy térítné meg ama fejedelmeket. János Perzsián és Indián át prédikálás közt a mongol birodalom fővárosába ért, hol két egyházat alapitott s nehány év alatt hatezer embert keresztelt meg. V. Kelemen pápa kambaliki érsekké s a Kelet primásává nevezte öt s kérelmére hét ferenczrendü térítőt küldött hozzá. Csak hárman érkeztek vissza, s ezek és más térítők is tulságosan adták elő a kereszténység haladását. Akadtak többször kalandorok, kik a pápához menvén a chinai

császár vagy Jánospap követeinek adták ki magukat, állitván, hogy amaz ország megtéritése iránt jöttek értekezni [1]).

Ugyanezen időben a genuai Gisulf Biscarel, kit Argun a Szentföld visszafoglalása tárgyában Rómába küldött, a pápától Angol- és Francziaország királyaihoz ment, s Argunnak ez utóbbihoz irt levele, melly fennmaradt, legrégibb emléke a mongol nyelvnek keleten és nyugaton, mikép a pecséteni chinai betük az elsők, mellyek Európában láttattak. Sikertelenek maradtak a buzditások, mint szintén Argunnak 1287-i követsége, minthogy a francziáknak nem állott többé érdekükben viszonyban állani a tatárokkal, a pápa buzditásai pedig nem tudták háttérbe szoritni a magán érdekeket. A római főpap tehát inkább a mongolok megtéritésén, mint Palaestina visszafoglalásán dolgozott, mi ha sikerül, lehetett volna-e fényesb következménye a kereszteshadaknak, mint gyors elterjesztése a müveltségnek keleten, a tatár szállásokban s a chinai térségeken? a mongol fejedelmek be is látták olly egyesülés előnyeit, de a nép vagy közönyös vagy ellenszegülő vala.

S e közönyösség volt oka a mongolok rögtöni hanyatlásának. Mig a törökök, kik keleten mint rabszolgák tüntek fel, a buzgalom által, mellyel az islamot felkarolták, az összes musulman trónokat hatalmukba nyerték, a mongolok, mivel sem Mahomed, sem Krisztus követőihez nem csatlakoztak, egyedül és erőtlenek maradtak. Perzsiában az Il-kánok csakhamar elvesztették a hatalmat, hetven év mulva pedig egy törzsük sem vala többé ott található.

Kandsatu és Baitu, Perzsia uj királyai (1287) közől amaz a musulmanokat, emez a keresztényeket pártolá, annyira, hogy letétetvén, Kasan (1292) emeltetett helyébe, ki üldözte a keresztényeket, mig nőül nem vette az örmény király lányát, kinek atyjával megtámadta Egyiptom sultánját, Nasser-Mohammedet, elfoglalta Damascust s feldulta Syriát. Nagy örömben voltak a keresztények, kik Cyprusból segélyére jöttek, s Kasan követeket is küldött nyugatra, egy keresztesháború sürgetése végett; azalatt azonban a musulmanoknak egy fényes győzelmök visszaverte a mongolokat az Euphratesen túl, s Kasan nem sokára meghalt.

Olgaitu, ki utána következett (1304) s előbb megkereszteltetve ugyan, utóbb musulmanná lőn, trónra jutva, a keresztényekkeli al-

---

[1]) Soká üzetett még az efféle csalás; mert midőn V. Károly Bolognában koronáztatott, egyszerre János papnak levele érkezett meg, melly benfoglaltatik Ruscelli Jeromos gyüjteményében.

kudozásokat folytatni határozta el. Kétszázezer lovast minden hadi szükséglettel együtt személyesen ajánlott vezényleni [1]); de V. Kelemen nem volt képes a keresztes hadakrai lelkesedést ujra föleleventni. Olgaitu mégis elkezdte a háborút a musulmanok ellen s egy levelet irt a franczia királyhoz (1307), melly a levéltárban őriztetik, s oldalt egykorú olasz fordítással van ellátva. Más háborúk azonban s a kán halála megszakiták a mongolok és európaiak közti szövetség további eszméjét. A különféle egyházi községek, mellyek a tatárok közt alakultak volt, ismét szétoszoltak; a francziák, kik Palaestina visszafoglalására egyedüli eszköznek a mongol szövetséget tekinték, most végkép l emondottak arról.

De nyereség volt mégis azon eredmény, hogy a keleti müveltség a nyugatival közlekedésbe jött. Utazások, hadjáratok, követségek és térítő missiók nem maradtak hatás nélkül. Sempad Orbelián, Ajtu örmény király, a két Dávid Georgia királyai, s mások, politikai ügyeikben Ázsia legszélsőbb részeibe utaztak; Jaroslaw, Susdal nagy herczege, Karakorumban halt meg. Sok franczia s olasz szerzetes politikai küldetéssel ment a nagy kánhoz, ki viszont Rómába, Londonba, Magyarországba, Barcellonába, Valenciába, Párizsba és Lyonba küldött követeket. Egy nápolyi szerzetes pekingi érsekké lett, hol őt a párizsi egyetem egyik hittanára váltotta fel. Sokan mint rabszolgák, mások nyervágyból, kiváncsiságból vagy téritési buzgalomból mentek oda. Egy számüzött angol mongol szolgálatba állott; egy ferenczrendi szerzetes Tatárország belsejében egy Pasquetta nevü metzi hölgyet talált, ki Magyarországból elraboltatott, továbbá egy párizsi aranymüvest, egy roueni ifjat, magyarokat, oroszokat és flamingokat. Robert, a dalnok, bejárta egész keleti Ázsiát s a chartresi egyházban halt meg; egy tatár Szép-Fülöp táborában sisakokat készitett. Carpii János Kajuk udvaránál egy orosz nemesembert látott tolmácsi hivatalban. Sok boroszlói, lengyel s austriai kereskedő követte őt utjában, visszafelé pedig Oroszországon át genuaiak, pisaiak s velenczések csatlakoztak hozzá. Marco Polo s rokonairól már fönebb beszéltünk.

A következett században tökélyesebben tették meg azon utazást Mandeville János angol orvos, Bouldesellei Pegolotti Vilmos és mások, kik közöl legkitünőbb Pordenonei szent Orderik. Hánynak emléke nem veszett el? Az utazók mind, messze országokba vitték

[1]) Látni, mennyire van igaza Voltairenek, midőn a szent Lajosnak, mongol fejedelem által tett ajánlatokat gúnytárgyává teszi.

hazájuk ismereteit s mesterségeit, s ujakat hoztak onnan haza, mi által gyarapodott az ipar és kereskedelmi tevékenység, és az idegen szokások ismerete szélesbitette a korlátolt európai szellem határait.

Maga a mongolok beütése sem volt jó következmények nélkül: a kalifaság eltöröltetett, a hashishiek kiirtattak; a chinai müveltséget egyrészt maguk a mongolok is elfogadták, más részt módot nyujtottak, hogy azt Európa is jobban megismerhesse s felhasználhassa. Nem szabad felednünk, hogy a középkor legfontosb találmányait az ázsiaiak már jóval előbb ismerték; jelesül az indusok és chinaiak a lőport, ez utóbbiak a könyvnyomtatást és papirpénzt, mellyet a mongolok is elfogadtak; a játékkártyát a chinaiak 1120-ban kezdték használni. A mongolok által megkönnyitett közlekedés terjesztette el Európában e találmányokat, melly véleményt megerősiti az is, hogy a tarokkártya, melly legrégibb, alak-, rajz- és számra nézve a chinaihoz hasonlit; a papirpénz fa-lemezek segélyével nyomatott legelőször Európában, a chinaiak modorában [1]). A suan-pan vagyis a számoló szer, kétségkivül Batú serege által hozatott Európába s igen elterjedt Lengyel- és Oroszországban, hol az irni nem tudó nép az apró számolást csak annak segélyével végzi. Nem feszegetjük itt a találmányok valódi eredetét, de annyi bizonyos, hogy Kelet-Ázsiában valamennyi ismertetett, mig nyugaton valamennyi ismeretlen vala; s százados közlekedés után tanultattak el Európában, nem gondolkodók lángelméje, hanem középszerü s névtelen emberek ipara által.

TIZENHÉTEDIK FEJEZET.

Hetedik s nyolczadik keresztesháború. 1248—70.

Palaestinán uj zivatarok vonultak által. Midőn a mongolok a karizmi birodalmat meghóditották, ennek vad lakói, kik a nyilzápor elől menekültek, Barba-kán vezérlete alatt Kis-Ázsiába és Syriába rontottak, ugyanazon kegyetlenséggel dulva itt, mellynek hazájokat látták áldozatul esni. A legsajátszerübb tarka ruházat- és fegyverzettel,

---

[1]) A velenczei Barbaro Jozafát egy tatártól, kivel 1450-ben Azofban találkozott, s ki Chinában követ volt, hallotta, hogy a chinai papirpénz minden évben *ujra nyomatott.*

mellyet történetesen utközben szedtek össze, ezernyi rabszolgát hajtottak maguk előtt, hátul pedig a zsákmányterhes szekerek egész sorát vonatták. Vezéreiknek egyetlen hadi jelszava „győzni vagy halni“ volt. Az ellenségnek tehát nem adtak szállást, keresztények vagy musulmanok voltak bár azok ; s ha megverettek, föl sem vették, nem is panaszkodtak.

A syr fejedelmek, egyesülvén ama csapás ellen, visszaverték őket az Euphraton túl ; de a kairói sultán, hogy boszút álljon a damascus-in, visszahivta őket ; odaigérvén nekik Palaestinát, ha segiteni fognák őt annak meghóditásában. És ime haladék nélkül huszezer lovas tör be az országba, s azok serege, kik feldult hazájokból nagy nehezen kimenekültek, megjelentette Jerusalemben a közelgő zivatart. A védelem, minthogy a várfalak le voltak rontva, lehetetlen vala, miért is elhatározták valamennyien futni a templomosok s ispotályosok fedezete alatt, csak a betegeket hagyva hátra. A karizmiek nem sokára bevonultak Jerusalembe s megölték, a kit ott találtak, s minthogy e mészárlást keveselték, feltüzték a kereszteket az egyházakra s meghuzatták a harangokat. A menekültek azt hivén, hogy a szent város valamely csoda által meg van mentve, csapatostul tértek vissza, és megölettek mesterkélt kegyetlenkedés közt, minőt a szent város még nem tapasztalt (1244. szept. 17.). Krisztus és a királyok sirjai szétrontattak. Egész Syriában fegyvert fogott a ki csak foghatott, keresztények s musulmanok egyaránt, midőn a veszély közös volt, s Gáza mellett rábukkanván a karizmiekre, a püspökök, lovagok, grófok s emirek a legmakacsabb vitézséggel harczoltak, de mégis legyőzettek. Háromszáz tizenkét templomos, háromszáz huszonöt ispotályos lovag és tizenhatezer más harczos halt meg a csatatéren, számtalanon fogságba estek ; úgy hogy a csata után a három egyházi lovagrendből csak harminczegy templomos, huszonhat ispotályos és három német vitéz találtatott életben.

Nyilvános ünnepekkel ülte meg Egyiptom a győzelmet, mellyet a megölteknek koponyái s a foglyok sorai vidámitottak. Egész Palaestina a karizmiek hatalmába esett, kivéve Jaffát. Ennek grófja, Briennei Valter az ellenség kezében levén, a város elé vitetett azon reménynyel, hogy ő majd a jaffaiakat önfeladásra szólitandja fel ; de Valter ellenkezőleg szilárd kitartásra buzditotta öveit, mondván : A ti kötelességtek védni a keresztény várost, az enyém meghalni értetek és Krisztusért — és meghalt. A karizmiek bevevén Damascust, kérték a kairói sultánt, adná birtokukba Palaestinát ; midőn pedig meg nem hallgattatnának, a kevéssel

előbb elüzött damascusi sultánnak ajánlották fel szolgálatukat s annak részére kezdték a várost ujolag ostromolni. Ám ide sietett az egyiptomi sultán is segittetve a syriai emirektől, s úgy megsemmité a karizmieket, hogy a történet nem emliti őket többé.

Az erejökből kimeritett s a mongolok és ottománok által egyaránt fenyegetett kereszténység állapota a karizmiek megsemmitése által nem fordult jobbra. A hires lyoni zsinaton (1245) megjelentek a berytosi püspök s II. Balduin konstantinápolyi császár, mint közfigyelem, részvét és szánalom tárgyai. Suessai Tádé, hogy feloldassa Fridriket az egyházi átoktól, igérte annak nevében, hogy a tatárok rohamát feltartandja, a konstantinápolyi latin császárságot hellyreállitja, maga pedig Palaestina megszabaditására menend. IV. Incze azonban igen jól ismervén Fridrik igéreteinek álnokságát, siket maradt, s jobban látszott őt sérteni a császár bántalma, mint az ázsiai dúlások és a görög szakadás. Minduntalan uj keresztes háború határoztatott el, és hogy a ki keresztet ragad, három évig mindennemü adótól mentes leend; továbbá hogy a lovagok mérsékeljék a fényüzést, az egyháziak buzgók legyenek a kegytettek gyakorlásában; a viadaljátékok szüntessenek meg és a karácson nyolczadnapja megünnepeltessék, a papság jövedelmének egy huszadát, a pápa és a bibornokok egy tizedét adóba fizessék.

De midőn a kereszténység a pápa és császár között megosztva, és világi feje egyházi átokkal sujtva vala, mikép lehetett volna remélni, hogy az európai erők Palaestina javára egyesüljenek. Történt azonban, hogy sz. Lajos azon időben veszélyesen megbetegedett s midőn már meghaltnak tartatnék, egyszerre fölemeli szemeit s a körülállók hangos siránkozása közt fölemelkedik s igy szól: A kelet fénye az egek magasságából fölém ereszkedett: az Urnak kegyelme visszahía halálból. Én Uram Istenem, legyen áldott a te szent neved. Ezzel piros szalagot kért, keresztalakba tette, megcsókolta s vállára függeszté azt és fogadalmat tett, hogy a Szentföldre megy. Bármennyire ügyekeznek is őt lebeszélni a ház herczegei s anyja Blanka, Lajosnak mégis nincsen más gondolata, nem hallható más ajkairól, mint Krisztus megszentetlenitett sirja. A nagyok és főpapok parlamentjén Lajos és a pápai követ kihirdetik a keresztes hadat; [1]) Artois, Poitou s Anjou

[1]) Matth. Paris, az egykorú de gyakran roszakaratú iró mondja, hogy a franczia király karácson estéjén a főuraknak bizonyos öltönyöket osztott ki, mellyeket azok rögtön magukra vettek. Ezen évben többet és szebbeket készit-

grófjai, a király fivérei, kereszteseкké lettek, melly példájokat követték a főpapok és főurak, köztük János, Joinville ura s udvarmester, ki ama hadjáratot le is irta.

Margit királynő, Anjou grófnője s Poitiers herczegnője részt akartak venni ama fáradalmakban; Blanka, miután fiát a szentföldi utról lebeszélni sehogy sem tudta, átvette a kormányzóságot; Lajos egyesitette imáját az örmény patriarchaéval s a tengerentúli többi keresztényekével, hogy a pápa ujra megáldja II. Fridriket, hogy majd ez is keresztet ragadhasson; de nem értek czélt; miért is a felboszankodott császár tudósitotta a musulmanokat a nyugatiak készületeiről és hadat üzent a kereszténység fejének.

Átvevén sz. Dénes templomában a zarándokbotot, tarisznyát és az aranylángzászlót, Lajos le nem tette többé a zarándok öltönyt; nem láttattak többé nagy értékü gereznák és kelmék; a fegyverzet és lószerszámok csak aczéltól fénylettek, és az eddig fényüzésre forditott pénz most kegytettekre fordittatott. Tengerre szállván Aigues-Mortesban (1248), negyvenezer fegyveressel és kétezer nyolczszáz lovaggal, kik között a genuai Lercari Hugó és Levanto Jakab mint hajóvezérek emlitendők, a telet Cyprusban Lusignani Henriknél tölté, hol számos angol, friz, hollandi és norvégiai csatlakozott hozzá. De vészteljes volt a Cyprusbani mulatás! A szerelem istennőjének szentelt sziget gyönyörei és bora elpuhitották a harczosokat és megtágiták a fegyelmet; a döghalál is aratást tartott ugy, hogy sokan visszatértek, mások meg elnyomorodtak s talán végromlás éri őket, ha II. Fridrik egy gabnaszállitványt nem indit hozzájok.

Legalkalmasbnak látszék Egyiptom elfoglalásával kezdeni a hadjáratot, melly megkönnyitné Palaestina elnyerését, mig ellenben, a ki amazt nem birja, ezt meg nem tarthatja. Gyarmatokat szándékozván ott telepitni, Lajos ekéket, boronákat és magot is vitt magával, s különbözőleg az ujabbkori hóditótól, ki ott a vallás-egyenlőséget hirdette ki, Lajos a sultánnak ezt üzente: Jól értsen engem: mint ellenemet üldözendem mindaddig, mig kereszténynek s testvéremnek nem nevezhetem önt. Malek Saleh Negmeddin betegen, ágyban fekve vette e hadüzenetet és sirt, de még a Koránnal igy felelt: A ki igaztalanul harczol, el fog veszni. Ezernyolczszáz jármü szállitotta át a

---

tetett s egy setét szobában osztotta azokat ki, honnan az urak egyenesen misére mentek; aztán hajnalkor csodálkozás közt látták, hogy mindegyiknek öltönyére aranyos kereszt van kihimezve.

kereszteseket Limissusból Damiettába (1249. máj. 15.), mellyet a visszavert vitéz Beni-Kenon törzs védetlenül odahagyni kényszerült; a franczia király első vetette magát a tengerbe Montjoye, Saint Denis kiáltás közt, rémületbe ejtve az ellenséget. Fedetlen fővel s mezitláb vonult be a püspökök és főurak élén, Kyrie és Te Deum hangoztatása közt.

Milly csodálkozással nézték az észak fiai a homoktérséget és a tengerpartokon a kelet buja növényzetének zöldelő virányát; különösen a boglár-, narancs-, füge és banán fát, s az ibisz és krokodil fürdését, és milly tisztelettel s megilletődve emlékeztek vissza a titokszerü régi Egyiptomra, a gulákra, mellyeket talán Jákob fiai emeltek, és a Nilusra, mellyben menedéket talált Mózes, és az ákácz lombokra, mellyek árnyában az Egyiptomba menekvő Jézus pihenhetett!

Hat hónapot töltöttek el a keresztények, folyvást várakozva az elmaradottakra s a még várt franczia országi erősitésekre. Ez idő alatt megujultak a pártviszályok, a zsákmány elosztása miatti viták; a részegeskedés, feslettség s nagy fegyelmetlenség a legszomorúbb jövőt jósolhatta. Azalatt a száguldozó beduinok folyvást nyugtalanitták a keresztény tábort, megakadályozták az élelmezést, kiérdemelni törekedtek az aranyokat, miket a kairói sultán minden keresztény fejért jutalmul tüzött ki; apró győzelmeik által szünedezni kezdett a musulmanok rémülete.

A keresztények tanakodni kezdtek, Alexandriát vagy Kairót kelljen-e előbb bevenniök; Artois grófja mondá: Ha a kigyót megölni akarjuk, fejét kell agyontaposni; miért is hatvanezer keresztes vitéz a roppant főváros felé indult, előnyül szolgálván nekik a Nilus, mellyen egy hajósosztály élelmet szállitott számukra. Negmeddin megujitá a békeajánlatokat, oda igérve Jerusalemet, a foglyokat és Damietta megtarthatását; de nem hallgattatott meg, és meghalt. Minthogy pedig fia Moadham Turan sháh Ázsiában volt, a kormányt Fakr-eddin, a seregek fővezére vette át. Ez az ellenség közeledtére egy hirdetményt bocsátott közre, melly felolvastatott a nagy mecsetben és igy szólt: „Nagyok és kicsinyek csődüljetek össze! az Isten ügyének védelme fegyvereteket s kincseiteket veszi igénybe. A frankok — kiket balszerencse érjen! — karddal és zászlókkal rontottak országunkba s el akarják foglalni városainkat. Mellyik musulman lesz az, ki eléjök nem sietne, hogy megboszulja az islam dicsőségét?“

A föléledt vakbuzgóság, a görög tüz [1]), a Nilus áradásai s több más csapás szörnyü kárt okozott a keresztény seregben. A tettben és tanácsban merész Artois grófja, megtámadván a musulmanokat Mansura mellett, elesett (1250), de Fakr-eddin szintén a csatatéren maradt; s Lajos, fivére halálát két fényes győzelemmel boszulta meg.

De mit használt ez? seregét emésztette a görög tüz és az éhség. Épületes a királynak és a lovagoknak áhitata s Istenbeni bizalma; Joinville a görög tüztől fenyegetve térdre esik és imádkozik és „higyjétek el — mondja — ezen imák és könyörgések sokat segitettek rajtunk.“ Lajos egy fényes győzelemről irja: A nagyböjt első péntekén a saracenok egész erejökkel rohantak reánk, de a győzelem Isten által a franciák részére hajolván, a hitetlenek nagy veszteséggel viszszaverettek. Azonban bár mennyire imádkozott Lajos a jó Istenhez és siránkozott, valahányszor uj csapásról értesült, bár mennyire állott helyt ott, hol szükség volt reá, és fenntartotta övei bátorságát, nem volt mégis más mód megmaradt seregének megmentésére, mint visszavonulni Damietta felé.

Sz. Lajos fogsága.

A sok holt test bűze, a rosz élelmi szerek s a tisztátalan viz által előidézett süly-járvány nagy pusztitást tett a seregben. Lajos maga is gyógyitotta s vigasztalta a betegeket és kitette magát a ragálynak annyira, hogy végre ő is megbetegedett. A mamelukoknak nem kellett tehát többé kétes sikerü csatákba ereszkedniök, hanem csak bevárniok, hogy a keresztények táborát, mellytől minden élelmezést elzártak, a járvány emészsze föl. A franciák tehát alkudozási ajánlatokat tettek, de a sultán senkit sem akart kezesül elfogadni mást, mint magát a királyt. A főurak ellentmondottak, hamindjárt életökbe kerülne is; és elhatárzák megkisérteni a visszavonulást. Bár teljesen kimeritve testi erejében, Lajos nem akart a seregtől elmaradni, sőt maga vezette a hátvédet. A musulmanok azonban rajta ütöttek a keresztény táboron, elzsákmányolták az összes pogyászokat, fölégették a hajókat s a kiket elfogtak, leöldökölték. Lajos maga az ellenség kezeibe került. Mansurába vitetett, csak a breviariummal kezében, mellyet nyugalom- s önmegadással olvasott, mintha saját kápolnájában lett volna. Annyira kimeritve, hogy lábán sem birt állani, nélkülözve a legszükségesebbeket, s csak egy durva köpenynyel fedve, mellyet egy szegény arab adott neki, csupán

[1]) Joinville.

egy szolga által kisérve, legkisebb jelét sem mutatta a türelmetlenségnek.

Elérkezett a szomorú hir Damiettába, hol Lajos neje, Margit, már a szüléshez közel vala. Szerfölötti rémületbe ejtve, kivánta, hogy szobájában egy férfi is aludjék, melly végre egy nyolczvan esztendős lovag választatott ki; ez, mig a királynő aludt, mindig tartotta kezét, s midőn fölébredt, biztositotta őt, hogy az arabok még be nem törtek a szobába. Egy éjjel lábaihoz borult az öregnek és igy szólt: Lovag ur! esküdjék, hogy megteszi, a mire kérem; s midőn a lovag megesküdött, igy folytatá: A nekem adott eskü szerint meghagyom önnek, hogy, ha a saracenok elfoglalják a várost, ön vágja le fejemet, mielőtt kezökbe kerülnék. — Szivesen — felelé az öreg — én úgy is gondoltam már erre. Nem sokára egy fiut szült, ki a körülmények szerint Tristan (Szomorúságos) Jánosnak neveztetett. Ugyanazon nap jelenték a királynőnek, hogy a genuaiak, pisaiak s mások is tengerre szállni s elutazni készülnek; Margit ágyához hivatta őket és igy szólt hozzájok: Az Isten szerelmeért, urak, ne hagyjátok el a várost, minthogy ennek elveszte elvesztené a királyt és az egész sereget. Inditsanak meg benneteket könyeim és az ezen szegény gyermecske iránti könyörület. Azok azonban, mint kereskedő emberek, nem indultak meg a királynő könyörgésén, hanem kivánták, hogy a városban találtató összes élelmi szerek nekik adassanak, mire a királynő rá is állott (1259).

Gyönyörü látvány a királypárnak olly nehéz sorsban olly különböző bátorsága! a nő, neme gyöngéi- s erényeivel, a férje s gyermeke iránti szerelem által tartatik fenn; a király jobban fájlalja mások szerencsétlenségét, mint a magáét, önmegadó s félelmetlen annyira, hogy az ellenséget bámulatra gerjeszti. A sultán ötven darab ragyogó öltözéket küldött neki és kisérete számára; de Lajos visszautasitá, mondván: Egyiptomnál nagyobb országuak ura soha sem fogadand el idegen fejedelemtől adomány-ruhát (livrée). Egy lakomárai meghivást sem fogadott el, nem akarván magát az egész musulmanság látványának kitenni; nem akarta magát kiváltani Damietta s a frankok palaestinai összes birtokainak visszaengedésével. A sultán ekkor fenyegetőzött, hogy a bagdadi kalifához viteti, vagy diadalmenetet tartva egész keleten magával hurczolandja őt, aztán a legkinosabban kivégeztetendi; Lajos azonban felelé: A sultán fog-

lya vagyok, tehet velem, a mit akar, s folytatta szent olvasmányát.

Tizezernél többen estek fogságba s ezek közöl két-háromszázan naponkint előhurczoltattak s megkérdeztettek, akarják-e megtagadni Krisztust vagy sem? a ki megtagadta, semmi bántása sem volt, a ki hű maradt hozzá, levágták fejét; de ez utóbbiak gyilkolásába a hóhérok végre beleuntak s legnagyobb nyomor közt Kairóba hurczolák, hol sokan inségből vesztek el, mások rabszolgákul osztattak szét, hazájok viszontlátásának minden reménye nélkül. Fenyegetések vagy kinzások meg nem tántorithatták a főurakat, kik mindnyájan még jobban figyeltek a király minden intésére most balsorsában, mint egykor nagysága idején. Malek el-Moadham végre hajlandó lett szelidebb követelésekre s Damiettát és egy millió byzanti aranyat (35 millió frc) kivánt. Megtudván Lajos, hogy ama várost sokáig ugy sem tarthatja, mondá a sultánnak: Egy franczia király nem váltja meg magát pénzen. Szabadságomért oda adom Damiettát, a millió aranyat pedig seregemért. A sultán erre viszonzá: Istenemre, a franczia király bőkezü, mert nem alkudozott makacsul, hanem megadja, a mit tőle kértek. Én kétszázezer aranyat visszaadok neki.

Mamelukok.

A fiatal sultán az egész islam által dicsőséges győzőül üdvözöltetett és mégis örvény szélén állott. Elégületlenekké tette ő atyjának számos szolgáit s különösen a mamelukokat vagyis bérelt szolgákat, kik Saladin óta a testőrséget képezék és sok kiváltságot élveztek. Panaszkodva, hogy a sultán azok tudta nélkül kötötte meg a békét, kik a háború szenvedéseit viselték, s azt hiresztelve el, hogy ő a legfőbb emireket megöletni akarja, lázadást támasztottak s három nappal előbb, mintsem a keresztényekről a lánczok levétettek, megölték Moadhámot (1250), s kivégzék az Ajubházat, egy rabszolgacsoportot ültetve annak székébe, melly csoport zsarnoksága alatt tartá a Fáraók földét egész addig, mig a mult század végén egy másik franczia hadsereg ott uj forradalmat támasztott, melly a mamelukokat kiirtotta [1]).

A lázadók közel voltak már, hogy a franczia főurakat leöldö-

---

[1]) *Histoire des sultans mamelouks de l' Égypte, écrite en arabe par* **Takin-Eddin-Ahmed-Makrizi**, *traduite en français et accompagnée de notes philologiphes, historiques, géographiques par* M. Quatremère. Párizs 1841. I. k.

köljék, de csillapulván első dühök, Lajos előtt önkénytelenül tiszteletet éreztek, sőt szükségesnek tarták igazolni előtte orgyilkosságukat és Egyiptom királyává is akarták őt tenni. Végre Shager Eddur sultánnőnek adták át a hatalmat, ki azt már előbb is gyakorolta s minthogy fia által elmozdittatott, fő inditója volt a gyilkos lázadásnak. Atabek gyanánt a turcoman Ezzedin Aybek adatott melléje, ki mint rabszolga jött volt Egyiptomba. A pénz a sultánnő sőt rabnő nevével veretett, melly ujitás sehogy sem tetszett a bagdadi kalifának; s tehát zavarok támadtak, mellyek közt a keresztények sorsa rettentően kétséges vala. Végre mégis megerősittetett az egyezmény; az emireknek esküdniök kelle, hogy ha meg nem tartják, olly gyalázatosak legyenek, mint a ki fedetlen fővel zarándokol Mekka felé, vagy a ki egyszer elüzött nejét visszaveszi; Lajosnak pedig, mint a ki megtagadja Istent, lepöki és lábbal tapossa a keresztet. Lajos ez esküformát mint káromlást s mint királyhoz méltatlant visszautasitá s ez által majdnem végveszélybe ejté magát és seregét; de az emirek végre megelégedtek becsületszavával, mondván: Ő a legbüszkébb keresztény ki valaha keleten láttatott.

Visszaadatván Damietta, a musulmanok az egyezmény ellenére megölték a visszamaradt betegeket s hogy biztositsák az országot, ki akarták irtani a foglyokat is, de a telhetlen kincsvágy győzött a kegyetlenség fölött, gondolván: A holtak nem fizetnek váltságot. Az islam ujjongott a győzelem fölött s mindenütt ezen arab költemény hangzék:

„Ha látni fogod a franczia királyt, mondd el neki e nehány szót őszinte barátsággal:

„Te Egyiptomba jöttél, kincseire vágytál, megsemmitni reméltéd erejét.

„Nézdd most sereged; mikép döntötte azt gondatlanságod a sirba.

„Ötvenezer harczosodból nincs egy sem, ki meg nem öletett, fogságra nem vettetett vagy meg nem sebesült volna.

„Ha eszébe jutna megboszulni e veszteséget, ha bármi okból visszatalálna jöni e földre,

„Mondd neki, hogy Lokman fiának háza lesz sirja, hogy megtalálja ott lánczait és Sabyh heréltet, ki helyettesitni fogja Monhir és Nakîr angyalokat, kik a halottaktól kérdezik: Ki a te urad? Ki a te prófétád?

Pásztorok.

Épen illy nagy volt nyugaton a rémület: Francziaország sirt,

a pápa részvét-leveleket irt Blankának és Lajosnak ; a királyok mindnyájan keresztesekké akartak lenni ; II. Fridrik a pápát vádolá és hajókat szereltetett föl Siciliában ; csak némelly olasz kalózok voltak elég szivtelenek kirabolni a visszatérő kereszteseket, és Florencz a francziák iránti gyülöletéből megünnepelte azok szerencsétlenségét. Találkoztak, kik azt hirdették, hogy Krisztus megvetette az urakat és a köznéppel akar tartani. Egy Jakab nevü magyar a király és Jerusalem megszabaditását hirdetve járt körül, pásztorok- és munkásoktól körülvéve s zászlóval kezében, mellyen Isten báránya vala látható. Magyar mesternek neveztetett el s állitá, hogy ő Szüz Máriától egy levelet kapott a szentföldi pásztorok számára, miért is egyik öklét mindig zárva tartá ; beszélték, hogy az ő követői, kik pásztoroknak neveztettek, a kenyeret csodaképen megszaporitják, mivel adakozásból éltek. Egyesülve Flandriában és Picardiában, Amiensbe s Párizsba mentek, s a csőcselék nép csatlakozása mindig növelte seregöket, mellynek kihágásai az állitólagos czél iránti tekintetből nem fenyittettek. A büntetlenség felbátoritja őket, a papság, aztán a pápa ellen kezdenek beszélni, s papok és hitszónokok gyanánt lépvén föl, olly igéreteket szórtak, mellyek a sokaságnak mindenkor tetszeni szoktak. Tizezernél többen hagyják el Párizst s azon szin alatt, hogy Keletre mennek, pusztitnak mindent, miglen Bourges népe fegyvert ragad, szétveri s kegyetlenül megbünteti őket ; más csapatok Bordeauxnál és Angolhonban semmittettek meg.

Azalatt Egyiptom mamelukjai, kibékülve a damascusi sultánnal, megujiták a háborút ; a kereszténveket pusztitotta a járvány s a hullák temetetlenül feküdtek, miglen Lajos saját vállaira fogva azokat maga kezdte temetgetni, melly példát az urak is, azonnal követtek. Az istenfélő király, megfizetvén a váltság felét, a másik feleért kezesekül tizenkétezer foglyot hagyott hátra, és d'Acreba evezett. Innen megküldte a váltság másik felét is, de a foglyok közől csak négyszáz tért vissza, a többi megöletett, hitehagyottá lett vagy visszatartatott. Lajos még négy esztendeig Palaestinában maradt, hogy megszilárditsa az első keresztesek művét, helyreállitsa a lerontott városokat, bevégezze a foglyok kiváltását és a betegek gyógyitását. Értesülvén azonban Blanka haláláról (1252), tengerre szállt (1254. april.), miután megerősité a tengerparti városokat és visszautasitá a damascusi sultánnak azon ajánlatát, hogy a szent sirt meglátogathassa ; nem akarván, úgymond, mint zarándok menni oda, hova rövid idő alatt diadalmasan remélt bevonulhatni.

A hajókon az oltárok, papok, isteni szolgálat, s az Úr testének kiosztása keresztény sereg maradványaira mutatott, a király áldotta az Urat, hogy kiragadta őt a csata vészeiből s egy rettenetes tengeri vihar vészeiből. „Midőn a király — mondja Joinville — kiragadva látott bennünket ama két nagy veszélyből, leült a hajó padjára s én is ott voltam lábai előtt. Ő igy szólt hozzám: Joinville! gondolja át, nem mutatta-e Isten nekünk valóban nagy hatalmát, midőn a tenger négy szeleinek csak egyike által is a királyt, a királynőt, gyermekeiket és annyi főurat egyszerre elfulaszthatott volna!? Azért végnélküli hálát kell neki mondanunk. A jó szent király nem engedett sokat beszélni a mult veszélyeiről s mondá: Joinville! midőn az embereket illy nyomorok látogatják meg, a szentek azt mondják, hogy azokat Isten büntetéseül kell tekinteni. Én tehát azt mondom, hogy a veszélyek, mellyekben voltunk, Isten fenyegetései, ki mondhatja: Látjátok, én veszni hagyhattalak, ha akartam volna. Azért is — mondá a jó király — vigyáznunk kell, nincs-e bennünk valami, a mi Istennek, a mi teremtőnknek nem tetszik; és ha találunk valamit, vessük azt el rögtön, mit ha teszünk, nagyon fog szeretni és megóv más veszedelmektől. De ha ellenkezőleg cselekszünk, az Isten, miután megfenyegetett, nehéz csapást vagy halált vagy testi bajt küld reánk, vagy a pokol örök kínjaiba küld minket.“

E király, ki a hajó fedezetén serege maradványainak a roszul sikerült hadjáratot magyarázza, ama kor valódi lovagjának és keresztesének képét tünteti fel, s annál csodálandóbb lesz, ha a szerzetes gyanánt beszélő s zarándok módra öltözött emberben Európa legnagyobb királyainak egyikét fedezzük fel.

Mikép az első, lelkesedésből kezdett kereszteshadak, úgy ez is mellyben minden, meggondolással tétetett, roszul ütött ki. Az urak, fejedelmök iránti engedelmességből s nem saját ösztönből indultak; a legjobb király fenntartotta a fegyelmet s mindeneknek épületes példát adott; és mégis az eredmény csak a balsorsbani jeles kitartás dicsősége vala. De ha az utókor mindig érezte, milly fontos volna Franciaországra nézve Afrikában gyarmatot telepitni, Lajostól nem lehet megvonni azon dicsőséget, hogy ő már akkor látta be s czélba vette azt, bár a szerencse nem kedvezett neki. Az egyiptomiak foly-

vást féltek ujabb beütéstől, azért lerontá Damiettát, a Nil torkolatait pedig járhatlanokká tették.

Palaestinában a veszély idején elszunyadt viszályok ujra fölébredtek, s a templomosok és ispotályosok, a genuaiak és velenczések czivódása sokszor vérengzésbe ment át. Egyiptomban is a bitorlások által alapitott uralmat uj bitorlások rázkodtatták meg, s mindig a katonai zsarnokság lett a győztes. Midőn a mongolok rajtok ütöttek, a mamelukok Kutúzt, a legvitézebb emirt választván vezérnek (1259), legyőzték ama rettegett hadat. Hadat akartak ekkor kezdeni a keresztények ellen is, kik rokonszenvet mutattak a tatárok iránt; minthogy pedig Kutúz ellenszegült, megölték őt s helyébe emelték az orgyilkos Bibarst.

I. Bibars. 1260.

Ez, az islam gyámola vagy a győzelmek atyja, megkezdte rögtön a háborút, lerontotta a városokat, bevette Antiochiát könnyeden s feldulta borzasztósággal, ugyszintén Armeniát, mellyet odahagyva Ptolemaist is fenyegette, s fogságba hurczolá a ki csak a kardot elkerülte, vagy hitét meg nem tagadta; annyira hogy „nem volt rabszolgának rabszolgája, kinek egy rabszolgája nem lett volna.“ Dicsőségének tartá a rombolást, s a tripolisi grófnak Antiochia bevételének leirása közben ezeket irja: „Minden oldalról, minden uton halál szóratott az ostromlottak fejére; a város őrségét kiirtottuk. Ha láttad volna lovagaidat a lovak lábai alatt, tartományaidat kiraboltatni, kincseidet megméretni, alattvalóid nejeit elárvereztetni; ha láttad volna a szószékek és keresztek leütését, az evangelium lapjainak szélnek eresztését s a patriarchák sirjainak felbontását; ha láttad volna elleneidet, a musulmanokat, s mint rontottak a szentélybe s áldozták ott fel a szerzetest, a papot, a diacont; ha láttad volna, mint lettek a lángok martalékává palotáid s a holtak testei, s mint rontattak le földig szent Pál és szent Péter templomai, bizonyára felkiáltandottál: Vajha akarta volna az ég, hogy én porrá s hamuvá legyek!“

A keleti latin császárság vége.

E rettentő tudósitások a konstantinápolyi végvonaglással együtt jutottak Európába. II. Balduin, az ott székelő császár, csak a kereszténység adakozásából tartotta fenn magát a trónon; azonkivül az egyházak ónfedélzete, a középületfa sőt még a szent ereklyék is eladattak, hogy a császári konyha szükségei fedeztessenek. Saját fiát a velenczéseknek zálogba adta, egy kalmárnak pedig, kinek ötszáz lirával tartozott, nem adhatott más biztositékot, mint a franczia király

szavát. Azalatt Vataces, nicaeai császár, utána pedig fia II. Laskaris Tivadar folyvást háborgatta a birodalmat. Ez utóbbi kora halállal mulván ki (1259), csak egy János nevü kis fiut hagyott hátra. A nagyravágyó Palaeolog Mihály, bünös és ravasz uton gyámnoki állásra vergődvén, kényurnak s kormánytársnak kiáltatta ki magát (1260), aztán engedmények által megnyervén a népet, az ellenség megtámadását tervezé. Számitó tettetéssel fegyverszünetet engedett Balduinnak s a béke közepett megrohanja Konstantinápolyt, mellyet egy katona sem védett, és mielőtt Balduin a veszélyről értesittetett, illy kiáltások hallatszottak: Éljen Palaeolog Mihály, a rómaiak császára! (1261) Balduin az utolsó latin császár szerencsésen megszökött Konstantinápolyból, hol harminczhárom évig uralkodott s aztán öregségét mint ifjuságát is Európában koldulgatva végezte. A nicaeai császárok visszatértek a byzanti trónra s Mihály, megvakittatván Laskarist, megalapitá a Palaeologok uralkodó házát.

Értesült Európa mindezen eseményekről, de a fejedelmek megelégedtek azzal, hogy békéért könyörgő követeket küldtek a kairói sultánhoz, kit ekkép még dölyfösebbé tettek. Csupán szent Lajos, ki mindig ruháján viselte a keresztet, mutatott bátorságot ujabb hadjáratra. Parlamentet hirdetvén Louvreba (1267), tövis koronával fején jelent ott meg s kijelenté, miszerint a hitetlenek ellen hadat akarna vezetni. A pápai követtől fogadta a keresztet, s vele számos főurak, adót ajánlva a háború költségeinek fedezésére. Az okosabbak roszalták a vállalatot és Joinville sem akart részt venni, mondván, hogy a ki azt a királynak tanácsolta, halálosan vétkezett: ám mégis sokan a háború mellett nyilatkoztak s igen jó előjelnek tetszett az, hogy a mongol kán követséget küldött a pápához s a kereszténykeli szövetkezést ajánlá a mamelukok legyőzésére.

Bevégezvén három év alatt az előkészületeket, Lajos tengerre szállt, s mig d'Acreban, a keresztények egyetlen menedék-helyén, vagy Egyiptombani kikötése váratott, ő Tunis felé evezett. Ennek fejedelme többször követséget küldött Francziaországba s hajlamot tanusitott a keresztény vallás iránt, s Lajos azzal hizelgett magának, hogy a kereszténységnek megnyerendi ama nem kicsiny országot. Talán Anjou Károly csinálmánya volt az egész, ki mint Sicilia királya, ama kalózfészket nagyon szerette volna megsemmitve látni; de a jó Lajos azt mondogatá, hogy semmi sem vigasztalná őt annyira, mint ha egy musulman fejedelemnek keresztatyja lehetne, s késznek

nyilatkozott egész életét naptól elrejtett börtönben tölteni, csakhogy Tunis királyát megtérithesse.

Partra szállt tehát (1270. jul. 18.) egy tenger-öbölből, kilencz mérföldnyire (miglia) Tunistól, s Carthago várán és városán csakhamar a liliomok lobogtak. A tunisi király azonban a helyett hogy megkeresztelkednék, azt üzeni neki, hogy százezer embert fog ellene kiállitni; és csakugyan egybegyüjté a musulmanokat egész Afrikából s szünet nélkül háboritá a kereszténveket. Hiányzott a viz, a pusztaságnak mesterségesen fölvert fövénye fojtóvá tette a léget; a hasmenés aztán a döghalál pusztitást tett a táborukba szoritott keresztények között, kiknek szüntelen védniök kellett magukat.

Sz. Lajos halála.

A Damiettában született Tristan, a király kedvencz fia, egyike volt az első áldozatoknak, aztán a pápai követ s más főurak. Lajos nem veszté bátorságát, sőt a többiekét is ő tartotta fenn; azonban elragadván reá is a járvány, egy kereszt elé helyeztette magát, segélyül hiván azt, ki azon szenvedett. Magához szólitván utódjának szánt fiát, Fülöpöt, végbucsut vett tőle, ezeket mondva: „Édes fiam! őrizd az ország jó intézményeit, a roszakat pedig javitsd meg; ne légy telhetetlen s ne terheld alattvalóidat tulságos adókkal, ha csak ezt az ország védelme nem kivánja. Ha boszuságot érzesz, közöld azt rögtön gyóntató atyáddal vagy más jó emberekkel s azok vigaszai megnyugtatandnak téged. Oldaladnál csak bölcs és becsületes embereknek adj helyet; hallgass az Isten szavára s tartsd szivedben azt; ajkaidról folyvást ima és megbocsátás hangozzék. Légy féltékeny becsületedre s ne türd el, hogy valaki jelenlétedben bünre ingerlő szót ejtsen, vagy hogy mást szembe avagy háta mögött rágalmazzon. Szolgáltass igazságot mindenkinek, szegény vagy gazdag legyen az. Szolgáid irányában légy bőkezü és szavadat tartó, hogy szeressenek és féljenek is, mint urukat. Ha viszályügy adja magát elő, ügyekezzél az igazságot kipuhatolni, akár téged érdekeljen a dolog akár mást. Légy rajta, hogy alattad béke és igazság uralkodjék. Tartsd fenn az elődeid által fenntartott szabadságokat és kiváltságokat; mert ha városaid gazdagok és hatalmasak lesznek, az ellenség nem fog merni téged megtámadni. Ha az árva vagy özvegy peres ügye kerül eléd, fogd pártjokat az erősebbek ellen addig is, mig az igazságot kipuhatolhattad. Kerüld mindenekfölött a keresztényekkeli hadat; és ha már kényszerittetel rá, gondoskodjál, hogy a nép ne szenvedjen az által. A hatalmat olly emberek kezébe add, kik azzal vissza nem élnek, a visszaélőket büntesd meg; mert ha

másokban is gyülölnöd kell a roszat, annál inkább azokban, kik a hatalmat tőled kapták.“ Ezután megáldá s az örök élet boldogságát kivánta neki. Miután a többiektől is hason szeretettel vett bucsút, nem akart többé csak az Istenre gondolni. Ájtatos fohászok között többször felkiáltott szent Déneshez, mit előbb a csatatéren szokott volt tenni, s mig a földi Jerusalem nevét rebegte, lelke a mennyeibe szárnyalt el. (1270. aug. 25).

Azon partokon, hol Lajos legyőzve, szerencsétlenül s mégis dicsően mult ki, fényelgett egykor a nagyszerű Carthago; de a ki ama partokra kiszáll, mielőtt Hannibalra, vagy Roma vetélytársnőjének romjai fölött siró Mariusra, vagy Uticai Catóra gondolna, elméjében eme királyhoz, az önkénytes vértanuhoz emelkedik, és végszavaira gondolva, érzi, milly hatalom van az áhitat által szentesitett hősiségben. És ha hiszi, miszerint Cyprián s Ágoston hazája egykor keresztény társadalommá lesz, csak azon kereszttől remélheti azt, mellyet ama partokon szent Lajos állitott fel, aztán Sebestyén portugal király és Ximenes bibornok ujolag fölemelni törekedtek, s mellyet ma a müveltség s tökélyesitett hadtudomány nyujtotta uj eszközökbeni bizakodás mély feledésbe engedett menni.

Nagy zavar s aggály fogta el a tábort, részint mivel egy ollyan királyt vesztett el, részint mivel vezértelenül maradt, minthogy Fülöp is veszedelmesen feküdt. De oda érkezett ugyanaznap Anjou Károly Siciliából s átvette a parancsnokságot és a háborut. A harczosok örültek, hogy a sánczokat valahára odahagyhatják, és győztek, mire Tunis királya békét ajánlott és fizetett a francziáknak hadi kárpótlásul kétszázezer obon aranyat, Sicilia királyának pedig évi adóba negyvenezer darab aranyat igért, azonkivül a foglyok kölcsönösen kiadattak.

Siciliába evezendők, tengerre szálltak a keresztesek, de egy rettentő zivatar megsemmitett tizennyolcz nagy és sok kisebb hajót s négyezer embert is. A siciliai király mindent saját hasznára akarván forditni, a kereszteseknek azon ajánlatot tevé, hóditanák meg Görögországot, mit midőn ezek nem akarnának, magának zsákmányolta el a hajótöröttek osszes javait, úgy, hogy a francziák hazájokba csak siralmat s inséget hoztak vissza. Kifőzetvén a király, mi akkor, a bebalzsamozás nem ismerése miatt, szokásban vala [1]), a belrészeket Anjou Károly a palermói Monreal egyházba vitette, a sziv

[1]) Csak VIII. Bonifácz 1300-i febr. 18-án tiltotta el, mint utálatos barbárságot, a hullák feldarabolását és kifőzését.

és csontok pedig a seregnél maradtak, miglen Fülöp azokat fivére s Calabriában elhunyt neje hulláival együtt Francziaországba visszahozta. Kevés év mult el, s egy egész nép ohajára a Vaticanban nyilvánosan a szentek közé soroztatott a király (1297), kit már életében mindenki szentnek nevezett. VIII. Bonifácz felkiáltott: Örvendj franczia-ház, hogy a világnak olly nagy fejedelmet adtál. Francziaország népe! örvendj, hogy olly jó királyt birtál.

Joinville, ki megérte a közörömet, ekkép zárja be elbeszélését: Nagy megtiszteltetés ez egész ivadékára vagy inkább azokra nézve, kik öt követendik; mig azoknak, kik nem követendik, nagy gyalázatot hozand fejökre; mivel ujjal fognak rájok mutatni s mondani: ama szent jó ember soha sem követett volna el illy gonoszságot s aljasságot.

A keresztes hadak vége.

Itt bevégződik a keresztes hadak nagy szinjátéka. Némellyek elmentek még Palaestinába, de az ottani keresztények érezték, hogy olly csekély segedelmek képtelenek biztositni a már csak Saint-Jean d'Acrera szoritott keresztény uralmat. Tibaldo Visconti pápává levén, midőn elhagyta ama várost, igy szólt a zsoltárossal: Jerusalem! ha elfeledlek, feledés boritsa az én lelkemet. És csakugyan a lyoni zsinaton (1274) élénken buzditott egy ujabb keresztes háborura. Megjelentek ott a mongolok követei is, hogy szövetséget èszközöljenek a musulmanok ellen; némellyeik meg is tértek vagy legalább megkeresztelkedtek; Palaeolog segélyt igért, Habsburgi Rudolf erösen fogadá, hogy keresztet ragadand, de meg nem tartá fogadását. Nagynehezen védettek tehát ama szegény birtokok, ám mégis a jerusalemi király czime fölött a cyprusi és siciliai király s antiochiai Mária folyvást versenyeztek sőt hadakoztak is a puszta névért, mellyet valósitni képtelenek voltak.

Bibars, uralmának tizenhét éve alatt egy napot sem hagyott nyugalomban letelni s mikép az ellenségnek ugy alattvalóinak is rettegtetője volt; mert félvén, hogy a melly módon ő jutott a trónra, ugy késelheti meg valaki viszont őtet, minden kis gyanura kegyetlenül üldözést rendelt. Igy fenntartotta uralmát, de át nem ruházhatta utódaira, kiket más harczosok forgattak ki. Kalil Askraf (1290), a legvitézebb emir, bevégezte a keresztények leverését, kik már csak akkép tarthatták fenn magukat, hogy tudósitni igérték a musulmanokat a nyugatiak hadi készületeiről.

D' Acre ostroma. 1290.

Az ellenség mindazonáltal Tripolis elfoglalása után, Ptolemais ellen ment, mellynek falai között voltak a nápolyi, cyprusi, franczia s angol király képviselői, a pápai követ, a jerusalemi patriarcha, Antiochia fejedelme, a három egyházi lovagrend, genuaiak, velenczések, pisaiak, örmények és mongolok, mindannyian külön hatósággal és városrészszel, külön főhatalmi joggal, sokszor ellenkedésben is egymással. Leginkább a polgárviszályok miatt a magánházak is erősségek voltak; mindenki csak parancsolni akart, engedelmeskedni senki sem. Megtámadtatván Kalil Askraf által (1291), Európához fordultak segélyért [1]); de mikép a regék Rolándja, ők is hasztalanul fujták meg a kürtöt. Saját erejökre hagyatva, hősileg védték magukat, különösen a lovagok; de mit használt a vitéz ellenállás? A keresztes hadak utolsó végvára elesett (jun. 16.). „A templomosokból csak tizennyolcz, az ispotályosokból tizenhat menekült, s ezek is bánták, hogy megmenekültek," irja Chateauneuf Vilmos, az ispotályosok nagymestere. A musulman biztosan dicsérte az Allaht ama földön, mellyen egyideig ujra Krisztus neve magasztaltatott.

A három egyházi lovagrend közől a németrend Németországban annyira gyarapult, hogy végre főhatalmi jogokat gyakorolt; a templomosok, gazdagságukkal egy király kincsvágyát ingerelték fel, ki okot talált, hogy őket máglyára itélje. Az ispotályosok előbb Cyprusban majd Rhodosban s Maltában tartották fenn magukat. Sokáig az utóbbi szigetről nevezték magukat, sőt most is ama nevet viseli e rendnek némi árnya.

Európa még sokszor hozta szóba a kereszteshadakat; a pápák soha sem feledték el azokat, sőt minden nyelvü költők is buzditólag irtak azokról, de a kereszteshadak ideje lejárt vala. Azok elhaló szellemét ujra föléleszteni törekedtek Raimund Lullus és Marin Sanuto. Amaz a viennnei zsinaton (1311) azon inditványnyal lépett föl, hogy Róma-, Bologna-, Párizs- és Salamancában keleti nyelvek akademiái állittassanak fel [2]); terveket adott át a pápának az islam eltörlésére; elzarándokolt a Szentföldre, Syriába, Arméniába s Egyiptomba, aztán visszatért, hogy elbeszélje a keresztények szomorú sorsát és előadja, mikép lehetne azon segitni. De midőn semmire sem birhatná a keresztényeket, elment Áfrikába megtériteni a mórokat; de midőn itt

---

[1]) Ekkor volt, hogy a genuai nők keresztes hadat szerveztek, melly a nép emlékében még most is él.

[2]) L. fönebb a XI. könyv 431 s köv. lapjait.

sem menne semmire, Majorcába vonult, ott könyvet irt ugyanazon tárgyról, aztán visszament Áfrikába, hol vértanúi koszorúra tett érdemet [1]).

Marin Sanuto 1321-ben szintén tervet adott be, mikép lehetne Egyiptomban kiszállni, mire tizenötezer gyalogost és háromszáz lovast szükségelt, a költségeket pedig, oda értve a hajókat, élelmi szereket és hadi készleteket, mintegy tizennégy millió lirára számitotta fel. Elég türelemmel birt e tervet minden udvarhoz elvinni, daczára annak, hogy figyelembe sem vétetett [2]). Petrárca szintén kereszteshadra buzditott [3]); és „minthogy egy illyen uj vállalatnak hire Egyiptomba és Syriába is eljutott, az ottani keresztények szörnyü nyomatásnak tétettek ki. Sokan megölettek, javaik pedig hamis ürügy alatt elkoboztattak: melly dolog miatt egy derék olasz szerzetes, kit Antiochiai Andrásnak hivnak, Syriából az akkor Avignonban volt római udvarhoz indult, s épen akkor érkezett oda, mikor Fülöp franczia király marseillei zarándoklatából szintén Avignonba érkezett; s ámbár igéretének ideje már rég lejárt, neki sem a pápa, sem a bibornokok nem tettek szemrehányást. Már bucsút vett volt Fülöp a szent atyától, átment a Rhonén s meg is ebédelt a nemes szent-András fogadóban, mellyet a római Orsini Napoleon a franczia király s más fejedelmek elfogadására épitett; a király már lóra ült s Párizs felé akart indulni, midőn a derék András szerzetes kieszközölte a bibornokok fegyernökeitől, hogy, midőn Fülöp a fogadóból kijö, ennek lova elé állhasson. A szerzetesnek hosszú ősz szakálla s szent tekintete volt, ugy, hogy a király csupa tiszteletből megállt,

---

[1]) Fra Filippo Bruserio da Savona, párizsi hittanár, irta a *Szentföldi sirt* s módokat mutatott annak visszafoglalására. 1340-ben XII. Benedek őtet, aztán Pier dall Ortót caffai consult és az ugyanodavaló Albertet, Uzbeckhez, Kapcsak fejedelméhez küldte, kitől kieszközölték, hogy a kereszténységet a Feketetenger melléki tartományokban szabadon hirdethették.

[2]) L. a XIII. könyv 30. fej. Bizonyos trienti Antonio da Archiburgo is 1391-ben egy hadi könyvet irt a Szentföld visszafoglalása tárgyában, melly is a párizsi könyvtár egyik kéziratát képezi. 1325-ben Vigevano Guido, VII. Henrik császárnak, aztán Johanna, burgundi királynőnek orvosa, illy czim alatt irt: *Thesaurus regis Franciae aquisitionis Terraesanctae de ultra mare, nec non sanitatis corporis ejus, et vitae ipsius prolungationis, ac etiam cum custodia propter venenum.* A milanoi Lampo Biraghi is irt *Ad Nicolaum V. pontificem strategicon adversus Turcos*, mellyben egy egészen olasz seregü keresztes hadat inditványoz 1200 lovasból, 15,000 gyalogosból állót, mellynek hadi müködéseit is tervezetbe hozza.

[3]) „O aspettata in ciel beata e bella, sat.“ énekében.

mire András ekkép szólt hozzá: „Te vagy az a Fülöp, a franczia király, ki Istennek és a szent egyháznak azon igéretet tevéd, miszerint elmégy hadieröddel, hogy visszavedd a hűtlen saracenoktól a földet, mellyen Krisztus, a mi megváltónk, ártatlan vérét a mi megváltásunkért kiontani engedte?“ A király igennel felelt, a szerzetes pedig folytatá: „Ha te azt elkezded és tiszta szándékkal s hittel folytatni akarod, én kérni fogom Krisztust, ki azon szent földön értünk szenvedni akart, hogy mozdulataidat teljes győzelemre vezesse, tökélyes jóllétet engedjen neked és seregednek, hogy mindenben segélyét s áldását adja neked; és gyarapitson a lelki és földi javakban az ő kegyelmével, ugy, hogy te lehess az, ki lemosd győzelmeddel a kereszténység gyalázatát és leverd a gonosz és hitetlen Mahomed tévelyét; de ha te az Istennek tett igéretet nem teljesited tiszta szándékkal... és a katholika egyház általad megcsalatott, akkor reád és házadra és ivadékaidra s országodra az Isten haragjának boszuja szalljon, és ellened kiáltson az égbe azon ártatlan keresztények vére, melly ezen hadjárat híre miatt ontatott ki.“ — A király megháborodván ezen átkon, mondá a szerzetesnek: „Jőj el hozzám“; mire András ezt felelte: „Ha te az igéret földére Keletre jönnél, én előtted mennék; mivel pedig te nyugatnak veszed utadat, én menni hagylak, s visszatérek bünbánatot tartani azon földön, mellyet te a kutya saracénok kezéből kiragadni, Istennek megigérted [1]).“

Olly behatást gyakorolt még Jerusalem neve, hogy András szerzetes utolsó szavai igen megháborították a hatalmas uralkodó lelkét, miglen azt uj politikai viharok egészen más tárgyakkal foglalták el. A ki visszaemlékszik Remete Péterre és szent Bernárdra, kik szakadozott bünbánatos öltönyben hirdették a szent város nyomorait, nagy ellentétet fog találni a lillei készülődésben, Jó-Fülöp, burgundiai herczeg udvarában. Vigalmak s ünnepélyek oszlatták a lovagok unalmát, kik többi társaikra várakoztak; a clevesi herczeg által adott ünnepélyen aztán az asztalra, mellynél a burgundiai herczeg ült, egy hölgy állott fel, s letérdelvén eléje, koszorút tett fejére s kikiáltá, hogy tizennyolcz nap mulva a herczeg nagy lakomát fog adni. Ez olly nagyszerű volt, a minő az összegyültek állásához s a kereszténység leggazdagabb s ragyogóbb fejedelméhez illett; egy nagy asztalon templom állott orgonával és harangokkal, továbbá kutak, hajók és mezők, mellyek közepén egy megfeszített András volt látható; egy másikon olly nagy sütemény állott, mellyben huszonnyolcz zenész működött,

[1]) M. Villani, VII, 3.

továbbá egy vár, árkokkal és tornyokkal; egy pusztaság tigrisekkel vadakkal és vadászattal s egy falukkal körülvett tó; a harmadik asztalon egy kereskedelmi bolt, mindennemü áruczikkekkel rakva, aztán indiai erdő s egy oroszlán volt látható. Nem is említem az arany edényeket, a bort zuhogtató szobrokat s az eleven oroszlánt és fényét a herczegnek, ki drágakövekben egy millió arany scudit hordott hátán. Minőnek kellett lennie a teremnek, annyi vendég, annyi néző s annyi gépely számára?!

Minden tál étel arany és azurkőből készült szekeren hozatott be zene közt; egészben megsütött vaddisznók adattak fel. A lakomázás közben-közben színi mutatványokkal vidámíttatott. Néhány efféle jelenet után egyszerre egy óriás lép be, régi divatú granadai öltözetben, egy elefántot vezetve, mellynek hátán várda állott síró s szaggatott rubáju hölgygyel; ki, midőn a terem közepére értek, parancsolta az óriásnak, állana meg, de ez nem engedelmeskedett, mig egészen a herczeg elé nem jött. Ekkor a fogolynő, ki a vallást jelképezte, előadta hosszú siralmas versekben a hitetlenektől szenvedett nyomatást, s azok lassuságát, kiknek őt segítniök kellene. Az aranygyapjas rend hirnöke megelőztetve a fegyvertisztek egész sora által, kezében egy eleven fáczánnal, nyakán drágaköves és gyöngyös aranyláncczczal, a herczeg elé jött s két hölgyet mutatott be neki, kiknek mindegyikét ama rend egyik lovagja kisérte, s ezek nevében ajánlta neki oda ama szárnyast, felhiván e madár részére védelmét s pártfogását. A herczeg kihallgatván őt egy iratkát nyujtott neki által, mellyről a hirnök fennhangon olvasott fel egy, az Istennek, Máriának, a hölgyeknek s a fáczánnak tett fogadalmat, a hitetlenek elleni háborura vonatkozót. A jelenvoltak mindnyájan hasonló fogadalmakat tettek, az egyik bünbánatit, a másik vitézségit; az egyik, hogy nem fog ágyon alunni, vagy asztalról enni, vagy hogy megtartózkodik a bortól és hustól, vagy hogy éjjel nappal fegyverben leend, vagy hogy zsákba fog öltözni mindaddig, mig a hadjáratnak vége nem lesz; a másik, hogy török zászlót fog elvenni, vagy hogy nem tér előbb viszsza, mig a herczegnek egy török foglyot nem mutathat; a harmadik, hogy nem tér vissza, mig három keresztény országban valami vitézséget nem vitt végbe; a negyedik, hogy zászlaján a szüz Máriát fogja hordozni, vagy hogy valamelly hitetlen fejedelem koronájára kardcsapást fog adni, vagy hogy egy törököt minden más fegyver nélkül csupán keztyüjével ver le; és igy tovább egyik a másikat akarta felülmulni annál inkább, minél hevültebbek voltak a bortól.

Végre egy fehérbe öltözött hölgy lépett be vállán ezen feliratal: „Isten kegyelme," ez köszönetet szavazott az egybegyülteknek s bemutatott nekik tizenkét hölgyet, kiknek hátára ugyanannyi erény volt felirva, mellyeknek a hadjáratot, hogy jól sikerüljön kisérniök kelle. Az erények ezek voltak: hit, szeretet, igazság, jog, okosság, mérséklet, erő, egyeneslelküség, szorgalom, remény, nagylelküség és vitézség. A hölgyek mindegyike egy a maga erényére vonatkozó versszakot olvasván fel, tánczra kerekedett s nevelték az ünnep vidámságát.

Igy gondoskodtak akkor a Szentföld megszabaditásáról!

Ugy látszott, uj tüzre hevültek a lelkek, midőn az ozmánok elfoglalták Görögországot s Konstantinápolyt, és már Német- s Olaszországot is fenyegették (1453). Hevesebben mint valaha tü zelték a költők a fejedelmeket uj keresztes hadra [1]), keresztes hadat hirdetett a pápa s roppant készületek tétettek; Európa összes fejedelmei igéreteket tettek, hanem egy sem tartotta meg. De mégis nem csupa rajongó emberek gondoltak ujabb keleti hadjáratra; s még azután is, hogy az érzelmet a számitó politika elnyomta, a pogány elleni népszerü ellenszenv meg nem szünt. Baco egy párbeszédet készitett De bello sacro; Mazarin hatszázezer lirát hagyott a musulmanok elleni harczra; komolyan gondoltak erre Desmarets de Saint-Sorlin s a tudós Job Ludolf [2]), s mások; a híres capucinus, József atya, Richelieu tanácsosa s legügyesb államférfi, egy a szent hadra vonatkozó latin költeményt irt, mellyet VIII. Orbán keresztény Aeneisnek nevezett; a mainzi választófejedelem, Schönborn Fülöp, a szent had bajnokaul lépett föl, két legnagyobb férfiu u. m. báró Boyneburg és a híres Leibnitz ösztönzésére.

Ez utóbbinak sokáig kedvencz ohaja volt, Európa fejedelmeit, a helyett, hogy maguk között viszálkodtak, a török elleni hadjáratra birni. Leginkább XIV. Lajost biztatta Egyiptom elfoglalására, mutogatva ennek fontosságát (1670). Midőn Németország politikai ujjászervezését tervezé, a többi közt ekkép nyilatkozott: „Akkor nyugalomra térend Europa; nem fog saját keblében dulni, hanem oda forditja figyelmét, hol Istennek tetsző módon s jó lelkismerettel tiszteletet, győzelmet, hasznot s gazdagságot szerezhet. Akkor nem lesz

---

[1]) **Tasso**, *Gerus. liberata.* Hogy elhallgassunk sok másokat, ismeretesek Ariosto octavái az *Orlando furioso*-ban XVII. fej. és Camoenséi a *Lusiádá*ban (VII. fej.)

[2]) *Libellus de bello turcico feliciter conficiendo*, 1686.

vita amiatt, hogy egyik a másikét vette el, hanem az örökös ellenségtől elvesz mindenki annyit, amennyit bir; mindegyik ügyekezni fog nem csak a magn országát terjeszteni, hanem a Krisztusét is. Ha Svéd- és Lengyelország a pogányok ellen irányozta volna azon fegyvert, mellyet egymás ellen forgattak, nem hatott volna-e el az első egész Siberiáig, a másik Krim tartományáig?... Tegyük fel, hogy a császár, aztán Lengyel- és Svédország együtt menjenek a török ellen és terjeszszék a kereszténység határait, a nélkül, hogy más terveik volnának, vagy hogy hátulróli megtámadtatástól félnének, mikép nyilatkoznék az isteni áldás a jó ügy mellett! Más részről Angol- és Dánország Észak-Amerikával, Spanyolország a Délivel, Holland a nyugati Indiákkal áll szembe. Francziaországot az isteni gondviselés arra hivta meg, hogy Keletre keresztény seregeket vezessen, hogy a kereszténységnek Gottfridokat, Balduinokat s mindenfölött szent Lajosokat adjon, kik az átellenben fekvő Afrikába rontva, szétdulják a kalóz fészkeket és megtámadják az annyira jó fekvésü Egyiptomot, és hogy e roszul védett országot megkeritse, arra sem pénze, sem embere nem hiányzik.... Ime minő alkalom, örök dicsőség, nyugott öntudat, az egész világ tetszésének, biztos győzelmek s roppant előnyök szerzésére! Akkor telnék be a bölcsnek kivánsága, hogy az emberek csak farkasok- s vadállatokkal viseljenek hadat, mert ezekhez lehet eddiglen a barbárokat és hitetleneket hasonlitni."

Irásban [1]) és szóval hirdette e tervet Leibnitz, s ajánlta a herczegek- és ministereknek, hogy vennék rá a királyt, kire nézve az egész terv igen hizelgő lett volna; de a politika az érzelem fölött már igen tulnyomó volt, s Leibnitz Pomponne ministertől e választ nyerte: A mi a szent háború javaslatát illeti, tudnia kell, hogy azok szent Lajos óta kimentek a divatból.

Korunkban, mivel ugy parancsolják, azt hiszszük, hogy amaz erkölcstelen hatalom fennállását Európa java kivánja [2]), és a gondol-

---

[1]) Midőn Napoleon Egyiptom meghóditását tervezé, elővétetett a levéltárakból Leibnitz irata is. L. *Mém. de l' Institut de France, Savants étrangers, vol. I.*, (Gührauer értekezése eredeti okmányokkal.)

[2]) 1839-i jul. 17-éről igy felel Soult Austriának: *A kormányok valamennyien akarják az ottomán egyedurságnak az uralkodó család alatti épségét s függetlenségét; valamennyi el van határozva felhasználni tetleges eszközeit s befolyá át, hogy biztositsa ezen, az európai egyensulyr 1 lényeges elemnek fenntartását.* 1842-ben pedig Guizot ur jan. 12-én a pairek kamarája előtt igy beszélt: *A kelet keresztényei között egy természetes mozgalom van, melly eredménye a negyven év ótai vi-*

kodó s erkölcsös férfiak e tárgy körüli nézeteit csak azért ismételtük, hogy megmutassuk, mikép a keresztes hadakat vakbuzgó s tudatlan emberek rajongásának keresztelni talán nem épen lehet.

TIZENNYOLCZADIK FEJEZET.

Elmélkedések a keresztes háborúk felett.

A ki nekem a kereszteshadak vérontásáról beszél, ugy hiszem, nem akar párhuzamot vonni azon vérrel, mellyet patakban folyattak a régi rómaiak, vagy a mult századi dynasticus hadak a spanyol és austriai örökösödés ügyében, vagy végre az 1789 után következett huszonöt év. De minő különbség van ezen és a keresztes hadak között! A rómaiakban egy nemzet mások hazáját ment elfoglalni s rablánczra füzni vagy kiirtani a lakókat s a győzők törvényeit s szokásait erőszakolni ezekre. Az ujabb időben tüzhelyeiktől hurczolták el az embereket, hogy öljenek és ölettessenek, azt sem tudva, miért. A keresztes hadak idején Európa fölkelt, mint egy ember, és önkényt szállott táborba, hogy megmentse a jármtól saját testvéreit, a pokoltól a hitetleneket és, hogy örök jutalmat érdemeljen.

A clermonti zsinat nem volt indítója ama hadjáratoknak, hanem maga is a közvélemény szüleménye vala, mikép a nemzeti gyülés nem idézte elő a franczia forradalmat, hanem megbizonyolta azt. Elég hivatkoznunk az akkori átalános érzelemre. Keresztet ragadni kötelességnek tartatott, mellyel Krisztusnak minden keresztény tartozott; a városok csapatonkint küldték a harczosokat, a fejedelem kölcsönöket vett föl, elzálogositva javait; az egyháziak javadalmaikat, a bárók hübéreiket idegenitették el; a költő mennyei koszorút remélt, a szerzetes a hitbeni állhatatosság pálmáját várta; a szüz, az agg s a szerzetesnő vissza nem ijedtek a legkülönfélébb veszedelmektől. A keresztesek fölmentettek az adók alól; a házassági szerződésekben a nemesek fentartották maguknak a keresztragadhatási szabadságot; a nő ha férje zárdába akart vonulni, meggátolhatta öt, de a szentföldrei

lágmozgalmaknak, s melly öket fölkelésre s az ottomán birodalomtóli elszakadásra vezeti. Jó! én magasztosnak nevezem ama mozgalmat, de mi nem mozdítjuk azt elő, nem helyeseljük, nem is bátorítjuk azt.... Midőn mondjuk, hogy az ottomán birodalom épségét kivánjuk, ezt komolyan mondjuk, és akarjuk, hogy meglegyen bent is künt is.

meneteltől nem, hamindjárt apró gyermekeket hagyott is otthon [1]). A ki nem tudott valamelly halálos ellenségétől menekülni, keresztet ragadott, s ugy tett a bünös is, ki az egyháztól feloldozást kivánt nyerni. Ezren fogadták esküvel, hogy vissza nem térnek hazájokba, míg a Szentföldet meg nem szabaditják, s a ki fogadalma ellén tett, azt az egyház nem ismerte el többé fiának, a becsület-férfiainak szemeiben gyáva volt, mig ellenben a ki elesett vértanu gyanánt tiszteltetett.

A közkegyelet által fenntartott zarándokok vidáman énekelték az igéret földét, az Üdvözitő hazáját, a szentatyák szülőföldét, az Istenneli kiengesztelődés szinhelyét, s ha ezrenkint vesztek is, áldatott az Ur, hogy hitének olly számos uj tanúi emelkedtek az égbe. A ki meglátogatta a szent sirt, halála után az ott viselt öltönyben ohajtott fekünni; a pisaiak Palaestinából hoztak földet s azzal teritették be temetőjöket, hogy ekkép szent földbe takarittassanak el. Nevezzék bár tévelynek, tudatlanságnak s ostobaságnak, a hübériség egyes mozgalmai közepett a jövendőnek, dicsőségnek s szentségnek ujnemü eszméje szülemlett meg, melly első csilláma volt a szépnek és végtelennek a népek és hadseregek között; a sokaságban, melly a jó ügyért és igazságért a halálba rohan, én előkészitését látom a kornak — vajha jöne már! — mellyben háboru csak a békeért fog viseltetni.

Minő szin alatt lehet ostobaságnak nevezni a keresztes hadak eszméjét? Minden körülmény hinni engedé, miszerint Konstantinápoly, mellyet a musulmanok legközelebbről fenyegettek, egész erejéből támogatandja a vállalatot, és ez sikerülendett is, ha folyvást félni nem kellett volna a görögök hütlen barátsága- s fondorlatos ellenkedésétől. A régi müveltség ama szemétdombjában csak ugy tünt már fel az élet, mint a rothadó hullában a rágó férgek által; s még a nyugati fajokkali összeolvadás által sem tudott ujjászületni.

De igazságosak voltak e ama hadjáratok? azon kor eszméi szerint legalább igen.

A musulmanok a hit elleneiül tekintettek, kik azt fegyverrel, kinzással s rábeszéléssel teljesen kiirtani törekedtek, Spanyolország partjaitól Euphratesig. A nyugatiak tehát mint keresztények kötelességöknek tarták segélyökre menni testvéreiknek s visszanyomni az islam zsarnokságát.

---

[1]) III. **Incze** XVI lev. *Cum constet quod vocati ad terreni regis exercitum, uxorum non impedit contradictio, liquet quod ad summi regis exercitum invitatos, et ad illum proficisci volentes, praedicta non debet occasio impedire, cum per hoc matrimoniale vinculum non solvatur.*

A fejedelmek és pápák, kik a tömeget vezették, jól ismerték az arabok vészes fenyegetését, azon arabokét, kik elfoglalták Spanyolországot, megtámadták a kereszténység fővárosát, elöntötték fél Olaszországot, behatottak Franczia országba, és minden a keresztények kárára intézett rohamukat szent háborunak nevezték. Nem mondom, hogy igazságos dolog eltávolitni a barbárságot, védni a vallást, a nők becsületét, saját és mások szabadságát: ezen érzelmeket a számító század kigúnyolja; de kérdem: nincs-e joga minden testületnek védeni saját lételét? És ha magasztaljuk Scipiót, ki a vetélykedő Carthagónak halálos döfést ment adni, miért nem a középkor tudatlan fejedelmeit s vakbuzgó pápáit is, kik a Jordán és Nilus partjain csatákat vivattak, mellyeket különben a Duna és Szajna partjain kellett volna vivni?

A mi korunk nem jól fogja fel a lelkesedést, mióta azon különös látványhoz kelle hozzászoknia, melly szerint Európa a musulman birodalom fentartásaért fog fegyvert, olly birodalomért, mellynek sem kereskedelme, sem ipara, sem földmüvelése, sem erkölcse, sem vallása, s melly csak azért tartatik fenn, mivel a szomszédhatalmak a felosztásra nézve meg nem egyezhetnek. Oh a mi korunk hasonlithatlanul jobb! de azért ismerjük el a multnak érdemét is. Akkor a népek az erő, érzelem s tevékenység túlözönétől ösztönöztetve, s meggyőződve, hogy az Istennek kedves dolgot tesz, haki ellenеit legyilkolja, rend és előgondosság nélkül csatákba rohantak, csak abban bizva, ki Izrael népét a pusztában táplálta. Innét a hiszékenység melly szerint mindenben csodát, természetfölötti dolgokat, minden lépten angyalok és szentek jelenését, minden lépten isteni kinyilatkoztatást láttak, épen mintha Plutárch vagy Titus Livius előadását tanulták volna [1]); innen a vértanúi rettenthetlenség, mellyel éhhalált s kinzást, az Urnak dicséretét énekelve s szemeiket a szent város felé függesztve, szenvedtek. Én ugy hiszem inkább a szokásokat s érzelmeket, mint a tényeket kell tanulmányozni a vallás ezen diadalmaiban, a hűbériség kalandjátékában, melly annak népszerű dicsőségét képezé.

Midőn nemzet vagy nemzetek egyesülten olly meggyőződésből

---

[1]) Tasso bizonyára kisszerüsitette a szinművet, midőn magusokat és varázslatokat mutatott fel ama hatályos és nagyszerű hiedelmek helyett, mellyek szerint az Ég közvetlen befolyását gyakorlott a szent ügy diadalmára. Kevés vagy épen semmi említés sem történik a varázslásról a keresztes hadak alatt; csak Kerboga anyja s még két más varázslónő említtetik, kik megjelentek a megrohant Jerusalem falain és hazájok segitésére hivták fel a pokoli hatalmakat. — Erre támaszkodott Tasso.

s olly magasztos erkölcsi czélért harczolnak, lehetetlen, hogy az által az emberiség ne nyerjen. Első nyereményül tekintendő a béke vagy legalább a hosszu fegyverszünetek, mellyek Európának adattak. Ama korban, midőn a vad kardjog a főurakat egymás ellen huszitá, és nem volt zug, mellyben vér nem ontatott volna, istenbéke hirdettetett, melly Francziaországból Némethonba is átterjedett, s mig előbb csak az egyháziakat és csak nehány napra védte, a keresztes hadak alatt egész népekre és pedig hosszu évek során terjeszkedett ki. És igy a keresztes hadak egyrészt lecsillapiták a belviszályokat, másrészt a tulságos harczvágyat a Szentföld megszabaditására irányzák [1]). A pápák a czivódó feleknek sokszor meghagyták, hogy az egymás ellen használt fegyvert a közös ellenség ellen fordítsák, s bucsu és egyházi átokkal védték a keresztesek javait, mellyek a tulajdonosok távolléte alatt szenteknek tartattak. Curcy János Irhonban Lascy Jánostól csak azon eskü mellett nyerhette vissza szabadságát, hogy a Szentföldre megy és soha vissza nem tér [2]). A normannok s a többi északiak, kik háboriták a partokat és soká akadályozták volna a müvelödést a Balti- és Német-tengernél, harczias hevök kiöntése végett Ázsia partjaira siettek.

Még jobban éreztették magukat a nyeremények a részletes társadalmak szük körében. A paraszt kipihent, megnyugodott, mig ura, ki vagyona, becsülete s élete fölött zsarnoki hatalmat gyakorolt, Palaestinában harczolt; a vérengző emberek s a rablók, kik az utakat s falukat háboriták, Ázsiába vitték vérengző tevékenységöket [3]); az ellenséges czimerek egyesültek a keresztjel fölvétele által.

Azon korban, midőn egyrészről tiszta, szigorú hajlithatlan erkölcstan, másrészről a nevelés által meg nem javitott sőt boldogtalan példák által élesztett hajlamok terjesztettek, sokszor iszonyú tettek követtettek el, de a bünös csakhamar a megbánás szükségét érezte s eleget kivánt tenni az isteni igazságnak. A lelki furdalástól kinzott vagy megbecstelenitett, de a becsületet visszanyerni vágyó egyének a Szentföldre mentek harczolni, hogy onnan önmagukkal és másokkal kibékülve térjenek vissza [4]).

---

[1]) Mindezen előnyök nem kerülték el már az akkori krónikairók figyelmét sem. L. *Bibl. der Croisades*, I. r. 83 l.

[2]) III. Incze 8. levele.

[3]) „Ha semmi mást de legalább azt eredményezte ezen (második) keresztes háboru, hogy megtisztitá Németországot azoktól, kik csak másából szerettek élni.“ **Krantz**, *Sax. c. 13. Auctore Christ. Berold. de reg. hierosol.* p. 214.

[4]) Talleyrand a franczia nagy forradalom alatt gyarmatositásokat hozott in-

Két lovag megölte s darabokra vagdalta volt Konrádot, Würzburg püspökét; de aztán megbánták és megvallák bűnüket. Meghagyatott nekik, hogy ágyékig meztelenül nyakukon kötéllel a pápa elé menjenek és pedig a nép szemeláttára. A pápa pedig parancsolta nekik, hogy fegyvert azután csak musulmanok ellen használjanak; hermelinbőrt vagy szines posztóruhát ne viseljenek, nyilvános játékokon meg ne jelenjenek, s ha özvegyek, ujra ne házasodjanak; minél hamarabb a Szentföldre siessenek s négy évig harczoljanak a saracenok ellen; gyapju ruhában és mezitláb járjanak; hogy minden szerdán és pénteken, a négy kántorböjtön s három negyvennapi nagyböjtön át kenyéren s vizen böjtöljenek; hust csak husvét-, pünkösd- és karácsonkor egyenek; naponkint száz miatyánkot mondjanak, ugyanannyiszor térdet hajtsanak; az Ur testét csak halálos veszélyben vegyék magukhoz, s ha valaha Németország valamelly városába visszajutnának, ágyékig meztelenül székesegyházba menjenek, kötéllel nyakukon, vesszőkkel kezeikben, és veressék meg magukat a kanonokok által, előadva bűnbánatuk okát.

Robert a saracenok fogságába esvén neje- s leányával együtt, egy nagy éhség alkalmával az emir parancsára megette lányát, s nejét is megfőzte, bár fölemésztésére rá nem birta szive. Kiszabadulása után meghagyta neki a pápa, hogy hust egész életében ne egyék, sokszor kenyéren s vizen böjtöljön, rongyos ruhában és koldusbottal kéregetni járjon, csak annyit fogadjon el, a mennyi egy napra elég, s két éjet soha se töltsön egy helyen; három évig zarándoklatot tartson, földreborulva az egyházak előtt, hogy fegyütlegeket fogadjon; naponkint száz térdhajtással száz miatyánkot mondjon el; a három év elteltével pedig térjen a pápához vissza [1]).

A nagy bűnösökkel együtt mentek zarándoklatra a megcsalt s elkeseredett szerelmesek, s innét van, hogy ama harczias szinlapon annyi érzékeny s kegyeletes történetecskét találunk kihímezve. Egy bolognai beleszeretett Luciába, ki szülővárosában szent Katalin apáczája volt. Elment az ifju mindennap a templomba s olly állást vett, hogy imádottját naponkint csodálhatta. Észrevévén ezt a szerzetesnő, de érezvén kötelességét nem mutatta meg magát többé. A reményvesztett szerelmes fogadalmat tesz, hogy mikép kedvese, Istennek

---

ditványba, hogy uj mezö nyiljék *à tant d' hommes agités qui avaient besoin de projets, à tant d' hommes malheureux qui avaient besoin d' espérance.*

[1]) **Rainald.** 1203 num. 45. 1202. num. 10. — **Innoc.** III. Ep. VI. 51. 77. 79.

szenteli magát ő is, s ezzel Palaestinába ment és csatákat vivott. Fogságba esvén s hogy megtagadja Krisztust, kinzásnak vettetvén alá, felkiáltott: „Tiszta szent szűz Lucia! ha élsz még, segitsd imáiddal azt, ki téged annyira szeretett, ha pedig már az égben vagy, engeszteld irántam az Urat.“ Ezt mondva, mély álomba merült, mellyből fölébredve talpig lánczban találta magát, de hazájában s azon egyház mellett, mellyben a hölgyet megszerette. Az apáczát is oldalánál pillantá meg, fényesen, ragyogó szépségben. „Élsz még Lucia?“ kérdé az ifju, mire a szüz felelé: „Élek, de valódi életet, eredj és tedd le lánczaidat síromra s adj hálát az Istennek.“ A szűz azon napon halt meg, mellyen az ifju Európát elhagyá [1]).

A még fiatal Barbarossa Fridrik beleszeretett Gelába, egyik hübérese leányába, ki a szerelmet szemérmesen viszonozta, de méltatlannak tartván magát egy fejedelemhez, rávette, hogy keresztet ragadjon. Midőn elváltak, Fridrik felkiáltott: „A mi szerelmünk örök.“ — „Igen örök“ — felelé a lányka, kedvese nyakára hajtván fejét. Fridrik elmegy, győz és visszajő, s herczeggé levén atyja halála által, Gela lakására siet. Itt csak egy iratkát talált, mellyen ezt olvasta: „Te herczeg vagy s nőt kell választanod. A boldogság, hogy egy évig tied voltam, olly emléket hagy nekem, melly egész életemen át elégedetté teend. A mi szerelmünk örök.“ Apaczává lett s Fridrik az erdőcske azon helyén, hol Gelától elbucsuzott volt, maga tette le az első követ Gelnhausen város épitéséhez.

Bresciában még most is mutatják a zászlót, mellyet Albert püspök 1221-ben Damietta falaira tüzött, hová ezerötszáz bresciai harczos élén első mászott fel, miért jutalmul az antiochiai patriárchaságot kapta. Egy pap 1160-ban Keletről Bolognába hozta Máriának szent Lukács által festett képét, s Guardia halmán szent Angela remetelakába helyezé, hol az csodatevés által hiressé lett.

Ha tekintjük e vegyületét a szent és világias érzelmeknek, az ember természeti roszaságát, melly szerint a legszentebb dolgokat roszra forditja, azon, a középkornak olly saját hajlamot, melly szerint mindent a végsőségre vitt, s a rendetlenséget, melly a legjobb intézményekkel is összekötve vala, nem lehet csodálnunk, ha a keresztes hadakat olly sok rosz követte. Királyok és fejedelmek elvonattak dolgaiktól, s elhanyagolva saját országukat, egy távolinak elfoglalására indultak; a népekre uj terhek nehezültek; melengettetek a politika ármányai, mellyek a vallást vették ürügyül. A kele-

[1]) **Ghirardacci**, *Storia di Bologna*, lib. IV.

tiekkeli érintkezés behozta Európába a bélpoklot, a szentantaltüzet s talán a himlőt is. Konstantinápoly elfoglalásakor sok remekmü összeromboltatott [1]). Sok uj tévely vagy átültettetett vagy elterjesztetett, mikép a csillagjóslás, az aranycsinálás (alchimia), a varázslatbani hit, mellyet annyi keleti rege melengetett a nép közt és az udvarokban.

A hiszékenység ereklyék föltalálására használtatott fel, melylyek csakhamar aljas üzérkedés tárgyaivá lettek. Akkor szülemlett a hiuság, melly szerint visszatértekor mindenki valami becses dolgot ohajtott felmutathatni; akkor merült fel a sok szent szeg, a szent kereszt számtalan darabja, a boldogságos Szüz ruhái s a pátriárchák csontjai. Midőn Saladin a valódi keresztet a görög császárnak ajándékba küldötte, egy pisai módot talált annak elrablására s átkelvén száraz lábbal a tengereken, hazájába hozta [2]). Ugyanezt beszélték egy genuairól, ki a valódi keresztet a velenczések egyik hajójában találván, elrabolta azt, hogy saját városát gazdagitsa vele. Néhány szerzetes Monte Cassinoba hozta Jerusalemből azon törlő ruhának egy darabkáját, mellyel Krisztus az apostolok lábait törölgette; midőn pedig kevés hitelt találnának, betették azt egy füstölőbe, hol az pillanatnyira tüzszint öltött, aztán nem csak sértetlenül, hanem aranyba, ezüstbe s drága kövekbe foglaltan vétetett ki. Sensban Mózes vesszejének egy darabja, Anjouban Krisztus egyik sarúja, Saint-Jean-d'Angelyben pedig keresztelő szent János feje tiszteltetett. A sz. Lajos kápolnájában őrzött szekrényben benfoglaltattak Mózes vesszeje, keresztelő szent János fövege, Szüz Mária haja és fátyola, Jézus Krisztus vére, gyermekkori pólyái, a szent vacsora abrosza, a lábmosásnáli törlő ruha, a bibor köntös, a töviskorona, a lándzsa vasa, egy darab az igazi keresztből, aztán a jó latoré egészen, s több efféle szent maradvány. Nagy tiszteletü ereklye volt akkoriban azon köny, mellyet Krisztus Lázár sirja fölött hullatott. Aachenben megvolt azon ing, mellyben szüz Mária szült, Jézus Krisztus fehérneműje s azon övezet, mellyet a keresztfán viselt; mindezen ereklyék évenkint tizenöt napig voltak kitéve. Nem is emlitem Rómát, hol a sekrestyések előadásai még ma is a keresztes hadak idejébe s a Hét Utazás csodáihoz vezetnek vissza. Ugyanis minden ereklyéről egy legendának kelle tudatnia s ha nem volt, tehát költetett; s nem

[1]) Illyen volt Scyllis és Dipneus Pallasa, Cyrus előtti időből; Phidias Olymposi Zeuse, Psaxiteles Gnidiai Aphrodytája, az Alkalom, Lysippos Herája.

[2]) **Jacopo da Varagine** krónikája. Rer. it. Scr. IX.

volna vége hossza elbeszélni, minő utakon fedeztettek föl Noé bárkájának darabjai, Áron szakállának hajszálai, s Mária teje; és minő csodák által bizonyoltattak meg.

A keresztesek büntetlensége könnyitette a büntetteket. A családi kötelékek nagyon megtágultak, midőn sz. Bernárd azzal dicsekedett, hogy megtöltötte Európát özvegyekkel, kiknek férjeik még éltek; ez által terjedett a fajtalanság és a bujasenyvek. A szerzetesek ürügyet vettek kijátszani a zárdai fegyelmet; a szerzetesnők kiléptek szent magányukból, hogy daczoljanak a világ veszélyeivel, mellyeket ismerniök nem kellett volna.

A szegények egész serege volt kiegészitő része ama hadjáratoknak; különösen Antiochia ostrománál annyian voltak, hogy a vagyontalan lovagoknak, Krisztus szegényeinek külön kolduskirály adatott; és ezek, mennél szembetünőbb volt nyomoruk, annál nagyobb igényeket támasztottak. Gondolhatott-e az illyen csőcselék egyébre, mint a zsákmányra? Egy-egy helyet gyakran csak azért támadtak meg, mivel tudták, hogy ott több a kincs, több a szép nő. Mellettök roppant fényüzésben kéjelgtek a gazdagok; vadászat-, kalandjáratok- s szerencsejátékokba ölvén idejöket, annyira, hogy a pápák és zsinatok sokszor ismételt tiltó rendeleteket kényszerültek kiadni.

Aztán a sok összecsődült nép eltanulta egymásnak rosz tulajdonait, a görögöktől a hitszegést, az olaszoktól a telhetlenséget, a franczióktól a követelős hetykeséget, az ázsiaiaktól a fényüző puhaságot, az áfrikaiaktól a jogtalan erőszakoskodást; a keleti szokások szomorú utánzásra ösztönözték az európai fejedelmeket, kik is nem csak haremeket tartottak, hanem orgyilkosokat (hashishieket) is tartottak szolgálatukban, mint a Hegy Öregje; mit is a zsinatok több izben fennhangon roszaltak [1]).

Ám mégis soha hadsereg nem volt olly átalánosan elfoglalva erkölcsi eszmékkel; a hadak szomorú következményei soha sem tétettek jóvá annyi kegyes alapitványnyal; mindnyájan szerették az erényt, ügyekeztek szentéletüek lenni s javulásnak példáját mutatni fel. A lélekfurdalás háborgatta a lelkeket; az erőszak és zsarolás

---

[1]) Ezen keresztény hashishiek Arrogeni, Navarri, Bascoli, Cottereaux és Traiverdini néven emlittetnek s gyakran összezavartatnak a zsoldos fegyveresekkel, kik akkor kezdettek használtatni. A laterani III. zsinat 1179-ben átokkal sujtja őket; fölfedeztetve kihirdettettek a népnek ünnepnapokon; elrendeltetett szigorú üldöztetésök, két évi bucsú s épen ollyan érdem, mint a szentföldi zarándokoknak, engedtetvén az orgyilkosok üldözőinek.

által meggazdagultak siettek visszaadni az igazságtalan szerzeményt; a végrendeletekből soha sem feledtetett ki a zarándokok, betegek és lelenczek kórháza. Joinville egybegyüjti hübéreseit s szomszédait és maga teszi az ajánlatot, hogy a mi roszat tett, mind helyrehozza; Marche grófja, a franczia urak egyik legzsarnokabbja, végrendeletében a bitorlott javak visszaadását hagyta meg.

Ha a vezérek nagyravágyásból indultak ki, a sokaságot jól vagy roszul értelmezett vallásos érzelem vezette, melly szerint az semmit sem számitott, hanem átadta magát a lelkesedésnek. A lovagokban alázatosság s önmegtagadás uralkodik, a mi olly büszke korban s tett- és dicsszomjas harczosok között bámulatra méltó. A jó sikerü tettek érdeme az isteni erőnek tulajdonittaték és inkább a szentek csodáinak, mint saját vitézségnek; karjaik ellankadnak, ha saját erejökben biznak, ellenben győzhetlen erős marad, ki csupán Istennel harczol. Az ispotályosok nagymestere magát Krisztus szegényei őrének, lovagjai pedig a betegeket uraiknak nevezték; a szent Lázár-rend nagymesterének volt bélpoklosnak kellett lennie. Gotfrid nem akart királyi koronát tenni fel ott, hol azt Krisztus tövisből viselt, és a samariai követeknek, kik csodálkozva nézték, hogy ő a földön ült, felelte, miszerint illő azon ülni, mi őt holta után takarandja. Tancred megigérteti fegyvernöke által, hogy meg nem mondja semmi élő lénynek ura egyik szép tettét, mellynek egyetlen tanuja vala. IV. Coelestin kereszteshadat hirdetve, a diadal legbiztosb utjának az alázatosságot mondja; a keresztesek elfoglalva Konstantinápolyt, bocsánatot kérnek a pápától győzelmökért; a hadjáratokat a történetirók egyike Gesta Dei per Francos czim alatt beszéli el. Sőt mi több, a legdölyfösebb Oroszlánszivü Richárdnak két levele van, a roueni érsekhez s a clairveaui apáthoz, mellyekben elbeszéli Saladin fölötti győzelmeit, saját vitézségének minden érintése nélkül, sőt még csak meg sem nevezi magát, kivéve midőn mondja, hogy egy nyiltól megsebesittetett. II. Fridrik, mivel dölyfösen viselte ott magát, botrányává lett a kereszténységnek s cserben is hagyatott. És már csak ez az egy vonás is nem különiti-e el a középkori epopoea hőseit az Ajaxoktól és Achillesektől?

Bár mi nehéz csapások érték ama két századot, az élet mégis a legvégsőbb tagokba egész teljében elömlött; egy volt a vallás, egy a vágy magát ezért feláldozni; és e főeszméje ama kornak elfoglalta mind a köz, mind a magán életet. Mig a nemzetiség és a hübéruralom Európában roppant válaszfalakat tartott még fenn ember és ember között, a kereszteseket a testvériség érzete hatotta át, s a szent

had szónokainak legkedvesb tételök volt a közös eredet és közös vég. A fejedelmek, ha elmentek, igérték, miszerint seregökben mindenkire nagy gondot viselendnek, Ademár püspök pedig folyvást ismételte: Mindnyájan Isten fiai, mindnyájan test vérek vagyunk, a viszonos szeretet lelki kapocs gyanánt fűz bennünket össze. — Richárd a csaták veszélyi közt felkiált: Méltatlan volnék a királyi czimre, ha meg nem tudnám vetni a halált azok védelmeért, kik engem a háboru szenvedései között ide követtek. — IX. Lajos nem akar a Niluson hajón menni, ha öveinek a szárazon kell gyalogolniok; haldokolva pedig azon aggódott, hogy ki fogja visszavezetni népét Franczia országba? Boullaincourt ura igy szólt Joinvillehoz: Öcsém, ha a tengeren tulra mégy, ne gondolj a visszatérésre; a lovag, akár gazdag akár szegény legyen, vissza nem térhet gyalázat nélkül, ha a saracenok kezébe hagyja azt a kevés népet, mellynek társaságában elindult. Chartresi Fulco pedig irja: „Volt-e valaha annyiféle nemzetü s nyelvü nép egy seregbe egyesitve, frankok, flammingok, gallok, németek, bretonok, allobrogok, lotharingok, bajorok, normannok, skótok, angolok, aquitánok, olaszok, apúlok, iberek, dákok, görögök és örmények? Ha egy breton vagy német szólt hozzám, én nem felelhettem, de nyelvünk különbsége mellett is azonegy népet látszánk képezni Isten iránti és emberszeretetünk által. Ha valamellyikünk elvesztett valamit, a megtaláló féltékenyen őrizte azt, miglen szorgalmas keresés után sikerült neki a tulajdonost felkutatni, kinek is visszaadta azt jószivvel, mint illik a zarándokokhoz, kik együtt indultak szent czélu utra.“

Nem akarom állitni, hogy a tettek megegyeztek ezen elvekkel, de elég az, hogy ezek el voltak ismerve és az egyenlőség felé törtek utat. Midőn az első keresztesek hazájokba visszatértek, a keleten maradottak ezt irták nyugati testvéreiknek: A Jézus Krisztus nevében mutassatok hálát visszatérő testvéreitek iránt, tegyetek velök jót és fizessétek meg, a mivel tartoztok. Tiszteletre méltó kérelem-váltás távollevő testvérnépek között!

A férjestül vagy a nélkül együtt utazó sok nő feslettségre adott alkalmat, annyira, hogy még szent Lajos sátra előtt is fajtalankodtak; ámde épen a gyönge nőnem jelenléte volt képes néha a fogoly nők becsületét megmenteni. Aztán a nő is részt vett a höstettekben

és a balsorsban. Florina, a burgund herczeg leánya, Sveno, a dán király egyetlen fiának oldalánál harczolva esett el; Hennegaui Margit a hullák között kereste a törököktől megölt férjét; egy másik Margit Jerusalem falain harczolt Saladin ostroma alatt s egyedül jött vissza Európába, sisakkal, parittyával s egy zsoltáros könyvvel kezében. Adél, Blois grófnője, szemrehányásokat tesz a szent hadat oda hagyó férjének és visszatérni kényszeriti őt; egy másik, Ptolemais ostrománál együtt ásván sánczot, midőn halálos nyiltól találta tott, kérte férjét, temetné őt a töltésbe, hogy legalább hullája tegyen némi szolgálatot. VII. Lajos Eleonórájának botrányait jóvá teszi IX. Lajos nagylelkü Margitja; a durva musulmanok elbámultak, midőn sz. Lajos azt felelte, hogy neje nélkül semmit sem határoz; aztán midőn d'Acreban a férfiak már elvesztették a reményt, a genuai nők segélyökre akartak menni.

A birtokosok állandó helyü s embertelen hatalma mellett a mozgó és nagylelkü lovagság emelkedett, melly telve nemes érzelmekkel s a dicsőség és igazság iránti szeretettel, hivatásának tartá a nagylelküséget s önzetlenséget. Az egyházi lovagrendek vitézei, mint Krisztus közvetlen katonái, soraikban a főuraknak béke idején tevékeny menedéket adtak, háboru idején a hősiség tanodáját képezék.

Ekkép az előbb durva, mivel csupán a hóditás vad jogán alapult nemesség, azon lovagias szellemet vette föl, melly aztán jellemévé lett s a vitézséggel finomságot, vallásbuzgalmat, szeretetet és lelkesedést párositott. Az igaz, hogy kevesbedtek kincsei, de gyarapodott a fény, s a várlakok szük határai helyett Ázsia és Európa állt előttük tárva; tetteiket a történet örök lapjaira látták feliratni; némellyek országokat szereztek keleten és elfoglalták Dávid, Constantin, Leonidas és Agamemnon trónjait. A származatrendnek, melly akkorig csupa meséből állott, szilárdabb alapot adtak a czimerek és vezetéknevek, mellyek a jeles családokat jól megkülönböztették.

Az Isten hivására megvált a rabszolga a föld göröngyétől, a nélkül, hogy ura a fennálló törvény szerint visszatarthatta volna őt; és a saját akaratnak ezen szabad használata annyit ért, mint a felszabaditás. A ki keresztet ragadott, az Isten és egyház emberévé lett, kiváltságokat élvezett, és eltünt homlokáról a személyes rabszolgaság bélyege. Azon számosak, kik az egyháznak ajánlották föl magukat (oblati), most uj tért láttak megnyilni áhitatuk gyakorlatára.

Az örökösödési jog szerint, a nemesurak rabszolgáikká tették

a földeiken megtelepülő idegeneket s az elhaltaknak vagy hajótörötteknek elzsákmányolták vagyonukat. Most a zarándokot az egyház törvényei védték és vagyona szent birtokul tekintetett; azért is kárhoztatva voltak Austria herczege, ki Richárd királyt boszuból fogságba ejté, és Anjou Károly, ki a hajótörött frankokat kirabólta.

Annyi kalandjárat között a szegénynek is megvolt az ő története, mellyet sokszor ura történetébe fonva beszélt el, kit talán Ptolemaisban vagy Ascalonban ő mentett meg, vagy mint beteget, ő vitte vállain Cilicia szorosai között; vagy megmentette őt a bizonyos haláltól, megosztva vele végső falat kenyerét, vagy egy korty vizét, mellyet sisakában a történetesen feltalált forrásból hozott. Ezt el-elbeszélték, s a fiu dicsekedett atyjával, ki többet is tett a kapálásnál; és az illy emlékek azon gondolatra vezettek, hogy a paraszt is ember, hogy jöhet és mehet, hogy akarata szerint vehet nőt és rendelkezhetik saját izzadalma gyümölcsével.

A nemesurak, miután nem váraikra szoritkoztak többé, hanem fejedelmekkel, előkelő hölgyekkel s lovagokkal érintkeztek, nagy fényüzést fejtettek ki; mi az ipart nagyon előmozditotta. A gerezsnákat selyem kelmék váltották fel és szaporiták a kézmüveket; a ruhafény mód nélkül növekedett különösen Olaszhonban, hol az a régi idők magasztalóinak örökös panaszra adott okot; a damascusi szövetek s teveszőr kelmék vetélyre buzditák az olaszokat, és pedig legelőször Palermo, aztán Lucca, Modena s Milano igen sok szövőszékkel birt; a tyrusi üveg utánoztatott Velenczében, melly a fémtükrök helyett csakhamar üvegtükröket kezdett használni. A szélmalmok, mellyek Kis-Ázsiában folyóvizek hiánya miatt használtatnak, ha nem is hozattak be, de legalább akkor terjedtek el Európában. Igy az aczél dömöczközése vagyis habosra edzése, mellyben az arabok igen jártasak voltak, aztán a pénzverés s pecsétkészités tökélyesbült; divatba jött a zománczozás, s az aranymüvességnek nagy munkát kelle tennie, midőn Keletről annyi befoglalni való drága kő s feldiszitendő ereklye hozatott.

Az ipar, mellyel a nagy tőkepénzesek nem üztek egyedárusságot, fontossá tette a nép fiát, és kicsalta a gazdagok kezéből az összehalmozott kincset, hogy a szegények közé szivárogtassa azt, kiknek nem csak kényelmesb életet, hanem szabadalmakat és függetlenséget is eszközlött. Azok, kik a távollevő urak javait igazgatták, kevésbbé szolgai szokásokat vettek s vétettek föl a tőlük függők által is; a papság nem háborittatott az igazság kiszolgáltatásában s az árvák gyámolitásában; a vidék békét nyert és a nemesség alább-

szállása utat nyitott a polgárságnak. Igazán szólva, ama hadjáratokat a papság idézte elő, a nemesség hajtotta végre, a gyümölcsöket pedig a nép élvezte.

Nem megyek olly messze, hogy a községek létrejöttét is a kereszteshadaknak tulajdonitsam, de állitni merem, hogy előmozditották. A vári sas közeledett a völgy nyulaihoz, nem elnyomás, hanem erőegyesités végett. A nagyok az ő szegényeiknek (pauperes nostri) nevezték azokat, kik őket követték.

S a belháborúk szüntével tetemesen javult az igazságszolgáltatás, és a rend helyre kezdett állni; a kormányok kevesebb akadályra találtak, midőn az igényeket támasztható főurak távol voltak. A községek, a köztársaságok felálliták s megszilárditák a szabad államot és egyenlő törvénynek vetették alá a Szentföldön harczoló nemesurnak földeit is; eltörölték a közbátorságra veszélyes kiváltságokat és a közhatalmat a magán fölé emelték. A köznép, a hübérur hosszú távolléte alatt, egy magasabb, tudnillik királyi hatalmat tanult ismerni s ennél keresett biztonságot és igazságot. Ezt elősegité azon körülmény, hogy sok hübérjószág a koronára visszaszállt, sokat a főurak maguk adtak el, hogy pénzt szerezzenek a keresztes hadra, némellyek pedig elesvén nem hagytak örököst.

Ki nem tudja, mennyire terjeszti az eszméket az utazás, az idegen országok szokásainak látása, és hogy mennyire irtogatja a helyi előitéleteket, és felmutatja némelly szokások illetlen vagy nevetséges voltát, a jobb izlést pedig megkedvelteti? Az eldarabolt hübéri társadalomban hazája volt mindegyiknek saját birtokának keritése; a közel patak hidjára, vagy a szomszéd birtokos vára elé menni már költséggel s veszélylyel járt. De ime egyszerre leesnek a válaszfalak s egész nemzetek előbb elzárt utakon rohannak tova. Akkor ismerték meg az északiak Olaszországban a régi müveltség felséges maradványait és az ujabbnak kezdetét; Bolognában felolvasásokat hallottak a Pandektákból; Salernum- s Monte Cassinóban orvosi tanodákat látogattak; Thassalonicában szépmüvészeti iskolákat, Konstantinápolyban könyv- és műtárakat (museumokat) láttak; Vitry Jakab csodálkozását fejezi ki a fölött, hogy az olaszok „titkolózók, szorgalmasak, a közügyek iránt érdeket táplálók, hogy gondoskodnak a jövőről, nem tűrik az idegen jármot és szabadságukat leghevesebben védik.“ Siciliában, vagy Velenczében, hol tengerre szálltak, rendezettebb kormányformákat tanultak ismerni; s azon tapasztalás, hogy a doge határozatához beleegyezésöket adni Velencze összes polgárai összegyültek, a némettől különböző szabadság eszméire vezethette őket.

Midőn aztán uj földön települtek le, illő törvényhozásról gondoskodtak, nem az erőszak, hanem a népjogok kivánalma szerint. A Jerusalemben alkotott Assisák mintául szolgáltak a fejedelmek- és községeknek. Felhasználta azokat sz. Lajos Etablissements-jaiban, és az angolok a hires esküdtszék eszméjét talán szintén azokból meritették.

A határtalan önzés, melly a római császárok határtalan zsarnokságát lehetővé tette, azután pedig megbuktatta, túlélvén a római császárságot, a germán egyedérzelem által volt képviselve, miért is a germánok állandó uralmat soha sem alapithattak. Zárda, káptalan, biróság, egyetem .... mind különvált, egyesitetlen életet élt; nemzetek nem is voltak, minthogy ezek lényét az érdekek, érzelmek s egy czélra törekvő, ösztönszerü hajlam közössége képezi. De ime a kereszteshadak alatt egygyé olvadnak, egy vezér alatt állnak, mindnyájan egységi és szabadsági eszmékkel térnek vissza; a valósággal társadalmi hadjáratok közepett a személyek és népek egyediségét eltünteti a keresztény név, és európai s keresztény hazafiság jő létre.

Azzal vádolták a kereszteshadakat, hogy legfőbb fokra emelték a pápák hatalmát s hogy ezek ama hadakkal csak oda czéloztak, hogy a világot annál könnyebben zsarnokolhassák. Bevalljuk az igazat: A hadjáratok, mellyeket a pápa inditott, ki olly kiváltságokat osztott, mellyek élvezői, a pápát kivéve, minden más hatóságtól függetlenek voltak, ürügyet szolgáltattak neki megtámadni a legfőbb felségi jogokat, minő volt a katonaállitás, adószedés s a pápai követ akaratának törvénynyé emelése; ámde az „Isten ugy akarja!“ kiáltás nem hangzott volt még el, midőn VII. Gergely fennen kikiáltá a pápai igényeket, mellyek a kereszteshadak végével elnyomva voltak. Ázsia meghóditott részei csekély gyarapodást adtak a pápai hatalomnak, kik inkább a gyarmatok viszályai által bajaikat növekedni látták. Maguk a keresztesek megtagadták tőle néha az engedelmességet, s a velenczések megvetve a pápai követ fenyegetéseit, folytatták dolgaikat a Vatican mennyköve i között. A követek gondatlansága, melly szerint a csatákat ők akarták vezetni s azok rosz kimenetelét okozták, nagyban csökkentette a római udvar tekintélyét; a tized erőszakos és hütlen behajtása zugolódásra s nemtelen czélok gyanitására ada okot. Igy aláásatott azon magasztos képzet, melly a pápákról a középkorban uralkodott, az egyházi felsőbbség már fenyegettetett, a földi országok fölötti előny el volt vesztve, s a visszahatás, mellyet nem sokára kezdődni látunk, lehetővé tétetett.

A papság kétségkivül nagyon meggazdagodott, midőn zálogba vette vagy csekély áron megvásárolta a főurak javait; de miután a világiak zugolódtak, hogy a papok csak prédikálni tudnak, és hogy nem igazságos dolog, ha ők a szent háboruhoz földi javakkal is nem járulnak, nekik szintén terhes adóknak kelle magukat alávetniök, és talán többet költöttek, mint a mennyit a keresztes háborukból nyertek, kivált ha tekintjük, hogy a fejedelmeket a papi adók addig érintetlen bányájára figyelmesekké tették.

És Ázsiára mennyi jó háramolhatott az Európávali érintkezésből? A dölyfös és társadalmiatlan vallásuk által elszigetelt musulmanok kevés eszmét fogadtak be a velünk érintkezés alatt. A büszke vagy inkább hiu görögök csak megvetést mutattak a nyugati barbárok iránt: ám mégis be nem hunyhatták szemeiket az intézmények előtt, mellyek szabadabbak voltak, mint az ő, pogányságtól öröklött zsarnokságuk, és nagyobb tiszteletben tarták az ember méltóságát; némelly latin iró lefordittatott görög nyelvre s a birodalom és Olaszország közötti viszonyok növekedtek; de végre kiütöttek s megdühültek a surlódások annyira, hogy a két egyház közötti gyászos szakadás végbement.

Ellenben a kevésbbé makacs s az utánzásra hajlandóbb latinok mondhatlanul sokat nyertek. Az arabokban felismerték a részint belföldi, részint pedig a nyelvökre fordított indus, görög s perzsa könyvekből meritett müveltség virágát, az elbeszéléseket, regéket és a bölcsészetet. Az orvostudomány keleti növényekkel gazdagult. Arab lovak, ujnemü vadászkutyák, czukornád, eperfa s több más hasznos állat és növény hozatott Európába. Szintén akkor jöttek használatba a sáfrán, timsó és indigó, ugyszintén, mint már fönebb (183 lap) érintettük, a lőpor, papirpénz s könyvnyomtatás, mellyek most mint európai találmányok szerepelnek.

Göröghon igen távol vala egykori dicsőségétől, de mégis gazdag volt müvészeti s régi irodalmi emlékekben, s uj irodalma is, bár nélkülözte a szellemet és eredetiséget,. birt mégis azon renddel és csinnal, melly az europai irodalmakban még hiányzott. A latinoknak tehát volt alkalmuk finomítni izlésöket, s az iparnak uj ágait, az élet szépitésének uj módjait tanulni el. Ki mondhatná, hogy szent Zsófia egyházának s Olaszhon és Kelet egyéb épületeinek látása igen sokat nem tett az épitészet szerencsés fejlődésére?

S minthogy kétséget nem szenved, hogy a keresztes hadak késleltették Konstantinápolynak a musulmanok általi elfoglaltatását, én állitani merem, hogy a tudományokra nagyhasznuak voltak, minthogy

Europa nem volt megérve az ott őrzött classicusok befogadására, mikép az volt a XV. században. És valóban, az akkor elveszett két nagy könyvtárról a nyugati kronikairók egyike sem tesz említést, annyira csekély dolognak tarták azokat; a remekművek baromdurván összeromboltattak, csak az maradt meg, a mit az olaszok s különösen a velenczések, városaik szépitésére mentettek meg. Pisában, Genuában és Olaszország normann épitményeiben igen sok, keletről hozott oszlopot és szobrot találunk, mi tanusitja, hogy a szépnek érzete ujra föléledt, és megfejti a szépmüvészeteknek Olaszhonbani rögtönös kifejlődését. Maga az irodalom is lendületet nyert, midőn mindenkit egyetemes érdek vont a cselekvés terére; a történeti irály, miután a helyhatósági eseményektől bámult vitézség csodáira tért, magasztosabbá lett, a költészet feltalálta a valóságban azt, mit a képzelem erejével soha sem érhetett volna el.

De legisleginkább a kereskedelemben, s annak kiterjedése- és irányában ismerhetők fel a kereszteshadak nagy következményei. Olaszhon kereskedő városai, miután a kereszteseket roppant nyereséggel szállitották, a meghóditott részeken igen előnyös szabadalmakat kötöttek ki s tőzsdékkel árasztották el Syriát, a Joniai- s Feketetenger partjait. Még a legtávolabb városok hajói is kereszteseket szállitván keletre, kelmékkel, fűszerekkel s mindennemü árukkal terhelten tértek vissza, s ennek tulajdonitandó déli Franczia ország, Friesland, Brema s Lübeck kereskedelmi jólléte, ugyszintén az ipar és müvészetnek gyarapodása. Gazdagságra s erőre vergődtek a városok s módot nyujtottak polgáraiknak jogok követelésére.

A fűszerek átalános használatba jöttek, s kevés idő mulva azok termőföldét keresve egy szerencsés hajózó uj világot fedez föl. Erre tökélyesbitett hajózás kivántatott meg, s a kereszteshadak jó alkalmat szolgáltattak arra. Az északiak tömör és nehéz, a déli hajózók könnyü de törékeny hajókat használtak, igy hát mind a két fél tanulhatott egymástól. Sok nép szállitására nagy hajók épittettek, s csak ismétes szerencsétlenségek után jöttek azon gondolatra, hogy azonegy hajó fedezetére több árboczfát lehet alkalmazni. A Szentföldről visszatérő királyok az arabok példájára hajóhadat kivántak tartani, mint különösen Fülöp August; maga az admirál czim arab eredetü s mig előbb csak a háboru idejére ruháztatott a vezérre, most állandónak nyilvánittatott.

Hát a hadtudomány, melly az erőknek ezen nagyszerü kifejtését gyorsabbá s kevésbbé öldöklővé teszi, milly gyermekkorú volt a kereszteshadak kezdetén! A hübérrendszer nem engedte meg az

egyvezérüséget. Ha tengeren indul el az első hadjárat, visszamaradt volna ama sokaság, melly csak a számot növelte s áldozatul ment; a lovagok tulságos bizalmat helyeztek lovaikba, és gyászos tapasztalatokból tanulták, milly keveset tehetnek ollyszerü hadakozó fél irányában. Midőn azonban a háboru nem vakbuzgó néptömeg rohama volt többé, hanem meggondolással s előkészületekkel intéztetett, magtárak, hadkészleti raktárak s társzekerek készittettek, mig a keresztes-hadak előtt az apró hübéri czivódásoknál mindez fölösleges vala, még akkor is, ha a császár Olaszhonba indult, mivel a városok és hübéresek a sereget élelmezni tartoztak. Nevetséges tréfának kell venni azon állitást, hogy ama hadjáratokban csupán a dobolást tanulták el, mert ellenkezőleg akkor vettetett meg alapja a tökélyesb, gyorsabb s kevésbbé öldöklő hadtudománynak; akkor kezdett behozatni a rend és fegyelem, akkor merült föl első eszméje az állandó katonaságnak, és a gyalogságnak, melly uj csapás volt a hübérrendszerre; akkor tanultatott meg a támadó s védelmi hadiszerek s gépelyek használata; és végre a musulmanok által használt gyúanyagos szerek a lőpor használatát siettették.

A történészet, ha ment a gyülölet- és megvetéstől, e tényeket nem mellőzheti. Ne mondjátok, hogy ama jó eredmények a keresztes hadak vezetőinek tudtuk s akaratuk nélkül következtek. Ismeri talán összes útait a legnagyobb ember, ki legjelesebb eszköz a Gondviselés kezében? Tudta talán Napoleon, hogy épen előmozditja a szabadságot, midőn azt lenyügözte? vagy tudták-e a királyok, hogy épen midőn leverték a forradalmat, maguk fejezték be annak müvét? Századunk valóban eléggé mérsékelte a gúnyolódó bölcseletnek a keresztes hadak felőli itéit; de azért, ha nem csalatkozom, azok megéneklése s elbeszélése nem azon magasztosan összetes nézpontból történt, mellyre a frankok őszinte krónikái-, a musulmanok üres dagálya-, a görögök siralmas kifakadása-, a hitbuzgók csodálatának s az erős lelkek gúnyjának egyesitett olvasása vezet.

Aztán nem is lehet az olly különböző időkben inditott keresztes hadakat mind egy szempontból nézni. Az elsőnek buzgó lelkesedését, melly a mindent csupán a hittől s győzhetlen akarattól váró Remete Péterben van képviselve, a másodikban már azon férfiak zárdai áhitata jellemzi, kik azt előidézték; a harmadik harczias-abb s politikaibb és inkább hóditásra mint a szent sír megszabaditására van irányozva, a féltékenykedést, büszkeséget és nagyravágyást nem tudja a szent czélnak alárendelni. Eleinte főpapi rendeletek, hitszónoklatok s fegyveres erő sem tudja az Ázsiába özönlő sokaságot visszatartani; utóbb

VI. Henrik azon igéretre köteleztetett, hogy harmincz arany obont igérjen mindennek, ki mint keresztes, Syriába megy. Remete Péter és Fulco da Neuilly méltatlannak nyilvánitnak mindent, ki mint keresztes fegyvert nem ragad a musulmanok ellen, kiket más részről a genuaiak s pisaiak fegyverrel s hajókkal segitnek. Lassankint a vallási s lovagi küzdelem számitássá lesz; majd a görög birodalom s Egyiptom birása szükségesnek ismertetik el; végre kiváncsisággá, kalandszeretetté s kincsvágygyá fajul a szentföldi katonáskodás.

A hübérrendszer korának árnyoldalaihoz tartozott, hogy a IV. lateráni zsinat kényszeritve látta magát a harczosoknak a nagyon öldöklő fegyvereket eltiltani, minek folytán a gyalog keresztesek majdnem fegyvertelenek voltak; azt emlitni sem szükséges, minő alkalmatlan s akadályos volt a semmit sem tevő koldus csőcselék és a feslettség-terjesztő kéjhölgyek egész serege. Milly rosz következményü helytelenség volt az is, hogy a ki keresztet ragadott, minden büntől feloldozottnak tartaték, s igy oda csődültek a legnagyobb gonosztevők s gazemberek, kik a seregben is vétkes életet folytattak, annál inkább, mivel ott a büntettek csak egyházilag fenyíttettek. Meggyőződve az ég pártfogásáról, elhanyagolták az emberi eszközöket, s ha aztán megverettek, olly csüggetegség fogta el őket, hogy néha Krisztust is megtagadták.

A vallás nevében vállalt s viselt háboruban természetesen a papok és pápai követek nagy befolyást gyakoroltak nemcsak a haditanácsban, hanem a hadműtétek kivitelében is, s minthogy követelésök a lovagok tapasztalását is háttérbe szoritá, igen sok megveretésnek ők voltak okai. Ők élesztették a türelmetlenséget, mellynél fogva sem egyezményt sem barátságot nem lehetett kötni a musulmanokkal, kiket pedig az uj gyarmatok biztositása végett megnyerni kellett volna. Épen ugy tarthatták volna tiszteletben a görögöknek azon gyermekes hiuságát, mellynél fogva ők, mint egy visszagyermekesült régi müveltség őrei, magukat a nyugati barbárok fölött állóknak itélték.

A hübérrendszer okozta azt is, hogy a palaestinai hóditmányok eldarabolva külön czélt, külön irányt követtek, és sokszor egymás közt czivakodtak azok, kiknek a közös ellenség elleni egyesülésre olly igen nagy szükségök vala. A kereszteshadaknak különben nem kizárólag a Szentföld megszabaditása, hanem átalában a vallás terjesztése volt czélja, úgy, hogy némelly keresztesek Szász-Henrik vezérlete alatt a Balti-tenger melléki bálványozók ellen mentek s fegyverrel kényszeriték őket a keresztség fölvételére, mellyet azonban a

keresztesek távozása után ujra megtagadtak. Burgundiai Alfonz vezérlete alatt a keresztesek Portugalban a kereszténveket a mórok ellen segítették s bevették Lisabont, melly megosztása az erőknek csökkentette annak hatályát. Maguk a pápák a keresztesek fegyvereit majd az északi barbárok, majd az eretnekek, majd saját elleneik ellen irányozták.

Mindezen okok, a csodákbani gondatlan bizodalom, a gyakori, inkább ösztön, mint észszerinti cselekvés, az olasz köztársaságok belviszályai, a hadfolytató hatalmak közti egyetértés hiánya, a csekély hadtudományi értelem, a helyi körülmények teljes ismeretlensége, Európa leglovagiasb népének belföldi kereszteshaddali elfoglaltatása és azon körülmény, hogy a fejedelmeknek saját országaik rendezése is sok dolgot adott, a kereszteshadak mindegyikét sikertelenné tette. Aztán az égalj, a görög császárok kétes hüsége vagy nyiltan ellenséges indulata, melly szerint a legjobban intézett hadjáratokat is, mint a III. Konrádét és Veresszakállu Fridrikét, meghiusiták, és végre az is tekintetbe veendő, hogy a kereszteseknek nem az ujabbkori törökökkel volt dolguk, hanem az arabokkal, kikben még hü emléke élt a roppant hóditásoknak, és a régi törökökkel, kik fris erővel és dölyfösen jöttek zsákmányt és hazát keresni a világ legszebb tartományaiban [1]).

Szünjünk meg tehát a keresztes hadakat kimenetelök szerint itélni meg; szünjünk meg lenézéssel tekinteni az összes europai nemzetek hőskorára, melly lenézésnek ugyis az érzelem is, az ész is ellentmondanak; szünjünk meg legalább mi, kik megsirattuk Phidias és Socrates hazájának balsorsát, s kik ha nem mással, legalább szerencsekivánatokkal kisérjük Timoleon és Epaminondas késő ivadékainak erőködéseit.

Tegyük fel, ha szent Márk oroszlánja és szent György sárkánya állandóan megtelepedtek volna Bosporus, Jordán és Tigris partjain, ott még most is müvelt nép virágoznék férfias szépségben, melly ott régenten a müveltségnek irigylendő központjait jellemezte; Seleucia, Antiochia s Bagdad... ázsiai Párizs és London volnának, s a hol most a basa, korbácscsal s karddal kezében zsarnoki önkény és szeszély alá nyügözi a népeket, hol a beduin és berber büntetlenül rabol és kalózkodik, ott rendre és szabadságra alapitott kormányok virágoznának; és a világ legszebb városából dusan áradoznék a müvelt-

[1]) A fáradalmak, mellyekbe Franciaországnak Algir megtartása kerül, fölmentik a kereszteseket azon büntől, hogy állandó sikert nem arathattak.

ség és szeretet Ázsiába és Európába; mellyek érzelem és haladásban egyesülve, megvilágitnák az Északot s elterjesztenék az igazságot Afrika szivéig s a Kelet legszélsőbb tartományaiig.

Ellenben, ha a Remete ki nem kiáltotta volna: Isten ugy akarja! és a pápa e kiáltást fel nem karolja, az europai ébredező s még durva, de annyi nagyság s erény magvaival teljes müveltség eltöröltetett volna a csillámló arab müvelődés által, melly belsejében halálosan rágó férget hordoza; a szeretet és szabadság vallása Európát a szolgaság és vérengzés vallásának kényszerült volna átengedni, és Olaszhon s Francziaország gyönyörü térein házi s politikai baromias zsarnokság, dölyfösen pangó mozdithatlanság, végzetiségi közöny s rendszeres tudatlanság uralkodnék.

TIZENKILENCZEDIK FEJEZET.

Spanyolhon, Magreb, Portugal.

Spanyolországban ellenkezőleg, diadalához közelgetett a folytonos kereszteshábora. Kioltatván az Ommiahdok élet- s erőteljes családja (1031), az arab egyedurság darabokra szakadt [1]). Az északi tartományokban az Ategibek hatalmas arab törzse uralkodott, Algarve és Lusitánia szövetséget képeztek Badajoz királya alatt; Toledo, melly a kalifák uralmának mindig ellenszegült, most saját kormányrendezetet adott magának, Ismail-ben-Dilnun hatalma alatt, ki büszkélkedve vitézségében és családja régiségében, uralkodni vágyott Cordova és Sevilla királyai fölött. Saragossa, Huesca, Valencia, Toledo, Sevilla, Granada, Algeziras, Almeria, Denia, Carmona, Murcia, Majorca saját fejedelmek alatt álltak; azonkivül Gibraltar, Huebla, Lerida, Tudela és Tortosa külön kisebb uralmakat képeztek.

Ezen apró államok folytonos harczban álltak egymással, mint szintén a három keresztény állam, u. m. Navarra, Castilia és Aragonia a barcellonai fejedelemséggel. Hosszura nyulnék e küzdelmek nek részletes elbeszélése, miért is mi a főbb tényekre s azon vonzó látványra szoritkozunk, melly a függetlenségét fáradalmasan visszaszerző nemzetet tünteti elénk.

A cordovai vezirek Gewart, Mohammed fiát választák kalifának,

---

[1]) L. fönebb a X. könyv 338 lapját.

ki az előbbi királynak kormánytanácsosa volt, s a polgárháboru alatt mély elméjü s nagylelkü férfiunak mutatta magát. Gewar nem akart korlátlan hatalommal uralkodni, hanem tanácsot állitott össze a törzsek főnökeiből, s erre bizta a nagyobb fontosságu ügyeket; azért ki tőle valami kegyelmet kért, annak azt felelte, hogy magától semmit sem tehet s a tanácsban csak egy szavazattal bir. Számüzött az udvarból minden fölösleges szolgát és fényüzést, minden kémet és nem hiteles orvost; közpénztárból fizetett ügyészeket nevezett ki, magtárakat épittetett, rendezte az igazságügyet és sok jót eszközlött volna, ha olly zavaros időkben nem uralkodik. A walik azonban azt hitték, hogy az Ommiahdok buktával megszünt minden engedelmességi kötelezettség; harminczkét év alatt kilencz fejdelem követte egymást, a főhatalom iránti tiszteletnek nagy csökkentésével; a vidék megtagadta az engedelmességet a fővárostól, annyira, hogy a nyugati kalifaság ugyszólván csak névszerint állt már fenn.

Fenyegető állást foglalt el I. Abad (1015—41), Sevilla királya, ki Cordovát is hatalma alá egyesité s megalapitá az Abádfiak híres családját. Háborura készült Abad ellen al-Mamun Yahia, Toledo királya, kit támogatott VI. Alfonz, Leon és Castilia fejedelme. Elfoglalta Abád két fővárosát, de miután meghalt, nemcsak visszaestek a hóditmányok, hanem az elégületlen toledóiak is Alfonzót hivták meg a trónra, ki azt el is foglalta (1085) [1]). A féltékeny III. Abad, Sevilla s Cordova királya összehivta a törzsek főnökeit s ezekkel azon gondatlan határozatot hozta, hogy az áfrikai Almoravid mórok segélyül hivassanak.

Almoravidok.

A XI. század közepén a Gudala és Lamtunah, ymiarita arab törzsek, mellyeket Arábiából belviszályok zavartak ki, Afrikának Atlason túli pusztáin éltek, hol összes birtokuk, szabadságuk és tevéik valának. Yahia ben-Ibrahim, a Gudala törzsből, midőn Mekkába zarándokolna, összetalálkozott Abn-Amrammal, a leghiresb al-Fakival, ki hallván a Gudala törzs nagy tudatlanságát s barbárságát, ajánlatot tőn, hogy téritőket fog oda küldeni. Illy minőségben jött Abdallah ben-Yasim, ki nem igen jól fogadtatott, midőn tartózatot s a bünnek kerülését kezdé hirdetni; visszavonult tehát egy remete-lakba, hová őt előbb csak hét tanitvány, aztán csakhamar ezren követték. Abdallah minden tanitványát saját törzséhez küldte tanitás végett s már elég erős volt rendelni, hogy a hol a meggyőző beszéd nem sikeres,

[1]) Lásd fönebb a X könyv 340. lap.

ott fegyver használtassék. Abdallah tehát főnökül ismertetett el (1042) s alávetette a Lantunah törzset s a szomszéd berbereket, s katonáit kitartó vitézségökért almoravid (el-morabethyn, szerzetes, remete) czimmel ruházta fel. Hóditással szilárditotta meg apostolságát, elvévén a Zegriktől egész Magrebet, hol a hatalmat Abu-Bekr ben-Omarra ruházta (1050), ki fölépité Maroccót, aztán visszatért a pusztaságba, az uralmat Yusuf ben-Tashfinnak adván, melly tehetséges és nagyravágyó főnök bevégezte Afrika hóditását, elfoglalván Fezt és Ceutát, aztán, hogy az egyiptomi fatimitákat, — kik emir al-muminin czimet viseltek, meg ne sértse, emir almoslemin czimet vett föl.

Yusufhoz tizenhárom spanyolhoni emir folyamodott segélyért, melly alkalomnak megörülvén amaz, beleegyezett, de kikötötte, hogy biztosittassék neki a tenger és adassék át Algeziras tartomány (1086). Midőn elindult hadjáratára, felkiáltott: Allah! ha hadjáratomnak hasznosnak kell lennie a hivőkre nézve, ugy parancsold a vizeknek, segitsék elő átkelésemet; ha nem, ugy tudasd azt velem ellenkező jel által. Kikötött szerencsésen Spanyolország partjain; Zelacánál Badajoz mellett, semmivé tette a kereszténveket (okt. 23.), megölve huszonnégyezret; VI. Alfonz nagynehezen tudott néhány lovaggal menekülni.

Ugy látszott, mintha Tarik és Musa napjai visszatértek, és a négyszázados ellenállás gyümölcse elveszett volna. Alfonz azonban kétségbeesés helyett, a dolgok jóvátételéről gondoskodott, még Yusuf hadai olly földön harczolva, melly nem hazájuk volt, visszakivánkoztak a forró Áfrikába, bármilly mosolygó édes arcza volt Hesperiának. Ámde Yusuf urukká akarván lenni azoknak, kik őt segitségre hivták, nem sokára nagyobb haddal visszatért (1090). A spanyol emirek gyanitván Yusuf nagyravágyó szándékait, nem csatlakoztak hozzá, mire a beütő talált okot őket ellenségekül tekinteni, s megtámadván Granadát elfoglalta azt és saját kormányát helyezte be. Ismét visszatérve, hadvezéreit bizta meg a továbbival, kik is Sevillát, Cordovát, Rondát s Almeriát rendre elfoglalták.

III. Abad, ki az almoravidokat behivta, utóbb a keresztényekhez fordult, de siker nélkül, és Sevillát át kellett adnia; melly alkalommal kikötötte személyének s hölgyeinek és gyermekeinek sértetlenségét, de mégis lánczraveretve száz hölgyével és gyermekeivel együtt Áfrikába vitetett (1092), hol kézi munkával kellett élelmöket megkeresniök. A sorsnak ezen változása, s a szerencsétleneknek a

sevillai aranyozott tornyoktóli bucsuvétele arab alagyák irására adott alkalmat és tárgyat.

Yusuf hosszas küzdelmek után Spanyolország urává lett (1103) s elismertette magát illyenül az egyiptomi fatimita kalifa által. Meglátogatván Afrikából vezéreinek hóditmányait, utódjaul másodszülöttét Alit nevezte ki, ajánlván neki az ellenség féken tartására a legbiztosb, de egyszersmind a leggyülöletesb eszközt, hogy tudnillik a kormányt almoravidok kezébe adja s ezekből tartson maga körül tizenhétezer embernyi őrséget, mig a szenthadat spanyol arabok által vivassa.

Maroccóban hunyt el az első betegségben, melly őt száz éves életében érte (1106). Hátrahagyott Yusuf harminczezer arob ezüstöt, és ötezernegyven arob aranyat (75,000 és 1260 mázsát); s özönlött a sok magasztalás, mellyel a hizelgők a szerencsés hősöket elárasztani szokták. A szép és nagylelkü Ali a szenthadat Temim nevü bátyjára bizta, ki megtámadta a kereszténveket s legyőzvén Alfonzt Ucles mellett, megölte fiát Sanchót, a kis tiz éves hőst, a nemesség virágával együtt (1108). Drágán vették e győzelmet az arabok, s Alfonz karja és esze gondoskodott, hogy ne sok hasznot huzhassanak belőle; de a mórok uj áfrikai erőkkel megtámadták (1111) s bevették Algarvet, Lisabont s Portugal nagy részét; és jaj a kereszténveknek, ha az almoravidokat más események Áfrikába vissza nem hiják.

Magreb akkoriban több uralkodó ház között volt felosztva, és pedig a Zeridák, vagy Zegrik a mai Tunist és Tripolist, keleti Áfrika név alatt birták; az Amadfiak Magreb Ausath vagyis a mai Algir s nyugati Oran egy részének urai voltak; az Almoravidok a Magreb Acsai vagyis az Oran és Nun közötti tartományt, aztán a nyugati Saharát egész a fekete tartományokig, és végre Spanyolországot birták. De az Almohádok ujabb hatalma valamennyit elnyelte.

Almohádok.

Abu Abdallah, a névnélküli ember, ki a hires cordovai s kairói tanodákban növekedett, aztán keleten müvelte magát, Bagdadban a bagdadi Abu-Amed al-Gazalinak volt tanitványa, kinek egy munkáját mint tévtanitót a cordovai kadi és akademia elitélte, Ali pedig megégettette. Ennek az volt eredménye, hogy a munkát aztán ollyanok is olvasták, kiknek az előbb eszökbe sem jutandott. Al-Gazali kérte az Istent, boszulná meg az igaztalan kárhoztatást, Abdallah pedig hozzá tevé: És hogy a boszú eszköze én legyek. Visszatérvén Áfrikába, hirdetni kezdé Abdallah a kárhoztatott tant,

és pedig egyszer a néppel zsúfolt mecsetbe ment s hátrálni kényszeritvén az imamot, maga lép a szószékre s kimondja: A templomok az Isten házai, és nem egyebek, mint Isten házai. A nép elámulva hallgatá őt, midőn egyszerre a király lépett be: mindenki föl kel, csak Abdallah nem, ki igy szól Alihoz: Találj gyógyszert néped szenvedései ellen, mert számot kérend tőled az Isten azokért, miket a nép szenved. Kérdeztetvén a királytól: volna-e valamire szüksége, felelé: Semmire ezen a világon; én hivatva vagyok átalakitást hirdetni és megjavitni a visszaéléseket.

A nép kedvesen vette ama szavakat, Ali is jónak látta figyelembe venni s rendelé, hogy a hittudorok vizsgálnák meg az uj tant. Némellyek azt itélték, hogy Abdallah fel akarja forgatni az országot, mások egykedvüen nyilatkoztak. Abdallah mégis futni kényszerült Marocc6ból s már hatalmas volt maga az üldöztetés által. A merre ment, az Almoravidok bűnei ellen szónokolt, a tiszta istentiszteletre s a bálványozás kiirtására szólitotta fel a hivőket. Ali most el akarta őt fogatni, de Abdallah biztos helyre ment, s követői már hadsereget képeztek s al-mahdinak vagyis mesternek kiáltották őt ki. Vezirnek Abdel-Mument, első tiz tanitványa legbuzgóbbját választja meg, egy kormányt alakit ezen tiz tanitvány tanácsából állót, aztán egy másik tanácsot ötven, s egy harmadikat hetven taggal; szónoklatait mindig az Almoravidok ellen intézé, aztán tizezer embert fegyverzett föl fehér zászló alatt, hogy erőhatalommal küzdje le őket. Végtelen sokaság tódult zászlai alá s az uj megtértek türelmetlenségével biztosan mentek a győzelem elé.

A Spanyolországból visszatért Ali, bár igen hatalmas volt és neve naponkint harminczezer mecsetben áldatott, legyőzetett (1120) mégis több izben az Almohádok által, mikép Abdallah követői magukat nevezék [1]). Maga az al-Mahdi is a harczolók sorában állott, kiáltozva: Ti az igaz törvényt véditek; ha harczolva estek el, örök jutalom vár reátok. Halála után (1130). Abd-el-Mumen lőn utódjává, ki elfoglalta Tedlat, Daráht, Salét, Orant, Fezt, Tlemecent és Ceutát. Tashfin, Ali fia s utódja Oránban ostrom alá vétetett, s mig éjnek idején menekülni akart, lova őt a tengerbe vetette. Utána Izsák uralkodott, ki alatt Abd el-Mumen ostrom alá vette Marocc6t (1146), mellynek makacs védelmében némellyek szerint kétszázezer ember veszett el éhség és fegyver által,

[1]) *Al-mowaedayn*, egyistenhivők.

azonkivül hetvenezer bevétel alkalmával. Három napig tartott a dúlás, aztán három napig bezáratott a város, majd megtisztittatott a Mahdi szertartásai szerint, a lerontott mecsetek helyébe ujak emeltettek s az ujonépült házakba a puszták törzsei költöztek. Izsák elfogatott s megöletett az összes nagyokkal együtt; s igy be volt töltve al-Gazali boszúja s leverve az Almoravidok rövid uralma. Maradványaik Saharába vonultak, hol mégis ma is a marabútok egész törzsei találtatnak.

Abd el-Mumen kizavarta az Amad-fiakat is Bugiából s a sicilaiakat Tunis-, Tripolis- és Mahdiából, hová ezeket Roger telepitette vala, és megalapitá az Almohádok uralkodó házát. Hadban kegyetlen, békében szelid volt s pártolta a tudományokat. Igen szerette mint kedves mulatságot a lovagregéket és beszélyeket, mellyek az Almoravidok alatt tiltva voltak; sok tanintézetet nyitott, hogy az ifjakat a tudományokban ugyszintén a testgyakorlásban is képeztesse.

Keresztény államok.

Az Almoravidok balszerencséje elbizottakká tevé a spanyolhoni elégületleneket, és al-Gazali tanai hivőkre találtak; és igy ürügyül használván a vallást a nagyravágyók vagy az áfrikai uralom gyülölői oda vitték a dolgot, hogy minden egyes város egy-egy államot képezne. Javukra volt ez a kereszténveknek a nagy Alfonz elméje és vitézsége által, ki hatalmába vette Calatravát, Almeriát és Lisabont, melly a Tajo urává tette ötet. A navarrai királyság, minthogy három keresztény állam közé volt szoritva, keveset nyerhetett a mórok pusztulásából, s mint női örökség majd az egyik majd a másik keresztény családra szállott [1]).

VI. Alfonz, Castilia s Leon királya [2]) csak nyolcz leányt nemzett, kik közöl Elvirát Toulousei Rajmundnak, Terézt Besançoni Henrik mint Portugal grófjának adta nőül: Urraca, az örökösnek szánt legidősb leány, Burgundi Rajmund özvegye, Harczos-Alfonz aragoniai királynak adatott nőül; ámde a két királyság egybeolvadása viszályok- s vadcsatákra adott alkalmat (1109). A büszke, parancsoló s feslett erkölcsü Urraca, nem szeretvén férjét, neki csak a királyi czimet hagyta, miglen Alfonz megboszankodva, pártot szerzett magának s rosz nejét egy várba csukatta. Kiszabadittatván erő-

[1]) 1234-ben a Champagne házra, 1274 ben a Capetekre, 1328-ban Evreuxre, az előbbinek egyik ágára, 1425 ben Aragoniára, 1479-ben a Foix családra, 1483-ban az Albret-ekre, végre 1555-ben a Bourbon családra szállott.

[2]) L. fönebb a X. könyv 340 s köv. lapj.

hatalommal a castiliaiak által, Urraca Alfonztól elválasztatni kivánja magát, rokonságot adva okul; Alfonz elüzi őt, de államait nem akarja visszaengedni (1111). Gomez és Lara Péter grófok, az elüzött királynő szeretői, hadat inditnak Alfonz ellen, ki Sepulveda mellett az elsőt megöli, a másikat megszalasztja s használva az alkalmat, mindent kizsákmányol. Urraca Galiciában kikiáltatja Rajmundot, kit ő első férjétől szült, és segittetve Portugal grófja, Henrik által, Alfonzót Castiliáról lemondásra s Aragoniába visszavonulni kényszeriti (1112).

Ám igy sem volt még biztositva uralma. Kegyencze Lara Péter olly gyülöletet gerjesztett maga iránt a castiliai urakban, hogy ezek elfogva őt II. Alfonzt (1122—26), Rajmund fiát, Urraca unokáját kiáltották ki, daczára a nagyanya ellenszegülésének, kit végre is Saldagna várába kellett zárni. Az előbb fegyverhez nyuló aragoniai király is utóbb békekötésre s az igényekről lemondásra biratott. Alfonz politikából Barcellona és a Provence grófjának lányát vette nőül; igényt támasztott Navarrára s Aragoniára, mellynek királyát hübéri hódolatra kényszerité s jelenlétében akarta magát a toledói érsek által császárrá koronáztatni. Ezen uj méltóságát senki sem ismerte el, söt több fegyveres vetélytársa akadott. Meg akarta öket fékezni Alfonz; de Portugal grófja, Henrik, királylyá kiáltatta magát, a navarrai király felmondta az engedelmességet, s a császár semmire sem mehetett.

Inkább csillogó mint hasznos hadjáratokat folytatott az Almoravidok ellen. A mozarabok segélyével elfoglalhatni remélte Granadát; megcsalódva azonban, feldulta a tartományt s egész a tengerig hatott, itt egy kis hajót készittetett, halászott s nagy lakomát adott, mondván, hogy fogadalmat tett, miszerint Granada partjain fog halászni; de mindezekkel csak azt eszközölte, hogy a musulmanok a kereszténeket még jobban üldözék.

Mig ő Oreját ostromolta, a cordovai, sevillai s valenciai wali-k Azecát támadták meg, mellybe Berengaria, a császárnő zárta volt magát. Ez üzentette a vezéreknek: Nem szégyenlitek magatokat nőtől védett helyet támadni meg, mig Orejánál dicsőséget arathatnátok. A vezérek elszégyelték magukat s tiszteletére kivántak lenni. A császárnő elfogadta tisztelkedésöket. Költői mese talán, melly azonban összeegyezik a lovagiság eszméivel.

Alfonz, követve a spanyol királyok rosz politikáját, felosztotta fiai közt államait s III. Sanchónak Castiliát, II. Ferdinándnak Leont,

az Asturiákat s Galiciát adta. Sancho csak rövid ideig uralkodott s országát III. (vagy VIII.) Alfonznak hagyta (1158).

Érezvén ekkor a musulmanok, hogy veszniök kell, a maroccói császár Abd el-Mumen segélyét s uralmát vették igénybe. Ez, ki előbb is már több berontást tett volt Andalusiába, most nyolczvanezer rendes, háromszázezer rendetlen lovasból és százezernyi gyalogságból álló sereget szervezett, midőn őt a halál utolérte (1163). Követte őt fia s utódja Yusuf, de Santarem ostrománál ez is meghalt. Győzelmei által Yusuf al-manzor melléknévre tett érdemet (1170). Hidakat, kutakat, fogadókat, kórodákat, menhelyeket, mecseteket s tanodákat épittetett; hogy gyéritse a megvesztegetést, megjavitá a kádik fizetését s pártolta a tudományokat. Vitéz nagylelkü fia Yakub (1194) szintén al-manzor be-fadhl-Allah (Győzelmes Isten kegyelméből) czimet vett föl s érdemlett ki. Megbüntette az alóla szabadulni törekvő népeket, feldulta Santarem környékét s tizenötezer foglyot hurczolt el onnan. Mondják, hogy VIII. Castiliai Alfonz ezt irta volna neki: Miután nem jöhetsz ellenem, sem seregeidet nem küldheted, add kölcsön nekem hajóidat, hadd menjek én ellened, s legyőzesz, tied a zsákmány és én foglyod leszek, ha pedig én győzök, urad leendek.

Yakub nagy fegyverkezést tett s Alarcos mellett nagyon megverte a kereszténeket (1195), minek emlékeül Sevillában százhetvenkét láb magas tornyot épittetett s ennek tetejébe olly nagy megaranyozott vas golyót emeltetett, hogy midőn a városba hozták, az egyik kapunak boltozatát le kelle rontani [1]). Nem tudta felhasználni győzelmeit csak pusztitásra, s mielőtt erős állást vett volna, visszatért Maroccóba.

Megveretéseink oka az elpuhultságban s a testet lelket elsatnyitó fürdőkben keresendő: térjünk vissza a régi egyszerüségre, mellyben nevelkedtek a hősök. Ezt mondták a spanyolok; de Alfonz király VII. Sanchót, Navarra királyát okolta, kiről beszélték, hogy segélyül hivta Mohammed el-Nasirt, Yakub utódját (1199), sőt, hogy azt meg is látogatta volna. Mohammed elrendelte, hogy Sancho utközben mindenütt tisztelettel fogadtassék, ő pedig gazdag ajándékokkal kedves-

[1]) E golyó később levétetett, s a torony 86′ magasabbra emeltetett s a hit szobrával ékesittetett föl.

kedett a visszautazónak. Alfonz, hogy megbüntesse Sanchót, elfoglalta Alavát és Guipuscoát.

Navas-i csata 1212. jul. 16.

Mintegy megfenyitéseül ezen apró viszályoknak Áfrikából uj csapás nehezkedett Spanyolországra. Ugyanazon Mohammed el-Nasir, kinek harcziasságát az asszonyokkali kéjelgés el nem vette, miután az áfrikai s majorcai lázadókat leverte, Spanyolország meghóditására fölfegyverzett hatszázezer musulmánt (1211). Két hónapig tartott az átkelés, s a keresztény fejedelmek a rettentő veszély hirére félbeszakitják a belviszályokat és egyesülnek; III. Incze kereszteshadat hirdet, s Olasz-, Franczia- s Németországból lovagok sietnek segitségre. Tolosa sikságán (navas) történt a nagyszerü csata, mellyben Narbonne és Toledo püspökei elül vitték a keresztet s vitézségre buzditák a harczosokat a házáért, a tüzhelyért s a hitért; Aragonia, Navarra s Castilia királyai személyesen vezényeltek Mohammed ellen. A vad és fegyelmetlen áfrikaiak szétverettek s Mohammed, midőn ezrenkint esni látta őket, felkiáltott: Csak Isten az igazságos; az ördög hitszegő és hazug. Futni kényszerült, az ellenségnek hagyva a győzelmet, melly egyike a legnevezetesbeknek azok közt, mellyekkel Spanyolhon függetlensége visszavivatott; mert, mint mondják, a mórok közöl száznyolczvanötezer maradt a csatatéren.

Nagy része volt a győzelemben Castiliai VIII. Alfonznak, ki Jónak vagy Nemesnek neveztetett, s ki alapitója volt a valenciai első egyetemnek, mellybe franczia s olasz tudósokat hivott meg. Neki tulajdonitják a Fuero Real czimü törvénykönyvet, mellyben igen nagy hatalom adatott a királynak, de az itéleti párbajok mérsékeltetnek s a polgári és fenyitő törvények is meglehetős csélszerüek. Fia Henrik (1214—17) igen fiatalan halt meg s nővére, Berengária előnyt adva az anyai szeretetnek a hatalom édes kecsegtetése fölött, saját fiát III. Ferdinándot kiáltatta ki s rábirta (1230) IX. Alfonzot (ki atyját II. Ferdinándot 1187-ben követé), hogy mondjon le Leonról, melly ekkép Castiliához csatoltatott. III. Ferdinándot, ki szentnek tiszteltetik, áldotta egész Spanyolország, hová ő hozott be némi akarat-egységet, melly erőt, dicsőséget s jóllétet vala szerzendő, habár az egységet háboritották még a castiliai, navarrai, aragoniai s portugali külön fejedelemségek.

Tolosai megveretése után Marocczóba futott Mohammed el-Nasir s a hárem kéjgyönyörei közt elfeledte a gyalázatot és veszteséget. Fia II. Yusuf (1213—24) tizenöt éves korában követte őt a meg-

gyengült trónon s nem sokára lázadásokkal kellett találkoznia. Tunis kormányzója az Abuafiták uj családját alapitá; a nyugati részen a Merin ház kapott hatalomra, melly később megtámadta Maroccót (1270) s megsemmitni törekedett az Almohádokat, eltiltván al-Mahdinák nemcsak tanát, hanem még nevét is. Spanyolhonban az andalusiai Aben-Houd az Almohadok hatalmát visszaállitandó felhasználta erre ékesszólását, gazdagságát s nagylelküségét, szabadságot s a tévtanok kiirtását igérte, s számos párthiveket szerezve, Cordova, Sevilla s Granada királyságait egyesitette (1228). Ámde az al-muminin név nem tiszteltetett többé, különféle sheikek föllázadtak, s a valenciai, cordovai, sevillai s murciai függetlenekké tették magukat.

Alkalmasnak látták a perczet a keresztények, s a portugali király Elvát, az aragoniai Valenciát elfoglalja; de valamennyinél hatalmasabban lép fel castiliai III. Ferdinánd (1236), ki beütvén Andalusiába s elpusztitva a Xenil folyó vidékét, bevette Cordovát és Murciát, aztán elzárva a Quadalquivirt, elfoglalta Sevillát, szabadon hagyván menni háromszázezer lakóját. Mindezen a papság pénzével gyámolitott tettei a mórok rémületévé tették őtet, azonban közbejött halála diadalmainak véget vetett. Castilia szent Lajosának nevezhető ő, kihez vitézség-, ildom- s áhitatra annyira hasonlitott. Mondani szokta volt: Jobban félek egy leányka átkától, mint az összes mórok fegyvereitől. Elfoglalván Cordovát, a főegyházat Máriának szentelé s a compostellai harangokat, mellyeket al-Manzor hurczolt el, mórok vállain vitette vissza.

Castiliai alkotmány.

A Maroccóba menekült nagyravágyó Lara grófok megszüntek háboritani az országot, mellynek III. Ferdinánd, hogy jobb rendezetet adjon, egy törvénykönyvet készittetett, melly azonban be nem végeztetett vagy legalább közzé nem tétetett. A sok háború miatt állandó adóval rótta meg az adást és vevést (alcavala), s hogy azt az összes városokra kiterjeszsze, egybehivta azok képviselöit, ollyanokéit is, mellyek követeket soha sem küldtek. Határoztatott, hogy a cortesekben csak tizenhét város vegyen részt, mellyekhez azonban utóbb Granada csatoltatott. S ezen alkotmány tartott napjainkig, időhez s helyi viszonyokhoz lévén mérve.

A darabonkint visszafoglalt földek a győzőkéi maradtak, kik oda keresztény népességet hivtak. A folytonos védelem az alsó osztályoknak bizonyos büszkeséget s a saját méltóság érzetét kölcsönözte. Polgárjogok nélküli parasztok Leon és Castilia királyságban

nem voltak, de igenis a hübérileg rendezett Aragoniában. A nemesek saját javukra mentek hóditani, a mi terjesztette a birtokokat, de a belnyugalmat helyre nem állitá. Polgári községek nem jogok és kiváltságok nyerése vagy bitorlása által, hanem csupán a haza védelmére alakultak. De V. Alfonz Leon városát már 1020 ban kiváltságokkal ajándékozta meg; Sepulveda, kiváltságlevelét VI. Alfonztól 1076-ban nyerte; Logrofio, Saagena, Salamanca s más községek felhatalmaztattak tanács és saját tisztviselők választására, az alapitó törvényei szerint, ki oda kormányzót is nevezett ki az ügyek vezetésére s az adók beszedésére, s igen megszoritott végrehajtó hatalommal. Logrofio kiváltságlevelében az is ben volt, hogy a kormányzót, ha erőszakot használ, meg is lehet ölni. A városok a kiváltságokért pénzt és katonát adtak, s minden tisztviselő köteles volt a királyi zászló alatt harczolni.

Akinek bizonyos jövedelme volt, lóháton tartozott katonáskodni, de föl volt mentve a közterhektől; s innen a nemesek (caballeros) és adózók (pecheros) közti különbség. A nemesek nem voltak örökösek s nem birtak más kiváltsággal, mint hogy bizonyos tisztségeket nem tartoztak elvállalni, s lovaikat adósság miatt nem lehetett elárvereztetni [1]). A főnemességet, az altos omes, a spanyol nagyok (grandok) képezték. S minthogy a hóditásban a nemesek terjedelmes birtokokat sőt egész városokat szereztek, a király nem tarthatta őket kellő féken. Innét a jog, mellyet már fönebb láttunk, felmondani a hűséget a fejedelemnek, s a hűbéresekkel együtt más szolgálatba állani vagy saját részökre harczolni még a haza ellen is[2]).

Gyarapodott a nemesség hatalma a behetrias vagyis azon kötmények által, mellyek szerint egy-egy kerület valamelly országnagy védelme alá helyezte magát, bizonyos adók és szolgálattételek kötelessége mellett. Az illyen kerületekben feküdt városok fölött a nemesek teljhatalmat gyakoroltak.

Hatalmába keritve a Guadalquivirt, Castilia tengeri hatalommá is lett, s a meggazdagult városok nagy sulyt vetettek ezután a mérlegbe. IV. Sancho Valladolidban főpapok, nemesek és polgárokból álló hermandadot állitott fel (1284), kik is ott kiváltságaikat kölcsönösen biztositották. Utóbb a nemesség gyöngitésére Sancho a koronai vá-

[1]) **Mariana**, *Ensayo historico-critico etc.* Madrid1808.

[2]) Mariana, a nélkül, hogy fennakadna rajta, a Castro háznak több árulását sorolja fel. *Alvarus Castrius, patria aliquanto antea, uti moris erat, renunciata. — Castria gens per haec tempora ad Mauros saepe defecisse visa est.* XII. 12, 17. 19.

rosoknak saját tisztviselők választására, s törvényhatósági hatalmat adott, mi által a nemesség irányában ellenséges szövetség alakult.

A királyság választó volt azon egy családban, miglen a XI. században örökösnek nyilvánitá magát s egy parlament által el is ismertetett. A cortes főnemesség- s papságból alakittatott; a városok képviselőit csak 1169-ben látjuk részt venni, melly kiváltságot nem gazdagság vagy kereskedés, hanem a katonai rendezet fenntartásának szüksége által nyertek. Minden városnak joga volt részt venni a parlamentben, habár a következett királyok e jogot megszoritni törekedtek [1]). 1295-ben a toledói érsek óvást tett egy országgyülés végzései ellen, minthogy oda sem ő sem a többi főpapok nem voltak meghíva; ám mégis a főpapok utóbb is sokszor kifeledtettek. A ki joggal birt, személyesen tartozott megjelenni, mi a kevésbbé gazdagokra nyomasztó vala. A nemesek és főpapok földei hihetőleg adómentesek voltak, s csak a községek fizettek; de ezek adóját nem lehetett az ő beleegyezésök nélkül fölemelni [2]); mit azonban a királyok sokszor megszegtek. A városok ha elégtételt nem nyertek, megtagadták a segélyezést, mit még a rettentő zsarnokok, V. Károly és II. Fülöp alatt is meg mertek tenni.

Kivivták a városok a jogot, hogy a király nekik számadást adjon be, s 1258-ben X. Alfonznak ezt mondották: „Illő dolog, hogy a király és királynő naponkint százötven maravedinél többet a konyhára ne költsenek; s a király hagyja meg övéinek, hogy nagyobb kimélylyel (discretio) egyenek.“

A cortes feloszlása után a király oldalán egy tanács állott királyi herczegekből s nagyokból alakitva. Minden királyi rendelethez a tanács beleegyezése kivántatott, melly azonban V. Ferdinand és Izabella idejében törvényszéki hatósággá lett.

Az igazságot eleinte a helyhatósági alkadik (arabból al-kadi, biró) szolgáltatták; s ha egy-egy főnemes birói hatalmat gyakorolt, ez nem területi kiváltság, hanem királyi engedmény vala. A XIII.

---

[1]) Az 1020-i leoni cortes irományaiban mondatik: *Omnes pontifices et abbates et optimates regni Hispaniae, jussu ipsius regis, talia decreta decrevimus, quae firmiter tenentur futuris temporibus.* És a salamancaiak 1178 ból: *Ego rex Ferdinandus, inter caetera, quae cum episcopis et abbatibus regni nostri, et quamplurimis aliis religiosis, cum comitibus terrarum et principibus et rectoribus provinciarum, tota posse tenenda statuimus apud Salamancam. . . .*

[2]) A *fuerosok* egyike igy végződik: *Liberi et ingenui semper maneatis, reddendo mihi et successoribus meis in unoquoque anno, in die pentecostes de unaquaque domo duodecim denarios; et nisi cum bona voluntate vestra feceritis, nullum servitium faciatis.* Ap, **Mariana**, *Teoria de las Cortes*, II, 387.

században a királyok nevezték ki a corregidoreseket, melly királyi birák ellen a cortesek fölszólaltak. Ezektől a tartományi kormányzóhoz, ettől ismét a királyi alkadikhoz történt a fölebbezés; de ez utóbbiak nem tárgyalhattak olly ügyet, melly rendes bíróság előtt nem volt. Az alkadik által hozott itét a király megvizsgáltathatta, de meg nem semmithette. Szép látmány, hogy a castiliaiak e jogokat akkor is érvényben tarták, midőn az austriai nyomás nehezült rajtuk, a midőn bár sikertelenül, de folyvást tiltakoztak szabadságuk eltiprása ellen.

X. Alfonz 1252–84.

Alfonz, a Bölcs, szent Ferdinand fia, ki a királyi gondokat tudományosakkal párositá, irt verseket és nevet adott a Csillagászati Táblának, mellyeket Toledóban, midőn a hadat Afrikába áttenni tervezé, arab és héber csillagászok által szerkesztetett össze. Ő tette közzé az atyja alatt szerkesztett Siete Partidas czimü törvénykönyvet (1256—63), melly nagyrészben VIII. Alfonz Fuero Realját adja vissza. Áltudományossággal s gyermekes okoskodással e törvénykönyv első részében világosan és terjedelmesen a vallásügyeket tárgyalja, a másodikban az uralkodóra vonatkozókat, a harmadik részben az igazságszolgáltatást, a negyedikben a családügyeket, az ötödikben a szerződéseket, a hatodikban a végrendelkezést és öröködést, a hetedikben a vádakat, béke-biztositositást, itéleti párbajokat, s a büntetteket. Feltaláljuk benne roszul beszöve az udvari szertartásokat, egy hadtudományi értekezést, hanem egyszersmind sok bölcs és czélszerü gondoskodást. Ugy hiszik, a genuai Pagan Jakab irta és pedig elég csinos, tiszta, magasb eszmékre alkalmas nyelven, akkor midőn másutt ugyszólván csak hebegni tudtak. Nemcsak a száraz törvény van benne megirva, hanem annak indokai, aztán intelmek, tanácsok, felvilágositások s idézetek a szentatyákból, bölcsészek- és költőkből, ugy, hogy az egész egy erkölcsi értekezést képez. Ez is, mint a középkor többi törvénykönyvei, hitszónoki hangon van irva. Ime a bevezetés:

„Az embernek kötelessége félni az Istent, neki szolgálni sőt szeretni, minthogy Isten minden dolognak kezdete, közepe és vége; nélküle nem lehet semmi; az ő hatalma által lettek, bölcsesége által kormányoztatnak, jósága által tartatnak fenn mindenek. Azért is minden ember, ki valami jót akar tenni, minden előtt szeresse Istent, imádja őt és kérje kegyelmét, hogy értelmet, akaratot és erőt nyerjen tőle annak kivitelére. Mi don Alfonso sat., felfogva a nehéz kötelmeket, miket Isten a világon a királyokra ruházott, és a javakat, miket tőle sok alakban vesznek; nevezetesen a nagy tiszte-

letet, melly szerint megengedi, hogy királyoknak neveztessenek, a melly név őtet is illeti; és a rájok ruházott igazságszolgáltatási kötelességet, mellyel népeiket fenntartaniok kell; más részről ismerve a nagy roszakat, mellyek ama kötelmek nem teljesitése esetében a királyokra várnak, nem csak az Isten iránti tekintetből, ki hatalmas és igazságos ur, kinek itélőszéke elé kell jöniök, s ki elől semmi módon nem rejtezhetnek el s nem menthetik magukat, hogy, ha roszat tettek, nem érdemelnek büntetést, hanem az emberek előtti szégyen és gyalázat miatt, kik a dolgokat inkább az akarat, mint a jog szerint itélik meg; végre tekintve a nagy kegyelmet, melly szerint annyi jó emberek s olly terjedelmes földrészek fölötti uralomra emeltettek: hogy tehát mi és azok, kik utánunk uralkodandnak, biztosan ismerjék a népek igazság- s békébeni megtartásának törvényeit; és hogy az olly sok osztályu emberek törekvései jog- és törvényszerüleg öszhangzók legyenek; hogy minden előtt ismerjék Istent, és hogy a jót cselekedjék, a roszat pedig és a mi ebből következhetik, kerüljék; mindezen okokból előadjuk az összes törvényeket és egybeszerkesztjük ezen könyvet. És minthogy népeink hivek és jóérzelmüek, szükséges, hogy a törvényesség igazsággal és az akaraterő a jog által fenntartassék, és a királyok tudván, mi legyen igaz és jogos, azt illendően eszközöljék, és ne engedjék, hogy azt mások is áthágják, a szerint, a mit a bölcs és igen igazságos Salamon király mondott, hogy midőn a király igazságszolgáltató székén ül, tekintete előtt minden rosz lecsendesedik sat.“

A szigorú spanyol kitartás teljesen ki van fejezve e törvénykönyvben (IV. Partida, 17. czikkely), a hol mondatik: „Az ostrom alá vett apa, ki urának valamelly várát tartja, ha annyira kiéheztetnék, hogy már mindenből kifogyna, inkább egye meg saját fiát, a miért semmi bün sem terhelheti, mintsem a várat ura parancsa nélkül feladja.“

Szerencsétlenül, kecsegtetőleg hatott Alfonzra a neki odaajánlott német császárság, mellyről nem is akart lemondani, miglen a sevillai érsek átok alá nem vetette őt. Mig e nagyravágyást, melly az országból a kincseket kiszivárogtatta, mindenki roszalta, az áfrikaiak nem csak saját földükön nem voltak fenyegetve, hanem inkább Alfonzot megtámadni készültek.

Granada-királyság. 1238.

A spanyolhoni régibb musulman államokból már csak Granada állt fenn, mellynek még két századon át kelle életben maradnia. Alapittatott Mohammed Aben al-Hamar, Aben-Houd fivére által, ki

minthogy harczias erényeit tökéletes okossággal tudta párositni, uj fényre hozhatandá a musulmanok szerencséjét, ha a féltékeny wali-k támogatás helyett gátakat nem görditnek eléje. Állandó sereget állitván fel, minden zsoldosának a határokon annyi földet jelölt ki, menynyi családja s lova fenntartására szükséges vala. Megtámadtatván Castilia királya által (1245), nem segithetett magán máskép, mint hogy koronájaért III. Ferdinándnak hübéri hódolatot ajánlott; s amaz el is fogadta tiszteletteljesen s meghagyta őt az uralomban, de arra kötelezte, hogy fizesse be jövedelmei felét, mellyek százhetvenezer darab aranyból álltak, aztán személyesen jöjön a cortesbe, mint a többi hübéresek és sereget szolgáltasson. Ez utóbbit csakugyan igénybe is vette Ferdinánd, midőn Sevilla ellen ment, mellynek eleste után Aben al-Hamarnak meg kellett győződnie, hogy a keresztények meg nem állnak ott: azért barátságát kezdte keresni Tunis, Fez és Tlemecen uj emirjeinek. Granadának jóllétet adott, ápolva a békét, pártolva a földmüvelést, jutalmazva a legszebb ló tenyésztőit s a legjobb selyem, legjobb fegyver és legjobb szövetek gyártóit; mi által Granada kelméi felülhaladták a damascusiakat. Megerősité a várost és sok jó intézeten kivül, betegek, utasok és szegények számára ápoldafogadókat állitott fel; fürdőket, kutakat, vizvezetőket s öntöző csatornákat épittetett; dolgoztatta a bányákat, letette alapját az Alhámbra palotának, s befogadta a népet, mellyet a keresztények Sevilla- s Valenciából kizavartak.

X. Alfonz segélyre szólitá Aben al-Hamart, midőn Xerest és Nieblát, az Almohádok (1254—57) végmenedékeit ostrom alá vette [1]). Keservesen türte al-Hamar, hogy testvérei ellen harczoljon, és felkiáltott: Milly nehéz szenvedés volna e nyomorult élet reménynélkül! Algarve és Murcia emirjei unszolták őt, törné szét saját és az ő lánczaikat; s alig hogy egy jó szót hallottak tőle, fellázadtak s Murcia, Lorca, Mula, Xeres, Lebrija s Arcosban leölték a keresztényeket (1261), mig al-Hamar a szomszéd határokat pusztitotta. Alfonz szövetkezvén nejével, nagy hadat inditott a fölkeltek és al-Hamar ellen, ki azonban fölhasználva a két király közti féltékenységet, megujitá a békét, segélyt igérvén Alfonznak Murcia ellen, ugy, hogy ez majd egy musulman walinak hübérbe adassék,

[1]) Az arabok irják, hogy az ostrom alá vett nieblaiak kő- és tüzes anyagot hányó s dörgési hangot adó gépelyeket használtak. A lőpor használatára látszik ez utalni, mit a mórok utóbb a wadacelitói csatában (1340) s Algeziras ostrománál (1342) kétségkivül használtak.

nem több, mint jövedelmei egy tizedének adóba fizetése mellett, hogy Granada királya ne adjon többé sereget, hanem csak pénzt, Alfonz pedig a Granada ellen fellázadandó walikat semmi módon se támogassa.

Megköttetett e béke, de uj alkalmak uj surlódásokat s lázadásokat idéztek elő, ugy, hogy al-Hamar az áfrikai Merin családhoz folyamodott (1270), melly Maroccóban az Almohádok hatalmát örökölte. Nagyszerü beütés volt tehát várható, ollyan, mint az Almoravidok s Almohádok idejében; de al-Hamar meg nem érte annak jajait, s a sirbolt, mellyben ő ezüst koporsóban feküdt, illyen arany betüjü felirattal volt ellátva: Itt fekszik a nagy sultán, az islam ereje, az emberi nem tisztelete, a nap és éj dicsősége, a nagylelküség eseje, s a népekre nézve a kegy harmatja, a vallás sarkköve, a törvény fénye, a hagyomány támasza, az igazság kardja, a teremtmények fenntartója, a harczi oroszlán, az állam gyámola, romlása az ellenségnek s a határok védője, a hivők fejedelme, a választott nép feje, a hitnek támasza, a királyok és sultánok dicsősége, ki az igaz Isten nevében győzött.

Semmit sem engedett neki bátorság és okosságban fia, II. Mohammed, ki szerencsésen kezdte uralkodását, győzelmet vévé a lázadókon Antequerra mellett. Minél nagyobb veszteségek érték a musulmanokat, az ő alattvalói annál inkább szaporodtak, s ő akará, hogy különösen a müvelt Cordova és az iparos Valencia menekültjei Granadában semmi hiányt se szenvedjenek. Itt az Alhambra palota roppant terv után épült, s a szomszéd halom ugró kutakkal, borostyánossal, naránes fákkal s kioszkokkal gyönyörködtette a szemet; az oktatás müveltséget terjesztett, pártoltatott a kereskedelem s egybegyüjtettek Andalusia összes tudósai.

X. Alfonz, hogy megelőzze a Meriniták beütését, kibékült azon elégületlenekkel, kik Mohammed udvarába futamodtak, s titkon bujtogatta őket a fellázadásra. Mohammed ujolag Abu Yusuf, maroccói fejedelemhez fordult, igérvén neki Algezirást és Tariffát, csak segitse föl a veszélyben forgó islamot. Yusuf eljött (1275), a lázadó wálik meghódolnak, s a két fejedelem hadi tervet készit a keresztények ellen, és pedig, hogy Yusuf Sevillát, Mohammed Cordovát támadja meg. Összefutottak a rémült keresztények minden oldalról; de mig Alfonz Olaszhonban a császári koronát kereste, öveit addig az arabok megverték, megölve Sanchót, a toledói érseket s aragoniai infanst,

Ám Sancho, Alfonz fia, ki megosztotta mindenütt a veszélyt és dicsőséget, olly jól tudott intézkedni, hogy Yusuf kénytelen volt visszavonulni Áfrikába, és Spanyolország mentve lőn a harmadik és utolsó afrikai beütéstől.

A sok hadakozás a pénz értékének leszállitására kényszerité Alfonzot, mi drágaságot idézvén elő, lázadást támasztott még saját családjában is. Mig ő a császári korona után járt, az uralkodást Ferdinánd fiára, a cerdai herczegre bizta; kinek halála után a rendek Sanchót, a mórok legyőzőjét s Castilia megmentőjét nevezték ki örökösnek, mellőzve Ferdinándnak franczia Blankától fiait. Surlódások támadtak ebből Merész-Fülöp franczia királylyal, ki hadat üzent Castiliának, mellyet azonban XXI. János pápa lecsillapitott. Azalatt Jolán királynő, X. Alfonz neje, Blankával s ennek fiaival együtt elhagyja a királyt s fivéréhez aragoniai III. Péterhez fut. Alfonz, meggyőződve, hogy a szökést fivére Fridrik eszközölte, megfojtatja ezt, min felindulván Sancho fia, fellázad s a főpapok, nemesek és városi követek gyülésén trónvesztettnek nyilvánitja atyját; de mindazáltal ő csak kormányzó czimet vesz föl (1282).

Ekkor Alfonz, a kereszténység császára Abu Yusuffal szövetkezék, ki el is jött Maroccóból roppant haddal és ostrom alá vette Sanchót Cordovában. A pápai átok s apai kitagadás által elrémitett Sancho Granada királyához fordul; de időközben meghalt Alfonz (1284), kinek sirjára ezt irták: Mig az égi testeket vizsgálja, elveszti szemei elől a földet.

Örököseinek a Cerda herczegeket nevezte, de várható volt-e, hogy a ki atyját még életében trónvesztettnek nyilvánitá, most az elhunyt akaratának engedelmeskedjék? Sancho elfoglalta a trónt, de fivére János föllázadt ellene. Aragonia királya kikiáltatja a Cerda herczegeket, kik végre legyőzetve, Franciaországba menekülnek. IV. Sancho megujitá a barátságot Granada királyával, de a maroccóinak ezt üzente: Egyik kezemben kenyeret, másikban botot tartok: válaszsz. Abu Yusuf a háborút választá, de nem sokára meghalt, és fia Abu Yakub Áfrikában is elég foglalkozást talált.

Sancho a Bernardo Zaccaria által vezetett genuaiakkal szövetkezve, legyőzte a mórokat s elvette tőlük Tariffát, de fivére János ismét föllázadt s egyesülve a maroccóiakkal s az örökké zavargó Larákkal, ostrom alá vette ama várost. János, hatalmában tartván Guzman de Pereznek, a város védőjének fiát, fenyegette az apát, hogy megöli fiát, ha fel nem adatik a város; Guzman egy kard oda-

dobással felelt, az ifju meghalt, de Tariffa mentve volt. Ekkor a granadai Mohammed sajátjaul követeli ama várost, s midőn meg nem hallgattatnék, dúló fegyverjáratot tesz, annál dúlóbbat, minthogy Sancho halála (1295) uj zavaroknak tette ki az országot, mit felhasználván Mohammed, meghódoltatta a lázadó kormányzókat, uj foglalásokat tett, megvette Algezirást, a marocccóiak utolsó spanyol birtokát; de végre szélhüdés következtében meghalt.

Aragonia.

Az aragoniai királyság eleinte csak a kicsiny Jaca tartományból állott Navarra, Ebro és Gallego között; de gyarapodott, midőn a navarraiaktól a barcellonai grófokra szállt. Sancho Ramiro, ki Navarrának is királya volt (1076), szünet nélkül hadat viselt (1063) a Saragossában uralkodott Aben-Houdok ellen, s midőn Huesca ostrománál halálra sebesitteték, ki nem akarta huzatni melléböl a nyilat, mig fia Péter és a nagyok esküvel nem fogadták, hogy folytatandják a hadat, mig csak ama város falain a kereszt nem fog tündökölni. Péter betölté fogadalmát s Alcarasnál az arabok és castiliaiak fölött azon győzelmek egyikét vivta ki (1096 nov. 18), mellyekben a spanyol történet annyira gazdag; egyesülve aztán Ciddel, rémülete lett a musulmanságnak.

I. Alfonz, Péter fivére (1104), koronájához egy kis időre Castiliát is, mint neje Urraca hozományát, hozzácsatolá, s a Harczos melléknév mutatja, miszerint a mórokkal örökös háborút viselt, mellyben igen sok franczia lovag által segittetett. Azon Saragossa, melly olly makacsul ellenállt Childebert, Nagy Károly és Napoleon franczíáinak, négyszáz esztendeig az arabok kezében vala, egy, függetlenségre vergődött emir alatt. Harczos-Alfonz föltette magában, hogy birni akarja, s azonnal minden részről vitézek csődültek annak megtámadására; a mórok védelemre siettek, és Saragossa végre elfoglaltatván (1118), Aragonia fővárosává lett. Alfonz az Ebro északi tartományát is meg akarta tisztitni az araboktól, de megveretett Frága alatt, mire nemsokára meg is halt (1134).

Végrendeletében birtokait a templomosok- s ispotályosoknak és az általa Montreálban alapitott Szent-sir lovagjainak hagyta; de a navarraiak V. don Garzias Ramirót, az aragoniai nemesek, városok és helységek pedig (akkor először lépve fel mint testületek) II. Ramirót, az elhunytnak fivérét választák királynak, s igy a két ország ismét különvált. Ramiró barát volt, de a pápa megengedte neki, hogy házasodjék. Csak egy leányt nemzett, aztán lemondott s előbb Tarragona püspöke, azután ismét szerzetes volt; Aragonia kormányát

pedig Berengár Rajmund (1137), Barcellona grófja [1]) s Ramiró leányának jegyese vitte. Győzelmet viván ki a mórok fölött, elvette tőlük Tortosát a genuaiak segélyével, kik jutalmul a város harmadát nyerték; örökösödés által a Provence nagyrészét birtokába nyerte. Fia II. Alfonz (1162) Aragoniához kapcsolá Barcellona vidékét, aztán a Provencet; azért pedig, hogy ipát, a castiliai királyt a mórok ellen segitette, szabad birtokul nyerte az előbb hübéri Saragossát. Fia II. Péter (1196) Rómában III. Incze által koronáztatta meg magát, évi adót igérvén a pápának; mit Aragoniában nem szivesen vettek, kivált midőn Péter a királyi hatalomnak az urak ellenében igen tág kört adott.

Aragonia alkotmánya.

Az aragoniai állam, mellyet nem hóditás, hanem a haza szabadságát megmenteni ohajtó szabadférfiak alapitottak, mindig megtartá a szabadelmü formákat, furcsaságokkal, hanem érdekesen is. Spinosa irja, hogy midőn az aragonok magukat a móroktól megszabaditák, királyt akartak választani, de midőn meg nem egyezhettek, tanácsért a pápához fordultak. Ez javasolta nekik, hogy ne válaszszanak egyedurat, hacsak ezt az állam érdekei különösen nem kivánnák; mindenesetre pedig egy főtanácsot adjanak melléje, melly hatalommal birjon határozni minden, a király és nemzet között fennforgó ügyben.

Akár igaz, akár nem, mindenesetre tény, hogy az aragonok mindig hajlandók voltak korlátolni a király hatalmát s emlékeztetni őt, hogy a király az alattvalókért van. A királyság első ideje óta tizenkét nép-vén vagy bölcsből állò tanács létezett. A nemesség, mellynek a király feje volt, magasra (ricos hombres) és alsóra (infanzones) oszlott, melly ismét mesnaderos, cavalleros és egyszerü hidalgosokból (birtokosok) állott. A gazdagok (ricos hombres) kiváltságaikat azon engedményekre alapiták, miket Nagy-Károly a nyugati gótoknak engedett, kik az arabok elől a spanyol Határvidékre (marca) menekültek. Mint a nemzet virága, részt vettek a kormányban, sőt eleinte ők választották a királyt, mondván: Mi, kik veled egyenlők vagyunk, királylyá választunk téged, ha megtartod a törvényeket és kiváltságainkat: ha pedig nem, nem. Ezen főurak között csztotta

[1]) Catalonia grófjai közöl emlitésre méltó Berengar Rajmund, az Öreg (1035), ki nem csak messze terjeszté birtokait, hanem egy *szokás-törvény-gyüjteményt* is tett közzé, melly egész a XVIII. századig érvényben maradt.

fel a király a hóditmányokat, adván mindegyiknek annyit a mennyi három lovag eltartására elegendő; adott nekik biráskodási, adószedhetési s alhübérbe adhatási hatalmat, három havi katonáskodás, az udvarban és királyi törvényszékeni megjelenés kötelezettsége mellett.

A főnemesi méltóságot csak azon fiu örökölte, kit erre az apa kijelölt, a többi egyszerü nemes (mesnaderos) maradt. A ricos hombres nem fogathattak be, csak ha a büntettről meggyőzettek; soha sem itéltethettek halálra vagy testi büntetésre, s illetékes biráik csak a király, ennek helytartója és az infansok lehettek.

A király uj fő és alsónemeseket nevezhetett ki; minden született hidalgo a lovagság szokott szertartásai szerint, a király vagy valamelly főnemes keze állal üttetett lovaggá. Aragonia királyai, minthogy alattvalóik szolgálatára szüntelen szükségök vala, azért szépen bántak velök, s Ramon Muntanero, történetiró ezeket mondja ama királyokról: Ha királyaink alattvalói tudnák, milly durvák és kegyetlenek más királyok népeik iránt, csókolnák még azt a földet is, mellyet uraik taposnak. Ha kérdené tőlem valaki: Muntaner! minő kegyben részesitik Aragonia királyai alattvalóikat a többi királyok fölött? felelném, hogy először a főpapok, főnemesek, lovagok és polgárok egyaránt megtartatják a jogyszerüséget és igazságot, a mi más országokban nem történik. Azért van, hogy a catalanok és aragonok fennenérzők, mivel cselekvésmódjukban szabadok, és a ki nem illy fennenérző, nem lehet vitéz a csatában. Az alattvalók továbbá megmondhatnak azoknak mindent, akkor, a mikor akarják, és bizonyosak arról, hogy kegyesen fognak kihallgattatni és kielégitő választ nyernek. Aztán, ha valamelly főnemes, lovag, vagy bármelly becsületes ember, férjhez adván leányát, megkéri a királyt, tisztelné meg a szertartást jelenlétével, az elmegy akár az egyházba akár máshová; elmegy ebédre is vagy névnapi ünnepélyre akárkihez, mintha atyafi volna, mit bizonyára nem tesznek más fejedelmek. Aztán a nagy ünnepeken sok derék embert hinak meg s nem vonakodnak köztük enni, s a meghivottak mindnyájan vele esznek, a mi másutt nem történik. Ha a főnemesek, lovagok, főpapok, polgárok, vagy parasztok gyümölcsccsel, borral vagy más valamivel megkinálják, minden vonakodás nélkül esznek abból, lovagolnak városban és vidéken s mutatják magukat népeiknek, s ha a szegények megszólitják őket, megállnak s kihallgatják őket. Egy szóval, olly jók és kegyesek alattvalóik iránt, hogy ki nem lehet mondani. Hanem szeretik is őket alattva-

lóik, úgy, mint senkit mást; nem félnek meghalni becsületök- és hatalmuk neveléseért; és semmi sem tarthatja őket vissza hideg, meleg és bármi veszélynek elszenvedésétől.“

A városi községek csakhamar kivivták a jogot, hogy az országgyülésre követeket küldhessenek, és pedig az aragoniakkal már 1134-ben, a cataloniakkal csak 1250-ben találkozunk először; tengeri kereskedelem s iparadta gazdagság által szerezték meg e kiváltságot. A cataloniak azzal dicsekednek, hogy a tengeri kereskedelem náluk annyira virágzott, miszerint ők adták volna ki egész Európában legelőször a kereskedelmi törvénykönyvet, (consolato di mare), melly limousini nyelven a barcellonai helyhatósági tanács által a XIII. század elején szerkesztetett össze [1]).

Némelly városok különös kiváltságokkal birtak. Igy I. Alfonz Saragossában nemesi jogokat engedett minden tisztesb állásu embernek, kinek nyerges lova volt s ki nem két kezével kereste élelmét, ide értve a jegyzőket is. A papság csekély hatalommal birt s a püspökök csak a XII. század végén kezdtek a cortesekbe meghivatni.

1307-ben határoztatott, hogy a cortesek minden második évben egybehivassanak azon városba, mellyet a király jelöl ki. 1436 ban kizáratott a cortesekből számos udvari főtisztviselő, a szerzetesek s azon nemesek, kik Saragossa, Barbastro, Huesca és Darocában helyhatósági tisztséget viseltek, aztán a boltosok, kézmüvesek, sebészek és füszerárusok.

Péter kormánya alatt az elégületlen fő- és alsóbb nemesség, ugyszintén a városok szövetséget kötöttek a politikai szabadság védelmére. Eleonora-, Péter nővérének Toulousei Rajmunddali egybekelése, az albigensek elleni hadba keverte Pétert, ki a Monforttal vivott csatában el is esett (1213). Nemcsak katona, hanem tudományos férfiu is volt; müvelte a provencei költészetet, magasztalva a nőket, kiket rendkivül szeretett.

Fia I. Jayme vagyis Jakab csak hat éves levén, a kormányzóság alatt sok zavargás történt, miglen a beneventumi bibornok rábirta a rendeket, hogy Jakabnak hüséget esküdjenek; melly szokatlan szertartás azonban el nem fordithatta a polgárháborút. Jakab két izben szökni kényszerült gyámjaitól; de végre elnyervén a trónt, győzelmek által tüntette ki magát. Meghóditotta a Baleári szigeteket, és a mi még fontosabb volt, a valenciai királyságot; az elfoglalt

[1]) Hasonlót állitnak magukról a marseilleiek és az olaszok. L. **Pardessus**, *Lois maritimes*, és alább a mi XIV. könyvünket.

birtokokba, mint hübéreseket, háromszáz nyolczvan aragon és cataloniai lovagot helyezett be. Valencia számára cataloniai nyelven terjedelmes törvénykönyvet (Costumes de Valencia) adott ki (1229), mellyet, ugy látszik, a római jogtudományban jártas férfiak zerkesztettek, minthogy a nagyobbrész a Digestának és a justiniánt codexnek szabad forditása. Vidal, huescai püspök tanácsára, Aragonia s Catalonia számára is adott ki egy másik törvénykönyvet (1247).

Jakab hóditó és igazságos melléknevet nyert, s minda kettőt méltán; de a családi viszályokat minden ildoma mellett sem volt képes elháritni. Örököseül Alfonz fiát nevezte, miután azonban második nejével is több fiat nemzett, ezeknek is egy egy tartományt juttatott, ugy hogy az elsőnek csak Aragonia maradt. Az igen erős párttól támogatott Alfonz tehát fegyverhez nyult és megszerezte Aragoniához Valenciát. Alfonz halála után (1260), fivérei Péter és Jakab háborút kezdettek egymás ellen, miglen atyjok az elsőnek Aragoniát, Cataloniát és Valenciát, a másiknak Majorcát s több más birtokot a franczia határoknál jelölt ki; a cortesben pedig határoztatott, hogy Aragoniában a mellékágak kizárása mellett az egyenes ág öröködjék.

III. Péter (1276), kinek Svábföldi Konradin a vérpadról kesztyüjét küldte el, mint látni fogjuk, elfoglalta Siciliát a siciliai vecsernye után. Az aragonok, kik e miatt terhes adók s pápai egyházi tilalom alá vettettek, nagy elégületlenségöknek erélyes kifejezést adtak. A Péter által Tarragonában összegyüjtött rendek, midön kivánataik nem teljesittettek, összeesküdtek ősi szabadságaik védelmére, föl nem mondva mégis a királynak az engedelmességet; de elhatárzák, miszerint, ha a király közölök valakit kivégeztet vagy bebörtönöztet a rendes bíróság itélete nélkül, megszünik az iránti hűség, s ők a trónt Alfonz királyfinak ajánlják oda, ha ez velök közremunkálva atyját elüzi; ha pedig nem tenné ezt, akkor az egész királyi család trónvesztettnek nyilvánittatik, s a ki az összeesküvőkhez nem áll, árulónak tekintetik.

Merész-Fülöp, franczia király hadat inditott Péter ellen s berontván tizenhatezer lovassal, tizenhétezer nyilassal s százezer gyalog katonával, fiát, Valois Károlyt Cataloniában megkoronáztatja. Hanem Gerona hosszú ostroma megtizedelte a franczia sereget, mig másrészt Loria Roger, siciliai tengernagy, rajta ütvén Roses öbölben a franczia hajóhadon, minden élelmet s pénzt elzárt Fülöptől, ki ekkép visszavonulni kényszerittetett.

III. Alfonz, a Jótékony, Péternek fia (1285), Aragoniát örökölte, mig Sicilia, mint hóditmány, Jakabnak adatott; Alfonz Minorcát az araboktól, Majorcát nagybátyjától elfoglalva, koronájához csatolá.

Cortes.

Aragonia, Catalonia és Valencia, mindegyik külön cortessel birt, melly egybegyült, hogy hüséget esküdjék az uj királynak, katonát vagy segélyt szavazzon meg és törvényeket hozzon. A cortes elnöke maga a király, vagy a rendek által meghatalmazott helyettes. A részletes cortesek parlamentnek hivattak, ha pedig mind a három tartományból egy városba hivattak össze, egyetemes cortes nevet viseltek. Aragoniában négy karból állott a cortes, u. m. papságból, főnemességből, melly személyesen vagy képviselő által vett részt, alnemességből s végre a városok követeiből; Catalonia- s Valenciában a nemesség csak egy kart képezett. Minden kar külön tanácskozott s egy-egy törvény csak közmegegyezés után mehetett keresztül, miért is az inditványt egyetlenegynek ellenmondása meghiusithatta.

E gyülések alkották a bölcs törvényeket, mellyek eltörölték a titkos eljárást, az önkényes befogatásokat, a kínvallatást, a pénz értékének leszállitását s a jószágnak, felségsértés esetén kivüli elkoboztatását. Azok szilárditották meg az ország politikai jogait s távoztatták el a nemesek és városok közti viszályokat, mellyek Castiliát s más hübéri országokat is megrázkodtattak. Az igaz, hogy a királyi hatalmat csupa névszerintiségre olvasztották és tulnyomóvá tették a népelemet vagy a hübéri főrendurságot; s az is, hogy az inditványt egyetlenegynek bele nem egyezése megbuktathatta, mindenesetre tulzás volt.

Az egyleteken kivül, mellyeket II. Péter alatt a nemzeti szabadság védelmére alakulni láttunk, 1260-ban egy másik nagy szövetség alakult a pártviszályok elnyomására. 1264 ben a nemesek uj egyletet alakitottak, mellynek feladata volt korlátozni a királyt a nagy hübérek önkényes osztogatásában, s odaműködni, hogy ezt a főnemességgel egyetértésben tegye.

III. Péter (1283), Franciországtól fenyegetve, kénytelen volt megadni a nemzetnek a Nagy Szabadságlevelet, mellyben biztositá azt, hogy meg nem fosztja a főnemest hübérjavától rendes itélet nélkül, mit azonban a főnemesek is az alhübéresek irányában megtartani tartoztak; hogy továbbá a hübéresek az országon kivül katonáskodni ne tartozzanak; a rendek felhatalmaztattak Aragonia-

s Valenciába békeőröket nevezni ki ; minden évben egybe kellett kivatniok Saragossába, s hadüzenet vagy adókivetés nélkülök meg nem történhetett. Hasonló jogokat adott utóbb Cataloniának, a siciliai hadjáratra nyujtott segély jutalma gyanánt.

A király merész tettei arra birták az egyleteket, hogy megszoritsák a királyi hatalmat; s III. Alfonznak nem akarták megadni a király czimét, mig tanácsosait a rendekkel egyetértve nem választaná. Nem fogadván ezt el a király, egy *másik nemesi egylet* alakulására adott alkalmat, melly rábirta végre a királyt az egylet *kiváltságainak* aláirására (1286). Az egylet tagjai által elfogadott pecséten ők a királyhoz könyörögve járulni, de hátuk mögött bizonyos távolságban, lándzsás csapatok látszottak.

A királyi hatalom tehát meg volt semmisitve, annál inkább, mivel oldalánál egy *justizia*, azaz udvarbiró állott, ki részint maga, részint a főurakkal egyetemben itélt. Régi, talán az egyedurságnál is régibb tisztviselő volt ez. A királyság első idejében csak a főurak véleményét hallgatta ki s ezek értelmében mondott itéletet. De a szabadság és törvények eszméinek előhaladtával a törvények értelmezőjének is növekedett tekintélye. A királyok, megszoritva a hübérurak birói hatóságát, annál inkább erősitették az udvarbiróét, melly méltóságra egy utóbbi határozat szerint csak lovagok hivathattak meg (1265), azt ürügyelvén a királyok, hogy miután az udvarbiró itéleteiért életével is felelős, a főnemesek pedig halálra nem itéltethetnek, azért ama méltóságot nem is viselhetik.

Eltörölte a *nemesi egylet kiváltságát* IV. Péter (1348), ki, midőn ama kiváltság-levelet törrel szaggatva, megvérezte magát, felkiáltott: *Tehát királyi vér törölje el ezen gyászos s a királysággal össze nem férő szabadságot*. Az eredeti okmány nagy gonddal megsemmittetett; minek azonban az volt következménye, hogy az udvarbiró az elnyomás legerősebb ellenzőjeül lépett föl. Hozzáfordultak a helyhatósági s királyi birák minden kétes esetben, s ő nyolcznap alatt itéletet hozott, mellyet a király sem változtathatott meg. A *jurisfirma* szerint bármi más birói hatóságtól maga elé kivánhatta a peres ügyet s biztositathatta a javakat az itélet előtti elkobzás elől. A *manifestatio* szerint biztositotta a polgárok személyes szabadságát a királyi hivatalnokok előtt. Ki nem szabadithatta ugyan a bebörtönözöttet, de gondoskodott, hogy rendes per utján itéltessék s külön börtönben tartassék. Mint a törvény értelmezője s legfőbb itélő biró, ellentmondhatott a királyi határozatoknak is, s a mi legkülönösebb, hogy ő a király által

választatott, és le is tétethetett; csak 1442-ben nyilatkoztatta öt elmozdithatlannak a cortes. Az udvarbiró fölött a cortes egyedül, utóbb a királylyal együtt biráskodott.

Mi körülményesebben szóltunk a spanyol királyságok alkotmányairól, nemcsak azért, mivel magukban fontosak, hanem azért, mivel a többi európai alkotmányoktól mind eredet-, mind alakra nézve különböznek, s azért is, mivel mind mai napig ellenébe állittatnak az ujabb szabadelvüségnek, melly makacsul el akarja különitni az ujabb alkotmányt a régitől, melly pedig kedves a népnek, mivel vele egyszerre született. A nemesség tehát nem volt hübéri, hanem a király nagy tisztelettel tartozott neki, mint melly az államokkal együtt gyarapodott, gazdagságot s a nemzeti hosszú háborúk alatt meglehetős függetlenséget is szerzett. Bár a vallás nevében harczoltak, mégis a mórokkali folytonos érintkezés alatt, az eszmék annyira módosultak, hogy a spanyolok mind a musulman háborúk alatt, mind pedig ezután függetlenül tartották fenn magukat a római udvartól, mellynek őket végre csak V. Károly vetette alá. Spanyolországban nem tétettek le királyok püspökök által, a papság s világi kormány nem villongott egymással; a püspökök, mint kik már régen, a nyugati góthok alatt, befolytak a királyválasztásba, soha sem támadták meg ennek hatalmát, hanem örültek, hogy részt vehetnek abban; eltürték a szertartási különbséget azon keresztények közt, kik egyideig a mórok alattvalói voltak; a mozarabok irányában még elnézőbbek valának; a költészet a mór lovagoknak annyira tömjénezett, hogy ezen az ájtatosb lelkek megbotránykoztak. Aragoniába befogadtattak a pauliciánok; II. Péter az albigensek mellett harczolva esett el; III. Péter a pápa ellenére elfoglalja Siciliát s utódjai egész századon által egyházi átok alatt maradtak. Az inquisitio szintén független volt Rómától. A spanyolok különben a kereszténységért harczolva, nem sokat gondoltak a vallási szőrszálhasogatással.

Illy intézményekből képződött a spanyol jellem, mint ellentes érdekek és szokások vegyülete. Élénk jogérzettel birva határtalan önodaadással vannak a törvényhatározta kiváltságok iránt is; a köztársaságihoz közeledő egyenlőség szokásai s büszke függetlenségi érzet mellett, lelkes tisztelői az egyedurságnak s a hazával azonositott uralkodó iránt keleties engedelmességgel viseltetnek. Mig másutt az ember csak a nemesi származat szerint tiszteltetett, Spanyolhonban mindenki érzé saját méltóságát, mindenki közremunkált karjával a haza megszabaditására; a saracenoktól szenvedett sérel-

mek mindenkit igazságérzetre tanitottak ; az összes körülmények kifejlesztették a családélet, hazaszeretet, minden fölött pedig a fegyver- s kalandkedvelés érzetét s a halál megvetését. Vegyes volt egy szóval minden, mikép az ország elemei és története ; azért nem csoda, ha amaz elemek összeolvasztása, mellyet mindig gátolt a külbefolyás, annyi századon át annyi vérbe került és kerül.

Portugal.

Azon franczia lovagok között, kik I. (vagy VI.) Alfonz, castiliai és leoni király segélyére siettek, emlitettük burgundiai Henríket is, ki ama király Teréz nevü leányának kezével a Minho, Duero és Tras-os-montes közötti tartomány grófjának czimét is megnyerte, melly tartomány Porto-Cale-tól, a galeciek régi fővárosától Portugalnak neveztetett el. Henrik-Alfonz nevü két éves fiut hagyott hátra Henrik (1112), neje kormányzósága alatt, ki visszaverte Urraca támadásait, kinek példájára ő is a Trastamare gróf két fiával szövetkezett, kiknek egyikét kezével ajándékozta meg.

A nagykoruvá lett Henrik-Alfonz erőszakkal a kormányra tolta fel magát, anyját bebörtönözte, mostoha atyját számkivetette, és védte magát castiliai VII. Alfonz ellen. Öt arab emir roppant sereget gyüjtött ellene, mellyel szemben, midőn Orico térségein táborozna, egy setét éjjel megjelent neki Krisztus s e jóslatot hallatta: Sereged Portugal királyának kiáltand ki téged: fogadd el s vedd czimeredbe az én öt sebemet s a harmincz pénzt, mellyért eladattam, és a te nemzetséged dicsőn fog uralkodni egész a tizenhetedik nemzedékig. Mindezt irásban és esküvel fogadta meg Alfonz; a sereg kikiáltá s megkoronázta őt lombokkal, s egy fényes győzelem (1139 jul. 24), mellyben mind az öt emír a csatatéren maradt, ama kinyilatkoztatás iránt semmi kétséget sem hagyott hátra.

Castilia királya kétségbe vonta a királyi czim jogszerüségét, s miután háborút kezdtek egymás ellen, a pápához fordultak. Henrik-Alfonz barátjává tette szent Bernárdot, a clairveuxi Notre-Dame pártfogása alá helyezvén királyságát, mellytől hübéri adó gyanánt, évenkint ötven arany morabitint igért fizetni, csakhogy Portugal megvédessék az idegen uralom ellen. A római egyháznak és sz. Péternek hübéri hódolatot mutatott be, évenkinti négy obon arany lekötése mellett, s III. Sándor megerősité őt a királyságban s mindazon földek birtokában, mellyeket az araboktól elfoglalna [1]).

[1]) L. **Gebauer**-től: *Geschichte von Portugal*; és **A. Herculano**-tól: *Hist. de Portugal.* Lisabon. 1846.

Lamegói cortes.

De a hadsereg, vagyis azon testület, melly természeténél fogva lemond a politikai szabadságról, bir-e joggal, határozatot hozhatni, annál inkább pedig egy nemzetnek királyt adhatni? Ez okból összegyült Lamegóban az első cortes, melly főpapságból, nemességből s a tizenhat elsőrangú városok követeiből állva, elfogadta a hadsereg választását, de viszont a királylyal igen szabadelvü pontokat iratva alá. Henrik-Alfonz megkoronáztatott a brágai érsek által azon drága kövekkel ékesitett arany koronával, mellyet a góthok Laurbano zárdának ajándékoztak. A király kezét kardjára tevé, mellyel a mórokat legyőzte, hálát adott először az Istennek, azután a nemzetgyülésnek, mellyet a törvényhozás megkezdésére szólitott fel; a rendek engedelmességet fogadtak a törvények iránt mind maguk, mind utódaik nevében. A királyság örökösnek nyilvánittatott mind a fi- mind a leányágon; úgy azonban, hogy a leány csak portugalhoz mehessen férjhez, ki csak egy fiu nemzése után vehet föl királyi czimet. A nemesség áll először a királyi család tagjaiból, aztán azokból, kik sem nem mór, sem nem héber születésüek s a király vagy fia vagy veje életét mentették meg; azok fiaiból továbbá, kik a hitetlenek fogságában haltak meg, el nem tagadva Krisztus vallását; azokból még, kik a csatában valamelly emirt, vagy annak fiát ölik meg, vagy zászlót foglalnak el, aztán, kik akkor a királyi udvarnál jelen voltak s emlékhaladó idők óta nemeseknek tartattak; végre mindazokból, kik az oricói csatában részt vettek. Az, ki a csatában megszökik, nem védi a király személyét, vagy annak fiát, vagy a zászlót, ki átmegy az ellenséghez, káromolja Krisztust, lándzsával vagy bottal megver valamelly nőt, hamis tanuságot tesz, s a király előtt az igazságot eltitkolja, ki a királynőről vagy leányairól roszat beszél vagy összeesküszik a király személye ellen, összes maradékaival együtt elveszti a nemességet.

A portugali nemesség tehát nem hóditáson, sem nem hübériségen, hanem személyes erényeken, vitézségen, hűségen s vallásosságon alapult. A rendek megerősiték a törvényeket, *mivel jók és igazságosak*, melly két föltét sokkal müveltebb korszakban is nem ritkán elmellőztetett. Kérdeztetvén, akarják-e, hogy királyuk a leoni király cortesébe menjen és annak hübéri hódolatot tegyen, fölkeltek mindnyájan s kardot rántva, mondák: *Szabadok vagyunk és szabad a királyunk; a mi karjaink által lettünk azokká; ha van, a ki beleegyezik a szolga-*

ságba, haljon meg, s ha a király volna az, szünjék meg uralkodni.

A portugali cortesek a király előterjesztései fölötti határozmányokra szoritkoztak, mellyek többnyire az ország védelmére szükségelt pénzre s katonaságra vonatkoztak. Panaszokat is terjeszthettek föl, mellyek azonban kérvényalakban történtek. A cortes 1372-i panaszos kérvényében alázatos tisztelettel kéretik a király, rendelné el, hogy a pénzverés és háboru csak a községek parancsára történjék; és vizsgálná meg, nem lehetne-e az udvari kiadásokat mérsékelni; hogy az igazságügyi tisztviselők jól megválasztassanak; hogy az előkelők nejeit és leányait a király házasságra ne kényszeritse; hogy sütőt és mészárost vigyen magával, midőn ollyan helyre megy, hol azok nem léteznek; hogy a király beszállásolásától mentességet tartsa szeme előtt; a nagyokat és nemeseket ne engedje kereskedést üzni; a kiváltságos osztályt ne kényszerittesse tengeri szolgálatra; a földészeket ne kötelezze katonáskodásra; a papok ne adhassanak el, se ne vehessenek javakat maguk vagy mások számára; élelmi szereket mindenki szabadon adhasson el, és senki se halmozhassa azokat össze, hogy drágaságot okozzon; a zsidók ne viselhessenek hivatalt; a királynak, akár merre jár, szabadjon mindenkinek kérvényeket nyujtani be; a főpapok és nemesek, kiknek van kenyerök s husok, ne vehessenek azt el másoktól erőszakkal; a nemzetgyülés minden három évben hivassék össze, s tartassék meg mindaz, a mi az előbbiekben határoztatott. Kérelmi alakban felhangolt követelések ezek.

A nemzet és király közti kötmények csak mindkét félnek beleegyezésével másittathattak meg, s a szabadelvü intézmények, mellyek Henrik-Alfonz kormányát kitünővé teszik, csakugyan módositattak utóbb, de nem erőszakos mozgalmak, hanem a nemzet és fejedelem egyetértése mellett, és tehát alapjai maradtak azon nép szabadságának, melly gyermeksége óta ismeri s védi saját jogait. A községek is (concelhos) már amaz első korszakban alakultak meg, s talán a nyugati góth hagyományokból eredtek, de különböztek Európa többi összes községeitől, mivel teljes erkölcsi egységet képeztek s lényegesen hübérrendszerüek voltak.

Alfonz folytatta az országnak a móroktóli megszabaditását; de a lisaboni musulmanok olly makacs ellenállást fejtettek ki (1147), hogy amaz az ostrommal már felhagyni készült, midőn egyszerre Galiciában egy flamingek, angolok-, normánnok-, frizek- s németekből álló keresztesek hajóhada kötött ki. Mintha csak Isten kül-

dötte volna őket a portugalok segélyére; mert bevették Lisabont, aztán visszatérve, elterjesztették Európaszerte Alfonz dicsőségét, mellynek hirére igen sok kalandkereső lovag csődült zászlai alá, mellyeket ő diadalmasan lobogtatott egész Algarbiáig. Negyvenhat évig uralkodott, áldatva a nemzet által, mellynek függetlenséget szerzett, és szentnek tiszteltetve a papság által, melly iránt igen bőkezü s kegyes vala.

Azon ügyes tapintat, hogy a papsággal barátságos viszonyban álljon, hiányzott fiában, I. Sanchóban (1185), ki uralmának huszonhat éve alatt folytonos viszálkodásban élt országa püspökeivel s a római udvarral. A portói püspök szemére veti neki egy tiltott fokú rokonnali egybekelését; Sancho börtönre vetteti őt; a püspök, miután sikerült neki megszökni, egyházi tilalom alá veti megyéjét s Rómába menekül, hol III. Incze őt olly hathatós pártfogásba veszi, hogy Sancho minden makacssága mellett meghajolni kényszerül. Később a coimbrai püspök egyházi fenyitéket (censura) szabott reá, s a nép ennek tulajdonitá a király betegségét, mellyben meg is halt, de kibékülve az egyházzal (1211). El Poplador (népesitő) nevet ada neki a nép, mivel ő a háború s döghalál által elpusztitott országot ujra megnépesité.

A lovagrendek és a keresztesek, kik őt a hóditásban is segitették, nagy szolgálatot tettek fiának, II. Alfonznak is, ki azonban fivéreivel s a püspökökkel folytonos viszongásban élt és az egyházból kiátkozva halt meg (1223).

Még ingerültebbé fajult a papsággali viszály II. Sancho alatt, ki csuklyásnak (el Capello) neveztetett, azon öltöny után, mellyet vele ájtatos anyja, gyermekkorában viseltetett. A gazdag és hatalmas püspökök, kik a királyt a Szentszék hübéreseül tekintették, mind vagyonuk, mind személyökre nézve adómentesek és önhatóságuak kivántak maradni; s minthogy a király bele nem egyezett, viszály ütött ki, mellyet dühültté tettek Mencia nevü nejének vagy ágyasának és a hatalmas pártoktól támogatott Ferdinánd nevü nagybátyjának fondorkodásai. A főpapok rábirták végre IV. Inczét, hogy a lyoni zsinaton (1245) fölmentette a portugalokat „azon király iránti hűségtől, ki, mint az egyház háboritója és szabadságának ellensége, ki a világi birószágok elé idézte az egyháziakat és megadóztatta az egyházak és zárdák javait; nem fenyitette meg a nemesek kihágásait, és a mórok ellen csak formaszerint folytatott apró csatákat.“ Helyébe tétetett fivére Alfonz, ki miután a pápai követnek esküvel fogadta, hogy az országot jól kormányozandja, elkisértetett Portu-

galba. Sancho megszökött, de támogattatott castiliai III. Ferdinánd fegyvere és jó szolgálatai által; mire a pápa a dolgok ujabb megvizsgálását rendelte meg, de Sancho időközben örökös nélkül meghalt (1248).

III. Alfonz (1253—54) végkép hatalmába kerité Algarbiát, és nőül vette Castilia királyának leányát. Azonban első neje Matild, elüzetvén férje által, a pápához folyamodott, ki egyházi tilalom alá vetette Portugalt, mig végre Matild meghalt, és Alfonz másik házassága érvényessé lett. Látni való, hogy bár a papság által emeltetett trónra, ezzel mégis ellenkezett, sőt X. Gergelynek a kikötött évi adót is megtagadta, miért is egyházi censurákkal fenyegettetett s csak halálos ágyán, engedelmességet esküdve, békült ki az egyházzal (1279). Nem tartotta amaz esküt kötelezőnek fia Dénes, sőt megszoritotta a papság hatóságát és birtokait, miért egyházi átokkal sujtatott. Hogy véget vessen a viszálynak, nemzeti gyülést hitt összse, mellyen a papság negyvenkét sérelmet nyujtott be, s elégtételt nyervén, kibékült a kormánynyal (1289.)

Lisabon gyarapodtával a portugalok az előbbi vári elszigeteltség helyett megszokták lassankint a társas életet, mi a viszálkodásokat tetemesen gyéritette. A nagyszámu mozarabok keleti eszméket terjesztettek; és mikép a nyelvben fennmaradt az arab jelleg, úgy a költői művek sarkköveül a szerelem tünik fel. A földmüvelés nem virágozhatott fel, s a portugalok kitünőbb hajlammal birtak a pásztoréletre, katonáskodásra és hajózásra, melly utóbbiban, mint látni fogjuk, óriási nagy szerep jutott nekik.

HUSZADIK FEJEZET.

Poroszhon. — Lievland. — Német lovagrend.

A szentháborúk következménye- vagy mellék-eseményeül tekinthető a Poroszhonba intézett keresztes hadjárat [1]). Ezen, a régiek előtt kevéssé ismeretes országot, mellyből a borostyánkő hozatott,

[1]) **Schöll** munkáján kivül v. ö. **Voigt** J-t : *Geschichte Preussens von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des deutschen Ordens.* Königsberg 1827—39. — **Kannegiesser**, *Bekehrungsgeschichte der Pomern zum Christenthume.* Greifswalde 1824.

meglátogatta hihetőleg Pytheas, kinek leirása azonban zavart és me sés. Jornandes szerint Skandinaviából góth törzsek telepedtek le a Vistula mellett s összeolvadva az ott lakott szláv népekkel képezték a porosz nemzetet. Utóbb daczára Attila hóditásainak, vendek és eszthek tőnek ama partokon foglalásokat, s ugyanakkor, midőn a lechek vagyis lengyelek, a mazovok, pomeránok és luzatok a Duna mellől azon tartományokba vándoroltak, mellyek mai nap is róluk neveztetnek. A monda szerint a poroszok egy közös népfőnököt s egy főpapot választottak, s két testvér, Widewud és Bruten rendezték náluk a nemzeti kormányt és istentiszteletet. Egy roppant vastag tölgyfában három ürállványt vájtak ki, három istenök faragott képének számára, u. m. Jumalának a teremtőnek, Perkunnak a mennydörgőnek, és Seminiknek a föld gyümölcsei osztójának. A ki ezen szentélyhez, melly Romove vagy Rikaitnak neveztetett, közeledni mert, életét veszté, ha nem volt waidelott vagyis pap. A két testvér ünnepélyesen megégette magát, miután az országot tizenkét fiaik közt osztották fel, kik dühös hadakat folytattak, miglen egymástól függetlenekké tették magukat.

Nehéz e zavart hagyományokból valami igazat mutatni fel. A valódi történet a kereszténység behozatalával kezdődik; a régi állapotok, szokások sőt még a régi nyelv is eltünt, csak annyit tudunk, hogy az ország tizenegy vagy tizenkét kerületre volt felosztva, melyeket apró fejedelmek (r e i k s) kormányoztak. Állitják, hogy olasz menekültek gyarmata, mellyből névszerint Palemone Libo, Giuliano Dorsprungo, Prospero és Caesare Colonna, Ettore és Orsino Rosa emlittetnek, vitte volna be oda a müveltséget (900), mi mellett ama tartományok nyelvének számos latin szava is tanuskodni látszik, és hogy ama gyarmatból eredtek volna a lithván s samogitiai uralkodó házak.

Ezer körül merül föl a Borussi vagy Porussi név, mellynek eredete bizonytalan, s hihetőleg idegenek által ruháztatott ama népre, mellynek története csak annyiból ismeretes, a mennyiben a lengyelekkel hadakat folytatott. Bár a normannok és dánok megérintették a finnhoni öbölt s az oroszok előtt sem volt az ismeretlen, a többi Európa mégis semmit sem tudott ama részekről, miglen nehány Wisbybe menő bremai kereskedő tengeri vihar által oda nem vetődött, hol a Düna a Balti-tengerbe szakad (1158). Itten vad s ismeretlen nyelvü népet találtak, melly őket dánoknak tartván nem engedte partra szállni, de megtudván aztán, hogy csak áruczikkeiket kicserélni akarják, engedékenyebb lett. Csak annyit tudhattak meg

a bremaiak, hogy ama vad népek lievek, lettonok, vendek, kúrok, semigallok s eszthoknek neveztetnek s Polotszk fejedelmének adót fizetnek. Azon népek ezek, mellyektől Curland, Esthland, Wenden városa és Lievland nevét kölcsönözte. A lievek, bár kisebb számuak voltak a lettonoknál, azért adtak nevet Lievlandnak, mivel a németekkel legelőször jöttek érintkezésbe. Csúdfaj voltak ők, mikép az eszthek és lappok finn törzsek valának. Nyelvök semmi rokonságban sincs a szlávval és némettel, sem a mai lithvánnal, mellyet szlávgermán népkeverék beszél. A lettonok puha és gyáva természetüek, de az eszthek erősek s vitézek voltak; ám mégis sem azok, sem ezek nem maradhattak függetlenek s egymás után majd teuton, majd lengyel, majd svéd, majd orosz fegyver által voltak meghóditva, de megtartották jellemöket, hagyományaikat és saját nyelvöket.

A hanzavárosiak részint kiváncsiság- részint kincsvágyból meglátogatták már most többször ama vidékeket; s Brema, Lübeck és Wisby kereskedői sót, vásznat s más, ama népségek szükségeihez mért áruczikkeket vittek oda, hogy Oroszhonból jött bőrökkel s gereznákkal cseréljék ki azokat.

Szent Adalbert, prágai püspök, az evangeliumot kezdte ott hirdetni (997), de roszul fogadtatott a papi osztály által, mellynek érdekében állott megtartani a régi népvallást. Nem tudván a tilalmat, belépett a Romove nevü szentély területére s mint szentségtörő megöletett (1008); s ugyanillyen sors érte Brunót, ki Adalbert művét folytatni akarta. A dánok is megkisértették a népnek keresztény hitre téritését, de csak meggyülöltették magukat a makacs bálványozók által. A veszély vissza nem ijeszté Mainhárdot, a siegebergi ágostonrendü kanonokot, ki a kereskedőkhez csatlakozván, prédikálva ment a lievekhez (1186) s megnyerte Polotszk fejedelmétől, hogy egyházat alapithasson Yxküll mellett, a Düna partján egy erősség mellett, mellyet a németek saját és áruik biztositására épitettek. A ki kereszténységről beszélt, abban a benszülöttek függetlenségök megtámadóját látták; s tehát azt forralták, hogy az idegeneket irtsák ki. Ez okból Mainhárd követ, meszet s eszközöket hozván Wisbyből, több erősség épitéséhez fogott, s a pápa öt Yxküll (Ykeskola) püspökének nevezte ki (1191), a bremai érsek alatt, s a hitterjesztő férfiu késő öregségben halt meg, mint nagyhirü erényes főpásztor. Utódja Berthold (1196), a szász apát, összes papjaival együtt fegyveres erővel üzetett ki, s azok, kik Düna vizében már megkeresztéltettek volt, ősi isteneikhez visszatértek. III. Coelestín keresztes hadat indittatott ama bálványozók ellen, s Berthold egy sereg élén

térvén vissza, megverte a lieveket, de a heves üldözés közben megöletett (1198).

Utódjaul Apeldern Albert neveztetett, ki segittetve hatalmas családja, aztán Fülöp császár s VI. Kanut, dán király által, egy keresztes sereg élén elfoglalta püspöki székét. Huszonhárom hübéressel a Dünán felevezve, annak jobb partján Rigát épitette, hol püspökséget is alapitott (1200), s huszonnyolcz éven át ügyekezett terjeszteni a keresztény vallást több buzgalommal mint sikerrel.

Kardhordó-rend.

Sváb-Fülöp, mint császár, az összes pogány földek uraul tekintette magát s Lievlandot, mint a birodalom tartományát hübérbe adta Albertnek, ki számos gyarmatokat szállitván oda, fölépitette Kockenhausent s függetlenné tette Bremától püspökségét, melly aztán érsekséggé lett. A hol legalkalmasbnak látta, várakat épitett, s hogy állandóbb védelemre számithasson, behozta a hübérrendszert, német uraknak adván a meghóditott földeket, fegyveres szolgálat kikötése mellett. Megalapitotta aztán a Kardhordó lovagok rendjét, kik fehér köpenyükön a kereszten kivül kardot is viseltek (1204). Rohrbach Winno, az első nagymester, fölépitette Segewaldot, Ascherodent és Wendent, melly fővárossá lett. A püspök sajátokul nyilatkoztatta a meghóditandott részek harmadát, de a helyett, hogy megnyerte volna öket, hosszú viszály magvait vetette el, minthogy a lovagok egészen függetlenek akartak lenni. III. Incze ugy dönté el a dolgot (1210), hogy a püspök a lovagoknak engedje egész Lievland és Lettland harmadát, s mentse föl öket a tized s minden egyéb adó fizetésétől, de a lovagrend a püspöktől függjön és szolgáljon neki az ország és a hit védelmében, végre a rend maga legyen ura annak, a mit Lievlandon kivül találna elfoglalni.

A neki bátorodott lovagok Alberttel Eszthland elfoglalására indultak, segittetve az Orlamundi Albert vitéz gróf által vezetett keresztesektől. Az eszthek Fellin mellett legyőzetve (1216) fölveszik a keresztséget, s Albert két püspökséget alapitott, egyet Eszthland, egyet Semigallia számára. A hóditmány a Kardhordó lovagok és a püspök között osztatott fel. De alig ment el az Orlamundi gróf, az eszthek fellázadtak, s Albert meg nem fékezhetvén öket, segélyül hivta II. Waldemár dán királyt, ki megalapitván uralmát Eszthlandban, Narvát épitette ott fel (1220). Miután azonban Waldemár fogságba esett, a dánok kiüzettek, s Eszthland a lovagrend s Ungannia és Riga püspökei közt osztatott fel (1223).

Poroszhon.

A mi Poroszhont illeti, ide Keresztély, pomeraniai cistercita hozta be a kereszténységet s III. Incze által Poroszhon püspökévé neveztetett ki (1214). De midőn Rómából visszatérne, a poroszok fellázadtak a kereszténység ellen s hadat viseltek a már előbb megtéritett Kulm tartománynyal, hol kétszázötven egyházat leromboltak. Keresztély ekkor kereszteshadat gyüjte s fölépitvén a kulmi várat, több évig fegyverben marad s a poroszokat a bálványozás elhagyására kényszeriti. Alig hogy visszavonultak a keresztesek, az ujra fellázadt poroszok elpusztiták Kulm vidékét, s Keresztély, ki mindig a lievlandi Albert nyomán haladott, jónak látta Krisztus katonaságának társait alapitni, melly rendnek lovagjai fehér köpenyen veres kardot viseltek s Dobrzynben székelve, folyvást harczoltak a bálványozás ellen.

Német lovagrend.

Fölkeltek ellenök a poroszok tömegesen s egy-két napi harczban ugy kiirtották őket, hogy csak öten maradtak fenn, melly esemény után Keresztély, vissza nem állithatván ama rendet, rávette Konrádot, Massovia herczegét, hogy hozná be helyökbe a Németrend lovagjait. Ezek dicsőséggel tetézték magukat Egyiptom- és Palaestinában, s miután Damietta ostrománál ugyszólván az ő vitézségök mentette meg a sereget, Brienne János megengedte a rend nagymesterének, hogy a fekete kereszt mellé a jerusalemi királyság keresztjét is fölvehesse. Ugyanezen lovagok annyi jószágot birtak már Németországban, hogy itt külön nagymesterre kelle a rendet bizniok, ki Mergentheimban lakott, melly várost a Hohenlohe grófok, összes környékével együtt a rendnek ajándékoztak.

Salza Hermann (1210), a rendnek győzelmek- s erényekről hires nagymestere, II. Fridrik által, kinek barátja s tanácsosa volt, birodalmi herczegnek neveztetett ki, s belátván talán, mennyire sikamlósak a palaestinai birtokok, elfogadta II. András magyar királynak azon ajánlatát, hogy Erdélyt a kúnok beütése ellen védelmezze, jutalmul nyervén a Bárczaság nevü kerületet. A hason szükség hason gondolatra hozta Keresztélyt s tán nem is tudva, miszerint ama rendet a pápa minden püspöki hatóság alól fölmentette, oda ajánlta Hermánnak Kulm vidékét, némelly más birtokokkal együtt a pogány poroszok határain. II. Fridrik jóváhagyta az ajánlatot Riminiben (1226), s odaengedte a rendnek teljes birtokjoggal a fönebb mondott földeket s mindazt, mit a bálványozó poroszoktól elveendők voltak.

A poroszhoni tartományi első nagymester Balk Hermann, első marsall pedig Bernheim Thierry volt, kik is lovagok- s katonákkal jövén Massoviába (1230), miután a herczeggel ugy egyezkedtek, hogy Kulm és Löbau vidéke s Krisztus katonasága lovagjainak birtokai nekik adassanak, állomást vettek Vogelsang és Nassau várakban a Vistula balpartján. Irtó hadat kezdettek ekkor a poroszok ellen. De a benszülöttek jobban ismerték a helyi körülményeket, s jól eltudtak rejtezni a tavak, nádasok s erdők között, mellyekkel országuk bővelkedett, s e körülmény a lovagokat arról győzte meg, hogy igen fontos volna mindenelőtt a Vistula másik partját is biztositani; azért is a poroszok által Vogelsang átellenében épitett várakat elfoglalták. Ekkor békés gyarmatosokat s harczias kereszteseket hiván magukhoz, városokat épitettek s irtották az ellenséget. Thornt jövevény alemannok alapiták, mig mások Kulmot népesitették meg, melly két hely Poroszországnak legrégibb két városa, mellyek csakhamar községi rendezetet (Kulmische Handfeste) nyertek (1232). Marienwerdert is Quidzin szigetén a keresztesek épitették, kik innen Pomerániát mentek meghóditni, mit uj keresztes sereg segélyével ki is vittek (1236). Igy hódittatott meg Pogesania is, hol a lübeckiek Elbingát épitették, mellyet anyavárosuk jogaiban részesitettek.

A német lovagok és a porosz püspök közt támadt viszályt a pápa úgy egyenlitette ki, hogy a hóditmányok egy harmada a rendet illesse, a többi pedig püspöki hatóság alatt legyen. Nem illy könnyen végződött a rigai püspök és a lievlandi lovagok közti vita; hol pedig az oroszok, dánok és svédek is igényekkel léptek föl. Volchin, a lievlandi lovagrend nagymestere Salza Hermánnak azt az ajánlatot tette, hogy a két rend olvasztassék egybe, mit Salza el nem fogadott; de elesvén utóbb Volchin a litvánok elleni harczban (1237), a kardhordó rend a német rendnek egyik ágává lett, tartományi nagymester alatt. Mivel azonban a kardhordó lovagok, mint kik a püspök által alapittattak, függtek ettől, a német lovagok pedig a püspöki hatóságot el nem ismerték, a pápa elrendelte, hogy Lievlandban a német lovagok is, ugy mint a kardosak, a püspök alatt álljanak.

Salza Hermann Salernumba menvén, hogy meggyógyuljon, meghalt (1239) s utódja Konrád landgróf, Lajos, turingiai herczeg testvére lett, kinek özvegye, a szent jó Erzsébetnek nevezett ájtatos hölgy, az általa Marburgban alapitott kórházat és templomot, sok gazdag birtokkal együtt a német lovagoknak hagyta.

Ezek állhatatosan s győzelemhez szokva küzdöttek a függetlenségök- s ősi vallásukra féltékeny poroszok ellen.

Feltünték időközben a mongolok az északi részeken, s a német lovagok, midőn lehetlennek látták Lengyelország védelmét, a Vistula mellett erősitették magukat. A poroszok felhasználtak minden alkalmat szabadságuk visszaszerzésére és szövetséget kötve Szvjátopolkkal, Pomerelia herczegével, megöltek minden, kezökbe került németet, s elvágtak minden segélyküldést Német és Lengyelország felől. Kölcsönösen pusztitó háború támadt ebből, s Szvjátopolk ellen a keresztesekkel két elüzött fivére is harczolt, miglen végre megköttetett a béke (1248). Troyesi Pantaleon Jakab, ki utóbb IV. Orbán volt, nem sokára (1249) Christburgban békét eszközlött a benszülöttek és a lovagrend között is, és pedig igen kedvező feltételek mellett. A benszülöttek kivánsága szerint lengyel jog hozatott be közéjök. A halottakat nem égették meg többé mint a pogányok, hanem eltemették mint a keresztények; le kelle mondaniok a soknejüségről, nőeladásról, tiltott foku rokonnali házasságról s a gyermekölésről. Tartoztak bizonyos számu templomokat épiteni, edényekkel s könyvekkel látni el ezeket, mig az adományozás a lovagrendet illette, mellynek a benszülöttek tizedet fizettek, hadban segélyt, békében hüséget fogadtak.

Ez volt a legyőzöttek polgárjoga; a mi pedig az egyházat illeti, Savoyai Vilmos, modenai püspök, mint pápai követ nagy szerepet játszott az akkori kötményekben s Poroszhont III. Incze nevében három püspökségre osztá, mellyekben egy harmadát a földnek a püspök, a többit a lovagrend nyerte, de az egyházi hatóság az egész megyében a püspököt illette, ki a birtokokat pénzzel védte, mig a lovagok személyesen harczoltak.

Riga volt fővárosa a két tartományra, u. m. Poroszhonra és Lievlandra osztott országnak (1255). Ez utóbbiban a németek a benszülötteket rabszolgaságra juttatták, kik is lievek, lettonok s eszthek neve alatt megtartották nemzeti nyelvöket. A tartomány egy részét a rigai érsek birta; a legészakibb vidéket a dán király tartotta. Riga és Revas, a püspök néhány úri jogát kivéve, népkormány alatt álltak.

Poroszhonban már csak Samlandot, melly Pregeltől északra feküdt, kelle meghóditni. A pápa sürgetésére hatvanezerből álló keresztes sereg gyült össze (1254), II. Ottokár cseh király s más fejedelmek, leginkább pedig Osternai Poppo nagymester közremunkálása által. Berontván a Romove szentélybe, feldultak mindent, lerontották

a bálványokat, a nagy tölgyfát, s a kevés megmaradottakat a keresztség fölvételére kényszeriték. A Romove helyébe epitett város Königsbergnek neveztetett el (1255), a cseh király tiszteletére. A mongolok beütésekor a német lovagok kénytelenek voltak erejöket e rombolók ellen forditni. A favárakat köfallal vették körül, melly munkát a lakossággal s az erőszakkal szedett katonasággal végeztettek.

Ez által meggyülöltették magukat a német lovagok, kik azonkivül a püspökökkel szünet nélkül viszálkodtak s már feslett erkölcsüek is voltak, s minden eszközt a rend gyarapitására használtak fel. Ők csak erőszakkal hóditani, de nem müvelni s nevelni ügyekeztek a benszülötteket, s a püspökök, háborgattatva a lovagok czivódásai által, ama szent czélokkal szintén keveset gondolhattak. Ha küldöttek is ollykor ifjakat Németországba a nyelv és müveltség elsajátitására, ezt nem tiszta szándékból, hanem csak azért tették, hogy túszokat tartsanak kezeikben, ám a következmények a lovagrend számitásain kivül ütöttek ki.

A finn, szláv s góth elemből alakult lithván faj bálványozó vad nemzet vala. A mongolok beütésekor megrohanták Grodnót s Fehér-Oroszország más városait is. Erdivil, ismert főnökeik elseje, erélyesen ellenállt a mongoloknak. Ringold, az apró uralmakat egyesitve, magát nagyfejedelemmé tette s fenyegettetve a német lovagoktól, fölvette a keresztséget s királylyá koronáztatott (1230); de csakhamar visszatért a bálványozáshoz s heves üldözője lett a kereszténységnek. A nagymester tehát ama koronát Mendow fejére tette, miután tudnillik ezt legyőzte és megkeresztelte (1252); hanem ez is hamar eltérve a keresztény hitről, megrohanta Curlandot s a Durbánál végkép megsemmité a német lovagokat (1260); a tizennégy elfogott lovag közöl nyolczat a bálványoknak áldozva, megégetett, a többit darabokra vágatta. Ezután Samlandba ütött s fellázitotta ott is a népet, mellynek azon ifjak álltak élére, kik Németországban tanulták a hadtudományt, s csakhamar leronták az egyházakat, rabszolgákká tették az el nem szökött kereszténveket és ostrom alá vették a várakat.

A pápa s a nagymester sürgetésére egy keresztes sereg gyüjtetett össze, de szétveretett a dühös lázadók által. Egy másik keresztes csapat megtisztitotta aztán Samlandot, de a többi tartományokban soká tartott az ellenállás. II. Ottokár cseh király, kit a pápa ismételve a bálványozók elleni kereszteshadra buzditott, azon nagyszerü gondolatra jött, hogy Lithvániában nagy birodalmat alapitson

(1267). Egyességre lépett tehát a Német lovagrenddel, hogy segitse ezt régi birtokainak visszaszerzésében, de viszont Lithvania, Galandia, Jazwingia s más bálványozó tartományok meghóditásában segittessék; hol neki a pápa megengedte, annak javára, a kinek neki tetszenék, birodalmat alapitni. Nem olly könnyü volt a vállalat, minőnek azt Ottokár egyelőre gondolta, ki is siker nélkül visszavonulni kényszerittetett (1170). A poroszok azalatt ujra elpusztitották Kulm vidékét, miglen egy uj kereszteshad szétverte őket, s a Német lovagrend visszanyerte előbbi birtokait. Habsburgi Rudolf, ki a lovagok mellett harczolt, miután császárrá lett, különös pártfogásába vette azokat, s a Memel és Vistula közti Poroszhon meghóditása ötvenhárom év után végre befejeztetett.

Ezen uj fejedelemség egészen sajátszerü természettel birt. Az európai közjog szerint a pogányok földeivel a pápa rendelkezett; hanem, mint a kereszténység világi feje, a császár is igényt tartott azokra. Tehát e két hatalomtól kölcsönözték az övéket a lovagok, kiket II. Fridrik nem csak főhatalommal, hanem teljes birtokjoggal is ruházott fel. A régi birtokosok ekkép földhöz kötött szolgákká lettek; de felvévén a keresztséget visszanyerték a személyi szabadságot; a christburgi béke aztán birtokjogot is adott nekik, sőt nemességet is elismert közöttük.

Az 1261-i fölkelés megváltoztatta a dolgok állását. A birtokvesztettek visszatértek urodalmaikba, a hüségben állhatatos nemesek megtartották szabadságukat, mit a többiek elvesztettek. Azok, kik a Kulmi törvény szerint voltak birtokosok, birtokarányos szolgálattételre köteleztettek. A withingek vagyis a régi nagy birtokosok képezték a főnemességet. A withingia, melly allodialis eredeti birtokból állott, mentve volt minden köztehertől, még a tizedtől is, s a hübérrendszertől érintetlen maradt. A másodrangu nemességet, mellyet a Német lovagrend alapitott, a withingek alatt álló, neki tizedet fizető, szolgálattételre köteles és a lovagrend hatósága alatt álló családok képezék. Ezen második osztály birtokai a földhöz kötött családokkal együtt elidegenithetők voltak. Ezen bár elidegenithető földekért a birtokosok a rendnek katonai szolgálattal tartoztak, akár belül a határokon, akár kivül, sőt némelly birtokos évi adót is fizetett a lovagoknak. Azért mig a főnemesség mind fi, mind női ágon örökös vala, a másodrangu nemes birtokot csak a fiuk örökölték, kiknek hiányában a withingre szállt át.

Ezek osztályába soroztattak azon szabad birtokosok is, kik mentek

voltak a paraszt adótól és a tizedtől; javaik csak az egyenes fiágon voltak örökösek, katonáskodás kötelezettsége mellett.

A birtokosok harmadik osztályát képezték a Kulmiak vagyis olly birtokosok, kik részben vagy egészen a Kulm városnak engedett jogokat élvezték. Többnyire tizedet fizettek és katonáskodásra voltak kötelezve.

Utolsó osztályt képeztek a parasztok és a földmüvelők. A parasztok testületei faluk neve alatt egy-egy biró alatt álltak. A földmüvelők elszigetelve éltek a gazdagok birtokain, vagy ha faluban laktak is, nem voltak annak tagjai s nem függtek a birótól. Ha a paraszt örökös nélkül halt meg, javai a lovagrendre vagy azon főnemesre szálltak, kitől a parasztok a falut birták. A püspökök földein is illyen különbség állott fenn a birtokosok között.

A gyarmatosok a többiektől különböző osztályt képeztek s úgy megszaporodtak, hogy tulnyomókká lennének a benszölöttek fölött, kiknek szokásaikat s nyelvöket is elnyomták, annyira, hogy a régi porosz nyelv, melly a lithvánnak egyik ága vala, végkép kiveszett.

A rend tulajdonképi székhelye Saint-Jean d' Acre volt, s a poroszhoni egy tartományi mestertől, ez pedig az acrei nagymestertől s az egyetemes káptalantól függött s ezekkel egyetértésben gyakorolta a főhatalmat. Fontosb ügyekben tartozott a rend méltóságosaival tanácskozni; őtet illette a végrehajtás, a hadviselés, egyetértésben egy hadvezérrel, ki béke idején helyettese, háboruban segédje volt. Minden kerületben egy-egy parancsnok vezette a pénz-, igazság-, jórend- és hadügyet, a nagymestert egy tizenhattagu tanács támogatta.

Poroszhonban tehát nem divatozott az ököljog, mint a többi Németországban, minthogy a viszályokat birák s nem magán hadak egyenlitették ki. Míg más országokban az állam feje nélkülözte azon támaszt, mellynek segélyével rendeleteit végrehajthatta volna, itt állandó katonasággal rendelkezett, vagy inkább ő maga is fegyveres vala. A roppant birtokok, mellyekkel a szerzet rendelkezett, megmentették az államot azon pénzzavartól, mellybe az akkori államok olly sokszor belejöttek, és nem volt kénytelen kiváltságok engedésével vásárolni meg a hübéresek rokonszenvét. A harczos szerzetesek engedelmesség fogadalma más kormányoknál ismeretlen fegyelmet tarta fenn, s a becsület és vallás indokaival kötötte le az akaratot. Németország elsőrangu családai dicsőségöknek tarták, ha fiaikat ama főhatalmu rendbe iktathatták; királyok és fejedelmek Poroszország-

ban tették első hadi próbájokat, s a tisztelet növelte a lovagrend erejét s katonai- vallási ujnemü fejedelemség látványát mutatta fel, melly azonban a milly gyorsan emelkedett a hatalom tetőpontjára, épen olly hamar hanyatlott le, feslettsége és zsarnokoskodása miatt.

HUSZONEGYEDIK FEJEZET.

Magyarország.

Sz. László.

Magyarországban Árpád háza uralkodott. Pártoskodás és eldarabolt birtoklás után végre az egész magyar birodalmat szent László (1077), a bent csendet tartó, künt hóditó király, egy kormány alá egyesité. Horvát- és Dalmátország már a Pipin, olasz király által megtört avar birodalomnak is kiegészitő részeit képezék; amazt horvátok, (croati, hegylakók), emezt szorab-szlávok lakták, zupánok vagyis kerületi főnököktől kormányoztatva, kik közöl sokan egy-egy bántól, a bánok pedig egy nagyherczegtől függtek. Elfoglalván a frankok Horvátországot és Dalmatiát, ez utóbbi miatt viszályba keveredtek a keleti birodalommal, miglen végre határoztatott, hogy Zára, Trau, Spalatro s Raguza, vagyis a tengeri Dalmatia a görögöké, a többi pedig a nyugati birodalomé legyen. Ez utóbbinak viszontagságai között a nagyfejedelmek függetlenekké tették magukat. Kresimir, Horvátország nagyfejedelme hatvanezer lovast és százezernyi gyalogságot állított ki, s fia Dircisláv királyi czimet vett föl. Az ezután folytatott kalózjáratok háborut idéztek elő Velenczével, melly végre a tengeri városokat elfoglalta.

Visszafoglalta azokat Kresimir Péter, ki uralma alá hajtá az előbb független Slavoniát is, s Horvát- és Dalmátország herczegévé czimeztette magát. Azután Swonimir Demeter, törvényesitni akarván a bitorlást, megkoronáztatta magát Salonában a pápai követ által, hübéri hódolatot mutatott be VII. Gergelynek és utódainak, kétszáz bizánti aranynak évenkinti fizetésére kötelezve magát. A papokat nőtlenségre szoritá s megadatta nekik a tizedet s a zsenge-jutalékot.

Kihalván e fejedelmek háza s fejetlenség dulván az országban, szent László rajtok ütött a horvátokon magyarjaival, megtörte az apró zsarnokokat, s Horvátország és Slavonia herczegének Álmos nevü unokáját, I. Géjza kisebbik fiát nevezte ki. Megháborították győzelmeit a

kúnok, az úzok egyik ága, vagy miként az oroszok őket nevezték, polowczi, kik akkor, miután a pecsenégeket Erdélybe szoriták, Moldva és Oláhországban laktak. Ezen kúnok tehát pusztították Magyarországot (1091), hol végre legyőzettek sz. László által, ki nekik csak a rabszolgaság és keresztség közt engedett választást. A megkeresztelkedőknek földeket jelölt ki a Tisza és Duna között, hol azok utódai még ma is Jászok neve alatt, mint erőteljes magyar törzs, élnek. Az erdélyi kán is kereszstségre szorittatott s Magyarország hűbéresévé tétetett.

Csodák kisérték szent László győzelmeit, mellyek mint hagyományok, még ma is élnek a magyár nép emlékezetében. A szabolcsi zsinaton (1092) szigorú rendszabályokat hozott László az ősi vallás követői ellen s a házas papoknak megengedte, hogy nejeiket megtarthassák.

Kálmán.

Kálmán (1095), I. Géjza idősb fia, követte őt a trónon. Országán keresztülvonulni látta az első keresztes sereget. Meghóditotta a tengerparti Horvátországot is s Magyar-, Horvát- és Dalmátország királyának czimét vette föl. Egyetértésben élt a pápával, s a püspökök és főurak gyülekezetében (1100) egy törvénykönyvet adott ki, melylyet Alberik pap szerkesztett össze. Megerősité szent István egyházi adományozásait s határozta, hogy a szent István által adott hűbérekben a fiu és leány egyaránt örökölhessen, de csak a fiu a többi hűbérekben. Figyelemre méltó azon törvénye, mellyben eltiltja a boszorkány pereket s kimondja, hogy boszorkányok nincsenek. Egy másik törvénye eltörli az istenitéleteket, a püspöki egyházak s nagyperjelségek határain kivül.

II. István.

Nem épen szigorú erkölcsü fia, II. István (1114—31), háboruba keveredett a velenczésekkel Dalmatia miatt, melly alkalommal fegyverre szólitá a kúnokat is, kiknek a még ma is Nagy-Kunság nevü kerületet engedte át. Alatta kezdődött meg a félszázadig tartandott háború a keleti császárokkal, kik többször beleavatkoztak a magyar ügyekbe, megnyerni ohajtván és remélvén a szép országot. Nem levén gyermeke, az egykori horvátországi herczeg Álmos fiát, a Kálmán parancsára atyjával együtt megvakitott Bélát (1131—41) nevezte utódjának, kinek kormányügyeit tiz évi uralkodása alatt, neje Ilona, a szerb fejedelem leánya vitte. Dalmatia egészen visszanyeretett, Bosnyákország is szorosabban összekapcsoltatott Magyarországgal.

II. Gejza.

II. Géjza (1141—61) igen kedvező föltételek mellett szászokat hitt be Erdély népesitésére, hol is azok hét várat épitettek s innen az ország német neve Siebenbürgen. Utóbb Transilvaniának neveztetett, mivel túlfekszik Szolnok és Kraszna erdőségein. A fennmaradt pecsenégeknek is egy kerület adatott, mellyben utódaik ma is élnek székelyek neve alatt.

III. István.

III. István (1161—73), Mánuel görög császár és III. Sándor pápa által támogattatva nyerte el a trónt; miért azonban egyrészről Horvátországot és Slavoniát a görög császárnak engedte, másrészről igéretet kelle tennie, hogy át nem helyezi vagy le nem teszi a püspököket, csak egyházi vétség miatt; hogy lemond a megürült főpapi javak jövedelmeiről, mellyeket egyháziak által engedend igazgattatni, ugy, hogy a jövedelem egyházak- és szegényekre fordittassék.

Ez időben a keresztesek többször átmentek Magyarországon, hol eleinte ellenségesen fogadtattak, utóbb türettek, míg végre András, III. Béla (1173—96) fia maga is megigérte, hogy mint keresztes a Szentföldre menend. Azonban az atyja által e végre gyüjtött kincset, részint elpazarolta, részint testvére, Imre király (1196) elleni háborura forditotta. Egymással szemközt állott a két sereg, midőn Imre, ellenét tulnyomónak látván, nagy határozottsággal leteszi a vértet, s csak egy vesszővel kezében keresztül megy az ellenséges táboron egész András sátoráig, ott András saját őreinek parancsolja, fognák őt el, s a megütődött csapatokon át elviteti őt, a nélkül hogy csak egy ember mocczanna. Fogságban tartá ezután Andrást mindaddig, mig a pápa meg nem kérte őt, hogy bocsássa szabadon. Imre mégis gyönge korú fia, III. László (1204—5) gyámatyjaul Andrást rendelte, ki az ifjunak kora halála után elnyerte végre az ohajtott trónt. Az ő leánya volt a magyar szent Erzsébet, kit mint szentet és költészet kedvelőt énekeltek meg az egykoruak.

II. András.

Miután Henrik, a konstantinápolyi frank császár meghalt (1216), ama koronával Andrást akarták megkinálni, ki azt leg is jobban tarthatta volna meg; a pápa azonban ellenszegült s az igért szentföldi hadjáratra buzditotta Andrást (1217). Milly sikerrel vezette e hadjáratot, már láttuk. A visszatért András teljes zavarban találta az országot, különösen azon rosz bánásmód miatt, mellyben a főurak alattvalóikat részesiték. A főnemesek bitorolták a korona javait is, s olly hatalmasak lettek, hogy Gertrúd királynőt, kire azért haragudtak,

mivel magyar szokások helyett németeket gyakorolt, büntetlenül ölhették meg. András fia, Béla, részint mostohája iránti gyülöletből, részint azon hatalomra vágyva, mellyet atyja távollétében gyakorolt, folyvást háborgatta Andrást, ki végre megadta Magyarországnak az Arany Bullát (1222) vagyis alapját a minden más országétól különböző magyar alkotmánynak. Megerősité abban mindazon jogokat, miket a nemesek maguknak követeltek; örököseknek nyilvánitotta a hübéreket; megállapitá, hogy a király csak a nemesek beleegyeztével vethessen ki adót, vagy kérhessen katonát; és ha megsértené az alkotmányt, az ellene kifejtendő fegyveres nyilt ellenállás törvényes legyen.

Ámde kinek kellett meghatároznia, mikor sérti meg a király az alkotmányt? maguknak a nemeseknek: s igy birák is felek is ök maguk voltak; és zsarnokságnak nyilatkoztatták mindazon tetteket, mellyek gátat vetettek az ő kihágásaiknak [1]). Törvényesittetett tehát a fejetlenség, és megerősittetett a parasztnak elnyomása, nem támaszkodhatván többé a csorbitatlan erős királyi hatalomra.

IV. Béla.

A büszke s kincsvágyó IV. Béla (1235), ki atyját majdnem minden hatalomból kivetköztette, elnyervén a trónt, üldözte azokat, kik András alatt ellene dolgoztak; megtiltotta a főuraknak előtte leülni; visszavette a szétosztott koronai javakat s a főispánokat arra szoritá, hogy megyéik jövedelmének egy harmadát neki adják. Megjavitá a törvénykezési rendszert, mindig a római udvar eljárását tartván mintaképül maga előtt. Hogy visszanyerje a királyi tekintélyt, a nagyok hatalmát mindig kisebbitni törekedett; a helyett hogy minden perlekedő egyenesen a királyhoz forduljon, a fölebbezéseket egy korlátnok vette át, s a király elé csak a fontosb ügyek terjesztettek.

Mindez felbőszitette a nemeseket, kik az országot Harczos-Fridriknek, Austria herczegének ajánlották oda; Béla azonban megverte s adófizetőjévé tette az osztrák herczeget és azokat, kik Magyarországot német uralom alá akarták hajtani, keményen meglakoltatta. Béla ekkép tapasztaltnak mutatta magát a kormányzásban; azonban saját hevessége miatti hibáin kivül sok bajt okoztak neki nejének, ki Laskaris Tivadar, nicaeai császárnak lánya volt, fondorkodásai; mig végre berontottak Magyarországba a mongolok. Tucsi, a mongol birodalom alapitójának fia, megrohanta a polowzi-k országát. Kúthen, a kunok fejedelme, a magyar királyhoz menekülvén, nehány si-

[1]) **Verbőczi**, *Corpus juris hung.* tom. II. p. 38.

vatag kerületet kért tőle s Béla be is fogadott ötvenezer családot, meghagyván nekik nyájaikat és szabadságukat, és miután megkeresztelkedtek, a királyhoz is szabad bemenetet engedett nekik. A kúnok itt is sátrak alatt pásztoréletet éltek; polgárosodtak mégis és segitették a magyarokat a föld és szőlőmüvelésben.

Előre látván Béla, hogy Lengyel- s Oroszország meghóditása után a mongolok az ő országát sem hagyják illetetlen, segélyre szólitá Németországot és a pápát, de nemcsak ezeknél nem talált meghallgattatást, hanem saját elpuhult s a királyra féltékeny magyarjai sem adták meg neki a kivánt seregosztályt. Csakegyszer berohant a fél milliónyi tatárság (1241); austriai Fridrik segitségre jövén, midőn látta, hogy a magyarok a király által kegyelt kúnokra haragusznak, azt kezdte hiresztelni, hogy a kunok maguk hivták be a mongolokat. A magyarok e hirre megölték Kuthent, a felboszankodott kúnok pedig a magyarok ellen forditva fegyvereiket, a mongolokhoz álltak, vezetőikké lettek, s meglepvén a magyar tábort, megöltek százezer magyart, ezek közt két érseket, három püspököt és számos főurat.

A király maga nagynehezen menekülhetett. Batu megtalálván annak pecsétjét, nevében egy levelet koholt a magyarokhoz, intvén őket, hogy ne féljenek semmit s maradjanak békésen házaikban. A magyarok hittek; Batu pedig elfoglalván Pestet és Nagyváradot, pusztitotta mindenütt a megcsalt magyar népet. Kirabolta Spalatrót, Cattarót, Suagiót s Drivestet; azután visszatért Keletre, de mielőtt elhagyná Magyarországot, kikiáltatta, hogy minden, ki elrejtezett, akár szabad, akár rabszolga, nyugodtan hazatérhet. Számos magyar és szláv oda hagyta rejtekét, de alig haladtak elő egy keveset, midőn a tatárok megtámadták s megölték őket.

Beneventumi Roger (— 1267), káplánja Toledói János bibornoknak, ki őt részint saját, részint az egyház ügyeiben többször Magyarországba küldé, itt nagyváradi kanonok, utóbb pedig spalatrói érsek volt, a mongolok beütésekor alig tudta megmenteni életét s leirta saját és mások nyomorát [1]).

„Mig a tatárok Váradot pusztitották, én egy szomszéd erdőben elbujva rejteztem s az éj beálltával Pontamásba egy Körös melléki német faluba futottam; midőn pedig itt sem tartottam magamat biz-

---

[1]) *Miserabile carmen, seu historia super destructione regni Hungariae, temporibus Belae IV. regis per Tartaros facta.* Lásd **Schwandnert**: *Script. rer. Hung.* Bécs 1746. I. köt.

tonságban lenni, Marosnak egy megerősitett szigetére menekültem. Innen hallám Pontamás feldulását s a haldoklók jajveszéklését, ugy hogy hajam szálai felálltak, s én odahagyva a szigetet egy erdőbe futottam. Másnap megrohanták a tatárok a szigetet s kiirtottak rajta mindent, a mi élő volt. Három nap mulva az erdőkbe futott lakosság közől sokan azt hivén, hogy az ellenség már elment, előjöttek, hogy valami ennivalót keressenek, de a tatárok lesben várták s megölték őket. Én azalatt mindenből kifogyva, az erdőkben barangoltam; éjjelenkint, éhségtől kényszeritve, a szigetre mentem, hogy ott a holttestek között egy kis hust és lisztet keressek, mit lopva elvittem onnan, s husz napig erdőkben, barlangokban, árkokban s odvas fákban rejtezve éltem.

„Midőn a tatárok megigérték, hogy a tüzhelyeikre visszatérőknek semmi bántásuk sem leend, én nem adtam szavuknak hitelt és gyanitásaim igen alaposak voltak. Inkább magam akartam egyenesen táborukba menni, mintsem valamelly faluban várjam be sorsomat. Egy magyar urhoz mentem tehát, ki a tatárokhoz állott volt; ez engem nagy megtisztelés gyanánt szolgái közé fogadott s én mig félmeztelenül szekereit őrzém, minden pillanatban a halállal kellett szemben állnom. Egy napon igen sok tatárt és kunt láttam zsákmánytelt szekerekkel, barmokkal és igen sok lóval visszatérni; megtudtam aztán, hogy egy éjjel a környék falúinak összes lakóit leöldökölték, de a házakat, gabnát és takarmányt föl nem égették, miből azt következtetém, hogy a telet ott akarják tölteni, amint valóban történt. Mert a földnépének csak azért hosszabbitották még nyomoru életét, hogy betakaritsa a terményeket, mellyeket nem ő maga volt megemésztendő. (cap. 24 et 36.)

„Miután a vezérek visszavonulási rendeletet kaptak, megindultunk Kelet felé zsákmánytelt szekerekkel, barmokkal és lovakkal. A tatárok gyalog járták be az erdőket, hogy vajjon nem kerülte-e ki valami figyelmöket .... Elhagyva Magyarországot, a kúnok földére léptünk s itt eltiltották a tatárok, hogy a foglyoknak tovább marhát vágjanak; s rendelék, hogy csak a belrészeket, lábakat és fejeket kapjuk, mig a többivel a tatárok laktak jól. Remegni kezdtünk tehát, hogy leöldösnek valamennyünket, mint ezt a tolmácsoktól is érthettük. Én azért szökésre gondoltam és szükséget ürügyelvén, félrementem s egy erdőbe szöktem szolgámmal együtt s bebujván egy barlangba berakattam azt ágakkal; mire a szolga közel mellettem szintén elbujt. Ekkép mint sirba temetve maradtunk két napig s nem mertük fejünket fölemelni; de hallók a tatárok borzasztó ki-

abálásait, mellyekkel vadakat vagy elszökött foglyaikat keresték az erdőben. Éhségtől kényszeritve kibujtunk s az első ember látására elrémülve futásnak eredtünk; de a kit láttunk, az is ugy tett, miből láttuk, hogy sorsunk ugyanaz, s jelt adánk egymásnak s összejöttünk és elbeszéltük kölcsönösen viszontagságainkat, s értekeztünk, mittevők legyünk. Bizva Istenben, kimentünk az erdőből s felmászva magas fák tetejébe, láttuk, hogy a mit a tatárok Magyarhonba menve épségben hagytak, most visszajövet azt is elpusztitották. Ah mi fájdalmas látvány! Áthatoltunk a pusztaságon, irányt véve a templomok tornyaitól. Boldogok voltunk, ha a feldult kertekben ittott egy kis hagymát, foghagymát s más zöldséget találhattunk, minthogy ezenkivül gyökerekkel kelle táplálkoznunk.

„Nyolcz nap mulva erdőbőli kijövetünk után Fehérvárra (Gyulafehérvárra?) értünk, nem találva semmit csak a temetetlen csontokat, az egyházak s palotáknak keresztény vértől szennyes falait. Innen tiz mérföldre egy erdő mellett mezei házat találtunk, s az erdőtől négy mérföldnyire egy igen magas hegyet, mellyen sok népség talált menedéket. Sirva örvendeztünk egymásnak, s ők kikérdezték kiállott veszélyeinket, fekete kenyeret nyujtva nekünk, melly tölgyfahéjjal kevert lisztből volt sütve s előttünk czukornak tetszett. Egy hónapig nem mertünk tovább mozdulni, de elküldöttük a bátrabbakat kikémlelni, nem hagytak-e hátra a tatárok sereget, melly a rejtekből előjövőket legyilkolandotta, és bár néha az éhség az egykor emberlakta helyekre vitt minket, végkép még sem hagytuk el ama menhelyt, mig csak vissza nem tért Béla király. (cap. 20.)“

Valóban a mongolok két évi rendszeres, alig hihető kegyetlenkedés után, értesülvén Oktai haláláról, odahagyták Magyarországot, de a foglyokat leöldökölték. Béla, ki az adriai szigetekre menekült volt, visszatért ekkor a menekült magyarokkal, néhány dalmáttal és johannita lovaggal (1244). Azonnal előjöttek, a kik az erdők barlangjaiban rejteztek; a király gabonát, marhát s gyarmatosokat hozott a szomszéd országokból, visszaállitá az egyházakat és városokat s hálásnak mutatta magát azok iránt, kik őt szerencsétlenségében segitették. A fennmaradt kúnok számosabbak voltak, mint a magyarok, miért is Béla nem engedte meg, hogy fejedelmet válaszszanak, hanem maga vette föl egyszersmind a kún király czimét. Megtámadta ezután Austria herczegét Fridriket, ki a veszély alatt több kerületet és várost hatalmába ejtett, s ki győzve bár, elesett a lajthai csatában, mint utolsó ivadéka az austriai Bamberg háznak (1246).

IV. László.

Ottokár cseh király, ki IV. Béla ellen is sükerrel verekedett, megujitá a háborut fia, V. István (1270) ellen, kinek végre kedvezőtlen föltételeket kelle elfogadnia. István fia, a csak tiz éves s anyjától roszul nevelt IV. László (1272), hizelgőktől környeztetve a kéjgyönyöröknek élt. Szerette a kúnokat, kikhez anyja is tartozott, s fölvette azok szokásait és viseletét. Az elbizakodott kúnok visszatértek a bálványozáshoz s régi intézményeik szerint hét törzsre oszolva egyenkint fejedelmet választottak, sértve a magyarok vallását s nemzetiségét.

III. Miklós pápa egy követet küldött a magyar ügyek rendbehozására, s ennek sikerült is a királyt a kúnoktól valamennyire elvonni, a kúnokat pedig ujolag a kereszténységre téritni, kiváltságokkal édesgetve őket, mellyek szerint megtarthatták nemzeti öltözetöket, borotvált fejöket s rövid szakállukat. A budai zsinaton (1279) aztán határozatokat bocsátott ki a pápai követ, mellyek szerint a papok a hübéri s katonai szolgálattól fölmentettek; a világiaktól elvétetett a pártfogói s meghatalmazási jog; az egyházi javak meg nem adóztathattak, még akkor sem, ha a haza veszélyben forgott; végre a világi ügyeknek a római udvarhozi fölebbezése érvényesnek nyilvánittatott. De mindez a király tudta nélkül történt, ki midőn értesült ama végzésekről, kiéheztette a Budán összegyült főpapokat, kik ekkép a zsinatot nem folytathatva széjjel mentek, s a végzések közől csupán az maradt érvényben, hogy az esztergami érsek egyszersmind az ország primása legyen.

Erélyesebben léptek föl a nemesek, kik használva az Arany bulla által biztositott fölkelési jogot, elfogták a királyt s kicsikarták tőle mindazt, a mit akartak; még arra is rávették, hogy háborút viseljen a kúnok ellen, kik közől sokan, mint hazaárulók megölettek. A megmaradottak igazán hazaárulókká lettek s behivák másodszor a mongolokat, kik el is jöttek (1285), de minden magaslatot megerősitve s az élelmi szereket az erősségekbe takaritva találták s tehát a nélkül, hogy csatázni kellett volna ellenök, éhen vesztek el.

László, mihelyt szabadon bocsáttatott, elüzte nejét, s midőn ezért egyházi átok alá vettetett, visszatért a kúnokhoz s ismét asszonyi gyönyöröknek adta magát, mig végre három megsértett férj meggyilkolta őt (1290).

II. András neje méhében hagyta volt Árpád házának utolsó ivadékát, ki megkoronáztatott III. András neve alatt. Habsburgi Rudolf azonban, mint császár, Albert nevü fiának követelte a magyar

koronát, mig másrészről IV. Miklós Magyarországot az egyház hübérének tekintvén, magyar királynak Martel Károlyt, II. Károly nápolyi király s Máriának, az elhunyt László nővérének fiát koronázta meg. András legyőzte mind a két vágytársat; de midőn Robert Károly, mint Martel Károly örököse fegyverrel közeledett s a tengeri dalmát városok hozzá csatlakoztak, András meghalt szivfájdalomból és sirba vitte Árpád nemzetségét (1301). Huszonhárom királyt adott e ház a magyar nemzetnek három század alatt, melly idő ugy látszik rövid volt a monarchiai hatalom megalapitására, habár Árpád utódai között nagytehetségü kitünő uralkodók is voltak.

Alkotmány.

Örökös volt a magyar királyság Álmos nemzetségében, kinek a magyarok ősi hazájokbóli kijöttükkor hüséget esküdtek. A királynak meg kelle koronáztatnia; székhelyét változtatva majd itt majd amott tartotta, hogy igazságot szolgáltasson vagy ünnepeket tartson azon városok vagy főurak költségén, kiknek birtokain mulatott. Királyi tanács működött oldalánál s az ország méltóságai között legfőbb volt a nádori méltóság.

A nádorokban egyesitve volt a törvénykezési, közigazgatási s hadvezéri hatalom, mellyet ők ismét a főispánok által gyakoroltattak. Minden főispán két vagy három követet küldött évenkint a Székesfehérváratt tartatni szokott nemzeti gyülésre.

A nemzet első osztályát azon nemesek képezték, kik az Árpáddal bejött családokból származtak; nemességre azonban a király kitünő idegeneket is fölemelhetett. Minden nemes ur, ugy szintén minden püspök saját zászlója alatt követte a királyt a háboruba az illető népességnek nyolczad vagy tizedrészét vezényelve. Egy-egy főispán parancsnoksága alá adott csapatok őrizték a határokat.

A magyar nemzet ugyan Európa összes népei között legjobban tartotta meg az ázsiai jelleget, de mégis csakhamar fölvette az európai müveltséget. Szent István után a kereszténység és tudományosság elterjedett a nemzet között s még inkább akkor, midőn az Anjouk alatt az Olaszországgali érintkezések gyakoriakká lettek.

HUSZONKETTEDIK FEJEZET.

Angol- és Skótország.

Oroszlánszivü-Richárd nem hagyott törvényes gyermeket; miért is a trónörökség Gotfrid nevü fivérének, a Bretagne herczegének egyik fiára szállt, kit a közel ujjászületésöket még mindig remélő armoricaiak, egykori királyuk, a mesés Artur neve alatt herczegöknek akartak kikiáltani, nagy öröm között nemzeti uralkodót remélve. Richárd, midőn sehogy sem menekülhetett tőle, utódjának nevezte őt; hanem aztán kibékülvén fivérével, Földnélküli Jánossal, ezt nevezte királynak, intvén halálos ágyán az angolokat és normandokat, hogy inkább ezt válaszszák, mint ama gyermeket. És csakugyan meghódolt Jánosnak mind a két nemzet (1119); de ő csak ellentétes bünöket egyesitett magában; minden erény, sőt annak minden árnyéka nélkül, mérges, feslett, vakmerö, bolondos, a jóllétben elbizakodó, a balsorsban kislelkü volt, és mig zsarnokilag akart uralkodni, önmagát alacsonyitotta le, a nemzet pedig nem hagyta eltipratni söt megszilárditotta saját szabadságát.

Földnélküli János.

Anjou, Maine és Touraine hübéresei, idegenekül tekintvén a normand uralkodókat, mióta azok Angolhonban székeltek, Arturt pártolták, Fülöp August pedig, nem igazszivüségből, hanem hogy Angolországon sebet ejtsen, és az emlitett grófságokat hatalmába keritse, meghatalmazta azokban Arturt, mint szintén Poitouban és Normandiában. Káros és gyengitő pártfogás volt ez Arturra nézve, ki ha panaszt emelt a várak lerontása ellen, Fülöp igy felelt: Mit? nem tehetek én saját földeimen azt, a mit akarok?

Artur ekkor Párizsból Londonba futott: de midőn ott hütlen nagybátyja elfogatni akarta őt, visszajött Francziaországba, s Fülöp jól fogadta őt, hogy, ha majd Jánossal háborút viselne, ezt ellenébe állithassa. Egyuttal felhasználta az alkalmat s az ifjutól kimélytelen engedményeket csikart ki, mit sem gondolva sem Artur jogaival, sem az őt pártoló nép ohajával. Földnélküli János egy csapat zsoldossal Poitouba jött (1201) s itélőszéke elé idézte a hübéreseket, kik azonban abban egyeztek meg, hogy meg nem jelennek. Barna-Hugo, Marche grófjának Angoulêmei Izabellával menyekzőjére hivatván, elcsábitja ott a menyasszonyt, melly bün annál inkább terhes volt

mivel a hübéri törvények szerint a hübérur némi tekintetben atyja az ő hübéresének.

A poitouiak, limousineiek és bretonok erre fegyverhez nyulnak, s Fülöp August lovaggá ütvén Arturt, vezérökké teszi. Ezt azonban az árulás nagybátyja kezeibe játszta, ki öt eltétette láb alól, ugy hogy csak szomorú kivégeztetésének némi hire szárnyalt a népek között. A bretonok orgyilkossággal vádolván Jánost, Fülöp Augusthoz fordultak, ki örömmel kapott az alkalmon, hogy hatalmába keritse Bretagnet. Törvényszéke elé idézte Jánost (1202) s a meg nem jelenőt, mint hüségtelent, hübérvesztettnek nyilatkoztatta Francziaországban, s elfoglalván az önkényt meghódoló Bretagnet, berohant Normandiába, melly szintén csak gyengén védte magát. Rouenből követek érkeztek Jánoshoz, hogy tudtul adják neki, miszerint nagy nehezen tudtak tizenötnapi fegyverszünetet eszközölni. A király, kit sakkozva találtak, rájok sem nézett, mig be nem végezte a játékot, aztán ezt felelte: Én nem segithetek rajtatok olly hamar, azért gondoskodjatok magatokról amint lehet.

E gyáva tétlenséget csak roszakaratnak tulajdonithatván az urak, elhagyták a király zászlait és váraikba tértek. Rouen tehát elesett s egész Normandia a franczia koronára szállt, Anjou, Maine, Poitou s Touraine grófságokkal együtt (1203). Az elvesztett tartományokból sokan Angolhonba futottak s elég ügyesek voltak megnyerni János bizalmát, ki méltóságokra emelte, s elvévén még az öreg normandok javait is, gazdag bübérekkel tetézte őket. E körülmény megfélemlité a régi nemességet, s az angol- szászok és normandok egyesülni kezdtek a gyülöletben, mivel mindkét fél attól tartott, hogy János király az uj vendégek kedveért őket birtokaikból kiforgatja. Keseredett gyülölet, utóbb háború lön a következmény, melylyet János minden módon kiérdemelni törekedett.

III. Inczével, a pápák legerélyesebbikével szintén összetűzött [1]).

---

[1]) Incze előbb, János felhivására, Fülöpöt az egyezmények megtartására intette s a kettejök közti vitát maga elé terjesztetni kivánta. Igen fontos az e tárgybani levél, mivel felmutatja az okokat, mellyekre a pápák azon hatalmat, melly helytelenül világinak neveztetik, alapitották. Incze mindenek előtt az evangeliumnak eme helyét idézi: *Ha testvéred vétkezik ellened, menj és intsd meg öt négy szem közt; és ha nem hallgat rád, végy magadhoz még egyet vagy kettőt...; s ha ekkor sem hallgat rád, jelentsd föl az egyháznak; de ha az egyházra sem hallgat, akkor pogánynak és nyilvános bünösnek tartsd ötet.* (Máté XVIII, 15—17) „Már most — folytatja — az angol király azt állitja, hogy a franczia fejedelem, egy igazságtalan ite erőszakos végrehajtása által, vétkezett ellene. Ő megintette a hibázót az evangelium által előirt módon, s midőn ezt sikertelennek látná, az

Angolhon különféle apátságai, különbözőleg a többi országoktól, némelly székesegyházak káptalanjait képezék, püspök-választási joggal; melly jogot nehezen türtek a királyok, félvén, nehogy ellenségöket lássák emelni azon méltóságra, mellyel ők saját kegyenczeiket szerették volna jutalmazni. Különösen a cristchurchiak féltékenyen őrzék a legyőzöttek régi jogát, melly szerint öket illette a canterburyi érsek választása, ki mint Angolország primása, mint láttuk, igen hatalmas és valóságos feje volt Kent tartománynak, hol a régi szász szellem fenntartotta magát. Meghalván Hubert érsek (1205), a fiatalabb szerzetesek, tekintetbe nem véve a király kivánatát, uj érseket választottak, mig az öregebbek szintén választottak egyet, kit a király ajánlott. Viszály üt ki; a pápa mind a két választást megsemmisiti, de elismeri a szerzetesek jogát s meghagyja nekik, hogy a király ajánlottját ne fogadják el, hanem válaszszák meg a tudós s erényes bibornokot, Langton Istvánt, ki szász vérből származva, egykor a párizsi egyetem tanára és korlátnoka vala. János király ellenszegült, bármilly szeretetteljes ajánló s ajándékokkal összekötött leveleket kapott is a pápától; elüzte a szerzeteseket (1208) s megesküdött, hogy, ha a pápa egyházi tilalom alá vetné az országot, ő elkobozza a papság összes javait s minden, Angolhonban mulató rómainak levágatja orrát és füleit.

De ki ijeszthette volna vissza Inczét attól, mit ő kötelmének tartott? Kimondotta az egyházi átkot, mellynek hatását János erőszakosan akadályozni törekedett. Az egyház iránt engedelmes s tehát kincstártanácsosi hivataláról lemondó Gotfrid archidiacont kegyetlenül kivégezteti; minden főurtól kezeseket vesz magához; egy

evangelium utasitása szerint az egyházra hivatkozott. Mi tehát, kit az isteni Gondviselés az egyház fejévé tett, hogyan szegülhetnénk ellen az isteni parancsnak? hogy késlekedhetnénk Krisztusnak saját utmutatása szerint járni el? Mi nem tulajdonitunk magunknak jogot a hübér fölött itélhetni; ez Francziaország királyát illeti. Nekünk jogunk van a bűn fölött itélni, s e jogot kötelesek vagyunk gyakorolni a vétkező ellen, akárki legyen az ... A császári törvény azt határozza, hogy, ha a peres felek egyike az apostoli szék itéjét eléje teszi a polgári hatóságénak, a másik fél köteles magát azon itének alávetni. *(Apud Grat. caus. II. q. 1. can. 35.)* De midőn ezt emlitjük, nem alapitjuk hatóságunkat semmiféle polgári tekintélyre. Isten kötelmünkké tette, megfeddeni azt, ki halálos vétekbe esik, és ha az feddésünket számba nem veszi, elégtételre kényszeritni őt egyházi fenyiték által. Azonkivül a két király esküvel fogadta az utóbbi békepontok megtartását: és Fülöp mégis megszegte azokat. Az átalánosan el van ismerve, hogy a hitszegési esetekben az egyházi hatóság biráskodik: ez oknál fogva is tehát jogunk van a kérdéses feleket itélőszékünk elé idézni." *Cap. Novit.* 13. *de judiciis.*

papot pedig, ki azt hirdette, hogy a király az Isten ostora s hogy mint az ég boszuja eszközének türni kell neki, jól megajándékozott. Elkobozta az egyházi javakat s elüzte a pápa iránt engedelmes papokat; a szerzeteseket monostoraikba zárta; s megszeplősité a nemesek leányait. Hogy bérenczeit fizethesse, kizsarolta a városokat és egyházakat. A zsidókat is kifosztotta, a ki pedig oda nem adta kincseit, annak fogait huzatta ki; egy szóval, ördögi zsarnokságot fejtett ki, hogy az egyháznak ellenszegüljön; és elleneivé tette a nép fiait is, megujitva a szigorú erdőtörvényeket, önkényes adókat vetve ki s háborút viselve Skót-, Irhon és Wales ellen, hogy csak elfoglalva tartsa az angol urakat [1]).

A pápa és a fejedelmek az albigensek ellen harczoltak; de miután a hadi szerencse az eretnekek ellen nyilatkozott (1213), Incze trónvesztettnek nyilvánitá Jánost, kereszteshadat inditott ellene s az egyházi ite végrehajtását Fülöp-Augustra bizta, kire az angol koronát is átruházta. Fülöp hatalmas hajóhadat szerelt föl; János hatvanezer embert állitott ki, hanem csakhamar észrevette, milly kevéssé bizhatik azokban; miért a fenyegető veszélyben oda lett vakmerősége s ő szigorú föltételeket irt alá, kötelezvén magát, hogy a pápának mindenben engedelmes leend, elismeri a canterburyi érseket, visszahija az elüzötteket s a pápának évenkint ezer font sterlinget fog fizetni, neki hódolván Angol- és Irhonért, mint szent Péter örökségeért; végre hogy uj érvényre hozza Eduárd törvényeit.

Illy hübéri hódolatok nem voltak akkor olly lealázók, mint volnának ma; az angol király mindig hübérese volt a franczia királynak, II. Henrik III. Sándornak, Richárd a császárnak hódolt. A fönebbi önalávetést mégis a nemzet végső lealacsonyitásnak vette s az elégületlenség legnagyobb fokra hágott. Fülöp August a felszerelt hadat ekkor az iparos, de eretnekül tartott flaming nép ellen fordità s pusztitva földjöket, elfoglalta Dam, Kassel, Ypres és Bruges várost, ostrom alá vette Gentet is, hanem János király hajóhadat küldött ennek segélyére, ollyat, hogy a francziák az övéket felégetni kényszerültek.

János az egyházzal kénytelenség- s nem szeretetből békült ki, s midőn egy pap azt jövendölte, hogy ő Urunk mennybemenetele napján nem lesz többé király, János, hogy megmutassa, miszerint király, lófarkára köttette a papot. Midőn az albigenseket legyőzetni látta, a spanyolhoni Almohádokkal akart szövetkezni s még azt is

[1]) *Cunctis murmurantibus, sed contradicere non audentibus.* **Matt. Paris.**

igérte, hogy musulmanná lesz, de itt is megalázólag visszautasittaték. Hadra készült tehát s bujtogatta a belgákat, végre tél közepén tengerre szállt, s kikötvén Rochellenél (1214), délről akarta Fülöpöt megtámadni, mig a németek és flamingok a másik oldalról közeledtek.

Bovinesi csata.

Fülöp August hatalma gyanus lett a főurak előtt, a poitouiak nem igen szerették az uj urat, a flamingok meg akarták boszulni a legutóbbi hadjáratot, s igy szövetség alakult Francziaország megalázására. Bovines mellett találkozott a két sereg (jul. 27), nem több mint tizenöt- huszezernyi erővel; Fülöp személyesen harczolt, ugy szintén IV. Otto császár lovagjai virágával s a rettenetes brabantokkal. A győzelem a francziáké lőn; János hadjárata szintén meghiusult s szerencséjének tartotta, hogy a pápa, az ő magas ura fegyverszünetet eszközlött hatvanezer márka ezüstért. A dölyfös király megtörve s szegényül tért vissza Angolhonba s a megaláztatás harag mellett megvetést is gerjesztett az urakban, kiket birtokaikból kifosztott, s a papságban, mellyet folytonosan sértett. Ekkor a canterburyi érsek, ki János dühe- s önkényének többször ellenszegült, közrebocsátá egy fennmaradt másolatát ama szabadság-levélnek, mellyet I. Henrik 1110-ben adott, aztán rögtön visszavont [1]). Felszólitá az érsek az elégületleneket régi jogaik visszakövetelésére, kik is egybegyülvén Edmonsburgban (nov. 20), szövetségbe álltak, János királyt arra szoritandók, hogy ha fölmentetni akar, adja meg az igért jogokat.

János, hogy kibékitse a papságot, szabad püspök-választást engedett (1215); fölvette a keresztet is, mire a pápa a fönebbi szövetséget feloszlottnak nyilvánitá. A papság ekkor a hazafiakhoz csatlakozott, ezeket pártolták a szabadságra törekvő városok is; a főurak nem biztak a királyban s felmondták neki a hüséget, aztán vezérül választották Fitz Walter Robertet, ki Isten és az egyház hadvezérének czimezve magát, elfoglalta Londont.

Magna Charta.

A király hasztalan hivatkozék a pápa itéletére; kénytelen volt alkudozásba bocsátkozni s Runnymead térségén, a két sereg szemeláttára aláirta a Magna Chartát (1215. jun. 19). E szabadságlevélben fogadja a király, hogy meg nem sértendi senkinek jogát, a közigazgatást és törvénykezést a régi angol-szász és normand szoká-

[1]) Lásd fönebb a XI. könyv. 338. lap.

sok szerint rendezendi; hogy senkit el nem fogat, nem küld számkivetésbe s nem foszt meg javaitól, sem máskép meg nem sért, az illetékes bíróság itéje nélkül; hogy az igazságszolgáltatás meg nem tagadtatik, el nem halasztatik s el sem árultatik; hogy a törvényszék nem fogja a királyt kisérni, hanem a Westminsterben itélni a nép szeme előtt, és a birák törvénytudó személyek lesznek. A városok szabadsága megerősittetik s azok igen sok tehertől felmentetnek. Mindenki mehet jöhet tetszése szerint, személye s javai biztonságban levén. A hübéri adózások és szolgalmak s a gyámjogok szorosabban határoztattak meg s eltöröltetett a visszaélés, melly szerint az özvegyeket és örökös nőket kedvök ellen férjhez lehetett adni. A király a hübéresektől csak akkor kivánand segélyt, ha fogságba találna esni, ha elsőszülöttjét lovaggá akarja avatni, vagy férjhez adni elsőszülött lányát, különben a beszállásolás és élelmezés, mellyre utazás közben a király addiglan igényt tartott, eltöröltetett. Adót kivetnie vagy katonát szedetnie csak a nagyok vagyis érsekek, püspökök, apátok, grófok és bárók beleegyezésével engedtetik meg neki [1]). A papságnak megadatik a választási szabadság, a saját hatóság, az országbóli kimehetés s a pápához fölebbezés szabadsága.

Ez okmányban, melly a nemzetet olly nagyság- és szabadságra volt emelendő, János csak saját jogai megszoritását látta s felkiáltott boszusan: Hiszen igy még a koronát is elvehetik tőlem. A szövetségesek csak a hübérrendszer biztositását czélozták. Az okmány minden pontja azonban csak a kiváltságos osztályokat biztositotta; a népről, a legszámosabb osztályról épen nem gondoskodtatott; a városok sem méltányoltattak eléggé s nem nyertek nemzeti képviseletet, csak miután a hübériség tagjaivá lettek. Az akkorból emlitett parlamentek hadi gyülések voltak, mellyeken a kezdendő háboruról, a kötendő békéről és arról, mikép lehessen jobban kiszini a népet, tanácskoztak, minden árnya nélkül a mai parlamentnek, mellynek felső háza, az örökös, az állandó tulajdont, alsó háza, a választó, a nemzetet képviseli. A törvénykezésnek s a jogtudomány valódi javitásainak sem tétettek le a Magna Chartában széles alapjai. De az által, hogy a birák törvénytudók tartoztak lenni, a birói hatalom a harczfiaktól tudós emberekre ment át; a bekövetkezendett valódi javitások iránya már meg volt határozva, jobban, mint azelőtt, midőn csak Eduard király roszul ismert törvényeire történt hivatkozás, mi nem volt egyéb mint az adó- és hübérrendszerbe a

[1]) E czikkely kitöröltetett III. Henrik alatt.

hóditás által becsuszott visszaélések megfékezésének követelése. A mi a népet illeti, már láttuk, mikép a legyőzöttek a főurak között osztattak fel, kik is azon földről nevezték el magukat, mellyen letelepedniök tetszett, mikép vezérök Angolhon királyának czimét vette föl. Ennek is amazoknak is szolgáik és tisztviselőik voltak jószágaik igazgatása s az adók beszedésére; melly emberek az udvart képezték. Ha a király egy-egy főur birtokára jött, a lakosság költségén élt, melly is legtöbbször az erdőkbe futott. A főurak azért nem szivesen vették az illyen látogatásokat s gondoskodtak, hogy azok minél gyérebbek legyenek s a király udvarnépe minél kevesebbet raboljon. Az ebből támadt surlódások a nép javára ütöttek ki, mivel a Magna Charta korlátozta azon eseteket, mellyekben a király épitkezésre s robotra embereket parancsolhatott ki, vagy szekereket, vonó marhát és gabnát követelhetett.

De a mi a legfontosabb, az, hogy a király, talán hogy megboszulja a nemeseket, viszont arra kötelezte őket, hogy csak rendes adót szedhessenek, a népet jönni menni és ipar-egyleteket állitni engedjék; végre kikötötte, hogy bármi jogot nyernek a főurak és főpapok a királytól, ők az összes szabadoknak ugyanazt biztositsák. Ekkép az előbb hübéri szabadalom most népivé lett, és mikép előbb tiltva volt a lovag fegyverét és lovát zálogba venni, ugy tiltatott most el a szegény embertől kenyérkereseti eszközeinek elvétele; és ekkép az azonos jogok és azonos terhek egyesitették a két fajt.

Az angol egyedurság, hol minden javitás, tökélyesbités forradalom nélkül eszközöltethetik, roppant átalakitásokat nyert a hazai határozmányok által; ám még mai nap is az alap a Magna Charta, miután minden utóbbi okmány csak annak fejtegetése vagy megerősitése. Az angoloknál jól meghatározvák a vonalmak, mellyek a mérséklett egyedurságot a korlátlantól megkülönbözik; polgári jogegyenlőség minden szabad emberre nézve; gondoskodás a nép javáról s egyuttal biztositása a királyi előjogoknak sőt családjának is, még uj beülés esetére is [1]).

A Magna Charta biztositására a főurak a királytól mindenek előtt minden idegen tanácsosnak s a zsoldos seregnek elbocsátását kivánták; hogy London az ő kezökben maradjon és a királyra s tisztviselőire huszonöt b é k e ő r főnemes ügyeljen föl, a jogbiztositás akkori egyetlen módjával, a fegyverrei hivatkozással. A nép ujjongott örömében, midőn az idegen urakat elkergettetni látta s

[1]) Lásd a Magna Charta teljes szövegét a ‚Fölvilágositó jegyz.' B) alatt.

azzal boszulta meg magát, hogy kirabolta javaikat s letartóztatott az uton mindent, kit külsejéről idegennek gondolt. A király pedig bőszülten dúlt fult és bánta a Magna Chartát; miért is Wight szigetén, hol visszavonulva élt, ürügyet kerese a háború megujitására, közben közben kalózkodással mulatván magát. A szárazföldön kihirdetteté, hogy a melly kalandor az ő zászlója alá siet, a lázadó angol főurak birtokait fogja nyerni. Természetesen tömegestül tódult a sok szegény legény és iparlovag, s a király a pápához azon áltudósitást küldvén, hogy a Magna Charta megsérti a pápának, mint a sziget főurának jogait s Jánosnak is mint keresztesnek semmivé teszi kiváltságait, Rómából a Chartát megsemmisitő pápai határozatot vesz s megtámadva a főurakat, pusztitja az országot.

A békeőrök Lajoshoz, Fülöp August elsőszülöttjéhez, s a Földnélkülinek, castiliai Blankáróli unokájához fordultak, oda ajánlván neki az angol koronát, ha megerősitné a Chartát. Lajos daczára a pápa nyilt, és Fülöp szinleges roszalásának, átment Angolhonba, s János mindenkitől elhagyatva napról napra rablásból kényszerült élni. Az ekkép összegyüjtött pénzen bérenczeket akart fogadni, de midőn folyón átkelne, elvesztette kincseit s dühében megbetegedett s meghalt (1216) ötven éves korában, mint közgyülölet és megvetés tárgya [1]).

III. Henrik.

Az angolok, mint történni szokott, nem szeretetből hivták be a francziákat, hanem, hogy szabaduljanak a nagyobb rosztól; s csakhamar ráunván az idegenekre, Henrikhez, János fiához fordultak, kinek atyja bűneiben semmi része sem volt. A megvert francziák visszaeveztek, s a korona angol-normand fejre szállt vissza, s Henrik, uralmának ötvenhat éve alatt nem rosz szivet, de egyszersmind semmi erélyt sem mutatott; védte az országot a külberohanások, de nem a polgárháboruk ellen. Elnyervén a koronát Glocesterben, a kormányt Vilmos, Pembroke grófjának kezében hagyta; a főuraknak megerősité a szabadságlevelet, megtoldva azt néhány fejezettel, mellyek egyrészt a királyi hatalomnak, másrészt a hübéreseknek kedveztek, különösen a vadászati jog meghagyása által. De mihelyt a pápa, kinek Henrik mint hübéres hódolt, öt nagykorunak nyilvánitá, s a főuraknak a bitorlott királyi váraknak, mellyek számát ezer-

---

[1]) *Quis dolet aut doluit de regis morte Johannis?*
Sordido foedatur, foetente Johanne Gehenna.
Script. rer. Anglic.

száz tizenötre teszik, visszaadását hagyta meg, Henrik eltörölte a vadászati törvényt (1227), minthogy az tőle — ugymond — mint kiskorutól csikartatott ki. E miatt nagy elégületlenség támadt. Poitou-i levén anyja, provencei pedig neje, a hivatalok poitoui, provencei, savoyai s olasz emberekkel töltettek be; szegény leányok gazdag gyámfiakhoz adattak nőül, egyházi méltóságokra még csak a nyelvet sem értő emberek emeltettek. A poitoui Des Roches Péter, winchesteri püspök, midőn mint a király titkos tanácsosához hozzá fordultak az alkotmány megtartása tárgyában, felelé: Én nem vagyok angol, hogy ismerjem a ti szabadságleveleiteket s törvényeiteket.

A főurak tehát és a városi polgárok megesküdtek a szent evangeliumra, hogy védeni fogják magukat és kivivják az igazságot, s a fölkelés már-már kitör, ha Edmund, canterburyi érsek, kiközösítéssel is (excommunicatio) fenyegetve a királyt, rá nem veszi a méltatlan minister elbocsátására, ki aztán összes hozzátartozóival haza kergettetett. De maradt még sok rokona a királynőnek, kik hazulról semmit sem hozva, Angolhonban keresték szerencséjöket. Azonkivül a pápák keresztes háboru örve alatt nagyon adóztatták az országot; magukhoz huzták a megürült papi javak jövedelmeit, az összes egyházjavak huszadrészét, és a végrendelet nélkül elhalt javadalmasok hagyatékát; maguk gyakorolták az egyházi javadalmak adományozását s több más mód sem mulasztatott el az ország kiszivására, ugy, hogy Angolhonból Olaszországba évenkint mintegy hatvanezer marka ezüst ment ki, a mi több, mint volt a király jövedelme. Még több pénz folyt ki, midőn Henrik elfogadta fia számára a siciliai koronát, 135,541 márka ezüstöt igérvén, s midőn Manfred király ellen kereszteshábort hirdettetett.

Hogy meggyőzhessen ennyi pazarlást, a király összehivta a parlamentet, s megszavaztatta magának az alattvalók összes ingó javainak egy negyvenedrészét, utóbb egy harminczadrészét, aztán a zsidók birtokainak egy harmadát. Szükségtől szoritva, midőn elégtelennek látta a gabnát s marhát, mellyet a vidéken a földnépétől elraboltatott, és az idegen hajók megadóztatását, Henrik összehija a főurakat és főpapokat a Westminsterbe s megerősiti a Chartát, csakhogy lássák őt el a szükséges pénzzel (1253 máj. 2.). A nagy szabadságlevél égő fáklyák mellett felolvastatott a püspökök és apátok jelenlétében, kik egyházi átkot mondtak arra, ki megsértené a nemzeti oklevelet. Ledobva s eloltva a fáklyákat igy kiáltottak fel: Igy oltassék ki s rosz szagot hagyjon maga után a

pokolban annak lelke, ki ezen átkot magára vonja. — Úgy legyen — viszonzá a király — esküszöm, hogy sértetlenül megtartandom e rendelményeket, mint ember, mint keresztény, mint lovag és megkoronázott s fölkent király.

De ezen eskü s az egyházi átok sem tartá vissza a királyt a hitszegéstől; miért is az angoloknak nem maradt egyéb hátra, mint fegyverhez nyulni. Montort Simon, az albigensek elleni vezérnek fia s a király rokona, kitől Leicester grófjává tétetett s kinek majd kegyencze majd ellensége volt, bár idegen volt, vezérré választatott az elégületlenek által, kik megtagadva a királytól a siciliai koronáért megkivántató összeget, őt arra kényszeriték, hogy parlamentet hivjon egybe Oxfordba, melly aztán dühös parlamentnek neveztetett el (1258. jun. 11.). A főurak itt fegyveres alattvalóikkal jelentek meg s kieszközölték Henriktől, a mit csak akartak. Rendeltetett, hogy tizenkét királyi tanácsos és ugyanannyi főnemesből álló bizottmány a leicesteri gróf elnöklete alatt vizsgálja és javitsa meg az alkotmányt. A bizottmány megerősitvén a nagy szabadságlevelet, gondoskodott, hogy a parlament évenkint háromszor összehivassék; hogy egy nemzeti nagy itélő biró választassék; hogy várparancsnok semmiféle idegen ne lehessen; hogy egy-egy grófság vagy hundreda jövedelmei ne adathassanak haszonbérbe; hogy minden kerületben négy lovag választassék, kik a lakosság panaszait összeszedjék s a legközelebbi parlament elé terjeszszék.

A bizottmány tagjait azonban nem annyira a közjó lelkesité, mint inkább a nagyravágyás, melly szerint hatalmukat örökösitni, a királyt elnyomni s oligarchiát alapitni törekedtek. Sikerült ez nekik kilencz éven át, melly idő után önmaguk közt meghasonlottak s egy rész Leicester, más rész Glocester grófjához állott, ki féltékenységből királypártivá lőn. A király a pápához folyamodott, ki megsemmité az oxfordi határozatokat s fölmentette azok megtartásától a királyt és a nemzetet (1261); mire Henrik letette a bizottmány által kinevezett hivatalnokokat s kezébe ragadta a kormányt.

Kész hadüzenet volt ez. Monfort Simon pusztitja a király és királynő földeit s várait, kikerget minden idegent, Walesből harminczezer szövetségest szerez; London népessége melléje áll, s a király és királynő a londoni toronyban foglyokká lesznek; végre a két párt, mint választott bíróhoz, a franczia királyhoz fordul; melly egyetlen példát a történetben igazolja az akkori franczia király szentsége. Amiensben jelentek meg szent Lajos előtt Angolhonból

a királypártiak és a felkelők (1263). A franczia király, miután mind a két pártot kihallgatta, eltörölte az oxfordi végzéseket s itélte, hogy a királyi tanácsosok s összes hivatalnokok kinevezése a királyt illeti, különben feledtessék a mult és lépjenek életbe a polgárháború előtti jogok és szokások.

A bőszült felkelők meg nem elégedtek az adott szóval. A főurak állíták, hogy az oxfordi végzések a Magna Charta következményei és ismét fegyverhez nyultak (1264); a király a londoni polgárcsapatok ellen küzdvén, fogságba esik Eduárd fiával s Cornwallis Richard német királylyal együtt. Eduárd kezesül tartatott meg a végleges kiegyezkedésig. Az ország ura Monfort maradt, ki nagyravágyásában igen ügyes volt s talán népuralmi eszméktől sem idegenkedett. Ő szántszándékkal halogatta a kiegyezkedést és saját elnöklete alatt egy kormányzóságot neveztetett ki. Ekkor parlamentet hitt egybe nem csupán főurak- s főpapokból többé, hanem két-két követet választatott minden város és nagyobb helységből, mi első példája volt a népképviseletnek s eredetet adott az alsóháznak [1]). E gyülésen azon módokról tanácskozott, mikép kelljen magát a királypárt ellen védnie. Azalatt Eleonora királynő pénzzel fegyvereseket szerzett Franciaországban; Eduárd herczeg, megszökvén, megverte Evesham mellett a felkelőket (1265. aug. 4.). Maga Monfort is elveszett a csatában, s mig a győzők még holttestével is méltatlankodtak, a népnél szent és kedves maradott emléke. Ez felbomlasztá a főurak szövetségét; de azért alig lehetett két év alatt megbékitni az országot, nem annyira erővel, mint mérséklettel, mellyet a pápa s a körülmények javasoltak.

I. Eduárd.

Midőn Henrik meghalt (1272), Eduárd fia a Szentföldön harczolt, honnan visszajövet jó időt töltött az olaszhoni ünnepélyeken s a franciaországi véres viadaljátékokon, aztán megkoronáztatott s ügyekezett jóvátenni a bajokat, miket a polgárháború s atyja gyöngeségei okoztak. Az első westminsteri határozmányok által jó rendbe hozta a büntető eljárást. A közjog szerint csak a király közvetlen hübéresei s némelly függetlenül maradt régi angol urak éltek, mig a normand urak saját intézményeiket követték, mi által az ország mintegy két nemzetre szakadt; a nép mindenütt ura

[1]) Lingard mégis megmutatja, hogy már 1213-ban Földnélküli János Oxfordba minden grófságból négy lovagot hitt össze, hogy velök az ország ügyeiről tanácskozzék.

törvényeit követte. Eduárd rajta volt, hogy adjon némi jogokat a népnek és megnyirbálja a főurak hatalmát. Evégre a kölcsönös biztositékot kiterjeszté az egész országra s ez által közös törvényt állapitott meg, maga nevezte ki a béke-őröket, birákul nyilatkoztatván őket, és pedig ugy, hogy felségsértési s a közös törvény elleni vétségekben, származatkülönbség nélkül itélhessenek; ez kezdete volt a királyi hatalom terjesztésének, mit elősegitett azon királyi törvényszék, melly vándorolva járta be az országot, hogy a büntetteket megfenyitse.

Hogy jó karba hozza a zavart pénzügyet, sajátszerü módokhoz folyamodott. Egy parlament 1290-ben megengedte a királynak, hogy a nemzet összes ingó vagyonának tizenötöd-részét szedje be. IV. Miklós az egyházi javak tizedét hat esztendőre szintén átengedte. Szokásba hozatott, hogy a négyszegletü ezüst penny kétfelé s négyfelé vágatott, mi pénzrontás- és hamisitásra nyujtott alkalmat. Minthogy ezzel különösen a zsidók vádoltattak, Eduárd király csak Londonban egyetlen egy napon (1279) kétszáz nyolczvanat akasztatott fel, elkobozván azok javait. Később hatvanötezer ötszáz zsidót számüzött, vagyonuknak csak kis részét engedvén nekik magukkal vinni, de még ettől is megfosztották őket a hajóslegények, tengerbe vetvén a zugolódókat. A korona összes hübéreseit birtokuknak törvényes voltát eredeti okmányokkal bebizonyitni kötelezte, de ebből olly zavar támadt, hogy a zsarnoki vizsgálatot abba kelle hagynia. A zárdák és egyházakban talált kincset elvette, holott az sok helyt csak letétmény volt; VIII. Bonifácz ezért megintette, utóbb pedig országát egyházi tilalom alá vetette; de Eduárd számüzöttnek nyilvánitá a papságot s elkobozta annak javait, melly rendszabály elrémitette a gyöngéket, kik aztán mindenben a király akaratára hajoltak.

Ámde épen a királynak ezen pénzzavaráből s az ennek elháritására használt erőszakos eszközökből merült föl azon alkotmány, mellynek alapitójaul Eduárd királyt tekinthetni, ki majdnem a Hóditó-Vilmoséhoz hasonló vitézség és szerencsével, midőn korlátlanul akart uralkodni, oda jutott, hogy megszilárditni kényszerült a nemzet szabadságát.

Már érintettük maga helyén, hogy Hóditó-Vilmos az országnak grófságok szerinti felosztását meghagyá s hogy a grófok örökösekké s a király után első méltóságokká lettek, királyi hatósággal a tartományokban és roppant birtokokkal, melly állapotukban kétféle méltóságot élveztek, először mint királyi tisztviselők, aztán mint nagy hübérurak. Az országterület 60,215 lovaghübérre volt osztva, mely-

lyekből a király magának 1462-öt tartott meg, a nevezetesb városokon kivül, a többi hübért az öt követett hatszáz főur között osztotta fel. Ezek némellyei 200, 400 sőt 900 hübért is birtak; azonban hogy az urak hatalma veszélyessé ne növekedjék, Vilmos a hübéreket különböző grófságokban szétszórva adományozta. Másod- s harmadfiak vagy öröklő társak részesitése, vagy eladás által mindinkább feldaraboltattak, vagy a királyra is visszaszálltak a hübérek, mellyeket ez udvaronczainak ajándékozgatott oda. A lovagok és alsóbb bárók osztálya tehát annyira növekedett, hogy végre tulnyomóvá lett, és minthogy a korona közvetlen hübéresei voltak, helyök volt a parlamentben. A Charta határozta, hogy a nagy hübérurak külön meghivó levelet kapjanak, a kisebbek pedig csak átalában hivassanak meg; annak meghatározása, hogy kik legyenek a fő- és kik a kisebb urak, a királynak s ministereinek hagyatott fenn. Utóbb a körülmények oda fejlődtek, hogy a parlamentben csupán a névszerint meghivottak foglaltak helyet.

A királyok törekvése oda irányult, hogy a grófok területi hatóságát személyivé tegyék s a királyi hatalomnak határozott tulnyomóságot szerezzenek. De a hübérrendszerü hadi erő elfeledtette a főurakkal a koronától függésöket, a Magna Charta pedig nem igen engedte a királyi hatalom terjesztését. A királyra tehát kivánatosak voltak a parlamentben a kisebb urak; minthogy azonban ezek sokasága zavart okozott volna, a király megengedte, hogy képviselöket küldjenek, kik közöl aztán a parlamentben többséget biztositott magának.

A régi királyi udvart az egyházat képviselő főpapok, aztán grófok és bárók, végre a királyi tisztviselők képezék. Igazságszolgáltatásnál kisebb esetekben a király jelenléte nélkül csak a nagy itélőmester, a korlátnok s a kincstárnok és még három itélő biró ült a törvényszéken, kik is a király akaratára bármikor elmozdithatók voltak. A helyett, hogy minden peres ügy a parlament elé terjesztessék, II. Henrik király rendelé (1176), hogy mozgó törvényszékek helyről helyre járjanak, vizsgálatot tartsanak a tiszti eljárások fölött, jóvátegyék az államkincstárnak, leginkább a vadászati jog megsértése által okozott károkat és határozzanak az alsóbb biróságok előtt megindított perekben.

A városok lakói szabadabbak voltak, mint a földnépe, némelylyek azonban egyes főurak hatósága alatt álltak. Ugyancsak II. Henrik alatt tüntek föl a községek első nyomai, nem azért, hogy a városok a főurak zsarnokságának gátat vessenek, vagy hogy csupán a

királytól függőkké tegyék magukat, hanem hogy nagyobb siker- s kényelemmel kereskedhessenek. A társaságba lépett tagok valamelly középületben összegyültek és ott egy sheriffet választottak, ki a királyi birót helyettesitendő vala. I. vagy hihetőbben II. Henrik London városát saját hatósággal ruházta fel a városban, annak környékén s a Middlesex grófságban. A sheriff a polgármesternek (mayor) volt alárendelve, ki minden évben választatott s megerősittetését az udvartól kérte. A hivatalos ügyek szaporodtával tanácsosok (aldermen) adattak melléje.

Felvirágozván a városok ipar és kereskedelem által, a főurak, kik pontos számadást nem tudtak vezetni, kivánták, hogy a városok megbizottakat küldjenek a parlamentbe, kik itt tudósitást tegyenek a város állapotáról és hogy mennyit képes fizetni. A király maga részéről, hogy szárnyát szegje a főuri hatalomnak, a városoknak pénzért kiváltságokat adott, mellyek közé tartozott különösen, hogy a főurak a városokat meg ne adóztathassák. Maguk a városok is lassankint megváltani ügyekeztek magukat s szabadságot nyerve, szépen felvirágoztak, és London minden polgárháboruban legkitünőbb szerepet játszott.

Azt láttuk, hogy 1265-ben a városok is meghivattak a parlamentbe, hogy történt-e ez utóbb is, nem tudjuk. I. Eduárd a sok háború miatt többször zavarba jövén, kénytelen volt pénzsegélyeket kérni; az urak megtagadták, a városok szintén megtagadták, okul adván, hogy ők nem vesznek részt a parlamentben, hol az adó-kivetés tárgyaltatik. Eduárd király azért meghagyta a sheriffeknek (1295), hogy a legközelebbi parlamentre két-két lovagot küldjenek, mint képviselőit a szabad haszonbérlőknek (francs tenanciers) s a grófság szabad birtokosainak és összes városok s nagyobb községeknek, mellyek száma akkoriban százhuszra ment; és hogy e képviselőknek szon utasitás adassék, hogy a király kivánatainak tegyenek eleget, „miután igazságos, hogy a mi mindenkit illet, azt mindnyájan jóváhagyják, és az összes polgárokat fenyegető veszély közös erővel háritassék el.“

A király tehát nem azon jogot adta meg a városoknak, hogy védhessék a szabadságot, vagy határt vessenek az ő hatalmának, hanem csak hogy megjelenhessenek s oldalt foglalva helyet megvetetten csak beleegyezésöket adják a király pénzkivánataihoz. Tehát a városok képviselői azon szomoru kötelességre voltak szoritva, hogy megmondják a főuraknak, hogy ennyit és ennyit fizethetnek, ugy-

hogy még meg nem halnak. Azonban a jogoknak az a természetök van, hogy végre valósulnak, tényekké lesznek. A főurak a szükségek gyarapodtával sokszor rászorultak alattvalóikra, kik ekkép megszokták a főurakkal szokatlan hangon szólani, beletekinteni körülményeikbe s panaszt, sőt követeléseket is támasztani. Aztán midőn a törvénytudók a főurak jogait a király javára vizsgálat alá vették, a nép a kiraly jogait vizsgálta, s következtetéseket vonva a Magna Chartából is, nemzetté nőtte ki magát a közös törvény alapján, és részt vett a törvényhozásban, érvényre hozva azt, hogy a törvénymódositáshoz a nép szavazata is megkivántatik s hogy a királynak törvényszegő tanácsosait a nép is bevádolhatja. Ime ez a képviselő vagyis alsó ház.

Folytonos pénzszükségben szenvedvén, Eduárd segedelmezést kért a főpapoktól, mivel a parlamentet nem akarta összehivni. Ujabb szükségtől kényszeritve egybehija az alsó papságot és ettől is pénzt kér (1296), de a papok VIII. Bonifácznak egy legujabb rendeletére hivatkoztak, mellyben megtiltatik nekik valamelly világi embernek adót fizetni. Megboszankodik ezért Eduárd s büntetésül a papokat kivonja a törvény védelme alól. Ebből zavarok támadtak, a papok büntetlenül sértettek s raboltattak, miglen kényszerűségből ingó vagyonuk egy ötödének befizetésére kötelezték magukat.

Ámde a királynak még több pénz kellett, miért is a gyapjukivitelre az érték egy harmadával felérő vámot szab, a mezőkről pedig a földnép gabonáját erőszakkal elraboltatja. Itt kimerül a béketürés, s mig Eduárd Flandriában jár, a főurak egyesülve London városával a walesi herczeget a Magna Charta ujabb megerősitésére kényszeritik (1300), és pedig nehány toldalékkal, mellyek közt legfőbb az, hogy a király ne szedhessen adót a főpapok, grófok, bárók, lovagok s összes szabad polgárok egyhangu beleegyezése nélkül. Eduárd király kényszerülve érzé magát megerősitni az uj Chartában az angol népnek királyai fölött legfényesb diadalát. Ama szabadságlevelek megküldettek az összes sheriffekhez és hatóságokhoz, hogy ezek hirdessék a népnek; és határoztatott, hogy meglegyen minden egyházban egy-egy példány, melly évenkint kétszer a szószékről hirdettessék. A megsértő fejére átok mondatott és minden ellenkező itélet érvénytelennek nyilvánittaték.

Mig a Magna Charta csak személybátorságot eszközlött, I. Eduárd alatt biztositva lőn a vagyonbátorság is, megtiltatván a királynak uj adót vagy segélyezést vetni ki a nemzet beleegyezése nélkül. S hát ime a hübériség- s barbár szokásokból fejlődött elő az

alkotmány, melly, hiányai daczára, legjobb gyanánt irigyeltetik. A királyi tekintély Angolhonban mindig szilárdabb volt mint Franczia-országban; oda Hóditó-Vilmos után soha sem nyomult be idegen sereg, miután VIII. Lajos beütése vagy a skótok northumberlandi hadjárata említést sem érdemel; a király mindig hatalmában tartá az egész országot, a legzivatarosb polgárháboruk alatt is; vele hatalmas hübér által egyetlen főur sem szállhatott szembe. Franczia-ország ellenben sokszor megrohantatott idegenek s különösen az angolok által, annyira, hogy a királyok néha csak névszerintiek voltak és a velök egyaránt hatalmas hübérurak pártfogását s védelmét sokszor káros föltételek mellett kényszerültek keresni.

Mig a franczia királyok bizonytalan és sokszor esetleges politika között habozva majd a főuraknak, majd a kisebb birtokosoknak kényszerültek kedvezni, az angol király nagyobb biztonsággal védhette a kisebb urakat a nagy hübéresek ellen, és fenntarthatta a két osztály közötti egyensulyt. A parlament Angolországban rendesebben gyült egybe, és a korán bebocsátott községek csakhamar a királynak szolgáltak támaszul: mig Franczia-országban csak háború idején vagy a főurak- és lázadástóli félelemből hivatott egybe, s azért nem is lehetett a trónnak szilárd támaszává. Itt az egyéni szabadság nem volt biztositva; de Angolhonban fenntartották magukat a hundredák vagy százak egyletei, mellyek kölcsönös biztositékot nyujtottak egymásnak; ezen, még hübér-előtti intézmény megőrzé a szabadság szellemét a hübérrendszer behozatala után is, s anyja volt azon rendnek, melly meggátolta a hübérurak kicsapongását, mérsékelve a hűbériséget jobban, mint másutt. [1]).

Épen az által különbözik minden mástól az angol törvényhozás, hogy megtartotta azon társulásokat és kölcsönös biztositásokat, mellyekből eredett a közszellem és azon személyes szabadság, melly ama szigetnek nagyságát képezi. Minden polgárnak joga van ismerni polgártársai kötelmeit, mellyekből senki sem csinál titkot. És igy az egyén azonositja magát a nemzettel, a jó rend fenntartatik fogd-megsereg nélkül, és megszilárdul a közvélemény, miután minden lépés saját jogokra emlékeztet.

A kölcsönös biztositás fennállott ugy az egész államban, mint az egyes hübérjavakon; s miután a parlamentbe eleinte inkább az illyen társulások, mint a valódi községek hivattak meg, tehát a szabadságnak is védelmezőivé lettek. Azért tulajdonképi polgárok köz-

[1]) L. **Mayert.** *A törv. intézm. eredete.* I. könyv 17. fej.

ségeit Angolhonban nem is találjuk, hanem igenis képviselve látunk minden, szavazásra feljogositottat. A szárazföldön egy-egy község polgárai ellenségei egy másik község polgárainak, épen azért, mivel csak községekből és nem polgárokból áll az állam; ellenben Angolhonban minden helység lakói polgárok; azért a ki a parlamentben szavaz, azt az egész nemzetért teszi s annak érdekét tartja szeme elött.

Következik, hogy a sheriff az első közigazgatási és törvénykezési tekintély, mint volt a barbároknál a gróf; ő hija egybe a kerületi gyülést, elnököl a közigazgatás összes ágaiban; különösen a képviselők választásánál; végrehajtatja a polgári s büntető itéleteket és fegyverre szólitja a kerületet: ámbátor a sheriff kinevézését utóbb a korona magához ragadta. Önkényt következik azon jog is, melly szerint a vádlottól jótállás követeltetik; mert a hol birságból áll a büntetés, ott a fizetni képest nem szükség börtönben őrizni, s minthogy a község felelős volt összes tagjaiért, joga volt szintén maga biztositása végett jótállást kivánni attól, kiben meg nem bizott.

Ime tehát egy barbár intézményből mennyi szép következmény! A kölcsönös biztositásból ered az esküdtszék intézménye is, melly szerint senki sem adathatik át az itélőbiróságnak, mig tizenkét vele egysorsu társ őt beperelhetőnek nem nyilvánitja. Nem találtatván fel az esküdtszék nyoma az angol-szászok között, egynémelly azt hiszi, hogy az nem más, mint utánzása a Jerusalemi assisáknak, mellyeket III. Henrik a II. Henrik által alapitott nagy assisák módositása végett hozott volna be[1]). Az angol esküdtszék minden más államénál több biztosságot nyujt az igazságszolgáltatási visszaélések ellen, őrzi az egyéni szabadságot, és azon tudatot adja a polgárnak, hogy őt nem lehet elitélni, ha csak meg nem győzetik a bünről hasontársai által, kik esetleg választatnak s kik közől minden érdekelt egyén kizáratik. Nagy kötelék ez a polgárok közt, midőn a birói hatalom gyakorlására mindenki befolyhat, mint gyakorolja a törvényhozóit képviselője és a végrehajtóit önválasztotta tisztviselője által. Maga a kormány, belátva az esküdtszék hasznos voltát, fejlődni hagyta sőt terjesztette azt; 1792-ben Fox inditványára az esküdtszék hatásköre a sajtóvétségekre is kiterjesztetett.

Mindent a Magna Chartára kellvén alapitniok, az angolok szükségkép a legélesebb logikához szoktak, hogy a legvégletesb követ-

[1]) **Mayer**, III. könyv, 3. fej.

kezményeket hozhassák ki abból; és törvényhozásuk nem az elvek, hanem az előzetes példák, nem az elmélet, hanem a tények utján halad és szorosan a betühez ragaszkodik. Innét az azonos kifejezések unalmas ismétlése, midőn az annyira gazdag nyelven ugyanazon dolog különböző fokozatai jelöltetnek; aztán minden tartományban vagy községben vagy részletes okleveleк, vagy gyakorlat által behozott különféle szokások állanak érvényben, miért is az angol jogtudós első tulajdonának a jó emlének kell lennie. Ha aztán a kormányt tekinted, mindig az eredeti tényleges és gyakorlati irányt láthatod; mindig az alkotmányosság határai között marad, s illő egyensulyban áll a közhaszon s a jobblét szükségének érzelmével.

A Magna Charta óta egy törvény alatt állanak a győzők és legyőzöttek vagyis a nemesek és a köznép. Mert a nemesember, legyen bár a legrégibb családnak fia, nincsen fölmentve a rendes esküdtszék alól, sem az adótól sem a meggyalázó büntetéstől; csak a pairek, mint rendes törvényhozók, birnak némi kis kiváltsággal. Az alsóbb nemességet semmiféle polgári jog sem különbözteti meg az egyszerű szabad embertől; s ez utóbbi osztálynak nem tiltatott meg a nemesseli összekelés, a katonai vagy polgári méltóság viselése. Annyi sok szép következménye volt annak, hogy a hübérrendszer mérsékeltebb volt, mint más országokban, és a király-béke, ha nem törölte el, legalább gátolta a magánhadakat.

Különben az angol förendurság, mint minden más nemesség, hajlandó visszaélni állásával s önzőleg használni azt fel. Azért van, hogy az egész földbirtokot ő tartja kezében és hogy a földbirtokosok száma olly igen csekély: a nép megelégszik az iparral s meghagyja a lordnak a roppant birtokokat, miután ő, a nép, az egész világ kereskedelmét kezeiben tartja.

Méltán szólottunk bővebben e dicső alkotmányról, mellyet ujabb viharok között tökélyre jutni látandunk.

I. Eduárd Angolhon Justiniánjának czimével tiszteltetett meg, miből kitünik, hogy a fejedelmek még a sirban is találnak hizelgőkre. A történet zsarnokul tünteti őt fel, ki ravasz és erőszakos volt alattvalói kizsarolásában, kinek jogait csupa kényszerüségből erősitette meg. Eszközlött mégis némi javitást a törvénykezési rendszerben, szorosabban határozva a királyi, kincstári s a rendes törvényszékek hatáskörét, az egyházi bíróságokét pedig a hitszegési, házassági, végrendelkezési, kegyes hagyatéki s a tizedügyre szoritva. A mozgó törvényszékeknek meghagyá, hogy évenkint háromszor gyüljenek

össze; azonkivül békebirákat s csendőröket állitott fel, kik az országban szerte járva a rablók és zavargók ellen működtek. Minthogy az ország tele volt rablóval, Eduárd meghagyta, hogy a sürü bokorkeritések kitépessenek s a fasorok az utról kétszáz lépésnyire ültettessenek.

Wales.

A mit a királyi hatalom a kényszerü engedmények által vesztett, azt kipótolta Eduárd a szomszédok meghóditásával. A Wales-be szorult cambroknak az idegenek elleni gyülöletét melengették bennök bardusaik, kiknek énekére többször fegyvert ragadtak; a rendes seregek által mindig legyőzettek, de meg nem törettek. Megveretve hüséget esküdtek, de aztán azon esküt nem tartották kötelezőnek. A fönebb előadott zavarok alatt Wales herczegei egészen függetlenek lettek; s midőn Lewelyn megtagadta a hódolatot, Eduárd megtámadta s kemény föltételekre szoritotta őt (1277), mellyek midőn meg nem tartattak, Eduárd visszatért, s Lewelyn feje London tornyára függesztetett ki.

Merlin azt jósolta volt, hogy midőn a négyszögpénz gömbölyüvé fog alakittatni, az angol trónon walesi herczeg fog ülni. Mint a pénz Eduárd alatt gömbölyüvé lett, kitört a legdühösb felkelés, s a cambrok clanjait Bruce David vezette a csatákba. Kemény volt a harcz, mig végre Bruce az ellenség kezébe esett (1283) és egymaga volt kiszenvedendő a függetlenségnek amaz összes bajnokaiért. Mint felségsértő, s mivel virágvasárnapon mert egy várat bevenni, tehát egyszersmind mint szentségtörő hurczoltatott a vérpadra. Itt kivágattak belrészei s megégettettek a még élő férfiunak szemeláttára, aztán mint a lovagok gyilkosa felakasztatott s teste négyfelé vágatott, hogy az ország négy legnagyobb városában közszemlére kifüggesztessék.

Kiveszvén ekkép a vérpadon Lewelyn törzse, Wales egészen meghódittatott s angolos közigazgatást nyert. Eduárd azt igérte a legyőzötteknek, hogy tartományukban született herczeget ad nekik, ki soha angol vagy franczia szót ki nem mondott. Ujjongtak örömükben a walesiek, midőn a király mondá: Herczegtekül adom fiamat Eduárdot, ki imént Caernarvonban született. Innét a szokás az angol király első szülöttjét walesi herczegnek czimezni.

Vannak, kik mondják, hogy Eduárd kiirtani rendelte volna a bardusokat, kik mindig leghőbb védői voltak a nemzeti függetlenség-

nek; talán még sem tette azt Eduárd, hanem csak üldöztetni kezdte őket, mit aztán mindig rendszeresen folytattak az angol királyok.

Skóthon.

Skóthon majd független, majd meg hübértartománya volt az angol királynak; de ekkor is csak a sikság lakói (lowlands) hódoltak, az északi hegylakók (highlands) pedig függetlenül éltek. Törzseik (clan), azok fejeitől neveztettek el, kiktől ők eredetöket származtatták s kik közt nevezetesbek voltak Douglas, Donald, Gregor, Campell; a határlakók (borderers), kik délen, az angol határok mellett éltek, be-beütöttek s raboltak mind a két országban. A Hebridák Ross grófnak, a szigetek lordjának engedelmeskedtek.

Kihalván III. Sándorral a régi skót királyi ház, melly 838-tól 1286-ig uralkodott, a tizenhárom trónkövetelő, a polgárháboru elkerülése végett, mint választott bíróhoz, Eduárd királyhoz fordultak, ki, nem mint választott biró, hanem mint legfőbb hübérur, Ballieul (vagy Baliol) János részére nyilatkozott (1292). S hogy éreztesse vele hübéresi terheit, évenkint hatszor parlamentje elé idézte őt, és kikérdezte a fölebbezett peres ügyek tárgyában. Ballieul megsokalta végre a gyötrést s összebeszélvén IV. Fülöp franczia királylyal, fegyverhez nyult; hanem Eduárd legyőzte s foglyává tette (1296); ki, midőn hosszu idő mulva kiszabadult, Francziaországba ment s ott meghalt (1314).

Wallace Vilmos.

Semmi sem gátlá többé Eduárdot Skóthon meghóditásában; mit végrehajtva, lerontatta a régi emlékeket, a levéltárak okmányait s a pecséteket, és a követ, mellyen a skót királyok koronáztatásuk alkalmával ültek, Londonba hozatta. E zsarnokság és embereinek durvasága elkeserité a nemzetet, ugy, hogy sokan az erdőkbe futottak. Az óriás termetü, hőslelkü, fáradhatlan, balsors- és szenvedésben megedzett Wallace Vilmos állott a felkelők élére, s jeles földterületi s helyismerettel borzasztó háborut kezdett, s miután emberei megszaporodtak, szembe szállt a negyvenezernyi angol sereggel és megverte azt. Az elestek közt találták a skótok Cressingham angol kincstárnok hulláját is; ezt megnyuzták s bőréből nyerget és öveket csináltak; nem sokára egy angol sem volt többé Skóthonban, sőt ennek harczosai északi Angolhonba törtek s gazdag zsákmányt arattak.

Ha egyetértenek, bizonyára hasonló sorsban részesitik azon százezer embert is, kiket Eduárd ujolag ellenök vezetett. De a lordok nem akartak egyszerü nemesembernek engedelmeskedni, miért is

Wallace, ki a kormányzóságot, mint legveszélyesb állást, csupán hazája tiszta szeretetéből fogadta el, letette azt s csupán első haditársai csapatát tartotta meg vezérlete alatt. Igy el lőn hanyagolva azon védelmi alkalom, mellyet maga azon helyek természete nyujtott, miután a skót határok olly néptelenek voltak, miszerint órákig lehetett menni a nélkül, hogy házat vagy csak fát is lásson az utas; a lakosság a szomszédéból élt. Ha elfogyott az utolsó rablójárat zsákmánya, a nő egy tányéron egy pár sarkantyút tett férje elé, ki vidáman ment uj zsákmányt keresni. Eduárd ködös esős időben sok napon át tévelygett a skót partokon, a nélkül, hogy szarvason és dámvadon kivül egyebet látott volna, és nagy pénzösszeget kelle igérnie annak, ki elvezetné őt oda, hol az ellenség táboroz. Feltalálván őket Falkirk mellett (1298 jul. 22), a meghasonlottakat ugy megverte, hogy déli Skóthon angol járom alá került. Gummin lord, ki az őrlorddal (steward) a kormányt vitte, előbb siker nélkül a franczia királytól, aztán VIII. Bonifácz pápától kért segedelmet. Ez utóbbi irt Eduárdnak s mutogatta, milly régen tartozik a skót királyság a szentszékhez; de Eduárd megczáfolta a pápa érveit s mutogatta, hogy az angol királyoknak Skóthon fölötti felsősége egész a trojai Brutusig vagyis Illés és Samuel idejeig vihető vissza.

Magukra hagyatva, a skótok Wallace vezérlete alatt szembeszálltak az ellenséggel és győzni is tudtak; de végre mégis meg kellett hajolniok (1300). Ekkor Eduárd király eltiltotta a nemzeti öltözetet s átváltoztatta kedve szerint Dávid király törvényeit. Wallace, ki egyedül nem akarta a győző kegyelmét elfogadni, árulás által Eduárd kezeibe került, ki őt, habár soha sem esküdött neki hűséget, mégis mint felségárulót elitéltette s Londonban kivégeztette (1305). Emléke fennmaradt a skótok sziveiben és énekeiben.

De folytatta Wallace müvét Bruce Robert, ki Gummin lordot, mivel terveit a királynak elárulta, megölé, a királyi birákat elüzte az országból, az angol csapatokat megsemmisité s megkoronáztatta magát (1306). Ellene keltek Gummin rokonai; Eduárd kétszázhatvan lovagot szerelt föl, kik esküvel fogadták, hogy megboszulják a lordot; maga a király is megesküdött, hogy ha meghalna e hadjáratban, nem akar szent földben nyugodni addig, mig fia le nem mossa ama vért. A legyőzött Bruce még éhséget is kénytelen volt szenvedni azon szük menedékben, mellyből ki-kibukkant, hogy föléleszsze övei reményeit. Eduárd épen tökélyesen megsemmitni készült a skót függetlenséget, midőn Carlisle-ben meghalt (1307 jul. 7.),

meghagyva, hogy a háború folytattassék és koporsója a seregek előtt vitessék.

II. Eduárd.

Fia II. Eduárd, megveretni látta százezer emberét Bannockburnnál (1314 jun. 24.), a harminczezer, hazaszeretettől égő skót által; melly győzelem folytán a vitéz Bruce Robert megerősitette magát a trónon. III. Eduárd hatvanezer angollal és brabantival jött lemosni atyja gyalázatát (1327): de a skótok, mindnyájan lovon, málha nélkül, mi a hegyes vidéken leg is alkalmasb, étkezve minden állattal, mellyet előtaláltak, kenyér, bor nélkül, hosszu járataikkal kifáraszt ották az ellenséget. Eduárd megveretvén békét kötött Bruceszal, lemondva minden igényről a skót koronára (1327), visszaadva a sconai koronázási kő-széket és eljegyezve egyik nővérét Dáviddal, a kijelölt örökössel.

Kevéssel élte túl hazája megszabaditását Robert s be nem tölthette szentföldrei zarándoklata fogadalmát, miért is rendelte, hogy legalább szive odavitessék. Elindult ezzel Douclas Vilmos (1329), de midőn Spanyolhonban egy csatában a hitetlenek ellen részt venne, elesett.

Dávid, a hat éves II. Bruce, lett Robert utódja. Az angol urak közöl sokan arról panaszkodva, hogy az utolsó háboruban elkobzott javaik vissza nem adattak, Eduárdot, Ballieul János király fiát kiáltották ki (1332). Ez meghóditotta majdnem egész Skóthont és Sconában megkoronáztatta magát. A megvert Dávid hübéri hódolatot mutatott be az angol királynak, ki kapva az alkalmon, visszahelyezte őt. A skótok azonban boszankodva nézték, mennyi földet enged át Dávid pártfogójának s tehát elüzték őt, nem minden befolyása nélkül Franeziaországnak (1342). Dávid az angolok kezébe esett, de Ballieul látván, hogy csak eszköze az angol pártnak, elfogva a nemes szégyen érzetétől, Dávid javára lemondott (1347). Az angol király a szárazföldöni haddal levén elfoglalva, visszaadja Dávidnak a szabadságot százezer font sterlingért s tiz évi fegyverszünetért (1357). Halála után (1370) unokája II. Stuart Robert foglalta el a skótországi trónt.

HUSZONHARMADIK FEJEZET.

Irodalom és tudomány.

Görögök.

A görögöknél uj pártfogásban részesitették a tudományokat a Komnen és Ducas családok. XI. Ducas Constantin nyilván vallá, hogy ő az ékesszólás koszorúját eléje tenné a birodalmi koronának, neje Eudoxia azzal dicsekvék, hogy pártolta a tudósokat; Mihály mellé nevelőül az ügyes udvaroncz Psellus adatott, ki büszkélkedve a neki adott czimben, melly szerint ő lett volna a század első bölcsésze, magának egyszersmind a keleti irodalom és tudomány ujjáteremtőjének czimét követelte. Beleöntette e követelős gondolatokat tanitványába is, melly pedáns uralkodó az iskolai éretlenségek között elhanyagolta a legfontosb országos ügyeket, s mig a musulmanok koronája legszebb gyöngyeit szaggatták ki, ő szónoki, nyelvészi s költői hir után kapkodott.

A byzanti történetirókról már másutt szóltunk (VIII. könyv 18. fej.). Nicephoros Gregoras (—1360) Andronikos császárt a legaljasabb porbanmászással határos magasztalással tetézi. „Olly édes-kedves szavának hangzata, hogy a hallgató gyönyörködik benne, a ki már hallotta, követi; és ha el is hagyta, fülében s emlékében marad, mint a szájban a méznek édes ize. A mezők, rétek s erdők szárnyas lakóik dalaitól hangzanak vissza tavaszkor: de a császár ékesszólásának kellemei minden évszakban gyönyörködtetnek és szinhelyök az egész föld.“ Itt Orpheus, Nestor, Socrates, Platon s Pericles vetélyes összehasonlitásba vonatnak s a császár kedves hangja valamenynyi fölött győzelmet viv ki. „A sirének éneke hajdan igen híres vala, de senki sem hallgathatta azt veszély nélkül: de midőn felséged mond beszédet, nem csak be nem viaszoljuk füleinket, hanem sajnálkozunk, hogy a természet csupa füllé nem alkotott minket. Nem mulja-e föl felséged Demosthenest rend és erő által, Platont szellemi terjedelem és hatalom által? Van-e, kit felséged állandóbb csodálatra nem gerjesztett volna, mint a minőt Socrates az ő hallgatóiban keltett az atticismus korszakában? Mikép a mezőket a virágok szép tarkasága fedi, ugy ékesitik felséged beszédeit a meggyőzés varázsa és a szellem bájai.“ Mellyik ember nem rugta volna el az aljas hizelgőt, és mégis a dicsszónok bevallja, hogy e magasztalások legjobban segitették elő méltóságbani előmenetelét.

Zonaras János (—1118?) igen egyenlőtlenül ir, s azzal menti magát, hogy midőn különféle irókat másolt, toldalékaiban azokhoz kelle magát alkalmaznia. Nicetas Acominatos (—1216) előadása tiszta és ékes, nagy hévvel szereti a tudományokat; de elkeseredve a birodalom hanyatlása miatt, hevesen kel ki a keresztesek ellen, szemökre vetvén nem csak a szép érzetének teljes hiányát (*τοῦ καλοῦ ἀνέραστοι βάρβαροι*), hanem még feslett életöket is. Komnen Anna (—1144) Alexias-ában nem annyira atyját, mint önmagát magasztalja; csupán nagyravágyás ösztönözte őt az irásra, hogy atyja által ő is tündököljék.

Cyrus Theodorus Prodromos, utóbb Hilarion szerzetes, ki a XII. század elején élt, a versekben irt Egérmenyét harczon kivül (Galeomyomachia) Rhodantes és Doricle szerelmét hagyta hátra, kilencz könyvben, szökő (jambus) versekben; müvészietlen rege, hiányos jellemfestésekkel. Mellőzve sok más költészeti apróságát, csak gúnyoros iratait emlitjük fel, minő A költői s politikai élet varázsa, melly párodiája Lucianus Eladó bölcseinek; leginkább pedig Timarion vagyis az ő szenvedései, hol a főszemély elbeszéli egyik barátjának mindazt, a mit a pokolban látott, dicsérve és gyalázva a személyeket. Még hiányosabb rege Drosillos és Chariclea szerelme, Nicetas Eugenianostól, politikai versekben [1]).

Olobolos Mihály a konstantinápolyi sz. Zsófia egyház igazgatóinak igazgatója volt, s miután Palaeolog Mihály neki azért, mivel szánta a szerencsétlen Laskarist, orrát levágatta, zárdába vonult, de midőn a két egyház egyesitése tárgyaltatott, részt vett a konstantinápolyi zsinaton, s boszankodva a miatt, hogy a császár neki kitünő állomást nem szánt, ellene volt az egyesülésnek. A császár elfogatta őt még tiz mással együtt, s összeköttetvén nyakuknál fogva, csufságra a város utczáin hurczoltatta őket. Olobos mégis verseket irt a zsarnok magasztalására.

Ama század végén Tzetze János (1120—83) pótolni akarta Homért s három iliásféle költeményt irt ezerhatszáz hatvanöt versben a homérelőtti, homéri és homérutáni eseményekről. Irt még egy müvet tizenkétezer hétszáz ötvenkilencz politikai versben, való és mesés dolgokat adván elő minden összefüggés nélkül. Elbeszél némi,

---

[1]) Tizenöttagu versek, minden tekintet nélkül a hangmértékre; csakhogy a nyolczadik szótag után vágatnak kell jönie; a végelőző pedig mindig hangsúlyos. L. **Berington**-tól: *A görög irodalom története.*

különben ismeretlen részleteket s mindig tudatlansággal vádol má sokat, pedig ő maga igen kétségbe hagyja vonnunk, olvasott-e más müveket, a hitmagyarázókéin kivül. Homéri Allegoriáiban erkölcsi s természeti értelemben ügyekezett feltüntetni a költő meséit, miben sokszor képtelen állitásokra vetemedik.

Eustathios (—1198), a nagy értelme s erényeiért tiszteletre méltó férfiu, igen ékes védbeszédet irt Thessalonika városa mellett, midőn ezt a siciliaiak elfoglalták. A Bőség szarvában (*Κέρας ἁμαλθείας*) Homért és Dionysios Periegetest értelmezte. A görögök közt ritka szerénységgel azt mondja, hogy annyi adatot nem a tudósok, hanem az ifjuság számára gyüjtött össze, szép rendbe szedvén azt, a mit különféle értelmezőkben hasznosat talált. És mégis a munka teljesen befejezett, helyes tartalmi felosztással, gazdag a részletekben s különös figyelmet fordit a nyelvészetre. Annyi türelmet csak a régiek iránti lelkesültség adhatott, mellyet a magyarázó érsek keresztény áhitata nem csökkentett.

Csak gyanitva ezen korszakba teszszük Suidast, a legjelesb görög glossarium szerzőjét, ki egybegyüjté a régi nyelvészeket, scholiastákat és szótárirókat. Meg nem elégedve a nyelvészeti szóértelmezéssel, szerzőkről s müvekről értesit, igen sok becses kivonattal, de minden itészet nélkül.

Maximus Planudes, konstantinápolyi szerzetes, mint követ Velenczébe küldetvén (1327) II. Andronikos Paleologos császár által, összeszedte Aesop meséit s az Anthologiát. Kitünik az által, hogy ő a görög irodalmon kivül is kutatott. Ő vitte be hazájába az arab számokat; görögre fordította Scipio álmát, Ovid Átváltozásait, Caesar De bello gallico müvét, Boethius Vigasztalásait s más müveket is.

Ime milly csekély és szegény elmeszüleményekre szorultak azok, kiknek birtokában voltak a régiek összes eredeti kincsei s kik még mindig a legmüveltebb s leghangzatosb nyelvet beszélték!

Örmények.

Itt kell emlitenünk második korszakát az örmény irodalomnak, mellynek első korszaka, képviselőjével Corenei Mózessel az V. századba esik. Elszakadván az örmények a katholika egyháztól a chalcedoni zsinaton, megszüntek gyarapodni a műveltségben, és szófejtegetésbe merültek; aminthogy nem is volt alkalmuk a mások iskolájábani neveltetésre. Emlitendő mégis a naptár megjavitása, melly a tovini zsinaton 552-ben eszközöltetett (jul. 9), és néhány remekiró, minű Yeznac, Mamigonais Ábrahám az ephesusi zsinat történetirója,

a hymnusiró Gomidas, Ananias Chiragusis a csillagász, és Ozniani János patriárcha. A Pagratidák alatt az örmények nyugodtabban élhettek a tudományoknak, fordithattak különösen görögből, syr és arab nyelvről. A X. századból kitünőbbek: Nagy Chosroe, ki remekül irt a breviariumról s a szertartásokról, és fia Nareg Gergely, ki költői, de kötetlen nyelven elegiákat is irt.

Itt inkább, mint másutt, szent volt a tudomány, a mennyiben zárdákra szoritkozott, mellyek amaz országban az európai egyetemeket pótolták. Sanahin, Halbat, Sevan és Krad zárdái jeles könyvtárakkal birtak; de legnagyobb hirben állt a Lázárféle, Tarú mellett Nagy-Örményországban. A XI. században Machistruos Gergely ezer versbe foglalta az ó és uj-szövetséget olly mesterileg, hogy Mamutz, az arab költő, ki állitá, hogy a Korán verseinél szebbeket nem lehet csinálni, miután ezeket megolvasta, a kereszténységre tért. Lastiverti Aristak történetirata magában foglalja Örményország viszontagságait 989-től 1071-ig, de legföképen Ani elpusztulását Alp Arslan által. Irálya tiszta s gyakran erőteljes, élénk.

A kereszteshadak alatt többször megujult a vágy, az örményeket a katholikusokkal egyesiteni; Domonkos és Ferenczrendü szerzetesek mentek oda hitszónokolni; szent János lovagjai szintén felajánlották szolgálatukat, s bár nem vezetett a dolog eredményre, megújult mégis az európaiakkali érintkezés; s a XIII. században Garmir-Vank, Ishevra, Kedig, Cantzaxár kolostorok a görög és syr nyelven kivül a latint is müvelték. Gyarapodott ekkor az irásbani csín, és a régiség költőivel egy sorba állittatik Narses Clajensis, ki irta a Jézus a Fiu czimü költeményt, az Edessa elfoglalása fölötti búdalt, hazájának történetét s több apró, szerzetes életre vonatkozó müvet, mellyek által patriarchai méltóságra emelkedett. Edessai Máté jól és itészileg irta meg a 952-től 1132-ig történteket, mit folytatott Eretz Gergely 1136-ig, s melly történetirat nagy világot vet a kereszteshadakra. Eretz Samuel egyetemes évkönyvei a világ kezdetétől 1179-ig terjednek, aztán folytattattak mások által 1337-ig. Mechitár orvos Hideglázi gyógymódokat (Vigaszokat) irt; Mechitár Coss Aesop és Phaedrus mellett foglal helyet, azonkivül egyházi jogtudományt is irt.

A következett században növekedett a tudomány müvelőinek száma, de fogyott a kitünőké. Nekünk elég a nagynak nevezett Vartant emlitnünk, ki egyetemes történelmet irt 1267-ig s jó adatokat használt; magyarázta a Szentirást; szerkesztette A róka köny-

vét vagyis a mesegyüjteményt, és szép hymnusokat irt, mellyek még ma is énekeltetnek [1]).

Bekövetkezett a hanyatlás. A tudomány-müvelők egyesült társakra és dateviekre szakadtak, kik is mindenben eltértek egymástól, csak a romlott izlésben nem. Irályuk bárdolatlan s bálványozzák a legközépszerübb régieket is. Iskolai nehézkes nyelv váltotta fel a classicai tisztaságot és rohanva haladott a hanyatlás utján le, miglen az Európában alapitott [2]) örmény intézetek segélyével uj fény kezdett csillámlani, melly azután uj napot deritett, midőn a mult században a Sebastéban 1676-ban született Mechitár atya Velenczében a nagyérdemü sz. Lázárféle társulatot alapitá, melly kiadta először az örmény szótárt (1717), aztán az örmény irók gyüjteményét a IV. századtól kezdve a XV-ig, a mikor is az eredeti müvek irása megszünt, és a tisztaság fel lőn áldozva azon nemzetekkeli vegyületnek, mellyek közé szórattak vala. Legfontosabbak a történetirók, kik azonkivül, hogy megismertetik velünk saját, nagy eseményekben ugyan nem épen gazdag, hazájokat, Ázsia más népeire s vallásaira is sok világot deritenek.

Európa.

Nehány zárdát kivéve, a hellen nyelv el volt hanyagolva Európában; a keresztes hadak alatt azonban tanultatni kezdett gyakorlati szempontból, s bármennyire gyülölték a nyugatiak a byzantiak pedánsságát, mégis mikép a szent ereklyék, épen ugy egynémelly iró is behozatott Európába. Fülöp August alatt tanodák állitattak a latin egyházba tért görög ifjak számára, hogy oktatók képeztetnének belölök a szakadárok megtéritésére. Burgondione, pisai biró, III. Eugen meghagyására és elhunyt fiának lelki üdveért, latinra forditotta Chrysostomus nehány homiliáját, Joannes Damascenus müveit és Nissai Gergelytől az Emberi természetet.

Jobban tanultatott az arab nyelv, és szokottan ebből fordittattak latinra a görög irók, miután már örményre is le voltak forditva. Harmadik kézből tehát, nem csoda, ha hibásak s bizonytalanok voltak. Jacopo, velenczei pap 1128-ban először forditotta Aristotelest

---

[1]) Az itt emlitettek művei a legujabb időkben ismertettek meg a párizsi, velenczei és milanói kiadások által.

[2]) Illyen volt a Propagandáé, mellyet Rómában VIII. Orbán alapitott; az eriváni 1629; a lembergi Galicziában; aztán örmény nyomda állittatott fel Velenczében 1565; Rómában 1584; Milanóban 1624; Párizsban 1630; Ispahán és Livornóban 1640; Amsterdámban 1660; Marseilleben 1675; Lipcsében 1680; Paduában 1690; utóbb Oroszországban, Madrasban s másutt.

görögből, de ez vagy közzé nem tétetett vagy elveszett; mig végre II. Fridrik egy uj fordítást eszközlött.

De én még sem érzek azokkal, kik állitják, hogy Európa ujjászületését az araboknak köszönheti. Már emlitettük, miszerint nálok a tudományok nem hanyagoltattak ugyan el, de, a mi talán még roszabb, tévutra vezettettek. Egészen különbözik a mienktől költészetök, melly dicsőséget és boszút lehel, családi s részletes tettek magasztalását czélozza, s azért mint egészen hely- s időhöz kötve, igen nehezen ültethetik által. Perzsia- s Indiából eredtek bizonyára az Arab elbeszélések, melly könyv Bilpai meséivel először hozatott Európába.

Hibáznak azok, kik egy irodalomból, egyetlen egy nyelvből származtatnak mindent; miután már láttuk, hogy a lovagregék is, különféle népeknél különböző alakot vettek föl. A nagy tanodát mindenütt az egyház képezte; ez adta a latin nyelvet a papságnak, a lovagságot a harczosoknak, az evangeliumot a népnek, a népnyelveket a világiaknak.

Latinság.

A latin musától bizonyára senki sem fog várni e korszakból hangzatosan kellemes éneket; ám mégis annyira tisztult a zárdákban a latin nyelv, hogy mutathatunk tisztább és szabatosabb műveket, mint a római birodalom hanyatlása korából. Hóditó-Vilmosnak s még inkább VII. Gergelynek levelei erőteljes nyelven irvák; Aschaffenburgi Lambert krónikája inkább keresett, megválasztott, mint bárdolatlan irályú; Hroswitha szerzetesnő szinmüvei Terentiusra emlékeztetnek [1]). A mainzi és bambergi irodákból kikerült okmányok szabatosak, sokszor ékesek, kivált mellyek a császárságnak a pápasággal harczát illetik; sz. Bernárd beszédei s Abälard s Heloise levelei sem nélkülözik a szépséget.

Költemények s passiók ugy szintén egy a drágakövekről irt értekezés maradt fenn a brit Marbodtól. Az angol rigai Péter igen termékeny verselő volt; versekbe foglalta az ó és uj szövetséget, kivonatot csinált aztán párversekben, mellyek elseje az *a* betüt, második a *b*-t és igy tovább nélkülözi egész a *z*-ig. Háladatlan, haszontalan munka, mellyet bevégezni segitett Egyed párizsi pap. I. Richárd idejében Nigellus, canterburyi szerzetes Brunellust vagyis a Bolondok tükrét irta; Bethun Eberhard terjedelmes költészettant irt, mindennemü mérték s összetétel példáival. Egy másikat

[1]) L. fönebb a X. könyv 404. lap.

irt Vinesauf (De vino salvo) Galfrid, angolhoni normand, kétczerszáz tizennégy versben. Az első versek, mellyeket III. Inczéhez intéz, mutatják, mily romlott volt az izlés [1]).

Hildebert, toursi érsek megirta egyiptomi sz. Mária életét, a mise rendét, szent Agnes vértanuságát, aztán elegiákat Róma, saját fia, s a világ teremtése fölött, mellyek nem egészen elvetendő művek. A görög születésü s tanulmányu Joannes Aegidius irt a gyógytudományról és ezerötszázhuszonöt verset a gyógyszerek dicséretéről és hatásáról [2]).

Arrigo da Settimello, kit a tőle egy jövedelmes lelkészséget irigylő florenczi püspök szegény sorsra juttatott, megénekelte balsorsát De diversitate fortunae et philosphiae consolatione czimü elegiájában, melly csakhamar oly hirre kapott, hogy már a szerző életében olvastatott a tanodákban. Verselt Petrus Comestor is [3]), kinek sirversét egy még szerencsétlenebb költő irta meg [4]).

---

[1]) *Papa stupor mundi, si dixero papa* **NOCENTI**
Acephalum nomen tribuam tibi: si caput addam
Hostis erit metri: nomen tibi vult similari.
Nec nomen metro, nec vult tua maxima virtus
Claudi mensura, nihil est quo metiar illam,
Transit mensuras hominum. Sed divide nomen,
Divide sic nomen: **IN** *praefer, et adde* **NOCENTI.**
Efficiturque comes metri: sic et tua virtus
Pluribus aequatur divisa, sed integra nullis.
Egregius sanguis te confert Bartholomaeo;
Mite cor Andreae; pretiosa juventa Johanni;
Firma fides Petro; perfecta scientia Paulo.
Ista simul nulli. Superest de dotibus una,
Quam nulli fas est attingere, gratia linguae,
Augustine tace, Leo papa quiesce, Johannes
Desine, Gregori subsiste. Quid eloquar omnes? etc.

[2]) Olvasható **Leiser**-nél.

[3]) Szüz Máriát dicsérve igy versel Petrus Comestor:
Si fieri posset quod arenae pulvis et undae,
Undarum guttae, ros, gemmae, lilia, flammae,
Aetera, caelicolae, nix, grando, sexus uterque,
Ventorum pennae, volucrum, pecudum genus omne,
Silvarum rami, frondes, avium quoque plumae,
Ros, gramen, stellae, pisces, angues et aristae,
Et lapides, montes, convalles, fera, dracones,
Singula lingua forent, minime depromere possent.

[4]) *Petrus eram, quem petra tegit, dictusque Comestor:*
Nunc comedor; vivus docui, nec cesso docere

Lorenzo, a pisai egyház diaconja, meglehetősen irta le honfiai hadjáratát a Baleári szigetek ellen 1114-ben. Mások saját idejök eseményeit beszélték el s anélkül is rozzant irályukat még egy nehézséggel, a versalakkal kötötték össze.

A jobbak közé tartozik Alanus Scotus vagy Siculus (—1294), ki egyetemes tudornak neveztetett, sok esztendeig igazgatója volt a párizsi egyetemnek, aztán a cisztercziek közé állt be, a legutolsó (szolgai) kötelességeket vállalva magára. Mikép Claudian, Rufinus ellen, ennek megbuktatására a bűnöket léptette föl, ugy hozta szinre Alanus az erényeket az ember boldogitására s Anticlaudianusnak czimezte ezen művét, mellyben több szellem és tudományos ismeret rejlik, mint mennyit ama kortól várhatnánk.

A latin nyelv müvelése ártott mind a költészet-, mind a bölcsészetnek; ennek mivel idegen és holt nyelvbe burkolta s elválasztá azt a való élettől; a költészetnek pedig, mivel az alakkal megtartotta a régi gondolatokat is, az önkénytes terjeszkedésnek eléje tette a visszaemlékezést; és midőn eltorzitva adta vissza a berohant népek hagyományait, feledésnek adta át az eredetieket, mint ez Jornandessel és Warnefrid Pállal történt. Az igaz, hogy a latin, mint müvelt nyelv még mindig átalánosan beszéltetett Európában, mig csak tulnyomókká nem lettek az uj nyelvek; s némileg hasznos dolog volt, hogy a kik a tudományt müvelték, egy nyelvet beszéltek, mellyel egyszersmind a jó izlés s a müvészet fejlesztésének hagyományai fenntartattak.

De már fejledeztek az uj nyelvek uj eszmék s érzelmek kifejezésére. Már fönebb vizsgáltuk eredetöket és fényesen láttuk terjeszkedni a provencei költészetet [1]). Ugyanazon időben vagy kevéssel utóbb irodalmat teremtettek a többi, részint latin, részint germán eredetü nyelvek, mellyek legtöbbjei költészetben tették első próbáikat.

Olasz költészet.

Föl lehet tenni, hogy a latinok közt, mikép egy, az irottól különböző nyelv beszéltetett, épen ugy létezett a hangméretes költészet mellett egy rhythmicai is, melly csupán a szótagok számára volt tekintettel. Illyenek lehettek a népnek annyira tetszett fescenninus és pasquinat versek, mint szintén Hadrián császár nehány strophája,

---

Mortuus, ut dicat qui me videt incineratum:
Quod sumus, iste fuit, erimus quandoque quod hic est.

[1]) L. fönebb a XI. könyv 11. és 28. fej.

melly semmiféle mértékre nem hajlik [1]). Csökkenvén az izlés s a finom hallérzék követelése és a beszédbeli csin, a versekben csak a hangzás vétetett figyelembe, mint ezt az egyház iróiban s énekeiben látjuk, mellyek könnyen énekelhetők, de hangmérték-ellenesek [2]).

Segitett némileg e müvek rozzantságán a rim, mellyet ismertek, de kerültek a latin és görög remekirók [3]), kiknél azonban ollykor az egyhangzatu szótagok annyira összehalmoztatnak, hogy ez vigyázatlanságnak alig tulajdonitható [4]). Mennél inkább hanyatlott a latinság, annál inkább tetszett a rim s eleinte a hasonhangzás csak az utolsó vagy két utolsó szótagban [5]), utóbb pedig e szótagok összes betüiben kerestetett. Leoféle (leoninus) verseknek neveztettek el ezek, mint mondják, a párizsi Szent Victor zárdájának Leo nevü benedictinus szerzetesétől, ki 1190 körül virágzott, ama versek azonban már

---

[1]) *Ego nolo Florus esse etc.* — *Gallias Caesar subegit, Nicomedes Caesarem* stb. és az ismeretes epigram *Animula, vagula, blandula.*

[2]) L. fönebb a VII. könyv 22 fej. Fabrettinél e siriratot olvassuk:

Nome fuit nomen; haesit nascenti Cosuccia,
Utraque hoc titulo nomina significo.
Vixi parum, dulcisque fui dum vixi parenti;
Hoc titulo tegor, debita persolui.
Quique legis titulum, sentis quam vixerim parum,
Hoc peto nunc dicas, Sit tibi terra levis.

[3]) Homérnál: *Ἔσπετε νῦν, μοῦσαι, ὀλύμπια δώματ' ἔχουσαι.*

Igen gyakoriak a görögöknél a rimek s különösen Sophoclesnek *Oedipus Kolonos*-ban és *Trachyniae* czimü darabjaiban.

Virgilnél: *Trajicit. I verbis virtutem illude superbis.*
Cornua velatarum obvertimus antennarum.

Ovidnál: *Quot coelum stellas, tot habet tua Roma puellas.*

Propertiusnál: *Non non humani sunt partus talia dona:*
Ista deûm mentes non peperere bona.

Horatiusnál: *Non satis est pulchra esse poemata: dulcia sunto,*
Et quocumque volent animum auditoris agunto.

De vége hossza nem volna, ha minden példát felakarnánk hozni. Horat. első ódája majdnem egészen tökélyetlen rimekben van irva.

[4]) Mint Virgiliusnak ismeretes négy versében:

Sic vos non vobis fertis aratra boves etc.

és Ennius Ciceronál (*Tusculan.*).

Haec omnia vidi inflammari,
Priamo vitam evitari,
Jovis aram sanguine turpari.

[5]) Igy sz. Columban:

Differentibus vitam mors incerta surripit;
Omnes superbos vagos moeror mortis corripit.

sokkal régebben is divatoztak [1]). A rim aztán átment az összes román nyelvekbe, ugy mikép azt már azelőtt használták az arabok és az északiak, kiknek példája talán elősegité de nem hozta be a rim használatát az olaszok közé.

Már a latin remekirókban is fölfedezhető az olasz költészet külalaka, ha nem tekintjük a mennyiséget, vagyis az öt, hat, hét vagy nyolcztagusságot, melly összetétel változott, miglen határozottabb menetet nyert az egyházi énekekben [2]). Az olasz hősi vers a régiek hendecasyllabonjaiból (tizenegytagu), a sapphicusokból vagy hipponax-féle jambusokból lett [3]); divatban volt a hanyatlás századaiban [4]); s a modenaiak 900-ban illynemü versekkel lelkesitették egymást. A latinok és provenceiak előtt ismeretlen tiztagú versnek első használata a bolognai Onestónak tulajdonittatik [5]).

Nem szükség tehát az olasz költészet alakjait a provenceiaknál keresni; ámbár tőlük eredt a canzone az ő kereszt rimü, egyenetlen

---

[1]) Egy VII. v. VIII. századbeli *Antiphonariumban* Muratori ezen tökélyes rimeket találta:

Vere regalis aula — variis gemmis ornata,
Gregisque Christi caula — Patre summo servata.

Petrus Damiani 1053-ban tökélyes és tökélyetlen rimeket használt:

Ave David filia — sancta mundo nata,
Virgo prudens, sobria — Joseph desponsata.
Ad salutem omnium — in exemplum data
Supernorum civium — consors jam probata.

És másutt: *O miseratrix — o dominatrix — praecipe dictu*
Ne devastemur — ne lapidemur — grandinis ictu.

[2]) Fra Jacopone da Todi illyetén rimes verseket irt:

Cur mundus militat sub vana gloria,
Cujus prosperitas est transitoria?
Tam cito labitur ejus praesentia
Quam vasa figuli, quae sunt fragilia etc.

[3]) *Dulce et decorum est pro patria mori.* **Horat.**
Jam satis terrae nivis atque dirae. U. a.
Ibis liburnis inter alta navium. **Catull.**
Phaselus ille quem videtis, hospites. U. a.

[4]) Strabo Walfrid a XI. században igy énekel:

O rerum Sator omnium tremende,
Dum poenas crucis innocens luisti,
In quo nil nisi reperis ruinam etc.

[5]) La partenza, che fo dolorosa
E penosa — più ch'altra m'ancide,
Per mia fide — a voi dà bel diporto.

(A fájdalmas és keserves távozás minden egyébnél jobban gyötör engem, — de neked, hitem szerint, örömet okoz.)

verseivel, és a régi sestinák s balladák nehéz alaka, mellyben minden lépten ugyanazon vers vagy szó elékerül. A provencei sonetták különböznek az olaszoktól, mellyek közt a fennlevő legrégibb példa Petrus de Vineának tulajdonittatik [1]). Határozottan szabályozta azt Guitton d' Arezzo, ki némellyek szerint a nyolcztagu verseket is először használta volna. Boccaciónak tulajdonitják az octávák feltalálását [2]), mellynek csak megcsonkitása a mai sestina. Nagyon szerették az első olasz költők aterzinákat vagyis háromsoros versszakokat, miután Brunetto azokat Patafio-jában először használta.

Sicilia olasz verseket hallott lehangzani Petrus de Vinea, II. Fridrik s ennek két fia, Enz és Manfred ajkáról, „kik sokszor sétáltak éjjel verseket énekelve, kisértetve két siciliai zenész által, kik nagy regedalnokok voltak [3]). Még korábbiaknak tarthatók Ciullo d' Alcamo és Mazzeo Ricco di Messina s a müveltebb nyelvü Rinaldo d' Aquino, Jacopo da Lentino és Guido dalle Colonne. Egykorulag müveltetett a toscánai költészet, mellyre nézve, hogy elhallgassuk a két Bonagiuntát, Chiaro Davanzatit, Salvino Donit és Guido Orlandit, kik csak azért élnek emlékben, mivel elsők voltak, fölemlitjük Dante da Majanót, ki beleszeretvén Siciliai Ninába, verseket váltott vele. Guitton d' Arezzo durva alakú de magas eszméket irt le versekben és különféle tárgyu levelekben is. A bolognai Guido Guinicelli, kit Dante legnagyobbnak, nemesnek, az ő atyjának s azok egyikének nevezi, kik legjobb szerelmi s vigtartalmú verseket énekeltek [4]), hogy Poliziannal szóljunk, elsőnek tekintendő, ki kedves szinezetet adott az olasz nyelv külső alakának. Felülmulta őt Guido Cavalcanti, ki megénekelve a toulousei Mandettát, összetársitá a bölcsészetet a szerelemmel.

Brunetto Latini (— 1294) köznyelven irva hagyta hátra a Tesorettót, melly nem más mint párosan rimezett héttagú versekben irt erkölcsszabályok gyüjteménye; és a Patafiót, melly majdnem érthetetlen egyveleg. „Titkárja volt a florenczi községnek, de a mellett igen világias ember. Ő volt első müvelőmestere a florenczieknek, ő tanitotta őket jól beszélni, jól itélni s a köztársaságot a kormánytan

---

[1]) L. Allaccinál : *Poeti antichi.*

[2]) Még régibb *octávát* birunk Tibold, Champagne grófjától. L. *Pasquier*-nál: *Recherches de la France.* Párizs 1617. — Az arabok költöinél is lehet *octávákat* találni.

[3]) *Novelle antiche.* 20

[4]) *De vulg. eloqu.* — *Purg.* XXVI. 33.

szerint igazgatni“ (Villani J.) Üldöztetve Manfred király által, Franczia országba szent Lajoshoz menekült s itt irta a ‚Kincset‘ és pedig le composa en français pour ce que nous sommes en France, et par ce que la parleure en est plus delitable et plus commune à tous gens. Leforditá e nyelvre Aristoteles erkölcstanát is.

Jacopone da Todi (— 1306) tudós férfiu volt, de sokideig csak a nyer- és kéjvágynak élt, de midőn szinelőadás alkalmával egy leszakadt gerenda nejét agyonütötte s ő sanyarövet fedezett fel rajta, annyira megilletődött, hogy szent Ferencz rende harmadosai (tertiarii) közé állott, és hogy az emberek megvetését vonja magára, bolondnak tetteté magát. De mig az utczán a gyermekek csúfot üztek belőle, szerzetestársai s VII. Bonifácz pápa üldözőbe vették őt, ki is bezáratván, verseket irt a börtönben, durva s hibáktól hemzsegő nyelven, de néha erőteljes kifejezésekkel. Sz. Ferencz első rendébe csak akkor vétetett föl, miután a világ megvetéséről irt. Áldozárrá soha sem akart lenni.

Csin és kellemért magasztaltatik Cino da Pistoja (— 1337), kit azonban mi homályosnak s plátóias eszméktől elteltnek találunk; de Dante mondja, hogy Cino és ő, canzonéikban müvészivé s erőteljessé tették az olasz nyelvet és kisimitva a durva szavakat, parasztos kiejtést s helytelen szófüzést, csinos, müvelt alakot s határozottságot kölcsönöztek neki [1]).

Dicsérve emlitettük már sz. Ferenczet és frá Pacificót; a többit elhallgatjuk, kiknek eltünt virágaik nem igértek annyi gyümölcsöt, mint a mennyit az olasz költészet Dante müveiben hozott.

Legdurvább nyelven irtak felső Olaszországban, és frá Buonvicino da Riva, ki a szép szokásokat tanitá [2]) és Guido da Sommacam-

---

[1]) *De vulg. eloq.* I. k. 17. fej.

[2]) Fra Bonvexin de Riva che sta in borgo Legnano
D'le cortesie de descho ne disette primano;
D'le cortesie cinquanta che s'dè usare a dascho
Fra Bonvexin de Riva ne parla mo de frescho.

Ugyanezen Buonvicinotól az ambrosiana könyvtár 92. számu codexében van egy *Disputatio Roxe et Viole* melly igy kezdődik:

In nome de Dio grande e de Bonaventura,
Chi lò si da comenzo a una legenda pura
De gran zoya e solazo; zaschun sì n'abia cura
D'imprender ste parole de dolze nodritura.

Más versében ekkép énekli *la dignitade de la glorioxa vergine Maria:*

pagna, a veronai szónoklattanár, ki 1360 értekezett az olasz költészeti különféle nemekről, csak azt bizonyitják, mennyire felül állott a többi fölött a toscanai nyelvjárás.

Franczia költészet.

Fauchet, XVI. századbeli tudós, megirta több mint száz franczia költőnek életét, kik 1300 előtt éltek. Ezek közöl Troyes Keresztély sok lovagregét irt, mellyek mindegyike tiz-tizenkétezer versből áll. A könyvtárak bővelkednek a trouveuröknek, kikről már beszéltünk, kézirat-költeményeivel. Itt megemlitjük az eredeti Regét a Rózsáról, melly tan- és képletköltemény a szerelem mesterségét tárgyalja. Az első négyezer százötvenöt verset Lorris Vilmos készitette 1260-ban; negyvenöt évvel utóbb Jean de Meuny de Clopinel (a Sánta) (1260—1320) huszezer versre egészitette ki a költeményt. Ha szép volna, még akkor is türhetetlen hosszadalmas, már pedig a mü alakjában izetlen, lényegében untató, czéljaira nézve kárhoztatandó, miután benne az asszonyi fertelmességek fertelmesen adatnak elő, a nők közössége s durva anyagi érzékiség hirdettetik. Mint hölgyek lépnek föl a Tunyaság, Rosznyelv, Veszély, Hűtlenség, Aljasság, Gyülölet, Fösvénység és a Szivesenfogadás s álomban játszszák szerepeiket, hogy egy-egy szerelmest a Rózsának, melly a szerelem jutalma, keresésére ösztönözzék vagy annak megtalálásában akadályozzák. Az egész műben nincsen emelkedettebb gondolat, az emlé-

---

Quella viola olente, quella roxa fioria,
Quella è bianchissim lilio, quella è gemma fornia,
Quella è nostra advocata, nostra speranza e via,
Quella è piena de gratia e piena de cortexia. . . .
Quella è salut del mondo, vaxello de deitade,
Vaxello pretioxissim, e pien d'ogni bontade
Vergen sopra le vergen, soprana per beltade,
Magistra d'cortexia, et de grande humiltade ecc.

Ugyanő különféle legendákat irt sz. Kristófról, szent Luciáról stb. A Dalmasina rabszolga fölött irtat ekkép kezdi:

Intendete, signori, sel vi piace ascoltare
D'un bello sermone eo ve vollio cuntare;
Se voi ponete mente, ben ve porà zovare;
Che sempre de la morte se dee l'uom recordare.
Chi serve a Jesu Christo non può mal arrivare.
Lo sclavo Dalmasina per nome era chiamato;
E 'l fo de la Zizilia, e in Palermo el fo nato etc.

E verset az olaszok *martell-félének* nevezik; ebben irta aquitaniai Boezio di Rinaldo Aquila történetét 1262-től 1362-ig. *Rer. Ital. Script.*

kezések a mult és jelenbe, a történetbe s alchymiába vágnak s együvé állitják Ovidot és sz. Tamást, a finom és érzékfölötti szerelmet az aljassal és ténylegessel. És mégis megjelenése után mindjárt nagy tetszésben részesült e költemény; talán gúnyora miatt, melly akkor igen találó lehetett; talán a franczia szellem miatt, melly az irodalomban mindig a gyakorlati irányt keresi, s tiszta, egyszerü előadást s határozott kifejezéseket kiván; de azért is tetszett ama zagyvalék, hogy érzékenyen csipkedte a szerzeteseket, s mivel arra mutatott, hogy a szellem egyesült a Róma ellen küzdő fejedelmekkel.

A jámbor férfiak gyülölettel fordultak el e mütől; Gerson, egyetemi korlátnok, tanszékéről ismételte a kárhoztatást, felkiáltva: Ti, kiknek eszetek van, ragadjátok ki e könyvet fiaitok s leányaitok kezeiből; ha nekem csak egy példány is birtokomban volna, elégetném azt, ha mindjárt ezer font ezüstöt érne is. Hogy tettleg is ellene dolgozzék, Gerson egy hason menetü de ellentes irányú regét készitett. 1402-i majus 18-ának reggelén Gerson, mielőtt fölserkenne, a szent kereszténység udvarába emeltetik. Ott a Méltánynak az Igazság és Könyör által támogatott trónján székelt a Jog, környezve a Szeretet, Erő, Alázatosság, Mérséklet s a többi összes erények úri rendje által. A tanácsban az Észszel karöltve a Finomszellem elnökölt, az Ildomot és Tudományt használva titkároknak; a Keresztényhit s az isteni Bölcseség titkos tanácsot képeztek, az Emle, Elővigyázat, Józanértelem s több efféle személyek segédkedése mellett. Ügyésznek a hittani Ékesszólás volt megválasztva. A Lelkismeret, az ügyek fölebbvivője, fölemelkedett, hogy előadja a Szüzeség panaszát, melly becstelen dolgokat nem kimondani, de még csak gondolni sem akart soha [1]). — Illy rideg s izetlen képletek szeretete volt az uralkodó.

Spanyol költészet.

A spanyol félszigeten a navarrai bászk, a cataloniai limousin vagyis provencei, s a castiliai és portugál nyelveken kivül az arab is beszéd- s irásban egyaránt használatos vala. A spanyolok képzelme a náluk annyira költői történetben keresett tárgyat. Az igazi spanyol nyelvnek legrégibb emléke a Cid költeménye, melly azonban csak töredék, mivel a hőst csak öregkorában tünteti fel. Szerzőjének neve

---

[1]) **J. GERSONII** *doctoris et cancellarii parisiensis, tractatus contra romancium de Rosa, qui ad illicitam venerem et libidinosum amorem utriusque status homines quodam libello excitabat.*

nem tudatik; a mű azonban, ugy látszik, Danténál mintegy másfél századdal régibb. Arab hagyományok nyomán jár, arab szint söt alakot visel, amennyiben tiz és tizenhat szótagu rendetlen alexandrinekben irva, sokszor egész darabon át egy rímbe megy ki, épen mint az araboknál szokás. A rím sok helyt nagyon tökélyetlen, ugy hogy alig érezhető. Igénytelen s müvészietlen bár, mégis nemes és erőteljes költemény, melly az embereket természethiven s az idők nagysága szerint festi, semmit sem félve, hogy azok különöseknek vagy kevésbbé szépeknek fognak tetszeni; mind a nyelv, mind a szokások egészen eredetiek. Egyike a Cid azon költeményeknek, melylyek legnagyobb hatással birtak egy-egy ország sorsára, s a mi volt Alighieri az irodalomra, az volt Cid a társadalomra nézve.

A nyelv, melly kevés arab szó vegyületével, nagy részben latin, nagy kifejlődést nyert Berceo Gonzalo kanonok által (1198—1268), ki hátrahagyott kilencz költeményt, mellyek több mint tizenháromezer, már rendes, tizenkét vagy tizennégy tagu versből állanak. A rím négy-négy sorra terjed s nem olly rozzant, de nem is olly egyszerü s érdekes mint a Cidben. Szent, csodás és kevésbbé költői tárgyakkal foglalkozik, de megmutatja, hogy müveltebb században költö lehetett volna.

Jean Lorenzo Segura, astorgai születés, Gauthier Fülöp Nagy Sándorjának forditásában vagy utánzásában, áthozza a höst saját korszakába (1250), lovaggá avattatja, zsidók és mórok ellen harczoltatja s azon vágyat mondatja ki vele, hogy birodalmát Nagy-Károlyként szeretné kiterjeszteni. A költő két erkölcsi levelet is csatol müvéhez, mellyek a folyóbeszédnek a Fuero juzgo után legrégibb emlékei.

X. Alfonztól is fennmaradt kéziratban egész sora a Mária tiszteletére irt énekeknek; aztán a fia lázadása fölötti siránkozás s a Kincs könyve, mellyben a bölcsek kövének feltalálása fedeztetik fel. Leforditotta a szentirást castiliai nyelvre, előre bocsátva egy rövid szent történetet. Összegyüjté a spanyol évkönyveket s a Szentföld meghóditásának történetét; a törvénykezésbe a spanyol nyelvet hozta be.

XI. Alfonz alatt Ruiz János, hitai archipresbyter párbeszédet készitett, mellyben a Szeretet urnő, Farsang ur, Nagyböjt urnő s a Böjt ur alexandrinus négysoros strophákban beszélgetnek. A sovány Nagyböjt legyőzi a kövér Farsangot; de husvétkor emez győzi le a sovány Nagyböjtöt. Ruiz szabadabb gondolkodó, mint Spanyolországban várható volna, s a mi ritka, gúnyoros és egyszersmind er-

kölcsi irányu. Ostorozza az arany mindenhatóságát, a nagyok vétkeit s a római udvar méltóságárulását.

Sajátképeni spanyol szerzeménynek tekintendő a Glosa, mellyet egy tétel fölötti zeneváltozatokhoz lehetne hasonlitni. Egy tételvers fölött több stanza készittetik, mellyekben a tételversben kifejezett gondolat néha ugyanazon szavakkal ismételtetik. Minden stanza, részben vagy egészen a tételverssel végződik [1])

A valódi spanyol költészet azonban a románczokban áll. Igy neveztetett volt el, ellentétben a latinnal, minden, köznyelven irott mű; utóbb a hősi vagy regényes balladákra szorittatott ama név, melly balladákban a nemzetnek, a nyolczszázados kereszteshadban kifejlödött, önkényes hősi bátorsága s lovagias szelleme áradoz, s mellyekből a maihoz hasonló, edzett, nemesszivü, határtalanul büszke, önmaga és mások vérét ontani kész népnek jelleme tükrözik vissza [2]). E népi iliásban semmi müvészet. Az elbeszélő egyszerüen fest, nagyitás, szenvelgés s dagály nélkül. Neveket egész közönynyel a történetből vesz vagy kohol; az orgyilkosságot, mint természetes dolgot beszéli el, mentegetés, palástolás nélkül, épen ugy, mint a szerelmi csalást s hűtlenséget. Épen illyen gondnélküli az alak is, miután a legtöbb spanyol rege az élénk de egyhangu nyolcztagos versben van irva, melly redondillának neveztetik [3]), s négy, hat, tizenkettő sőt tizenhat soros versszakokba öntetik.

---

[1]) **T. A. Sanchez**, *Colleccion de poesias castellanas anteriores al siglo* XV, 1779. 4. köt.

Velasquez, *Hist. de la poesia espanola.*

[2]) Spanyolország volt az első, melly a népdalokat összegyüjté. 1510-ben nyomatott a *Romancero de Cid*, Castillo Ferdinand által; másodszor Flores Péter 1615 ben nyomatta ki. L. **Fed. Denis**, *Chroniques chevaleresques d' Espagne et de Portugal.* Páriza 1840.

[3]) A régi spanyolok leginkább két versalakot a *redondill*-ét és az *arte-mayort* használták. Amaz nyolcztagu mint például e románczban:

Fonte frida, fonte frida,
Fonte frida, i con amor
De todas las avezicas
Van tomar consolacion.

Az *arte-mayor* alakot illyen senariusok képezik:

La fuerça del fuogo, que alumbra, que ciega,
Mi cuerpo, mi alma, mi muerte, mi vida,
Do entra, do hieve, do toca, do uega,
Mata y no muere, se llama encendida.

Cartagenai Alonzo.

A románczokat a nép énekelte, a szerzők azért ismeretlenek Hihetőleg eredeti alakukból kivetközve s arab hagyományokkal toldozva jutottak hozzánk; a ki azonban a nyelv és szokásoknak alapos ismeretével bir, meghatározhatja minden egyes darabnak idejét. A legrégiebbek a XIII. századból valók, a legutóbbiak a XVI-ikból. A románczok a valódi spanyol történet mellett egy költőit képeznek, melly gyakran eltér az igazságtól, de mindig kor- és nemzetszerü szinekkel fest: miért is a népi hagyományok költészeti szentesitést nyertek, melly azokat megörökiti.

Az első románczok a mórok beütésére, Rodrigo király kalandjaira, Nagy Károlyra s ennek roncevallei csatavesztésére vonatkoznak. Cid után, kinek regéiről a XI. könyvben szólottunk, leghiresebb tárgy Bernardo de Carpio, ki sokszor az arabokkal egyesül, hogy megmentse atyját, Saldana grófját, Szüz-Alfonz haragjától, máskor meg, hogy megboszulja azt. Sok románcz a két Lara-fit, sok meg azon hős tetteket énekli meg, mellyek a nemzet létét visszaállitták; s a musa, melly többnyire hü a királyokhoz, ki tudja fejezni a nagyok elégületlenségét, és káromolni don Pedro kegyetlenségét, és örvendezni Transtamare Henrik megboszultatásán. Utoljára az arabok elestét énekelte meg, s szánalmat mutatott a legyőzöttek iránt; szánalmat, melly mégis a megváltott nemzetiség dicsőségétől áradozott.

Az első románczok utánzataul kitünő emberek ujabbakat készitettek; némellyek egész regekört akartak volna összegyüjteni, de az egyformaság s összefüggés létesitése végett az alaknak nagy változáson kellett keresztül mennie [1]). Nincsen Spanyolhonban nő vagy egyszerü munkás, ki jártas nem volna a románczokban s nem tudná azokból a multnak eseményeit, a hősök dicsőségét s a nagyszerü csatákat s küzdelmeket, mellyek közt a nemzet ujjászületett. Sajátszerü a spanyol regékben, hogy a musulman hősök épen ugy magasztaltatnak, mint a keresztények. A papság roszalta s gyalázta az araboknak kedvező költeményeket, mellyek a Zegriket és Abenserágokat, kiket a spanyolok, mint keresztesek s mint honfiak öldökölni tartoztak, lovagok s hidalgosok gyanánt tüntették föl.

Az Amadis elősegité a fajok egybeolvadását, egyaránt magasztalva a mórokat a lovagokkal; a spanyolok által nagy tetszéssel fogadtatott, mert bámulatra ragadta öket a keletiek sok tündére,

---

[1]) Különösen Herder forditásában, ki az egyszerü rozzantságot német nehézkességgel cserélte föl.

sylphidje, erényeik és hiedelmeik. A lovagregék olly erős gyökeret vertek Spanyolhonban, hogy a Cervantes által ellenök inditott háborúnak is ellenálltak s az osztrák uralkodók rendszeres elnyomásának sem engedtek; melly utóbbi azoknak mégis idylli jelleget adott.

A lovagival igen mélyen van bevésve a spanyolok jellemébe a vallásos érzet is; s ennek szintén megvolt a maga költészete, mellynek gyümölcse igen sok, bár rozzant versü, de magas eszmékkel gazdag legenda vala.

Portugal.

Életre ébredt a portugal költészet is, miután a nemzet önállóvá lett; s mikép ennek eszközlője egy franczia fejedelem volt, ugy a költészetre is a provencei annyi befolyást gyakorolt, hogy midőn a sir Charles Stuart által közzétett gyüjteményt forgatjuk, a troubadourok kellemes, könnyed, csinos és folyékony müveit véljük olvasni. Az arab beütés idejére akarják visszavinni azon történeti költeményt, melly azt leirja; de bizton csak annyit állithatni, hogy a XII. századi két lyricusnál, u. m. Gonzalo Hermiguez és Egaz Moniznál régibb. Eme müvek azonban majdnem egészen érthetlenek a régiségbuvárok előtt; s fölöttük az érthetőségre nézve csak valamicske előnynyel birnak Dénes király, utódja IV. Alfonz s ennek természetes fia, Sanchez Alfonznak énekei.

Német költészet.

Ha nem korábban, bizonyára egyidőben kezdte élet jeleit adni a provenceival s a francziával a német irodalom is, melly menten az idegen befolyástól, hirtelenében olly gyümölcsöket igért, minőket utóbb képtelen vala hozni. Németország s i n g e r e i vagy m e i s t e r e i, ha hasonlitnak is a hübérrendszer egyenlősége folytán a franczia troubadourokhoz, különböznek a két nép természetére nézve. A troubadour elmésebb, lyricusabb, finomabb s könnyedebb a német s z e r e l e m d a l n o k n á l (m i n n e s i n g e r); csipkedi mások hölgyeit, hogy előtérbe hozza a magáét: a németek a nő iránt átalában azon tisztelettel vannak, melly a teuton nemzetek egyikénél sem hiányzik. A kereszteshadak a németeket nem igen lelkesiték [1]), mivel mint komoly, boszus s inkább prózai emberek, nem birtak előszeretettel a kalandor élet iránt, hanem jobban tetszett nekik egy nyers

[1]) **Eccard** (II. köt.) hosszu s rozzant német költeményt tett közzé a Szentföld elvesztéséről, mellyet egykoru szerző irt:

Darum wolt er sich noch naigen
Und euch ertzaigen
Sein Tugent also gros sat.

vagy sülyedt társadalom, a papság gúnyolása s a jövőről gyakori eszmélkedések.

Már a XII. század elején a nemzet gyanánt tulnyomó frankok nyelve irókra talált és beszéltetett a franconiai udvarnál. Miután pedig a trónt a Hohenstaufok foglalták el, a sváb nyelvjárás lőn uralkodóvá; használtatván a közokmányokban, a „Sváb tükör" czimű törvénykönyvben, és az 1235-i békeokmányban. Ekkép gazdagabb, hajlékonyabb s hangzatosabb lett és mintaképül szolgálhatott a többi német nyelvjárásnak. Alemannia azaz Svábföld, Elsass és Schweiz egy része virágzó műveltséggel birtak már: s a tartományok lakói, részint császárjokat Olaszhonba s Palaestinába kisérve, részint a paduai, párizsi és salamancai egyetemeken tanulva, művelték nem csak az elméket, hanem a szokásokat és a nyelvet is. A Hohenstaufok mit sem akartak engedni a franczia és provencei fejedelmeknek az udvari fényben s a tudományok pártolásában [1]). Veresszakállú Fridrik megénekeltetett az olasz és languedoci troubadourok által, csinált verseket maga is és a szerelmitudományt saját birodalmába is átültetni ohajtá.

Más fejedelmek is, mint VI. Henrik, IV. Konrád, II. Fridrik, Konradin és cseh Venczel, művelték, mások meg inkább csak pártolták a tudományokat. A várak repülő hidjai, mellyeken előbb csak harczias lovagok haladhattak át, most a minnesingerek előtt is leereszkedtek, kiknek dalaik a Weser és Elbe partjain mindenütt hangzottak. Több mint háromszáz sváb-szerelemdalnok vagy költő-lovag énekelt a Balti-tengertől a velenczei öbölig és Brabanttól a neufchâteli tóig, édes s magánhangzókban és kifejezésteljes, festői s kellemes melléknevekben gazdag nyelvet használva.

Megnyitja e költő-lovagok sorát Waldeck Henrik, Veresszakállu Fridrik kortársa, ki egy Aeneist irt, egészen különbözőt a Virgilétől, mind a kalandokra, mind pedig az érzelemre nézve; továbbá egy hősköltemenyt Erneszt bajor herczeg baleseményei fölött, végre a mastrichti sz. Gerváz legendáját [2]). Ofterdingen Henrik uton utfélen pártfogóját, az oroszlánkint erős és szüzleánykint szemérmes VII. Lipót osztrák herczeget magasztalta; mit megunván a többi költők, összeesküdtek ellene s versenyre hivták öt fel, melly is Wartburg várában a leghiresebb minnesingerek,

[1]) *Des Schwertes Meister wie des Gesanges.*

[2]) **Wagensil**, *De civitate Norimbergensi; accedit De der Meistersinger institutis liber.* 1697.

J. **Grimm**, *Ueber den altdeutschen Meistergesang.* Göttinga 1811.

u. m. Vogelweide Walter, Biterolf, Eschenbachi Wolfram és az Erényes-Henrik között ment végbe (1207). Wolfram lőn a győző, midőn Ofterdingen Henrik Klingsohr Miklóshoz folyamodott. Ez, ki parancsolt a szellemeknek, mig az embereket éneke s személye szépségével bájolta el, Erdélyben élt s nagy kegyében állott II. Endre magyar királynak. Ofterdingen hozzájött és segélyét kérte ki, mire Klingsohr megigérte, hogy elkiséri őt Thuringiába, de különféle örvek alatt addig halasztgatta az elutazást, hogy az összejövetel határnapjáig már csak huszonnégy óra volt hátra, és Ofterdingen hasztalan epesztette magát. Klingsohr azonban elaltatja védenczét, s más nap reggel ott voltak, a hová kivánkoztak, s Klingsohr megfejtvén a vetélytársak által feladott összes rejtélyeket, biztositotta Ofterdingennek a pálmát.

A szerelemdalnokokban nem találunk valami megválasztott szép alakot, sőt hosszak az előadásban, szegények az eszmékben és áradozók a legapróbb leirásokban; de a turgaui Vogelweide Walter el tudta kerülni ama hibákat, szivéhez szólt a nemzetnek és siratta az elmult időket, a német hűséget, becsületességet, vallásos érzetet s a honszerelmet, mellyek egytől egyig elvesztek [1]).

Lichtenstein Ulrikról, ki egyéb költeményein kivül a Frauendienst czimü erkölcsi költeményt irta, fönebb a troubadourokról irt fejezetben emlékezénk.

Manesse senátor, a zürichi tó partján állott gazdag várában, vendégszeretőleg fogadta a schweizi szerelemdalnokokat, lemásolta és szines ékesitményekkel látta el müveiket, melly buzgalma által száznegyven költemény mentetett meg az enyészettől. „Hasztalan járod be az egész országot, nem találsz sehol annyi könyvet, mint a zürichi könyvtárban. A hol csak egy ének fekszik, fürgén oda siet Manesse," igy énekel Hadloub, egy szerencsétlen, de gyöngéd s magasztos szerelem költője.

A német költészet legbecsesb alakainak egyike, a Leiche, vagyis az elegia nemü vallásos költemény, az annyira költői Schweizban, nevezetesen Muri és Engelberg monostorokban szülemlett. Eberhard dominikánus igy énekelt: „Mária, ragyogó virága a szeméremnek, mikép dicsőitselek énekemmel? téged, a mindenség csodálattárgyát, kit magasztal az ég és a föld? Lángra gyulva az isteni szellem által, a te tested tündöklött a szépségtől; az igazi nap megvilá-

[1]) Életrajzát a most élő költők egyik legjelesbje irta meg: *Walter von Vogelweide, ein alt-teutscher Dichter, geschildert von* **L. Uhland** 1822.

gitott téged sugaraival, s tőled jö a fény, melly megvilágit minket. Oh Mária! a te békéd véghetetlen, mert az Isten semmit sem feledett ki benned, ő áthatott és kegyelmével halmozott téged. Oh anyja a szép szeretetnek! oh csillagunk a setétségben! hevitsd, hevitsd fel érzelmeimet a való szeretet tüzével! Tisztuljon meg és egyesüljön az ő Istenével az én lelkem! Ha más gondolataim lehettek valaha, leplezd le azokat, én legjobb Asszonyom. Légy kegyes irántam minden időben, mivel te kegyelmet találtál, s a te szereteted legyözi az Isten haragját.“

A szerelemdalnokok apró énekei terjedelmesb költeményeknek adtak helyet, mellyeknek három forrásuk vala: a lovagiság, a nemzeti hagyományok és az allegoria. Csakhamar lefordittattak német nyelvre a lovagregék, aztán meg eredetiek irattak. A provencei Percivalt és Titurelt utánozta Wolfram és Eschenbach, kit Göthe legnagyobb költőnek nevez, ki valaha német földön született. A Narbonnei Határgróf czimü hősköltményében Nagy-Károly hősei szerepelnek. E mü folytatása Türkheim Ulrik Orangei Vilmosának, mellyet aztán Rennevart, az Erős, fejezett be.

Régi emlékeken alapszik a Hösök könyve (Heldenbuch); elbeszélésekből áll a góth Hermanrik-, a veronai Theodorikról s más, Attila korabeli szász, frank s longobard hősökről; csak vérengző kegyetlenséget lehelnek, minden keresztény érzelem nélkül. Eginhárd beszéli, hogy Nagy-Károly összegyüjtette a németek legrégibb népdalait, mellyekből azonban semmi sem maradt fenn. Emlittetnek még balladák is, mellyek századokon át énekeltettek a szászok és bajorok által, a longobárd Alboinról, Hatto árulásáról s Banno hősiségéről.

A Niebelungok.

Ezen és hasonló hagyományokból eredtek a költemények, mellyek közől leghiresebek a Niebelungok, mellyek harminczkilencz kalandleirásból állnak s többnyire párosan rímezett négysoros szökő- vagy lejtiversszakokban irvák. A Niebelungok, mint legrégibb lovagrege-maradványok, a németek tanulmányának mainap legdicsőbb tárgyát képezik, mig ötven év előtt senki sem ismerte őket. A tárgy az Eddából s a történetből van véve. Elején mindjárt olvassuk, hogy Odin, Anner és Lok istenek, a földön utazgatva, azon vizeséshez értek, melly mellett Andvar törpe lakott; s midőn egy, halfaló kigyót láttak, megölték azt. Mig az éjjelt Andvar házában tölték, ez megérté, hogy a megölt kigyó nem más volt, mint az

ő fia Othur, ki átváltozott volt. Foglyokul tartja tehát vissza az isteneket mindaddig, miglen vérdijba a megölt kigyó bőrét aranyba nem foglalják. Lok isten elmegy összeszerezni az aranyat s hálójába fogván a hallá változott Andvart, kényszeriti őt roppant kincseinek átengedésére. Andvar megteszi, csak egy gyürűnek visszatarthatásaért könyörög, mellyel ugymond ugyanannyi kincset szerezhessen. Lok tagadólag felel, mire a törpe megátkozta a gyürűt, minden leendő birtokosával együtt. A többi kincscsel a végzetteljes gyürü is az isteneké lesz, kik azonban az osztozkodásnál csakhamar összeveszsnek. Tafner, Andvar másik fia, megöli az utóbbit s elviszi kincseit Geitna mezejére, hol azokat sárkány alakban őrzi. Öcscse Rigin, ki ügyes kovács volt, szerette volna visszaszerezni a kincset, melly végre fölnevelte Siegfridet a Walsung családból, s elindult vele fivérét fölkeresni, kit végre föltalált és Siegfrid által megöletett. Fájdalmat szinlelvén aztán Rigin, megsütteti a sárkány szivét; mit midőn Siegfrid végezne, kezére perczent egy csepp forró zsir, s ő fájdalom-enyhités végett ajkaihoz vivén kezét, észrevette, hogy érti a madarak nyelvét. Megtudván ekkép két fecskétől, hogy a hütlen Rigin őt is meg akarja ölni, megelőzi őt, s a haldokló Rigin megujitja a törpének a kincsre mondott átkát; de Siegfrid elveszi a kincset és kalandjáratra indul. Egy lángokkal körülvett frankoniai várhoz érkezett, mellybe Brunilda, Atle király leánya volt bezárva, s talpig fegyverben, gazdagon ragyogó ágynemü fölött nyugodott. A ki utána ohajtozott, a lángok közé kelle rohannia. Siegfrid mit sem haboz, s legyőzi a lányka varázsát, ki elbeszéli, hogy mikép büntette őt Odin isten, mivel annak adta a győzelmet, kinek Odin isten nem akarta; megtanitá ezután az ifjat a rúnokra, mit hogy viszonozzon Siegfrid, ujjára huzta a lánykának a végzetteljes gyürűt. Elhagyván ezt, hogy uj kalandra menjen, Burgundiába, Gunthar udvarába jö, kinek nővére Gudruna belészeret s egy bájital által elfeledteti vele Brunildát s elnyeri kezét. Azalatt Gunthár emlittetni hallván Brunildát, nőül kivánja ezt venni s fivére Agen és Siegfrid társaságában a lánggal körülvett várhoz megy. Midőn azonban a lángba rohanni nem volt bátorsága, egy varázsoló Gunthár alakát Siegfridnek adta, ki bement és kihozta Brunildát. Ez neje lesz Gunthárnak Burgundiában, a nélkül, hogy Siegfrid őt, vagy ő Siegfridet felismerné; egy kis czivódás alkalmával azonban Gudruna leleplezi a titkot Brunilda előtt, ki is boszút esküdött, s rávette Agent, ölné meg Siegfridet, ki haldokolva, visszaohajtja Brunildát, s ez kétségbeesve, az ezt elégető máglya lángjaiba rohan.

Illyen az Edda elbeszélése, melly alapot ad a Niebelungoknak. Ezekben Siegfrid az Alföldi-tartományok fejedelme, a burgundi udvarhoz jő, hogy nőül vegye Chrimildát, kinek szeretetéből legyőzi a a szászokat és dánokat, és megsegiti Chrimilda fi vérét, Gundecart, hogy sok nehéz fáradalma után elnyerje Brunildát, Irhon királynőjét; miért Gundecartól jutalmul Chrimilda kezét kéri s el is nyeri. Boldogan s vigan élt a két házaspár tiz esztendeig, miglen Brunilda megtudta Chrimildától, hogy őt Gundecar csak Siegfrid vitézsége által szerezte meg. Boszúra gerjed s árulást forralva férjével együtt, megöleti Tronek Agen által Siegfridet, kit Chrimilda ünnepélyesen takarittat el s esküvel fogadja megboszulását. Hogy czélt érjen, elhatározza férjhez menni Attilához, az Istenostorához [1]), ki a Niebelungokban hősi de másod szerepet játszik. Neje ösztönzésére, Attila két udvari dalnokot küld Gundecar és fivérei meghivására. Gundecar a józan ész s a jóslók minden ellenmondásának daczára, Agennel együtt Magyarországba megy, hogy bámulja ott nővére boldogságát és sógorának rettentő hatalmát. Itt egy viadaljátékon összevesznek a hunnok a burgundokkal, vérengzéssé fajul az ünnep s Chrimilda éleszti a tüzet, de a burgundok vé-

---

[1]) Attila más költemények hőseül is szolgált. Egyet latinul közzétett 1780-ban Ficher, ki azt VI, mig mások VIII. századból valónak hiszik. Egy másik franczia nyelven őriztetik Modenában, s kiadatott olaszul Rossi által, Ferrarában 1768-ban. L. **Webert** *Illustrations of Northern antiquities.* 1814. A Muratori által kiadott *Chronicon Novaliciense*-ben némi töredékei olvashatók egy, Aquitaniai Walter fölötti költeménynek. Midőn a bajor trón öröklése tárgyában viszály támadt, elővonatott egy bajor monostorból egy XIII. századbeli kézirat, melly a tudós Mosheim fiához küldetett, ki abban egyéb dolgokon kivül *Walthariusnak* befejezetlen költeményét találta. Igy tette azt közzé 1780-ban Ficher F. K. Lipcsében, egy tudós értekezéssel, de nem hibátlan szöveggel; majd 12 év mulva közzétette a Karlsruhében fölfedezett végrészt is Molter Fridrik, ki leforditá a latin szöveget *Prinz Walther von Aquitanien* czim alatt (Karlsruhe 1792). E könyv nyomán dolgozta aztán Fessler Ign. az *Attila König von Hunnen* czimü iratot, *Gemälde aus den alten Zeiten der Hungarn* munkájában, (Boroszló 1806. 4. k.). Grimm J. uj kiadását eszközölte a latin szövegnek a *Latein. Gedichte des X. u. XI. Jahrh.* (Göttingen 1838) czimü gyüjteményben. A szóban forgó költemény Attila monda-köréhez tartozik, s forditása vagy utánzata egy a Niebelungoknál korábbi éneknek. Talán csak mellékdarabja egy nagyobb költeménynek, miután a hősnek egyetlen egy cselekvényét tárgyalja: Walter szökését Attila országából s harczát Gunthar, burgund király emberei ellen, kik tőle a frankok kincseit elragadni akarták. A személyek legtöbbje meg van nevezve nem csak a Niebelungokban, hanem a scandináv énekekben s az ezen czimet viselő költeményekben is: *Gutrum, Otuit, Der grosse und der kleine Rosengarten, die Rabenschlacht, die Klage, Bitterhof und Dietlieb, Diterichs-Flucht stb.*

dik magukat, mire a nő hogy fölingerelje Attilát, lángba boritja a termet, megöli Attila kis fiát, végre Agenre rohan s megöli őt maga kezével, miglen egy aggvitéz őtet is leteriti. Csupa vérengzés, öldöklés, minden szelidebb jelenet nélkül.

Mikor és ki által iratott e költemény? A codexek, a XIII század elején, Dante előttinek mutatják fel, de habozva, majd Würzburgi Konrádnak, majd Eschenbachi Wolframnak, majd Klingsohrnak, de legtöbb valószinüséggel Ofterdingen Henriknek tulajdonitják, ki olly nagy hirben állott s még sem maradt fenn tőle egyéb semmi[1]). Némellyek mint az Iliást, részletes költeményekből összealakultnak tartják. És valóban a különféle korban élt személyek, az irály és nyelv különbsége, több biztossággal enged következtetni, mint Homeros Iliásában[2]). Az alap az Eddából van véve, de mig ebben a családi szeretet s a megölt rokonok megboszúlásának vágya uralkodik, a Niebelungokban a házas szeretet áll előtérben; s mig amott kizárólagos a pogány vad kegyetlenség, emitt már ujabb érzelmek nyomai is láthatók. A burgund hősök, mig a meggyult palotában Attila ellen küzdnek, szomjuságtól gyötörtetnek, s a kegyetlen Agen felkiált: Ha szomjazol, igyál vért! s ivott egy még meleg hulla véréből s élvezetes italnak találta azt. Egészen ellenkezők az érzelmek a Rüdigerről szóló másik részben, hol a nevezett hős az általa szeretett Niebelungok ellen kénytelenittetvén harczolni, könyeket ont e miatt; s paizs nélkül látván ellenségét Agent, felkiált: Milly szivesen adnám oda enyémet, Agen! ha oda merném azt ajánlani Chrimilda előtt! De semmit sem tesz; vedd át és kösd karodra! vajha egész házadba a burgundok földére tudnád azt vinni!

Ismeretlen maradt a kérdéses költemény egész a mult századig, a mikor a franczián utánzása által elsatnyult német irodalomnak fölélesztési törekvései között, napvilágra hozta egy részét a schweizi Bodmer. Kevés figyelembe vétetett, de miután huszonöt évvel később Müller a költemény végét is közzétette (1757), a tudósok nagy gonddal kezdték tanulmányozni[3]); értelmezték, leforditották a mai német

[1]) L. *Heinrich von Ofterdingen und das Niebelungenlied*, **von Ant. Ritter von Spaun.**

[2]) **Lachmann**, *Über die ursprüngliche Gestalt des Gedichts von den Niebelungen.* Berlin 1816, és *Anmerkungen zu den Niebelungen* (1836), meghatározta minden egyes alkatrész idejét, megszakasztását és toldásait.

[3]) A leghibátlanabb kiadást Lachmann Károly eszközölte Berlinben illy czim alatt: *Der Niebelungen Noth mit der Klage; in der ältesten Gestalt, mit den*

nyelvre, egy szinvonalra tették Homérral, sőt föléje emelték az ujabb modorú jellemfestésekre nézve. E jellemek azonban, bár nagyszerüek és valódiak, mégis ellenkeznek önmagukkal; s döreség volna a Niebelungokban a görög művészet szüzies finomságát keresni; a még egészen durva nyelv megfosztja a müvet azon kellemtől, melly a hős költeményben mulhatlanul megkivántatik.

De mégis századunk közönyének dicséretére szolgál, hogy nem classicus nevek és nyelvekből eredt művet kevesebb részrehajlással legalább figyelmére méltatni tudott. Ama régi költeményekben csodásan összevegyitve találjuk a kornak összes hagyományait, összes babonáit, a törpéket, a bányarémeket, a sárkányokat és varázslókat; a Normák vérbe mártott fonalból szövik a harczosok végzelmeit; az Ondinák, mellyek a vizben élnek, halandókhoz mennek férjhez; némelly költeményekben, minő pl. a Laurin, a csodálatos a főcselekményt képezi. Dietlieb es Similda Bitterholf, stiriai király gyermekei voltak; Similda egy napon szép kisérettel játszani ment a mezőre; Laurin, a törpék királya meglátja és beleszeretvén, elrabolja őt. Dietlieb hasztalan keresés után, Hildebrand öreg herczeg társaságában, számos kisérettel, Verona, Theodorik székhelye felé megy. Utközben Hildebrand beszélni hallott Laurin, tiroli királyról s gyönyörüséges hölgyéről, kit maga szerzett magának; kiváncsiságból tehát ennek lakása felé megy. Laurin lakánál egy teljesen rózsás kertre bukkannak, melly majdnem észrevehetlen vékony szálakkal van körülkeritve; de mig Dietlieb a rózsák nézésében gyönyörködik, kiséretének egyik embere levagdossa kardjával az összes virágokat s széttöri Laurin diszkertjének arany kapuit. De ime megjelenik egész fényében, délczeg ménen a fegyveres király, s kárpótlásul a sérelemért a vakmerőnek bal kezét s jobb lábát kivánja. A megcsonkitandó felingerül s harczra kel Laurinnal, de legyőzetik s vasra veretik. Dietlieb kihivja Laurint, és segittetve kiséröi és Theodorik által, legyőzi őt. Midőn azonban már meg akarja őt ölni, Laurin eléje adja Dietliebnek, hogy hatalmában van ennek nővére. Kibékülnek tehát, s Laurin meghija Dietlibet földalatti lakába. Először Laurin unokájának várához érnek, hol vidám ének- és zeneszóval fogadtatnak. Másnap Laurin fogadja őket saját palotájában, hol is Similda megjelenvén, óvást tesz, hogy a törpék királyának soha sem akart neje

---

Abweichungen der gemeinen Lesart. (1826.) Más kiadásokban a *Noth* helyett *Lied* (ének) vagy *Host* (kincs) áll. A *Klage* egy második, kisebb érdemü költemény, melly összeegyezik a *Niebelungok* második részével.

lenni. Laurin megboszankodván, álomitalt ad a vendégeknek s az elalvókat egy oriás által setét boltba viteti s vas rudra akasztatja. Theodorik fölébredvén, olly dühbe jö, hogy lángoló lehelete elolvasztja a lánczokat s igy megszabadulván maga, megszabaditja társait is. Similda is megszabaditotta testvérét, adván neki egy gyürüt, melly megszázszorositá erejét; a megszabadulás után egy másik gyürüt is adott neki, melly kijátszá Laurinnak azon varázslatát, mellyel magát láthatlanná tette. Uj harcz támad ebből, mellyben Laurin végre legyőzetik s arra itéltetik el, hogy nyilvános téreken bohócz játékokat mutasson.

Gudruna.

Azok, kik a Niebelungokat az Iliáshoz hasonliták, az Odysseához hasonlónak találták Gudrunát, mellynek szerkezete amazéval összeegyezik. Agen, Sigeband és Uta fia, elragadtatik a bölcsőből egy sas által, melly őt saját fészkébe viszi; utóbb csoda által öveihez visszatér, nőül veszi Ildát az Indiák fejedelemnőjét; evvel egy leányt nemz, kit Hegelingi Ettel elrabol. Agen a leány után indul, de utóbb kiegyezkednek, s Ettel nőül veszi az elraboltat, ki neki Gudrunát szüli. Hires levén ennek szépsége, sok fejedelem esengett keze után, de nem kaphatták meg, mig végre elnyerte azt Erwig, Seeland királya. Artmuth, Normandia királya azonban megöli Ettelt s fogságba viszi Gudrunát, kit, mivel vele önkényt egyesülni nem akart, az elrablónak anyja arra kárhoztatott, hogy a királyi udvar fejérneműjét a tengerben, a legnagyobb hidegben ő mossa. Azalatt Gudruna anyja, lánya megszabaditása végett hajóhadat szerel föl, s egy napon, midőn Gudruna fáradalmas kötelességét végzé, egy madárka közel megváltatását megjövendölte neki. Meg is érkezett a szabaditó hajóhad nem sokára, bevette Artmuth városát, megölte az ellenségeket s megszabaditá a fogolynőket.

E képzelmények hasonlitnak az Ezer és egy éj-hez s a Királyok könyvéhez: hagyományok rokonsága, mellyből vérrokonságra is lehetne következtetni. Több vad és babonás ének is támadott ugyanazon hagyományokból, mint maradványai a költészetbe menekült régi bálványozásnak. A németek közt igen sok babonás hiedelem uralkodott az ég és föld, vagy föld és pokol közötti titkos hatalmakról. Az Alp (lidércz), mellyet a francziák Cauchemarnak [1]) mondanak, még az asszonyokat is megfélemliti; a hegyi-

[1]) *Alp elf*-től jö s rokon az ἀλφιτώ-val, melly fehér kisértetet jelent, mellyel a görög dajkák a siró gyermekeket ijesztették. A *Cauchemar marrat*ól jö,

lakók közt ezerféle meséket hallhatni a szürke emberkékről s a bányarémekről (Graumännchen, Bergmännchen), melly lények majd barlangokban, majd aranybányák közti palotákban, mint királyok és királynők élnek, s mindig törpék. Gazdagok és gazdaggá teszik azt, kitől valami szivességet nyertek; mert sokszor van szükségök az emberek segélyére, részint királynőik elférjesitése, részint a királyi kincsek átszállitása végett; de a legroszabb baj, a mit okoznak, az, hogy a gyermekeket a bölcsőben saját szülötteikkel cserélik fel, hogy ők is élvezzék a megváltás gyümölcseit. Az anyák azért nagy gonddal vigyáznak ujonszülötteikre, mig meg nincsenek keresztelve; ám mégis néha sikerül a rosz szellemnek a valódi helyébe váltott gyermeket tenni (Wechselbalg), melly mindig nyomorú és éhes marad s kicsigáz igen sok dajkát.

A Hohenstaufok bukása után Habsburgi Rudolf legkevésbbé sem pártolta a költészetet, miért is a minnesingerek (szerelemdalnokok) megszüntek s helyöket a meistersängerek (énekmesterek) foglalták el, kiknek irányuk mesterkélt s bizarr volt.

Angol költészet.

Angolhonban a franczia beütés északi törzsbe római müveltséget oltott be, s a troubadourok és trouveurök formái találkoznak ama vegyült nyelvben, bármennyire küzdött is a nemzeti ösztön az idegen nyelv hosszu s erőteljes uralma ellen. A győzők irodalma egészen franczia vala; a legyőzöttek elnyomatva, csak susogásba önték panaszaikat, s nem tehetvén mást, a nemzeti szentek dicsőségét s azon csodákat magasztalták, mellyekkel a monostorok, az elnyomottak enyh- és menedékhelyei, megvédettek. Csak Oroszlánszivü-Richárd után tünik fel a regékben is Nagy-Sándor, mig mások Hektor, Jason s Roland éneklését ismételték vagy Artur, Merlin s Lancelot emlékét ujitották meg. Maga Richárd is egy hős költeményre adott tárgyat, de a szerző az ázsiai mesék világában tévelyeg. Az angolok regéi átalában inkább komolyak s gyakorlati jellemüek s egészen természetéhez illők azon népnek, melly elvfeszegetés által vivta ki szabadságát. Nem hizelegnek ama regék a hatalmasoknak, hanem inkább csipkedik a királyokat és szerzeteseket s a csodaszerü kalandokból sok merész tant vonnak ki.

Azalatt az utonállóknak, kik háborut folytattak az országuta-

---

mellyet a scandinávok használnak s mellyből lett az angol *nightmare*, melly a walesieknél *gwyll*, az irhoniaknál *phuka*.

kon és a vadászattilos erdőkben, saját énekeik voltak; a rablók, mint ollykor az olaszországi banditák, ellenzéket képeztek a kormány irányában; ellenszegülve a törvényeknek, s védve azok megsértőit. Robin Hood a bandita-énekek eszményképe vala. Hanem ez énekekben föl nem találhatni sem a trouveurök lovagias képzelményeit, sem a troubadourok udvariságát, sem a német meistersängerek pajzán mesterkéltségét, hanem csak a hegyilakók szabad merészségét és azon vidékek életvidorságát, mellyekben ők rettenthetlenek voltak és daczoltak a veszélyekkel s az erdőfelügyelőkkel.

Ázsiaiak.

A musulmanok közől fölemlitjük a nagy perzsa költőt, Anverit. Nagy szegénységgel küzdve, a Mansurieli akademiában tanult Tusban midőn egyszer Sandzsár, perzsa sultánnak udvarát s ebben egy, nagy fényben diszlő személyt látott elvonulni. Megtudván, hogy ez az udvari költő, felkiáltott: Éljen az Isten! A tudomány olly magas méltóságra emeltetik; és én mégis illy szegény vagyok! Isten dicsőségére mondom, a mai naptól kezdve költő leszek. Legott egy éneket irt a sultánhoz, ki azt jónak találván, magához hivatá a szerzőt s kérdé, mivel segithetné. Anveri rögtönözve felelé: Számomra nincsen a világon menedékhely, csak a te palotád küszöbe; az egyetlen segély, mellyre vágyom, a te hatalmad előcsarnoka. Megajándékozva s udvari méltóságra emelve, olly nagy hirre emelkedett, hogy közmondássá lenne: „Bár azt mondta Mahomed: Nincsen utánam több próféta; három költő mégis próféta (ihletett ember): a hősköltményben Firdussi; a gházelben Saadi, a kassidákban Anveri.“ Ez utóbbi költemények azonban olly nehezek, hogy maguk a költő honfiai sem értik meg magyarázat nélkül. Különösen a satyrákra volt hajlama, mi által, mint sok más, ő is ellenségeket s üldöztetést szerzett magának. Nagy jártasságot követelt magának a csillagászatban s midőn a hét bujdosónak a mérleg-csillagzatbani találkozása volt bekövetkezendő, ő ama napra fákat kiforgató, házakat ledöntő s egész városokat összerontó viharos szeleket jósolt s az egész országot olly rémülésbe ejté, hogy az emberek barlangokban kerestek menedéket; a kijelölt nap azonban a lehető legcsendesebb volt, annyira, hogy este a minaret tetején a muezin kezében el nem oltá a szél a mécset; sőt azon egész évben annyi szél sem volt, hogy a vetéseket lefektette volna. A kinevetett áljós egy kassidát készitett, melly igy kezdődött: Ah ah musulmánok! milly hamis az ég! veszszen merkur kétszinü-

sége, a hold zsarnoksága s jupiter hűtlensége!“ — Olly makacsul vonakodunk — az emberekről szólok átalában — elismerni saját hibánkat!

Perzsa volt Saadi is (1175—1291) Shirázban, Farsistan fővárosában születve s „a kegyetlen törökök által hazájából kiüzetve, szétkuszáltatni látta az egész világot, mint a szerecsen hajzatát .... sokat utazott a föld különféle részeiben s megfordult mindenféle emberek között; de nincs is a földnek zuga, mellyből valami hasznot nem huzott volna, sem aratása, mellyből legalább egy kalászt nem szedett volna.“ Tizennégyszer zarándokolt Mekkába; megjárta Kis-Ázsiát, Syriát, Egyiptomot s Arábiát; volt négy izben Indiában is, mellynek nyelvén szintén költeményeket irt. „Megunva damascusi barátaim társaságát — mondja ő — visszavonultam a jerusalemi pusztaságba, hogy fölkeressem ott az illetők társaságát; azonban a frankok fogságába estem, kik engem, néhány héberrel együtt, a tripolisi sánczok (Syriában) ásásához állitottak. Egy régi barátom, ki Aleppóban nagy méltóságban állott, arra menve, reám ismert s kérdé, hogy vagyok ott. Én felelém, mikép a hegyek közé s a pusztákba vonultam, hogy kerüljem az embereket, meg lévén győződve, hogy csupán az Isten érdemli meg a bizalmat. Képzeld már most, minő lehet az én helyzetem, ki most kényszeritve látom magamat olly lények társaságában élni, kik az embernevet is alig érdemlik meg. Barátom megszánt, kiváltott s Aleppóba vitt magával.“ Szemtanuja volt aztán a rombolásnak, mellyet Mahmud, a buzgó musulman az indiai pagodákon vitt véghez.

HUSZONNEGYEDIK FEJEZET.

Történelem. — Ékesszólás.

Az arab történet- vagy inkább krónika-irók átalában csak egymást másolják, a nélkül, hogy látták, felfogták vagy meg merték volna mondani az igazságot. Hiresebb köztük Mohammed, Nessai Ahmed fia, ki megirta Dselaleddin viselt dolgait, kinek titkára volt, s kivel együtt tölté az éjt, midőn az a mongoloktól megrohanva elveszett. Fájlalva jótevője elvesztét, legalább emlékét fenn akarta tartani, leirva a saját szemeivel látott dolgokat.

Dselaleddin legyőzői dicsszónokra találtak Aladdin Atta Mulk-

ban, ki a világ hóditójának történetét irta meg, s példát adhatna minden európai szónoknak, midőn a mongolok szelidségét dicséri s rombolásaik szükséges voltát mutogatja. „A jó és a rosz, ezen a világon, Isten akaratából történnek, kinek rendeleteit mély bölcseség s szigorú igazság sugalja. A nagyobb csapások, a népek szétszórása, a jók szerencsétlensége, a gonoszak diadala szükségeseknek találtatnak az isteni bölcseségtől, mellynek titkos utai túlhaladják az emberi értelemnek felfogását. Igy tekinthetjük most azt is, a mi mindenikünknek szemei előtt áll, mikép hat század mulva igazolták meg egy idegen nép hóditásai azon látást, mellyben a mi prófétánk kinyilatkoztatta, hogy az ő vallása a kelet és nyugat véghatáraig fog kiterjedni. A Gondviselés egy idegen hadsereg beütését használta fel arra, hogy fölmagasztalja a Koránt és felragyogtassa a hit napját azon tartományokban, hová az islam illata még el nem ért s a tekbir és ezann még nem gyönyörködtette a füleket. Most a keleti tartományok számos hivőkkel vannak elárasztva; némellyek rabszolgákul hurczoltattak el Khorassánba és a Transoxianába, hogy ott kézművesek és pásztorok legyenek; némellyek saját kérelmökre vitettek oda; némellyek nyugatra kereskedni mentek, s házakat, mecseteket és tanintézeteket épitettek a bálványtemplomok átellenében; a pogányoktól elragadott gyermekek az islamban neveltettek föl; a bálványozók megtértek; Dsengiskán családjából sok herczeg fölvette a mi vallásunkat, követtetve hübéreseik- és harczosaiktól."

Annyi igaz, hogy minden emberi dolog két szempontból tekinthető. Mulk folytatólag magasztalja a mongolok vallástürelmét, a kiváltságot, mellyet minden vallás szolgáinak s az egyházi javaknak engedtek. A mongolok iránti engedelmességre inti a musulmanokat, mivel ezt mondta a próféta: Őrizkedjetek a törököktől, mert rettenetesek.

Mondja még, miszerint Mahomed kieszközölte, hogy az Isten által az emberekre eresztett csapásokból a musulmanokat csak a kard érhesse. „S valóban e fenyiték nélkül lehetetlen volna a sok nagy rendetlenséget orvosolni; a kevés becsületes elnyomatnék a sok gazember által; miért is ezen kivétel Istennek jósága. A VII. század elején, midőn Mahomed népe megrontatott a földi javak bősége által, Isten, hogy megfenyitse az elpuhultságot, jó tanulságot szolgáltasson a jövőnek és az islamot uj fényben ragyogtassa fel, fölfegyverezte egy boszulónak kezeit; de nem késett kegyelmének éreztetésével sem, mint a jó orvos, ki a beteg mérsékletéhez illő gyógyszereket használ."

Ha jól szemügyre veszszük, azt találjuk, hogy Mulk hizelgő magasztalásait maguk az általa előadott tények hazudtolják meg. Midőn elbeszéli, mikép szánta el magát a nehéz történetirási munkára, mondja, hogy szaporodtak a nehézségek az által, hogy Khorassánban az összes tudománymüvelők vérbe fojtattak. „Khorassán a tudomány trónja, a tudósok gyülhelye vala, a prófétának ezen mondása szerint: A tudomány olly fa, mellynek gyökerei Mekkában vannak s melly gyümölcseit Khorassánba viszi. Az összes tudósok kardra hányattak, és a leghitványabbak, kik azok helyébe álltak, csupán az ujgur nyelvre és irásra ügyelnek. A hivatalok sőt a legmagasb méltóságok is szemétemberek kezeibe jutottak; minden utonálló emirré vagy vezirré lett, minden vakmerő hatalomra kapott; a ki csak tudorföveget visel, tudornak tartatik és a pór nagy embert játszik. Ez időben ritkaság a tudomány és erény, ellenben igen nagy a tudatlanság és romlottság; csak a gazembernek van hitele; képzelhetni tehát, minő buzditásul szolgálhat ez az irodalom- és tudományra.“

Művét, melly csak 1257-ig megy, folytatta egész 1327-ig Abdallah, kit Olgajtú sultán Vassas el-Azret vagy is Ő felsége dicsszónokának nevével ruházott fel, mivel egy tetsző éneket, a kivánt értelmezésekkel olvasott föl előtte. Ő bevallja nyiltan, a mit még ma is sok történetiró nem akar bevallani, hogy inkább a szépet, mint az igazat tüzte ki czélul.

Ugyanazon Olgajtú sultán kegyeiben tartá Fazel Allah Rashidot s egy Egyetemes Történelem összeirására buzditotta őt. „Miután a történetirók átalában nem voltak maguk szemtanúi az általuk elbeszélt tetteknek, sőt az egykorú iró is a napról napra változó előadásokhoz kénytelen ragaszkodni, azért annyi nemzetek s távol korszakok története nem lehet hű; miután ugyanazon tettek is különböző modorban adatnak elő, vagy mivel a szerző által használt kútforrások hamisak voltak; vagy mivel némelly dolgokat nagyon felmagasztal, másokat pedig elmellőz; vagy végre mivel a nélkül, hogy az igazságot elárulni akarná, helytelenül fejezi ki magát. A ki tehát tökélyes igazsággal akarna irni, semmit sem irhatna, s a viselt dolgok feledésbe mennének. E szerint a történetirónak kötelessége a tényeket minden nemzetnek leghitelesb évkönyvei s az általa legjobbaknak tartott kútforrások szerint adni elő.“ Ezen észlelet igaz s az adott utasitás jó. Rashid, mint Perzsia nagyvezirje, tökélyesen ismerhette az eseményeket. A sultán maga átnézte s helybenhagyta művét,

de utóbb (1317) kétfelé vágatta őt [1]). Talán mivel az igazat meg merte mondani?

Abul Faragius vagy Bar, a zsidó (1236—86), egy melitenei orvosnak fia volt s az egyházi rendbe lépve a jacobita patriarcha által előbb Gobos, utóbb Lacabene és Aleppo püspökévé, végre pedig a jacobiták primásává neveztetett ki. Irt hittudományi, metaphysikai, logikai, vitatkozástani s más tudományi műveket; aztán egy egyetemes krónikát egész 1286-ig, elég szárazon és haszonvehetlenül, ha kiveszszük azt, a mit a keleti kereszténységről közöl.

Bár későbben, de ugyanezen korszakra vet világot az arab Ebn Kaldun, ki Tunisban született 1332-ben, s meghalt 1406-ban. Hosszú ideig Spanyolországban a granadai király udvaránál élt s hivatalosan irt a kormány intézkedéseiről s a fejedelem jelszaváról, melly ez volt: Dicsértessék az Isten, legyen hála az Istennek. Keletre ment utóbb s Kairóban tanitott, tiszteltetve Tamerlantól, de üldöztetve az irigyek által. Fő műve az: Oktató példák könyve; vagyis Gyüjtemény az arabok, perzsák, berberek s más ezekkel együtt élt nemzetek történetének tárgya és tulajdonsága fölött. Négy részből áll, mellyek elseje külön értekezést képez; a második az ó-világ s különösen a Mahomed előtti Arábia rajza; a harmadik az araboknak Áfrikában és Spanyolországbani letelepedését s a berber törzseknek egész a XIV. századiglani viszontagságait, a negyedik végre az egész világon elterjedt számos musulman uralkodóházak történetét adja elő. Roppant világot vet e munka a keletiek történetére, melylyet különben csak keresztényektől s részletezés nélkül birtunk.

A kereszteshadak alatt Európában a történelem kibontakozva a kicsinyletességből, magasabb irányt vett föl, hogy elbeszélje a kereszténység közösen viselt dolgait vagy a köztársaságok viszontagságait, csatatéren vagy a tanácsülésekben, a papokétól különböző nyelven irott könyvekben. A krónikairók valamennyien Ádámtól kezdik, de minden itészet nélkül irnak; de minél közelebb jönek saját korukhoz, annál vonzóbbá lesz előadásuk s annál becsesebbé a tartalom: s minthogy ama könyvek, mint a családi levelek, olly bizalmas hangon irottak, azon gyermeteg nyiltság sugárzik ki belölök, mellyet utóbb a mesterkéltség mindinkább kiszoritott.

Siegebert, gemblouxi szerzetes, folytatta Eusebius krónikáját 1112 ik évig, mellyben meghalt; ismeretekben gazdag, de itészetlen

[1]) D'Hosson, *Hist. des Mongols.*

művében százhetvenegy egykorú egyházi iróról emlékezik. Az angol Orderic Vital, saint-evrouli szerzetes (—1075), egyháztörténetét a teremtésnél kezdi, de csakhamar a francziák s különösen a normandok történetére tér által, kiknek hadjáratait elbeszéli; a kor szokásainak festésében vetélkedik Toursi Gergelylyel. Guibert, nogenti apát (—1124), leirva saját életét, bevezet minket a családügyek s a század hiedelmei s szenvedélyei ismeretébe. Suger apát (1152), Kövér-Lajos életrajzában sok fényt derit a franczia társadalomra és kormányzásra, mellyet olly jól vezetett, és végre a támadó egyedurság s hatalmas várurak közötti élénk tusákra.

Matthaeus Parisius, sant-albanói benedekrendi szerzetes (—1259), költő, szónok s hittudós, sőt festész, épitész, s az erőműtanban is járatos volt s Rómából különféle zárdák javitása végett Norvégiába küldetett. Mint a Historia major Angliae (1066—1259) czimű munka szerzője, megnyitja az angol történetirók sorát, s vonzó benne az állhatatos nemzeti érzület, de igen kirivó benne a tulságos részrehajlás III. Henrik iránt, kinek a müvet szentelte; aztán az örökös gáncsolódási hajlam s a pápák elleni gyülölete, melly történetiratát regévé s gúnyiratttá változtatja. Itt ott olly durva botlásokat s olly szembeszökö hazugságokat enged magának, hogy, a hol egykorúak által nem támogattatik, nem lehet őt kútforrásul használni.

Martinus Polonus, a domonkosi rendből, ki Bolognában halt meg, épen midőn a gnesnei érsekséget elfoglalni ment (1278); betürendbe szedte Gratián Decretumának tárgyait, miért is ama gyüjtemény gyöngyének neveztetett el. Egy krónikát is szerkesztett „a hit- és jogtudósok számára, hogy tudják a szükségeseket a pápák és császárok korából"; melly végre rendbe állitotta egyrészről a pápákat szent Pétertől III. Miklósig, másrészről a császárokat Augustustól I. Rudolfig, följegyezve a lapszélre az éveket.

A Pápák életrajzai, mellyek Anastáz könyvtárnok neve alatt ismertetnek s 889-ben félbeszakadtak, s 1050-től kezdve az aragoniai bibornok által folytattattak, többé kevésbbé fontosak, de a III. Sándoré hü rajzát adja a Lombárd-szövetség korszakának.

A XI. század végével Gergely szerzetes megirta a farfai monostor krónikáját, magának a monostornak okmányai szerint, melly addiglan ismeretlen példát követtek mások is s különösen a hires Monte-Cassino, mellynek viszontagságait Oderisius apát egész III. Viktorig vitte, mások pedig tovább folytatták.

Az előadott dolgok fontossága fölemeli már a történetirást, melly kezet fogva a politikával, oktat s gyönyörködtet, minthogy

már feltünik benne az események mély ismerete s legillőbb méltatása, a jellemző részletességek s azon élénkség, melly való érzelmekből származik.

Ugyszólván semmi város sem nélkülözte akkor a maga krónikairóját. Arnulf és Landulf, az öreg, kik valamivel 1000 után éltek, s első világi emberek, kik polgári történetet irtak, bármennyit vétkeztek is a pontosság ellen, kedvesen esik mégis feltalálnunk elbeszélésökben a nemesség és köznép s a világiak és egyháziak közti versengés eredetét, melly megváltoztatta nem csak a polgári, hanem a társadalmi alkotmányt is. Barbarossa korára nézve Sire Raul vagy milanói Rudolf (De gestis Frederici) köztársasági szellemét Morena Ottó, lodii tisztviselő (Rerum Laudensium) császári érzelmeivel kell mérsékelni; mindkettő alább áll Ottó freisingeni püspöknél s kanonokja Radeviknél, kik egymást folytatva, a szemeikkel látott dolgokat irták le.

Galvano Fiamma (Manipulus Florum) mesés dolgokkal árasztotta el Milano régi történetét, de annál inkább javul, minél közelebb jő saját korához. Frà Stefenardo di Vimercate, kora legjobb alakú verseiben adta elő a milanói dolgokat 1262-től 95-ig. Gerhardus Maurisius 1237 körül Ezzelinről irt, de részrehajlólag, épen annyira, a mennyire ellenséges volt Rolandin iránt Padua történetében, mellyet felolvasott ama város egyetemének tanárai és tanulói előtt, kik helybenhagyták vagy legalább megtapsolták.

Siciliára nézve Malaterra Galfrid és Apuliai Vilmos után Falcand Hugo tünik fel, ki Sicilia Tacitusának neveztetett. És csakugyan itt ott Tiberius évkönyvészének szineit használja ő Gonosz-Vilmos udvarának leirásában. Merész és ékes, eszélyes észleletü, előre látta a szerencsétlenségeket, mellyeknek, Sicilia a németek uralma alá jutva, kitétetnének; „mert durva faj a német — mondja ő — melly indulattól vitetve, rémuralommal, dulással, ragadozással s fajtalansággal uralkodik s lenyügözi azon korinthusi nemességet, melly olly régen telepedett le az annyi költő- s bölcsésztől diszesitett Siciliában s mellynek jobb lett volna a régi zsarnokok járma alatt maradnia. Jaj neked Arethusa! ki, mig előbb költők énekeit zengedezted, most a részeg németek czivódását hallgatod és szolgálója vagy rutságaiknak!“ [1]).

Viterbói Gotfrid Pantheon czim alatt krónikát irt a világ eredetétől Constantia férjhezmenéseig s mondja, hogy négy év alatt

[1]) *Hist. Sic.* Rer. Ital. Script. VII.

a két tenger között létező összes latin, barbár, görög, zsidó és chaldaeai szekrényeket (könyvtárakat) átkutatta.“ Ricardo da San Germano, ki jegyző, szemtanu s bár ghibellin, mégis őszinte volt, II. Fridrik korát rajzolja. Ennek halálától Manfred megkoronázásaig folytatja a történetet Jamsillai Miklós, részrehajlóan, de mégis megkedveltető gyermetegséggel. Matteo Spinello di Giovenazzo, ki olasz nyelven a legrégibb történetiró, naplóját 1247-től egész a tagliacozzói csatáig vitte 1268-ig, melly évben meg is halt. Saba Malaspina, a salernumi névtelen, Telesai Sándor s beneventumi Falcand, mind siciliai történetirók, s felülmulják a többi Olaszországéit.

Genuában évenkint bemutattatott a consuloknak teljes tanácsülésben azon évnek krónikája, s miután helybenhagyatott, letétetett a levéltárban. Innen meritette Caffaro, ki parancsnoka volt hazája hajóhadának, az ő történetét 1101 ig, mellyet aztán egész halála éveig 1163-ig folytatott, s mellyet utána köztársasági határozat folytán más tisztviselő s hires férfiak folytattak: Marino Usodimare, Jacopo Doria, Arrigo Guasco gavii határgróf, s mások egész 1294-ig. Négy évi időköz után mások léptek föl a Stella és Senarega családokból 1514-ig, honnan a történetet Casoni Fülöp 1700-ig folytatja. Ezek Genua történetének kútforrásai, részrehajlók ugyan, de mellyeket becsesekké tesz az egykoruak folytonossága, mellyel csupán Genua dicsekedhetik.

Dandolo Andrásával büszkélkedik Velencze. Jártas volt a törvények- és széptudományokban, s magát a tisztességet, méltóságot, honszerelmet és ildomot láthattad benne, mikép a nagy köztársaság elnökéhez illett. Megirta hazája történetét latinul a közönséges idő számitástól 1342-ig nagyobb részrehajlatlansággal, mint a minőt a nemestől és republikánustól várhattál vala.

A keresztes hadak történetirói.

A kereszteshadak nagyszámu történetirói közől egy sem emelkedett föl a tárgy magasságáig. Bongars Jakab Gesta Dei per Francos czim alatt irt, Michaud József pedig birálati kivonatoi adott. Tetszik mindkettőnek szemtanúi elbeszélése. Vilmos, tyrust érsek, ki Palaestinában született, rokona volt a jerusalemi királynak s amaz ország viszontagságaiban részt vett, meglehetősen jól beszélhette el a történteket egész 1183 ig (Historia belli sacri); élénkitve művét a helyisme által és szépitve irályát classicai emléletek által. Vitry Jakab argenteuili lelkész Párizs mellett, utóbb kanonok és lüttichi lelkész, prédikált az albigensek ellen, aztán a d'acrei, innen a tusculumi püspökségre s bibornokságra emeltetve, a helyett,

hogy a biborban ellustult volna, egy futólagos történetet irt Historia Hierosolimitana czim alatt, Damietta elfoglalásaig, helyes ország- és szokásismerettel.

Franczia nyelven irtak Villehardouin Gotfrid (1167—1213) és Joinville János (1223—1317), kikkel már volt alkalmunk megismerkedni. Amaz jelen volt Konstantinápoly elfoglalásánál, s habár talán irni sem tudott, gyönyörködtet mégis a legöszintébb lovag egyszerü s gyermeteg őszinte nyelvével és képes csodálni a müveltséget, melyet leverni segit; szabatosan ir s nem lépi át az izlés határait, mivel nem kap az ujitáson; pontos a részletezésben-, élénk és igaz a leirásban mint a ki szemtanú; és igy az ő egyszerü s festői prózája néha nagyszerüvé s epicaivá lesz [1]). Minő előnye van, ha a görög Nicetással hasonlittatik össze! ki szintén leírta Konstantinápoly elfoglaltatását; de makacs pedánssággal, megvetve a frankokat, mivel tudatlanok, s egyenlő hévvel siratva a remekműveket és a hazát!

Villehardouin inkább történetiró; Joinville inkább alanyi. Szent Lajosnak ezen haditársa, ki a becsületesség- s hűséggel kora őszinteségét s a nemzete élénkségét párositá, tudja azt, a mit elbeszél, és elbeszéli mindazt, a mit tud, kevés renddel s minden művészet nélkül, nem kutatva az okokat s eszközöket, hanem lelkesedve minden iránt, a mi jó, nagy vagy vallásos a személyiségekben, mellyekkel érintkezésbe jő. Inkább lovag, mint iró levén, szereti az Istent, királyát, hazáját, várát s haditársait; hü képét adja önmagában az akkori harczosoknak, s midőn olvasod őt, azt hiszed, ama hadjáratok korában élsz, midőn az erkölcsök kevesbbé nyersek és szeretetteljesebbek voltak, s a lovagság levetkezte vad szilajságát. Szerencséjére olly kedves hőst kelle rajzolnia, minő sz. Lajos volt, kivel őszinte s néha gyermekies társalgásában igen feltünteti a jó, őszinte, de világi nemes ur s a semmi fölött nem kétkedő ájtatos király közötti ellentességet. Tiszta nyilt lelkek mindketten, tele józansággal, a mi kipótol sok más tulajdont.

Villehardouintól Joinvilleig érezhető már a franczia nyelv előhaladása, melly az utóbbiban elhagyja a latinság maradványait s a mai szólam- és hajlitási alakokat veszi fel. A nevezett két iróval kezdődik a franczíáknak saját s gazdag irodalmi tér, az emlékiratok vagyis memoirok tere, egyes emberek történetének

[1]) Villehardouin kéziratát Contarini Ferencz találta fel Németalföldön 1573-ban.

részletei, mellyeket ők maguk vagy azok, kik velök éltek, beszélnek el, kikben azonban gondolkodó, átható-élénk s a nagyvilágban nevelt szellem kivántatik meg.

Nagy számmal növekedtek akkor a szent történetecskék s hamis vagy elferditett csodák, különösen Krisztus kinszenvedéséről, hogy csodával legyen jelölve Palaestina minden göröngye s minden, onnan Európába hozott kicsiség. Jacobus de Varagine (1298) az Arany Legenda szerzője, az első, ki némelly régiebbek nyomán, igen mesésen összeszedte a szentek életét [1]). Derekasabban járt el frà Pietro Calo da Chioggia, ki után akkoriban a szentek élete számtalan, roszul összehordott gyüjteménynek tárgyát képezé, mellyek közől a Liber conformitatum sancti Francisci cum domino nostro Jesu Christo czimü, bárgyuan egyszerü munkával a protestansok nagy zajt ütöttek. Luccai Bertalan, Torcello püspöke s Aquinói Tamás barátja, egyháztörténetet irt egész 1313-ig, csak másolgatva azt, a mit talált, de megőrizve itt ott fontos tudósitásokat.

Szokásban volt még akkoriban, hogy a szerző mindazt, a mit tudott, Könyvtár, Kincs, Tükör vagy más ösztani név alatt irásba foglalta, a mi, ha tekintjük a nagy könyvhiányt, igen üdvös szokás vala. A stuttgardi könyvtárban megvan a Gyönyörkert, Herrada de Landsberg nénétől, az elsassi sz. Odila kolostorának fejedelemasszonyától, a XII. századból, melly mü a szentatyák- s egyházi irókbóli kivonatokat foglal magában, történeti s képletes festésekkel, mellyekből kitünik, hogy Herrada sok s jó müveket söt csillagászati, földirati, időrendtani sat. szerzőket is olvasott. A Catholicon vagyis a genuai Balbinak egyetemes tanöszlete, betürendes s okszerü gyüjteménye mindannak, a mi akkor Európában tudatott és a szerző biztositása szerint valet ad omnes fere scientias. Brunettinek s Beauvais Vinczének, IX. Lajos felolvasója s gyóntatóatyjának Kincséről szólottunk már. Beauvais-t Lajos egy udvari könyvtár gyüjtésével, aztan a javából egy kivonat készitésével bizta meg; s igy készült a Speculum naturale, a teremtésről s a természet csodáiról, az időrend s földleirás hozzámelléklésével; a Speculum doctrinale, hit-, bölcsészettan- s más tudományokbóli kivonatok s a müvészetek elméletéből, a Speculum historiale pedig csupa elbeszélésekből áll.

Ugy látszik, az ékesszólásnak nagy lendületet kellett volna

[1]) Spotorno védi őt, mutogatva, hogy a képtelenségeket mások szőtték be.

nyernie a közérdekek fölébresztésének korában; azonban a nép fejlődésének ama nagy jele, a szónak politikai hatalma, a népek kormányzására alkalmazott tehetség gátolva volt még a nyelvek fejletlensége által. A kevés szónoklat, mellyeket a történetirók idéznek, nem viselik magukon a hitelesség jellegét; azt mégis tudjuk, hogy a scholastica szokásai szerint a szónokok is egy-egy szöveget választottak néha a közmondásokból is, s e fölött tarták beszédöket minden müvészet nélkül. Közmondási szöveget választott Farinata Uberti, midőn a dühös ghibellineket Florencz lerontásától visszatartandó, beszédet tartott, és sz. Ferencz is, midőn Montefeltróban prédikált.

Ugyancsak a hitszónokok, kik a sokaság közt forogtak, azt háborura vagy békére buzditák, szent Bernárdon kivül, kiben az ékesszólás csillámai vehetők észre, csak rozzant s rendetlen összehordói a scholasticai tanfeszegetéseknek vagy a mystica vágyódásainak, megrakva szentirási szövegekkel, magas czélzatokkal, szónoki első s másod felosztással, minden szellem s néha érzelem nélkül is. Aztán vennünk kell azt is, hogy talán paraszt latin nyelven prédikáltak s olly sokaság előtt, hogy csak kevesen hallhatták s még kevesebben érthették, miért is a krónikairók a sikert csodának tulajdonitják, melly valódilag a szónok szent hirének s a hallgatók lelkeibe könnyen átható, meggyőző lelkesültségnek tulajdonitandó. Különben, mint napjainkban is, különösen az angol meetingeknél láthatjuk (O' Connel), a népszónokok hatását nem annyira a kimüvelt ékesen szólás határozza el, hanem az előadásbani hév s bizonyos vegyülete a költészet- és nedélynek, a haragnak és szelidségnek, a nyerseség- és kellemnek, a gúnyornak és szeretetnek, melly vegyület, hatását soha sem téveszti el.

A középkor legjelesb hitszónokai közé számittatik Wederik, blankenbergi szerzetes, ki Flandriában és Brabantban olly sikerrel szónokolt, hogy szavára a hatalmaskodó várurak közöl hatan letették a fegyvert s apátságot alapitottak. Grenoblei Hugo Praedicator egregiusnak neveztetett. Ardenti Rudolf sok beszédet hagyott hátra, nem minden ékesszólás nélkül. Nogenti Guibert helyes szónoklattani szabályokat irt.

HUSZONÖTÖDIK FEJEZET.

Szépmüvészetek.

Minthogy a szép az igaznak, az eszmének nyilatkozása, az ember hamarabb jut annak felfogására, mint a tiszta igaznak. A művészet, mellynek czélja a szépnek jelenségek általi feltüntetése, midőn feltételezi az eszme szemléletét, föltételezi az értelem szükségét is, miért is ennek előhaladásától függ az övé. A tudomány az Isten művének megismerése- s fölfogásában áll, a művészet pedig visszaadja azt érzéki s anyagi föltétek mellett, a létel javitását, tökélyesbitését tüzve ki czélul.

Midőn az elmék fölébresztésére annyi alkalom adatott, a szépmüvészetek ujra föléledtek; s mig az előbbi korszakban az épitményeket csak szaporodni láttuk, emebben már uj épitészeti rendszer is hozatott be [1]). A műemlékek a népek irását képezik; miért is az

---

[1]) E tárgyat leginkább az angolok tanulmányozták s miután Langlay 1742-ben közzétett műve által megmutatta, mennyire kiérdemli a góth épitészet a művészek figyelmét, Bentham J. aztán hatalmasan felkorbácsolta e figyelmet az elyi székesegyház történetében (1771). Korunkban e tárgyról igen fontos művek irattak. A King által kiadott *Monumenta antiqua* (1804) IV. kötete egészen a középkori egyházi épitészettel foglalkozik; Dallaway J. pedig egy rövidebb, de kevésbbé rendszeres munkában a hadi, vallási s polgári épitészetet tárgyalja. Milner *Az angol egyházi épitészetről értekezésében* szép módszerrel nagy tudományt fejt ki, de azt akarja mutogatni, hogy a csúcsos boltozat Angolhonban született. 1813-ban Sidney Hawkings a góth épitészet s az üvegfestés eredete s megállapodásának történetét adta ki. Britton többrendü művei *(Architectural Antiquities of Great Britain — Chronical and historical illustrations of the ancient ecclesiastical architecture of Great Britain)* a rajzok szabatossága- s gazdagságával felséges észrevételeket kapcsolnak össze, mint szintén dolgozótársának Puginnak művei *(Specimens of gothic architecture, selected from various ancient edifices in England)*. Wittington a góth styl eredetét Franczia s Olaszországban kereste s elsőséget adott a franczia műemlékeknek az angolok fölött: igy gondolkodott Haggitt is, tagadva a stylnek keleti eredetét. Willis *(Remarks on the architecture of the middle ages, especially of Italy.* Cambridge 1835), az olasz főbb műemlékeket elemezi, magas észleletekkel. Wewel *(Architectural notes of german churches, etc.* u. o. 1835) sajátlag a rajnai műemlékek vizsgálatára adta magát. Valamennyit felhasználta és felülmulta Gally Knight. Coney J. Londonban 1839-ben az *Architectura religiosát* tette közzé, melly a főbb góth-épitészetü székesegyházak sorozatát foglalja magában. A franczíák közől, hogy ne emlitsük Seroux d'Agincourt kisérleteit, különösen Normandiában sokan vizsgálódtak e tárgy körül, s 1824-ben e végre egy *Régiségbuvárok társulata* alakult, mellynek már

épitészet alakának változása, egyszersmind a müveltségnek változása; ha amabban hiányzik az eredetiség, jele, hogy eszmeszegény a kor.

Az, mit az előbbi korszakban mondottunk, fölment bennünket hosszas mutogatásától annak, hogy a góthok semmiféle épitészeti modort nem hoztak magukkal s hogy tehát nem sajátlagos az elnevezés, mellyel a csúcsos boltozat, vagy inkább az egész épületnek gúla-alakzata jelöltetett. Azért mondom ezt, mivel a csúcsos boltozat Olaszországban már a római birodalom hanyatlásakor is létezett s a görögöknél sem volt ismeretlen; sőt mondhatni, hogy Olaszhonban az volt az uralkodó s a tulajdonképi góth-alak csak később fogadtatott el, midőn a tervezet fensége utána tétetett a részletek változatosságának, mikép ezt a vercellii sz. András, a bolognai szent Petronius és a milanói székesegyházon láthatni. Találkozott, ki lombardinak nevezte el a most érintett olasz épitészetet, mint melly a római-byzantiból fejlődött ki [1]), s mellynek mintául szolgálhatnának a milanói sz. Ambrus, a modenai, piacenzai, veronai, pisai s terracinai székesegyházak, a paviai szent Mihály- és a torcellói Santa Fosca-egyház.

Nagyon hizelegne a nemzeti hiuságnak azon hiedelem, hogy a góth épitészet csak tökélyesitése vagy változata a lombardinak; de a történelem épen nem támogatná ezen állitást, aminthogy igen keve-

---

eddig is nem csekély érdemei vannak. Ott, ugy szólván, nincsen székesegyház, mellynek története le nem volna irva. Előttünk különösen dicséretes műnek tetszik az: *Essai sur la description du temple du Saint-Graal* (München 1834) és a: *Histoire et description de la cathédrale de Cologne, accompagnée des recherches sur l'architecture des anciennes cathédrales.* (Párizs 1823) Boisserrée Sulpitiustól. Ugyszintén a strassburgi székesegyház leirása Schweighäusertől, sat. sat.

L. még: **Th. Hoppe**, *Hist. de l'architecture.*

Felibien, *Vie des Architectes.*

Amauri Duval, *Essai sur l'état des beaux arts au XIII. siecle.*

Caumont, *Hist. sommaire de l'architecture religieuse, civile et militaire au moyen âge.* Caen 1837.

Le moyen âge monumental et archéologique ou vues des édifices les plus remarquables de cette époque en Europe. Avec un texte explicatif et d'après les dessins de **M. Chapuy**. Párizs 1840 s köv.

Daniel Ramée, *Manuel de l'histoire generale de l'architecture*, II. köt. egybegyüjtve adja a góth épitészetről különböző véleményeket.

[1]) Római-byzanti modoruak Rómában: San Clemente, Sant'Agnese fuor delle mura, Santo Stefano rotondo, Santa Costanza, Santa Maria Transtevere egyházak és Constantin baptisteriuma; továbbá Bolognában a sz. István és Bresciában az ó székesegyház stb.

set is tartalmaz a góth épitészet eredetéről, melly a hány irótól tárgyaltatott, annyiféleképen adatott elő. Különösen a francziák lombardiainak, az angolok szásznak vagy jobban normandnak nevezték, mivel Normandiából jutott el hozzájok, s góthnak talán az ujjászületés korában neveztetett, midőn mindaz, a mi nem volt római, barbárnak bélyegeztetett [1]).

A csúcsos boltozat kétségkivül igen régi, s természetes előmintát reá a barlangok szolgáltattak; az első utánzás a földalatti s különösen vizvezetéki épitkezéseknél történt. Csúcsos boltozata van Gozóban az Óriások pelasgi templomának, mellyet némellyek vizözön előttinek tartottak. Malipuranban, Koromandel partjain, két pagodának, mellyek olly régiek, hogy a feliratot senki sem tudja elolvasni, homlokzata két körszeletből hegyesbe megy át. Lyciában (Karamania) a római hóditás előtti mausoleumok szintén ollyszerü fedezettel birnak. Latiumban a Porta Sanguinaria Alatriban, melly várost Krisztus

---

[1]) A góth épitészet ezen pontja fölött nagy nézetkülönbség uralkodik. Ledwich (*Irhoni régiségek*) az egyiptomiaktól, Lascelle (*A góth épitészet heraldicai eredete*) a héberektől, Wittington, Aberdeen, Hallam, Hittorf a keletiektől származtatják a góth épitészetet. A comói Cesare Cesariano (már 400-ban), tovább Wren, Willis és Boid (*Histoire et analyse des principaux styles d' architecture*) saracen eredetünek állitják, sőt Boid rokonságot lát a góth és az arab diszitmények (arabesk) között. Azonban Milner (*Treatise on the ecclesiastical architecture of England*) azt bizonyitja, hogy az általok fölhozott müemlékek a Tamerlan előtti korból valók, Laborde pedig (*Voyage pittoresque en Espagne*) hozzáteszi, hogy az araboknak volt ugyan tehetségök tökélyesitni, de nem volt föltaláló erejök. Barry, Payne, Knigt, Seroux d' Agincourt, Quatremere de Quincy a csúcs-ivet a birodalom hanyatlásakori görög-római ivben találják, mellyből utóbb a tökélyesb csúcsiv fejlett elő. Vasari, Palladio, Moller, Stieglitz, Fiorillo ez épitészetet germánnak mondják; Milisin azt az északi erdők képmásának tartja ép olly gazdag képzelemmel, mint Chateaubriand, ki abban Ázsia pálmáit ismerte föl. Amaury Duval xiloid épitészetnek nevezi, mivelhogy az első fa-egyházakat utánozza (*France littéraire*, tom. XVI). Góth eredetünek tekinti azt Warburton és Wilson, longobardinak Walton, normannak Godwin. Rhem, Carter, King és mások Angolhonban, Dallaway pedig és Smirke Italiában látják első müveit és bölcsőjét. A stuttgardi Boisserrée azon nézetben van, hogy, miután a XI. század után az épületek magasabban kezdtek épittetni, az épitészek kénytelenek voltak a boltozatot összébbvonni, ugy hogy a félkörü ivből csúcs-iv lett. Young és Merimée a csúcs-iv alkalmazásának alapját annak nagy ellenállási képességében keresik; De Chaumont ellenben csak a viznek könnyebb lefolyása kedvéért véli alkalmazottnak a góth épitészetben a csúcsos alakot. Magasabb, szellemi szempontból tekintik a dolgot Bourassé és más katholikus irók, kik ezen épitészetben a hitnek magasztos emelkedését ismerik föl, mig ellenben Ramée benne diadalát látja a világi és szabadkőmüvesi müvészetnek az egyházi fölött.

előtt kétezer évvel Saturnus épitett volna, és a Porta Acuminata, szintén Latiumban, ciclopicus épitmény, épen mint Rómának némelly földalatti vezetékei, hegyes boltozatúak [1])

A perzsák között gyakori ama boltozat a Sassanidák ideje óta; azoktól tanulhatták meg az arabok, kik gyakran alkalmazták, különösen Kairóban és a Rhoda sziget melletti épületben, mellybe a Nilmérő tétetett volt le s mellynek eredete 715-re tétetik. Memphisben a hedsira II. és III. századából akadunk ollyan boltozatra, melly is utóbb a musulmanok között annyira elterjedt, hogy II. Mahomet, mihelyt elfoglaltatott Konstantinápoly, ott egy hegyesboltozatú mecsetet állittatott.

E stylhez közeledtek a Szentföldnek majdnem összes épitményei a XI. századból. Hogy azonban a keresztények ezen alakot azon népektől kölcsönözték volna, mellyeknek leverésére indultak, kétessé teszi azon körülmény, hogy az korábbi egyházakban is föl-fedezhető, minő a chartresi 1029-ből, a coutancei 1030-ból, a mortaini 1082-ből, aztán a trieri sz. Simon s a bambergi sz. Péter és György egyháza. Tudom, hogy tagadtatik azon okmányok hitelessége, mellyekkel ama templomok épitésének kora támogattatik [2]), de minő alapon tagadtatik? hogy ama styl nem egyezik össze a korszakkal; illy védvet (petitio principii) az ész egyszerüen félrevet. Aztán tekintetbe kell venni, hogy a góth épitészet nem egyedül a csúcsos ivben áll s hogy már előbb is szokásban volt a székesegyházak belterjedelmessége, a magas tornyok, s a templomhajóinak a chorus körüli terjedése. Kevéssel a keresztes háborúk előtt, vagy mindjárt elkezdetésök után bucsú hirdettetett azok számára, kik egyházakat épitettek; némelly hires szentélyekhez zarándoklatok tartattak; más szentélyek az uj ereklyék elhelyezésére épittettek, s illy vállalatok között fejlett elő a góth styl. A keresztények már vallási tekintetből is távol tartották magukat a görög és római mintáktól, s lehet, hogy a keresztesek vitték keletre a góth stylt, minthogy ollyan templom Mistrában, Chalcisban, Jerusalemben s más helyeken találtatik is, mig viszont Európa egy keleti modorú templomot sem mutat fel.

Ellenvetheti valaki, hogy a keresztények már előbb a zarán-

[1]) L. **Mazara Lajos** munkáját: *Temple antidiluvien dit des Geants, découvert dans l'île de Calipso, anjourd'hui de Gozo près de Malta.* Párizs 1827.

[2]) L. **Chaumont**-ot 130 s köv. ll. — Aztán **Battissier**: *Eléments d'architecture nationale,* melly műben sok franczia-országi hegyes boltozat mutattatik fel a kereszteshadak előtti időből.

doklatok alatt keleten vagy Spanyolországban láthattak hegyes boltozatokat. Spanyolországba az építészetnek egy saját neme hozatott be, melly gazdag, keleties ékesitmények által tünik ki. A kellem, melly e müemlékeken első látásra feltünik, közel áll az erötetéshez; az ékesitmények merészsége, változata s gazdagsága és a képzelményes alakok nem takarják el a nagyság hiányát: egyszóval amaz épitmények inkább a türelem, mint a lángész művei. A 800-ban befejezett cordovai egyházban egyesitve van a hegyes boltozat a lópatkó alakúval; az 1273-ban bevégzett granadai Alhambrában kizárólagos a hegyes boltozat; mi azonban a góth styl lényegét nem a törött boltozatban találjuk, s az, hogy Spanyolországban a góthok uralkodtak, semmit sem bizonyit a stylnek északi eredete ellen.

Azok, kik a csúcsos boltozat eredetét fávali épitésnek vagy villaalakú fák használatának tulajdonitják, csak Vitruv önkényes származtatását ismétlik; annál inkább, hogy a góth épitészet minél közelebb áll eredetéhez, annál jobban eltér a növény-alaktól s a boltozat-iv a XIV. század felé mindig jobban összeszorittatik.

A góth styl német eredetére látszik mutatni azon körülmény, hogy a német épitmények hegyes ivüek s betüik is szögletes alakuak, mellyek utóbb, mikép az épitészet is, ékesitményekkel borittattak el. A németek előtt nem álltak régi minták, mellyek utánzásra kötelezők lettek volna, s talán a németek nehézkeseknek találva az utolsó byzanti épitményeket, az ellenkező irányt kapták fel s a karcsu magashoz és könnyüedhez ragaszkodtak. S valóban Olaszországban is csak a birodalomnak s különösen a normannoknak alávetett részeken találhatók fel a góth müemlékek; az ezen modort védelmező szabadkőművesek legfőbb páholya Németországban nyittatott; Németországban láthatók a legtökélyesb minták, minő a kölni, regensburgi, strassburgi, ulmi, freiburgi, bécsi, oppenheimi, oberweseli egyházak; azonkivül a hagyomány más országokban is az első góth épitményeket németeknek tulajdonitja.

Mi még sem merünk az annyiak által vitatott kérdés fölött döntő itét mondani; de kivánjuk, hogy a gondolkodó s figyelő ember tegye magát által a középkorba, midőn minden szabad volt, minden megkiséreltetett s egy modornak sem adatott elsőség a másik felett: hanem mikép az irodalomban a régi hagyományok s ujabb eszmék vegyületét látjuk; úgy az épitészetben is helybeli elemek, keleti izlés s görög-római emléletek egyesültek.

Ám mégis a góth épitészetet nem ezen alkatrészek, hanem az egység alapitja, mellybe azokat olvasztani tudta, s melly okozza,

hogy midőn ollyan épületet látunk, legott rámondjuk: Ez góth épitmény! — ereje az öszhangzó gondolatnak, melly a különböző részeket egy közös élő czélba önti. Csodálatra gerjedünk, midőn látjuk, hogy az összes épitmények egyszerre ezen uj jelleget veszik fel, épen akkor, midőn az uj nyelvek ébredeztek, melly jelenségre én nem találok helyesb magyarázatot, mint a szabadkőmüvesek páholyainak létezését.

Szabadkőmüvesek.

Ezek eredetét némellyek Salamon idejére viszik vissza, midőn ez hires templomát épitette [1]); mások azokat a mesteregyletektől származtatják, mellyeket a rómaiak a tartományokban alapitottak s mellyeket Galliából Alfred, midőn épitkezni kezdett, Angolországba vitt által. Bocsánandó s közös a hiba, melly szerint mindennek eredete hires nevek- s messze időkkel köttetik össze. Tanulmányozták a szabadkőmüvesek társulatait Krause, Stieglitz, Boisserrée, Hofstadt, Görres, Van der Rit s mások, s némellyek ugy vélekednek, hogy az egyházi épitő-egyletek hanyatlásakor a XIV. s XV. században világi épitők egyletei alakultak s az előbbiektől némelly sajátságos hiedelmeket örököltek, miket élő szóval s a müemlékekre vésett jelek által adtak át utódaiknak. S valóban a góth modorú egyházakon betük s alakok láthatók, mellyek értelme ismeretlen [2]); bár némellyektől épitészi jelekül a kövek mikénti elhelyezésére, másoktól a celta betük maradványaiul, némellyek által végre még mindig megfejtetlen képjeliratokul vétetnek.

Az első szabadkőmüvesi társulat a yorki 926-ból, melly sokkal régibb hagyományokra törvényhozószerü uralmat alapitott, mesterekre, társakra s tanitványokra osztva a kőmüveseket. Egy utrechti püspök, a XI. században, megöletett egy Pleber nevü ifju friz atyjától, mivel kicsalta a fiutól az egyház alapköve letételének titkát (arcanum magisterium) [3]). Midőn aztán Steinbach Ervin (—1318) épiteni kezdte a strassburgi székesegyházat, egy páholyt alapita ott, melly mintája s központja volt a többinek, mik egész Európában el-

---

[1]) Lásd a II. könyv. 436. l. a jegyzetet.

[2]) Hammer állitja, hogy az 1250-ből való prágai egyház homlokzatán huszonnégy bemeszelt szabadkőmüvesi alak találtatott.

[3]) **J. de Beca** és **W. Heda**: *De episcopis Ultrajecti, illust. ab Arn. Buchelio.* Utrecht. 1643. 43 l. — A szabadkőmüvességről l. **Krause**: *Die drei ältesten Kunsturkunden der Freimaurer-Brüderschaft sat.* Dresda 1821. Ő látta el jegyzetekkel Lawrie Sándor *A szabadkőmüvesség történeté*-nek (angolból) német forditását is. (1804).

terjedve voltak. Az összes páholyok főnökei egybegyülvén Regensburgban az 1459-i april 25-én, testvérületi határozatot hoztak, mellyben a strassburgi páholy mindenkorra elsőnek, főnöke pedig egész Németország szabadkőmüveseinek nagymestereül nyilvánittatott. Miksa császár jóváhagyta amaz intézetet (1498), mellyet aztán megerősitett V. Károly s I. Ferdinand; a rendszabályok megujittattak s ujra nyomattak 1563 ik évben.

A mesterek, társtagok s tanitványok saját hatóságú testületet képeztek: a strassburgi azonban kiterjesztette másokra is a hatóságot s fölebbezhetlen itéket hozott a határozmányok értelmében. Ezen elsőrangu páholytól függtek a többiek Svábföld, Thuringia, Hessen, Frankonia, Bajor- és Szászországban s az egész Mosel mentében. Fontosb tárgyakban a strassburgitól kért tanácsot a zürichi s bécsi nagy páholy is, melly utóbbival a magyar és stajerországi páholyok álltak összeköttetésben.

A felállitandó épület keritményében egy fa páholy (házikó) emelkedett, mellyben az épitőmester mennyezet alatt ült, birói karddal kezében, hogy igazságot szolgáltasson. Hogy össze ne zavartassanak azon sokasággal, melly csak a kalapácsforgatáshoz értett, összetartási jeleket s jelvényes beavatást találtak fel s egy hagyományos titkot őriztek, melly a tagokkal csak bizonyos fokozat elérésekor közöltetett. Jelvényekül mesterségök eszközeit használták; s a hol megjelentek, különös szerződéseket kötöttek, mellyek közől fennmaradt egy VI. Henrik angol király idejéből, melly a suffolki lelkészség s egy szabadkőmüvesi társulat között köttetett. A fogadók nem léte s az utak biztonságának hiánya a munkahelyet sokszor változtató kőmüveseket arra birta, hogy kölcsönös vendégfogadásra kötelezzék egymást, s talán nem kőmüveseket is vettek maguk közé, hogy segitve legyen szükségeiken, és megakadályoztassanak, a kik a társulatnak ártani vagy kiváltságait bitorolni akarták. Később a bölcsészetre, erkölcstanra s politikára terjesztvén ki tanaikat, a szabadkőmüvesek a polgári forradalmak nem csekély eszközeiül szolgáltak.

Lombardiában is minden mesterség üzői testületek- s társulatokba szövetkeztek, mellyek történetesen a kőmüvesekéihez hasonlitottak. Már a longobardok idejéből comói mestereket találunk emlitve. E testületek fejtik meg azt az egyformaságot, mellyet egymástól távolálló müveken is feltalálunk s melly különben megmagyarázhatlan volna iskola nélküli s csekély közlekedésü korszakban. Az egymásoni segités, a fölfedezések s gyakorlat közzététele

nagy lendületet adott az erőműtannak s pontos ismeretére vezetett a bolthajtásnak, az ivezetek erejének, minden egyes rész illő alakjának s más tudományos elveknek, mellyek utóbb a titok által, mellyel őriztettek, feledésbe mentek.

Mindez azonban csak az ösztervezetre s a szilárdságra vonatkozott, a többi minden művezetőnek kedve-kényére hagyatott, kik mint nem kézművesek, hanem művészek, találékony elméjöket a részletek kivitelében szerették gyakorolni, s innen a roppant változatosság, melly szinte sérti az egésznek öszhangzását és különböző századok műveit láttatja. Azért is a részletek kivitele nem felel meg a teremtő gondolat nagysága- s merészségének, különösen a vésművekre nézve; mert felülmulta az épitészet a szobrászatot, melly még a XIV. s XV. században is ördögök, szörnyek s torzképek visszaadásában gyönyörködött s mellynek cynicus aljasságát nem menti ki az, ki abban jelvényeket keres és talál [1]).

Az első épitészek nagyobb része ismeretlen előttünk. Istenfélő önmegtagadás volt-e ennek oka, mint némellyek állitják, avagy tudatlan hanyagság engedte emléköket feledésbe menni? Az első véleményt támogatja azon körülmény, hogy az egyházak előterve gyakran püspököknek tulajdonittatik, kik képviselték az egyházat, melly bucsúengedélylyel édesgetett a templom-épités munkájához; minek folytán, mint beszélik, Strassburgban százezer ember éjjel nappal dolgozott. Aztán tudjuk, hogy a gyóntatóatyák a bünbánóknak ollykor elégtételül az utak és hidak fenntartására adakozást adtak föl. „Hallatlan dolog (irja 1145. Aimon, St. Pierre sur Dive apátja, a tuttebergi barátokhoz) látni előkelő, származásukra büszke, kényelmes élethez szokott férfiakat szekér mellé állani s huzni köveket, meszet, fát s egyéb a szent épülethez megkivántatókat. Ollykor ezer személy, férfi és nő, húz egy szekeret: olly nagy a teher; s nem hallatszik egy hang sem. Midőn meg-megpihennek, akkor beszélnek, de nem egyébről mint büneikről, mellyekről könyek és imák között vallomást tesznek; ekkor intik őket a papok, hogy a gyülölséget tegyék le, s egymásnak bocsássanak meg; és ha valaki olly keményszivünek találtatnék, hogy ellenségeinek nem akarna megbo-

[1]) Sz. Bernárd talán azon alakok ellen kelt ki, miket mások jelvényekül tisztelték. Ezt mondja Bernárd: *Ha nem szégyenlitek az illy haszontalanságokat, miért nem ijedtek vissza legaldább a roppant költségektől?*

Angelos Rumplerus formbachi apát (1501—1513) igy ir: *Quid faciunt in ecclesia Christi leones? quid leonae? quid dracones? quid denique caetera animalia? sed et turpitudo coeuntium inseritur.* Pez, Thes. Anecd. noviss. I. köt. 478, l.

csátani s az intelmeket semmibe sem venné, legott a szekértől elüzetik s a dolgozó társaságból kizáratik“ [1]). Aztán folytatólag elmondja, miként éjjelenkint fáklyák gyujtattak meg a szekeren és a szent épület körül, s a munka ének közt folytattatott.

Másrészről a tudatlanság föl nem fogva a tervet készitőnek sem magas müvészetét, sem erőteljes képzelményét, sem a müvet bevégző egyesült népi erők hatását, természetfölötti erőkhez folyamodott, és mikép az első századokban azon hit uralkodott, hogy a Santa Maria Maggiore egyház előtervét hó fölé egy angyal rajzolta, ugy most szájról szájra járt, hogy ez, vagy amaz épitész az ördöggel szövetkezett, hogy segittessék a több mint emberi műnek létrehozásában. Ide járul sok más csodás monda, hogy például a nagy kövek maguktól emelkedtek a kellő magasságra sat.

Olaszországban a góth styl legrégibb példányaul tartatik az assisii monostor, kevéssel az 1226. utáni időből. De ebből nem következik, hogy itt először alkalmaztatott volna a csúcsos boltozat [2]). Subiacóban, a Rómától ötven olasz mérföldre fekvő gyönyörü magányban, Anio forrásai mellett, azon barlang körül, melly a még fiatalan elvonuló szent Benedeknek rejthelyet nyujtott, apró cellák

---

[1]) **Mabillon** *Annales ord. Benedict.* tom. VI. p. 392.

[2]) Bámulatos ez időszakban az olaszok tevékenysége az épitészetben. Igy épültek: Rómában a Santo Spirito in Sassia 1198, Szent János és Pál, Szent Antal apát, Szent Pudentiana 1130, és Santa Maria Transtevere egyháza 1139; továbbá Baribán Szent Miklós egyháza 1197; a ferrarai székesegyház 1135; Bolognában a Garisenda-torony 1110; a sienai dóm 1180; Pistojában a San Salvadore 1150, Sant'Andrea 1166, Szent Bertalan homlokzata 1167 és Szent János egyháza; Pisában Szent András egyháza 1110, a ferde torony 1174, a baptisterium 1153, Szent Máté egyháza 1125; Genuában megkezdetik a Szent Lőrincz egyháza 1199; a piacenzai székesegyház 1117; a parmai baptisterium 1196; Paduában Szent Zsófia egyháza 1200 körül s a baptisterium 1167; a cremonai székesegyház 1107; Milano mellett a chiaravallei 1135; Bergamóban a Santa Maria Maggiore 1134. Aztán a XIII. században Florenczben a Santa Maria del Fiore; Paduában Szent Antal egyháza 1231; a sienai dóm homlokzata 1284; az orvietói dóm 1290; az arezzói 1256; a pisai Camposanto 1278 és Santa Maria della spina 1230; Florenczben a Santa Maria Novella 1279, Santa Croce 1294; a nápolyi dóm 1280; a bergamói baptisterium 1275; a cremonai torony 1284; Milanóban a Sant' Eustorgio 1278, San Marco 1254; Velenczében San Gianni e Polo 1246; a vicenzai székesegyház 1260; Arezzóban a Santa Maria dei Servi 1286, Santa Margherita da Cortona 1297; Florenczben Szent Mihály 1284, Szentháromság egyháza 1250; Genuában San Lorenzo homlokzata 1260; Rómában a Santa Maria del Popolo 1277. Siciliában a palermói la Matrice 1669, la Martorana 1139, la Cappella palatina 1130, San Cataldo 1161, San Salvadore 1198; a cataniai székesegyház 1170; a monrealei dóm 1186; a kefalui székesegyház 1131.

épitgettettek, mellyeknek neve folyvást Szent Barlang vala: ezek lerontva a longobardok vagy arabok által, 847-ben ujra fölépittettek Péter apát által, ki helyreállitá részben a IV. Leo által Sylvesternek szentelt kápolnát is, mellynek sziklába vésett boltozata épen úgy, mint az említett celláké, hegyes. 1053-ban ugyanillyen modorban egész templom, s utóbb szent Scholastica monostora épittetett ott fel.

1172-ből hegyes boltozatú ajtaja van az Ancona és Sinigaglia közti Chiaravalle egyházának; aztán egy évvel később Urbino herczegségében sz. Leo egyházának egy része hegyes négyszög modorban állittatott helyre. Igy vannak épitve részben Rimini csarnokai 1204-ből, s félkörrel vegyes a négyszög sz. Flavián templomában Montefiascone mellett, mellyet IV. Orbán állitott helyre.

Szabadon kifejlődve tűnik fel a góth styl azon templomban, mellyet Assisiben Illés szerzetes emeltetett s mellyben az oszlopokra fektetett ivboltok szabályosan hegyesek. Assisii sz. Ferencznek ezen egyháza mintaképül szolgált sok másnak épitésére s tehát nem keveset tett ama modor terjesztésére. Épitésze iránt nincsen egyetértés, Vasari egy németet nevez, Arnolfo di Lapo atyját; mások azt hiszik, hogy Lapo is, Arnulf is Pisai Miklóstól tanultak, s ennek engedik amaz egyház tervének dicsőségét [1]).

Mindezeknél régiebbek a siciliai normann épitmények. Roger, palermói palotája bámulatos kápolnáját 1132 előtt épittette. Jól megőrizttetett s aranyozott tetőzete tele van arab feliratokkal; a falak legjelesb rakművekkel boritvák; az összes ivboltozatok legszebb keleti márványbóli korinthusi oszlopokon, hegyesek. Ugyancsak Roger épittette a kephalúi székesegyházat, melly akkor Siciliában legterjedelmesb volt s mellynek mindenféle nagyságu hegyes ivezetei fonódnak egymásba.

1174-ben kezdetett s bámulatos gyorsan végeztetett be a monreali dóm, melly csodálandó műnek összes boltozatai hegyesek, s melly a rakművek hihetetlen gazdagságával van bevonva. Egykorúlag emelkedett Palermóban a Matrice és Santo Spirito egyház s a messinai székesegyház, mellynek egy rettenetes földrengés csak ajtaját hagyta meg, mind hegyes boltozatokkal, mint szintén a San Cataldo kápolna Palermóban, az 1160 előtti időből [2]).

---

[1]) *Lettere senesi sopra l' arti belle.* II. k. 75. l.

[2]) **De Luynes**, *Recherches sur les monuments et l' histoire des normands et de la maison de Souabe dans l' Italie meridionale.* 1844.

De már a normannok előtt is az arabok épitményei szintén hegyes boltozatúak. Ezen épitményekből Polemi s Lonama városok még csak két század előtt is igen becses maradványokkal birtak. A Lilibeumi kapu (Marsala, Isten kapuja) arra mutatott, hogy az ott lakott arabok a babyloniak- és spanyolhoniaknak méltó testvéreik voltak.

Igy hát azon gyanitásra jönénk vissza, hogy a hegyes boltozat eredete keleten keresendő. Bármint legyen, Olaszhonban elterjedt ama modor, a félkörü boltozat kizárása nélkül, mellyet a hegyessel vegyitve találunk fel hires épitményekben, minő Pisában a Camposanto, Florenczben a San Michele, Siena, Orvieto s Padua székesegyházai, a montefiasconei földalatti kápolna, a comói tanácsház. Rómában, az Aracoeli és a Santa Maria presso Minerva kivételével, alig találni egyéb góth modorút, mint az ékesitményeket.

Pisai Miklós 1231-ben vetette meg alapjait Padua Szentjének, melly ékes góth épitménynek fölemelésére IV. Sándor az egész kereszténységet felhivta vala; három tüzvész emésztette föl, egy 1394-ben mennykő által, egy 1567-ben a lámpa által, egy meg véletlenül 1749-ben, s mindhárom izben ujra felépittetett. A szintén nagyon ékes orvietói egyház tervét 1290-ben Sienai Lorenzo Maitani készitette. Alkalmaztatott átalában a góth iv, de nem olly merészen az északi modorú függőleges és pyramidalis vonal, miután a classicai fekirányos tulnyomó maradott.

A kevésbbé szigorú de ragyogó korszakból való a milanói dom és a paviai Certosa (karthausi egyház) nemes és fenséges tervvel, mint a góth épitmények átalában, és majdnem tulságos ékesitményekkel. A milanói dom, melly az Alpeseken innen a góth épitészet legjelesb műemléke, 1386-ban[1]) kezdett épittetni vagy inkább nagyobb erővel folytattatni s az ismeretlen, de valószinüleg német épitész[2])

[1]) Egy felirat igy szól: (megjegyzendő pedig, hogy már e korban sok olasz felirat található) *El principio dil domo de Milano fu nell' anno 1386.* De az 1387-i oct. 16-i határozatban ezt olvassuk: *Ad utilitatem et debitum ordinem fabricae majoris ecclesiae Mediolani, quae de novo, Deo propitio et intercessione ejusdem Virginis gloriosae, sub ejus vocabulo*, **jam multis retro temporibus initiata est**, *quae nunc divina inspiratione et suo condigno favore fabricatur et ejus gratia mediante, feliciter perficietur.*

[2]) Gamodia Henrik németet nevezik. Az első épitészek közől valók: Marco, Jacopo, Zeno, Bonino da Campione, Simone da Orsenigo, Guarniero da Sirtori, Ambrogio Ponzone, Nicolò de Bonaventuri franczia, Tavanino da Castelseprio, Marco da Frisone sat.; épen e sok név mutatja, hogy ezek csak egy tervezetnek voltak végrehajtói.

megvált egészen az ujgörög alakoktól s a strassburgi mintákhoz közeledett. Igen hegyesek a latin kereszt alakjában épitett öt templomhajó boltívei, mellyeket ötvenkét nyolczszög oszlop tart fenn, különfélekép ékesitett, s szobrokat tartalmazó vakablakokkal ellátott oszlopfejekkel. Az egész épületet százhat pyramis ékesiti háromezer háromszáz szoborral: miért is én a tervet sokkal régiebbnek tartom a fönebb emlitett kezdeti évnél. Sokáig a müvészet nemzeti iskolája volt e mű, miután az idegenek többnyire ki voltak zárva, mig Gobbo Solaro, Vairone s Bambaja sokkal magasb becsü szobor-müvekkel ékesitették azt, mint Marco Agratinak annyira hiresztelt sz. Bertalanja.

Egykorúlag (1396) de, már ujabb modorban épült a Pávia melletti karthausi-egyház (Certosa). Ennek is első épitésze ismeretlen. Csak a velenczei szent Márknak enged márvány- s drágakövekbeni gazdagságban; latin kereszt alakra van tervezve s hossza kétszáz harminczöt láb, szélessége pedig százhatvanöt; három hajója s tizennégy kápolnája van. Emlitésre méltó benne a többi közt különösen Galeazzo János sirboltja. Remekmű maga a zárda is, háromszázhusz lábnyi széles udvarral, köröskörül márványoszlopos csarnokkal, mellyből huszonnégy czella nyilik, mindenike emeletes, és kertecskével van ellátva, melly fölosztás a minő kényelmes ép olly elmés is [1]).

Lombardiának többi góth müemlékei között első helyen áll a comói dom, melly ujra épittetett 1396-ban egészen olasz márványból, fölékesitve utóbb a legjobb izlés szerint. Nevezetes a bolognai sz. Petronius egyház, mellyet 1388-ban Antonio di Vincenzo épitett, ki velenczei követ is volt, s egyike azon tizenhat épitésznek, kik mindnyájan tervet készitettek amaz egyházra, melly azonban az eredeti terv nagysága szerint be nem végeztethetett [2]). Bámulatosak az ékesitmények és felséges a belső rendezet.

---

[1]) A XIV. század épitményei közé tartoznak: Veronában a dóm, a Szent Péter vértanú egyháza és a San Fermo Maggiore; Páviában il Carmine 1373; Velenczében a campanile (torony) dei Frari 1361, Szent István egyháza 1325, és a doge palota 1350; Florenczben a d'Or San Michele s a Madonna kápolnáinak és Szent Anna egyházának ujitásán kivül, a Loggia dei Lanzi épülete 1355, a karthausi egyház 1314; Pisában Szent Márton egyháza 1332; Pistójában a torony 1301; a pratói dóm 1312; a perugiai 1300; a Pepoli palota Bolognában 1344; Romában a Santa Maria sopra Minerva 1375, és Nápolyban Szent Klára egyháza 1328.

[2]) A homlokzat tizenhat eredeti terve, melly az épitmény levéltárában őriztetik, a müvészet legsajátságosb emlékei közé tartozik.

Németországban a legrégibb góth műemlék a freyburgi egyház (Badenben), melly 1130 körül kezdetett, s több mint egy századdal utóbb végeztetett be. 1248-ban kezdetett a kölni, melly diadala lett a művészetnek; boltozatát száz oszlop tartja. Ma a protestantismus nevében akarnák befejezni a katholikusok által be nem végzett művet. 1277-ben tétetett le alapköve az ulmi székesegyháznak s ugyanazon évben kezdte el Steinbach Erwin a strassburgit épitni, melly remekmű marad mindamellett, hogy az eredeti tervet módositották az utódok egész Hiltz Jánosig 1449-ben. Emlitendő még a speyeri székesegyház s mint legutóbbi mű, a bécsi Szent István tornya, mellyet 1360 körül Hauser György tervezett, bevégzett pedig Brünni Pilgram Antal.

Francziaországban 1140-től kezdve javittatta Suger apát sz. Dénes egyházának homlokzatát; kilencz évvel utóbb kezdetett a cambrayi székesegyház; 1172-ben Burgundiai Hugo a dijoni Szentkápolnát épittette. Szent Lajos, ki keletre sok mérnököt vitt volt magával, visszatérte után épitésekkel foglalta el őket, mellyek különösen a könnyűd styl miatt csodáltatnak. Első helyen emlitendő Montereau Péter, ki a párizsi Szent-kápolnát s más épületeket emelt s talán a royaumonti egyházat is, mellyre sz. Lajos százezer párizsi livrét (1,700,000 frc.) költött. A dijoni Minasszonyunkban is már a hegyes boltozatok igen magas oszlopokon nyugszanak, mi arra mutat, hogy az épitészeknek főgondjok volt: szilárdsággal merészséget párositni.

Illy nemes alaprajzuak Amiens, Beauvais, Chartres s Orleans székesegyházai. A párizsi Minasszonyunk alapkövét VII. Lajos uralkodása alatt III. Sándor tette le; a homlokzat, a franczia királyok szobraival, Fülöp August alatt fejeztetett be, a déli oldal sz. Lajos alatt, az északi pedig Szép-Fülöp alatt. Itt a művészet óriási alakban tünik fel. Terjedelmére alig egy harmadrészszel áll a római Sz. Péter után, a boltozatok és az ékesitmények bámulatra ragadnak. Kivülről a homlokzatnak szilárd, hatvanhat lábnyi magas tornyai, a hosszú oldalok s felső karzatok a gondolat egységét a változatossággal igen szerencsésen egybekapcsolják.

Vetélkedik ezzel az 1211-ben Libergier Hugo által tervezett reimsi székesegyház homlokzata, melly még könnyűdedebb s gúla alakúbb még az ékesitményekben is. Elégvén, alig harmincz év mulva ujra fölépittetett Coucy Robert által, több ékesitménynyel, mint a mennyi a norman izléssel megegyeztethető. Ugyanazon két épitésznek műve sz. Nicasius temploma ugyanott.

Érintettük már, mikép Normándiában a góth építészet remekmüvei találhatók fel, miért némellyek ugy vélekedtek, hogy ama stylnek ott a hazája s hogy onnan vitték át Angolországba a hóditók [1]). A roueni sz. Ován, fölemésztetvén kétizbeni tüzvész által 1136- és 1248-ban, 1318-ban ujra kezdett épittetni s husz év alatt több mint felényire emelkedett harmadfél milliónyi költséggel, miért is Dargent Márk apátról azt beszélték, hogy feltalálta a bölcsek kövét. Ennek halálával lassabban kezd a munka folyni s alig fejeztetett be két század alatt, de mégis megtartatott a részek öszhangzása. Homlokzata befejezetlen [2]).

A normand és szász izlés a részek kelleme- és finomságával együtt átvitetett Angolhonba, mint ez a cambridgei Sz. Máriában, a yorki sz. Péterben, az oxfordi Sz. Máriában, és a müvészet ama csodáiban, a Westminsterben s a nagy teremben látható. Gazdag a vésmüvekben a canterburyi székesegyház, mellyet 1175-ben a franczia Sensi Vilmos épitett. A XIV. századból valók Exeter, Ducham, Sarum, Salisbury s Lichtfield egyházai, VII. Henrik kápolnája a Westminsterben, a Sz. György kápolna Windsorban, a Kings college kápolnája Cambridgeben, mellyet VI. Henrik számára a német Klaus készitett.

A Balti-tenger partjain, hol a nagyszerü anyagok hiányoztak, a góth építészet szerencsésen használta fel a kisebbszerüeket, s bár mocsáros alapon, mint a szilárdság s merészség csodái, emelkedtek föl Lübeck, Rostock, Güstrow, Segeberg, Kiel és Dobheram egyházai.

Spanyolországban uralkodó maradt a mór styl. Könnyen hihetné az ember, hogy a sátrak alatt élő vándor arabok az építészetet nem emelték tudománnyá; de miután Ázsiában elterjeszkedtek s állandó lakókká lettek, épiteni kezdtek ők is az épen ott talált minták szerint, módositván azokat saját izlésök szerint. A vallási építészet hiányzott náluk, mivel vallásuk egészen elkülöniti Istent müvétől s nem ismerteti őt meg sem magában, sem a teremtéshezi viszonyában, hanem a föltétlen egység áthatlan homályába rejti őt. Birtak e helyett polgári építészettel; mellyben azonban náluk minden az egyénre vonatkozott; és nem nyilatkozik semmi társadalmi eszme,

---

[1]) Malmesbury Vilmos, akkorról, midőn a normandok Angolhonban letelepedtek, irja: *Videas ubique in villis ecclesias, in vicis et urbibus monasteria, novo aedificandi genere consurgere.* De regibus Angliae, p. 102.

[2]) **Gilbert**, *Descript. hist. de l' eglise de saint Ouen de Rouen.* 1822.

az egy vendégszeretetet kivéve, melly a karaván-szállásokban nyilvánul.

Atalában az arab épitmények boltozata lópatkó alakú, bár találtatik félkörü és hegyes is. A keleti fényüzés az épitészetbe is pazar-gazdag ékesitményeket hozott be. Persepolis, Babylonia, Palmyra s más városai az előkor müvelődésének, bővelkedtek az oszlopok- és ékesitményekben, s ugyanezen izlés uralkodott Bagdad-, Bassora- s Damascusban és a vén Kairóban, annálinkább is szükségeltetvén az arany ragyogványok, a kupolák s kutak, mivel hiányoztak náluk az istentiszteletökből számüzött képek. Görög példányokat kellett szemeik előtt forgatniok s ismerniök a müvészeti elméleteket is, minthogy az épitészet nem olly mesterség, mellyre tisztán a lángész ereje által lehetne eljutni, hanem látni, átgondolni, izlést s ismereteket szerezni szükséges.

Különösen Spanyolhonban kell tanulmányozni épitményeiket, hogy azoknak a müvészet történetében az illető helyet kijelölhessük, s tudhassuk, mennyivel járultak hozzá az európai uj izléshez. I. Hesham kalifa alatt 800. körül kezdett épittetni a cordovai mecset, melly egyike a legfurcsább- s leggazdagabbaknak. Hossza ötszáz harmincznégy, szélessége háromszáz nyolczvanhat láb; magassága nem haladja meg a harminczöt lábat; a lapos bolthajtás kettős ivü s ezer, legszebb márványból készült oszlopon nyugszik, mellyek egyik irányban tizenkilencz, egy másik irányban huszonkilencz hajót képeznek; huszonnégy aranyozott sárgaréz ajtó vezet a templomba, mellyben négyezer lámpa szelid fényt áraszt el. A márványok változatos szine és az ékesitmények bámulatos gazdagsága rendkivüli látmányt nyujtanak a szemnek, melly eltévedez az oszlop-erdőben, melly oszlopok bizonyára egész Spanyolországból s Gallia Narbonensisből hordattak össze s megtoldva vagy megcsonkitva alkalmaztattak néha szörnyeteges oszlopfejekkel. Tervre nézve részben hasonlit a mecset az 1000 körül épült basilikákhoz, pl. a milánói sz. Ambrushoz, a salernumi székesegyházhoz sat. Azonkivül felhasználtatott reá a fennmaradt görög és római épitmények anyaga; a rakmüvek, mellyektől borittatik, nem csak hasonlitnak az opus graecanicum-hoz, hanem a fsefysa nevezet nyilván az elrontott hellén psephosis-ra mutat; valamint a templomhajó belath neve a régi plateá-ra vagy πλατεῖα-ra utal.

Az épitészet a X. században ott már határozott hajlamot fejt ki a legragyogóbb ékesitményekhez; az ivezetek virágokkal s változatos hajlatokkal gyönyörködtetik a szemet, s maga a byzanti dús gaz-

dagság nem elegendő többé. A cordovai mecset kápolnája, melly 965 körül ékesittetett ki, az arab rendezet és diszités remekműve.

Miután Spanyolország több fejedelemségre szakadt s az áfrikaiak tulnyomóságra vergődtek, a müvészetekbe a mór jelleg vette be magát. Rabolni való régi müemlékek nem voltak többé, a diszitési szenv a legfőbb fokra hágott, s az egyszerűt a megtört iv, a byzanti ékesitményeket furcsább meglepőbb diszités, a rakmüveket festett porczellán darabocskák váltják fel, mellyek főleg Andalusiában készültek. E modor legszebb müemlékei Sevillában találtatnak, minő a Giralda, mecsetmaradvány, mellynek alapjára a székesegyház emeltetett, és az Alkasan egyes részei. Jelleme e korszaknak az araboknál a gyakori felirat, melly legtöbbször az alakokat helyettesité.

A mór izlés legszebb maradványait látjuk az Alhambrában vagyis a királyok vörös diszlakában, Granada mellett egy szép halmon. Ott biztos tökélyesbülést, nagyobb szilárdságot s a mellékeseknek nagyobb czélszerüségét veszszük észre; a gazdagság ugyan még mindig szerfölötti s a rendezet az ázsiai kioszkokra emlékeztet, mellyek úgy vannak épitve, hogy elrejtsék a kiváncsiak előtt a belsejökbeni gyönyöröket, a nélkül, hogy elzárnák a léget és világosságot, és az osztályok, ékesitményeül tüntessék fel azt, mi azokat a szépség börtöneivé teszi.

Egészen különbözik ez épitészet a syriai- és egyiptomitól, pl. a kairóitól, hol a VII. századtól egész mostanig, a mecsetek egész sora látható. Az erőműtan nagyobb ismerete s az anyagok jobb megválasztása tünik föl benne, de a feliratok s ékesitmények nem olly finomak.

Igen nevezetes a már emlitett Giralda tornya, és nem lehet a spanyol félszigeten átutazni a nélkül, hogy gyakran ne csodáljuk a régi épitményeket, ámbár némellyek rendeltetésök-, mások alakjokra nézve megváltoztak. Az erősségek hozzáférhetlen helyeken épittettek. Jeles vizépitészeti müvek is hozattak létre, részint vizvezetés, részint rétöntözés végett, mint Granadában, Huerta d' Alicante és Valenciában [1]). A keresztények is némelly góth modorú épületeket emeltek, minő a barcellonai, sevillai, tarragonai, segoviai, és Portu-

---

[1]) **Girauldt de Prangey**, *Monum. arabes et mauresques de Cordoue, Séville et Grenade.* Párizs 1836—39. — *Essai sur l' architecture des Arabes, des Maures en Espagne, en Sicile, et en Barbarie.* U. o. 1841.

Paolo Lozano, *Antiquedades arabes de Espana.* 1804.

Alex de Laborde, *Voyage pitt. et histor. en Espagne.*

Murphi, *Arabian antiquities of Spain.* 1816.

galban a batalhai egyház. A XIII. századból való a burgosi, melly sokban a mór izléshez közeledik.

Csak a classicus építészet vak bálványozása nézheti le a góth stylt s nevezheti azt tudatlanok tévelyének, csupa oktalanságnak és szeszélynek. Ha mindent a classicus épitmények mintája szerint kivántok, csak nevetségest és szánandót fogtok találni. Az, egyformaságuk daczára, melly a görög modort jellemzi, mindig szép oszlopokat más, magánállók, majd szilárderősek, majd karcsuak és végetlenül változatosak váltják fel, majd nyaláb alakban, úgy, hogy a hengernek háromnegyedrésze láthatlan maradjon, majd csigaalakuak, majd sokszögüek vagy sávolyosak vagy vékonyabb oszlopocskákból állók; némellyek alatt állatok ágaskodnak, némellyeken feliratok olvashatók. A nagyobb hajóban egész fel a tetőig emelkednek s az ivboltot támasztják alá; legtöbbször több sorban állitvák fel, párkányzatok nélkül. Az oszlopfejek majd fügefa leveleket majd más növényeket és alakokat ábrázolnak, sokszor összefüggés, öszhangzat nélkül, annyira, hogy a gyönge tartja az erőset; a boltozatot erősitő oszlopok árasztják el; a homlokzatok aránytalanok, sokszor szörnyeteges alakokkal s párkányzat helyett két óriási toronynyal. Az ablakok lándzsa alakuak, magasak, keskenyek; némellyek egy oszlopocska által vannak megosztva s többé kevésbbé ékesitvék. S mit mondjak a részletekről, az oszlopot vagy szentelt vizet tartó oroszlánokról, a rút törpékről s a tehetetlen képzelmény más szülötteiről?

Hibázna mégis, ki mindezekben csak furcsaságot s tudatlanságot akarna látni. Azon roppant változatosságban is, mellyet a góth styl a görög modor fölött kifejt, rendszer uralkodik, melly egyrészt a keresztény előkor basilikáinak alakjára, másrészt bizonyos képletekre, a szabadkőművesek titkaira vonatkozik, mellyeket mindig felfödözhet az, ki a kulcsot birja. Az uj jellegek (typus) természetből vétettek és égaljszerüek, minő a tölgyfalevel, az eper, sat. A rózsa elsőrangu alak (figura), mikép az arab épitészetben a pálma.

Azon állitás helyett tehát, hogy a góth styl eltér a szabályos arányoktól, inkább azt kell mondani, hogy más természetes tárgyakból vonja le azokat, mellyek különböznek a görög épitészet jellegeitől. Mikép az embertest csontokból van összeszerkesztve, mellyek közt a hus- és izomrészek terjednek el: úgy a góth épitészetben a megerősitett izomzatok tartják fenn a tetőt, a középrészek téglákkal töltetnek meg, a falak erőssége tám-oszlopokkal pótoltatik.

A szabadkőművesi páholyok titkait azon titokszerü számok és jelvényes alakok tudománya képezé, mellyek szerint az illetők a

mennyei Jerusalem mintája után épithetni reméltek. E czél elérésére irányozta a föléledt épitészet az épitmény mértani alakait, általános arányait s egész tekintetét, a szüleményeiben olly változatos és összhangzó, eredetében olly egyszerű és szerves növényvilági ékesitmények, utóbb pedig átlátszó festett üvegek, s kivül s belül alkalmazott szobrok és festmények által. A csucsos boltozat, a gúlaalakok, s a függélyes vagy pyramidalis vonalok az ég felé törekvést jelenték. Az épület általános emelkedése három részre oszlik, melly szent számhoz a mellékrészek is alkalmazvák; a hajó keresztje képezi a titkos alapot (mystica basis), mellyből kiindul a háromszög emelkedése; az ivek keresztbe vágják egymást az ajtatoskodónak feje felett, a megváltás eszközének jelképezésére. A törpék és torzalakok a gonosz szellemeket jelentik, mellyek mindig leselkednek a jók ellen; a mindenütt szembetünő keresztek a szenvedés általi ujjászületésre emlékeztetnek. Maga a felajánlás egészen képletes vala; minden csak arra emlékeztetett, hogy az egyház nem köhalmaz, hanem élő épület, mellynek szegletköve Jézus Krisztus, tagjai pedig a hivők.

Cicerano Caesar, ki a milanói Maxima sacra aede baricefala-ban Vitruv szabályait véli feltalálni, azt mutogatja, hogy abban a 7, 10, 12. rejtélyes számok fordulnak elő; hogy a boltozat egy-egy oszlopa a másiktól ötven lábnyira van, ötven lábnyira emelkednek az oszlopok, felényire a kisebb hajók közötti oszlopok, és három annyira a homlokzat, s hossza az egész épületnek három annyi mint szélessége, hét ablaka van a chorusnak s kétszer hét oszlop támogatja a hajót.

Kölnben a kereszt szabályosan azon alaktól vétetett, melly után Euclides az egyenháromszögöt szerkezé; az alrészek a négyszögből eredve nyolczszögbe fejlődnek, a felsőrészek pedig a háromszögből kiindulva hat s tizenkétszögbe mennek át. Tizennégy oszlop tartja fenn a chorus (szentély) boltozatát, az oszlopok egyszersmind a tizenkét apostolnak, Jézusnak és Máriának szobrait hordozzák; hét kápolna a hét szentséget s a Szentlélek hét ajándékit, a keresztvonalban lévő négy oszlop a négy evangelistát és egyháztanárt jelenti. Illy jelvényes értelemben van Reimsban és Chartresben az egyháznak hét ajtaja s a chorus körül hét kápolnája. A góth modor tehát szabad de nem önkényes, s annyi igaz, hogy a góth épitmények minden más modoruaktól különböznek.

Különösen a boltozatok szerkezete-, alaka s felosztásáért magasztaltatnak. Nagy merészséget leheltek amaz ivbe görbedő oszlopok, mellyek egyrészről az oldaloszlopok által erősitést kapnak, más-

részt a tetőzet falazatát támasztják alá s jeles eszközei a tető szilárdságának s a légi (aëreus) boltozatok alakitásának.

A felső karzatok, mellyek a keresztény épitészetben a szórakozás gátlására s a nőknek a férfiaktóli elkülönitésére olly alkalmasak, megtartattak sokszor a góth egyházakban. Ajtó annyi van, a hány a hajó, gyakran igen ékesek s néha hegyes homlokzatú előcsarnokok vezetnek hozzájok. Legfényesebb illyen csarnokokat a chartresi egyháznál találhatni.

Nagyobbszerű kivitelt látunk a tornyokban, mellyek magasabbak, mint valaha használtatott, sokablakuak, s guládad hegyüek ott hol bevégeztethettek. Néha a homlokzat két vállára két torony emeltetett, vagy egy a főajtó vagy a központi boltozat négy oszlopa fölött. Göthe a strassburgit roppant nagy isteni fához hasonlitá, melly kiterjesztve ezernyi ágait és lombjait, a környéknek a Teremtő nagyságát hirdeti.

Nem vagyunk tehát képesek határozottan azt itélni, hogy atyáink azért dolgoztak góth stylben, mivel máshoz nem értettek [1]). Mi a góth épitészetet nagy haladásnak nyilatkoztatjuk, ha ugyan annak nevezhető az egyenlő eredménynek kisebb eszközökkeli elérése; mikép akkoriban egy-egy tér csekélyebb számu s tömegü oszlopok segélyével s könnyebb anyagokkal fedeték be. A rómaik alatt előhaladott a müvészet, nagyobb fontosságot adva az oszlopoknak s jobb ivboltozatokat létesitve, mint a görögök. A már meglevőt megtartotta a müvészet, miután kereszténynyé is lett, annál is inkább hogy öszhangzólag épitve a pogány épületek maradványait is felhasználhassa. Utóbb hanyatlásnak indult a szerkezeti módszer, a boltozatok gyöngébbek lettek, mig végre uj s merészebb irányt vett az épitészet. Az oszloprai boltozás fenntartja magát, de növekedik szilárdsága s magassága. Azt mondanád, az anyag nehézségét a szellem ereje akarta eltakarni, olly mesterien szerkesztettek a boltozatok, a támasztó s erősitő oszlopok, mellyeknek szilárdságát eltakarta a karcsuság és a virágékesitmény.

---

[1]) A jobb mesterek nem viseltettek a góth styl iránt azon megvetéssel, melly utóbb a jó izlés mérfokává lett. Palladius azt mutogatta, hogy Olaszország legszebb épitményei góth modoruak. Pellegrini Tibaldo pedig állitja, hogy „amaz épitészet szabályai a másnemüekéinél észszerüebbek.“ L. több levelét Gayenek a *Carteggio d' artisti* III. kötetében; különösen a CCXCV, CCCXLIX. s CCCLXXX. számuakat. Legfőbb érdekü a CCCCVIII-ik, hol sz. Petronius egyházának fedélzete vitattatik, s némellyek azt Vitruv szerint elemzik, mások pedig *német* modoruak állitják.

A keresztény érzület hanyatlásakor elhagyatik a góth styl s eleinte classicai és mór finomsággal vegyittetik, melly vegymodor, utánzása mellett is eredeti és szemet gyönyörködtető. Utóbb azon hiedelem terjedt el, hogy a szép egyedül az utánzásban áll, s tehát az építészet megfosztatott minden eredetiség-, változatosság- és függetlenségtől, kárpótlásul vaskapcsok és álszilárdság hozatott be.

Azok tehát, kiket olly könnyedén kinevetünk, értettek ahhoz, a mit nem tudtak X. Leo, XIV. Lajos és Napoleon századai: ujat teremteni s magasultabb és szellemi széphez emelkedni. Mi azért az építészetet ezen uj korszakában épen ugy, mint az őselsőben, vallásiszentnek találjuk, melly különösen Isten házainak építésében gyakorolta magát. A templom azért véges és tökélyetlen képe a folytatólagos teremtés végetlen mintájának; és mikép a világ azon templom, mellyet az Ur magának a térben épitett, ugy az anyagi egyház a teremtést úgy tünteti az ember elé, mikép ő azt az első okban felfogja; ez a legbevégzettebb eszme, a mit az ember magának az igazról és annak érzetéről képezhet, vagyis egyszóval a szépnek eszméje: az értelmi és erkölcsi embertermészet nyilvánulásának központja.

Illy értelemben kell felfogni a góth építészetet, melly elfogadta mindazt, a mit az első keresztények basilikáiban jelvényest talált. A templom homályos, mikép az elesett emberiség; a rémület és bátorság, az élet és halál olly határozhatlan vegyületben tünik fel mindenütt; és Isten betölti azt egészen, mikép a mindenséget, mellynek az hasonképe. S hogy a templom annál inkább hasonlitson a teremtéshez, egyesittetett benne az építészet alakainak végetlensége a festészet szineinek végetlenségével; a keresztelő medencze mellett emelkedett a sirbolt; a világosság is különböző volt; aztán az orgona hangja (melly kiváló hangszer ezernyi hangot egy magasztosban egyesit) s a teljes énekkar az életet képviselte.

Sokat ezen épitményekből lerombolt a protestánsok dühöngése és a forradalom; mások körül, néhol egészen a falakhoz ragasztva, házak épittettek, midőn a város nem tisztelte többé az egyházat; mások ismét többé kevésbbé átalakittattak, értelem és izlés nélkül, görög vagy római modorra, melly elferditése a kor csapásaira a nevetségesnek bélyegét ütötte.

Sajátsága a góth egyházaknak, hogy majdnem egytől egyig bevégzetlenek. A florenczi dom, mikép a toscanai épitmények általában, homlokzat nélküli; tornya, mikép az amiensi, nem emeltetett a tervszerinti magasságig; szintén bevégzetlenek a toursi, chartresi, auxerrei, reimsi és kölni egyházak. Én nem keresek ebben is jel-

vényt, hanem azt tartom, a hitbuzgalom, mellyel az egyházak épitése kezdetett, csökkent, aztán uj események s uj szükségek merültek föl, miglen a reformatio megakasztott mindent, még ott is, hol az általa megtagadott istentisztelet müveit össze nem rombolta.

Átalában aztán föl nem találtattak többé az eredeti tervek és alaprajzok, vagy mivel titokban tartattak, vagy a németországi szabadkőmüvesi páholyokhoz jutottak, mellyeknek levéltáraiból nehány csakugyan előkerült.

Zárdák.

Legnevezetesb épitmények az egyházak után a zárdák, mellyek közöl a legszebbek közé számitandó a sz. Scholastikáé Subiacóban [1]), a Cosmasok müve, melly müvészcsalád ama kor római müemlékeiben igen sokszor fordul elő. Bámulatos a palermói Monreale benedekrendi zárdája is, változatos és rakmüvekkel borított oszlopzattal. A római számos zárdák közöl emlitésre méltó a bástyán kivüli Szent Pál zárdája, négyszögü nagy oszlopok által felosztott ivezetekkel, mellyeken a karzat boltozata fekszik; minden, még a párkányzatok is rakművekkel boritvák. Illy példányok foroghattak Michel-Angelo szemei előtt, midőn a bámulandó Santa Maria degli Angeli zárdát emelte, melly száz oszlopjával méltán vetélykedhetik Diocletián fürdőivel, mellyeknek romjaira alapittatott.

Festett üvegek.

A góth egyházak legszokottabb ékesitményei közé tartoznak a festett üvegek, mint egy neme az átlátszó rakmüveknek [2]). Festett üvegek már a görög és római egyházakban is találhatók, igy pl. a konstantinápolyi Sz. Zsófiában s a római Santa Maria Maggiore egyházban, mint szintén a bethlehemi Minasszonyunkban; de a XII. században már alakok s képek is kezdtek festetni az üvegekre. Többnyire az ó vagy az uj szövetség története, vagy a védszent csodái rajzoltattak le, mellyek szemei elé tünteték a népnek azt, a mit füleivel a pap beszéde vagy énekéből hallott. Tehát nyilt könyvet képeztek a sokaság kiváncsisága s értelme számára, mellyet az egyház

---

[1]) Felirata ez:

Cosmas et filii Lucas, Jacobus alter,
Romani cives in marmoris arte periti,
Hoc opus explerunt abbatis tempore Landi.

Lando 1235-ben volt apát.

[2]) L. **Langlois E.** *Essai historique et descriptif de la peinture sur verre.* Rouen 1832.

eszközül használt fel, látás és képzelet által egyaránt hatni a szivre és értelemre. Ott olvasta az Isten szent népe [1]) a fáradalmas életet egy mesterember isteni Fiában, a halász apostolokban s a pásztorokban, kik először hivattak meg látni az Üdvözitőt; a szegénység vigasztalta magát, midőn Lázárt az arany koronájú cherubinok közé látta felvétetni, mig a gazdag lakmározó, ki az alamizsnát megtagadta, borzasztó képü ördögök között fetrengett. A nép tehát ámulva nézte ama rajzolatokat, sőt nemcsak a nép; mert Bouilloni Gotfrid — mondja történetirója — „tökélyes hős volt, kit rettegett az ellenség, szerettek pedig övei, kik benne csak egy hibát találtak, hogy tudnillik megfeledkezett az ebéd idejéről, ha az egyházakban a szép üvegfestményeket nézdelte.“ Tetőpontját érte el e müvészet a XVI. században, Cousin János és Leydeni Lukács által.

Sirboltok.

A székesegyházak a sirok tiszteletével, a népek és családok ezen második vallás-áhitatával is diszesittettek. A lovagok, urhölgyek és fejedelmek képei kivésettek saját siremlékökre; a csatában győzve elesett vitézek kezökben kardot, fejökön sisakot viseltek, lábaik alá pedig élő oroszlán vésetett; az ellenség börtönében meghaltak sarkantyú, sisak, kard és vért nélkül vésettek ki; azok, kik a tengerentulra zarándokolva haltak el, keresztbe tett lábakkal adattak vissza. Amaz emlékeken tehát olvasni lehetett a kor történetét: emitt trónon ülő koronás és jogaros király láttatott, vagy pedig a doge az ő fövegével; amott Krisztus jegyese egybekötött fürteivel, mellyek az Istennek tett önfelszentelés napján vágattak le; a sólyom a szenvedélyes vadászt jelentette, mig a házasszeretet a két egymást átölelő hitvesnek oldaltfekvése által jelvényeztetett. Az egyszerü kő a névvel és e szavakkal De profundis a szerzetes nyughelyét jelölte, ki talán fejedelmek tanácsadója vagy országos dolgok intézője vala, mint a ki illy felirat alatt nyugodott: Hic jacet Sugerius abbas.

I. Henrik, ki a troyesi Sz. István-egyházban takarittatott el, ott nagyszerü aranyozott bronz siremlékekkel birt. A felső, arany s ezüst lemezes táblán maga a fejedelem bronzból életnagyságban volt visszaadva. Navarrai Blanka 1201-ben férjének, III. Tiboltnak állittatott fel egy emléket, mellyet gazdag arany, ezüst s bronz ékesitmények s ezüst szobrok diszitettek; a szobrok Champagne grófjait ábrá-

[1]) Némelly festett üvegnek ez a felirata: *Sanctae plebi Dei.*

zolták, maga Tibolt életnagyságban s ezüstbe foglalva, kezében zarándokbotot tartott, szintén ezüstből, négy arany karikával, továbbá a zarándok tarisznyát, mellyen czimerei voltak láthatók; feje koronája négy azurkövel, két kárniollal, öt gyöngygyel, egy smaragddal, két topázzal, egy zafirral s egy gránát kövel volt ékesitve, szemei természetesre csinálva; öltönyének gallérja aranyozott finom ezüstből volt, három smaragd-, négy ametist s egy gránátkövel.

Az első püspökök fa pásztori bottal s ólom kereszttel temettettek el; utóbb pedig selyembe s gazdag ékesitményekbe burkoltattak. 1563-ban az 1072-ben meghalálozott III. Alberon, metzi püspök teste violaszinü selyem öltönybe takarva találtatott. Az 1161-ben elhunyt István püspök sirjában pedig 1521-ben három arany gombostü, ametist és rubin kövekkel, egy ólom kereszt s egy fa pásztori bot, végén elefántcsonttal, találtatott. Apremont János, ki 1228-ban halt meg, aranyhimzetü ékes süvegben temettetett el, kezében kis ezüst kehelylyel s csészével, ujján smaragdkövü gyürüvel; nyakába ezüst kereszt arany szálon volt felakasztva. Bari Rinald, ki 1316 ban halt meg, két gyürüvel takarittatott el, és pedig az egyik aranyból volt zafirral, a másik ezüstből, rubin kövel, igen gazdag süvegén Mózes és Áron vala látható, könyvvel kezében. A pásztori bot elefántcsontból vala [1]). A velenczei sz. Márk, a dei Frari és di San Gianni e Polo egyházakban a siremlékekről a müvészetek történetét olvassuk le 1300-tól kezdve. A többi olasz egyházakban még régibb müemlékek találtatnak.

Föléledt a szemlélőnek tekintete előtt a nagyság, dicsőség, szépség s az áhitat; a szegény vigasztalta magát, midőn átgondolta, hogy a nemes ur, kardja és czimerei mellett is megjelenni tartozott azon törvényszék előtt, hol egyenlővé tétetett utolsó jobbágyával.

A másik jelleg, melly a góth egyházakat kedveltekké teszi, az, hogy nem fejedelmi parancsra és költségen, hanem az egész nép csődülete által, alamizsnák és önkénytes testi szolgálatok utján épültek. Egy-egy szerzetes szónoklata mindenkit arányiagos adakozásra buzditott; az épitéshez közel fellállitott persely meg-megtelt; néha adóval rovattak meg azok, kik a negyvennapi böjttöli fölmentést kértek; vagy pedig olly czélra fordittatott némelly bucsúengedések dija; a községek önkényt adakoztak s olly épitkezésbe fektették amaz összegeket, miket utóbb fejedelmek által elfecséreltetni láttak. A keresztes háboruból visszatért főurak egy-egy monostort vagy templo-

[1]) **De Villeneuve-Trans**, *Hist. de Saint Louis.*

mot épitettek, emlékül vagy fogadalomból; sokszor a hitetlenektől elzsákmányolt pénzt forditották e czélra. „Chartres lakói (irja a roueni érsek) számosan vettek részt templomjuk épitésénél, hordva az anyagokat; és az Ur csodatételekkel jutalmazta buzgalmukat, ugy, hogy ezek láttára a szomszéd normandok is hasontettekre buzdultak föl. S ekkor a mi és a szomszéd megyék hivei is társulatokat szervezének ugyanazon czélra, nem véve fel tagnak mást, mint a ki meggyónt s letéve a gyülölködést kibékült ellenségeivel. Megalakulván a társulat, főnököt választanak, kinek vezénylete alatt huzzák a szekereket csendességben és alázatosságban.“ Sz. Benezet (1165) hidépitők kegyes társulatát alapitá, melly (1188) fölépité a nevezetes avignoni hidat, s aztán elterjedvén mindenhol fölajánlá szolgálatát nem csak hidépitésre, hanem templomok épitése és javitására is.

Mi a szabályszerü müvészet emlékei előtt, a római sz. Péter egyházát sem véve ki, nem érzünk olly megindulást, minőt a góth épitmények szemléletére, hol az érzelmet és képzeletet kell hagynunk beszélni. Áhitatot önt minden ama roppant tömegbe, melly szilárd alapra fektetve, számtalan gúlát emel az ég felé, fölhiva mintegy a gondolatot, hogy kibontakozva a földi dolgokból, az istenség felé emelkedjék, vagy jelképezve azon nép ezreinek ohaját, melly annak felépitésén egyakarattal dolgozott. A hajók homálya, a belső falak meztelensége, a népies énekektől viszhangzó merész boltozatok, az ablakok, mellyek csak azért vannak, hogy az eget láttassák, a roppant oszlopok, mellyek mögé sirni rejtezett el a bünbánó ember, a siremlékek, a harczosok, tudorok, szerzetesek s püspökök sirjai, kik keresztbe tett kezekkel szenderedtek el az álomba, mellyből, midőn haldokoltak, fölébredendni reméltek — mindez komor de egyszersmind vigasztaló áhitattal tölt el, melly tenmagad fölé emeli lelkedet.

Ha visszatérsz a földre, mennyire nem bámulod a népek testvériségét, mellyek illy müveket csupán az önkénytes szeretet adakozásaiból tudtak emelni; a hitet, mellyel alapjai vettettek az épületeknek, miket csak a késő utódok végezendettek be; s azon férfiak vallásosságát, kik megtöltötték ama templomhajókat, hálát adandók az Urnak, hogy nekik hazát adott.

Csak midőn magadhoz térsz ezen érzelmek után, tárja föl előtted az ész a hiányokat — legszomorúbb kötelessége az itészetnek.

Most ismét divatba jött a góth modor. Divatba, mondám, vagyis csak messzire elütő utánzatba, melly nélkülözve az igazi érzelmet, csak uj hibába esik, az összhangzatlanságba tudnillik; miután hiány-

zik a varázsszó, melly ama régi müvészeket átihlette, a hit, melly egyedül képes a holt kövekbe életet önteni.

Az egyes országok szükségei- és szelleméhez képest módosult a góth styl; és gazdag s nemes volt Angolhonban, mig Németországban a mysticai szellem uralkodott fölötte; Olaszhonban módosittatott a classicus példányok által, mellyek itt valamennyi ország fölött legelőször, a müvészetnek uj irányt adtak. Ugyanazon ösztön, melly az olaszokat a müvelődés utján olly messzire vitte, arra is buzditott, hogy a szépmüvészetekben diszeskedjenek, ennek pedig nem fejedelmi kegy, hanem a népi lelkesedés volt emeltyüje. Midőn Pisai András a florenczi sz. János egyház ajtait elkészitette, a signoriának megengedtetett, hogy elhagyva a palotát, mellyben tartózkodnia kellett, amaz öntvényeket megnézni mehessen, Nápoly és Sicilia követeivel együtt. A perugiaiak követeket küldtek Anjou Károlyhoz, azon kérelemmel, engedné hozzájok Pisai Jánost, hogy ez szobrászmüvekkel ékesitse városukat s különösen a közkutat, melly még ma is bámulat tárgya. Midőn aztán ugyanazon Károly Florenczbe jött, a község meghivta őt azon festmény megszemlélésére, mellyet Cimabue épen akkor fejezett be; Károly elment udvaronczaival s a tisztviselők és nép kiséretében, s az öröm, megelégedés és taps olly nagy volt, hogy amaz utcza még ma is Borgo Allegri néven neveztetik. A bevégzett mü a legnagyobb ünnepélylyel vitetett az egyházba, tisztelet- s ajándékokkal halmoztatván el a müvész.

Margaritone a nagylekü Farinátát legjobban jutalmazhatni hitte, midőn neki egyik feszületét ajándékozta oda; a velenczések Gentile da Fabrianónak naponkint egy aranyat s azon kiváltságot adták, hogy senatori togát viselhessen. Florencz, midőn a Santa Reparata egyházat ujolag fölépiteni elhatározta, Arnolfónak, a község épitőmesterének meghagyja „hogy terjeszszen elő tervet olly magasztos nagyszerüségben, mellynél az emberi tehetség szebbet és nagyobbat már feltalálni ne legyen képes“ [1]).

Illy buzditásokkal találkoztak a müvészek, ugyanazon szellemmel, melly Athenae népét lelkesité, midőn Phidias azon kérdésére: hogy Minervaját az elefántcsontnál olcsóbb márványból készitse-e? egyakaratú kiáltással felelte: Csinálja abból, a mi méltóbb Athenae városához. És midőn Assisi, Orvieto s Milano templomaiban s a Pavia melletti karthausi egyházban annyi roppant

[1]) Legyen bár, hogy ez okmány szószerint nem hiteles, mindenesetre Florencznek azon időbeli szelleméről s gondolkodásmódjáról tanuskodik.

munkát csodálunk, a müvészetben s a nemzeti s vallási méltóságban mély hitet találunk. Midőn az épitkezések közhatalmilag rendeltettek el, nem csak nem köttetett meg a müvész-szellem, hanem inkább terjesztetett az izlés.

Bono épitésznek, ki egyike a kevés megnevezetteknek, több müvet tulajdonitnak Nápolyban, Ravennában s másutt, különösen pedig a velenczei Sz. Márk tornyát (1152), melly, habár csak oszlopokra fektetett, mégis igen szilárd mű, utóbb egészen ujból épittetett. Pisáról már mondottuk, miszerint Buschettója által, már 1063-ban kezdte épittetni domját, melly szilárd és fenséges s első mintája a toscanai izlésnek. E példa ösztönt ada más vállatokra, odahajlással a görög és római styl felé. Különösen megemlitendő a baptisterium a most nevezett templom homlokzata előtt. Az 1153. évet és Diotisalvi nevet viseli magán, kerekded alakra, s három lépcsőü alapra van épitve s három sor korinthusi oszlopokkal s a góth modorhoz hajló, végetlen számu ékesitményekkel van diszitve. Beljében, hová három lépcső vezet le, középen áll a nyolczszög keresztelő medencze, nyolcz karcsú s négy nagyobb négyszögü oszlop tartja fenn a boltozatot, melly fölött egy másik sor fut el, alátámasztva a körte alakú kúpfödelet. Itt is alkalmazkodnia kellett az épitésznek a kezében levő anyagokhoz és némi öszhangzásba hoznia a sok különböző oszlopokat s oszlopfejeket, mellyek közől nehány kitünőleg a classicaiak utánzata vala.

Harmadik csodája amaz elbájoló térnek az 1174-ben emelt harangtorony, melly roppant henger kivülről pazarul, talán egész a zavarig dombormüvekkel és szobrokkal, kétszázhét, különféle alakú s anyagú oszlopocskával s oszlopfejekkel van ékesitve, mik közől nehány görögösen csinos, mások szép növényzetet vagy ember- és állatfejeket ábrázolnak. Müve az a pisai Buonannónak, s úgylátszik, hogy midőn a torony már bizonyos magasságig fel volt épitve, akkor szállott alább egyik fele, s a müvész ennek daczára felépithetőnek találta, ugy, hogy a torony 13' tér el a függélytől. E különczség, mellyet a véletlen hozott létre, másutt utánzásra talált.

Pistoja már 1032-ben kezdte épittetni sz. Pál egyházát; Lucca az ő sz. Mártonját 29 évvel később; a homlokzatot ennek, mint szintén sz. Mihály egyházának bizonyos Guidetto 1200-ban adta meg. Következik ezután mindjárt a nápolyi Piscopio s a bolognai sz. Péter és sz. Petronius. A pármai baptisterium 1196-ban kezdett épittetni s 1270-ben fejeztetett be. A sienai dom, melly talán 1089-ben kezdetett el s 1180-ban fedetett és szenteltetett be, nem annyira

nagysága, mint szépsége s márvány- és bronzmüvekbeni dúsgazdag sága miatt csodáltatik. A csodaszép sekrestye, melly kifestett kéziratokban is megbecsülhetlen kincset bir, később frescó-kkal szépittetett ki Pinturicchio ecsete által Rafael rajzai nyomán. A sienai Duccio di Buoninsegna feltalálta a diszpadozatot, melly folyóvá tett szurok kal fehér márványon állittatik elő, s ennek egyik legszebb mintája e dómban látható, s mindig be van takarva, nehogy a járókkelők által megsértessék. A XII. század közepén Sienában hatvanegy kömüves vala s hihetőleg mindenütt, a hol csak épitkezés volt folyamatban, léteztek illyen társulatok.

Marchione d'Arezzo sok épitkezésben volt szolgálatára III. Inczének s 1216-ban emelte föl szülővárosának főegyházát és a harangtornyot három sor oszlopzattal, s roppant változatú oszloptörzsek s oszlopfejekkel, mellyek legképzelményesb ember- és állatfejeket ábrázoltak. Assisi csodája adhatott buzditást az efféle müvekre.

Arnolfo, kinek másik neve Lapo, habár ő Cambionak fia volt (1232—1300) müvezető vala a florenczi páholy épitményeinél. A Santa Maria del Fiore egyházat latin kereszt alakjában épitette, mellynek tompa ivboltozatát négy támoszlopból alakitott vastag oszlopok tartják, leveles oszlopfejekkel. Minden, a városból kimenő árúkra, liránkint négy dénár vettetett ki, aztán személyenkinti két soldóból álló fejadó képezte a segélyezést, mellyel Florencz az ábitat nemzeti s vallási jeles müemlékére áldozott. Arnolfo bevégzetlenül hagyta azt, s a florencziknek nagy gondot adott a kúpfedél, miglen létre hozta azt Filippo Brunelleschi, kinek müvészetéről fényesen elismerő tanuságot tett Michelangelo, midőn akarta, hogy a müvész siremléke, saját müve előtt állittassék fel.

Az egyház melletti baptisteriumtól, melly talán a VI. században ó-anyagokból épittetett, Arnolf az elrendezés- s diszitményekben elválasztá azt, a mi a rendeltetéssel össze nem fért s pratói fekete márványnyal vonta be. Szép s fenséges egyszerüségben épitette föl a Santa Croce egyházat is (1294).

A hübériség első, dühös korszakában minden magaslaton tornyok és várak épittettek, miket leginkább a főurak magánhadai tettek szükségesekké. Különösen Angolhon tele volt ollyan várdákkal a normandok beütése után, és e várak gyakran góth modorú épitmények. A községek szintén gondoskodtak, hogy erős védbástyáik s diszes palotáik legyenek. Mindjárt eleinte, midőn az előbb földhöz kötött rabszolga nép egyszerre a szabad városba ment, a város falai csak fából épittettek, szalmás földdel vakolva s mészszel fehéritve;

a tető szintén csak szalmából volt. A kapukat, mellyek ma számszerint különöztetnek meg, akkor egy-egy jelszó vagy szent szobor különböztette meg. Az utczák keskenyekre hagyattak, hogy a város igen messzire ne terjedjen. A gyakori csarnokok a nép összejövetelének helyeül szolgáltak, melly végre a főurak saját lakaik mellett külön páholyokat vagy fedett csarnokokat épittettek.

Ez idő tájban tétettek kényelmesbekké a fogadók, a beteg- és zarándok-ápoldák. Minden városnak megvolt a maga brolettója vagyis községháza, tágas, a népet befogadható termekkel s harangtoronynyal, mellyből szükség idején a nép összecsődittetni szokott. Frà Giovanni remete tervezte a paduai tanácsterem fedezetét, melly legnagyobb egész Olaszországban; frà Ristoro és frà Sisto maguk csinálták Florenczben az Arno fölötti hidat s több boltozatot a tanácsteremben.

A főurak, miután kényszerüségből a városokba vonultak, itt is erősen akartak állani s tömörszilárd palotákat épitettek. A ghibellinek, bevéve 1248-ban Florenczet, leromboltak harminczhat, tornyos palotát, ezek közt a Tosinghi családét is, mellyet márvány oszlopok ékesitettek s melly százharminez könyöknyi magas volt. Guardamorto palotája olly szilárderős volt, hogy szuronyokkal nem lehetett követ kőről elmozditni; miért is Pisai Miklós azt javasolta, hogy támasztassék meg egy oldalról fa gerendákkal, a másik oldalról vájassék alá s aztán égettessenek meg ama gerendák, mire a falak össze fognak dőlni.

A messziről látott városok, tornyaik és kúpfedeleikkel egészen más látmányt nyujtottak, mint a régiek: az épitészet különben a földterület s kormány minősége szerint módositásokon ment át. Genuában keskeny levén a tér, az épületek igen magasra emeltettek és függő kertek hozattak divatba; Velenczében a kereskedők számára nagy termek és raktárak szükségeltetvén, hogy ezek elég világosak legyenek, az épitmények homlokzata majdnem csupa ablak volt; Bolognában majdnem minden ház előcsarnokkal volt ellátva; Florenczben a lakházak mindannyi erősségek voltak, ostromszilárd ajtókkal s keskeny ablakokkal. Ha nézed a ferrarai herczegek körülárkolt palotáját, rettegtető s egyszersmind rettegő ember áll előtted: mig Velenczében a doge lakát a néptől látod körülvéve lenni, mellytől hatalmát veszi. A községházak a polgári egyenlőség jeleül nem mutatnak fényt, nincsenek tágas kapuik, sőt ollykor szegényesek, de felülről ünnepélyesen zúgott le a város-harang, hogy a népet a közérdekekbeni tanácskozásra szólitsa. Később az egész népet egy-egy

fejedelem palotájának épitésénél látandjuk fáradozni, ki felkiált: É n v a g y o k az á l l a m; s illy föltétek alatt az épitészet, hogy nagynak tessék, dagályossá lesz.

A középkor müemlékeinél tehát nem hat meg a tökély azon öszhangzatos érzete, melly a hellének és rómaiak müveit tökélyesen kedvesekké teszi, hanem annál inkább a történet lényeges elemei közé számitandók azok, miután az, hogy minden lépten föltaláljuk az egyházat, a hübériséget, a községeket, a székesegyházat, a községházat, a várakat, a várost, a kórházakat és monostorokat, a társadalmi állapotokat állitja eléd. Mi midön leteszszük az alapkövet, emlék- s más pénzeket teszünk alája, hogy meg legyen jelölve a kor; de a középkorban az épitmények maguk voltak a jelek s rendeltetésök mély érzete nem annyira a csint, kellemet és tisztaságot, mint inkább a nagyszerü aránylatokat kerestette.

Festészet.

Az épületek fresco-képekkel diszittettek. Hogy utánoztassanak a byzanti rakmüvek, az egyházak falai s oszlopai élénk, arany, tengertúli, zöld szinekkel koczkásan, csikosan vagy rózsák alakában borittattak be, mi meglep inkabb mint gyönyörködtet.

A müvészet egyik legszebb czélja, az ember lerajzolása, folyvást csak kisdedrajzokban gyakoroltatott, leginkább a szentes kéziratokban (psalterium és benedictionarium-okban) a szerzetesek által, kik nem ismerték a classicus példányokat, de mégis érzelem- s kifejezésteljesen dolgoztak. Ezekre nagyobb figyelmet kellett volna fordítania Agincourtnak, midön hosszú türelemmel összeszedte azon töredékeket, mellyek bizonyitották, hogy a müvészetek a legsötétebb századokban sem voltak kiveszve [1]). És nem csak Olasz-, hanem Franczia-, Angol- és Németországban is, s talán leginkább St. Gallenben találtattak müvészek, s az utánzás is az Alpeseken tul igen ügyesen gyakoroltatott.

Utóbb igen merész kisérletek tétettek, s már 1000 körül kifestetett a clunyi apátság kúpolája, melly Franczia országnak legrégibb freskója; sz. Bernárd, Hildesheim püspöke kifestette egyháza boltozatait; a clairvauxi szent pedig kikel azon szokás ellen, melly szerint némelly zárdában vadászatok, centaurok s világias jelenetek rajzoltattak le. A cistellói szerzetesek megrótták a püspökök vetélyét, melylyel egyházaikat ékesiteni törekedtek; de az Arrasban össze-

[1]) Mint a müveltség egyik tanujelét el nem hallgathatom sz. János leveleinek codexét, mellyet a modenai nök készittettek 1157-ben.

gyült zsinat helyeselte a püspökök festmény diszitéseit, mivel a tanulatlanok, quod per scripturam non possunt intueri, hoc per quaedam picturae lineamenta contemplantur. Annyi bizonyos, hogy a középkori müvészetnek az volt czélja, hogy az erkölcsi s örök igazságokat a népnek szemei elé tüntesse.

Az tehát csak az iskola osztályozása, hogy minden, a XII. század előtti müvek byzantiaknak neveztetnek. A byzanti stylben a kellemet a furcsaság, a szabályt a képzelmény, a hibátlanságot a gazdagság, az erőt a ridegség pótolja, egyszóval ama styl a hanyatlás stylje. A velenczei sz. Márk egyházban a rakmüvek valódi erőt s egyszersmind nagyságot lehelnek; azonban a csoportozatok rendezete igen különös, a részletek alakilag hibásak. Az arany elöntése, mellynek mezejére aztán a Teremtő vagy Megváltó állittatott; a mumiákhoz hasonlitó feszületek, szétálló lábakkal és sebekkel, mellyekből patakban foly a vér; a fekete s torzképü Madonnák, hosszu ujjakkal, gömbölyü szemekkel s kellemnélküli gyermekkel ölükben; átalában a hosszu alakok, közönséges, kifejezés nélküli fejek jellemzik a görög müveket; nem ugy azonban, hogy köztük valami jobb is nem találtatnék vagy az olaszok is nem dolgoztak volna épen olly roszul. A görögök közt jobban fenntartotta magát a gépiesség, melly a roppant sok másolásban nyilatkozott; de épen azért nem tanulmányozták a természetet, hanem bizonyos változhatlan mintákhoz ragaszkodtak.

Hihetőleg a Konstantinápoly ellen intézett keresztes hadjárat alatt tanultatott el az anyagok s eszközök használata, melly javitotta a szinezés müveletét, s némelly görög alakok utánzása ujgörög modort hozott létre. Legrégibb emléke ezen ujgörög modornak a spoletói dom egyik festvénye 1207-ből, és egy másik Sienában 1215-ből, melly városból első csillámait villogtatta az uj festészet. Ott látjuk a domonkosiak templomában Sienai Guidónak 1221-ben készitett nagybecsü Madonnáját; aztán a század vége felé Duccio a székesegyház nagy képét festette, mellyben, kibontakozva a minták bilincseiből, szemei előtt tartá nem csak a méltóságot, hanem a kellemet is. Még ma is megvan azon feszület, mellyet a sienaiak a monteapertói csatába elül vittek, melly elött, a győzelem esetére, fogadalmat tettek, hogy városukat a Boldog. Szüznek ajánlandják fel. Le is festették aztán a Boldogságos Szüzet Mino di Simone polgártársuk által, kinek müve távol maradott a byzanti rozzantságtól. Simon Memmi, Ambrogio és Pier di Lorenzo folytatták ezen iskolát vallásáhitat és hazaszeretet által ihletve; remekmüveik nemcsak karzatokat, hanem egy-

házakat is ékesitnek, miért is a ki Sienát meglátogatja, hajlandó elsőséget adni neki a szépmüvészetekben.

A pisai születésü Giunta már 1202-ben festésznek czimeztetett; az ő kezének müve az assisii Megváltó, mellynek szerzőjeül hibásan tartatott Margaritone; tőle vannak talán a templomkar festvényei is s egy másik Krisztuskép a pisai san Renieri egyházban. Jacopo franciskánus diszitette a florenczi sz. János egyház oltárát. Más müveknek nem tudatik ideje. Vasari állitja, hogy Margaritone d' Arezzo szobrász és épitész s a görögöknek, kiktől őt az uj iskola el nem vonhatta, egyik legjobb tanitványa, első tudott a táblák hasadásán segitni az által, hogy enyves vászonnal vonta azokat be, aztán öntötte rájok a gipszet. Sok freskót hagyott hátra, sokat festett vizzel és vászonra; de midőn ügyesb nemzedéket látott növekedni, mint mondják, boszuságból meghalt. Gelasio di Nicolo Ferrara dicsősége, a bolognaiak pedig már a XII. századtól kezdve Guido, Ventura s Ursone festészekkel kérkednek és sok müemlékkel birnak ama korból.

Félénk de gondos e müvészek ecsete; merész pedig a Luccai Bounagiuntáé s némelly másoké. Ollykor arany vagy tengertúli-kék talajon arany csillagok közt a festmény rakmü alakjában tünik fel, de az árnyalatok ridegek, mit épen úgy, mint a kifejezés hiányát néha felirat pótolja, mellynek első használatát Bufalmacconak tulajdonitják, habár az már jóval előtte is feltalálható [1]). Nem hamar ment ki a divatból e szokás, és Memmi Simon, kit dicsér Petarca, midőn az ördögnek san Renieri ellen intézett kisértéseit sikertelenekül akarta feltüntetni, az ördögöt lesütött fejjel és szemeit befedve rajzolta le, szájából pedig egy vonal nyult ki illy felirattal: Jaj nekem! nem tehetek többet.

Föléledt volt tehát a festészet még azon férfiu előtt, kit ujjáteremtőjeül hirdetnek, vagyis Cimabue János előtt. Ez Florenczben 1240-ben született s a görögöknél nevelkedett, kiket felülmult ugy a rajzban, mint a feltalálás- és festésben, s ha utánzott, azt megválasztással tette; Ha Madonnáit az akademikusok még setéteknek s kel-

---

[1]) Egy nápolyi festményen trónon ül II. Fridrik, birói széken pedig Petrus de Vinea, előttük az igazságszolgáltatásért könyörgő nép illyen versekkel:

Caesar amor legum, Friderice piissime regum,
Causarum telas, nostras resolve querelas;

mire Fridrik Péterre mutatva feleli:

Pro vestra lite censorem juris adite:
Hic est: jura dabit vel per me danda rogabit;
Vinea cognomen, Petrus judex est tibi nomen.

lemteleneknek találják, ő ezt a minták iránti vallásos tiszteletből tette. Két nagy festvénye, egyik a Santa Maria Novella, a másik a Santa Trinità egyházban, Florenczben, az alakokat méltósággal s nem élet nélkül állitja elő; amaz szabadabb, utánzás nélküli müs szelidebb az arczkifejezésben: emebben több erő rejlik, több benne a magasztos mint a szép és kellemes.

Akkoriban majd nem mindenütt támadtak müvészek, s Tommasso degli Stefani Cimabuéval majdnem egykorulag festett Nápolyban. Perugiában a község-palotában 1297-ben festetett a „Maestà delle volte," egy Madonna s nehány szent (ujabb időben angyalokká alakittattak át); a Szentszüz arany palástot visel arabeskekkel; a fejek különösen a gyermek Jézus feje sok kellemmel van rajzolva. A régi iskola nyomait találjuk a cremonai domban, száraz árnyalattal, erős szinezettel, talán a Giotto előtti időből. Győzelmet vevén a milanóiakon 1213-ban, a cremonaiak lefestették a győzedelmet Lanfranco Oldovino által. Cremonai Simon 1335-ben Nápolyban a Santa Chiara egyházban dolgozott. Rómában a Cosmasok emelkedtek; s csakhamar aztán Agubióban Oderisi szerzetes és Bolognában Francesco, „dicsőségei azon müvészetnek, mellyet Párizsban szinezésnek mondanak." (Dante).

A görög minták bilincseiből szabadulásra az is vezetett, hogy a festészek kénytelenek voltak uj tárgyakat festeni, minők voltak a czimerek s gyakran a podesták arczképei [1]), vagy sz. Ferencznek, ezen uj személynek tettei, jóság- és egyszerüséggel. Sminthogy erre előhatározott mintáik nem voltak, azért visszatértek a természethez, s ha mysticai eszméket alkalmaztak, ezt válogatóbb utánzással s jobb modorú mivelettel tették.

Fenmaradt Teofilo, Lombardiában élt szerzetestől egy értekezés, mellyet némellyek a X. századra visznek vissza, azonban mint látszik, inkább a kérdésben levő korszakból való [2]). E munkában a szerző a festészet különböző rendszereiről értekezik. Az épitészet-, szobrászat- s elefántcsont munkákról nem irt, vagy ha irt, az elve-

---

[1]) A perugiai köztársaság 1297-ben elrendelte, hogy az illy arczképek semmittessenek meg. Máskor az elitéltek is lerajzoltatni szoktak vala. Maffei (*Verona illustr.* p. III. c. 6.) sok, Giotto előtti veronai festményeket sorol fel. Malvasia bolognai művekről emlékezik.

[2]) Escalopier ur ujonan kiadta e müvet, gondos összehasonlitással, franczia forditással és jegyzetekkel. Párizs 1843. Ő a szerzőt németnek tartja. Guichard egy értekezést csatol a munkához, mellyben a szerző eredetét s a műnek érdemét mutogatja s a XII. század végére és a XIII-nak elejére teszi azt.

szett; de világosan beszél az olajfestésről, mellyet a régiek nem ismertek [1]).

A rakmüvek (mozaikok) készitése soha sem ment volt feledésbe, mikép ezt Róma bizonyitja, hanem csak javitáson ment keresztül. A IX. századból való a római sz. Praxedis egyház nagy boltivének s szentélyének mozaikja. A Santa Maria Transtevere csarnoka alatt, hol a különböző oszlopok fejei Isist, Harpocratest és Serapist ábrázolják, egy igen ismeretes Sz. Mária kép áll (Annunciata) a XIII. századból; a szentély gyönyörü rakmüvei pedig 1143-ból valók. A bibliai történetek, mellyek III. Sixtus alatt a Liberianában rakmüveztettek, s mellyekről már a nicaeai zsinat emlékezik (787), még ma is láthatók. A spoletói dom homlokzatán is áll egy rakmü 1207-ből, illy feliratal: Doctor Solsernus hac summus in arte modernus. Hat évvel később született Florenczben Andrea Tafi, ki nagy mesterré lett a rakmüvekben [2]).

E ponton találta a müvészetet Giotto, kit a következő században az uj iskola szerzőjeül fogunk üdvözölni.

Szobrászat.

Biztosb léptekkel haladott elő a szobrászat. Dombormüvek minden időben használtattak, bár milly rozzantak s idomtalanok voltak is. Különösen a székesegyházak ajtai fölött az istenség szokott volt kialakittatni különféle tulajdonaival; vagy pedig a trónon ülő Krisztus, hosszú ruhában s áldásra fölemelt kézzel, körülvéve angya-

---

[1]) *De coloribus et de arte colorandi vetra;* cap. 18. *de rubricandis ostiis et de oleo lini.* Aztán a 23. fejezetben, *de coloribus oleo et gummi terendis,* irja: *Omnia genera colorum eodem genere olei teri et poni possunt in opere ligneo, in his tantum rebus, quae sole siccari possunt, quia quotiescunque unum colorem imposueris, alterum ei superponere non potes, nisi prior exsiccetur, quod in imaginibus diuturnum et taediosum nimis est. Si autem volueris opus tuum festinare, sume gummi quod exit de arbore ceraso vel pruno, et concidens illud minutatim, pone in vas fictile, et aquam abundanter infunde, et pone ad solem, sive super carbones in hieme, donec gummi liquefiat, et ligno rotundo diligenter commisce. Deinde cola per pannum et inde tere colores et impone. Omnes colores et mixturae eorum hoc gummi teri et poni possunt praeter minium et cerussam et carmin, qui cum claro ovi terendi et ponendi sunt.* — L. még **Lock Eastlake**, *Materials for a history of oil Painting.* London 1847.

[1]) A nápolyi dom melletti Santa Restituta egyházban a Madonna del Principio mutogattatik, melly rakmü Constantin idejében készittetett. A felirat azonban meghazudtolja a hagyományt mondván:

Annis datur clerus jam instaurator partenopensis
Mille tricentenis undenis bisque retentis.

Ugyanott sz. János kápolnájában 550-ből való festmények láthatók.

loktól vagy jelvényesen alkalmazott állatoktól; vagy Mária, ki kiterjesztett palástja alá fogadja az ájtatos hivőket. Némelly homlokzatokon a napkör jegyeinek sora volt látható, kisérve a hónapszerü mezei munkák rajzától.

A XII. században az oszlopok már jobban készittetnek; az oszlopfejek furcsásak s mély vágatuak; a római egyházakba már behozott arabeskek és diszitmények már finomabbak. Ujra megjelennek a szentek és királyok szobrai, bár ridegen s ugy arczvonalmakra, mint ruházat- s hajzatra nézve elfogadott bizonyos minták szerint egyöntetü alakokban. Hiányzik bennök az élet, de már vannak, mellyekben merészség és csin vehető észre. A szép, a mi bennök találtatik, különbözik a régi classicus széptől; miután ez a természeti erő fejletét jelöli, amaz pedig inkább az érzelmet fejezi ki.

Fenmaradt Milanóban egy dombormü, melly ama város ujjáépitését, s egy másik, melly Oldrado da Tresseno, 1283-i podestát ábrázolja, s melly legrégibb a lovagszobrok között. A pármai székesegyházban 1170-ből való Benedetto Antelami keresztlevétele dombormüben, s ugyanollyan Bolognában, sz. Domonkos terén, a jogtudós Rolandino Passaggerié, ki fogalmazója volt II. Fridrik fenyegető levelének, mellyel Enz királynak visszaadatását követelte; s a Foscherarié 1289-ből, rozzant dombormüvekkel. A sessai dómban nagyszerü szószék áll, hat gránit oszlopon, gyönyörü oszlopfejekkel és rakmüvekkel, s egy kitünő készitményü gyertyatartóval, mellyet a felirat bizonyos, másoktól nem nevezett Peregrinónak tulajdonit 1224 és 1283 között [1]).

Sokkal ügyesb kisérleteket mutat fel Pisa, hol Giunta kitünő iskolát alakitott, mellyből Nicolo (— 1270) lépett elő. Ez csodálván egy régi oszlopon Meleager vadászatát, utánozni ügyekezett ama remekséget, s felülhaladott minden versenytársat. Pisában bámulatosakká alakitá a sz. János egyház rozzant szobrait [2]); utóbb a luccai sz. Márton egyházban egy keresztlevételt, Sienában egy nyolczszögü szószéket izléssel és szorgalommal készitett; gazdag e szószék az alakokban, különösen jól tanulmányozott oroszlánokkal s egy utolsó itélettel, mellyet a nélkül, hogy Dantét olvashatta volna, nagyszerü fölfogással készitett. Felülmulta önmagát a bolognai sz.

---

[1]) *Munere divino decus et laus sit Peregrino,*
Tulia qui sculpsit: opus ejus ubique refulsit.

[2]) E munkáért naponkint nyolcz soldot kapott, fia János négyet; többi tanitványai hatot.

Domonkos emlékében, talán 1260-ban [1]). Dolgozott másokkal együtt az orvietói nagyszerü domban is, honnan VIII. Bonifácz számos müvészeket, köztük Sienai Ágostont és Angelót is a római sz. Péter egyházhoz hivott meg [2]). Épitészi tudomá nyának Nicoló a florenczi Frati minori és a paduai sz. Antal egyházban adta tanuságát.

Megfelelt az apai hirnévnek fia János, ki több helyen, de különösen Perugiában XI. Benedek mausoleumánál s az ékitményekben gazdag szökő-kutnál kisértette meg erejét. E kút három, egymás fölé emelkedő vizmedenczéből áll, mellyek legalsóbbja tizenkét lépcsőjü, bronz-nymphák és grifekkel ékesitett alapzaton nyugszik; e mü hatvanezer aranyba került. Pisában, szülöföldjén, ő készitette a Santa Maria della Spinát, melly valóságos gyöngye a kisded góth müvészetnek. A köztársaság ötven hajót küldött Veresszakállu Fridrik segélyére Palestinába, mellyek áhitatból ama szent ország földével megrakva tértek vissza, hogy szent földbe takarittathassanak azok is, kik személyesen nem mehettek Syriába. Határoztaték tehát, hogy ama földből temető alakittassék. János a tervet zárda alakjában készitette el, kivülről sima s hosszudad fallal, ravatalhoz hasonlólag, s négyszög nehéz oszlopokkal, mellyek fölött a kerekded és zárt boltozatokat párkányzat takarja. Belülről a campo-santót (szent mező) csarnok futja körül, négyszázötven lábnyi terjedelemmel, huszonhat kerekded de góth bevágásu boltivvel a hosszuság oldalain és öttel-öttel a szélességben, csupa fehérmárványból. Bevégeztetett 1283-ban, mire mint egy museum, sarchophagok, feliratok s emlékekkel telt meg, azután a következett századok legjelesbecsetei által diszesittetett, annyira, hogy ott feltalálható az olasz müvészek egész sorozata. Anjou Károly Jánost a Castelnuovo épitésére Nápolyba hivta meg, aztán a sienai s orvietói homlokzatokon dolgozott; s az arezzói nagy oltárra is gyönyörü rakmüvet készitett. Pisai András 1304-ben kezdette el a velenczei fegyvertárt (arsenal), melly ama városnak egykor legdicsőbb s leghasznosb, most pedig legszánandóbb müemléke.

Öntés.

A fémöntés mestersége is folyvást gyakoroltatott. Dezső, Monte Cassino apátja, midőn 1062-ben utazott, bizonyos Andrást emlit, ki

---

[1]) Kijavitotta e müvek idörendét **Rosini**: *Storia della pittura italiana esposta coi monumenti.* Pisa 1840. — L. még: **Virgilio Davia**, *Memorie storico-artistiche intorno all'arca di San Domenico.* Bologna, 1838.

[2]) A sienai dom homlokzatát Guercia János szobrai s diszitményei ékesitik, 1339-ből.

Amalfiban épen akkor végezte be a bronz ajtók öntését. Pantaleone di Viaretta 1087-ben az atranii San Salvador egyházhoz öntetett ajtót, tiz évvel előbb pedig a salernumi székesegyházba készittetett egyet Guiscard Robert, melly valóban rozzant és azon ajtókhoz hasonlit, mellyek a római sz. Pál egyházával a lángoktól emésztettek meg, s 1070-ben Stauraciótól Konstantinápolyban öntettek. Canossában Bohemund, antiochiai királynak siremlékét is egy öntött ajtó zárja; a troyesi székegyház két öntött ajtajára az 1119 és 1127-ik év van felirva; a beneventumi sz. Bertalan egyház ajtai pedig 1150-ben öntettek; mások ismét Ravello- és Traniban Barisano müvei. Azokat, mellyeket a pisai Buonanno hazája főegyháza számára 1180-ban öntött, megsemmité az 1596-i tüzvész [1]); de fenmaradtak müveiből azok, mellyeket hat évvel utóbb a monreali székesegyházba gyönyörü terv után készitett.

Azon időtájban készültek bronzból sz. Márk csarnokának ajtai; hanem a jobb szárnyon lévő régibb s talán a konstántinápolyi sz. Zsófia egyházból hozatott el; szentek képei s más alakok és görög betük láthatók rajta. Ennek utánzatára készült a középső ajtó Moino Leo rendeletére, ki sz. Márk egyházának 1112-ben gondnoka vala. A külső, csekély müvészetü ajtók 1300-ból valók s bizonyos Bertucciónak tulajdonittatnak. Talán olasz müvészektől valók azok is, mellyek 1192-ben Novgorod számára készültek, annyira vetélkednek az olaszmüvekkel; Pisai András 1330 ban a florenczi sz. János egyház ajtait készitette; Gonamenes és Adeodat pedig 1166-ban a pistojai sz. András egyház főajtajának dombormüvein dolgoztak.

Átalában a Toscánán kivüli szobrászok hátramaradnak a kivitelben, s a szerkezetben inkább a rajzhoz, mint a dombormühez tartják magukat. És itt nem hagyhatjuk érintetlenül azon szent ihletet s vallásos áhitatot, melly a müvészeteket is átlengte, habár azok már az Isten templomainak emelése- s diszitésétől az emberek lakjainak szépitéséhez mentek által. Bufalmacco mondá, hogy a festészek azon voltak, „hogy a falakon és képtáblákon szent férfiakat és nőket adjanak vissza s hogy ez által, az ördögök megvetésével, az embereket ajtatosbakká s jobbakká tegyék.“ Egy-egy felirat a kép alján [2]), vagy

[1]) Rosini kétségbe vonja a szerzőt és az időt, mivel, ugymond, ama müvek igen rozzantak; a monreali ajtókat ő nem látta.

[2]) Pisai János pistojai müve alá ezt irta:

Laude Dei trini rem ceptam copulo fini;

és Pisában:

Laudo Deum verum, per quem sunt optima rerum,

magának a festésznek imádkozó képe megörökité a müvész ajtatosságát. A sienai festészek müvészetének határozmányai 1355-ből igy kezdődnek ; „Mi Isten kegyelméből szemeik elé tüntetjük az irástudatlan durva embereknek a csodadolgokat, mellyek a szent hit erejében és ereje által müveltetnek, és a mi hitünk leginkább azon alapszik, hogy egy Istenben higyünk és imádjuk öt háromságban, és az Istenben a végetlen hatalmat, és végetlen bölcseséget, és végetlen szeretetet és kegyelmet; és semmi dolog, bár milly csekély legyen, nem vehet kezdetet vagy véget e három dolog nélkül, vagyis hatalom, tudomány és szeretetteli akarat nélkül.“

ZÁRSZÓ.

Müvemnek sok s a csupa embererőt majdnem felülhaladó nehézségei között, mellyekből csak akkor élvezhetek gyönyört, ha az olvasó eszre nem veszi, hogy én azokat legyőztem, sőt még azt sem, hogy velök találkoztam, egyike a legnagyobbaknak az, hogy az eseményeket olly rendbe hozzam, miszerint az annyi különböző ország és nemzet dolgai között, következetesség s az egymásutánnak szövedéke tünjék fel; a nélkül hogy meghamisitsam azok erejét vagy erőtessem értelmöket, mikép kényszerülnek tenni azok, kik a bálványozott rendszernek feláldozzák az igazságot.

Illynemü eljárásnak egyik része sem volt olly nehéz, mint az utóbbi két könyv, részint saját erőtlenségünk, részint az azon korban végbevitt dolgok természete miatt; miután talán soha sem adta magát elő olly sok és olly különféle, és sohasem láttatott olly vegyülete a vallások-, eszmék- és nemzeteknek.

A müveltség dicsősége fölött Róma, Konstantinápoly és Bassora versenygett. De Konstantinápoly a pogány formákhoz bilincselve,

---

Qui dedit has puras homini formare figuras;

Castel San Pietróban pedig, Pisa mellett.

Magister Johannes .... fecit ad honorem Dei et sancti Petri apostoli;

és a bástyákon kivüli sz. Pál templomában:

Summe Deus, tibi hic abbas Bartholomaeus
Fecit opus fieri, sibi te dignare mereri.

Duccio di Buoninsegna a sienai egyház egyik képe alá ezt irta:

Mater Sancta Dei, sis causa senis requiei.

Gelasio di Nicolo pedig Ferrarában ezt: *Jesus Spos dilet, a ti me rachomando, donome fede.*

mellyek közt csakugyan uralma is szülemlett, magának követelte a politikain kivül a vallási főhatóságot is, mi által türelmetlenné lett a vallás-tisztelet és hitigazságok iránt, s midőn a szent képek tiszteletét betiltani s megfejthetlen hitelvek fölött döntőleg határozni kivánt, lerombolta a lelkismeretet, elvesztett némelly tartományokat és minden tiszteletet. Mig a nyugati császárokat a hübéresek és az egyházi hatalom korlátolta, addig Constantin utódai szabadon rendelkeztek birodalmuk erejével, s minthogy ama birodalom kiterjedésre nézve akármellyik maival megmérközhetett volna, ugy látszott, hogy tőle az erőkifejtés csodáit lehet várni. Ők azonban, épen mivel zsarnokok, egyszersmind esztelenek voltak; kellő mód s eszközök nélkül legdölyfösb követelésekkel léptek föl, s történeti nagyságban büszkélkedve, nem kerestek támaszt a közvéleményben; és igy még csak ellenállásra sem tudták egyesiteni a népeket, mellyek a musulman beütés által hősi jellemet öltöttek. Mindent központositani, mindent a fővárosnak feláldozni akartak: hol azonban ők korhadt alapra épitették büszke palotáikat, keleties háremök közepett szitották a régi álbölcselet vitályait, s a seraili fajtalankodások között eltünt a császári méltóság minden tisztelése. Ekkép a távoli tartományok függetlenekké tették magukat, s mint magukra hagyatva a saracénok zsákmányává lettek. A Földközi-tenger egyik szigetének fejedelme egész a főváros falai alá jöni s a császári felséget ingerelni merészkedett.

Mahomed épen a görög birodalomban hiányzó eszközökkel rendelkezett, a rábeszéléssel tudnillik és az erélylyel, s a mellett uj népeket hozott mozgásba, mig amazéi elvénhedtek valának. De adott-e mást a világnak hóditáson és ököljogon kivül? Követői előrohannak a félszigetről, mint rablócsapat, melly letelepedik mindenütt, hóditói joggal, elnyomva a legyözötteket s össze nem olvadva azokkal; miért is soha sem lesznek egy néppé, s eleinte diadaluk, utóbb fenmaradásuk csak a szomszédok gyávaságából, utóbb pedig türelméből származik.

A fenyegetett Európa csakhamar összekocczan velök; elhangzik az Isten akarja kiáltás; de valamint ezzel nem kezdődnek el a kereszteshadak, ugy szent Lajossal Tunis partjain be nem végződnek; Pelagius és Heraclius kezdik el a csatát, melly mostanáig is tart; tizenkét százados háboru ez, mellyet egy félvilág visel a másik fele ellen.

Az érintkezés föltünteti az europaiak és keletiek közti különbséget. A még barbár török visszautasit minden müvelödést s fino-

mabb szokásokat s az islamot eredeti vadságára viszi vissza. A romlott álbölcselő s hütlen görögök, nélkülözve a hősies érzelmeket, nem ismerik fel az ujjászületés nagyszerü s alkalmas idejét, és gyáva féltékenységből, hitszegéssel s aljassággal gátolják a kereszt diadalmát. A még mindig durva, néha egyszersmind vad nyugatiakban, mint ez a neveletlen de ifju nemzeteknél történni szokott, feltünnek már a nagylelküség csillámai; dicsvágyat, becsületérzést s nemes áldozatokrai képességet látunk bennök. A görögök a vallást megoldhatlan vitályok mezejévé tették; a nyugatiak mint vitathatlan dolgot tisztelték azt, attól hagyták magukat igazgattatni viselt dolgaikban, és mérsékeltetni a hatalom kezelésében. A vallás a görögöknél társa és szolgája volt a zsarnokságnak; nyugaton a szabadság mellett állva, ellenszegült a hatalmaskodásnak, olly törvényrendszert hozott létre, melly megjavitá a régi jogot és mintaképpé lett. Amott a papság családhoz kötve s a kormány rabja volt; itt lerázva az anyagi hatalom bilincseit s megerősödve a nőtlenség tartózatai által, a világi tekintetek mellőzésével léphetett sikra Isten csatáinak vivására.

Negyedik tényezőül a nagy küzdelemben a mongolok léptek föl. Mikép a föld felületének változásai azokból erednek, mellyek belül a központi tüz vagy fagy által okoztatnak, ugy Európa népeinek nagyobb mozgalmai, ugy látszik, mindig az Ázsia szivében történök által határoztatnak meg. Majdnem mondani lehetne, miszerint az ottani barbár nemzetek arra rendeltetvék, hogy megsemmisitsék az intézményeket, midőn azok elkorhadtak; és hogy a Gondviselés szavára rögtön mozdulhassanak, nem telepednek meg állandóan, hanem pásztor életet élnek, hol mindenki csak magában bízik, mivel más törzsek s a természet ellenében folytonos harczra van kötelezve. Illy körülmények közt természetes a főnökök iránti föltétlen engedelmesség, kik közől ha valamellyik túlnyomóvá lesz, nem hogy ellenszegülnének neki, hanem inkább védelme alá állnak. Ezért az ő roppant birodalmaik a milly hamar képződnek, épen olly hamar bomlanak.

Öt század nem volt elég jóvá tenni azon pusztitásokat, miket Dsengiskán öt év alatt tett a Kaspi-tengertől az Indusig; és mégis ama népöldöklő előmozditá a müvelődést, egy nagy térre vonva az annyi apró fejedelmet, kik szüntelen egymást ostromolták; hogy távoli hadjáratokra vezesse őket, megszüntette az ujgurok, kitánok, kharizmiak s más számtalan tatár törzsek közötti harczokat; Syriás Perzsiában a török törzsek, hogy ellenállhassanak neki, nemzetekké egyesültek; ugyanez történt az oroszokkal, s a birodalomban, melly

Chinát, Perzsiát, a Tatárságot s Európa egyrészét foglalta magában, nagyszámu népek vegyültek össze s hozattak érintkezésbe. Aztán a tatárok nagy haladást tettek a láma vallás befogadása által, melly szelidité kegyetlen vadságukat; mig az islam, melly midőn mindinkább vallástiszteletté kezdett lenni, hanyatlásnak indult, uj erőt nyert a mongolok- és töröktől, kik midőn eredeti vadságára vitték, visszaadták annak harczias hatalmát.

Az Európát fenyegető veszélynek gátat vetettek a keresztes hadak, mellyek hü kifejezéseül tekinthetők ama kor harczias és vallásos jellemének; s némellyekre nézve buzgó áhitat kitörése, másoknál politikai számitás, utazási, fölfedezési, kereskedelmi s kalandori vágyak vállalatai, valamennyiekre nézve pedig figyelemre méltatása voltak azon Keletnek, melly, mint Napoleon mondá, bölcsője minden nagy dicsőségnek.

Ezen állapotokból fejlett ama bámulatos vegyülete a személyek-, eszmék- és hitnemeknek, minőt a régi világ soha sem látott. Konrád német császár rokonságba jő Komnén Manuel görög császárral; a franczia király egyik leánya Byzancz fejedelméhez megy nőül; Sancho, Navarra királya az Almohádok urának leányát kéri meg; VI. Henrik nőül véve a normann trón örökösnőjét, Siciliát, a még mindig arab szigetet, a birodalomhoz csatolta; Oroszlánszivü Richárd, nővérét Malek-Ádelnek, kit szövetségesévé tett, ajánlja oda; Saladin lovaggá kiván üttetni; Földnélküli-János ajánlatot tesz az Almohádoknak, hogy musulmanná lesz, ha segitséget adnak neki; II. Fridrik félig musulman, saracén egyetemmel, saracén őrséggel, arab seraillal; a nápolyi királyságban mahomedán gyarmatokat telepit s Egyiptom sultánját legjobb barátai közé számitja; európai főurak jerusalemi koronát viselnek, olasz és franczia nemesurak Ázsiában uralmakat alapitnak s konstantinápolyi trónon is ülnek. Azalatt az alánok és kapcsakok hadai Tonkinban harczolnak; chinai mérnökök vezetik a Tigris melletti hadi müködéseket; tatárok és indusok Chinában a Fo és Láma vallását tanitják; musulman imamok Kon-fu-cse tanitványaival s sz. Ferencz szerzeteseivel vitatkoznak; Averroe és Aristoteles összetársulnak a scholasticában; Perzsia elküldi a manichaeismust az egyház ostromlására, és képzelményes találmányait a franczia regék élénkitésére; Európában négy vagy öt, szerencsésebben kifejlett nemzet, kibontakozik szigeteltségéből s közli egymással érzelmeit s eszméit.

Illy különböző befolyások alatt fejledezett az európai müveltség. Két nagy eszme uralkodott akkor, melly két eszmének az

embertermészetben kell gyökereznie, miután legtöbb helyen még mindig fennél: az egyik, hogy minden hatalom, jog s kiváltság a földbirtokból ered; a másik, hogy a Gondviselés folyvást őrködik az emberiség haladása fölött, részint a királyok, részint s leginkább a papok személyében, kik is azért olly nagy hatalomra vergődnek. Az első eszmén alapszik a hübérrendszer, a másikból ered ama hit, melly kulcsa a középkor egész történetének. Innen a két uralkodó rendszer: az egyik, melly a hübériségből s a királytól, a másik, melly az egyházból s közvetlenül az Istentől ered; amaz a tekintélyé, emez a szabadságé.

Milly nagy volt légyen a vallás hatása, bizonyitja a szerzetesekké lettek nagy száma, kik lemondottak az emberi nagyságról s a családi kötelékekről; mint ezt csak magának Abailardnak történetében is tisztán látjuk, kinek atyja Berengár, elhagyja nejét s gyermekeit, hogy mint szerzetes halljon meg; neje Lucia követi őt; Abailard maga is szerzetessé lesz; kedvese még monostort is alapit, mellyben Abailard unokái, Agatha és Ágnes is fátyolt öltenek; ugy látszik, fia Astrolabius is mint szerzetes végezte életét. Gyakoriak voltak akkor a szentek is, kik közől nehányról mi nem vonakodtunk hosszabban beszélni, akár trónon, akár zárdában éltek legyen ama valódi népies hősök. Egy-egy monostor alapitása épen olly fontos esemény volt, mint egy országé; a régibb s ujabb szerzetesrendek olly rendszabályokkal birtak, mellyek mintául szolgáltak az alig szülemlő politikai intézményeknek; a zárdákban voltak a tanodák, ott a müveltség menedéke, ott a viselt dolgok emléke, ott a tudomány és irodalom hagyományai.

Mig emitt az egyesek egyéni tökélyesbülésre törekesznek, a pápák másrészről a társadalmat ügyekeznek tökélyesitni; a hóditás gonosz elemeit, jobb meghatározással, megszentesitik és kimüvelik; terjesztik a tanokat, védik az erkölcsöt, megszentesitik az ember egyenlőségét, a szolgai osztály javára, mellynek legalsóbb tagjait legfőbb méltóságokra emelik, a mennyiben ezek tudományosak és erényesek; végre ellenszegülnek a császárságnak, melly megfeledkezve eredetéről, követelőleg a két hatalmat egyesitni s a lelkismeretet a kard alá hajtani akarja.

S minő szokatlan látvány volt az a világon, midőn a pápák egy eszméért egész Európát fölfegyverzék! milly nagyszerü diadala az a vallásnak, hogy megszelidité a szilaj lovagok erkölcseit, s egyházi lovagrendeket alapitva, a büszke harczfiakat szerzetesi fegyelem alá hajtá!

De hiányzik az egész hübéri életben a finomság, s folytonos összeütközésben találjuk a durvaságot az udvariassággal, a barbárságot az emberiességgel; azért még az is, ki ama kort csak egy oldalról tekinti, a vadság és szentség legfőbb fokát találhatja fel.

Csakegyszer azonban a hübérrendszer ellen két erő támad fel: az egyedurság és a községek; amaz központi kormány alapitására, ezek nemzet képezésére törekedve; olly két dolog, melly a hübériségben egészen hiányzott. Eme századok legnagyobb fontossága tehát nem az óriási háborúkban, hanem a községek és hübérurak apró küzdelmeiben, aztán a katonák és vezérek, főurak és alhübéresek s a zsarnokság és szabadság közti egyetemes harczban áll; s a menyegzők és jószág-elkobzások, hűtlenségek és egyházi átkok megszoritják, vagy megtágitják a nemzeti köteléket.

A világnak semmiféle országa sem mutatta fel mindeddig ama dicső látványt, mellyet az olaszok, hogy tudnillik egy legyőzött s névnélküli nép, hosszú s állhatatos erőködései közben fölemelkedjék, átalakitson minden dolgot, és megváltoztassa nem csak a kormányokat, hanem az egész társadalmi rendet. A meghóditott s ujra meghóditott India meg nem változtatta osztályai uralmát s a sudra és pária még ma is szegénységben és gyalázatban nyög. China ékes gyermekségébe vonja hóditóit. A törökök által meghóditott népek még ma is olly szolgaságban vannak, mint az első napon; a kik pedig felszabadultak, ezt csak a győzők elkergetése által tehették. Perzsia a sok uralkodó család által egész chaossá lett. A régi Rómában előszeretettel kisértük a köznép lépéseit, melly a patriciusoktól a jogok megosztását csikarta ki: ott azonban már eleitől fogva két egyensúlyozott erejü nép létezett, melly már az első királyok alatt jogokat kivánt és nyert; miért is az, hogy a köznépi, gazdag s a legyőzöttek közt előkelő családok politikai kiváltságokat kivánnak, a hóditó háború meghosszabbitásának tekinthető.

Polgári s emberi létet követeltek az olasz községek, ugy ohajtván élni mint emberek, szabadoknak lenni az ártalmatlan tettekben és részt venni a városokban azon törvények alkotásában, mellyek reájok vonatkoztak.

Megszünnek ekkor egymaguk a földbirtokosok képezni a nemzetet és a polgári társadalom már nagyobb elemekből áll. A hübérurak megtartani törekednek saját kiváltságaikat vagyis alattvalóik korlátlan nyomását. A király a hübérurak fölött fensőbb állást kiván magának kivivni. A községek pedig a királytól támogatva, függetlenekké teszik magukat a főuraktól. Illy erők viszonos működése ké-

pezi ama századok történetét; s az összes háborúk a királyok- és községektől erednek, melly utóbbiak a hübéruraktól egy-egy földterületet akarnak visszafoglalni, mig a nagy keresztes háborúban a papság, az ő befolyása alatt teremtett uj müveltség biztositását s terjesztését kivánja.

Elősegité mindezt az ujjáéledt római jog, melly különben nem hogy szabadságot lehelt volna, hanem inkább szilárditá a zsarnokságot; hanem a törvénytudók föltétlen szolgaisága, melly a hóditásbehozta uj elemeket semmi tekintetbe sem vette, s fölemelve a királylakot, lealázta az uri várakat és lerontott minden korlátot az engedelmeskedő nép s a törvényeket alkotó s igazságot szolgáltató király között. Igen nevezetes dolog ama korban a törvénytudó emberek fontossága; ők s nem a fegyverek határozzák már meg Roncagliában a jogokat, Lyonban ők vitatkoznak a császárság és pápaság előjogai fölött, ők ülnek a törvényszékeken a fegyveres nemesek helyett, a nép kezébe játszva ekkép az igazságszolgáltatást.

A szabadságnak a zsarnoksággali harczai által keletkeznek az alkotmányok, mellyek második jellegét képezik ama kornak, mellyben a kormányok az egyesek akaratát közhatalommal, a népek a személyes ellenállást törvényessel helyettesitik. A francziaországi községek királyi oklevelek által ismertetnek el; Angolhonban Földnélküli-János alatt alderman-választási jogot nyernek; Spanyolhonban fueroval s regidorok és hatósággal felruházott alcallokkal birnak; Olaszhonban köztársaságokká lesznek; Németországban I. Fridrik hatalma növelésének eszközeiül használja fel; de II. Fridrik már fölöslegesnek tartja s elnyomni kisérti meg őket. Az országokban a különféle osztályok gondoskodni kezdenek saját létökről s helyet foglalnak a gyülésekben: Languedocban rég időtől fogva fennálltak e jogok, miket sz. Lajos egész Francziaországra kiterjesztett, Szép-Fülöp pedig 1302-ben már az összes községek képviselőit hija össze. Angolhonban a Magna Charta biztositja a papság és nemesség által képviselt nemzet jogait, III. Henrik alatt aztán (1265) megjelennek a községek követei, I. Eduárd alatt pedig (1295) elmaradhatlanná lesz azok szavazata az adókivetésre nézve. II. Fridrik Siciliában (1231) a városok követeit a főurak gyülésébe hivja meg; Németországban Nassaui Adolf alatt (1293) a császári városok részt vesznek a püspökök és nemesek gyülésében. Spanyolhonban a községek is képviselvék az aragoniai (1134) és castiliai (1169) corteseken.

A hübérrendszer feje a császár, s az ezt választó vagy megerő-

sitő pápák örködnek, hogy az esküvel erősitett egyezményeket meg ne törje és nehogy az érdemen s bizalmon alapuló méltóságot örökössé téve, a születés véletlenjére ruházza azt, a mi csak személyes érdem jutalma lehet.

Császárokat egymásután a frank, szász és sváb fajok adtak. Mind a három házbeliek között az elsők harczias és erőteljes fejedelmek; az utóbbiak hajlandóbbak a müveltségre, de az erővel visszaélni törekednek. Otto és I. Henrik hősekül tünnek fel, de a két utolsó Otto rokonságot köt a görög udvarral s trónjoknak Rómábai áthelyezését tervezi. Frankoniai Konrád és III. Henrik Németországnak leghatalmasb s legszerencsésebb királyai, de utódaik elfajulnak s megtörnek a pápákkali küzdelemben. I. Fridrik, maga a megtörhetlen akarat és legjobb hadvezér uj érvényre hozza a császári méltóságot; de II. Fridrik, a középkor legmüveltebb fejedelme, örvény szélére viszi házát s a birodalmat. Ez ujjászületik Rudolf és Miksa alatt, de jóval más alakban s csak családi hatalmasodás törekvésével. Az elődök mindnyájan egyaránt nevelni törekedtek a császári hatalmat, habár különböző uton: a Sászok megfékezik az ujolag fenyegetőző barbárokat s nagylelküen kormányozzák a birodalmat; a Franconiaiak örökösitni akarják az uralmat, eltörölve a nemzetek részletes jogait s a nagy herczegségeket a korona urodalmaiba keblezve; ezenkivül az egyházi méltóságokat hübériesitni akarták, s innen az egyházi investitura miatti harczok. A Svábház fiai az által hiszik magukat megszilárdithatni, ha Olaszhonnak valóságos uraivá lesznek, a pápákkali viszály azonban megváltoztatja jellemét s Olaszország függetlenségét vagy szolgaságát hozza kérdésbe. Sicilia megszerzése a helyett hogy megszilárditná a Sváb ház hatalmát, csak rettegetté teszi azt, s a népeket öröm fogja el, midön a Hohenstaufok szerencsétlen sarja azon vesztőhelyen vérzik el, mellyet neki ősei nagyravágyása készitett.

Róma még mindig a mozgalmak nagy központja vala; oda terjesztettek föl a nemzetek politikai érdekei s az emberiség erkölcsügyei. Az egyháznak kettős harczot kellett kiállnia: szétszakitni ama kötelékeket, mikkel a hübéresek öt lenyügözni akarták, s ebben segittetett a fejedelmek által, de ezek utóbb a befolyást felsőséggé akarták változtatni s az egyházat szeszélyöknek s politikai czéljaiknak rendelni alá; e szerint az egyháznak saját maga felszabaditásaért is kellett harczolnia. Az egyházat a külkormányzattal öszhangzásba hozni, volt a birodalom jobb fejedelmeinek czélja, Nagy Károlytól Habsburgi Rudolfig, de sem nem mindig igazságos, sem nem mindig

alkalmas eszközökkel. A főpásztori bot és a jogar közötti háború másfél század alatt nagyszerü erőket emésztett föl, mellyeket a társadalom előhaladására lehetett volna felhasználni. De az anyag és szellem közötti tusa elkerülhetlen vala, s a viszályokban szokásos tulzás, mellytől sem az egyik, sem a másik rész nem tartózkodott, keseredetté tette a harczot, kivált miután a politikai s vallási szabadság közötti különbség nem ismertetett, és az utóbbi, az ő roppant terjedelmében, az embernek összes jogait, reményeit s jövőjét átkarolva tartá. Aztán ki határozhatott volna az egyház feje, a katholika köztársaság képviselője, s a királyok feje, a kereszténység védnöke között? Az ügyetlen egyezmény, mellyre léptek, fölfüggesztette a háborút, de kárára mindakét résznek, miután mindkettő elvesztette azon jótékony behatást, mellyet, mig öszhangzásban működtek, a világ művelődésére gyakoroltak; ám mégis ama viszály alatt olly gyümölcsök értek meg, mellyek különben el s atnyultak volna, s az állam eszméje ollyanná tisztult, minőnek azt mainap látjuk.

Róma azonban, elég politikával, elvonja a császárságtól az európai egység eszmejét, kegyelve Francziaországot, melly kiforgatja a császárok kezéből az egyház érdekei ellen irányzott kardot. Szent Lajos, belátva, milly fontos Francziaország gyarapodására nézve a pápákkali egyetértés, elnézi, hogy fivére Károly, az egyházi átok alá vetett II. Fridrik ellenére, nőül vegye a Provence örökösnőjét, és elfogadja Manfred koronáját.

Mi mindig örülünk, ha megmutathatjuk, mikép a szenvedéseknek jó következménye szokott lenni s a zsarnokság törekvéseiből a szabadság arat diadalt. A germánok, hogy biztositsák a zajos külfüggetlenséget, főnököket választanak, kik aztán királyokká és zsarnokokká lesznek, s hogy felülkerekedjenek a szabad embereken, maguk köré gyüjtik hiveiket, hogy ezek minden szavukra engedelmeskedjenek. De mi történt? épen ezek fordultak ellenök, hogy megakadályozzák mindenhatóságukat. A királyi előjogok fenntartása s a népnek a grófok visszaélése elleni megvédése végett a tartományokba királyi biztosok (missi dominici) küldetnek; de ezek a királyi hatalom egy részét bitorolják s örökösek- és függetlenekké teszik magukat. A hübériség, melly földarabolta az uralmat, mikép ma a tulajdon daraboltatik, azon küzdelem, mellyet a saját vagy mások fáradsága után élni akaró emberek között mindig feltalálunk; de ha pénzt követel a kézmüvesektől, kifosztani nem tudja őket többé, mivel testületekbe egyesültek. Hogy fölmentessenek a katonai szolgálattól s a nemzeti gyülésekeni megjelenéstől, a szabadok hübé-

resekké lesznek s részt venni kényszerülnek hübérurok minden magánhadában valamint annak uriszékein is megjelenni. A főurak, hogy elháritsák maguktól a törvényszéki iték felelősségét, az itélethozás jogát hasonranguakra ruházzák, kik aztán hatalmuk ellensulyozóivá lesznek. A királyok, hogy annál nagyobb adókat vethessenek ki, egybehivják a községek képviselőit s ez által egy harmadik osztályt emelnek, melly mérsékli kezökben a jogart és alkotmányokat hoz be. Ekkép sarjad a jó azon gyökérből, mellyből csak szerencsétlenség váratott; és igy javulnak a nemzetek az egyesek szenvedései által.

Akkor tehát, midőn ingerkedő megvetéssel néztünk ama századokra, mellyek minket mint szolgákat találtak s mint embereket hagytak hátra, nem hasonlitottunk-e ollyan személyhez, melly elfeledte családját és első éveit? Most, a nélkül, hogy visszaohajtanók a multat, melly hivatását betöltötte, csak csodálni tudjuk amaz életdús századokat, mellyeket felriasztott Remete Péter és Bernárd dörgő szava, a troubadourok és siciliai költők kellemes éneke, Abailard és a patarinok büszke hangja, és Anselm, Suger és Tamás komoly szava; a századokat, mellyekben fennen magasztaltattak Barbarossa, Richard, Fülöp-August és Saladin viselt dolgai, és áldattak Assisii Ferencz, magyar Erzsébet és sz. Lajos tettei; a századokat, mellyekben Descartest és Malebranchet szent Bonaventurában, Bacot a hasonnevü szerzetesben, Hume-ot Salisbury Jánosban és Montesquieut Aegidius Colonnában feltaláljuk; a századokat, mellyek olly nagy férfiakat mutatnak fel, minő III. Incze, IX. Gergely s más pápák, Francziaországban Fülöp-August és Szép-Fülöp, Spanyolhonban III. Ferdinand és X. Alfonz, Németországban a Fridrikek és Angolhonban Becket Tamás; és mindenütt a hőseknél nagyobb népi erő, melly ront és ujjáteremt, szétszaggatja a lánczokat és alkotmányokat hoz létre. Akkor támadnak a keresztes hadak, a lovagiság, épitészet, nyelvek, tudományok, mint mindannyi uj tünemények; ott kezdődik a mai müvészetek és irodalmak valódi története, és a müveltség a régi világból valósággal átlép a mienkbe.

Angolhon megalapitá a maga alkotmányát, mellynek csak a további kifejlődés hiányzott; Norvég-, Dán-, Svéd-, Magyar-, Lengyelország, Esztland és Poroszország, elhagyva a pogányságot, a müvelődés mezejére lépnek; Örmény-, Szerb- és Bolgárország a latin egyházhoz csatoltatnak, s a szakadás egyidőre elhárittatik; a Tolosa melletti csata megtöri mindenkorra a spanyolhoni arabokat, hol a keresztesek és mahomedánok közötti harcz hosszan tart még, de nem bizonytalan többé, és a spanyoloknak nem mesés királyok,

hanem függetlensége biztositásában elfoglalt nép nemes erőködéseinek dicsőségét hagyandja hátra. Francziaország különféle tényezők folytán a haladás élére áll. Az erkölcsi egységnek volt ideje megérni ott és Angolhonban, hol utóbb politikai egységet is hozott létre, mig Spanyol, Olasz- és Németországban azt hátráltatták más körülmények; hanem azért ez utóbbiaknál sem hiányzott a hősiség és nemzeti nagyság. Olaszországban különösen sokszorositatott az élet, változatos alakai által: népuralommal, melly maga volt a mozgalom és vetély; förendurságggal, melly mozgásba hoz saját érdekében minden társadalmi erőt; harczias és eröteljes várurakkal; apró, csinos és kéjdús udvarokkal, mellyek kegyelték a müvészeteket és tudományokat.

E bámulatos tevékenység minden téren, minden irányban nyilatkozott; soha sem emeltettek olly épitmények, mint akkor; a szépmüvészetek ujjáélednek egykorulag Toscanában, hol Cimabue, Sienai Guido s Pisai Giunta, ecsetökkel, Pisai Miklós és János vésüjökkel, Pisai András pedig bronzöntvényeivel ékesiték a Bono s Arnolfo által emelt épitményeket. És a müemlékek, ha valaha, a kérdéses korszakban, az erkölcsök, szokások és eszmék tükrei.

Kezet fog két irodalom, az ó-classicai és az uj, amaz formákat, ez fogalmakat nyujtva. A latin nyelv még mindig átalánosan használtatik a komoly iratokban, a tanitásban s majdnem kizárólag a történelemben; a XIV. század elején mégis hét európai nyelv nemzeti irodalmat mutat fel: az olasz a legmüveltebb; a provencei hirtelen virágzása után elhervad, mielőtt érett gyümölcsöket hozott volna; spanyol és portugal nyelven nemzeti énekek hangzanak s törvények iratnak; a franczia nyelv bámulatosan gyarapodik; az angolon nemzeti énekek s a Hóditónak törvényei irattak; a németen a régi hősök énekeltettek s a szász és sváb törvénykönyvek irattak; a titokszerü Tauler János (+ 1361) csakhamar azon irányba vezeti a német prosát, mellyben azt aztán Luther Márton megerösité.

Mikép ma minden eszme a politikára vitetik át s termékeny társadalmi tételekre alkalmaztatik, ugy akkor a gondolatnak egyetemes formája a hittudomány vala. Nehézkes de hatalmas, tudományszegény de türelem- és hitdús papi irodalom okoskodni tanitotta meg a világot. De a zárdákból, mellyek egykor a barbárság ellen egyetlen menedéket szolgáltattak, behat az irodalom a főuri várakba s a népi ünnepekre, s nem csupán vallási ihletben hallatja magát többé; s a költői képzelem, meg nem elégedve többé a régi határokkal, uj nyelveket keres s felváltva lovagi, képleges, keleti

és keresztény regekörben forog. A Niebelungok egészen pogányok; a Cid ben a vallás, mint az uj görögöknél inkább nemzeti jelvény mint érzelem; ugyanis a hős Rómába megy, ott a szent Péter egyház közepén kardot ránt, hogy megijeszsze a pápát; aztán nem retteg a mórokkal szövetkezni; a regék ellenben lovagiságot lehelnek, melly a kereszténységtől beoltva, született, földi, de magasult s tisztultabb érzelmekkel.

Hagyományok, mellyek hosszú ideig, mint a mag a föld alatt, elrejtve voltak, fölsarjadzanak minden részen a zárdai titokszerü képzelményekben, az erő és szerelem eszményi alkotmányaiban, a népies szent mondákban s a lovagi költészetben. Előbb nem hallott hangok zengedeznek mindenfelé; a trouveurök és minnesingerek még akkor is, ha régi hősöket magasztalnak, uj alakban s uj érzelmekkel tüntetik fel őket. Eredetileg születik ujjá a satyra, a dráma, nem is gondolva arra, hogy a mü érdeme a régiek nyomainak követésében álljon. Hallottuk az uj irodalmat a troubadour lantjáról lehangzani Provence narancsfái alatt és zúgni Svábföld őserdői között; kegyes nemtők, rémületes óriások népesitik meg a völgyeket, folyókat, várakat; bübájos fegyverek s varázsgyürük töltik el a világi legendákat; mig a zárdaiak csodákból füződnek: minden helynek megvan a maga hőse, szentje és költője. Spanyolország önmagát magasztalja a Cidben, Britannia Artur királyban, Francziaország Nagy-Károlyban, kinek, nagyszerü tévedéssel, a kereszteshadakat is tulajdonitja. Vogelweide Walther nöket és szerelmet énekel, miket Petrarca gyönyörü fehér fátyollal volt bevonandó; Percival és Tristán hatást gyakorolnak Angolországban, s csakhamar nagyszerü épületet emel Dante, mellyen a mennynek és földnek müvét ismered fel.

Mindezen uj irodalmak, távol a classicusok utánzásától, képzelmi erőt s gazdagságot, érzelmi hevet és gyöngédséget tanusitnak; átengedik magukat a behatásoknak, erkölcsök-, szokások- s egykorú előitéleteknek: de hiába keresed az eszmék szabatos világosságát s a tisztult izlést, melly egyaránt kerüli az aljasságot és a kicsapongást; hasztalan keresed a classicai költészet müvészetét s a kitüzött czélhozi állhatatos törekvést. Itt is, mint mindenben, a már érintett bevégzetlenség vehető észre.

De a szabadság szelleme utat tör magának minden részen. Olaszhonnak s Flandriának müvészeteket, ipart és köztársaságokat adott, Angol-, Skót-, Spanyol és Francziaországnak hadi vitézséget és függetlenségi hősiséget; a magánhad elnyomatik, a hübéri hatóságok eltöröltetnek vagy korlátoltatnak; müvészi s mesteregyletek

alakulnak; minden osztály sorsa megjavul; az élet kényelmesebbé, tisztesebbé s erkölcsösebbé lesz; a papságnál tanokat, a nemességnél lovagi becsületérzést, a népnél kiváltságokat s ipart látunk; a gondolat szabadon kezd szárnyalni; a biblia népi nyelvekre fordittatik; magyaráztatnak az allegoriák, megtámadtatik a scholastica vagy legmerészebb kérdések fegyvereül használtatik fel; annyira, hogy a pápa tekintélye s a szentségek isteni eredete is kétségbe vonatik; a költészet nyilakat ereget a szentdolgok és személyek ellen is; a festészet kibontakozik a változhatlan minták közöl, hogy változatosb fejlödést nyerjen; az aranycsinálás és csillagjóslás áttörnek a látható világ határain, hogy az elrejtett erőket keressék, a csillagokat kérdezgessék s hadat üzenjenek a halálnak.

Közeledünk már most az ujabb időkhez, hanem előbb három találmány szükségeltetett, hogy biztositnák a müvelödés haladásait uj barbárok beütése ellen és utat nyissanak annak tovább terjedésére, hogy az, a mi először család, aztán törzsek surlódása, aztán főbb emberek uralma, aztán a községek testvérülete volt, előbb nemzeti egységgé, ebből pedig Európa s a világ müveltségévé legyen.

FELVILÁGOSITÓ JEGYZETEK.

a XII. könyvhez.

A) 57-dik laphoz.

III. Incze.

Vannak nevek, mellyek az eszmék teljes foglalatját, egész történelmi, bölcsészeti s erkölcsi rendszert képviselnek. Kérdezz valakit, mit tart Bossuet, Hobbes, La Mennais, VII. Gergely, Tamburini, Napoleon, Monti . . . felöl, s ha ö határozott s megfontolt választ ad, megtudhatod irodalmi, politikai, társadalmi véleményét. Hogy ha azon feleletek, mellyeket az ephemer irók bizonyos kérdésekre, miknek megfejtésében annál szabadabbak, mennyivel kevésbbé sugalmaztatnak, határozottak és megfontoltak lennének, egyetlenegy válaszukból lehetne következtetést vonni gondolkozásuk és érzésök módjára. De midön ma visszahuzzák, mit tegnap állitottak, mi mást bizonyitanak evvel mint állhatatlanságukat?

Azért nem gyermekeskedve, de komolyan szólva, a legjellemzöbb nevek egyike a történelemben III. Incze, a katholika egység eme majd legóriásibb képviselője; honnét nem csoda, hogy czélpontját teszi a pápaság mind ellenei legmélyebb gyülöletének, mind védöi legmagasztosb dicséreteinek. Nekünk úgy tetszik, nem lesz helytelen, ha a különböző itéleteket, mik szemünkbe ötlöttek, eléállitjuk, hadd lássuk, mint fogták fel különkülön a történészek a középkor társadalmi s vallási szervezetét.

Legelsö, ki emlékét megtámadta, volt a vele egykoru Matthaeus

Parisius, ki reá a legfőbb mértékben haragudott, tőle származik számos, amannak hirét becsmérlő mese és észrevétel.

Bossuetnek, ki a gallikán tanokat XIV. Lajos egyeduralmi önkényével összhangzásba hozni erőlködék, mindenesetre ki kellett kelnie egy olly pápa ellen, a ki korának minden politikai forrongásaiban szerepelt. A Declaratiók védelmében megrója Inczét Otto császár és Földnélküli-János letétele miatt, az ő büneül számitván be először az innét eredt háborukat, másodszor a szentszéknek ez által magára vont megvetését [1]).

Fleury, Bossuet barátja, a pápaság elleni örökös ellenszenvét Egyházi Történelmében a többi közt leginkább VII. Gergely és III. Incze iránt tünteti ki; ez utolsó uralma hosszas elbeszélésénél az egyház állapotának a XII. században körülményes leirásánál nem szalaszt el egyetlenegy alkalmat sem, a hol csak árnyékot vethet jellemére. Szerinte Incze személyes hasznát többre becsülé a szent székeénél; túlszigorú volt az eretnekek ellen; daczára a régi kánonok tilalmának szentesité a püspökök áthelyezését; a VII. Gergely által alakitott bitorlási rendszer nyomán belevegyült a német ügyekbe; az egyház alkotmányát akként értelmezé, hogy megfosztá a császárokat a pápák megerősitése jogától; önmagát tolta föl a fejedelmek és királyok közötti békebiráúl.

Voltaire-t emliteni sem kell, midőn a pápák rágalmazásáról van szó; mégis vad őrjöngése miatt megérdemli, hogy ismételjük itéletét: „A pápa-választás hosszú időkig polgári háboruval járt. Nero utódjainak szörnyei Vespasiánig Itáliát csak négy évig fürészték vérben; a pápaság Európát két századon át.“ (Essai sur les moeurs).

Hume Angolország történetében összes könnyelmüsége s gunyorával Inczének kényuraságot, földi hatalmak és clerus fölötti bitorlást vet szemére; a keresztes hadaknak elárad veszettsége csak ut volt neki a nyerészkedésre; nem egyébb mint boszuállás voltak kiközösitései; a legkegyetlenebb barbárságot használta az albigensek „e szerencsétlen, az emberek közt legártatlanabb, legbékésebb felekezet ellen.“

Gibbon III. Incze rajzát e szavakkal végzi: „Incze két legkitünőbb diadallal, melly csak valaha a jóérzés és emberiség ártalmára vivatott, dicsekedhetik: az átváltozás (transsubstantiatio) hitágazata megalapitásával és az Inquisitio szegletkövének lerakásával.“

---

[1]) A következő idézetek Saint-Chéron Sándornak Hurter III. Incze története franczia fordításához irt előszavából vannak vévo.

És Hallam a Középkori Európában: „III. Incze uralkodása volt azon időszak, mellyben a pápaság bitorlási szelleme nagyobb merészséggel lépett föl. Róma főleg e háromra törekedett: független felsőségre, a keresztény egyház fölötti uralomra, a föld fejedelmei leigázására. E pápának kellett eme hármas tervet sikeresitnie. Alatta foglalták el Konstantinápolyt a latinok; s bármennyire látszassék is neki visszatetszeni a keresztesek eme letérése, melly a Szentföld visszafoglalását akadályozá, valóban mégis az uj patriarcha engedelmességén és a görög egyház egyesülésén ujjongva kellett örvendenie."

S beszélve e pápának az aragoniai királyhoz a pénz megmásitása miatt intézett feddéseiről: „Én nem kételkedem — ugymond — ezer s más esetekbeni, mellyeknél mint közvetitő a polgári ügyekben fellépett, őszinteségéről. Egy olly fensőbb lángész mint III. Incze, bármint hajlott is mindent nagyravágyásának szentelni, nem maradhatott közömbös a társadalmi rend szépsége s az emberi nem jóléte iránt. Hanem e kitünő pápa levelezéseiből az világlik ki, hogy legfőbb öröme egy korlátlan hatalom megszilárditásában állott. Az egyházi jog mély ismerete, mind annak, mi a világban történik, folytonos észlelése, ernyedetlen buzgalom táplálák e rettenthetlen nagyravágyót." (On views of Europe in middle age tom. II.)

Daunou, Essai historique sur la puissance temporelle des papes munkájában a jelen század elején összegyüjtött minden vádat a pápák bitorlásai ellen; és miután III. Incét összevissza gyalázta, hozzáveti: „háromszáz valódi s ellenpápa közt, kiket a történelem számunkra föntartott, egyet sem ösmerünk hatalmasbnak III. Incénél. Pápasága legtöbb figyelmet s tanulmányt érdemel az európai monarchák részéről; uralma a pápai hatalom legtündöklőbb korszaka."

Illy czimü müvecskében „Origine, progrès et limites de la puissance des papes, ou Eclaircissement sur le quatre articles du clergé de France et sur la liberté de l'Église gallicane" (Páris 1821) olvassuk: „III. Incze pápasága méltó a fejedelmek és államférfiak tanulmányozására, hogy megtudják, mennyire veszélyes a polgári hatalmat a vallási ügyekkel egyesiteni, és a vallás fejei, mivel szintén emberek, mennyire hajlandók befolyásukat mindinkább s inkább terjeszteni és saját természetéből kiforgatni, kivált ha a körülmények csak némi részben is kedveznek nagyravágyásuknak." A jó embernek nem jutott eszébe, hogy talán az államfők ugyanazonképen emberek és hogy

hasonló veszély forog fenn, ha ellenkező értelemben hajtatik végre az egyesités.

Nem szükség mondani, millyennek tünteti fel Inczét Sismondi, ki fölötte balúl vélekedik mindaz iránt, mi az egyházat s pápaságot illeti; mint a melly kevés kilátást nyújtott neki azon a téren, mellyen annyi türelemmel fáradott.

A száraz Millot mondotta: „III. Incze egyike a legemelkedettebb és legelőrelátóbb lángeszeknek, kik csak valaha a pápai trónra jutottak . . . ha Fridrik védelmére vállalkozott, nem annyira azért tette, hogy megoltalmazza, hanem mivel öt elnyomni óhajtotta; a Svábház elleni gyülöletét olly mértékben öntötte ki, hogy lehetetlen volt észre nem venni, miszerint neki e háznak növekedő hatalma nincsen inyére."

A római szék ellen örökké dühöngő Llorente, a Spanyol Inquisitio és a Portrait politique des papes considérés comme princes temporels et comme chefs de l'Eglise (Páris 1822.) szerzője irja: „Nem hinnök, hogy a földi hatalmasok III. Incze joggyakorlatábani túlkapásait türték legyen, ha eredeti történelmi adatok, maguk a bullák s fennálló következményeik azokat tényleg nem bizonyitanák. Nehéz kevés szóval kifejezni e gögös s fukar pápa, e kétszinü és ravasz nagyravágyó tett merényeit s mennyire visszaélt a szentirás helyeivel. Elég tudni, miszerint kiközösitések (excommunicatio), tilalmak (interdictum), letételek, esküfelmentések által uralkodása tizennyolcz évén keresztül az egész világgal háborút folytatott . . . .; ezer s ezer igazságtalanságot követett el, hogy családjának fényt kölcsönözzön és fivérét Richárdot fejedelmi fokra emelje; mindenfelé s minden pillanatban, nem tekintve az indokokat, pápai követeket küldözgete azon megbizással, hogy szitsák az egyenetlenségeket, mellyeket szörnyü zsarolásaikkal maguk idéztek elő, csak a miatt, hogy saját családjaikat s a pápáét gazdagitsák stb."

Capefigue „Histoire de Philippe Auguste"-ban (hogy részrehajló hibáit hallgatással mellőzzük) korholja a pápákat „mivel mindent a katholika dogmák keretébe szoritottak"; nagyravágyónak, epésnek, bőszültnek, erőszakosnak mutatja be nekünk mindenütt III. Inczét; leginkább az albigensek elleni keresztes hadat hányja szemére; de ellenmond önnönmagának, midőn saját azon adatokkal s tényekkel, mellyeket használ s tárgyal, ellenkező itéleteket hoz. Mindamellett elismeri pápai uralma nagyságát: „Ő az egyedüli, Fülöp August korában élő pápa, ki megmutatta ama rettenetes s

tevékeny képességet, melly átkarolja a katholikus mindenséget. Nincsen akár a koronás föket, akár a bárókat, várurakat illető házi kérdés, nincsen magán vagy királyokat érdeklő közügy, nincsen bárók, apátságok, monostorok között fölmerülő különbség, mellyekre ki nem terjesztette volna éber figyelmét. Roppant levelezése egyike a középkor legnevezetesebb emlékeinek. Követei s bibornokai befuták a birodalmakat és tartományokat, törvényeket szabva, tilalmat dörögve, átkokat szórva; s minden fő meghajolt az apostoli villámokra. Nem lehet képzelni ama tekintélyt, melly egy bullával, bucsuengedélylyel hadseregeket állit, az államok politikáját vezeti, Francziaország és a császári birodalom kormányaiba avatkozik, s mindezt a véleményegyedüli nagyhatalmával."

Michelet az igaznak és hamisnak azon vegyülékével itéli őt meg, melly iskolájának s különösen neki magának jellemző vonása. Ő elismeri, miszerint Incze markában tartá századát, s hogy nézetei összhangzásban voltak korával; elismeri, milly lelkesedést keltett az albigensek elleni kereszteshad, emez a spanyoloknak a mórok elleni küzdelmeinél is népszerübb fajtusa; elismeri ezen tévtanok vadságát, s hogy mennyire szelidité Incze az ellenök hozott szigort, s mint védelmezé a toulousi grófot fiával együtt: mindazáltal e pápát nagyravágyással, kényurasággal- s kegyetlenséggel vádolja; őt teszi felelőssé ama végtelen átkokért mellyekkel miatta az Egyház állitólag illettetett, s erősiti róla, mintha végperczeit a lelkisméret mardosása s be nem töltött küldetésének tudata nyugtalanitották volna. (Histoire de France, tom. II, pag. (420—50.)

Még Michaud is, bármennyire illett volna, hogy rokonszenvet tanusitson az iránt, ki uralma 18 évén keresztül ereit főkép a Szentföld fölszabaditására irányzá, nem tarthatta meg magát, hogy Inczét túlkapásokról s erőszakoskodásokról ne gyanusitsa. (Histoire des croisades, tom. III.)

Azonban már a mult században sem hiányzottak történészek, kik máskép itélték meg III. Inczét; Némethonban például, Wilken és Müller János, ki őt ekként festi: „Kora minden tudományaiba alaposan s mélyen avatva, e főpap ékesen beszélé a latin és olasz nyelvet; és nagy lelki szilárdsággal kellemet s nyájasságot egyesite. Egyszerü volt s gondos minden körülmények közt; jótékonysága a pazarlásig ment. Az ifjú Frigyes fölötti gyámtisztségének nagylelkü s lovagias fejedelemhez illőleg felelt meg." (Egyetemes Történelem).

Örül a lelkem, hogy megmutathatom, miszerint Itáliában mind-

járt felismerték Inczét. Tudja kiki, milly önkényes-egyeduralmi szellem vonul át Giannone Nápoly Történetében, mégis ekként ir e pápáról, a ki az egyeduralom visszaéléseinek leghatalmasban ellenszegült: „Ő ollyan pápa, kinek sokat köszön a római Egyház, mivel ügyessége, de még inkább tudománya által legfőbb, legmagasb tekintélyre emelte, s ki Európának ugyszólván minden államait s fejedelmeit annyira megtudta hóditani, hogy őt mint oraculumot tisztelték s függtek tőle. Olly nagy vala nevének dicsköre, hogy Alfonz Aragonia királya tartományát önkényt adózójává tevé, ömaga a római egyház hübérese lön, s általa kivánt Rómában megkoronáztatni; példáját utánzák más fejedelmek is. Ő, mint legjártasabb a jogtudományban, a legfőbb személyeket Rómába idézte, hogy reá bizzák ügyeik kiegyenlitését s megnyugodjanak az ő birói itéletén: igy a legfontosb s legnevezetesb állami s főpapi viszályok Rómában tárgyaltattak; igy támadt annyi levele Decretales név alatt, melyek egész ezen időkig öszvegyüjtettek s a bolognai tanulóknak olvasásul adattak; igy alakithatta meg később IX. Gergely a legszilárdabb római egyeduralmat. Legszorgalmasabban tanulmányozta a római törvényeket különösen a pandectákat, e végett százada leghiresebb jogtudósai egyikének tartaték, milyenek akkor Italia sok városában, s kivált széles e világon dicsért jogakademiája s még inkább ennek termeiben fénylő Ugolino s Azzone miatt valamennyi fölött álló Bolognában virágzottak. Akarta volna a régi jogtudósokat is utánozni, s gyakran pandectákra alapitva Decretales leveleit, nagy hibákba esik, mellyekből később Cujaccio, Ottoman és más tudósok sokat megczáfoltak. A pápaságról a legmagasztosb eszmét táplálta; s gondolta, hogy valamint VII. Gergely s több elődje, ugy ő is letehet s felemelhet, a kit akar, a császári trónra, a mint be is bizonyitotta Ottót megfosztva, s Frigyest megajándékozva a koronával. E fejedelem fiatal korában a siciliai királyságot önkényes uralom s hatalommal ő kormányzá, miben nem annyira Constantia végrendeletét mint a gyámapai tisztet vette tekintetbe.“ (XV. könyv. 4 fej.).

Muratori, ki itéleteiben eléggé könnyelmü s minden más csak nem Róma barátja, szólván III. Incze haláláról mondja: „Benne a leghatalmasb s legdicsőbb pápáknak, kik valaha szent Péter székében ültek, egyike múlt ki; nagy jogtudós, nagy államférfi, ki a szellemi kormányzásban tanusitott dús tapasztalata mellett a római egyház ideiglenes javát fölötte növelte s egyszersmind rokonaiét is. De e ki-

tünő pápa nem maradt ment az ócsárlásoktól, mikre olly kész annak tolla, ki egyedül saját szenvedélye s érdeke tanácsát hallgatja."

Francziaországban Dániel, kit a szigoru Thierry Ágoston tanultnak, pontosnak és hűnek mond (Lettres sur l'histoire de France), szabadon a gallikán s janseni szenvedélyektől adja a nagy pápa képét.

A porosz Schöll „Cours d'histoire des États européens" terjedelmes művében (IV. könyv Párizs 1830) irja: „III. Celestin után a pápai széket egy legnagyobb pápa foglalta el. III: Incze alig vala harminczhét éves; de tudományossága már széles hirben állott, s szilárdsága, okossága, ügyessége, melylyel az eseményeket az egyházi hatalom hasznára forditani tudta, csakhamar bámulatot gerjesztett. VII. Gergely elveit követte, s nem hiányzott nála sem bátorság sem az állhatatosság, hogy annak tervét befejezze. a körülmények sokkal jobban kedveztek neki mint bármelly elődjének; ő már megvetve találta az épület alapját, mit emelni akart, és ha VII. Gergely egy utódja sem birta ennek tervét végrehajtani, ő azért nem tágitott követelésein, miket a közvélemény megszokott jogosaknak tekinteni... Nem kevesebb buzgalmat s erőt fejtett ki az egyházi kormányzatban. Meg levén győződve, hogy az igazság részrehajlatlan szolgáltatása az államnak biztonsága, azt csak felvilágosult és feddhetetlen jellemü emberekre bizta. Háromszor tartott hetenként ülést a közügyek átnézése végett; a vizsgálatnáli figyelme, bölcs találékonysága a legbonyolodottabb esetekben, itéleteinek igazságossága eszközölték, hogy mint a közrend helyreállitója magasztaltatott. Levelei a jogi határozatok mintái gyanánt szolgálhatnak."

Raumer a Hohenstaufok történetében mondja, miszerint III. Incze a pápák közt ha nem a legnagyobb, bizonyára egyiknél sem alábbvaló (III. köt. 306. l.).

Angolhonban földiei hibáit és rágalmait jóvátevé Lingard, és hogy igen hosszú s ékes értekezését ne idézzem, csak annak egy darabjára szoritkozom, holam, különösen Földnélküli János letételét s országának hódolatul a szentszékrei átruházását illeti, épen a pápáknak ezen legtöbbször fölvetett szennyéről, a földi hatalom bitorlásáról ekként nyilatkozik: „Azon időben, mikor az igazság (justitia) minden ismeretei a hübérrendszer nyomán módosultak, csakhamar el lőn általánosan fogadva, miszerint a melly fejedelem engedetlensége által Istenhez hütlen lesz, mint illyennek el kell vesztenie hübérét, mit Istentől nyert, s az itéletet Krisztus földi helytartója, a pápa mondja ki; ekképen az Isten szolgáinak szolgája a fejedelmek fejedelmévé lőn;

jogának tartotta fölöttök biráskodni s koronákat változtatni, a mint jónak gondolta.

„Ép ugy, a mint az erkölcstan igaz alapelvei változhatlanok, változnak becsületi s becstelenségi fogalmaink a társadalom örökös mozgása szerint. Hogy apáinkról részrehajlatlanúl itéljünk, nem szabad cselekedeteiket jelen szokásaink és ösmereteinkhez mérnünk, de szükséges, hogy azon századba képzeljük magunkat, mellyben éltek, miszerint alkotmányaikra, törvényhozásuk elveire s kormányaikra helyes észrevételeket tehessünk. A XIII. században nem volt semmi lealacsonyító a hübériségben, mint a melly állapotot a keresztény fejedelmek legnagyobb része választa. Még Skóczia királya is hübérese volt a francziának (itt előszámlál sok más példát). Földnélküli-János báróinak nagy tanácsa, az ő alkotmányos tanácsosai, ugyanazon emberek, kik két évvel később Runnymer mezején nyerték tőle szabadalmaikat, részt vettek meggyaláztatásában, az ő akaratukkal s megegyezésökkel történvén az adományozás.“ (Angolhon története III. köt. 40 l. jegyzet).

Hosszasan értekezik felőle Montalembert Károly „Szent Erzsébet Életé“-ben: „E század utolsó éveiben (1198) egy a kor teljes erejében levő férfiut látunk sz. Péter székére ülni, ki III. Incze név alatt rettenthetlen bátorsággal harczolt az egyház s igazság mindennemü ellensége ellen, s a világ előtt egy főpapnak talán a legtökéletesb eszményét valósitá, és az Isten földi helyettesének kitünő jelképe volt. — Minthogy ezen óriási alak az általa megkezdett egész századon uralkodék, megengedi az olvasó, ha róla némi adatokat közlünk. Kegyes és nyájas vala modora, ritka testi szépséggel megajándékozva, bizalommal és gyöngédséggel teljes barátkozásaiban, a túlzásig nagylelkü alamizsnái osztogatásában s alapitványaiban, ékesen szóló s termékeny szónok, kitünő asceticus és tudományos iró [1]), sőt költő is, mint ezt szép énekei bizonyitják, millyen például „Veni s. Spiritus“ és „Stabat Mater“ e fönséges keserv, mellyet sok ideig az övének tartottak; nagy s mély eszü jogtudós, mint illett is annak lennie, ki az egész kereszténység ügyeiben utolsó itélő biró volt; — a tudományok s különösen a vallásos tanulmányok hő pártolója; — nagy erélylyel örködő az egyház törvényei s fegyelme kezelésében; szóval: minden kitünő tulajdonnal föl vala ruházva, mellyek dicsővé tehették volna emlékét, ha békés és könnyü korban vette volna föl

[1]) Lásd „beszédeit“; továbbá „De contemptu mundi“ s a hét bünbánó zsoltár fölött irt értekezleteit.

az egyház kormányzása terhét, vagy ha e kormányzás egyedül csak a lelki dolgokra lett volna szoritva. De más föladat volt számára föntartva. Mielőtt a pápai trónra lépett volna, már fölfogta ő s közre is bocsátotta munkáiban a pápaság czélját s rendeltetését, melly nem egyedül a lelkek üdvössége előmozditásában, a kath. igazság föntartásában áll, hanem egyszersmind a ker. társadalom jó kormányzásában is. Önmaga iránt bizalmatlansággal lévén telve, alig hogy megválasztatott, könyörögve kérte az egész kath. világ papjait: esedezzenek az Istenhez érte, hogy világositsa föl s erősitse meg őt; s az Isten meg is hallgatá ez átalános könyörgést, erőt adva neki VII. Gergely nagy munkájának folytatására s bevégzésére. Már ifju korában, midőn még a párizsi egyetemnél tanult, Canterburyba zaráudokolt sz. Tamás vértanu sirjához, s igy fölfoghatjuk, milly szeretetet merithete e sz. ereklyék mellett az egyház szabadságaért, mellynek jövőben ő leve győztes bajnoka. Mig azonban e legszentebb szabadságot védte, Európa helyzete e korban azon dicső munkakört is ráruházta, hogy örködjék egyszersmind a népek minden érdeke, jogaik föntartása s minden kötelességök hü teljesitése fölött is. Egész 18 évi kormánya alatt folytonosan ez óriási küldetés magaslatán állott. — Bár szünet nélkül fenyegetve s megtámadva volt Róma zavargó lakosai által: ő mégis rendithetlen nyugalommal, állandó s minden csekélységre kiterjeszkedő gondossággal tervezett az egyház és a keresztény világ fölött, mindenfelé forditva atyai és birói tekintetét. Irlandtól Siciliáig, Portugaltól egész Örményországig az egyháznak egy törvénye ellen sem történt kihágás, hogy ő azt ne fenyitette, soha nem szenvedett jogtalanságot a gyönge, hogy ő elégtételt ne követelt, soha törvényes szabaditék meg nem támadtatott, melylyet nem védett volna. Előtte az egész kereszténység nem volt más, mint egy magasztos egység, benső határok és nemzetkülönbség nélküli egyetlen ország, mellynek ő vala rettenthetlen védője kivülről, és tántorithatlan s megvesztegethetlen birája belülről. Hogy biztosságba helyezze azt külellenségei ellen, a kereszteshadak iránti lelohadt buzgalmat ujra fölélesztette; őt inkább, mint bárkit, emésztette a keresztérti harcz szent heve, mellynek első rohamát VII. Gergely [1]) érezte, s melly minden pápát lángra gyulasztott egész II. Piusig, ki mint keresztes halt meg. A pápák szive ollyan volt akkor, mint valamelly tüzhely, honnan e hév minden ker. nemzetre szétsugárzott; szemeik folytonosan figyelének a veszélyre, melly Európát

[1]) Ep. s. Greg. VII. lib. 31.

fenyegette; s mig Incze azon törekvék, hogy minden évben küldjön keresztény hadat a keleten győző saracenek ellen, azalatt északon s szláv és szarmata népek között a ker. hitet terjeszté, és nyugaton is a spanyol királyoknak az egyességet, s a mórok ellen egy elhatározó megtámadást ajánlva, csodás győzelmöknek ő volt fő okozója. A kath. egységbe egyedül okokkali meggyőzése s nagy jellemének tekintélye által legtávolabbi országokat vezetett vissza, ugymint Örmény- s Bolgárországot, mellyek a latin hadakon győzedelmeskedve, nem haboztak Incze puszta szavára meghajolni. Az igazságért lángoló, fáradhatlan, magasztos buzgalmához a legnagyobb türelmet tudta csatolni a személyek iránt; ő védte a zsidókat fejedelmeik zsarolásai s polgártársaik vak dühe ellen, mint a ker. igazságnak élő tanúit [1]); végre mint minden elődе e tekintetben, ugy ő is levelezett a musulman fejedelmekkel a béke és üdvösségök érdekében [2]). Ritka belátással és fáradhatlan állhatatossággal harczolva folytonosan a számlálhatlan eretnekek ellen, kik akkorban föltüntenek és az egész világ társadalmi és erkölcsi rendének alapjait fölforgatással fenyegették, soha meg nem szünt a győztes és fölizgatott katholikusokat, sőt magukat a püspököket is mérsékletre és kegyességre inteni [3]). Sokáig igyekezett a nyájasság s kibékülés szavaival egyesiteni az elvált keleti egyházat a nyugatival; midőn pedig a 4-ik kereszteshad váratlan kimenetelével a bizanti császárság fölforgattatott, és a keresztény világnak ezen eltévedt fele az ő tekintélye alá kényszerült, s ekként hatalma megkettőztetve lőn: ő szelidséget ajánlott a legyőzött egyház irányában, távol attól, hogy e hóditás hirét véve, az örömnek vagy büszkeségnek csak legkisebb jelét is mutatná, vonakodott a győztesek dicsőségében s diadalában részt venni, visszautasitott minden mentegetést, minden vallási ürügyet, mert vállalatukban szem elől tévesztették az igazság törvényeit, — elfeledték Krisztus sirját! Oka az, mert rá nézve a vallás és igazság minden volt, s ezek életével a magáét azonositá. — Szive az igazság hő szeretetétől lángolt, mellyet semmi személyválogatás, semmi akadály, semmi veszély nem tudott kisebbiteni vagy föntartóztatni; — nem gondolt az eredménynyel, nem a veszteséggel, midőn valahol a jog volt kérdés alatt; nyájas és irgalmas a gyöngék és legyőzöttek iránt; hajthatatlan a hatalmasak és kevélyek iránt, mindig s mindenütt az elnyomot-

[1]) Ep. II. 302. ap. Hurter, I 313.

[2]) L. Malek Adel sultánhoz irt levelét.

[3]) Ep. XII. 67. 69.

tak, a gyöngék és jogosság védője volt a diadalmaskodó igazságtalan erőszak ellen. Igy látjuk őt a nemes ingerültség egy nemével a házasság kötelékének szentségét védeni, mint a ker. társadalom s élet szentélyének kulcsát. Meggyalázott feleség soha nem folyamodott hasztalanul hatalmas közbenjárásához. A világ álmélkodással nézte, mint harczolt 15 éven át barátja s szövetségese Fülöp-August ellen, védve a szerencsétlen Ingelburga jogát, ki Dániából jött, hogy megvetés tárgya lenne e fejedelemnél, egyedül, fogságba ejtve, elhagyatva mindenkitől egy idegen ország közepében, kivéve a pápát, ki végre keresztül tudta vinni, hogy visszahelyeztessék férje trónjára a nép örömkiáltásai közt, melly szerencsés volt látni, hogy mégis csak vagyon e világon mindenki iránt egyenlően szigorú igazság [1]).

„Ugyanő volt azon éber szellem, ki atyai gondossággal őrködött a legtávolabb eső országokban is a királyi árvák és törvényes korona-örökösök sorsa fölött. Látjuk, mint tudta föntartani jogaikban s örökségeikben a norvég, lengyel és örmény herczegeket (1199.), a portugal trónörökösöket, a fiatal László magyar királyt, sőt az egyház ellenségeinek fiait is, mint péld. aragoniai Jakabot, kinek atyja az eretnekekért harczban meggyilkoltatott, s ki a kath. seregtől elfogatván, Incze parancsára szabadittatott meg. Igy II. Frigyest is, a hohenstaufi uralkodó-család egyedüli örökösét, a szentszék legfélelmesb vetélytársát, kit Incze, árván bizatván őrizetére, nem annyira gyámi, mint inkább atyai indúlattal és áldozattal nevelt, oktatott, védett s atyai örökségében megtartott. Mindenesetre bámulatra méltónak tünik föl előttünk, hogy toulousi agg Rajmundnak, a katholicismus régi s makacs ellenségének s ifju fiának épen akkor nyujt menhelyet trónja zsámolyánál, midőn ez az egyháznagyok és a győztes keresztesek ellen kikel, midőn a leggyöngédebb tanácsokkal hasztalan halmozta az ifju herczeget, s hiába igyekezett kiengesztelni irányában legyőzőit, zugolódásaik daczára neki adta Comtet s Provencet, hogy a vétkei miatt jogosan megfosztottnak ártatlan fia ne legyen minden örökség nélkül [2]). Hogyan lehetne csodálkozni azon,

---

[1]) Ugyanő volt győztes védője Máriának, Aragonia királynéjának, ki kicsapongó férjének végül terhére vált, valamint Adelhaidnak, Csehország királynéjának is, kitől férje el akart válni, hogy előnyösb házasságra léphessen, s kit már egy zsinat is elítélt.

[2]) Incze életének e vonása fölött az egykoru történeti adatokat kitünőleg megerősiti a provencei versekben irt „l' Histoire de la Croisade contra les Albigeois", mellyet Fauriel Franczíaország történelmére vonatkozó még kiadatlan emlékiratainak gyüjteményében közrebocsátott; olv. a 3160—3735. verseket.

ha olly korban, mellyben a vallás minden trón alapjának tekintetett, s mellyben az igazság akkép képviselve trónolt Péter székén, a királyok legerősebb kapcsok által igyekeztek vele összeköttetni? ha a hős aragoniai Péter azon véleményben vagyon, hogy koronáját, uj függetlenségét jobban nem biztosithatja, mint ha átkelve a tengereken, azt Incze lábaihoz teszi le, és annak kezeiből hübéres gyanánt fogadja vissza? ha angolországi János, népe méltó haragja által üldöztetve, szintén azon egyház hübéresének kiáltja ki magát, mellyet olly kegyetlenül üldözött, biztos lévén, hogy ott menedéket és bocsánatot találand, mit az emberek tőle megtagadtak? ha e két országon kivül még Navarra, Portugalia, Skóczia, Magyarhon s Dánia is szerencséjöknek tarták különös pártfogás köteléke által némiképen a szentszékhez tartozni? Mindnyájan tudták, hogy Incze épen ugy tisztelte a királyok jogait az egyház irányában, mint az egyházéit a királyok ellenében. Diecső elődeiként igazság szeretetével kitünő s előrelátó politikát párositott, valamint azok, ugy ő is ellenszegülvén a Sváb-ház császárságí örökösödésének, s gyámolitván Némethonban a választások szabadságát, megmentette e dicső tájat az egyeduralmi (monarchiai) öszpontositástól, melly ennek természetét megváltoztatta, és ama csodás értelmi termékenységnek minden csiráját elfojtotta volna, melylyel most méltán dicsekszik. Valamint azok, ugy ő is a szentszék földi uralkodói tekintélyét rendithetlen állhatatossággal visszaállitván s védvén, ez által Olaszország függetlenségét nem kevésbbé mint az egyházét biztositotta. Példája s törvényei által e függetlenségért egyenlőn buzgó főpapok egész nemzedékét képezte, kik méltók valának segédei lehetni, millyenek voltak: Langton István Angolhonban, Guesen Henrik Lengyelországban, toledói Roderik Spanyolhonban, toulousi Foulgnet; vagy méltók valának az eretnekek közepett szent ügyérti vértanuságra, millyenek: Parentice sz. Péter és Castelnau Péter [1]).

„Diecső élete az 1215-ben tartott hires lateráni zsinattal végződik, mellyet ő hivott össze, s mellyben elnökölt, hol az egyház minden köteléke megerősittetett; hol az ugynevezett „isten-itélet", melylyel az erőszak visszaélt, végkép eltöröltetett; a husvéti áldozás megparancsoltatott, és azon bünvádi eljárás [2]), melly minden világi törvényszéknek mintául szolgált, megalapittatott; hol végre a

[1]) Az eretnekek által ölettek meg, az első 1199. Orvietóban, a másik 1209. Languedocban.

[2]) Ezen zsinat nyolczadik kánonjában.

dömések s franczia szerzete a keresztény világnak ugyszólván bemutattatott, mellyeknek föladatuk volt abba uj életet önteni, s melylyeket III. Incze pápasága alatt keletkezni látott“ [1]).

De fogják mondani, divatos szólamok ezek: mivel ma már divattá vált katholikus szint vallani. Jól vagyon, — a franczia köztársaság kilenczedik évében (1801) az Institut de France védszárnyai alatt, La Porte du Theil ur, a „Recueil des chartes, actes et diplomes relatifs à l' histoire de France“ gyüjteményben közrebocsátá III. Incze eddig ki nem adott leveleit két kötetben toldalékul Balusiushoz [2]). Ezek átnézeténél Incze du Theilnak egészen szokatlan világban tünik fel, úgy hogy elhatározta magát megirni történetét. Legelőször is „Notices et extraits des manuscrits de la bibliotèque nationale et autres bibliothèques, publiés par l' Institut National de France“ VI. kötetében ötven fejezetet szentel emlékének, mellyek mindegyike pápasága legnevezetesebb eseményeit tárgyalja. Eltemetve egyedül csak a nagyobb elméknek megengedett tudományos buvárlatba, felőle olly itéletet hozott, melly annál bámulatra méltóbb, mennyivel idegenebb s vonakodóbb volt a mult idők tanaival és az akkori zavarokkal eltelt lelkek hangulata illy határozott igazságok hallatára. Azonban idézzünk belőle valamicskét:

„III. Incze neve örökké azon személyiségek egyikét költi fel emlékünkben, kik a világ szinpadán legtöbb fényt árasztottak s kiknek érdemei s hiányai pontos körvonalozása nem csekély fáradságába fog kerülni a részrehajlatlan bölcselemnek. Hiányainak mondom, a nélkül, hogy titok volna előttem, mennyire szelidnek fog látszani még ezen kifejezés is azoknak, kik olvasták ama történeti s polemiai raj-

[1]) A némethoni protestans történetirók u. m. Müller János, Vilken, Raumer, ezen nagy, annyi franczia történetirótól félreismert főpap lángesze és erényei előtt meghajoltak. Egy ugyanazon országbeli történetiró, Hurter, az általa irt III. Incze és kortársai története által, az ő és az egyház dicsőségének olly emléket állitott, melly az igazság minden barátjának elismerésére méltó.

[2]) *Epistolarum Innocentii III. rom. pont. libri XI; accedunt gesta ejusdem Innocentii et prima collectio Decretalium*, composita a Rainerio. Stephanus Baluzius *Tuletensis in unum collegit ecc.*; 2. kötet ivr. Párizs 1682. — *Diplomata, chartae, epistolae et alia documenta ad res Francicas spectantia, ex diversis regni externarumque regionum archiviis ac bibliothecis, jussu regis Christianissimi, multorum eruditorum curis, plurimum ad id conferente Congregatione Sancti Mauri, eruta. Notis illustrarunt et ediderunt L. G. O. Feudrix de Brequigny, F. J. G. La Porte du Theil;* 2 kötet ivr. Ugyanott 1791. — Ritka az első, még ritkább a második.

zokat, mellyek öt valóságos gonoszságokról vádolják .... de ki őszintén neki fekszik pápasága története tanulmányának, nem tudja, miként hiheti el egy igazságkedvelő olvasó ama ráfogásokat, mellyek nagy részéről, ki azokat közelebb megtekinti, meggyőződhetik, hogy vagy teljesen pártszellemből irattak, vagy legalább nagyitva vannak. Ha a nagyravágyás egy világi fejedelemben, midőn az, ugy látszik, nagy és fontos okokból ered; midőn az tulajdonképen nem annyira az ember személyes hiuságán mint e mindenség szinpadán reá bizott ügy dicsőségén alapszik; midőn czélja felé legbecsületesebb s az államokra nézve gyakran leghasznosabb módokkal, akarom mondani, az akadályok legyőzésébeni lelki szilárdsággal, a tervek kivitelében megingathatlan állhatatossággal, a közügy iránti lankadatlan buzgalommal, szeplőtlen jellemmel halad; midőn azt továbbá a teendőkbeni ritka ügyesség, a természeti képességek és szerzett ismeretek elvitázhatlan felsősége, nem mindennapi elmésség minden, szándékainak kedvező — majd előrekészitett, majd akarva támasztott, majd önkényt jött eseményből hasznot húzni, ápolja; midőn végre azt nevezetes és maradandó befejezés koronázza, fényes eredmények követik, mellyeknek legtöbbje a jót tenni dicséretes vágyból s bizonyos boldog belkényszerből fakad s az emberi társadalomnak, ugy mint a vallásnak javára válik: ha, mondom, illy körülmények közt a nagyravágyás kiméletre talál egy kegyes moralistánál, ki rég óta hasztalan kereste az emberekben a tiszta s vegyülék nélküli erényt, látni való miszerint valamennyi uralkodó közt, kiknek tulnyomó (nem keresem milly eszközök által) befolyását ellenállhatlanul érezte a föld, bizonyára Incze nem vala az, kinek nagyravágyása kevésbbé fedezhető s menthető lenne." Ez nem más mint behizelgés, mire valóban szüksége vala azon időkben. Utóbb III. Inczének minden — különféle tartományokbani tetteinek képét a dja, czáfolva a vádakat. Idézzük öt:

„Spanyolhonban. — Ha Spanyolország több fejedelme benne a törvényes egyesitések gátjára akadt, azt a kánoni törvények követelték: az egyház régtől törvényeket szabott s annak feje köteles volt megtartani azokat. Egyébként Castilia és Aragonia királyai hányszor csak az ő segitségének köszönhetik a mórok elleni szerencsés sikereiket?

„Franczia országban. — Ki tagadhatja meg kereszténi szilárdságától a dicséreteket, látván, milly kitartással viszi tizenöt éven át szakadatlanul egy hatalmas do szeszélye s szenvedélye által tévutra vezetett király ellenében egy balsorstól hányatott, ártatlan,

férje részéről utált s üldözött fejedelemné ügyét? A szerencsétlen, erényei ugy mint szépsége és szenvedései miatt érdekes Ingelburga távol hazájától, szüleitől, egyedül egy idegen udvarnak közepette, kitéve oltalom nélkül üldözője korlátlan hatalmának, összerogy minden bizonynyal, ha a Vatican magaslatáról egy lankadatlan kar fen nem tartja. Hála a hajlithatlan Inczének, az igazság győzött; s a francziák tapsoltak a pápa diadalának, midőn férje által visszafogadva és a trónra visszahelyezve látták azon szerencsétlen királynét, kinek története még most is elérzékenyit. Nem tisztán gyanitás de való tény, hogy az igazság ezen kiszolgáltatása s emberség eszközölték, miszerint a király alattvalói hajlamát ujra megnyerte s a nemesek s városok hihetetlen s nagylelkü erőmegfeszitése folytán jövő évben a Bovines-i tájon képes lőn kivivni a győzelmet, mellyet mármár elvesztendő vala; ugy, hogy nincs egyéb hátra mint bevallani, miszerint e nap disze és gyümölcse, az erény diadala, Fülöp elhomályosodott dicsfényének visszajötte, a nagy lelkü pápa érdeme, ki ez ügyben az önzés árnyékát is kerülve, változatlanul az elhagyatott fejedelemné támasza, az ártatlanság hős védője volt.

„Angolhonban. — Ha Angliát illetőleg magaviselete nem is menthető; ha tagadhatatlan, miszerint Földnélküli-János iránti eljárásában egyedül a Szentszék világi érdekeit tartotta szem előtt, mindazáltal nem lehet elvitatni, hogy itt is mint ezer más alkalommal az igazság ügye bir tulsulylyal a fejedelmek leggyülöltebbike ellenében.

„Németországban. — A kérdés, melly Németországot régóta megoszlásban tartá, nem olly könnyen megfejthető vala; s részrehajlatlanul szólva nem történt igazságtalanság, ha Incze Ottót Sváb Fülöpnek eléje tette. Midőn ez elhalt, Otto elvesztette pártfogója kegyét, de csupán saját hálátlansága s önkénytes, hittel erősi tett és szent igéretek teljesitésébeni hütlensége miatt. Tökéletes semlegesség a két vetélykedő között bizonyára méltóbb, illendőbb lett volna a minden hivők atyjához; de a legmegbizhatóbb történetirók után mindig oda jutunk, hogy e hosszú küzdelmekben a pápa meg nem szünt egy pillanatra őrködni Németország egyházi fegyelme fölött, hogy kimélet nélkül fenyiti önpártbeli hatalmas bibornokait is, ha jellemöket beszennyezik.

„Északon. — Az északi dolgokban szükségképen csalódnia kellett a hütlen és érdekelt értesitések miatt. Mit e messze fekvő tájakról tudunk, az, számtalan pogánynak megtérése, kiket hasonló-

képen az ő fáradhatlan s Istentől számára kitüzött magas állásához mért gondjai nyertek meg.

„Magyars Görögországban. — A keresztesekre nézve az ő délen elkövetett kicsapongásaik örökre menthetlenek maradnak; s az illy háborúk, mellyek rúgója egy nem bölcselmi században még a legokosabb királyt is elszéditette, elég rendetlenséget sőt jobban mondva az emberiséget megbecstelenitő aljas tetteket okoztak. De ki az eseményeket megvizsgálja, átlátja, hogy Incze azokat a legfőbb fokban roszalta; a bajt csak növelte volna, ha büntetéshez folyamodik, s mindenesetre él ez eszközzel, ha engedelmességet vagy legalább meghallgattatást remélhet. Azonban a szigor e részben csak tekintélyét ásta volna alá, s lerontja ama kevés jót is, mit ez igen hires hadjáratokból várhatott s mi ez időben megfizethetlen nyereménynek vala tartandó; akarom mondani, az eretnekségek kiirtását a Szentföld meghódítását.

„Itáliában. — A Szentszék világi hatalma Olaszhonban nagygyá lőn, mondhatni, egyszerre, uralma alatt. S ha alig fölvéve a tiarát tapasztalja, hogy az olly rég időtől fogva keménynyaku római nép önkényt jő hozzá, és a valaha a pápai felsőséghez tartozó, utóbb pedig egy századdal előtte a császárok által attól elszakitott tartományok kardcsapás nélkül magukat neki alávetik; vajjon nem szilárdságának, lángeszének, hirnevének, erélyének érdeme-e, hogy a pápai trónnak ősi fényét visszaszerezte? Ki merné őt ebben dicstelen nagyravágyásról vádolni? Az igen korán elárvult ifju Fridriket [1]) oltalma- s gyámságába fogadva, nem csak gondosan nevelte, hanem nagy szolgálatokat is tőn neki; s bármit beszéljenek Fridrik magasztalói s a pápák rágalmazói, e fejedelem emlékét örökké a pápai udvar iránti hálátlanság sötét szine boritandja, mint a melly zsenge éveiben fölötte örködött s nagyságán hathatósan működött.

„Rómában. — Incze nem feledkezett meg rokonairól. Róma számos éveken át látott kebelében büszke épületeket, fenyegető tornyokat emelkedni, miket vagy mutogatásból vagy hogy vérei hatalmát megalapitsa, készittetett, mondják azon pénzből, mit sokkal jobban fordithatott volna az evangelium szelleme terjesztésére .... De mennyi legvilágosb bizonyiték nem tanuskodik a templomok és kolostorok iránti bőkezüségéről, a szegények iránti gondoskodásáról és

[1]) Ez a legnagyobb bűn, mit Sismondi Inczére fog: s valóban az is lenne, ha ollyanok volnának cselekedetei, mint ő azokat elbeszéli.

szeretetéről? Ama tornyok, ama paloták, a gőg s nagyravágyás ama való vagy költött emlékei, mikről többé kevésbbé igazságosan vádoltaték, elenyésztek; de a Szentlélek hospitiuma, mellyet saját családi javaiból látott el, e leghasznosabb, legszebb, legnagyszerűbb s talán legrendezettebb intézet minden, nem mondom az örök városban, de Europa akármelly polgárisodott államában mai nap létezők között fennáll s hirdeti az igazságkedvelő unokák, az érezni tudók, a betegek- és szükölködőkhez kegyesek előtt III. Incze szellemét, kinek ájtatos jótékonysága azt századokra megalapitotta.

„Ha e gyenge vázlathoz korának tudományaiban való jártasságát, a szép müvészetekbeni képzettségét, jogi eseteknéli átható értelmét, itélethozásbani veleszületett egyenességét, napjainkban is nélkülözhetlen egyházjogi határozatait, a kormánygondokbani fáradhatlanságát, munkásságát, jelleme tisztaságát, a legkitünőbb tulajdonok egész halmazát, miket tőle leghevesebb gyalázói sem tagadhatnak meg, csatolod, nem világos-e, miszerint inkább dicséreteket érdemel mint kárhoztatást?“

Könnyen idézhetnék több helyet, de ezek is elegendők a tudósnak mind mérsékeltsége, mind őszintesége kimutatására. A kételyeket, miket Du Theil, talán hogy századát, mellyben élt, ne hagyja egészen tömjény nélkül, még fentartott, eloszlatja egy protestans irónak, Hurter Fridrik schaffhauseni consistorium elnökének müve [1]). Ő méltónak találja, hogy olly férfiu, ki annyi ideig minden, még csekélyebb fontosságu eseményeknek is központja s rúgója vala, kiben, ha szabad mondanom, az európai emberiség szive vert, komoly tanulmányt érdemelne meg; s ő hozzá is látott ernyedetlen szorgalommal s a német tudósok egész lelkiismeretességével:

„Minél jobban megértette a szerző, milly szemmel nézte III. Incze a világot, mint fogta föl a pápaság lényeges jellemét s horderejét, mennyire átérezte annak független felsősége szükségességét, határtalan kiterjedését, jogainak teljhatalmát, milly mélyen behatott azon kötelmek ismeretébe, miket a pápaság magas eszméje eléje szabott, annál világosabban szemléli, mennyire egygyé olvadt Incze szelleme az egész egyházéével s ennek szépsége mint állott előtte összes fényében. Azon nyugodtság, melylyel e férfiu egy megmérhetlen

[1]) *Geschichte des Pabst Innocent III. und seiner Zeitgenossen.* Hamburg 1834. *Histoire du pape Innocent III. et de ses contemporains, par M. Fridéric Hurter, président du consistoire a Schaffhouse, traduit de l' allemand sur la 2-e edition par. MM. Alex. de Saint-Chéron et J. B. Haiber.* Párizs 1838. 3 kötet.

téren s az események rohamos változásai között működött, azon önmagához állandólag hü, mert alapos elvre fektetett élet; azon tiszta határozott hang minden, a legkényesebb körülményekben is, könnyüvé teszik pályafutását figyelemmel kisérni, hiven adni, lelke bensejébe nézni.

„Illyen vala Incze. A pápaság magas rendeltetése érzetével s annak valósitása akaratával, azt, az egyház kormányzása- s emberi nem javára magától Istentől alapitott intézménynek tekintette. Ha vajjon e hit magában véve igaz-e vagy hamis, Jézus Krisztus tanából jól vagy roszul lehozott, az más a polemiai hittan körébe vágó kérdés, mellyhez a történetirásnak semmi köze [1]). A történetirónak elég annyit tudni, hogy illy hit egy korszakban uralkodott s általános befolyást gyakorolt. Milly igazságtalanság elvetni az ész s jellem legmagasztosb tulajdonait egyedül azért, mivel nem tetszenek a külső alakok s esetleges körülmények, mellyekben nyilvánulniok kelle? Az ekként föltünt egyéniségek között Inczénél nagyobb nincsen, akár lángesze élét, ismereteit, akár lankadatlan tevékenységét, erkölcsi méltóságát, nagyságát, midőn hivataláról szól, tekintjük; mindent Istenért tesz, minden személyes tényben ő maga az alázatosság. S ha vizsgáljuk, mit akart s mit vitt véghez, mondhatjuk: Incze világos nappal nézte, mit VII. Gergely szürkületkor sejtett; mi ebben megfogamzott, azt Incze teljesen kifejlesztette; a gondolatot, mellyért III. Sándor olly sokáig a római ősökhez méltó kitartással türt és küzdött, különfélekép forgatta Incze; elődjei s utódjai egész sorában, kiket mindnyájokat ugyanazon eszme lelkesitett, ő az, kiben leghatározottabb s legerélyesebb végrehajtóra akadt.

„Legeslegfőbb czélja e történetnek megczáfolni ama tengernyi hibás véleményt, amaz előitéleteket és hamis állitásokat, mik a középkori pápákról, kivált III. Inczéről elterjedvék. De a történetirónak egyedül azon vitatér vagyon megengedve, melly az eredeti képet aggódó hűséggel tüzi az eszményinek ellenébe... Azért beszél olly gyakran Incze maga e könyvben, hogy kiki lássa gondolkozásmódját, meggyőződését, terveit. Az igazság ugy hozza magával, hogy ha egy gonosztevőnek van joga meghallgattatni, azt a középkor egy pápájától az iró meg ne tagadja.“

Örömmel s lelkismeretesen olvastam ezen, a minden történésznél annnyira kivánatos hűséggel s igazságszeretettel szerkesztett mü három kötetét; s mondhatom, hogy az valóban méltó mindazon meg-

[1]) Ugyan miért?

rovásokra, mellyekkel a tudósok s müveltek rövidlátó kislelküsége megszokott bármi müvet tetézni, ha gögös és embertelen előitéleteiknek nem hizeleg. Ne keress abban valami vonzó irályt; azon tényről tényrei szökdelés az idő egymásutánja szerint unalmat okoz, mit még kellemes előadás sem enyhit. Igen gyakran hasonlitnak a német tudósok azon mérnökökhez, kik utat akarván vonatni, egyedül a követendő irányra fordiják gondjukat, a nélkül, hogy a tájak szépségét, mellyeken keresztül haladnak, figyelembe vennék.

Illyen vala azon pápa, kit annyira gyaláztak, mint azt ez irat elején láttuk. Bizonyára emlékezni fog az olvasó, miként ő Földnélküli-János, Etzelin és Salinguerra kortársa volt. Ha nem tetszik róla hozott itéletünk, ám rontsátok le a tényeket, mellyekre mi azt egyedül s megdönthetlenül alapitottuk. Hogy vajjon jó lett volna-e vagy nem, ha a pápaság Incze értelmében fejlik ki, hogy vajjon e kort örömmel vagy szánalommal inkább kell-e szemlélni, külön-különféleképen itélik meg az emberek, a szerint a milly álláspontot vesznek. De kiben az igazságérzet még ki nem halt, az bizonyára csak örvendni fog, hogy azt, mit az igazság követel, bátran kimondta nem valami barát, nem valami szenteskedő, hanem egy protestáns egyház lelkésze.

B) 378-dik laphoz.

Magna Charta.

Ista sunt capitula quae barones petunt et dominus rex concedit, signata sigillo Johannis regis.

Post decessum antecessorum, haeredes plenae aetatis habebunt haereditatem suam per antiquum relevium exprimendum in charta.

Haeredes qui infra aetatem sunt, et fuerint in custodia, cum ad aetatem pervenerint, habebunt haereditatem suam sine relevio et fine.

Custos terrae haeredis capiat rationabiles exitus, et consuetudines, et servitia, sine destructione et vasto hominum, et terrarum suarum. Et si custos terrae fecerit destructionem et vastum, amittat custodiam. Et custos sententiabit domos, vivaria, stagna, molendina, et caetera ad terram illam pertinentia, de exitibus terrae ejusdem. Et ut haeredes ita maritentur, ne disparagentur, et per consilium propinquorum de consanguinitate sua.

Ne vidua det aliquid pro dote sua, vel maritagio, post decessum mariti sui, sed maneat in domo sua per XL dies post mortem ipsius, et infra terminum illum assignetur ei dos, et maritagium statim habeat, et haereditatem suam.

Rex vel ballivus non saisiet terram aliquam pro debito, dum catalla debitoris sufficiant, nec plegii debitoris distringantur, dum capitalis debitor sufficit ad solutionem. Si vero capitalis debitor defecerit in solutionem, si plegii voluerint, habeant terras debitoris, donec debitum illud persolvatur plene, nisi capitalis debitor mostrare poterit, se esse inde quietum erga plegios.

Rex non concedit alicui baroni, quod capiat auxilium de liberis hominibus suis, nisi ad corpus suum redimendum, et ad faciendum primogenitum filium suum militem, et ad primogenitam filiam suam semel maritandam; et hoc facite per rationabile auxilium.

Ne aliquis majus servitium faciat de feodo militis, quam inde debetur.

Ut communia placita non sequantur curiam domini regis, sed assignentur in aliquo certo loco, et tot recognitiones capiantur in eisdem comitatibus, in hunc modum. Ut rex mittat duos justic. per quatuor vices in anno, qui cum quatuor militibus ejusdem comitatus electis per comitatum, capiant assisas de nova dissaisina, morte antecessoris, et ultima praesentatione, nec aliquis ab hoc sit summonitus, nisi juratores, et duae partes.

Ut liber homo amercietur pro parvo delicto secundum modum delicti, et pro magno delicto secundum magnitudinem delicti, salvo contenemento suo. Villanus etiam amercietur, salvo vainagio suo. Et mercator eodem modo, salva mercandisa, per sacramentum proborum hominum de visneto.

Ut clericus amercietur de laico feodo suo secundum modum aliorum praedictorum, et non secundum beneficium ecclesiasticum.

Ut mensura vini, bladi, et latitudines pannorum, et rerum aliarum, emendetur; et ita de ponderibus.

Ne aliqua villa amercietur pro pontibus faciendis ad riparias, nisi ubi de jure antiquitus esse solebat.

Ut assisae de nova dissaisina, et de morte antecessoris abbrevierentur, et similiter de aliis assisis.

Ut nullus vicecomes intromittat se de placitis ad coronam pertinentibus, sine coronatoribus: et ut comitatus et hundreda sint ad antiquas firmas, absque ullo incremento, exceptis dominicis maneviis regis.

Si aliquis tenens de rege moriatur, licebit vicecomiti, vel alio

ballivo regis, saisire et imbreviare catallum ipsius per visum legalium hominum: ita tamen quod nihil inde amoveatur, donec plenius sciatur si debet aliquod liquidum debitum domino regi; et tunc debitum domini regis persolvatur; residuum vero relinquetur executoribus, ad faciendum testamentum defuncti. Et si nihil regi debetur, omnia catalla cedent defuncto.

Si aliquis liber homo intestatus decesserit, bona sua per manum proximorum parentum suorum et amicorum, et per visum ecclesiae distribuantur.

Ne viduae distringantur ad se maritandum, dum voluerint sine marito vivere: ita tamen quod securitatem facient, quod non maritabunt se sine assensu regis, si de rege teneant, vel dominorum suorum de quibus tenent.

Ne constabularius, vel alius ballivus capiat blada, vel alia catalla, nisi statim denarios inde reddat, nisi respectum habere possit de voluntate venditoris.

Ne constabularius possit distringere aliquem militem ad dandum denarios pro custodia castri, si voluerit facere custodiam illam in propria persona, vel per alium probum hominem, si ipse eam facere non possit per rationabilem causam. Et si rex eum duxerit in exercitum, sit quietus de custodia secundum quantitatem temporis.

Ne vicecomes, vel ballivus regis, vel aliquis alius, capiat equos, vel carectas alicujus liberi hominis pro cariagio faciendo, nisi ex voluntate ipsius.

Ne rex, vel ballivus suus, capiat alienum boscum, ad castra vel ad alia agenda, nisi per voluntatem ipsius, cujus boscus ille fuerit.

Ne rex teneat terram eorum, qui fuerint convicti de felonia; nisi per unum annum et unum diem, sed tunc reddatur domino feodi.

Ut omnes Ridelli de caetero penitus deponantur de Tamisia et Medeweye, et per totam Angliam.

Ne breve, quod vocatur Praecipe, de caetero fiat alicui de aliquo tenemento, unde liber homo amittat curiam suam.

Si quis fuerit dissaisitus, vel prolungatus per regem sine judicio de terris, libertatibus et jure suo, statim ei restituatur. Et si contentio super hoc orta fuerit tunc inde disponatur per judicium xxv baronum; et ut illi qui fuerint dissaisiti per patrem, vel fratrem regis, rectum habeant sine dilatione per judicia parium suorum in curia regis. Et si rex debeat habere terminum aliorum signatorum, tunc archiepiscopus et episcopi faciant inde judicium ad certam diem, appellatione remota.

Ne aliquid detur pro brevi inquisitionis de vita, vel membris, sed libere concedatur sine pretio, et non negetur.

Si aliquis tenet de rege per foedam firmam, per soccagium, vel burgagium, et de alio per servitium militis, dominus rex non habebit custodiam militum de feodo alterius, occasione burgagii vel soccagii, nec debet habere custodiam burgagii, soccagii, vel foedae firmae. Et quod liber homo non amittat militiam suam occasione parvarum sergantisarum; sicut de illis, qui tenent aliquod tenementum, reddendo inde cultellos, vel sagittas, vel hujusmodi.

Ne aliquis ballivus possit ponere aliquem ad legem simplici loquela sua, sine testibus fidelibus.

Ne corpus liberi hominis capiatur, nec imprisonetnr, nec disaissietur, nec ultragetur, nec exuletur, nec aliquo modo destruatur, nec rex eat, vel mittat super eum vi, nisi per judicium parium suorum, vel per legem terrae.

Ne jus vendatur, vel differatur, vel vetitum sit.

Quod mercatores habeant salvum ire et venire ad emendum, sine omnibus malis toltis, per antiquas, et rectas consuetudines.

Ne scutagium, vel auxilium ponantur in regno, nisi per commune consilium regni, nisi ad corpus regis redimendum, et primogenitum filium militem faciendum, et filiam suam primogenitam semel maritandam, et ad hoc fiat rationabile auxilium. Simili modo fiat de talagiis et auxiliis, de civitatibus London et de aliis civitatibus, quae inde habent libertates; et ut civitas London plene habeat antiquas libertates, et liberas consuetudines suas, tam per aquas quam per terras.

Ut liceat unicuique exire de regno et redire; salva fide domini regis, nisi tempore werrae, per aliquod breve tempus, propter communem utilitatem regni.

Si quis mutuo aliquid acceperit a judaeis, plus vel minus, et moriatur antequam debitum illud solvatur, debitor non usurabit, quamdiu haeres fuerit infra aetatem, de quocumque teneat: et si debitum illud inciderit in manum regis, rex non capiet nisi catallum, quod continetur in charta.

Si quis moriatur, et debitum debeat judaeis, uxor ejus habeat dotem suam; et si liberi remanserint, providcantur eis necessaria secundum tenementum, et de residuo solvatur debitum salvo servitio dominorum. Simili modo fiat de aliis debitis, et ut custos terrae reddat haeredi, cum ad plenam aetatem pervenerit, terram suam instauratam, secundum quod rationabiliter poterit sustinere de exitibus terrae ejusdem; de carnis vel wainagiis.

Et si quis tenuerit de aliqua eschaeta, sicut de honore Wallingfort, Nottingham, Banem, et Lancastr, et de aliis eschaetis; quae sunt in manu regis, et sunt baroniae, et obierit, haeres ejus non dabit aliud relevium, vel aliud regi servitium, quam faceret baroni; et ut rex eodem modo eam teneat, quod baro eam tenuit.

Ut fines, qui facti sunt pro dotibus, maritagiis, haereditatibus, et amerciamentis, injuste et contra legem terrae, omnino condonentur, vel fiat inde per judicium xxv baronum, vel per judicium majoris partis eorumdem, una cum archiepiscopo, et aliis, quos secum vocare voluerit; ita quod, si aliquis vel aliqui de xxv fuerint in simili querela, amoveantur, et alii loco illorum per residuos de xxv substituantur.

Quod obsides et chartae reddantur, quae liberatae fuerunt regi in securitatem.

Ut illi, qui fuerint extra forestam, non veniant coram justiciar. de foresta per communes summonitiones, nisi sint in placito, vel plegii fuerint; et ut pravae consuetudines de forestis, et de forestariis, et warennis, et vic., et rivariis, emendentur per xv milites de quolibet comitatu, qui debent eligi per probos homines ejusdem comitatus.

Ut rex amoveat penitus de Wallia parentes, et totam sequelam Gerardi de Atyes, quod de caetero balliam non habeant, scil. Engelardum Andr., Petrum et Cyonem de Cancell. Cyonem de Cygon, Matthaeum de Martino, et fratres ejus, et Galfrid nepotem ejus, et Philippum de Marbo.

Et ut rex amoveat alienigenas milites, stipendiaros, balistarios, et tuttarios, et servientes, qui venerunt cum equis et armis ad nocumentum regni.

Ut rex faciat judic., constabular., vic. et ballivos de talibus, qui sciant legem terrae, et eam bene velint observare.

Ut barones, qui fundarunt abbatias, unde habeant chartas regum, vel antiquam tenuram, habeant custodiam earum, cum vacaverint.

Si rex Wallenses dissaisierit, vel elongaverit de terris, vel libertatibus, vel de rebus aliis, in Anglia, vel in Wallia, eis statim sine placito reddantur. Et si fuerint dissaisiti, vel elongati, de tenementis suis Angliae per patrem vel fratrem regis sine judicio parium suorum, rex eis sine dilatione justitiam exhibebit, eo modo quo exhibet Anglicis justitiam de tenementis suis Angl. secundum legem Angl., et de tenementis Wall. secundum legem Marchiae. Idem facient Wallenses regi et suis.

Ut rex reddat filium Lewelini, et praeterea omnes obsides de Wallia, et chartas, quae ei liberatae fuerunt in securitatem pacis.

Ut rex faciat regi Scotiae de obsidibus reddend. et de libertatibus suis, et jure suo, secundum formam quam facit baronibus Angl., nisi aliter esse debeat per chartas quas rex habet, per judicium archiepiscopi, et aliorum, quos secum vocare voluerit.

Et omnes forestae, quae sunt afforestatae per regem tempore suo, desafforestentur, et ita fiat de ripariis, quae per ipsum regem sunt in defenso.

Omnes autem istas consuetudines, et libertates, quas rex concessit regno, tenendas, quantum ad se pertinet, erga suos omnes de regno, tam clerici, quam laici, observabunt, quantum ad se pertinent, erga suos.

Haec est forma securitatis ad observand. pacem, et libertates inter regem et regnum. Barones eligentur, xxv barones de regno quos voluerint, qui debent pro totis viribus suis observare, tenere, et facere observare pacem et libertates, quas dominus rex eis concessit, et charta sua confirmavit. Ita videlicet, quod si rex, vel justic., vel ballivi regis, vel aliqui de ministris suis, in aliquo erga aliquem deliquerit, vel aliquem articulorum pacis aut securitatis transgressus fuerit, et delictum estensum fuerit IV. baronibus de praedictis XXV. baronibus, illi quatuor barones accedent ad dominum regem, et ad justic. suum, si rex fuerit extra regnum, proponentes ei excessum, et petentes ut excessum illum sine dilatione faciat emendari. Et si rex, vel justic. ejus, illud non emendaverit, si rex fuerit extra regnum, infra rationabile tempus determinandum in charta praedicta, IV. referent causam ad residuos de illis XXV. baronibus; et illi XXV, cum communa totius terrae, distringent et gravabunt regem modis omnibus, quibus poterint, donec fuerit emendatum secundum arbitrium eorum; salva persona domini regis et reginae et liberorum suorum. Et cum fuerit emendatum, intendant dom. regis, sicut prius. Et quicumque voluerit de terra, jurabit ad praedicta exequenda pariturum mandatis praedictorum XXV. baronum, et gravaturum regem pro posse suo cum ipsis. Et rex publice et libere dabit licentiam jurandi cuilibet qui jurare voluerit, et nulli unquam jurare prohibebit. Omnes autem illos de terra, qui sponte sua et per se, jurare voluerint XXV. baronibus de distringendo, et gravando regem; cunctis rex faciet jurare ejusdem de mandato suo, sicut praedictum est.

Item si aliquis de praedictis XXV. baronibus decesserit, vel a

patria recesserit, vel aliquo modo alio impeditus fuerit, quo minus ista praedicta possit exequi : qui residui fuerint de XXV. eligent alium loco ipsius pro arbitrio sui, qui simili modo erit juratus, quo et caeteri. In omnibus autem, quae istis XXV. baronibus comittuntur exequenda, si forte ipsi XXV. praesentes fuerint, et inter se super re aliqua discordaverint, vel aliqui ex eis vocati nolint vel nequeant interesse, ratum habebitur et firmum quod major pars ex eis provideat, vel praeceperit, ac si omnes XXV. in hoc consensissent ; et praedictis XXV. jurabunt quod omnia antedicta fideliter observabunt, et pro toto posse suo facient observari. Praeterea rex faciet eos securos per chartas archiepiscopor. et episcoporum, et magistri Pandulfi, quod nihil impetrabit a dom. papa, per quod aliqua istarum conventionem revocetur, vel minuatur. Et si aliquid tale impetraverit, reputetur irritum et inane, et nunquam eo utatur. Sine dato.

Magna Charta regis Johannis de libertatibus Angliae.
A. D. MCCXV. Reg. XVII.

Johannes, Dei gratia rex Angliae, etc.

Sciatis nos, intuitu Dei, et pro salute animae nostrae, et omnium antecessorum et haeredum meorum, et ad honorem Dei, et exaltationem sanctae Ecclesiae, et emendationem regni nostri, per consilium venerabilium patrum nostrorum, Stephani Cantuariensis archiepiscopi, totius Angliae primatis et sanctae romanae Ecclesiae cardinalis, Henrici Dubliniensis archiepiscopi, Petri Wintoniensis, Jocelini Bathoniensis et Glaston., Hugonis Lincolnens., Walteri Wigornens., Willielmi Coventrens., Benedicti Rolfens., episcoporum ; et magistri Pandulphi domini papae subdiaconi et familiaris, fratris Emerin., magistri militiae templi in Anglia, et nobilium virorum Willielmi Marescalli comitis Penbroc, Willielmi comitis Sarisberien., Willielmi comitis Varenniae, Willielmi comitis Arundel, Alanni de Leveia constabular. Scotiae, Varini filii Gerali, Petri filii Hereberti de Burgo, Senescalli Pictaviae, Hugo de Nevilla, Matth. fil. Hereberti, Thomae Basset, Alani Basset, Philippi de Albaniae, Roberti de Roppeleia, Johannis Marescalli et Johannis filii Hugonis, et aliorum fidelium nostrorum :

In primis concessisse Deo, et hac praesenti charta nostra confirmasse, pro nobis et haeredibus nostris in perpetuum, quod anglicana Ecclesia libera sit, et habeat jura sua integra, et libertates suas illaesas, et ita volumus observari : quod apparet ex eo quod liberta-

tem electionum, quae maxima et magis necessaria reputatur Ecclesiae anglicanae, mera et spontanea voluntate, ante discordiam inter nos et barones nostros manifeste motam, concessimus et charta confirmavimus, et eam obtinuimus a domino papa Innocentio III. confirmari, quam et nos observabimus, et ab haeredibus nostris in perpetuum bona fide volumus observari.

Concessimus etiam et omnibus liberis hominibus regni Angliae, pro nobis et haeredibus nostris in perpetuum, omnes libertates subscriptas, habendas et tenendas eis et haeredibus suis, de nobis et haeredibus nostris.

Si quis comitum vel baronum nostrorum, sive aliorum tenentium de nobis in capite per servitium militare, mortuus fuerit: et cum decesserit, haeres suus plenae aetatis fuerit, et relevium debeat, habeat haereditatem suam per antiquum relevium, sc. haeres vel haeredes comitis de baronia comitis integra, centum, marcas: haeres vel haeredes militis de feodo militis integro, per centum solidos ad plus: et qui minus debuerit, minus det, secundum antiquam consuetudinem feudorum.

Si autem haeres alicujus talium fuerit infra aetatem, et fuerit in custodia, et dominus ejus non habeat custodiam ejus, nec terrae suae antequam homagium ejus ceperit: et postquam talis haeres fuerit in custodia, et cum ad aetatem pervenerit, sc. viginti et unius anni, habeat haereditatem suam sine relevio, et sine fine: ita tamen quod si ipse, dum infra aetatem fuerit, fiat miles, nihilominus terra remaneat in custodia dominorum suorum, usque ad terminum praedictum.

Custos terrae hujusmodi haeredis qui infra aetatem fuerit, non capiat de terra haeredis, nisi rationabiles exitus, et rationabiles consuetudines, et rationabilia servitia, et haec sine destructione et vasto hominum, vel rerum. Et si nos commiserimus custodiam alicui talis terrae, vicecomiti, vel alicui alii, qui de exitibus terrae illius nobis respondere debent, et ille destructionem de custodia fecerit, vel vastum, nos ab illo capiemus emendam: vel terra committatur duobus legalibus et discretis hominibus de feudo illo, qui de exitibus similiter nobis respondeant, sicut praedictum est.

Custos autem, quandiu custodiam terrae habuerit, sustentet domos, parcos, vivaria, stagna, molendina, et caetera de illa terra pertinentia, de exitibus terrae ejusdem. Et reddat haeredi, cum ad plenam aetatem pervenerit, terram suam totam instauratam de caru-

cis, et omnibus aliis rebus, ad minus secundum quod illa recepit. Haec omnia observentur de custodiis archiepiscopatuum, abbatiarum, prioratuum, ecclesiarum, et dignitatum vacantium, quae ad nos pertinent, excepto quod custodiae hujusmodi vendi non debent.

Haeredes maritentur absque disparagatione; ita tamen, quod antequam contrahatur matrimonium, ostendatur propinquis de consanguinitate ipsius haeredis.

Vidua post mortem mariti sui, statim et sine difficultate aliqua habeat maritagium suum, et haereditatem suam; nec aliquid det pro dote sua, vel pro maritagio suo, vel haereditate sua, quam haereditatem maritus suus et ipsa tenuerunt, die obitus ipsius mariti; et maneat in capitali messuagio mariti sui per XL. dies post mortem ipsius mariti, infra quos assignetur ei dos sua, nisi prius fuerit assignata, vel nisi domus illa fuerit castrum: et si de castro recesserit, statim provideatur ei domus competens, in qua possit honeste morari quousque ei dos sua assignetur, secundum quod praedictum est, et habeat rationabile estoverium interim de communi. Assignetur autem ei pro dote sua tertia pars totius terrae mariti sui, quae sua fuit in vita, nisi de minori, dotata fuit ad ostium Ecclesiae. Nulla vidua distringatur ad se maritandum, dum voluerit vivere sine marito; ita tamen quod securitatem faciet, quod se non maritabit sine assensu nostro, si de nobis tenuerit, vel sine assensu domini sui, de quo tenuerit, si de alio tenuerit.

Nos vero, et ballivi nostri, non saisiemus terram aliquam, nec redditum, pro debito aliquo, quamdiu catalla debitoris praesentia sufficiunt ad debitum reddendum, et ipse debitor paratus sit inde satisfacere. Nec plegii ipsius debitoris distringantur, quam diu ipse capitalis debitor defecerit in solutione debiti, non habens unde reddat, aut reddere nolit cum possit, plegii respondeant debito; et si voluerint, habeant terras et redditus debitoris, quousque sit eis satisfactum de debito, quod ante pro eo solvitur, nisi capitalis debitor mostraverit se esse quietum inde versus eosdem plegios.

Si quis mutuo acceperit aliquid a judaeis, plus vel minus, et moriatur antequam debitum illud persolverit, debitum illud non usuret quamdiu haeres fuerit infra aetatem, de quocumque tenet: et si debitum illud inciderit in manus nostras, nos non capiemus nisi catal-

lum contentum in charta. Et si quis moriatur, et debitum debeat judaeis, uxor ejus habeat dotem suam, et nil reddat de debito illo. Et si liberi ipsius defuncti, qui fuerint infra aetatem, remanserint, provideantur eis necessaria secundum tenementum quod fuerit defuncti, et de residuo dominorum. Simili modo fiat de debitis, quae debentur aliis quam judaeis.

Nullum scutagium vel auxilium ponatur in regno nostro, nisi per commune consilium regni nostri, nisi ad corpus nostrum redimendum, et ad primogenitum filium nostrum militem faciendum, et ad filiam nostram primogenitam semel maritandam; et ad hoc non fiet nisi rationabile auxilium.

Simili modo fiat de auxiliis de civitate Londonensi. Et civitas Londonensis habeat omnes antiquas libertates, et liberas consuetudines suas, tam per terras, quam per aquas.

Praeterea volumus et concedimus, quod omnes aliae civitates, et burgi et villae, et barones de quinque portubus, et omnes portus, habeant omnes libertates, et omnes liberas consuetudines suas, et ad habendum commune consilium regni de auxiliis assidendis, aliter quam in tribus casibus praedictis. Et de scutagiis assidendis summoneri facimus archiepiscopos, episcopos, abbates, comites, et majores barones regni sigillatim, per literas nostras. Et praeterea faciemus summoneri in generali, per vicecomites et ballivos nostros, omnes illos qui in capite de nobis tenent, ad certum diem, sc. ad terminum XL. dierum ad minus, et ad certum locum et tempus, in omnibus literis illius summonitionis, causam summonitionis illius exponemus. Et sic facta summonitione, negotium ad diem assignatum procedat, secundum consilium eorum qui praesentes fuerint, quamvis non omnes submoniti venerint.

Nos non concedimus de caetero alicui, quod capiat auxilium de liberis hominibus suis, nisi ad corpus suum redimendum, et ad faciendum primogenitum suum militem, et ad primogenitam filiam suam semel maritandam: et hoc non fiat nisi rationabile auxilium.

Nullus distringatur ad faciendum majus servitium de feudo militis, nec de alio libero tenemento, quam quod inde debetur.

Communia placita non sequantur curiam nostram, sed teneantur in aliquo loco certo.

Praecognitiones de nova disseisina, et de morte antecessoris, et de ultima praesentatione, non capiantur nisi in suis civitatibus et hoc modo: Nos, vel, si extra regnum fuerimus, capitalis justiciarius noster, mittet duos justiciarios nostros per unumquemque comitatum

semel in anno, qui cum militibus comitatuum capiant in comitatibus assisas praedictas, et ea quae in illo adventu suo in comitatibus per justiciarios praedictos, ad praedictas assisas capiendas misss,o terminari nonpossunt, per eosdem terminentur alibi in itinere suo. Et ea, quae per eosdem propter difficultatem articulorum aliquorum terminari non possunt, referantur ad justiciarios de Banco.

Assisae de ultima praesentatione ecclesiarum semper capiantur coram justiciariis de Banco, et ibi terminentur.

Liber homo non amercietur pro parvo delicto, nisi secundum parvitatem ipsius delicti: et pro magno delicto amercietur secundum magnitudinem delicti, salvo contenemento suo: et mercator eodem modo, salva merchandiza sua: et villanus alterius quam noster, eodem modo amercietur, salvo wannagio suo, si inciderit in misericordiam nostram. Et nulla praedictarum misericordiarum ponatur, nisi per sacramentum proborum et legalium hominum de vicineto comitatus.

Comites et barones non amercientur, nisi per pares suos, et non nisi secundum modum delicti.

Nulla ecclesiastica persona amercietur secundum quantitatem beneficii sui, sed secundum laicum tenementum suum, et secundum quantitatem delicti.

Nec villa nec homo distringatur facere pontes ad riparias, nisi qui ab antiquo et de jure facere debent.

Nulla riparia de caetero defendetur, nisi illa quae fuerat in defenso tempore Henrici regis, avi nostri.

Nullus vicecomes, constabularius, coronatores, vel alii ballivi nostri, teneant placita coronae nostrae.

Omnis comitatus, et hundredi, et wapentaki, et threthingi, sint ad antiquas firmas absque ullo incremento, exceptis dominicis maneriis nostris.

Si aliquis tenens de nobis laicum feodum moriatur, et vicecomes, vel ballivus noster ostendat litteras nostras patentes de summonitione, nostro de debito, quod defunctus nobis debuit: liceat vicecomiti, vel ballivo nostro attachiare et imbreviare catalla defuncti inventa in laico feodo, ad valentiam illius debiti per visum legalium hominum: ita tamen quod nihil inde amoveatur, donec persolvatur nobis debitum, quod clarum fuerit; et residuum relinquatur executo-

ribus ad faciendum testamentum defuncti. Et si nihil nobis debeatur ab ipso, omnia catalla redeant defuncto, salvis uxori ejus et pueri ipsius rationabilibus partibus suis.

Si aliquis liber homo intestatus decesserit, catalla sua per manus propinquorum parentum et amicorum suorum, per visum ecclesiae, distribuantur, salvis unicuique debitis quae defunctus ei debebat.

Nullus constabularius vel ballivus noster capiat blada, vel alia catalla alicujus, qui non sit de villa ubi castrum situm sit, nisi statim inde reddat denarios, aut respectum inde habeat de voluntate venditoris: si autem de villa ipsa fuerit, infra XL. dies pretium reddat.

Nullus constabularius distringat aliquem militem ad dandum denarios pro custodia castri, si ipse eam facere voluerit, in propria persona sua, vel per alium probum hominem, si ipse eam facere non possit propter rationabilem causam. Et si nos duxerimus eum, vel miserimus in exercitum, erit quietus de custodia, secundum quantitatem temporis, quo per nos fuerit in exercitu, de feodo pro quo fecit servitium in exercitu.

Nullus ballivus noster vel vicecomes, vel aliquis alius capiat equos, vel caretas alicujus liberi hominis pro cariagio faciendo, nisi de voluntate ipsius liberi hominis reddat liberationem antiquitus statutam: scilicet pro careta ad duos equos, X. denarios per diem; et pro careta ad tres equos, XIV. denarios per diem. Nulla careta dominica alicujus ecclesiasticae personae, vel militis, vel alicujus dominae, capitur per ballivos praedictos.

Nec nos, nec ballivi nostri, nec alii, capiemus alienum boscum ad castra vel alia agenda nostra, nisi per voluntatem ipsius, cujus boscus ille fuerit.

Nos autem non tenebimus terras illorum qui vindicti fuerint de felonia, nisi per annum et unum diem, et tunc reddantur terrae dominis feodorum.

Omnes kidelli de caetero deponantur penitus per Thamisiam, et per Medewesiam, et per totam Angliam, nisi per costam maris.

Breve, quod vocatur praecipe, de caetero non fiat alicui de aliquo tenemento unde liber homo perdat causam suam.

Una mensura vini et cervisiae sit per totum regnum nostrum; et una mensura bladi, sc. quarterium Londonense.

Et una latitudo pannorum tinctorum et russeccorum, et haubergetorum, sc. duae ulnae infra listas.

De ponderibus vero sit ut de mensuris.

Nihil detur vel capiatur de caetero pro brevi inquisitionis, ab eo qui inquisitionem petit, de vita vel de membris, sed gratis concedatur, et non negetur.

Si aliquis teneat de nobis per feodi firmam, vel per socagium; vel per burgaium; et de alio terram teneat per servitium militare; nos non habebimus custodiam haeredis, vel terrae suae, quae est de feodo alterius, occasione illius feodi firmae, vel socagii, vel burgaii; nec habebimus custodiam illius feodi firmae, vel socagii, vel burgaii, nisi ipsa feodi firma debeat servitium militare.

Nos non habebimus custodiam haeredis, vel terrae alicujus, quam tenet de alio per servitium militare, occasione alicujus parvae serganteriae, quam tenet de nobis per servitium reddendi nobis cultellos, vel sagittas, vel hujusmodi.

Nullus ballivus ponat de caetero ad aliquam legem, nec ad juramentum, simplici loquela sua, sine testibus fidelibus ad hoc inductis.

Nullus liber homo capiatur vel imprisonetur, aut disseisietur, aut utlagetur, aut exuletur, aut aliquo modo destruatur de aliquo libero tenemento suo, vel libertatibus, vel liberis consuetudinibus suis, nec super eum ibimus, nec super eum in carcerem mittemus, nisi per legale judicium parium suorum, vel per legem terrae. Nulli vendemus, nulli negabimus, aut differemus rectum aut justitiam.

Omnes mercatores, nisi publice prohibiti fuerint, habeant salvum et securum exire de Anglia, et venire in Angliam, et morari et ire per Angliam, tam per terram quam per aquam, ad emendum vel vendendum, sine omnibus malis toltis, per antiquas et rectas consuetudines, praeterquam in tempore guerrae, et si sint de terra contra nos guerrina; et si tales inveniantur in terra nostra in principio guerrae, attachientur sine damno corporum vel rerum, donec sciatur a nobis, vel a justitiario nostro capitali, quomodo mercatores terrae nostrae tractentur, qui tunc invenientur in terra contra nos guerrina; et si nostri salvi sint ibi, alii salvi sint in terra nostra.

Liceat unicuique de caetero exire de regno nostro, et redire, salve et secure, per terram et per aquam, salva fide nostra, nisi tempore guerrae per aliquod breve tempus, propter communem utilitatem regni exceptis imprisonatis et utlagatis, secundum legem regni, et gente contra nos guerrina, et mercatoribus, de quibus fiat, sicut supradictum est.

Si quis tenuerit de aliqua eschaeta, sicut de honore Walingefor-

diae Nothingam, Boloniae, Lancastriae, vel de aliis eschaetis, quae sunt in manu nostra, et sint baroniae, et obierit; haeres ejus non det aliud relevium, nec faciat nobis aliud servitium quam faceret baroni, si baronia illa esset in manu baronis; et nos eodem modo eam tenebimus, quo baro eam tenuit; nec nos occasione talis baroniae vel eschaetae habebimus aliquam eschaetam vel custodiam aliquorum hominum nostrorum, nisi alibi tenuerit de nobis in capite ille qui tenuit baroniam vel eschaetam.

Homines qui manent extra forestam non veniant de caetero coram justitiariis nostris de foresta per communes summonitiones, nisi sint in placito, vel plegii alicujus vel aliquorum, qui attachiati sunt propter forestam.

Omnes autem bosci, qui fuerunt afforestati per regem Richardum, fratrem nostrum, statim deafforestentur, nisi fuerint dominici bosci nostri.

Nullus liber homo de caetero det amplius alicui, vel vendat de terra sua quam ut de residuo terrae suae possit sufficienter fieri dom. feudi servitium ei debitum, quod pertinet ad feudum illud.

Omnes patroni abbatiarum, qui habent chartas regum Angliae de advocatione, vel per aliquam antiquam tenuram vel possessionem, habeant earum custodiam cum vacaverint, sicut habere debent, et sicut supra declaratum est.

Nullus capiatur vel imprisonetur propter appellationem faeminae, de morte alterius quam viri.

Nullus comitatus teneatur de caetero, nisi de mense in mensem: ut ubi major terminus esse solebat, major sit. Nec vicecomes aliquis, vel ballivus suus, faciat terminum suum per Hundredum, nisi bis in anno, et non nisi in loco debito, et consueto, videlicet semel post pascha, et iterum post festum Sancti Michaelis. Et visus similiter de Franco plegio tunc fiat ad illum terminum Sancti Michaelis sine occasione, ita sc. quod quilibet habeat suas libertates, quas habuit et habere consuevit tempore Henrici regis avi nostri, vel quas postea adquisivit. Fiat autem visus de Franco plegio sic, ut pax nostra teneatur, et quod Tethinga integra sit sicut esse consuevit, et quod vicecomes non quaerat occasiones, et quod contentus sit de eo, quod vicecomes habere consuevit de viso suo faciendo tempore Henrici regis avi nostri.

Non liceat de caetero alicui dare terram suam domui religionis, ita quod illam resumat tenendam de eadem domo. Nec liceat alicui

domui religionis terram sic accipere, quod tradat eam illi, a quo illam recepit, tenendam. Si quis autem de caetero terram suam sic dederit domui religiosae, et super hoc convincatur, donum suum penitus cassetur, et terra illa domino suo illius feudi incurratur.

Scutagium de caetero capiatur, sicut capi tempore regis Henrici avi nostri consuevit; et quod vicecomes non quaerat occasiones, et quod contentus sit de eo quod vicecomes habere consuevit.

Omnes autem consuetudines praedictas, et libertates quas concessimus in regno nostro tenendas, quantum ad nos pertinet, erga omnes homines nostros de regno nostro, tam clerici quam laici nostri observent, quantum ad se pertinet, erga homines suos; salvis archiepiscopis, episcopis, abbatibus, prioribus, templariis, hospitalariis, comitibus, baronibus, militibus et omnibus aliis tam ecclesiasticis personis quam secularibus, libertatibus et liberis consuetudinibus, quas prius habuerunt. His testibus, etc.

Libertates vero de foresta, et liberas consuetudines, quae cum libertatibus praescriptis in una schedula pro sua angustia contineri nequiverant, in hac alia charta subscripta complectebantur.

Johannes, Dei gratia rex Angliae, etc. Sciatis quod intuitu Dei et pro salute animae nostrae et animarum antecessorum et successorum, ad exaltationem sanctae Ecclesiae et emendationem regni nostri Angliae, in perpetuum, spontanei et bona voluntate dedimus, concessimus pro nobis et haeredibus nostris, has libertates subscriptas, habendas et tenendas in regno nostro Angliae in perpetuum.

Imprimis omnes forestae, quas rex Henricus avus noster afforestavit, videantur per probos et legales homines, et si boscum aliquem alium quam suum dominicum afforestaverit ad damnum illius cujus boscus fuerit, statim deafforestetur. Et si boscum suum proprium afforestaverit, remaneat foresta, salva communia de herbagio et rebus aliis in eadem foresta, illis qui eam prius habere consueverunt.

Homines qui manent extra forestam non veniant de caetero coram justitiariis nostris de foresta per communes summonitiones, nisi sint in placito vel plegii alicujus, vel aliquorum qui attachiati sunt propter forestam.

Omnes autem bosci qui fuerunt afforestati per regem Richar-

dum fratrem nostrum, statim deafforestentur, nisi fuerint dominici bosci nostri.

Archiepiscopi, episcopi, abbates, priores, comites, barones, milites et libere tenentes, qui boscos habent in foresta, habeant boscos suos, sicut eos habuerunt tempore primae coronationis praedicti regis Henrici avi nostri; ita quod quieti sint in perpetuum de omnibus purpraesturis, vastis, et assartis, factis in illis boscis post illud tempus usque ad principium secundi anni coronationis nostrae. Et qui de caetero vastum, purpresturam, vel assartum facient sine licentia nostra in illis boscis, de vastis, purpresturis et assartis respondeant.

Regardatores nostri eant per forestas, ad faciendum regardum, sicut fieri consuevit tempore primae coronationis praedicti regis Henrici avi nostri, et non aliter.

Inquisitio vel visus de expeditatione canum existentium in foresta, de caetero fiat quando fieri debet regardum, sc. de tertio anno in tertium annum; et tunc fiat per visum et testimonium legalium hominum, et non aliter. Et ille cujus canis inventus fuerit tunc non expeditatus, pro misericordia det III solidos: et de caetero nullus bos capiatur pro expeditatione.

Talis autem expeditatio fit per assisam communiter, quod tres ortelli abscindantur de pede anteriori sine poleta. Non expeditentur canes de caetero, nisi in locis ubi expeditari solent tempore primae coronationis praedicti Henrici regis avi nostri.

Nullus forestarius vel budellus faciat de caetero scotallum, vel colligat garbas, vel avenam, vel bladum aliud, vel agnos, vel porcellos, nec aliquam collectam faciat. Et per visum et sacramentum VI regardatorum quando faciunt regardum, tot forestarii ponantur ad forestas custodiendas, quot rationabiliter viderint sufficere.

Nullum suanimotum de caetero teneatur in regno nostro, nisi ter in anno, videlicet, in principio xv dierum ante festum Sancti Michaelis, quando agistatores veniunt ad agistandum dominicos boscos; et circa festum Sancti Martini, quando agistatores nostri debent accipere panagium suum. Et ad ista duo suanimota convenient forestarii, viridarii et agistatores, et nullus alius, per districtionem. Et tertium suanimotum teneatur initio xv dierum ante festum S. Johannis Baptistae, pro venatione bestiarum nostrarum et ad istum suanimotum convenient forestarii et viridarii, et non alii, per districtionem. Et praeterea singulis XL diebus per totum annum convenient viridarii et forestarii ad videndum attachiamenta de foresta, tam de viridi quam de venatione, per praesentationem ipsorum forestariorum,

et coram illis attachientur. Praedicta autem suanimota non teneantur, nisi in comitatibus, in quibus teneri consueverunt.

Unusquisque liber homo agistet boscum suum in foresta pro voluntate sua, et habeat panagium suum. Concedimus etiam quod unusquisque liber homo possit ducere porcos suos per dominicum boscum nostrum libere et sine impedimento, et ad agistandum eos in boscis suis propriis, vel alibi ubi voluerit. Et si porci alicujus liberi hominis una nocte pernoctaverint in foresta nostra, non inde occasionetur, ita quod aliquid de suo perdat.

Nullus de caetero amittat vitam, vel membra pro venatione nostra; sed si aliquis captus fuerit et convictus de captione venationis, graviter redimatur, si habeat redimi possit; et si non habet unde redimi possit, jaceat in prisona nostra per annum unum et unum diem, et si post annum unum et diem unum plegios invenire possit, exeat e prisona; sin autem, abjuret regnum nostrum Angliae.

Quicumque archiepiscopus, episcopus, comes vel baro, veniens ad nos per mandatum nostrum, transierit per forestam nostram, licet illi capere unam vel duas bestias per visum forestarii, si praesens fuerit. Sin autem se facit coronari, ne videatur hoc furtive facere. Item licet in redeundo idem eis facere, sicut praedictum est.

Unusquisque liber homo de caetero, sine occasione faciat in bosco suo, vel in terra sua, quam habet in foresta, molendinum, vivarium, stagnum, marleram; fossatum vel terram arabilem, extra coopertum in terra arabili, ita quod non sit ad nocumentum alicujus vicini.

Unusquisque liber homo habeat in boscis suis aerias accipitrum, spervariorum, falconum, aquilarum et heironum; et habeat similiter mel quod inventum fuit in boscis suis.

Nullus forestarius de caetero, qui non sit forestarius de feudo, reddens firmam nobis pro balliva sua, capiat cheminagium, sc. pro careta per dimidium annum, II denarios et pro equo qui portat summagium, per dimidium annum obolum, et nonnisi de illis qui extra ballivam suam, ad boscam, meirenium, corticem, vel carbonem emendum, et alias ducendum ad vendendum ubi voluerint. Et de nulla careta alia, vel summagio, aliquod cheminagium capiatur. Non capiatur cheminagium nisi in locis illis, ubi antiquitus capi solebat et debuit. Illi autem qui portant super dorsum suum buscam, corticem, vel carbonem ad vendendum, quamvis inde vivant, nullum de caetero dent cheminagium. De boscis aliorum nullum detur cheminagium forestariis nostris, praeterquam de dominicis boscis nostris.

Omnes utlagati pro foresta, a tempore regis Henrici avi nostri usque ad primam coronationem nostram, veniant ad pacem sine impedimento, et salvos plegios inveniant, quod de caetero non forisfacient nobis de foresta nostra.

Nullus castellanus, vel alius, teneat placitum de foresta, sive de viridi, sive de venatione: sed quilibet forestarius de feudo attachiet placita de foresta, tam de viridi quam de venatione, et ea praesentet viridariis provinciarum; et cum rotulata fuerint et sub sigillis viridariorum inclusa, praesententur capitali forestario, cum in partes illas venerit ad terminandum placita forestae, et coram eo terminentur.

Omnes autem consuetudines praedictas, et libertates quas nos concessimus in regno tenendas, quantum ad nos pertinet, erga nostros, omnes de regno nostro, tam laici quam clerici, observent, quantum ad se pertinent, erga suos.

Cum autem pro Deo et ad emendationem regni nostri et ad melius sopiendam discordiam inter nos et barones nostros, haec omnia concessimus, volentes ea integra et firma stabilitate gaudere, facimus et concedimus eis securitatem subscriptam, videlicet:

Quod barones eligant XXV. barones de regno nostro, quos voluerint, qui debent pro totis viribus suis observare, tenere et facere observari pacem et libertates quas eis concessimus, et hac praesenti charta nostra confirmavimus; ita sc., quod si per nos vel justitiarium nostrum erga aliquem in aliquo deliquiverimus, vel aliquem articulorum pacis vel securitatis transgressi fuerimus et delictum ostensum fuerit IV baronibus de XXV baronibus, illi IV barones accedent ad nos, et ad justitiarium nostrum si fuerimus extra regnum, et proponentes nobis excessum, petent ut sine dilatione faciamus emendari. Et si nos excessum non emendaverimus (vel justitiarius noster si fuerimus extra regnum) inter tempus XL dierum, computando a tempore quo monstratum fuerit nobis, praedicti IV barones referent causam illam ad residuos de illis XXV baronibus; et illi barones, cum commune totius terrae, distringent et gravabunt in modis omnibus quibus poterunt, sc. per captionem castrorum, terrarum possessionem et aliis modis quibus potuerint, donec fuerit emendatum secundum arbitrium eorum: salva persona nostra, et reginae nostrae et liberorum nostrorum. Et cum fuerit emendatum, intendent nobis sicut prius fecerunt.

Et quicumque voluerit de terra, juret quod ad praedicta omnia exequenda parebit mandatis praedictorum XXV baronum, et quod gravabit nos pro posse cum ipsis. Et nos publice et libere damus li-

centiam jurandi cuilibet qui jurare voluerit, et nulli unquam jurare prohibebimus.

Omnes autem illos de terra nostra, qui per se et sponte sua voluerint jurare XXV baronibus de distringendo nos et gravando nos cum eis, faciemus jurare eosdem de mandato nostro, sicut praedictum est.

In omnibus autem istis, quae XXV baronibus committuntur exequenda, si forte in aliquo inter se discordaverint; vel aliqui ex eis submoniti, noluerint vel nequiverint interesse, ratum habeatur et firmum quod major pars eorum providerit vel praeceperit, ac si omnes XXV in hoc concessissent.

Et XXV barones jurent quod omnia antedicta fideliter observabunt, et pro toto posse suo facient observari.

Et nos nihil impetrabimus per nos, nec per alium; per quod aliquid istarum concessionum et libertatum revocetur, aut minuatur. Et si aliquid tale fuerit impetratum; irritum sit et inane, et nunquam eo utemur per nos vel per alium.

Et omnes malas voluntates et indignationes et rancores ortos inter nos et homines nostros clericos et laicos a tempore discordiae, plene omnibus remisimus et condonavimus.

Et ad melius distringendum nos, IV castellani, de Northampton sc., Kenillewwiche, erunt jurati XXV baronibus, quod facient de castris praedictis quod ipsi praeceperint vel mandaverint, vel major pars eorum. Et tales semper castellani ponantur in illis qui fideles sint, et nolint transgredi juramentum suum.

Et nos amovebimus omnes alienigenas a terra, parentes omnes Girardi de Athies, Engelardum scil., Andream Petrum Gyonem de Chanceles, Gyonem de Cigony, uxorem praedicti Girardi cum omnibus liberis suis, Gaufriedum de Martenni et fratres ejus, Philippum Marc, et fratres ejus et G. nepotem ejus, Falconem et Flandrenses omnes et ruptarios qui sunt ad nocumentum regni.

Praeterea omnes transgressiones facta occasione hujus discordiae, a Pascha transacto, qui fuit annus decimus sextus, usque ad hanc pacem reformatam plene remisimus omnibus clericis et laicis, et quantum ad nos pertinet, plene condonavimus. Et insuper faciemus illis fieri literas testimoniales et patentes domini Stephani Cantuariensis archiepiscopi, domini Henrici Dublinensis archiepiscopi, domini Pandulphi subdiaconi, et dom. papae familiaris, episcoporum praedictorum, super securitate ista, et concessionibus praefatis.

Quare volumus et firmiter praecipimus, quod anglicana Ecclesia libera sit, et quod omnes homines de regno nostro habeant et teneant omnes libertates praefatas, jura et consuetudines, bene et in pace, libere et quiete, plene et integre, sibi et haeredibus suis, de nobis et haeredibus nostris, in omnibus rebus et locis, in perpetuum, ut praedictum est.

Vége a tizenkettedik könyvnek.